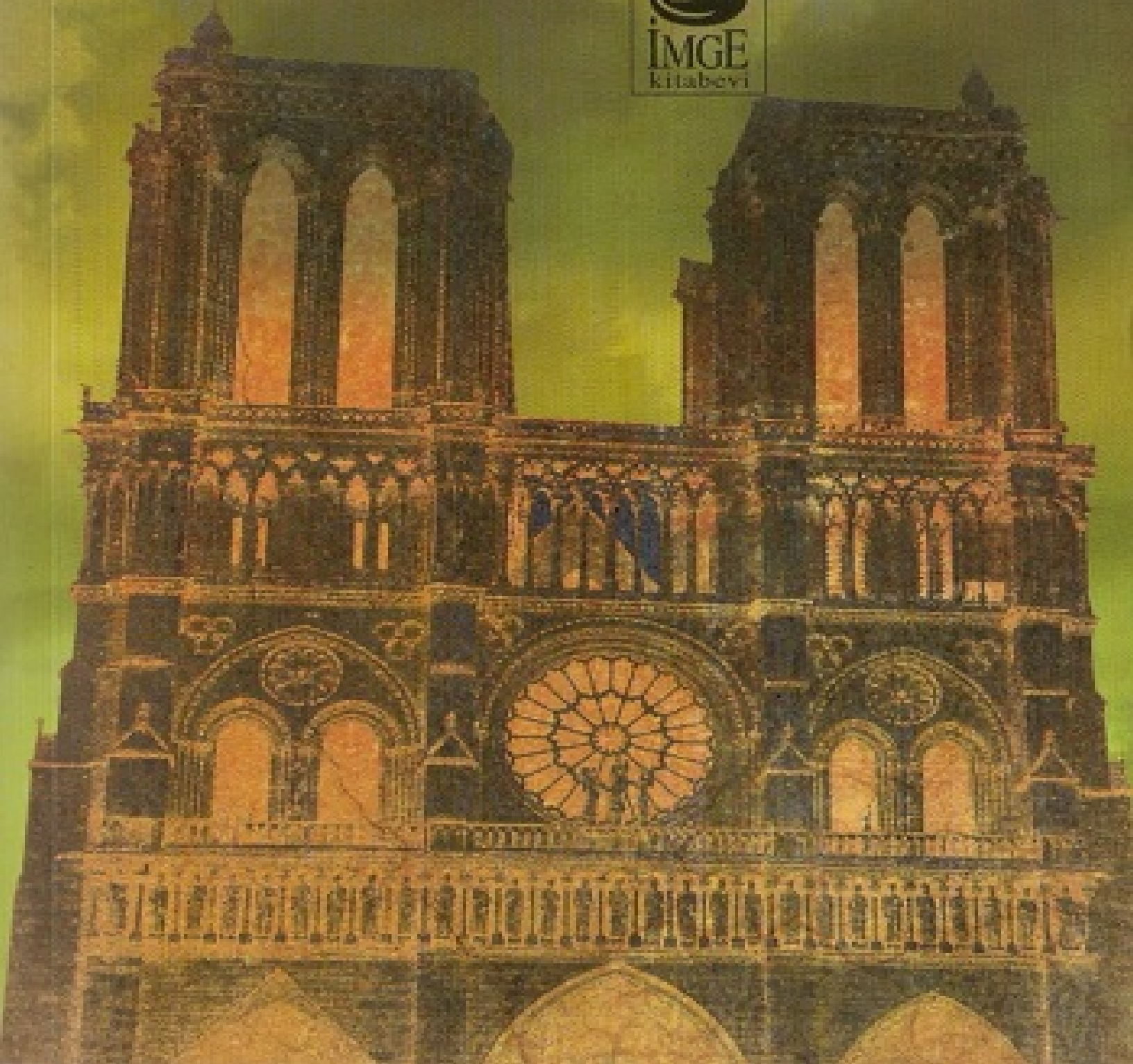

roman
büyük dünya klasikleri

victor hugo notre dame'in kamburu

Fransızca Aslından Çeviren: Nestrin Altunova

Notre Dame'ın Kamburu

Victor Hugo

Fransızca aslından çeviren: Nesrin Altınova

İmge Kitabevi

Victor Hugo

Fransız romantik akımının en güçlü yazarlarından Victor Hugo (1802-1885), gençlik döneminde kraliyetten yanaydı; sonraki yıllarında, Romantizm akımının öncülerinden Rene de Chateaubriand'dan etkilendi. Zamanla, çağının cumhuriyetçi görüşlerinin ateşli bir savunucusu oldu ve toplumsal sorunlarla ilgilenmeye başladı. Savunduğu siyasi görüşlerden ötürü sürgüne gönderildi. 1822'de, henüz yirmi yaşındayken şiirlerinin yer aldığı ilk kitabı, Odlar ve Çeşitli Şiirler adıyla yayınlandı. Şiir ve oyun yazarlığını asla bırakmayan Hugo, kısa sürede bütün Avrupa dillerine çevrilen Notre Dame'ın Kamburu adlı romanının başarısından sonra romancı olarak ün kazandı. Bu büyük romanın ardından Sefiller geldi. Kitabın yayıncısı Avrupa çapında bir tanıtım kampanyası başlattı. Böylece Sefiller edebiyat tarihinde kitlesel tanıtımı yapılan ilk roman olarak da tarihe geçmiş oldu. Kitabın "Fantine" başlıklı ilk bölümü gazetelerde dizi olarak yayınlandı. Kitap basıldığında bir iki saat içinde tükendi ve Fransız toplumunu derinden etkiledi. Taine, d'Aurevilly ve Flaubert gibi dönemin edebiyatçıları, bir roman olarak Sefiller'i gerçekçilik açısından eleştirdilerse de, sıradan insanların görülmeyen dramını anlatan bu büyük eser halk tarafından coşkuyla benimsendi, bütün toplumsal kesimleri etkiledi ve Hugo'nun en popüler romanı olma unvanını günümüze kadar korudu. Victor Hugo, daha sonraki hayatında, son romanı Doksan Üç İhtilali'ne (1874) kadar pek çok eser verdi; romanlar, şiirler, tiyatro oyunları ve denemeler yazdı. Bu son kitap, Hugo'nun hayatı boyunca ele almaktan kaçındığı bir konuyu, Fransız Devrimi sırasında yaşanan terörü ele aldığı için büyük ilgi uyandırdı. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in kurulduğu 1870 yılında, sürgün olarak yaşamakta olduğu Belçika'dan Paris'e dönen Victor Hugo'yu halk bir kahraman olarak karşıladı. Fakat büyük yazar, bu zirve noktasından sonra sürekli bir çöküş yaşadı. 1871 yılında Paris Komünü'ne tanık oldu. Komünarların bağışlanması için bir hareket başlattıysa da başarılı olamadı. 1872'de yapılan Ulusal Meclis seçimlerini kaybetti. O çöküş yıllarında yakınlarını da peş peşe kaybeden Hugo, 22 Mayıs 1885'te, 83 yaşında hayata gözlerini yumdu. Cenaze töreninde iki milyondan fazla insan yürüdü. Halk onunla sadece bir edebiyatçı olarak değil, Üçüncü Cumhuriyet'in kuruluşuna katkıda bulunan büyük bir siyaset adamı olarak da vedalaştı. Pantheon'a, Alexandre Dumas ve Emile Zola'nın yanı başına gömüldü.

Victor Hugo'nun Romanları:

- Bug-Jargal (1818)
- İzlanda Hanı (1823)
- İdam Mahkûmunun Son Günü (1829)
- Notre Dame'ın Kamburu (1831)
- Claude Gueux (1838)
- Sefiller (1862)
- Deniz İşçileri (1866)
- Gülen Adam (1869)
- Doksan Üç İhtilali (1874)

Nesrin Altınova

10 Ekim 1920'de İstanbul'da doğdu. İlkokulu Sainte-Jeanne d'Arc Fransız Okulu'nda, ortaokul ve liseyi de Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nde tamamladı. 1941-43 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Fizik Bölümü'nde yüksek öğrenim gördü. 1943 yılında evlenerek yarım bıraktığı yüksek öğrenimini bu kez 1963-68 yıllarında yine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Filolojisi'nde sürdürdü. 1968 Mayıs'ında, üniversitedeki profesörlerinin de yönlendirmesiyle, Victor Hugo'nun Sefiller adlı romanıyla çevirmenliğe başladı. Kırk yıla yakın süren bu uzun soluklu çevirmenlik yaşamında Fransız ve Rus edebiyatının temel direkleri sayılan elliye yakın kitap çevirdi. Hugo, Balzac, Zola, Tolstoy, Dostoyevski gibi dünya edebiyat tarihinin ünlü isimlerinin elliye yakın eserini, bu yazarların ruhunu hoşnut edecek kıvam ve ustalıkta çevirerek Türkçeye kazandırdı. Çevirdiği klasik romanlar arasında Notre Dame de Paris, Eugenie Grandet, Genninal, Karamazov Kardeşler, Deniz İşçileri, Anna Karenina ve Suç ve Ceza sayılabilir. Ayrıca, 1968-70 yıllarında Meydan-Larousseva da çevirmen olarak görev aldı. 1993 yılında, çevirileri nedeniyle, Fransız Milli Eğitim Bakanlığı'nca "Palme Academique" şövalyelik nişanı ve yine aynı yıl Fransız Kültür Bakanlığınca da "Arts et Lettres" şövalyelik nişanıyla ödüllendirildi. 9 Kasım 2011'de İstanbul'da hayata veda etti.

Çevirmenin Önsözü

Fransız edebiyatının oldukça donuk bir döneminde, daha çocuk denecek yaşta bir şair parlamıştı. Günün büyük şairi Chateaubriand (1768-1848) onun için "yüce çocuk" deyimini kullanıyordu. Bu "çocuk" on bir yaşında şiir yazıyordu, on yedi yaşında bir edebiyat dergisi kurdu, yirmi yaşında ilk şiir kitabını yayınladı, yirmi sekiz yaşında da ilk büyük tiyatro yapıtını veriyordu: Hernani (1830). Chateaubriand'ın bu genç yazara yücelik kondurmuş olmasına hak verdiler. Yapıt, Fransız edebiyat ve sanat çevreleri için büyük bir olaydı. Yazarın kendisi için ise bunda hiç de şaşılacak bir şey yoktu, çünkü o zaten edebiyatta devrim yapmak için ortaya atılmıştı. Fransa'da bir siyasal devrim olacağını biliyor, bunun ilk adımını sanat alanında kendisinin atacağına inanmış bulunuyordu: "Siyasal bir devrimin en güçlü kanıtı yazınsal devrimdir," diyordu. Dediği gibi de oldu: Genç şair oyunuyla, edebiyat alanında devrim yapmış, Paris sokaklarındaki çarpışmalardan beş ay önce tiyatrolarda "Hernani Kavgası" kopmuştu. Bir yıl sonra da, yirmi dokuz yaşında –daha önce yayınlanan orta derecedeki üç romanından sonra– ilk büyük romanını verdi: Notre Dame'ın Kamburu (1831). Böylece, Fransız yazınında romantizm çağı büyük bir güçlülükle, sağlam bir temel atmış oldu, roman bu çığırın "pek yüce değerinde bir temsilcisi" olarak kabul edildi.

Fransız yazınında, dolayısıyla dünya yazınında çığır açan bu yazar, çağların büyük yazarı Victor Hugo idi, şiirden romana, oyundan incelemelere kadar, seksen üç yıllık bir ömür içinde en azından yetmiş yıl elinden kalemi bırakmayan, XIX. yüzyıl Fransız edebiyatına baştan sona imzasını atan büyük dahi yazar.

Hızlı Gençlik

Victor-Marie Hugo 26 Şubat 1802'de Besançon'da dünyaya geldi. General Leopold-Sigisbert Hugo'nun oğluydu. Çocukluğu, babasının görevleri nedeniyle, Napoleon'un ordularının peşinde dolaşmakla geçti. Altı yaşındayken İtalya'ya gitti; dokuz, on yaşları arasında iki yıl İspanya'da kaldı. Babası onu da asker yapmak istiyordu; oysa çocuğun ne olacağı daha o yaşlarda belliydi: On yaşında Latinceyi, Grekçeyi öğrenmiş, bu dillerden çeviriler yapmaya başlamıştı; on bir, on iki yaşlarında, şiirler yazıyordu; on yedisinde bir edebiyat dergisinin başına geçti. İddialıydı, çünkü kendine güveniyordu. Bir gün şiirlerini alıp bir yayınevine gitti. Yayınevinin sahibi, koltuğunun altında bir tomar kağıtla karşısına dikilen ve, "Şiir kitabımı bastırmak istiyorum," diyen bu "çocuğa" güldü. "Çocuk" da ona güldü: "İleride pişman olacaksınız, arkamdan koşacaksınız!" dedi. Bu dediği çok geçmeden doğru çıktı.

V. Hugo yirmi yaşında kendini dünyanın en mutlu insanı sayıyordu: Odes et Poesies Diverses (Övgüler ve Çeşitli Şiirler) adını verdiği ilk kitabı yayımlandı, bu kitaptan aldığı parayla da, yıllardan beri sevdiği kızla, Adele Foucher ile evlendi (1822).

Hernani Kavgası

On yıla yakın, Hugo yaşamının en mutlu günlerini yaşadı. Aşkın çatısı altında mutlu bir yuva kurmuş, sanatının bütün hızıyla çalışmaya, yapıtlar yaratmaya koyulmuştu. İki şiir kitabı daha yayınladı: Nouvelles Odes (Yeni Övgüler, 1824), Odes et Ballades (Övgüler ve Balad'lar, 1826). İlk üç romanını da üçer yıl ara ile verdi: Han d'Islande (İzlanda Hanı, 1823), Bug-Jarval (1826), Le Dernier Jour d'un Condamne (Bir Mahkûmun Son Günü, 1829). Bu arada ilk tiyatro yapıtını da yazmış, bunun önsözünde romantik çığırın ilk haberlerini vermişti: Cromwell (1827).

Victor Hugo'nun ikinci tiyatro yapıtı: Hernani ou l'Honneur Castilları (Hernani ya da Kastilyalı Onuru, 1830) büyük bir yazınsal kavgaya yol açtı. Yazın tarihine Hernani Kavgası adıyla geçen bu olayda romantik akım kesin utkuyu elde etti: Yapıt ilk oynandığı gece yeni akımdan yana olanlar heyecandan coşup haykırıyorlar, tutucular ise yuhalıyorlardı. Oyun arka arkaya tam kırk beş gün sahnelendi. Her gece yenilikçiler biraz daha coştular, eskiler sinmeye başladılar ve en sonunda kavga alanından kaçtılar. Romantizmin büyük utkusuydu bu. Ondan sonra kavga yazın çevrelerinde, dergilerde bir süre daha sürdü, ertesi yıl Notre Dame'ın Kamburu yayınlanınca yeni akım kendisini kesinkes kabul ettirdi. Sanat dünyası romantik bir görüşle büyük yapıtlar yaratılabileceğine artık iyice inanmıştı. Genç yazar yeni akımın başkanı, edebiyat dünyasının tartışmasız baştacısı olmuştu.

Mutlu Günlerden Sonra

V. Hugo'nun bu romanında karamsar bir hava vardır. Yazar daha sonra, Notre Dame'ın Kamburu'nda kişinin dinle, Sefiller'de toplumla, Deniz İşçileri'nde doğayla çatışmasını ele aldığını söylemiştir. Karamsarlık belki de dinin Ortaçağ'da büründüğü uğursuz karanlıklardan ileri geliyordu. Nitekim, Hugo bu romanını kilisenin duvarına yazılmış "yazgı" sözcüğü üzerine kurduğunu yapıtın önsözünde açıkça belirtiyor. Ne var ki, kimi edebiyat tarihçileri yazarın bu karamsarlığının biraz da, belki de daha çok, o sırada yaşadığı acılı günlerden ileri geldiğini öne sürerler. Gerçekten de, şairin mutlu evlilik günleri sona ermiştir, kuşkularda içinde geçen acı günler başlamıştır. Karısı Adele ünlü eleştirmen Sainte-Beuve'ü sevmektedir. Bu ilişki oldukça açığa vurulmuştur. Nitekim, Sainte-Beuve 7 Temmuz 1830 tarihli mektubunda Hugo'ya şöyle yazmıştır:

"Yüce yüreğinizi kurcalayan acıya alet olmam nedeniyle kendimi temize çıkarabilmek için yazgının üzerine atılmak gereksinimini duyuyorum."

Öte yandan, Notre Dame'ın Kamburu'nun karalamaları arasında Victor Hugo'nun bir şiiri bulunmuştur ki şair burada, henüz yirmi dokuz yaşında olmasına karşın "gençlik aşklarına" özlem duymakta ve "yaşamının baharını" acı acı anmaktadır. (Bu şiiri romanın başında bulacaksınız.)

Her ne olursa olsun, şurası kesin bir gerçektir ki Hugo bu romanı gerek yaşamının en duyarlı, gerekse sanatının en yüksek döneminde yazmıştır. Kitabı yazmaya 25 Temmuz 1830'da başlamış, araya giren beş, altı haftalık bir kesintiyle birlikte, altı ay sonra, 15 Ocak 1831'de bitirmiştir.

Koca Hugo, 22 Mayıs 1885'te, seksen üç yaşında, yaşama gözlerini yumarken, yetmiş yıllık yazı hayatının ardında gotik sanat yapıtları gibi göklere baş diken ulu anıtlar bırakıyordu ki, Notre Dame'ın Kamburu da bunların içinde hiç kuşkusuz en yücelerinden biri olarak yükseliyordu.

Yazarın Önsözü

Siz ey gençlik aşklarım, hayatımın baharı!
Ey bütün anılan alt eden anılarım!
Siz ey güneşli günler, ey fırtına yılları!
Yaş bakımından daha o çağa yakın olmak,
Yürek bakımından ise o çağa bunca uzak!

Victor Hugo

Bundan birkaç yıl önce, Notre Dame'ı gezerken, daha doğrusu, oraya buraya burnunu sokarken, bu kitabın yazarı, kulelerden birinin karanlık bir köşesinde duvara elle kazılmış şu sözcüğü buldu:

'AN'ΑΓKH^[1]

Grek alfabesinin büyük harfleriyle yazılmış, duvara oldukça derin kazılmış, eskilikten kararmış bu sözcüğün çizilişinde, duruşunda gotik yazıya özgü bilmem nasıl tuhaf bir biçim vardı; sanki oraya bunları yazanın bir Ortaçağ eli olduğu belli edilmek istenmişti. Bir yandan bu, bir yandan da, daha çok, bu sözcüğün içerdiği karanlık, uğursuz anlam yazarı derinden etkilemişti.

"Eski kilisenin alınına bu suç ya da felaket damgasını vurmadan bu dünyadan ayrılmak istemeyen acı içinde kıvranan ruh acaba kimindi?" diye düşündü, bunu keşfetmeye çalıştı.

O günden bu yana duvarı badanalamışlar ya da kazımışlar (hangisi, bilmiyorum), yazı kaybolmuş. Çünkü, aşağı yukarı iki yüzyıldır Ortaçağ'ın o harikulade kiliselerine karşı böyle davranılıyor. Kiliselerde yapılan bu sakatlamalar, değiştirmeler her yandan geliyor, gerek içeriden, gerek dışarıdan. Bunları işgüzar rahip badanalıyor, mimar kazıyor, sonra halk çıkageliyor, o da yakıp yıkıyor.

Böylece, bu kitabın yazarının burada ona ayırdığı şu ufacık anının dışında, Notre Dame'ın o karanlık kulesinin içine kazılmış bu gizemli sözcükten de, bunun pek üzünçlü bir biçimde özetlendiği o bilinmez yazıdan da bugün hiçbir iz kalmamıştır. O duvara bu yazıyı yazan kişi, gelip geçen kuşaklar arasında, yüzyıllardan beri yok olup gitmiş, yazı kilisenin duvarlarından silinmiş; belki kilise de yakında yeryüzünden silinip gidecek, kim bilir.

Bu kitap işte o sözcük üzerine yazıldı.

Şubat 1831
Victor Hugo

Birinci Bölüm

I

Toplantı Salonu

Bundan tam üç yüz kırk sekiz yıl, altı ay, on dokuz gün önce bugün^[2] Parisliler Cite'nin, Üniversite'nin, Kent'in^[3] oluşturduğu üçüz çevre içinde hep birden bütün güçleriyle çalan kilise çanlarının gürültüsüyle uyandılar.

Oysa, 6 Ocak 1482 hiç de tarihin kaydettiği bir gün değildi. Taa sabah karanlığında çanları ve Parislileri böyle harekete geçiren olayda kayda değer hiçbir şey yoktu. Bu ne Picard'lıların, ne de Burgonya'lıların bir saldırısı, ne dinsel bir ayinle götürülen bir kutsal emanetti, ne Laas Bağları'nda bir öğrenci ayaklanmasıydı, ne "pek çekindiğimiz, saydığımız Kralımız Efendimizin" kente tantanalı bir girişi, ne de hatta Paris Adliyesi'nde yankesici, hırsız kadın ya da erkeklerin şöyle dört başı mamur ipe çekilmesi. On beşinci yüzyılda pek sık rastlanan o sırmalı, şeritli, işlemeli sorguçlu bir elçilik heyetinin ansızın kente girivermesi bile değildi. Krala hoş görünüp yaranmak uğruna bütün o Flaman belediye başkanlarının kaba saba kalabalığına gülyüz göstermek, bardaktan boşanırcasına yağın bir yağmur kapısının önündeki o güzelim görkemli halılarını sırsıklam ıslatırken Bourbon Konağı'nda pek nefis bir "moralite", "sotie", "farce"^[4] şöleni çekmek zorunda kalan Bourbon Kardinali Hazretleri'nin sonsuz can sıkıntısına neden olan kabile, yani veliaht prensle Flandralı Marguerite'in evlenme sorununu sonuçlandırmakla görevli Flaman elçilerinin son atlı kafilesi daha iki gün önce Paris'e girmişti.

6 Ocak, Jehan de Troyes'mın dediği gibi, "bütün Paris halkını heyecanlandıran" şey, ta ezelden beri bir arada kutlanan Krallar Günü ile Deliler Cümbüşü'nün çifte şenliği.

O gün Greve Alanı'nda şenlik ateşi yakılır, Braque Kilisesi'nde, o günün onuruna, kurdelelerle donatılmış yeşil ağaç dikilir, Adliye Sarayı'nda "mystere"^[5] oynatılırdı. Bu olay, bir gün önceden Paris şehremini beyefendinin, mor yünlü kumaştan görkemli savaştı ceketleri giymiş, göğüslerinde büyük beyaz haçlar bulunan adamları tarafından, dört yol kavşaklarında, borular öttürülerek halka duyurulmuştu.

Böylece, daha sabah karanlığında, evlerini, dükkanlarını kapayan kentsoylu hanımlar ve beyler kalabalığı dört bir yandan, bildirilen bu üç şenlik yerinden birine doğru yollanıyordu. Bunların her biri kesin kararını vermişti; kimisi şenlik ateşine, kimisi dikilecek kurdelelerle süslü yeşil ağaca, kimisi temsile gidiyordu. Paris avarelerinin o ezeli ebedi sağduyularına bir övgü olarak söylemek gerekir ki, bu kalabalığın büyük bir bölümü, tam da mevsimine uygun düşen şenlik ateşine ya da Adliye Sarayı'nın iyice örtülü, kapalı olan toplantı salonunda verilecek olan dinsel drama doğru yöneliyordu; meraklılar, zevksizce yarım yamalak çiçeklendirilmiş zavallı ağacı, Braque Kilisesi'nin mezarlığında, ocak ayının boz bulanık göğü altında, zemheri soğukunda, tek başına titremeye bırakmak için söz birliği ediyorlardı.

Halk, özellikle, Adliye Sarayı'na açılan caddelere hücum ediyordu, çünkü iki gün önce gelen Flaman elçilerinin dinsel dramı seyretmeye, gene aynı toplantı salonunda yapılacak olan Çılgınlar Başkanı'nın seçimine katılmayı tasarladıkları biliniyordu.

O dönemde dünyanın en büyük kapalı salonu olarak bilinmesine karşın bu toplantı salonuna girmek o gün hiç de kolay bir iş değildi. (Şurası gerçektir ki Sauval, Montargis Şatosu'nun büyük salonunu daha ölçmemişti.) Halkla tıkanan Adliye Alanı, pencerelerdeki meraklılara, beş, altı caddenin, tıpkı ırmak ağızları gibi, her an yeni dalgalar halinde insan başları akıttığı bir deniz gibi görünüyordu. Durmadan kabaran bu insan kalabalığı dalgaları, alanın engebeli havzasında, tıpkı burunlar gibi şurada burada çıkıntılar oluşturan evlerin köşelerine çarpıyordu. Adliye Sarayı'nın yüksek, gotik mimari tarzı cephesinin tam ortasında bulunan merdiven –aradaki sahanlığın altında kırıldıktan sonra, geniş dalgalar halinde yandaki yamaçların üzerine dökülen çifte bir akımın hiç durmadan çıkıp indiği merdiven– bir göle akan çağlayan gibi aralıksız dökülüyordu. Çıglıklar, kahkahalar, bu binlerce ayağın tepişmesi büyük bir gürültü, korkunç bir uğultu yaratıyordu. Arada sırada bu uğultu, gürültü artıyor, bütün bu halk kalabalığını büyük merdivene doğru iten akıntı geri dönüyor, bulanıyor, dalgalanıyordu. Bu ya bir zabıta görevlisinin birdenbire bir vuruşu ya da bir belediye çavuşunun düzeni kurmak için şahlanan atıydı; şehreminliğinin belediye zabıtasına, belediye zabıtasının polise, polis Paris jandarma kuvvetine miras bıraktığı güzel bir gelenektir bu.

Kapılarda, pencerelerde, tavan arası pencerelerinde, damların üzerinde, Adliye Sarayı'na bakan, kalabalığı seyreden, daha fazlasını da aramayan, olanıyla yetinen sakin, namuslu, binlerce saf kentli yüzleri kaynaşıyordu; çünkü Paris'te pek çok kimse seyircileri seyretmekle yetinir; zaten bizim için, arkasında bir şeyler geçen bir duvar ilgi çekici bir şeydir.

Bizlere, 1830 insanlarına, on beşinci yüzyılın bu Parislilerine sadece düşüncemizde katılabilmek, karışabilmek, onlarla birlikte, çekiştirilerek, itilip kakılarak, dirsek dirseğe, yuvarlanarak Adliye Sarayı'nın 6 Ocak 1482'de daracık kalan bu görkemli salonuna girebilme olanağı verilebilseydi görünüm ne ilgiden ne de çekicilikten yoksun bulunurdu, çevremiz de bunca eski oldukları için bize yepyeni görünecek şeylerle çevrilirdi.

Eğer okuyucu razı olursa, Ortaçağ pelerinli, yünlü kumaştan savaştı ceketli, zırh gömleklili bir kalabalık arasında, bu toplantı salonunun eşliğini bizimle birlikte geçince edineceği duyguyu kafamızda canlandırmaya çalışacağız.

Önce kulaklarda uğultu, gözlerde şaşkınlık ve hayranlık. Başlarımızın üzerinde, oymalı tahta kaplamalı, gök mavisi boyalı, altın yıldızlı zambak çiçekleriyle^[6] süslü, yumurta biçimi bir çift kubbe; ayaklarımızın altında, siyah-beyaz mermer döşeli bir zemin. Bizden birkaç adım ötede bir filayağı, sonra bir başkası, sonra bir tane daha; salonun boyunca, genişliğinin ortasında, çift kubbenin kemer boyunlarına destek olan tam yedi tane filayağı. İlk dört filayağının çevresinde, camdan, madenden pullarla, incik-boncukla pırıl pırıl parlayan satıcı dükkanları yerleşmişti; sondan üçünün çevresinde, davacıların poturlarıyla dava vekillerinin cüppelerinin aşındırıp parlattığı meşe ağacından sıralar vardı. Salonun çevresinde, yüksek duvarlar boyunca, kapıların aralarında, pencerelerin arasında, filayaklarının arasında Pharamond'dan beri gelmiş geçmiş bütün Fransa krallarının bitmez tükenmez yontu dizisi; kolları sarkık, gözleri yere eğik, tembel, gevşek krallar; elleri, başları cesaretle, cüretle gökyüzüne kalkık yiğit, kahraman, savaştı krallar... Sonra, uzun, yumurta biçimi pencerelerde bin bir renkli camlar; salonun geniş çıkış yerlerinde ince bir sanatla işlenmiş görkemli kapılar ve bütün bunların hepsi, kemerler, filayakları, duvarlar, pervazlar, tahta kaplamalar, kapılar, yontular, hepsi baştan aşağı şahane bir maviyle, altın yıldızla kaplanmıştı. Bunlar bizim gördüğümüz dönemde bir parça donuklaşmaya başlamıştı bile; 1549'da Du Breul,

geleneğe uyarak onları hayranlıkla seyrettiğinde tozlar altında, örümcek ağları içinde neredeyse bütün bütün yok olmuştu.

Şimdi, bir ocak ayının soluk ışığıyla aydınlanan bu eni boyundan uzun görkemli salon, duvarlar boyunca akın eden, yedi filayağının çevresinde dolanan alacalı bulacalı, gürültücü bir kalabalığın saldırısına uğradığı sırada göz önüne getirilsin, merak uyandıran ayrıntılarım belirtmeye çalışacağımız tablonun tümü üzerinde belli belirsiz bir fikir edinilebilir.

Şurası gerçektir ki Ravaiillac, IV. Henri'yi öldürmemiş olsaydı, Adliye Sarayı'nın kalemine sunulan Ravaiillac Davası belgeleri de olmayacaktı; sözü edilen belgeleri yok etmekte yararı bulunan suç ortakları bulunmayacaktı; böylece de başka çare olmadığından, belgeleri yakmak için mahkeme kaleminde yangın çıkarmak, mahkeme kalemini yakmak için de Adliye Sarayı'nı yakmak zorunda kalan kundakçılar bulunmayacaktı; en sonunda da, dolayısıyla, 1618 yangını olmayacaktı. Eski Saray da, eski toplantı salonuyla hâlâ ayakta kalacaktı; ben de okuyucuya, "Gidip onu gördüm," diyebilecektim; her ikimiz de, ben böyle bir tanımlamayı yapmaktan, okuyucu da okumaktan kurtulacaktı. Bu durum yepyeni bir gerçeği kanıtlıyor: Demek ki büyük olayların hesaplanamayan sonuçları oluyor.

Bir kere Ravaiillac'ın suç ortağının olmaması, sonra da bu suç ortaklarının, eğer varsalar, 1618 yangınına katılmamış olmaları pekâlâ mümkün olabilirdi. Bunlardan başka akla pek yakın gelen iki açıklama şekli daha vardır. Birincisi, herkesin bildiği gibi, 7 Mart'ta gece yarısından sonra, gökten Saray'a düşen, bir kulaç yüksekliğindeki büyük alevli yıldız. İkincisi, Theophile'in dörtlüğü:

Elbet oyun acı bir sona erdi:
Paris'te Bayan Adalet her saat
Kullandığı için fazla baharat
Bütün Saray'ı ateşe verdi.

Bu Adliye Sarayı'nın 1618'deki yangınının siyasal, fiziksel ve şairane üçlü açıklaması konusunda her ne düşünülürse düşünölsün, ne yazık ki gerçek olgu yangındır. Bu felaket sayesinde, özellikle, afetten kurtulanları mahveden, art arda girifilen onarım çalışmaları sayesinde, bugün o saraydan pek az bir şey kalmıştır; Kral Robert tarafından inşa ettirilen, Helgaldus'ün de tanımını yaptığı şahane binaların izinin araştırıldığı bu saray, Fransa krallarının bu ilk konutu, Louvre'un ağabeyi olan bu saray, daha Yakışıklı Philippe zamanında eskimişti. Şimdi hemen hemen her şey yok olmuş bulunuyor. Ermiş Louis'nin^[7] "izdivacını aktettiği" Adliye Nezareti odası ne oldu? Ermiş Louis'nin "sırtında kaba kumaştan işporta malı bir iç gömleği, kolsuz çuha bir yelek ve siyah bir pelerinle, halıların üzerine yatarak, Joinville ile birlikte" adalet dağıttığı bahçe ne oldu? İmparator Sigismond'un odası nerede? Ya IV. Charles'ın odası? Topraksız Jean'ın odası? VI. Charles'ın af fermanını resmen ilan ettiği merdiven ne oldu? Marcel'in, veliahtın gözlerinin önünde, Robert de Clermont ile Champagne Mareşali'ni boğazladığı mermer döşeme ne oldu? Kilise'nin kabul etmediği uydurma papa Benedict'in fetvalarının paramparça edildiği, bunları getirenlerin, alaya alınarak, rahip cüppeleriyle, başlıklarıyla bütün Paris'te alenen günah çıkararak, tarziye vererek geri gittikleri o küçük kapı nerede? Ya, altın yıldızlarıyla, gökmavisiyle, sivri pencereleri, yontuları, filayaklarıyla, oymalı muazzam kubbesiyle büyük toplantı salonu? Yıldızlı oda? Hz. Süleyman'ın tahtındaki aslanlar gibi başı öne eğik, kuyruğu bacaklarının arasında, adaletin karşısındaki kudrete yaraşan alçakgönüllü

bir tutumla kapıda duran aslan? O güzel kapılar? O canım güzel renkli camlar? Biscornette'i umutsuzluğa düşüren o eşsiz sanat yapıtları, o oymalı demirler? Du Hancy'nin o narin doğrama işleri? Bu harikaları zaman da, insan da ne hale getirdi! Bütün bunlara, bütün bu Galya tarihine karşılık, bütün bu gotik sanatına karşılık bize ne verdiler? Bay de Brosse'un, Saint-Gervais Kapısı'nın bu beceriksiz mimarının basık hantal kemerleri... İşte sanatın karşılığı; tarihe gelince, Patrü'lerin^[8] dedikodularıyla hâlâ çınlayan iri filayağının geveze anıları var elimizde.

Bu da pek bir şey değil. Biz gene gerçek eski Saray'ın gerçek toplantı salonuna dönelim.

Bu dev boyutlu dikdörtgenin iki ucundan birinde ünlü mermer masa bulunuyordu; bu masa öyle uzun, öyle geniş, öyle kalındı ki eski tapu arşivlerinin Gargantua'nın^[9] ağzını sulandıracak bir biçemle yazdıklarına bakılırsa "dünyada buna benzer bir mermer dilimi" asla görülmemiştir. Öbür uçta da XI. Louis'nin Hz. Meryem'in önünde diz çökmüş durumda yaptırdığı kendi yontusunu koydurduğu ve kral yontuları dizisinde bıraktığı iki boş duvar oyuğunu umursamadan, Fransa kralı olarak cennette pek saygın bir yerleri olduğunu varsaydığı iki ermişin, Charlemagne ile Ermiş Louis'nin, yontularını kaldırıp oraya yerleştirttiği küçük iç kilise vardı. Daha altı yıl önce yapılmış olan, hâlâ yepyeni bir durumda bulunan bu küçük kilise, bizde Gotik çağın sonunu belirten, Renaissance'ın o olağanüstü güzellikteki beğenisinde XVI. yüzyılın ortasına kadar süren o narin mimari, nefis işlemler, ince ve derin oymalar zevkine tamamıyla uygundur. Cümle kapısının üzerindeki, bir yandan öbür yana delinmiş oymalı küçük gülbezek bir incelik, bir zarafet başyapıtıdır; dantelden bir yıldız sanırsınız.

Salonun ortasında, büyük kapının tam karşısında, yaldızlı odanın geçidindeki bir pencereden özel bir giriş kapısı açılmış, duvara dayalı, altın sırmalı kumaş döşeli bir tribün vardı; bu seki, Flaman elçileriyle, dinsel dramın temsiline çağrılı daha başka yüksek mevkili kişiler için hazırlanmıştı.

Gelenek uyarınca, dinsel dram mermer masanın üzerinde temsil edilecekti. Masa buna göre daha sabahtan hazırlanmıştı; avukatların topuklarıyla baştan başa çizik içinde kalan görkemli mermer tabanına oldukça yüksek tahta bir yapı iskelesi kondurulmuştu; bunun da bütün salonun rahatça görebildiği üst alanı sahne vazifesi görecek, halılarla, örtülerle gizlenen iç tarafı da oyundaki kişilerin giyinme odası olacaktı. Dış tarafa safiyane yerleştirilen bir merdiven sahne ile giyinme odası arasında bağlantı sağlayacaktı, dik basamakları da girişlere, çıkışlara yarayacaktı. Bu merdivenden çıkmak zorunda olmayan bir tek kişi, bir tek olay, bir tek tiyatro darbesi yoktu. Sanatın, aygıtların masum, saygıdeğer çocukluğu!

İdam günlerinde olduğu gibi şenlik günlerinde de halkın bütün eğlencelerinin kaçınılmaz, zorunlu bekçileri, Adliye Sarayı idare amirinin dört zaptiye çavuşu mermer masanın dört köşesinde ayakta duruyordu.

Temsil ancak Adliye'nin büyük saati öğlenin on ikinci darbesini vurduğu anda başlamalıydı. Bu, hiç kuşkusuz, bir tiyatro temsili için pek geçti; ama elçilerin saatine uymak gerekmişti.

Oysa, bütün bu kalabalık sabahtan beri bekliyordu. Bu günahsız meraklıların pek çoğu günün ilk ışıklarından beri Adliye'nin büyük merdiveni önünde soğuktan titreşiyordu; hatta kimileri, içeriye herkesten önce girebilmek amacıyla, geceyi büyük kapının girintisinde geçirdiklerini söylüyorlardı. Halk her dakikadaha da artıyor, kalabalık gitgide kabarıyordu; taşan bir su gibi duvarlar boyunca

yükselmeye, filayaklarının çevresinde kabarmaya, sütun tabanlarının üzerine, sütun başlıklarına, saçaklara, pencere pervazlarına, mimarının bütün çıkıntılarının üzerine, oymacılığın bütün kabartılarının üzerine tırmanmaya başlıyordu. Böylece, rahatsızlık, sabırsızlık, can sıkıntısı, bir utanmazlık ve çılgınlık gününün özgürlüğü, her vesileyle –sivri bir dirsek ya da demir kabaralı bir ayakkabı yüzünden– patlak veren kavgalar, dalaşmalar, uzun bir bekleyişin yorgunluğu, dört duvar arasına kapatılmış bu karmaşık, sıkışık, çiğnenen, bunalan halkın yakınmasını daha şimdiden, yani elçilerin gelme saatinden çok önce hırçın, hoyrat, haşın, acı bir duruma sokuyordu. Flamanlar'a karşı, Paris esnaf kâhyasına, Adliye idare amirine, Bourbon Kardinali'ne, Avusturyalı Bayan Marguerite'e^[10] değnekli belediye çavuşlarına, soğuğa, sıcağa, kötü havaya, Paris Piskoposu'na, Çılgınlar Papası'na, filayaklarına, yontulara, şu kapalı kapıya, bu açık pencereye karşı sızlanmadan, yakınmadan, ilenmeden başka bir şey duyulmuyordu; kalabalık içine dağılmış olan bütün bu hoşnutsuzluğa muzipliklerini, alaylarını katan ve âdeta genel öfkeyi iğneleyen öğrenci ve uşak topluluklarını da bütün bu olup bitenlerin hepsi son derece eğlendiriyordu.

Bunlar arasında, özellikle bu neşeli şeytanlardan oluşan bir topluluk vardı; bir pencerenin camını kırdıktan sonra, korkusuzca duvar saçağına oturmuşlardı; böylece, bakışlarını, alaylarını sırasıyla hem içeriye, hem dışarıya, hem salondaki kalabalığa, hem alandaki halka yöneltiyorlardı. Onların alaylı öykünmelerinden, şakrak kahkahalarından, arkadaşlarıyla salonun bir ucundan öbürüne şakacı seslenmelerinden bu gençlerin öbür seyircilerin can sıkıntısını, yorgunluğunu hiç paylaşmadıkları anlaşılıyordu; onlar kendi özel eğlenceleri için, gözlerinin önünde bulunandan, ötekini sabırla bekleten bir temsil çıkarmasını pek iyi biliyorlardı. İçlerinden biri, bir sütun başlığının kabartmalarına asılmış, sarışın, sevimli, muzip yüzlü, bir çeşit küçük şeytana:

"Vay, siz miydiniz, Johannes Frolo de Molendino!" diye seslendi. Jehan du Moulin, tam size göre bir ad^[11] doğrusu ya! İki kolunuz, iki bacağınız havada dönen dört değirmen kanadına benziyor çünkü. Ne zamandan beri buradasınız?"

Johannes Frolo:

"Şeytanın inayetiyle, tam dört saatten fazladır burada tünüyorum," dedi. "Umarım ki bunlar Araf'ta geçireceğim zamana sayılır. Sicilya Kralı'nın sekiz kilise şarkıcısının, Sainte-Chapelle'de saat yedide okudukları ilahiyeye ayinin ilk ayetlerini duydum."

Beriki:

"Mükemmel kilise şarkıcıları, doğrusu ya!" dedi. "Sesleri de külahlarından sivri! Ermiş Jean Hazretleri'ne bir ayin düzenlemeden önce, kral onun güneyli ağzıyla Latince dua okunmasını sevip sevmediğini öğrense daha iyi ederdi gibime geliyor!"

Pencerenin altındaki kalabalığın içinden yaşlı bir kadın:

"Bunu Sicilya Kralı'nın o uğursuz kilise şarkıcılarını kullanmak için yaptı!" diye sertçe bağırdı. "Ne demek bu, sorarım size! Bir ayin için tam bin Paris lirası, hem de Paris toptancı halinin deniz ürünleri vergisinden alınarak!"

Balıkçı kadının yanında, burnunu kapatıp durmuş, iri yarı, ağırbaşlı bir adam:

"Kes sesini bakalım, acuze!" diye atıldı. "Elbette ki bir ayın düzenlemek gerekiyordu, hatun! Kralın yeniden hastalanmasını mı isterdiniz siz yoksa, haa!"

Sütun başlığına yapışmış o küçük öğrenci:

"Doğrusu ya, kahramanca bir konuşma, kralın kürkçübaşısı Gilles Lecornu Efendi!" diye bağırdı.

Kralın zavallı kürkçübaşısının talihsiz adı, bütün öğrencilerin kahkahalarıyla karşılandı.

Bir bölümü:

"Lecornu! Gilles Lecornu!" diyordu.

Bir bölümü de:

"Cornulus et hirsutus!"^[12]

Sütun başlığındaki küçük şeytan:

"Hey! Elbette ya," diye sürdürdü. "Ne var bunda gülünecek? Kral malikânesinin kâhyası üstat Jehan Lecornu'nün kardeşi, Vincennes Ormanı'nın başkapıcısı Mahiet Lecornu Efendinin oğlu saygıdeğer insan Gilles Lecornu, hepsi Paris hemşerisi, babadan oğula hepsi evli!"

Neşe daha da arttı. Şişman kürkçü, bir tek sözcük bile yanıt vermeden, her yandan üzerine dikilmiş olan bakışlardan kurtulmaya çabalıyordu; ama boş yere çırpınıp terliyordu, soluk soluğa kalmıştı: Tahtaya saplanan bir kama gibi, yaptığı her hareket, hırstan ve öfkeden kıpkırmızı kesilen ablak suratının komşularının omuzlarına daha bir sıkıca karışmasından başka bir işe yaramıyordu. En sonunda, yanında bulunanlardan, tıpkı onun gibi kısa boylu, şişman, saygıdeğer birisi imdadına yetişti.

"Ne iğrenç şey! Okul çocukları saygın bir efendiyle bu biçim konuşsun! Nerede görülmüş bu! Bizim zamanımızda bir kucak değnekle onlara bir güzel sopa çekerler, sonra da o değneklerle onları yakarlardı."

Gençler hep bir ağızdan bir kahkaha attılar.

"Hey, hey! Kolay gelsin! Kimdir orada ötüp duran? Hangi uğursuz baykuş o?"

İçlerinden bir tanesi:

"Aa, ben onu tanıyorum!" dedi. "Andry Musnier Efendi o."

Beriki de:

"Çünkü Üniversite'nin yeminli dört kitapçısından biridir de o!" dedi.

Bir üçüncüsü atılıp:

"O dükkânda her şey dörder dörderdir," diye bağırdı. "Dört ulus, dört fakülte, dört yortu, dört vekil, dört seçmen, dört kitapçı."

Jehan Frollo söze karışıp:

"İyi ya öyleyse," diye atıldı. "Biz de onlara dünyanın dört bucak olduğunu öğretelim."

"Musnier, kitaplarımı yakacağız."

"Musnier, uşağını döveceğiz."

"Musnier, eşine rahat vermeyeceğiz."

"Zavallı şişko Matmazel Oudarde."

"Bir dul kadar körpe ve neşeli."

Andry Musnier Efendi:

"Hepinizin cam cehenneme!" diye homurdandı.

Hâlâ sütun başlığına asılı duran Jehan:

"Andry Efendi, kes sesini, yoksa tepene düşerim!" diye bağırdı. Andry Efendi başını kaldırdı, bir an filayağının yüksekliğini, haylaz oğlanın ağırlığını hesaplar gibi davrandı, aklından, bu ağırlığın hızını karesiyle çarptı ve sustu.

Jehan savaş alanını egemenliği altına almıştı; utkunun üstünlüğüyle:

"Her ne kadar bir başdiyakoz kardeşiysem de, söylediğimi yaparım!" diye sürdürdü.

"Vah bizim Üniversite'nin zavallı efendileri! Böyle bir günde ayrıcalıklarınıza bile saygınlık sağlayamadınız, onları bir türlü kabul ettiremediniz! Canım efendim! Kentte donanma şenlikleri var, ağaçlar donandı; Cite'de dinsel temsil, Çılgınlar Papa'sı, Flaman elçiler var; Üniversite'deyse, hiçbir şey."

Pencerenin pervazına rahatça yerleşen öğrencilerden biri:

"Oysa Maubert Alanı da oldukça geniş!" diye söze karıştı.

Johannes: "Kahrolsun, Rektör de, vekiller de, seçmenler de!" diye bağırdı.

Beriki hemen:

"Bu akşam, Andry Efendi'nin kitaplarıyla Champ-Gaillard'da bir şenlik ateşi yakmalı" diye atıldı.

Onun yanındaki:

"Kâtiplerin rahlelerini de yakmalı!" diye sürdürdü.

"Fakülte kapıcılarının değneklerini de!"

"Dekanların tükrük hokkalarını da!"

"Vekillerin yemek dolaplarını da!"

"Seçmenlerin sandıklarım da!"

"Rektörlerin iskemlelerini de!"

Küçük Jehan bir kilise ilahisi ezgisiyle:

"Kahrolsun!" diye atıldı. "Kahrolsun Andry Efendi, fakülte kapıcıları ve kâtipler; tanrıbilimciler, hekimler ve fetvacılar; seçenler, seçilenler ve Rektör de kahrolsun!"

Andry Efendi kulaklarını tıkayarak:

"Demek ki dünyanın sonu geldi, a dostlar!" diye mırıldandı. Pencerede bulunanlardan biri:

"Rektör dediniz de... İşte o da alandan geçiyor," diye bağırdı.

Artık bunun üzerine alandan yana dönen dönene.

İç tarafta bir filayağına tutunduğundan, dışarıda olup bitenleri göremeyen Jehan Frollo du Moulin:

"O geçen gerçekten de bizim saygıdeğer rektörümüz Thibaut Efendi mi?" diye sordu.

Öbürleri hep bir ağızdan:

"Evet, evet!" diye yanıt verdiler. "Rektör Thibaut Efendi'nin kendisi, ta kendisi."

Gerçekten de, elçileri karşılamaya giden Rektör'le Üniversite'nin ileri gelenleri, törenle, kafiye halinde geçerlerken, o anda Adliye Alanı'na gelmişlerdi. Pencereye üşüşen öğrenciler onları taşlamalarla, alaylı alkışlarla, iğneli sözlerle karşıladılar. Kafilenin başında ilerleyen Rektör ilk küfür sağanağına yakalandı; saldırı pek şiddetliydi, doğrusu ya.

"Günaydın, Rektör Bey! Hey, hey! Günaydın dedik!"

"Koca kumarbaz, nasıl olmuş da buraya gelmiş? Zarlarından ayrıldı demek ki?"

"Katırın sırtında ne de güzel gidiyor, şuna bakın! Katırın kulakları onunkilerden daha kısa."

"Hey, hey! Günaydın, Rektör Thibaut Efendi! *Tybolde aleator!*"^[13] Kocamış ahmak seni! Koca kumarbaz!"

"Tanrı sizi korusun! Bu gece sık sık düşüş attınız mı?"

"Ah! Kumar uğruna, zar uğruna rengini yitiren yorgun, bitkin, köhne surat!"

"Sırtınızı Üniversite'ye dönmüş Kent'e doğru nereye gidiyorsunuz böyle bakalım, Tybolde ad dados?"

Jehan du Moulin:

"Hiç kuşkusuz Thibautode Caddesi'nde bir ev aramaya gidiyordur!" diye bağırdı.

Bütün güruh çığlık çığığa, yeri göğü inleten şiddetli alkışlarla tekerlemeyi yineledi.

"Thibautode Caddesi'nde ev aramaya gidiyorsunuz, değil mi, büyük oyunlar kumarbazı Rektör Bey?"

Derken, öbür ileri gelenleri de ele aldılar.

"Kahrolsun Üniversite görevlileri! Kahrolsun eli asalılar!"

"Buraya bak, Robin Poussepain, şur'daki adam kimin nesi, kuzum?"

"Gilbert de Sully, Gilbertus de Soliaco, Autun Koleji'nin başkanı."

"Al şu benim pabucumu, senin yerin benimkinden daha elverişli; şunu onun suratına fırlatıver."

"Saturnalitias mittimus ecce nuces."^[14]

"Beyaz cüppeli altı tanrıbilimci kahrolsun!"

"Tanrıbilimciler bunlar mı? Roogny tımarı için, Sainte-Genevieve tarafından kente ihsan edilen altı beyaz kaz sanmıştım ben onları."

"Kahrolsun hekimler!"

"Kahrolsun kardinallerle, kaba şakacıların kavgaları!"

"Sen benim gecelik külahıma anlat, Sainte-Genevieve başkanı! Sen bana haksızlık ettin. Bakın, bu gerçektir! Normandiya ulusunun içindeki yerimi, İtalyan olduğu için, Bourges eyaletine bağlı küçük Ascanio Falzaspada'ya verdi."

Bütün öğrenciler hep bir ağızdan:

"Haksızlık bu! Adaletsizlik bu!" diye bağırdılar. "Kahrolsun Sainte-Genevieve başkanı!"

"Hey, hey! Joachim de Ladehors Efendi! Hey, hey! Louis Dahuille! Hey, hey! Lambert Hoctement!"

"Alman ulusunun vekilini şeytan götürsün!"

"Kurşuni kürkleriyle, Sainte-Chapelle Kilisesi papazları da kahrolsun; *cum tunicis grisis!*"^[15]

"Seu de pellibus grisis fourratis!"^[16]

"Hey, hey! Sanat bilgini ustalar! Bütün güzel kara kaftanlar! Bütün güzel kırmızı kaftanlar!"

"Rektör'e yaraşır bir kuyruk oluşturmuşlar."

"Sanırsınız ki, su üstü evlenme törenine giden bir Venedik dukası."

"Buraya bak, Jehan! İşte Sainte-Genevieve piskoposluk kurulu üyeleri!"

"Cehennem dibine batsın piskoposluk kurulu!"

"Rahip Claude Choart! Doktor Claude Choart Hoca! Marie la Giffarde'ı mı arıyorsunuz?"

"Glatigny Sokağı'nda bulunuyor."

"Ahlâksızlar kralının yatağını düzeltiyor."

"Kadın dört dinar borcunu ödüyor; quator denarios."

"Aut unum bombum."

"Paraları suratınıza atmasını ister misiniz?"

"Arkadaşlar! Terkisinde eşiyse, Picardie seçmeni Siman Sanguin Efendi göründü!"

"Post equitem sedet atra cura."^[17]

"Ha gayret, Simon Efendi!"

"Günaydın, sayın seçmen efendi!"

"İyi geceler, Hanımefendi!"

Hâlâ sütun başlığının yapraklarına asılı duran Johannes de Molendino, içini çekerek:

"Bütün bunları görebilenlere ne mutlu!" diyordu.

Bu arada, Üniversite'nin yeminli kitapçısı Andry Musnier Efendi, Kral'ın kürkçübaşısı Gilles Lecornu Efendi'nin kulağına eğildi:

"İnanın bana, Efendiciğim, dünyanın sonu geldi. Öğrenci güruhunun böylesine taşkınlık ettiği hiçbir zaman görülmemiştir. Her şeyi mahveden de çağımızın lanet olasınca yeni buluşları. Toplar, yılancık topları, taş güller atan savaş topları, hele de Almanya'nın bir başka türlü zararlı buluşu olan baskı makinesi. Artık ne elyazması kaldı, ne de kitap! Basım kitapçılığı öldürüyor, azizim.

Dünyanın sonu geldi, dedim ya."

Kürkçü de:

"Kadife kumaşlardaki ilerlemeden bunun ben de ayrımındayım," dedi.

O sırada saat on ikiyi çaldı.

Bütün kalabalık tek bir ağızdan: "Hah!" dedi.

Öğrenciler sustular. Sonra büyük bir karışıklık oldu, müthiş bir gürültü patırtı koptu; ayakların, başların büyük bir devinimi, büyük bir genel öksürük tufanı ve ortaya çıkan mendiller. Herkes kendine çeki düzen verdi, yerine daha bir yerleşti, ayaklarının ucunda yükseldi, öbekteşti; sonra büyük bir sessizlik çöktü; bütün boyunlar gerilmiş, bütün ağızlar açılmış, bütün gözler mermer masaya doğru çevrilmiş, öyle kalakaldılar. Orada hiçbir şey görünmedi. Boyalı dört yontu gibi çavuşlar, hâlâ dimdik, kımıldamadan duruyorlardı. Bütün bakışlar Flaman elçilerine ayrılan tribüne doğru döndü. Kapı kapalı, tribün bomboş duruyordu. Bu kalabalık sabahtan beri üç şeyi bekliyordu: Öğle vaktini, Flaman elçilerini, dinsel temsili. Yalnız öğle saati tam vaktinde gelmişti.

Artık bu kadarı fazlaydı, doğrusu ya.

Bir, iki, üç, beş dakika, bir çeyrek beklediler; gelen giden yoktu. Tribün ıssız, tiyatro sessiz duruyordu. Bu arada, sabırsızlığın yerini öfke almıştı. Alçak sesle –orası gerçek– öfkeli sözler dolaşıyordu. "Temsil! Temsil!" diye boğuk boğuk mırıldanıyorlardı, kafalar kızmaya başlıyordu. Daha henüz güremeye başlayan fırtına kalabalığın yüzeyinde uçuşuyordu. Bunun ilk kıvılcımını fırlatan Jehan du Moulin oldu.

Sütun başlığının çevresinde yılan gibi kıvrılarak:

"Dinsel dramı isteriz, Flamanlar cehennem dibine batsın!" diye ciğerlerinin bütün gücüyle bağırdı.

Halk alkışladı.

"Dram!" diye yinelediler. "Flandra cehennem dibine batsın!"

Öğrenci de: "Biz hemen şimdi, derhal temsili isteriz!" diye sürdürdü.

"Yoksa bana öyle geliyor ki güldürü ile ahlâki temsil yerine Adliye İdare Amiri'ni ipe çekmemiz gerekecek."

Kalabalık halk kitlesi:

"Pek doğru bir söz etti!" diye bağırdı. "Asılma işlemini onun çavuşlarından başlatalım."

Bu sözlerin ardından çılgın bir alkış koptu. Zavallı dört adam sapsarı kesilen yüzlerle birbirlerine bakışmaya başlamışlardı. Kalabalık onlara doğru atılıyordu, adamcağızlar kendilerini halktan ayıran

çelimsiz, çerden çöpten tahta parmaklığın kalabalığının abanmasıyla bükülüp bel verdiğini görüyorlardı.

Durum son derece gergin ve tehlikeliydi.

"Ölüm! Ölüm!" diye dört bir yandan bağıyorlardı.

İşte tam o sırada, yukarıda tanımlamaya çalıştığımız giyinme odasının örtüsü kalktı, bir adam dışarı çıktı. Onun sadece görülmesi halkı birdenbire durdurdu ve âdeta bir büyüyle, öfkeyi merak haline dönüştürdü.

"Susun! Susun!"

Kendini pek güvenlik içinde görmeyen ve her yanı tir tir titreyen bu adam mermer masanın ucuna kadar ilerledi; yaklaştıkça daha çok diz çökmeyi anımsatan eğilip bükülmelerle selamlar veriyordu.

Bu arada, yavaş yavaş dinginlik, sessizlik geri geldi. Ortada artık kalabalığın suskunluğundan yayılan o her zamanki hafif uğultudan başka hiçbir şey kalmamıştı.

Adam, "Kentsoylu beyler, kentsoylu küçükhanımlar," dedi. "Pek saygıdeğer Kardinal Hazretleri'nin huzurunda 'Hz. Meryem'in Adaleti' adında pek yararlı bir ahlâki temsil vermek onuruna erişeceğiz. Jüpiter'i ben oynuyorum. Kardinal Hazretleri şu anda pek saygıdeğer Avusturya Dükü Hazretleri'nin pek sayın elçilerinin yanında bulunuyor; sözünü ettiğimiz topluluk da şu saatte Baudets Kapısı'nda sayın Üniversite Rektörü'nün konuşmasını dinlemek üzere yolundan alıkonuldu. Kardinal Hazretleri gelir gelmez başlayacağız."

Adliye'nin o zavallı dört çavuşunu kurtarmak için hiç kuşku yok ki, Jüpiter'in bu araya girmesi yeterliydi. Bu pek gerçek öyküyü uydurmak mutluluğuna erseydik, böylece de Kutsal Eleştiri Tanrıçası'na karşı ondan sorumlu olsaydık, şu anda hiç kimse bize karşı şu klasik "*Nec deus intersit*"^[18] temel kuralına sığınamazdı. Üstelik, Sayın Jüpiter'in giysisi pek güzeldi, halkın dikkatini üzerine çekerek onu yatıştırmaya bir hayli yardım etti. Jüpiter'in sırtında siyah kadife kaplı, yıldız çivili zırh gömleği vardı; başına da yıldızlı gümüş düğmelerle süslü, omuzlarına kadar inen zırh miğferi giymişti; her biri yüzünün bir yarısını kapatan allıkla kocaman sakal da olmasa, elinde tuttuğu, alışkın gözlerin kolayca yıldırımını tanıdıkları yıldızlı mukavva boru olmasa, Grekvari kurdelelerle sarılmış ten rengi ayakları olmasa, kıyafetinin ağırbaşlılığı bakımından, sayın De Berry Dükü'ne bağlı birliğin Bretanyalı bir okçusuna benzetilebilirdi.

II

Pierre Gringoire

Bununla birlikte, giysisinin herkes üzerinde yarattığı hoşnutluk, hayranlık adam konuştuğu dağlıp gidiyordu ve "Kardinal Hazretleri gelir gelmez başlayacağız," sözleriyle talihsiz sonuca ulaştığında da sesi, yeri göğü çınlatan yuhalar arasında yitip gitti.

Halk, "Hemen şimdi başlayın! Temsil! Derhal temsili istiyoruz!" diye bağıyordu. Bütün seslerin üzerinde de, bir curcuna içindeki kaval gibi Johannes de Molendino'nun sesi duyuluyor, öbürlerinin hepsini bastırıyordu. Öğrenci:

"Hemen başlayın!" diye haykırıyordu.

Pencerenin pervazına tünemiş olan Robin Poussepain ile öbür öğrenciler de:

"Jüpiter de, Bourbon Kardinali de kahrolsun!" diye avazları çıktığı kadar bağıyorlardı.

Halk kalabalığı:

"Hemen temsil!" diye yineliyordu. "Derhal! Hemen! Oyuncularla Kardinal'e ölüm, darağacı!"

Zavallı Jüpiter şaşkın, ürkek bir hal almış, allıklarının altında sapsan kesilmişti, yıldırımını attı, zırlı miğferini eline aldı; sonra da, "Kardinal Hazretleri... elçiler... Flandralı Sayın Bayan Marguerite..." diye bir şeyler kekeleyerek sağa sola selamlar dağıtıyor, tir tir titriyordu. Ne diyeceğini bilemiyordu. Aslında, ipe çekilmekten korkuyordu.

Beklerse halk tarafından, beklemezse kardinal tarafından asılmak vardı... Her iki yanda da ancak bir uçurum görebiliyordu: Darağacı.

Bereket versin ki birisi geldi de onu sıkıntıdan kurtarıp sorumluluğu yüklendi.

Parmaklığın berisinde, mermer masanın çevresinde serbest bırakılan arada duran biriydi bu; ince-uzun bedeni yaslandığı filayağının çapıyla görüş açısından gizlendiği için daha kimse onun ayırdında olmamıştı. Dediğimiz gibi, uzun boylu, zayıf, soluk benizli, sarışın bir adamdı bu. Alnı, yanakları kırışmış olmasına karşın genç yaşta, parlak bakışlı, güleç ağızlı bir delikanlıydı. Sirtında yıpranmış, eskilikten parlamış, siyah kaba yünlüden bir giysi vardı. Mermer masaya yaklaştı, zavallı mahkûma bir işaret yaptı; ama beriki iyice şaşkına dönmüştü, hiçbir şey görmüyordu.

Yeni gelen adam bir adım daha attı: "Jüpiter!" dedi. "Azizim Jüpiter!"

Beriki hiçbir şey duymuyordu.

En sonunda, uzun boylu sarışın adamın sabrı tükendi, Jüpiter'in hemen hemen burnunun ucunda avazı çıktığı kadar bağırdı:

"Michel Giborne!"

Jüpiter sarsılarak ansızın uyandırılmış gibi, "Kim çağırıyor beni?" dedi.

Siyah giysili adam, "Ben," dedi.

Jüpiter de, "Yaa!" diye kekeledi. Beriki:

"Hemen başlayın," diye sürdürdü. "Siz halkın isteğini yerine getirin."

Yargıcı yatıştırmayı ben üzerime alıyorum; o da Kardinal'i yumuşatır."

Jüpiter rahat bir soluk aldı. Hâlâ kendisini yuhalayan halka ciğerlerinin bütün gücüyle: "Pek saygıdeğer Efendilerim!" diye bağırdı. "Hemen oyuna başlıyoruz."

Öğrenciler: "Evoe, Jüpiter! *Plaudite, cives!*"^[19] diye bağırdılar.

Halk, "Yaşasın! Yaşasın!" diye bağırdı.

Müthiş bir alkış yeri göğü inletti. Jüpiter perdenin altına girdiği halde bütün salon hâlâ alkıştan sarsılıyordu.

Bu sırada, bizim eski, pek sevgili Corneille'imizin dediği gibi, tansık yaratırcasına "fırtınayı sütliman hale döndüren" kişi, büyük bir alçakgönüllülükle, arkasına sığındığı filayağının gölgesine gömülmüştü gene. Ve seyircilerin ilk sırasında oturan iki genç hanım onun Michel Giborne-Jüpiter'le konuşmasının ayırında olup da eteğinden çekmeselerdi, o gene orada eskisi gibi görünmeden, hiç kıpırdamadan, sessiz duracaktı.

Hanımlardan bir tanesi ona, yaklaşması için işaret ederek: "Üstat!" dedi. Onun yanındaki genç, güzel, süslü hanım da:

"Sussanıza, canım Lienarde'çığım" dedi. "O papaz çömezi değil, halktan biri, ona Üstat değil Efendi demek gerekir."

Bunun üzerine, Lienarde: "Efendi!"

Kimliği bilinmeyen adam parmaklığa yaklaştı. Telaşla:

"Nedir benden istediğiniz, küçükhanımlar, bir arzunuz mu var?" diye sordu.

Lienarde utançtan yerin dibine geçerek:

"Yoo! Hayır, hiçbir isteğimiz yok!" dedi. "Sizinle arkadaşım Gisquette la Gencienne konuşmak istiyor."

Gisquette kıpkırmızı kesilerek:

"Yoo, hiç de değil!" diye atıldı. "Lienarde size 'Üstat' dedi; ben de ona 'Efendi' dendiğini söyledim sadece."

Her iki genç kız da bakışlarını önlerine indirmişlerdi. Aralarında bir konuşma kapısı açmayı canı gönülden isteyen genç adam da gülümseyerek onlara bakıyordu:

"Gerçekten de bana söyleyecek bir şeyiniz yok mu, küçükhanımlar?"

Gisquette, "Yoo, hayır! Hiçbir şey yok," diye yanıt verdi. Lienarde da, "Hiçbir şey yok," dedi.

Uzun boylu sarışın delikanlı yerine dönmek üzere bir adım attı; ama meraklı iki genç kız hiç de onu ellerinden kaçırmak niyetinde değillerdi.

Gisquette ansızın açılan bir su bendi ya da birden karar veren bir kadın coşkusuyla:

"Bakar mısınız, Efendim," dedi. "Temsilde Hz. Meryem'in rolünü oynayacak olan şu askeri tanıyor musunuz?" diye sordu.

Adsız kişi, "Jüpiter rolünü mü demek istiyorsunuz?" diye sordu.

"Evet ya! Elbette," diye atıldı Lienarde. "Ne kadar da aptal şey! Jüpiter'i tanıyorsunuz, öyle mi?"

Adsız genç adam:

"Michel Giborne'u mu?" diye yanıtladı. "Evet, tanıyorum, efendim."

Lienarde, "Ne kadar da görkemli sakalları var!" dedi.

Gisquette, çekinerek, "Şimdi oynayacakları şey güzel mi acaba?" diye sordu.

Adsız kişi, bir an bile duraksamadan:

"Hem de pek güzel, Küçükhanım!" diye yanıt verdi.

Lienarde, "Adı nedir acaba oynayacakları temsilin?" diye sordu.

"Hz. Meryem'in Adaleti. Ahlâki piyes, Küçükhanım."

Lienarde, "Yaa! Öyle mi? O başka!" diye sürdürdü.

Kısa bir sessizlik oldu. Sessizliği genç adam bozdu:

"Bu yepyeni bir ahlâki temsil ve daha hiç oynanmadı."

Gisquette, "Demek ki, iki yıl önce, Papa'nın vekili geldiği gün oynanan temsil değil, öyle mi?" dedi. "Onda üç tane güzel kız vardı..."

Lienarde, "Deniz perilerini canlandırıyorlardı," dedi.

Delikanlı da, "Hem de çıırçılak!" diye ekledi.

Lienarde utanarak başını önüne eğdi. Gisquette de ona baktı, kendisi de onun gibi yaptı. Delikanlı gülümseyerek sürdürdü:

"Seyrine doyum olmaz bir oyundu o. Bugün Flandra Prensesi için özel olarak yazılmış bir ahlâki temsil oynanacak."

Gisquette, "Çoban kızları şarkı söyleyecekler mi?" diye sordu.

"Kesinlikle hayır! Ahlâki bir oyunda! Asla! Türleri karıştırmamak gerek. Oyun bir güldürüyse, o zaman olur."

Gisquette, "Ne yazık!" dedi. "O gün, hiç unutmuyorum, Ponceau Çeşmesi'nde savaşıyor, birbirleriyle çatışan, küçük dinsel parçalarla çoban şarkıları okuyarak çeşitli durumlara giren yabancı kadınlarla erkekler vardı."

Adı bilinmeyen adam sertçe:

"Bir Papa vekiline uygun olan bir prensese uygun gelmez," dedi.

Lienarde, "Onlara da pek güzel sesler çıkaran birçok çalgı eşlik ediyordu," dedi.

Gisquette de, "Gelip geçenlerin susuzluğunu gidermek amacıyla çeşmenin üç ağzından şarap, süt ve tarçınlı tatlı şarap akıyordu, her isteyen dilediğinden bol bol içiyordu," diye sürdürdü.

Lienarde, "Ponceau Alanı'ndan az aşağıda, Trinite Kilisesi'nde de oynayanların konuşmadan canlandırdıkları bir *'passion'*^[20] vardı," dedi.

Gisquette de, "Ya, ben de iyi anımsıyorum!" diye haykırdı. "İsa çarmıha çivilenmişti, iki hırsız da sağındaki, solundaki çarmıhtaydı!"

Sözün burasında genç dedikoducu hanımlar, Papa vekilinin kente girişini anımsayıp coşarak, bir ağızdan konuşmaya başladılar:

"Daha da beride, Porte-aux-Peintres'de pek görkemli giysiler kuşanmış başka kimseler vardı."

"Ya Saint-İnnocent Çeşmesi'nde büyük bir köpek ve av boruları gürültüsüyle, bir geyik kovalayan şu avcı!"

"Ya Paris Mezbahası'nda, Dieppe Hapishanesi'ni simgeleyen o darağaçları!"

"Anımsıyor musun, Gisquette, Papa'nın vekili geçerken, saldırıya geçildi de bütün İngilizlerin boynu vuruldu, hani?"

"Châtelet Kapısı'nın karşısında da pek yakışıklı kimseler vardı!"

"Ya üzeri baştan başa halılarla örtülmüş olan Pont-au-Change!"

"Ya Papa'nın vekili geçtikten sonra, köprünün üzerinden havaya salıverilen her türden iki yüz düzineden fazla kuş! Aa! Doğrusu ya, pek güzeldi, Lienarde!"

İki genç hanımın konuşmasını büyük bir sabırsızlıkla dinliyormuş gibi görünen adsız kişi:

"Bugün daha da güzel olacak," dedi.

Gisquette, "Bu temsilin güzel olacağı konusunda bize kesin söz veriyor musunuz?" diye sordu.

Beriki de: "Hiç kuşkunuz olmasın!" diye yanıt verdi, sonra da belirli bir kasılmayla, tunturaklı bir sesle: "Temsilin yazarı benim, küçükhanımlar," diye ekledi.

Genç kızlar büsbütün şaşkına dönmüşlerdi.

"Gerçekten mi?" dediler.

Ozan bir parça böbürlenerek:

"Gerçek ya!" diye yanıt verdi. "Daha doğrusu, biz iki kişiyiz: Tahtaları, tiyatronun iskelesini kuran, bütün marangozluk işlerini yapan Jehan Marchand ve piyesi yazan da ben. Benim adım Pierre Gringoire."

"Cid" in yazarı bundan daha azametle "Pierre Corneille" diyemezdi.

Okuyucularımız, Jüpiter'in örtülerin arkasına çekildiği dakikayla, yeni ahlâki piyesin yazarının, Gisquette ile Lienarde'in masum hayranlığı üzerine, böyle ansızın, hiç beklenmedik anda kendini açıkladığı dakikaya kadar epeyce bir zaman geçmiş olduğuna dikkat etmişlerdir. Şaşılacak şey: Birkaç dakika önce o kadar gürültü patırtı eden bu kalabalık şimdi, oyuncunun sözüne inanarak, büyük bir hoşgörü ve bağışlayıcılıkla bekliyordu; bu da, seyirciyi sabırla bekletmenin en iyi yolunun, oyuna derhal başlanacağını ona bildirmek olduğunu ve her gün tiyatrolarımızda denenen ezeli gerçeği kanıtlar.

Bununla birlikte, öğrenci Johannes uyumuyordu. Karışıklıktan sonra çöken sessizlik içinde, birdenbire:

"Hey, hey!" diye bağırdı. "Jüpiter, Hz. Meryem Anamız, şeytanın maskaraları! Bizimle alay mı ediyorsunuz? Temsil! Temsil! Başlayın çabuk, yoksa biz yeniden başlıyoruz."

Bu kadarı yeterliydi.

Ahşap iskelenin arkasından inceli kalınlı bir çalgı sesi duyuldu; örtü kalktı; içeriden rengârenk giysili, yüzleri boyalı dört kişi çıktı, dik merdiveni tırmandı; üstteki sahanlığa gelince seyircilerin karşısına dizildi, yerlere kadar eğilerek selam verdi; o zaman senfoni sustu. Dinsel temsil başlıyordu.

Dört kişi selamlarının karşılığını alkış olarak bolca topladıktan sonra, dindarca bir sessizlik ortasında, okuyucuyu bağışladığımız bir başlangıca girişti. Zaten, bugün de olduğu gibi, seyirci oyuncuların oynadıkları rolden çok, giydikleri giysilerle ilgileniyordu; bu da gerçekten pek haklı bir

davranıştı, pek yerindeydi. Oyunculardan dördünün de sırtında yarısı san, yansı beyaz giysiler vardı; aralarındaki ayırım ancak kumaşın türünden anlaşılıyordu: Birincisi altın ve gümüş tellerle dokunmuş brokardan; ikincisi ipekli, üçüncüsü yünlü, dördüncüsü de dokuma bezdendi. Oyunculardan ilkinin sağ elinde bir kılıç, ikincisinde iki altın anahtar, üçüncüsünde bir terazi, dördüncüsünde de bir bahçe küreği vardı. Bütün bu açıkça belirtilen özellikleri gene de tam olarak kavrayamamış olan tembel kafalara yardım etmek için de, iri siyah harflerle, sırmalı giysinin eteğine "BENİM ADIM SOYLU SINIF"; ipekli giysinin eteğine "BENİM ADIM RUHBAN SINIFI"; "yünlü giysinin eteğine "BENİM ADIM TİCARET"; dokuma giysinin eteğine de "BENİM ADIM TARIM" diye işlenmişti. İki erkek simgenin cinsiyeti kafası işleyen, kavrayışlı her seyirciye daha kısa giysileri ve başlarındaki takkeyle belirtilmişti; dişi simgeler de daha uzun giyinmişlerdi, başlarında da başlık vardı.

Başlangıç konuşmasının dizelerinden Tarım'ın Ticaret'le, Ruhban Sınıfı'nın da Soylu Sınıfla evli olduğu, bu mutlu iki çiftin ortak olarak altın bir veliahtları bulunduğunu, onu ancak dünyanın en güzel kızına vereceklerini ileri sürdüklerini anlamamak için pek kötü niyetli olmak gerekti. Böylece, dünyayı dolaşıyorlar, bu güzeli arıyorlardı. Sırasıyla Golconde Kraliçesi'ni, Trabzon Prensesi'ni, Tatar Hanı'nın kızını, vb., vb., vb..., yüz geri ettikten sonra, dördü de Adliye Sarayı'nın mermer masası üzerinde dinlenmeye gelmişlerdi, hiçbir günahı olmayan dinleyicilere bir sürü özdeyiş, atasözü söyleyip duruyorlardı.

Bütün bunlar gerçekten de pek güzeldi.

Yalnız, dört simgenin âdeta birbirleriyle yarışarcasına üzerine mecaz dalgaları döktüğü bu kalabalıkta, az önce iki güzel kıza adını söylemek zevkinden kendini alamayan yazarın, ozanın, o saf Pierre Gringoire'in gözünden, kulağından, boynundan ve yüreğinden daha dikkatli bir kulak, daha çarpıntılı bir yürek, daha heyecanlı bir göz, daha gerilmiş bir boyun yoktu. Yazar, genç kızların birkaç adım ilerisindeki filayağının arkasındaki yerine dönmüştü; orada, dinliyor, bakıyor, gıdım gıdım her dizenin tadını çıkarıyordu. Başlangıç dizelerinin ilk sözlerini karşılayan hoşgörü sahibi alkışlar hâlâ yüreğinin en ince damarlarında çınlıyordu; geniş bir dinleyici kalabalığının sessizliği içinde, oyuncunun ağzından birer birer dökülen kendi düşüncelerini görünce, bir yazarın düştüğü o bir çeşit kendinden geçmiş hayranlığa iyice gömülmüştü. İlâhi, Pierre Gringoire!

Bunu söylemek bizi bir hayli üzüyor; ama o ilk heyecan çabucak dağıldı. Gringoire o sarhoş edici sevinç kadehini, utku kadehini daha dudaklarına henüz yaklaştırmıştı ki içine acı bir damla karıştı.

Kalabalığın arasında yitip gittiğinden, sadaka toplayamayan, hiç kuşkusuz, çevresindekilerin cebinden de yeteri kadar bir tazminat alamamış olan hırpani kılıklı bir dilenci, bakışları ve sadakaları çekmek için, iyice göze çarpar bir yere tünemeyi düşünmüştü. Giriş bölümünün ilk dizelerinde, özel olarak ayrılan tribünün direklerinden yararlanarak, onun alt tarafındaki parmaklığın kenarındaki çıkıntıya kadar tırmanmıştı; hırpani kıyafetiyle, sağ kolunu kaplayan iğrenç bir yarayla kalabalığın dikkatini, acımasını çekerek, oraya oturmuştu. Bununla birlikte, bir tek sözcük bile söylemiyordu.

Dilencinin sessiz oturuşu sayesinde, giriş konuşması kazasız belasız yürüyordu; talihsizlik, Johannes tırmandığı sütunun tepesinden dilenciye, onun yapmacık hallerini görmek istemeseydi, hissedilir hiçbir kargaşalık çıkmayacaktı. Tepedeki genç soytarıyı çılğın bir kahkaha tufanı yakaladı; ne temsili kestiğini, ne de genel dikkati dağıttığını umursuyordu, küstahça bağırdı:

"Şuna bakın hele! Sadaka isteyen şu uyuza bakın!"

Kurbağa dolu bir göle bir taş atan ya da bir kuş sürüsüne bir el ateş eden bir kimse, genel dikkatin arasında bu yersiz sözlerin yarattığı etkiyi rahatça göz önüne getirebilir. Gringoire bir elektrik akımına çarpmış gibi ürperdi. Giriş konuşması olduğu yerde zırp diye kesildi, bütün başlar gürültülü bir kargaşalıkla dilenciye doğru döndü. O da, hiç istifini bozmadan, şaşalamadan, bu olayda iyi bir kazanç fırsatı gördü, gözlerini yan kapatarak, acındıran bir sesle, "Sadaka, Tanrı rızası için sadaka, acıyın, lütfen!" demeye başladı.

Johannes, "A, durun hele, yemin ederim ki Clopin Trouillefou'nun ta kendisi bu!" diye haykırdı. "Beni şeytan çarpsın ki, o! Hey, hey! Arkadaş, bacağındaki yara seni çok mu rahatsız ediyordu ki onu oradan alıp koluna yerleştirdin?"

Böyle konuşurken, bir maymun çevikliğiyle, dilencinin yaralı koluyla uzattığı pilav tası gibi yağlı, pis şapkanın içine bir metelik attı. Dilenci sadakayla alayı hiç sesini çıkarmadan kabul etti ve acıklı bir sesle:

"Tanrı rızası için, bir sadaka!" diye sürdürdü.

Bu olay dinleyicileri pek oyalamış, eğlendirmişti ve başta Robin Poussepain ile bütün öbür öğrenciler olmak üzere, seyircilerin pek çoğu giriş konuşmasının ortasında, cırlak sesiyle öğrencinin, değişmez teranesiyle dilencinin doğaçtan yarattıkları bu garip konuşmayı büyük bir neşeyle alkışlıyordu.

Gringoire bu durumdan hiç de hoşnut değildi. İlk şaşkınlıktan sonra kendini toparlayınca, oyunu kesintiye uğratan o iki insana hor gören, aşağılayıcı bir bakış bile fırlatmaya tenezzül etmeden, sahnedeki dört oyuncuya avaz avaz bağıırıyordu:

"Devam edin siz! Hay kör şeytan! Devam edin!"

Tam o sırada, Gringoire eteğinin çekildiğini hissetti; oldukça öfkeli bir halle döndü ve gülümsemek için epeyce zorluk çekti. Oysa, gülmesi gerekliydi. Gisquette la Gencienne'in parmaklık arasından uzanan güzel koluydu bu. Genç kız böylece onun dikkatini çekmek istemişti.

"Devam edecekler mi, efendim?" diye sordu.

Bu sorudan oldukça gocunan Gringoire, "Elbette, ona ne şüphe," diye yanıt verdi.

Beriki en tatlı sesiyle:

"Öyleyse, efendim, lütfen bana anlatır mısınız?" diye sürdürdü.

Gringoire da, "Ne söyleyeceklerini mi?" diye genç kızın sözünü kesti. "Pekâlâ öyleyse, dinleyin!"

"Hayır, hayır," diye haykırdı Gisquette, "ne söyleyeceklerini değil de, şimdiye kadar ne söylediklerini!.."

Gringoire, kanayan yarasına dokunulmuş bir kimse gibi birdenbire irkildi, ağzının içinde:

"Hay Tanrı'nın cezası aptal, mankafa küçük kız!" diye söylendi.

O andan sonra da, Gisquette aklından silinip gitti.

Bu arada, oyuncular onun buyruğuna uymuşlardı; onların tekrar konuşmaya başladıklarını görünce, seyirciler de yeniden dinlemeye koyulmuşlardı; yalnız, böyle birdenbire kesilen piyesin iki parçası arasında bir hayli güzel yerleri kaçırmışlardı. Gringoire bunu, içinden, acı acı düşünüyordu. Bununla birlikte, sessizlik yavaş yavaş geri gelmişti; öğrenci susuyor, dilenci şapkasının içindeki birkaç meteliği sayıyordu; piyes üstün gelmişti.

Bu gerçekten de pek güzel bir yapıttı, bize öyle geliyor ki, bugün bile kimi düzeltmelerle pekâlâ ondan yararlanılabilir. Biraz uzun, biraz da boş, yani kurallara uygun olan giriş pek basitti. Gringoire vicdanının saf derinliklerinde onun duruluğuna hayran oluyordu. Tahmin edileceği gibi, o simgesel dört kişi, altın veliahtlarından gerektiği biçimde kurtulamadan dünyanın üç kıtasını dolaşmış olmaktan dolayı bir parça yorgun düşmüşlerdi. Bunun üzerine, Flandra Prensesi Marguerite'in, Amboise'da pek içler acısı bir şekilde dört duvar arasına kapanmış olan, Tarım ile Ruhban Sınıfı'nın, Soylu Sınıf ile Ticaret'in kendisi için dünyayı dolaştıklarından haberi bile olmayan genç nişanlısına o harikulade balığın bin bir nazik anıştırmayla yapılan övgüsüne girerler.^[21] Demek ki, sözü edilen veliaht gençti, yakışıklıydı, güçlüydü, özellikle de (hükümdar erdemlerinin görkemli başlangıcı!) Fransa aslanının oğluydu. Bence bu cüretli benzetme hayran olunacak bir şeydir; tiyatro tarihi de, bir simgeler ve görkemli övgüler gününde, bir aslanın oğlu olan bir yunus balığından hiç de tedirgin olmaz. Heyecanı doğuran da, onu doruk noktasına ulaştıran da işte bu az bulunur, coşkulu ve anlaşılmaz karışımdır. Bununla birlikte, eleştiriye de yer vermek amacıyla söyleyelim ki, ozan bu güzel fikri iki yüzden daha az dize ile de anlatabilirdi. Dinsel temsilin Şehremini Efendi'nin buyruğuyla saat on ikiden dörde kadar sürmesi gerekiyordu, bir şeyler söylenmesi de gerekirdi elbette. Zaten herkes sabırla dinliyordu.

Birdenbire, Bn. Ticaret ile Bn. Soylu Sınıf arasında bir kavganın tam ortasında, B. Tarım'ın "Hiç kimse ormanda bundan daha utkulu hayvan görmedi," gibi olağanüstü bir dize okuduğu sırada, konuklara ayrılan tribünün o zamana kadar pek yakışsız biçimde kapalı duran kapısı daha da yakışsız bir biçimde açıldı: Mübaşirin gür sesi haber verdi:

"Bourbon Kardinali Hazretleri!"

III

Sayın Kardinal

Zavallı Gringoire! Saint-Jean'ın o kocaman çifte kestane fişeğinin gümbürtüsü, kancalı yirmi arkebüz tüfeğinin salvosu, 29 Eylül 1465'te Paris kuşatmasında, bir atışta yedi Burgonyalıyı birden öldüren Billy Kalesi'ndeki o ünlü yılcık topunun patlaması, Porte-du-Temple'da depolanan bütün barutun havaya uçması bile, şu kutsal ve dramatik anda kulaklarını bir mübaşirin dudaklarından dökülen şu birkaç sözcük kadar parçalamazdı:

"Bourbon Kardinali Hazretleri"

Bu, Pierre Gringoire'ın kardinalden çekindiğinden ya da onu hor gördüğünden değildi. Ne o kadar zayıftı, ne de öylesine küstahtı. Bugün kullanabileceğimiz bir deyimle, gerçekten bir şeye körü körüne bağlanmayıp değişik şeyler arasından iyi ve güzel bulduklarını seçen bir kimseydi o; yüksek fikirli, metin, ılımlı, ölçülü, dingin bir insandı; her şeyin tam ortasında kalmasını bilirdi (stare in dimidio rerum), kardinallere önem vermekle birlikte mantık ve liberal felsefe sahibiydi. Nesli asla tükenmeyen değerli filozoflar soyudur bunlar. Sanki bilgelik onlara, tıpkı Ariane gibi, dünyanın kuruluşundan beri şu yeryüzü şeylerinin dolambaçlı yollarında yumaklayıp durdukları bir çile iplik vermişti.^[22] Onlara her dönemde, hep aynı biçimde, yani her zaman her döneme uygun olarak rastlanır. Hak ettiği, fazlasıyla layık olduğu ünü kendisine sağlayabilseydik, Gringoire bu filozofların XV. yüzyıl temsilcisi olurdu; onu hesaba katmazsak, hiç kuşkusuz Du Breul Baba, XVI. yüzyılda bütün yüzyıllara yaraşır saf yücelikteki şu sözleri yazdığında onların ruhunu canlandırıyor: "Ulus bakımından Parisliyim; konuşmada "parrhis"liyim; madem ki "parrhisia" eski Yunancada "konuşma özgürlüğü" anlamına geliyor, konuşmada "parrhis"liyim: Ben bu dili biri Conty Prensi'nin amcası, biri de kardeşi olan pek saygıdeğer kardinallerle bile konuştum: Onların yüceliğine gereken saygıyı göstermekten bir an bile geri kalmadım, pek kalabalık olan maiyetlerinden hiç kimseyi de gücendirmedim, kırmadım."

Demek oluyor ki, Kardinal'in gelişinin Pierre Gringoire üzerinde yarattığı kötü izlenimde ne kin vardı, ne hor görme. Tam tersine; ozanımızın, yapıtının girişinde bulunan pek çok anıştırmanın, özellikle Fransa aslanının oğlu Yunus balığının övülmesinin son derece önemli, pek yüksek, pek değerli bir kulak tarafından duyulmasına özel bir değer verecek kadar sağduyusu ve pek de yıpranmış bir giysisi vardı. Ne var ki, ozanların soylu yaradılışlarında çıkar duygusu hiçbir zaman üstün gelmez. Ozanın bütününü 10'la gösterirsek, ozanı irdeleyen, Rabelais'nin dediği gibi "imbikten geçiren" bir kimyager onun, onda bir çıkara karşılık onda dokuz özsaygıdan oluştuğunu görür. Böylece, kapı Sayın Kardinal'e geçit vermek üzere açıldığında, Gringoire'ın halkın hayranlığıyla şişen ve kabaran onda dokuz özsaygısı olağanüstü bir gelişme durumundaydı; az önce ozanların yapısında bulunduğunu belirttiğimiz o gözle görülmez çıkar molekülü, adeta boğulmuş, özsaygısının altında yitip gitmişti. Hem zaten bu çıkar molekülü çok güçlü bir öge, güçlü bir maddedir, gerçeğin ve insanlığın safrasıdır; o olmasa ozanların ayakları yere basmazdı. Gringoire, rezil, ahlâksız, serseriden oluşmuş, ama ne olursa olsun gene de, şaşkın, donmuş kalmış, düğün övgüsünün her yanından her dakika beliren, ortaya çıkıveren uzunca konuşmalar karşısında soluğu kesilmiş bütün bir topluluğu duyumsamak, görmek, onu adeta eliyle yoklamaktan sonsuz bir zevk alıyordu. Kesinlikle söyleyebilirim ki, kendisi de genel mutluluğu paylaşıyordu, "Florentin" adındaki güldürüsünün

temsilinde, "Bu rapsodiyi hangi kendini bilmez yazdı?" diye soran La Fontaine'in tersine, Gringoire gönül rahatlığıyla yanındakilere "Bu başyapıtın yazarı kim?" diye sorabilirdi. İşte şimdi Kardinal'in ansızın çıkagelmesinin onun üzerinde nasıl bir etki yarattığı anlaşılabilir.

Korktuğu şey fazlasıyla başına geldi. Kardinal Hazretleri'nin gelişi dinleyicileri allak bullak etti. Bütün başlar tribüne doğru döndü. Artık kimse kimseyi duymuyordu. Bütün ağızlar: "Kardinal! Kardinal geldi!" diye yineliyordu. O bahtsız giriş konuşması ikinci kez yarıda kesildi.

Kardinal bir an tribünün eşiğinde durdu. O oldukça ilgisiz bakışlarını seyircilerin üzerinde gezdirirken, gürültü artıyordu. Herkes kardinali daha iyi görebilmek istiyordu. Başını komşusunun omuzuna dayayan dayayana.

Böyle beklenmedik bir anda içeri giren kişi, gerçekten de, yüksek düzeyde bir kimseydi, onu seyretmek herhangi bir güldürüye bedeldi, hatta belki daha bile iyiydi. Başpiskopos ve Lyon Kontu, Galyalı piskoposlar yargıcı, başpapaz, Bourbon Kardinali Charles, hem Kral'ın kızıyla evlenen erkek kardeşi Beaujeu Senyörü Pierre yönünden XI. Louis'nin, hem de annesi Agnes de Bourgogne yönünden Korkusuz Charles'ın akrabasıydı. Oysa, Sayın Kardinal'in yaradılışının en önemli, en belirleyici ve en ayırt edici özelliği dalkavuk saraylı ruhuna sahip olması ve kudret sahiplerine tapınmasıydı. Bu çifte akrabalığın kendisine yüklediği sayısız zorluk tahmin edilebilir. Dinsel ve tinsel gemisini, ne Louis'ye çarparak, ne de Charles'e bindirerek batırmamak için, tehlikeli bütün cismani ve maddi gizli kayalıklar arasında volta vurmaya zorunda kalmıştı; çünkü bu Charybde ve o Scylla^[23] daha önce Nemours Dükü ile Fransa Başkomutan'ının başını yemişti. Tanrı'ya şükürler olsun, Kardinal bu deniz yolculuğunu tehlikesizce atlatmış ve kazasız belasız Roma'ya ulaşmıştı. Ne var ki, limanda bulunmasına karşın, özellikle de limanda bulunduğu için, bunca zaman korkulu, zahmetli geçen siyasal yaşamının çeşitli evrelerini hep derin bir kaygıyla anımsardı. Bu nedenle, 1476 yılının kendisi için "siyah ve beyaz" olarak geçtiğini söylemeyi alışkanlık haline getirmişti; bununla o aynı yılda hem annesi Bourbonnais Düşesi'ni, hem de dayısının oğlu Bourgogne Dükü'nü yitirdiğini, bir acının öbürünü avuttuğunu belirtmek istiyordu.

Hem zaten, aslında iyi bir insandı. Neşeli bir kardinal yaşantısı sürüyor, kralın Challuau'daki şaraplarıyla keyifleniyor, Richarde la Garmoise ve Thomasse la Saillarde'dan oldukça hoşlanıyordu, onlara karşı en küçük bir nefret bile duymuyordu, yaşlı kadınlardan çok, genç ve güzel kızlara sadaka verirdi; işte bütün bu nedenler yüzünden de Paris halkına pek sevimli gelirdi. Sayın Kardinal yanında yüksek düzeyli, soylu, kadın düşkünü, çapkın, açık saçık şeyler söyleyen, gerektiğinde bol bol yiyip içen küçük bir piskopos ve rahip topluluğuyla yürürdü her zaman; pek çok kez, akşam vakti Bourbon Konağı'nın aydınlık pencerelerinin altından geçen Saint-Germain d'Auxerre'in saf dindar hatunları, gün içinde kendilerine kilisede ayın yaptırılan aynı seslerin bardak şıkırtıları arasında, Papalık tacına üçüncü bir taç ekleyen Papa XII. Benoit'nin içkiyle ilgili atasözünü: Bibamus papaliter'i^[24] bir ilahi ezgisiyle okuduklarını duyarak yerin dibine geçmişler, fena halde kızmışlardı.

Hiç kuşkusuz, Kardinal Hazretleri'ni, içeri girdiğinde, az önce son derece öfkeli ve hoşnutsuz olan, bir papa seçeceği günde bir kardinale saygı göstermeye hiç de niyeti olmayan halk kalabalığının kötü karşılamasından, ileri geri laf etmesinden onu pek haklı olarak elde ettiği bu halk sevgisi korudu. Parisliler pek kin tutmazlar; sonra da, temsili kendi buyruklarıyla başlatarak, kent halkı Kardinal'e üstün gelmişti, bu utku da onlara yetiyordu. Hem zaten Sayın Bourbon Kardinali yakışıklı adamdı,

kendisine pek yakışan güzel kırmızı bir giysi vardı sırtında; yani, bütün kadınlar ondan yanaydı, dolayısıyla dinleyicilerin yarısından çoğu onu tutuyordu. Hiç kuşkusuz, böylesine yakışıklı, giydiği güzel kırmızı giysiyi kendine yakıştıran bir erkek olursa, temsile geç kaldığı için bir kardinali yuhalamak haksız ve pek yakışsız bir davranış olurdu.

Kardinal Hazretleri içeri girdi, orada bulunanları büyüklerin halka karşı takındıkları o babadan kalma gülümsemesiyle selamladı ve bambaşka şeyler düşünüyormuş gibi bir tavır takınarak, ağır adımlarla, kızıl kadife kaplı koltuğuna doğru ilerledi. Bizim bugün "kurmayı" diyebileceğimiz, piskoposlarla rahiplerden oluşan maiyeti de onun peşinden tribünde göründü, bu da parterdeki gürültüyü ve merakı iki katına çıkardı. Artık onları birbirine gösteren gösterene, adlarını söyleyen söyleyeneydi, hiç olmazsa onlardan bir tanesini tanıyan tanıyanaydı: Kimisi, Marsilya Piskoposu'nu –yanılmıyorsam– Alaudet'yi; kimisi, Saint-Denis Papaz Meclisi Başkanı'nı; kimisi, XI. Louis'nin bir gözdesinin şu sefih erkek kardeşi Saint-Germain-des-Pres rahibi Robert de Lespinasse'ı: Bunların hepsi de pek çok yanılmayla, ahenksiz seslerle birbirine karışıyordu.

Öğrencilere gelince, onlar küfürler savurup duruyorlardı. Gün onların günüydü, onların Çılgınlar Şenliği, doludizgin eğlenme günleriydi, avukat kâtipleriyle öğrencilerin yıllık çılgınca şenlik günleriydi. O gün için haklı, kutsal olmayan hiçbir rezalet yoktu. Sonra da, halk içinde akıllı bir karış havada uygunsuz kadınlar da vardı, Simone Quatrelires, Agnes la Gadine, Robine Piedebou. Böylesine güzel bir günde, din adamlarıyla sefahat kadınlarının oluşturdukları bu kadar uygun bir topluluk içinde insan keyfince küfür edip bir parça da Tanrı'ya karşı gelmez de ne yapar, kuzum? İşte onlar da bundan geri kalmıyorlardı. Ve uğultunun arasında, yılın geri kalan günlerinde Ermiş Louis'nin^[25] kızgın demirinin korkusuyla kilitli duran bütün bu dillerden, papaz okulları öğrencileriyle sivil öğrencilerin dillerinden kurtulan korkunç bir küfür ve çirkin söz varvarası tavanları, direkleri çınlatıyordu! Zavallı Ermiş Louis, onun Adliye Sarayı'nda ona nasıl da meydan okuyorlardı! Sövüp sayanların her biri, tribüne yeni gelenlerden kara, kurşuni, beyaz ya da mor bir cüppeye^[26] saldırıyordu. Johannes Frolo de Molendino'ya gelince, bir başdiyakoz kardeşi olarak büyük bir yüreklilikle kırmızı cüppeye saldırmıştı, küstah bakışlarını Kardinal'e dikerek, avaz avaz, "*Cappa repleta mero!*"^[27] diye bir şarkı tutturmuştu.

Okuyucuyu aydınlatmak amacıyla burada açıkladığımız bütün bu ayrıntıları salondaki kalabalığın gürültüsü öylesine bastırıyordu ki, özel tribüne ulaşmadan yitip gidiyordu. Zaten o günün özgürlükleri o kadar gelenek haline gelmişti ki, Kardinal onları duysa bile gene de pek etkilenmezdi. Üstelik, kendisini yakından izleyen, hemen hemen onunla birlikte tribüne giren bir başka kaygısı vardı ki bu da bütün yüzünde açıkça okunuyordu. Tasasının kaynağı Flaman elçilik heyetiydi.

Kardinal derin bir siyasa adamı olduğundan değildi bu; dayısının kızı Burgonya Prensesi Marguerite'in, amcasının oğlu, Viyana Sarayı veliahtı Charles ile evlenmesinden doğacak sonuçlardan kaygılandığından da değildi; Avusturya Dükü ile Fransa Kralı'nın kırık dökük yeniden kurulan anlaşması, yüzeydeki iyi geçinmeleri bakalım ne kadar sürecekti, kendi kızının beğenilmeyip hor görülmüş olmasını İngiltere Kralı nasıl karşılayacaktı: Bütün bunlar Kardinal Hazretlerini pek kaygılandırmıyordu, her akşam, XI. Louis'nin IV. Edouard'a (saray hekimi Coictier tarafından bir parça elden geçirilip düzeltildikten sonra elbette) dostça armağan ettiği aynı şarabın birkaç şişesinin günün birinde XI. Louis'yi IV. Edouard'dan kurtaracağını aklından bile geçirmeden, kralın Chaillot Bağları ürünü olan şarabına her akşam iltifat etmekten geri kalmıyordu. Avusturya Dükü

Hazretleri'nin pek Sayın Elçileri Kardinal'e bu kaygılardan hiçbirini getirmiyorlar, ama onu başka bir yönden tedirgin ediyorlardı. Gerçekten de, bu kitabın ikinci sayfasında da söylediğimiz gibi, onun – yani Charles de Bourbon'un– rastgele bir kasabalı heyetini güler yüz gösterip iltifatlara boğarak karşılamak zorunda kalması; onun gibi kardinal olup da Flaman belediye müdür yardımcısına; Fransız olup da, kendisi ince bir zevkle yiyip içmesini bilirken, bira içen Flamanlara iltifat edip onları hoş karşılamak zorunda kalması, hem de bunu herkesin önünde yapması ne demektir! Bu, hiç kuşkusuz ki, Kral'ın güzel keyfi için şimdiye kadar katlandığı en ağır angaryalardan biriydi.

Böylece, mübaşir gür bir sesle, "Avusturya Dükü Hazretleri'nin Sayın Elçileri" diye bildirdiği zaman dünyanın en büyük zarafetiyle (o derece kendini kolluyordu) kapıya doğru döndü. Bütün salonun da aynı şeyi yaptığını söylemeye elbette ki hiç gerek yok.

Bunun üzerine, Charles de Bourbon'un neşeli, kabına sığmaz rahipler kafilesinin ortasında büyük bir çelişki oluşturan derin bir ciddiyetle, Avusturya Dükü Maximilien'in kırk sekiz elçisi ikişer ikişer içeri girdi: Başlarında, Saint-Bertin Rahibi, Toison d'Or (Altın Yapağı) Mühürdarı pek saygıdeğer Peder Jehan ile, Gand Başyargıcı, Dauby Senyörü Jacques de Goy vardı. Seyirciler derin bir sessizliğe gömüldüler, bununla birlikte, gelenlerin her birinin şaşmaz bir biçimde mübaşire söylediği, onun da adları ve rütbeleri karmakarışık, kırıp bozarak kalabalığa haykırdığı o birbirinden garip adlarla unvanlarını dinlerken zorla bastırılan gülüşmeler duyuluyordu. Gelenlerden kimileri şunlardı: Louvain kenti Belediye Başkam Sayın Loys Roelof; Bruxelles Şehremini Sayın Clays d'Etuelde; Flandra başkam, Voirmizelle Senyörü Sayın Faul de Baeust; Anvers kenti Belediye Başkam Sayın Jehan Coleghens; Gand şehir meclisi birinci başkam Sayın George de la Moere; aynı kentin belediye başkan yardımcısı Sayın Gheldolf van der Hage ve Sayın Bierbecque Senyörü ve Sayın Jehan Pinnock ve Jehan Dymaerzelle ve falanlar ve filanlar; yargıç, belediye başkam, bucak müdürü; bucak müdürü, belediye başkam, yargıç; hepsi de baston yutmuşçasına dimdik, azametli, kasılmış, yapmacıklı; yabancı giysileri kadifeden ve Şam ipeklisinden; Kıbrıs sırmısından püskülleri bulunan başlıkları siyah kadifedendi.

Gene de her şeye karşın kendi halinde, vakur, ağırbaşlı, ciddi yüzlü kimseler; Rembrandt'ın "Gece devriyesi" tablosunda pek güçlü ve pek belirgin biçimde gösterdiği kişiler soyundandılar; Maximilien'in bildirisinde dediği gibi "sağduyularına, yürekliliklerine, deneyimlerine, dürüstlüklerine, krala bağlılıklarına kendisini tam olarak teslim etmekte" haklı olduğu adeta alınlarında yazılı kimselerdi bunlar.

Bununla birlikte içlerinden bir tanesi bunların dışında kalıyordu. İnce, zeki, kurnaz, hilekâr, bir çeşit maymun ve diplomat suratlı biriydi bu; Kardinal onu karşılamak üzere derin bir reverans yaparak üç adım ilerledi; oysa beriki sadece Gand kenti senato üyesi ve başyargıcı Guillaume Rym adını taşıyordu.

O sıralarda Guillaume Rym'in ne biçim bir insan olduğunu pek az kimse biliyordu. Bir devrim sürecinde olayların yüzeyinde parıl parıl parlayarak göze çarpacak pek ender rastlanır bir dâhiydi; ama on beşinci yüzyılda gizli entrikalarla yetinmek, Saint-Simon Dükü'nün dediği gibi, "yeraltında yaşamak" zorundaydı. Zaten, Avrupa'nın birinci sınıf "yeraltı kazmacısı" tarafından pek beğeniliyordu, XI. Louis ile dostça, büyük bir içtenlikle entrikalar çeviriyor, sık sık Kral'ın gizli işlerine el atıyordu. Bütün bunlar, gösterişsiz, önemsiz görünüşlü Flaman devlet adamına karşı Kardinal Hazretleri'nin takındığı nezakete hayran olan bu kalabalığın kesinlikle bilmediği şeylerdi.

IV

Jacques Coppenole Efendi

Gand Başyargıcı ile Kardinal Hazretleri âdeta yerlere kadar eğilerek birbirlerini selamlarlarken, daha da alçak bir sesle bir iki sözcük konuşurlarken, uzun boylu, ablak suratlı, geniş omuzlu bir adam Guillaume Rym ile birlikte içeri girmek üzere davrandı: Bir tilkinin yanında bir buldok köpeği sanırdınız. Fötr şapkası, deri ceketini çevresini kuşatan kadifelerle ipekliler arasında bir leke gibi duruyordu âdeta. Mübaşir onu yolunu şaşırması bir seyis sanmıştı, durdurdu:

"Hey, arkadaş! Geçilmez," diye uyardı.

Deri ceketli adam berikini omzuyla geri itti.

"Bu kendini bilmez benden ne istiyor?" dedi borazan gibi öten bir sesle. Yüksek perdeden çıkan ses bütün salonun dikkatini bu garip konuşmaya çekmişti. "Heyetten olduğumu görmüyor musun?"

Mübaşir, "Adınız?" diye sordu.

"Jacques Coppenole."

"Sıfatlarınız?"

"Gand'da Trois Chainettes (Üç Zincir) çorap mağazasının sahibiyim."

Mübaşir geriledi. Belediye başkanlarını, bucak müdürlerini bildirmek, hadi neyse de, bir çorapçının adını haykırmak, zordu doğrusu ya. Kardinal diken üstündeydi. Bütün halk dinliyor ve bakıyordu. Tam iki gündür Kardinal Hazretleri bu Flaman ayılarını bir parça insan içine çıkacak duruma sokmak için uğraşıyordu; eh, doğrusu ya, bu düşüncesizlik fazlaydı. Bu sırada, Guillaume Rym, o ince hilekâr gülümseyişiyle mübaşire yaklaştı:

"Gand kenti belediye müdürleri avukatı Jacques Coppenole Efendiyi bildirin," diye alçak sesle fisıldadı.

Kardinal yüksek sesle atıldı:

"Mübaşir, ünlü Gand kenti belediye müdürleri avukatı Jacques Coppenole Efendi'yi bildirin," dedi.

Bu bir hataydı. Guillaume Rym yalnız olsa zorluğu geçiştirebilirdi; ama Coppenole Kardinal'in dediklerini işitmişti. O gök gürültüsünü andıran sesiyle:

"Hayır, Ulu Tanrım! Hayır!" diye bağırdı. "Jacques Coppenole, çorapçı. Anlıyor musun, mübaşir? Ne fazla, ne de eksik! Çorapçı, yeteri kadar güzel değil mi, yahu? Arşidük Hazretleri defalarca benim çoraplarımın arasından kendine çorap seçmiştir."

Dört bir yandan kahkahalar ve alkışlar koptu. Alaylı bir söz Paris'te hemen anlaşılır ve zevkine

varılır, dolayısıyla da her zaman alkışlanır.

Coppenole'ün halktan olduğunu, kendisini çevreleyen kalabalığın da halk olduğunu ekleyelim. Bu nedenle onlarla kendisi arasındaki iletişim elektrik akımı gibi, çabucak ve hemen hemen denebilir ki hiçbir engele rastlamadan, rahatça kurulmuştu. Flamandıyalı çorapçının kendini beğenmiş çıkışı saray halkını küçük düşürürken, bütün bir halk tabakasının ruhunda, XV. yüzyılda henüz pek anlaşılmaz ve belirsiz olan bir saygınlık duygusunu dalgalandırmıştı. Kardinal Hazretleri'ne kafa tutan şu çorapçı onların eşiti, dengiydi! Kardinal'in ayin giysisinin eteğini taşıyan Sainte-Genevieve rahibinin maiyet yargıcının çavuşlarının uşaklarına karşı saygıya ve itaate alışmış olan bu zavallıcıkların kulakları için bu sözler pek tatlı bir şeydi.

Coppenole azametle Kardinal'i selamladı, o da XI. Louis'nin çekindiği kudretli kasabalının selamına karşılık verdi. Sonra da, Philippe de Comines'in dediği gibi, "akıllı ve kötücül" bir insan olan Guillaume Rym herkesi alaylı ve her şeyi küçümseyen bir gülümsemeye onlara bakarken, berikilerin her biri kendine ayrılan yere oturdu; Kardinal şaşkın ve kaygılıydı, Coppenole dingin ve kibirliydi, kılını bile kıpırdatmamıştı, hiç kuşkusuz, kendi çorapçı sanının başka herhangi bir unvana eşit olduğunu, bugün evlendirdiği Marguerite'in annesi Burgonya Prensesi Marie'nin de çorapçı olmayıp da Kardinal olsa kendisinden daha az çekineceğini düşünüyordu: Çünkü Korkusuz Charles'in kızının nedimelerine karşı Gand'lıları bir kardinal ayaklandıramazdı; çünkü Flandra Prensesi nedimelerinin darağaçlarının dibine kadar gelip de onlar için halkına yalvardığı zaman onun gözyaşlarına ve ricalarına karşı kalabalığı bir sözcükle bir kardinal güçlendiremezdi; oysa, ey siz yüce derebeyleri, Guy d'Hymbercourt, Adalet Bakanı Guillaume Hugonet, sizin başlarınızı uçurmak için çorapçının deri dirseğini kaldırması yetmişti!

Bununla birlikte, zavallı Kardinal'in çilesi henüz bitmemişti, böylesine kötü bir ortamda bulunmak zorunda kaldığı için çekmediği acı kalmayacaktı.

Daha giriş konuşmasının ilk sözlerinde gelip Kardinal Tribünü'nün saçaklarına yapışan yüzsüz dilenciye okuyucu belki de unutmamıştır.

Birbirinden ünlü konukların gelişi onu kesinlikle yerinden kımıldatmadığı gibi, rahipler ve elçiler tam Flamandiya ringaları gibi tribünün sıralarına balık istifi doluşurken, beriki rahatça yerleşmiş, korkusuzca da bacak bacak üstüne atmıştı. Bu az rastlanır bir küstahlıktı ve ilk anda, dikkatler başka yöne çevrildiğinden kimse de bunun ayırında olmamıştı. O da, salonda olup bitenlerin ayırında değildi; bir Napoli'li umursamazlığıyla başını sallıyor, ehnde olmayan bir alışkanlık gibi, gürültü, uğultu içinde arada sırada, "Tanrı rızası için, sadaka!" diye yineleyip duruyordu. Hiç kuşkusuz, bütün bu kalabalık içinde Coppenole ile mübaşir arasındaki çekişmeye başını bile döndürmeye tenezzül etmeyen tek insandı.

Rastlantıya bakın ki, halkın daha şimdiden pek sevdiği, bütün gözlerin üzerine dikildiği çorapçibaşı gelip tam dilencinin üstündeki tribünün ilk sırasında, bir yere oturdu. Bu Flaman elçisinin, gözlerinin önünde oturan dilenciye iyice inceledikten sonra, paçavralarla örtülü omuzuna dostça bir şaplak vurduğunu görünce herkes bir hayli şaşırıldı. Dilenci döndü; her iki yüzde de şaşkınlık, minnetarlık, neşe coşkusu vb. belirdi; sonra da seyircilere zerre kadar aldırış etmeden çorapçıyla hastalıklı dilenci, el ele tutuşarak, alçak bir sesle konuşmaya başladılar. Clopin Trouillefou'nun tribünün altın sarısı örtüleri üzerine yayılan hırtı pırtı giysileri portakal üzerindeki

bir tırtıla benziyordu.

Bu görülmemiş gariplikteki sahnenin değişikliği salonda öyle bir çılgınlık ve neşe uğultusu yarattı ki, Kardinal de bunun ayırımına varmakta gecikmedi; öne doğru bir parça eğildi ve bulunduğu yerden Trouillefou'nun iğrenç ceketinin pek az bir bölümünü görebildiğinden, pek doğal olarak dilenci sadaka istiyor sandı ve bu cürete isyan ederek haykırdı:

"Sayın Adliye Başkanı, şu utanmaz sırnaşık herifi ırmağa atın, lütfen."

Coppenole, Clopin'in elini bırakmaksızın:

"Ey Ulu Tanrım! Kardinal Hazretleri," dedi, "o benim dostlarımdan biridir."

Kalabalık hep bir ağızdan:

"Yaşasın! Yaşasın!" diye bağırdı.

O andan sonra da, Coppenole Efendi, Gand'da olduğu gibi, Paris'te de, halkın gözünde büyük bir saygınlık kazandı; çünkü o çaptaki insanlar halkı fethederler," der Philippe de Comines.

Kardinal dudaklarını ısırıldı. Yanında oturan Sainte-Gencvieve Rahibi'ne doğru döndü ve alçak sesle ona:

"Prenses Marguerite'i bize tanıtmak için Sayın Arşidük pek hoş elçiler göndermiş, doğrusu ya!" dedi.

Rahip de, "Kardinal Hazretleri bu Flaman domuzlarla nezaketlerini yitiriyorlar," yanıtını verdi. "*Margaritas ante porcos.*"[\[28\]](#)

Kardinal gülümseyerek:

"Daha doğrusu: Porcos ante Margaritam," diye yanıtladı.

Cüppelilerden oluşan bütün o küçük saraylı topluluğu bu sözcük oyununa hayran kaldı. Kardinal de bir parça ferahladı, yüreğine su serpildi: Coppenole ile ödeşmişti, onun da alaylı sözü alkışlanmıştı.

Şimdi, okuyucularımızdan, günümüzde dendiği gibi, bir imgeyle bir düşüncüyü genelleştirme yeteneğine sahip olanlar, dikkatlerini çektiğimiz şu anda, Adliye Sarayı toplantı salonunun oluşturduğu geniş dikdörtgenin gözlerinin önüne serdiği görünümü pek belirgin olarak hayallerinde canlandırıp canlandıramadıklarını sormamıza izin versinler lütfen. Salonun ortasında, batı duvarına dayalı, bir mübaşirin cırtlak sesiyle birbiri ardından bildirilen yüksek düzeyli, ağırbaşlı, önemli kişilerin yumurta biçimi küçük bir kapıdan kabile halinde girdiği altın sırmalı kumaş kaplı geniş, görkemli bir tribün. İlk sıralarda kakımdan, kadifeden ve lal rengi kumaştan takkeler giymiş saygıdeğer birçok kişi yerlerini almıştı bile. Suskun ve saygın bir halde duran tribünün çevresinde, aşağıda, tam karşıda, her yanda, büyük kalabalık ve büyük gürültü. Tribündeki her yüzün üzerinde halkın binlerce gözü, her ad üzerine binlerce fısıltı. Hiç kuşkusuz, görünüm pek merak çekici ve

seyircilerin ilgisini hak ediyor. Ne var ki, şurada, ta uçta, üzerinde rengârenk boyalı dört kukla, altında da dört kukla ile şu sehpa benzer cambazhane tiyatrosu nedir öyle? Sehpanın yanında duran siyah ceketli, solgun yüzlü o adam kimin nesi, kuzum? Ne yazık ki, aziz okuyucum, sözü edilen şeyler Pierre Gringoire ile onun yazdığı piyesin giriş konuşması.

Pierre Gringoire'ı hepimiz iyice unutmuştuk.

İşte o da asıl bundan korkuyordu ya.

Kardinal'in içeri girdiği andan beri giriş konuşmasının esenliği ve kurtuluşu için çırpınmaktan bir saniye bile geri kalmamıştı. Büyük bir duraksama geçiren oyunculara önceleri devam etmelerini ve seslerini yükseltmelerini buyurmuştu; sonra, hiç kimsenin dinlemediğini görünce, onları durdurmuştu. Bu durumun sürdüğü yaklaşık bir saatten beri de habire ayağını yere vuruyor, çırpınıyor, Gisquette ile Lienarde'a sesleniyor, yanındakileri giriş konuşmasını dinlemeye yüreklendiriyordu, ama hepsi de boşuna zahmetti. Hiç kimse o geniş görüş açılarının tek odağı haline gelen Kardinal'den, elçilerden, tribünden gözlerini ayırmıyordu. Üzülerek belirtelim ki, Kardinal'in o kadar korkunç bir biçimde şaşırtma harekâtı yaparak içeri girdiği sırada, galiba giriş konuşması dinleyicileri hafiften rahatsız etmeye başlamıştı bile. En sonunda, mermer masada olduğu gibi, tribünde de hep aynı görünüm sergileniyordu: Tarım ile Ruhban Sınıfı'nın. Soyluluk ile Ticaret'in anlaşmazlığı, çatışması. Pek çok kimse de bunları kafiyeli konuşan ve âdeta Gringoire'ın sırtlarına geçirdiği sarı ve beyaz entarilerin içinde, saman doldurulmuş hayvanlara benzeyen boyalı, süslü şekiller halinde görmektense, şu Flaman heyetinde, ruhban meclisinde, Kardinal'in giysileri altında, Coppenole'ün ceketinin içinde, etten ve kemikten, yaşayan, soluk alan, kımlıdayan, dirsek dirseğe oturan canlılar halinde seyretmeyi yeğliyordu.

Ozanımız, dinginliğin, sessizliğin bir parça geri geldiğini görünce, her şeyi kurtaracak bir kurnazlık düşündü.

Yanıdakilerden birine, sabırlı yüzlü, kendi hahnde, şişman bir adama doğru dönerek:

"Bayım," dedi, "ne dersiniz, yeniden başlasalar mı?"

"Neye?" dedi yanındaki adam.

Gringoire da, "Canım, neye olacak, temsile," dedi.

"Nasıl isterseniz," diye yanıt verdi komşusu da.

Bu yarı onay Gringoire'a yetti de arttı bile ve kendi işini kendi görerek, kalabalığa elinden geldiği kadar karışarak bağırma başladı:

"Temsile devam edin! Devam edin! Haydi başlayın!"

Johannes de Molendino:

"Hay kör şeytan!" dedi. "Orada ne halt karıştırıyorlar öyle?" (Çünkü Gringoire dört kişilik gürültü çıkarıyordu.) "Buraya bakın, arkadaşlar! Temsil bitmedi miydi, kuzum? Bunlar yeniden

başlamak istiyorlar. Yoo, bu haksızlık, doğrusu."

Bütün öğrenciler hep bir ağızdan:

"Hayır! Hayır!" diye bağırdılar. "Kahrolsun temsil! Kahrolsun!"

Ama beri yanda da Gringoire paralanıyor ve daha da yüksek sesle bağırdı.

"Başlayın! Başlayın!"

Bütün bu gürültü patırtı, bağırışıp çağırışmalar Kardinal'in dikkatini çekti.

Birkaç adım ötesinde duran, siyahlar giyinmiş, uzun boylu bir adama:

"Sayın Adliye Başkanı," dedi. "Bu kendini bilmezler vaftiz suyuna düşmüş şeytanlar gibi neden böyle bağırışıp gürültü koparıyorlar?"

Adliye Başkanı bir çeşit çift yaşayışlı yüksek yargıçtı, adli düzenin bir tür yarasasıydı: Hem fareye, hem kuşa; hem yargıca, hem de askere benzerdi.

Hemen seyirtip Kardinal Hazretleri'ne yaklaştı ve onun hoşnutsuzluğundan bir hayli çekinerek, kekeleye kekeleye, halkın nezaket kurallarını hiçe sayan densizliğini anlattı: Öğlenin on ikisi Kardinal Hazretleri'nden önce gelmişti, oyuncular da Kardinal Hazretleri'ni beklemeden temsile başlamak zorunda kalmışlardı.

Kardinal kahkahalarla güldü.

"Vallahi, sayın Üniversite Rektörü de aynı şeyi yapmalıydı. Siz ne dersiniz, üstat Guillaume Rym?"

"Efendi Hazretleri," dedi, "güldürünün yarısını kaçırmış olmakla yetindim. Zararın neresinden dönülse kârdır."

Adliye Başkanı hemen atıldı:

"Şu edepsizler oyunlarına devam edebilirler mi?" diye sordu.

Kardinal, "Devam edin, devam edin" dedi; "umurumda bile değil. O sırada ben de dua kitabımı okurum."

Adliye Başkanı tribünün ucuna kadar ilerledi, elinin bir devinimiyle sessizliği sağladıktan sonra bağırdı:

"Kentliler, kasabalılar, kentin yerlileri, oyunun yeniden başlamasını isteyenlerle bitirilmesini isteyenleri hoşnut etmek için, Kardinal Hazretleri devam edilmesini buyuruyorlar."

Her iki yan da buna katlanmak zorunda kaldı. Bununla birlikte, yazar ve halk bu yüzden uzun

zaman Kardinal'e kin bağladılar.

Ve böylece, sahnedeki kişiler yorumlarına yeniden başladılar. Gringoire da, hiç olmazsa yapıtının geri kalan bölümünün dinleneceği umuduna kapıldı. Bu umudu da bütün öteki hayalleri gibi kırılmakta gecikmedi. Gerçekten de, dinleyiciler kesin bir sessizliğe kavuşmuşlardı; ama Gringoire, Kardinal devam etme buyruğunu verdiğiğinde, tribünün iyice dolmaktan pek uzak olduğunun ayrımında değildi ve Flaman elçilerinden sonra, kafiyeyle dahil olan, adları ve rütbeleri piyesteki konuşmanın arasına mübaşirin aralıklı haykırışıyla fırlatılan yeni kimselerin çıkageldiğinin de ayrımında olmamıştı. Gerçekten de, bir temsilin ortasında bir mübaşirin iki ayak arasında, çoğunlukla da bir dizinin tam ortasında şuna benzer sözler fırlattığını bir düşünün hele:

"Üstat Jacques Charmolue, Kral'ın Kilise Meclisi'nde vekili!"

"Jehan de Harlay, Has Ahırlar müdürü, Paris kenti gece devriye zabıtaları komutanlık muhafızı!"

"Sayın Galiot de Genoilhac, şövalye, Brussac derebeyi, Kraliyet Tophane amiri!"

"Üstat Dreux-Raguier, Kralımız Efendimizin Champagne ve Brie eyaletlerinde su yolları ve ormanlar denetçisi!"

"Sayın Louis de Gravelle, şövalye, nazır ve Kral'ın mabeyincisi, Fransa amirali, Vincennes Ormanı başmuhafızı!"

"Üstat Denis Le Mercier, Paris Körler Bakımevi muhafızı!" Vb., vb., vb.

Bu durum dayanılmaz bir hal alıyordu.

Piyenin izlenmesini zorlaştıran bu acayip eşlik etme Gringoire'ı gittikçe öfkeliyordu; çünkü yapıtının gitgide daha çok ilgiyi çektiğini ve sadece doğru dürüst dinlenmesi gerektiğini düşünmekten kendini alamıyordu. Gerçekten de bundan daha ustaca hazırlanmış, daha dramatik bir kurgu, bir düzen düşünmek zordu. Venüs, "*vera incessu patuit dea*"^[29] kendilerine görüldüğü sırada, oyunun başlangıcındaki dört kişi öldürücü sıkıntılarında yakınıyorlardı. Tanrıça Venüs'ün sırtında Paris kentinin simgesi olan gemi armalı güzel bir gömlek vardı. Dünyanın en güzel kızına sözlü olan veliaht Venüs kendisi gelip istiyordu. Vestiyerden yıldırımlarının gürültüsü işitilen Jüpiter de onu destekliyor, ondan yana tutum takınıyordu. Tanrıça tam üstünlüğü elde edip de veliahtla evleneceği sırada, Şam ipeklisinden beyaz bir giysi kuşanmış, elinde (açıkça Flaman Prensesi'ni simgeleyen) bir papatya tutan gencecik bir kız çocuğu Venüs ile çarpışmaya gelmişti. Tiyatro darbesi ve birçok olay. Tartışmalardan sonra, Venüs, Marguerite ve bütün ötekiler Hz. Meryem'in sağlıklı, şaşmaz adaletine başvurmaya karar vermişlerdi. Güzel bir rol daha vardı: Mezopotamya Kralı Don Pedren'in rolü.

Ne var ki, bunca kesinti arasında onun ne işe yaradığını anlamak pek güçtü. Bunların hepsi de yukarı dayalı merdivenden çıkmışlardı.

Olanlar olmuştu. Bu güzelliklerin hiçbiri ne duyumsanmış, ne de anlaşılmıştı. Sanki Kardinal'in içeri girmesiyle, gözle görülmez, tılsımlı bir bağ birdenbire bütün gözleri mermer masadan tribüne, salonun güney ucundan batı ucuna çekmişti. Artık hiçbir şey dinleyicileri bu büyüden kurtaramazdı.

Bütün bakışlar oraya dikilmişti ve yeni gelenler, onların lanet olasıca adları ve yüzleri, giysileri sürekli bir oyalanma vesilesiydi. Pek can sıkıcı, kahredici bir durumdu bu. Gringoire giysilerinin kolunu çekiştirdikçe arada sırada dönen Gisquette ve Lienarde'dan, bir de sabırlı şişman adamdan başka kimse dinlemiyor, yüzüstü bırakılan zavallı ahlâki temsile dönüp de bakmıyordu bile. Gringoire artık yüzlerin yandan görünüşünden başka bir şey görmüyordu.

Bütün o utku ve şiir yapısının parça parça yıkıldığını ne büyük bir acılıkla, ne derin bir üzüntüyle seyrediyordu! Hem düşünün ki, onun yapıtını dinlemek sabırsızlığıyla bu halk neredeyse Adliye Başkanı'na karşı ayaklanmak üzereydi! Şimdi yapıt onlara sunuluyordu ya, aldırış bile ettikleri yoktu. Öylesine tam bir anlaşmayla, âdeta oybirliğiyle alkışlanarak başlayan şu temsil! Halkın sevgi ve itibarının şu ezeli gel-giti!

Düşünün ki. Adliye Başkanı'nın çavuşlarını asmalarına ramak kalmıştı! Yeniden o coşkun sevgi anında olmak için neler vermezdi ki!

Bununla birlikte, mübaşirin kaba monologu sonunda bitti. Herkes gelmişti: Gringoire da rahat bir soluk aldı. Oyuncular yılmadan, yiğitçe sürdürüyorlardı. Ne var ki, tam o sırada çorapçı Coppenole Efendi birdenbire ayağa kalkmaz mı? Gringoire, genel ilgi ortasında, adamın şu iğrenç konuşmayı yaptığını duydu:

"Paris'in sayın kentsoyluları ve soylular! Tanrı hakkına, burada ne işimiz olduğunu bilmiyorum. Şurada, şu köşede, şu sehpanın üzerinde dövüşmek istermiş gibi bir halleri olan birtakım insanlar görüyorum. Sizin dinsel temsil dediğiniz bu mudur, bilmiyorum; ne var ki, hiç de eğlenceli bir şey değil. Bunlar dilleriyle kavga ediyorlar sadece, başka bir şey yok. Tam bir çeyrek saatten beri vuruşmanın ilk darbelerini bekliyorum. Hiçbir şey olduğu yok. Hakaretle birbirlerini yaralayan korkaklar bunlar. Londra'dan, Rotterdam'dan güreşçiler getirilmeliydi; işte o zaman tam olurdu, doğrusu ya! Sesi ta alandan duyulan yumruklar seyrederdiniz. Ama bunlara insan sadece acır, hepsi o kadar. Hiç olmazsa bir Arap-İspanyol dansı yapsalardı ya da danslı başka herhangi bir eğlence düzenleselerdi! Bana anlattıkları hiç de böyle değildi. Bir papa seçileceğini, bir Çılgınlar Şenliği yapılacağını söylemişlerdi bana. Gand'da bizim de bir Çılgınlar Papamız vardır, bu konuda hiç de geri kalmış değiliz! Ama bakın biz nasıl yapıyoruz: Burada olduğu gibi, yoğun bir kalabalık toplanıyor. Sonra herkes, sırasıyla, başını bir delikten geçiriyor, öbürlerine yüz buruşturuyor. En çirkin yüz buruşturmayı yapan, herkesin alkışlarıyla, papa seçilir. İşte bu kadar. Pek eğlenceli olur. Sizin papayı da bizim memleketin yöntemince seçelim, ister misiniz? Herhalde, bu gevezeleri dinlemekten daha az can sıkıcıdır! Eğer gelip de delikten yüz buruşturmak isterlerse, onları da oyuna alırız. Ne dersiniz, kentsoylu beyler? İşte burada Flaman yöntemince gülünecek her iki cinsiyetten de yeteri kadar gülünç örnek var, güzel bir yüz buruşturma umacak kadar da çirkin suratlarız hepimiz!"

Gringoire buna yanıt vermek isterdi. Şaşkınlıktan, hırstan, öfkeden dili tutuldu. Zaten çorapçının önerisini "soylu" diye nitelendirildikleri için gururdan koltukları kabaran bu kentsoylular öyle bir coşkuyla karşıladılar ki, her türlü direnme yararsızdı. Artık kendini akıntıya bırakmaktan başka yapılacak bir şey yoktu. Gringoire, Timanthe'ın Agamemnon'u^[30] gibi başını örtmek için bir pelerine sahip olma mutluluğuna erişemediğinden, yüzünü iki eliyle gizledi.

V Quasimodo

Coppenole'ün önerisini uygulamak üzere, hemen kaşla göz arasında her şey hazırlanıverdi. Kentsoylular, öğrenciler ve hukukçular takımı hemen işe koyuluvermişti. Mermer masanın tam karşısındaki küçük iç kilise yüz buruşturmalara sahne olarak seçildi. Kapının üzerindeki o güzelim gül biçimi pencerede kırılan bir camın meydana getirdiği taş çemberden yarışmacıların başlarını geçirmeleri kararlaştırıldı. Oraya ulaşmak için, nereden alındığı pek bilinmeyen, iyi kötü üst üste yerleştirilen iki fiçinin tepesine çıkmak yet erliydi. Hiç kimseyi etkilememek için her adayın, kadın ya da erkek (kadın papa da olabilirdi), yüz buruşturmak için ortaya çıkıncaya kadar küçük kilisenin içinde, yüzü örtülü olarak gizlenip beklemesi kararlaştırıldı. Göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir zamanda küçük kilise yarışmacılarla doldu; kapıyı üzerlerine kapadılar. Coppenole olduğu yerden her buyruğu veriyor, her şeyi yönetiyor, her şeyi düzenliyordu. Gürültü patırtı arasında, Gringoire kadar şaşkına dönen Kardinal, özel işlerini ve akşam ayinini bahane ederek, bütün maiyetiyle birlikte çekilmişti. Gelişinde pek heyecanlanan kalabalığın şimdi kış bile kıpırdamamıştı. Kardinal Hazretleri'nin geri çekilişini yalnızca Guillaume Rym ayırt etmişti. Halkın dikkati, güneş gibi, yörüngesini izliyordu; Salonun bir ucundan başlayarak, bir süre ortalarda oyalandıktan sonra, şimdi de öbür başa gelmişti. Mermer masayla altın simli kumaş kaplı tribün devirlerini tamamlamışlardı, şimdi sıra XI. Louis'nin küçük iç kilisesindeydi. Bundan böyle, bütün delilikler için meydan serbestti. Ortada artık yalnız Flamanlarla ayaktakımı kalmıştı.

Yüz buruşturmalar başladı. Kırık camlı pencereden ilk görünen yüz, tersine çevrilmiş kıpkızıl gözkapaklarıyla, hayvan ağız gibi açık ağızıyla, bizim İmparatorluk döneminin süvari çizimleri gibi kırış kırış alınıyla öyle durdurulamaz bir kahkaha tufanı koparttı ki, bütün bu ne idüğü bilinmezleri Homeros görse tanı sanırdı hiç kuşkusuz. Ne var ki, toplantı salonu hiç de bir Olympos Dağı değildi, Gringoire'ın zavallı Jüpiter'i de bunu herkesten daha iyi biliyordu. Bir ikinci yüz, bir üçüncüsü göründü; ardından bir başkası, bir başkası daha, kahkahalar da, neşe tepinmeleri de gittikçe artıyordu. Bu görünümde anlatılamaz, kendine özgü bilmem nasıl bir başdönmesi, bir taşkınlık, bilmem nasıl bir sarhoşluk ve sihir gücü vardı; günümüzün ve salonlarımızın okuyucularına bunun hakkında bir fikir vermek pek güç olurdu. Birbiri ardından, üçgenden yamuk dikdörtgene, koniden çok kenarlıya kadar bütün geometrik şekilleri; öfkeden şehvete kadar bütün insan ifadeleri; yeni doğan bebeğin kırışıklarından can çekişen ihtiyarın buruşuklarına kadar bütün yaşlan; Faune'dan Belzebuth'e^[31] kadar bütün dinsel doğaüstü yaratıkları, yırtıcı hayvan ağızından kuş gagasına kadar bütün hayvan ağızlarını simgeleyen bir sürü yüz dizisini gözlerinizin önüne getirin. Pont-Neuf'teki o kabartma süs maskelerini, canlanıp soluk alarak, birer birer karşınıza geçip yakıcı gözleriyle size bakan, Germain Pilon'un usta elleri altında taşlaşmış o karabasanları; dürbününüzden birbiri peşi sıra geçen Venedik Karnavalı'nın bütün maskelerini; kısacası bir insan kaleydoskopunu gözünüzde canlandırın.

Cümbüş gitgide daha çok Flamanvari bir hal alıyordu. Ressam Teniers bile olsa bunu kesinlikle tam olarak yansıtamazdı. Salvator Rosa'nın savaş tablosunu curcunalı eğlenti halinde göz önüne getirin. Artık ne öğrenci, ne elçi, ne kentsoylu, ne erkek, ne kadın vardı; ne Clopin Trouillefou, ne Gilles Lecornu, ne Marie Quatrelires, ne de Robin Poussepain. Ortak başıbozukluk, sefahat her şeyi yok ediyordu. Toplantı salonu her ağzın bir çığlık, her gözün bir şimşek, her yüzün bir buruşturma, herkesin bir duruş olduğu geniş bir yüzüzlük, utanmazlık ve neşelilik fırınıydı. Tümü bağırıyor,

çığlık atıyordu. Sırasıyla pencereye gelip dış gıcırdatan birbirinden garip yüzler harlı ateşe atılan alevli bir çalı demetiydi sanki. Kaynayan, coşkulu bütün bu kalabalıktan, kazanın buhan gibi acı, sivri, keskin, bir sineğin kanatları gibi vızıltılı bir uğultu yayılıyordu.

"He Hey! Lanet olsun!"

"Şu surata bak, şu surata!"

"Beş para etmez."

"Bir başkası gelsin!"

"Guillemette Maugerepuis, şu boğa suratına bir bak hele! Sadece boynuzları eksik. Kocan değil mi o?"

"Bir başkası gelsin!"

"Hay gözün kör olsun, e mi! Nedir o yüz buruşturma öyle?"

"Hey, hey! Buraya bakın! Hilekarlıktır bu. Yalnız yüzler görünecek dedik, değil mi?"

"Şu yezit Perrette Callebotte! O yapar bunu ancak."

"Yaşasın! Yaşasın!"

"Boğuluyorum!"

"İşte bir tane daha, bunun da kulakları sığmıyor!" Vb., vb. Bununla birlikte, dostumuz Jehan'ın hakkım teslim etmemiz gerek. Bu gürültü patırtının ortasında onun hâlâ, gabya çanaklığındaki miço gibi, filayağının tepesinde durduğu görülüyordu. İnanılmaz bir çılgınlıkla çırpınıyordu. Ağzı fırın kapağı gibi açıktı, oradan işitilmeyen bir haykırış çıkıyordu; bağırışın işitilmeyişi, ne kadar yoğun olursa olsun, salondaki gürültüden boğulduğu için değil, ama hiç kuşkusuz duyulabilen en tiz perdenin sınırlarını aştığı içindi: Sauveur'e göre on iki bin ya da Biot'ya göre sekiz bin titreşimdi bu.

Gringoire'a gelince, ilk umutsuzluk, bezginlik anı geçtikten sonra kendini iyi kötü toparlamıştı. Felâkete karşı diklenmişti. Üçüncü kez oyuncularına, şu konuşan makinelere, "Devam edin!" diye bağırılmıştı. Sonra da mermer masanın önünde iri adımlarla dolaşırken, hiç olmazsa şu nankör halka yüz buruşturma, nanik yapma zevkine erişmek için küçük iç kilisenin yuvarlak penceresinden görünmek isteğine kapılıyordu. Sonra da:

"Yok canım, bu bize yakışmaz; oç almak yok! Sonuna kadar savaşalım," diye yineliyordu içinden. "Halk üzerinde şiirin kudreti çok büyüktür; onları gene şiire döndürürüm. Görürüz bakalım kim üstün gelecek, yüz buruşturmalar mı, yoksa söz sanatı mı."

Ne yazık ki, Gringoire kendi piyesinin tek seyircisi olarak kalmıştı.

Durum öncekinden daha da beterd. Ozan şimdi artık sadece sırtları görüyordu.

Yanılıyorum. Önemli bir anda fikir danıştığı sabırlı şişman adam tiyatroya doğru dönük olarak kalmıştı. Gisquette ile Lienarde'a gelince, onlar çoktan sıvışmışlardı bile.

Tek seyircisinin bağlılığı Gringoire'ı ta yüreğinin derinlerinde etkiledi. Hemen ona yaklaştı, hafifçe kolunu sarsalayarak konuşmaya başladı; çünkü adamcağız parmaklığa dayanmış uyukluyordu.

Gringoire ona:

"Beyim, size çok teşekkür ederim," dedi.

Şişman adam esneyerek:

"Niçin teşekkür ediyorsunuz, efendim?" diye sordu.

Ozan, "Sizin canınızı sıkan şeyin ne olduğunu pek iyi anlıyorum," dedi. "Keyfinizce duymanıza engel olan bütün bu gürültü patırtı sizi rahatsız ediyor. Ama hiç üzülmeyin, adınız gelecek kuşaklara kalacak. Adınızı bağışlar mısınız, lütfen?"

"Renault Château, Paris, Châtelet Ağır Ceza Mahkemesi mühürdarı kulunuz."

Gringoire, "Beyim, burada esin perilerinin tek temsilcisisiniz," dedi.

Mühürdar da, "Çok nazıksiniz. Beyim," diye yanıt verdi.

Gringoire, "Piyesi gereğince izleyen tek kişisiniz. Nasıl buldunuz?" diye sürdürdü.

Şişman adliyeciyarı yarıya uyanmış: "O! O! Gerçekten de oldukça canlı, neşeli," diye yanıt verdi.

Gringoire bu övgüyle yetinmek zorundaydı, çünkü müthiş bir haykırışmayla karışan bir alkış tufanı konuşmalarını yarıda kesti. Çılgınlar Papa'sı seçilmişti.

"Yaşasın! Yaşasın! Yaşasın!" diye halk dört bir yandan bağırıyordu.

Gerçekten de, o sırada kapının üzerindeki pencerede pek olağanüstü bir yüz buruşturma görünmüştü. Cümbüşün heyecanlandırıp coşturduğu hayallerde yaratılan gülünçlük, acayiplik simgesini canlandıramadan şu yuvarlak pencereden birbirinin ardından geçen bütün o altıgen, sekizgen ve hiçbir şekle uymaz karmakarışık yüzlerden sonra bütün oyları toplamak için ancak orada bulunan kalabalığın gözlerini kamaştıran böylesine yüce bir yüz buruşturma gerekirdi. Coppenole Efendi bile alkışladı, düşünün bir kez; yarışmaya katılan ve kim bilir yüzü ne betterin betteri bir çirkinlik derecesine ulaşabilen Clopin Trouillefou da yenilgiyi kabul etti. Biz de öyle yapacağız. Bu piramit biçimli burnu, at nah şeklindeki ağzı, sağ göz kocaman bir et beninin altında kaybolurken çalı gibi kızıl bir kaşın kapattığı o küçücük sol gözü, bir kalenin mazgalları gibi şurası burası çentikli o biçimsiz dişleri, o dişlerden birinin filin dişi gibi üzerine bindiği nasırlı dudağı, o sivri çeneyi, hele bütün bunların üzerine yayılan suratı, o hınzırlık, şaşkınlık ve üzgünlük karışımı ifadeyi okuyucunun kafasında canlandırmaya uğraşmayacağız. Eğer elden gelirse, bunların tümü düşlensin.

Alkış geneldi. Herkes küçük iç kiliseye saldırdı. Çılgınların pek mutlu papasını oradan törenle

çıkardılar. Ama işte o zaman hayranlık ve şaşkınlık doruğuna ulaştı: Yüz buruşturma bu adamın asıl yüzüydü.

Daha doğrusu, onun bütün kişiliği muazzam bir yüz buruşturmaydı. Diken diken kızıl saçlarla örtülü kocaman bir baş; iki omuzu arasında, tepkisi önde hissedilen kocaman bir kambur; öylesine garip bir biçimde yumulmuş bir kalça ve bacak yapısı ki ancak dizlerde birbirine bitişebiliyordu, önden bakılınca, saplarından birleştirilmiş iki orağa benziyordu; son derece büyük ayaklar, son derece iri eller; bütün bu biçimsizliğin yanı sıra da anlatılamaz korkunç bir güçlülük, çeviklik ve yüreklilik havası. Güzellik gibi, gücün de uyumdan gelmesini isteyen ezeli kuralın garip ayrıklaması. Çılgınların kendilerine seçtikleri papa işte böyle bir yaratıktı.

Parça parça kırılmış da iyi yapıştırılmamış bir dev sanırdınız.

Bu devinimsiz, bodur ve âdeta eniyle boyu birbirine eşit, bir büyük adamın dediği gibi, alt tabanı dört köşe, bu tek gözlü canavar iç kilisenin eşiğinde görününce, yarısı kırmızı, yarısı mor, üzeri gümüş küçük çingiraklarla kaplı uzun ceketinden, özellikle de çirkinliğinin kusursuzluğundan halk onu hemen tanıdı, bir ağızdan bağırdı:

"Quasimodo bu, kilise çancısı Quasimodo! Quasimodo, Notre-Dame'ın kamburu Quasimodo bu! Tekgöz Quasimodo! Topal Quasimodo! Yaşasın! Yaşasın!"

Görüldüğü gibi, zavallı yaratığın pek çok takma adı vardı. Öğrenciler, "Aman, gebe kadınlar dikkat etsinler!" diye bağıyorlardı.

Johannes, "Ya da gebe kalmak isteyenler!" diye ekledi.

Gerçekten de kadınlar yüzlerini kapatıyorlardı.

Kadınlardan biri, "Ah! Hınzır maymun," diyordu.

Bir başkası da, "Çirkin olduğu ölçüde de kötü!" dedi.

Bir üçüncüsü, "Şeytanın ta kendisi," diye ekledi.

"Notre-Dame'ın ta yakınında oturmak felâketine uğradım; bütün gece bunun yağmur oluklarında dolaştığımı duyuyorum."

"Kedilerle birlikte."

"Her zaman damlarımızın üzerinde."

"Bacalarımızdan büyü yağdırıyor üzerimize."

"Geçen akşam gelip kapının penceresinden dilini çıkardı. Bir erkek sandım. Aman, öyle korktum ki!"

"Eminim ki büyücülerin cumartesi toplantılarına katılıyordur. Bir keresinde bizim bulaşık

yolunda bir süpürge bıraktı!"

"Ah! İğrenç kambur yüzü!"

"Ah! Sefil yaratık!"

"Ah! Ah!"

Tersine, erkekler pek memnundu, alkışlıyorlardı.

Bütün bu gürültü patırtının konusunu oluşturan Quasimodo, hâlâ iç kilisenin kapısında, ayakta, kaygılı ve düşünceli bir tavırla dikilip duruyordu, herkesin hayran bakışlarını üzerine çekiyordu.

Bir öğrenci, galiba Robin Poussepain'di, pek yakınına gelip, alay ederek suratına karşı güldü. Quasimodo onu belindeki kuşaktan tutup halkın arasına, on adım öteye fırlatmakla yetindi. Bunu bir tek sözcük söylemeden yaptı.

Coppenole Efendi büyük bir hayranlıkla ona yaklaştı.

"Tanrım! Yüce Tanrım! Sen yaşamımda gördüğüm en mükemmel çirkinliksin. Sen Paris'te olduğu gibi Roma'daki Papalığa da yaraşırsın."

Bunu derken, Coppenole elini neşeyle onun omzuna koymuştu. Quasimodo kımıldamadı. Coppenole sürdürdü:

"Seninle patlayıncaya kadar yiyip içmek için şiddetli bir istek duyuyorum. Sen ne dersin?"

Quasimodo yanıt vermedi.

Çorapçı, "Kahretsin! Sağır mısın sen, yahu?" dedi.

Quasimodo gerçekten de sağırdı

Bununla birlikte, Coppenole'ün davranışları sabrını tüketiyordu, öylesine korkunç bir dış gıcirtısıyla birdenbire ona doğru döndü ki. Flaman devi geriledi, tıpkı bir kedinin karşısındaki buldok gibi.

Bunun üzerine, bu garip yaratığın çevresinde, on beş adım yarıçapında bir dehşet ve saygı çemberi meydana geldi. Yaşlı bir kadın Coppenole'e Quasimodo'nun sağır olduğunu anlattı.

Çorapçı gürültülü bir Flaman kahkahasıyla:

"Sağır mı?" dedi. "Yüce Tanrım! Eksiksiz bir papa bu öyleyse!"

Quasimodo'yu daha yakından görmek için en sonunda sütun başlığından inen Jehan:

"Hey! Durun bakayım, ben bunu tanıyorum!" diye haykırdı. "Başdiyakoz ağabeyimin kilisesinin

çancısı bu."

"Merhaba, Quasimodo!"

Düşmenin utancından hâlâ kurtulamayan Robin Poussepain:

"Tanrı'nın belası herif!" dedi. "Ortaya çıkıyor: Bir kambur. Yürüyor: Bir topal. Size bakıyor: Bir gözü kör. Siz ona söz söylüyorsunuz: Bir sağır. İyi ama, bu Polypheme^[32] dilini ne yapıyor, kuzum?"

Yaşlı kadın:

"O canı istediği zaman konuşur," dedi. "Kilise çanı çalmaktan sağır olmuş. Dilsiz değildir."

Jehan, "İşte bu da onun eksik yanı!" diye belirtti.

Robin Poussepain, "Bir gözü de fazla," diye ekledi.

Jehan, pek yerinde bir düşünceyle:

"Hiç de değil," dedi. "Tek gözlü bir insan körden daha da eksiktir: Nesi eksik olduğunu bilir."

Bu arada öğrencilere katılan bütün dilenciler, bütün uşaklar, bütün yankesiciler törenle gidip, dolaptan Çılgınlar Papası'nın mukavva tacını, gülünç cüppesini aldılar. Quasimodo, hiç direnmeden, azametli bir uysallıkla, kendisini giydirmelerine izin verdi. Sonra da onu alacalı bulacalı bir sedyeye oturtular. Çılgınlar Birliği'nden on iki üye sedyeyi omuzlarına aldı. Biçimsiz ayaklarının dibinde bütün bu yakışıklı, dimdik, biçimli erkek başlarını görünce tek gözün üzgün suratında hor gören, küçümseyen acı bir gülümseme belirdi. Sonra, avaz avaz bağırarak, hırpani kılıklı kabile, gelenek uyarınca, sokaklarda, caddelerde gezinmeden önce, Adliye Sarayı'nın iç galerilerini dolaşmak üzere yürümeye başladı.

VI Esmeralda

Bütün bu olaylar sırasında Gringoire'ın da, piyesinin de iyi dayandığını okuyucularımıza bildirmekle mutluyuz.

Ozanın sıkıştırması üzerine, oyuncular komedisini okumayı sürdürmüşlerdi; o da yazdıklarını dinlemekten geri kalmamıştı. Gürültü patırtı karşısında kesin kararını vermiş, hiç istifini bozmadan, halkın ilgisinin yeniden temsile döneceği umudunu yitirmeden, sonuna kadar dayanmayı tasarlamıştı. Quasimodo'nun, Coppenole'ün, Çılgınlar Papası'nın patırtıcı kafilesinin müthiş bir şamatayla salondan dışarı çıktıklarını gördüğü zaman bu umut ışığı yeniden canlandı. Halk da kafilenin ardından dışarı fırladı.

Gringoire, "İyi," diye düşündü. "İşte bütün arabozucular çekilip gidiyorlar."

Ne yazık ki "bütün arabozucular" dediği seyircilerdi. Kaşla göz arası toplantı salonu boşalıverdi.

Doğruyu söylemek gerekirse, hâlâ birkaç seyirci vardı; bir bölümü dağınık, bir bölümü sütunların çevresinde kümelenmiş, uğultudan, patırtıdan usanan kadınlar, yaşlılar, çocuklar görülüyordu. Birkaç öğrenci hâlâ pencerelerin girintisinde oturup kalmış, meydanı seyrediyordu.

Gringoire, "Her neyse," diye düşündü. "Temsilimin sonunu duymak için bunlar bile yeterli. Sayıları az; ama seçme dinleyiciler, okumuş kimseler."

Bir süre sonra, Hz. Meryem'in gelişinde en büyük etkiyi yapması gereken senfoninin yokluğu hissedildi. Gringoire orkestranın Çılgınlar Papası kafilesiyle birlikte götürüldüğünün ayırına vardı. Büyük bir metanetle, kahramanca:

"Aldırış etmeyin, devam edin," dedi.

Kendi piyesinden söz ettiklerini sandığı bir öbek kentsoylunun yanına yaklaştı. İşte kulağına çalınan söyleşi kırıntıları:

"Eskiden B. de Nemours'a ait olan Navarre Konağı'nı biliyor musunuz, Cheneteau Efendi?"

"Evet, Braque Kilisesi'nin tam karşısındadır."

"İşte onu Devlet Hazinesi, yıllık altı lira sekiz Paris meteliğine, tarihçi Guillaume Alixandre'a kiraladı."

"Aman canım, kiralar da ne kadar yükseldi!"

Gringoire içini çekerek:

"Eh neyse!" diye düşündü. "Hiç değilse ötekiler dinliyorlar." Penceredeki genç haylazlardan biri ansızın:

"Arkadaşlar!" diye bağırdı. "Esmeralda! Esmeralda! Alanda!"

Bu sözcük sihirli bir etki yarattı. Salonda arta kalanların hepsi görmek için duvarlara tırmandılar. "Esmeralda! Esmeralda!" diye yineleyerek pencerelere saldırdılar.

O sırada dışarıdan şiddetli bir alkış sesi duyuluyordu.

Gringoire derin bir üzüntüyle ellerini kavuşturarak: "Esmeralda da ne demek oluyor, kuzum?" diye söylendi. "Ah! Yarabbi! Galiba şimdi de sıra pencerelerde!"

Mermer masaya doğru döndü ve temsilin büsbütün durduğunu gördü. Bu da tam Jüpiter'in, elinde yıldırımla, sahnede görüneceği andı. Şimdi ise Jüpiter, tiyatronun altında, hiç kıılmıdamadan duruyordu.

Ozan öfkeyle:

"Michel Giborne!" diye bağırdı. "Orada ne işin var? Senin rolün değil mi şimdi? Çıksana sahneye, be adam!"

Jüpiter, "Ne yazık ki çıkamam," dedi. "Bir öğrenci merdiveni alıp götürdü."

Gringoire baktı, adamın dedikleri gerçekten de doğruduydu. Düğüm noktasıyla sonuç arasındaki bütün bağlantı kesilmişti.

Gringoire, "Alçak" diye mırıldandı. "Peki, merdiveni ne diye aldı?"

Jüpiter acıklı bir sesle:

"Gidip Esmeralda'yı görmek için," yanıtını verdi. "Öğrenci, 'İşte, hiçbir işe yaramayan bir merdiven,' dedi ve alıp gitti."

İşte bu artık son darbeydi. Gringoire onu da yazığıya boyun eğerek karşıladı. Oyunculara:

"Hepinizin cam cehenneme!" dedi. "Ben paramı alırsam, siz de alırsınız."

Bunun üzerine, Gringoire, iyi savaşmış bir general gibi, başı önünde; ama en sonuncu olarak savaş alanından geri çekildi. Adliye Sarayı'nın eğri büğrü merdivenlerini inerken:

"Bu Parisliler de pek aptal ve ham ahlat insanlar, doğrusu ya!" diye ağzının içinde homurdanıyordu. "Buraya bir dinsel temsil görmeye geliyorlar, hiçbir şey dinlemiyorlar! Her şeyle, herkesle, Clopin Trouillefou ile. Kardinal ile, Coppenole ile, Quasimodo ile, kör şeytanla bile ilgileniyorlar! Ama Hz. Meryem'e gelince, ıh! Kesinlikle hayır! Ben bilseydim gösterirdim size Hz. Meryem'leri, budalalar! Ya ben! Herkesin yüzünü görmeye gelip de sadece sırtlarını görmekle yetinmeme ne dersiniz? Şair olup da sadece bir köy eczacısının başarısıyla yetinmek! Homeros'un eski Yunan kasabalarında dilendiği, Ovidius Nason'un Moskoflar arasında sürgünde öldüğü de bir gerçektir ya; ama beni şeytan çarpsın şu Esmeralda sözcüğünün ne demek olduğunu bilmiyorum! Bir kere bu sözcük ne demektir? Çingenece bir söze benziyor!"

İkinci Bölüm

I

Charybde'den Scylla'ya

Ocak ayında gece erken bastırır. Gringoire Adliye Sarayı'ndan çıktığında sokaklar kararmaya başlamıştı bile. Bu gece karanlığı şairin hoşuna gitti; bir an önce ıssız, karanlık bir ara sokağa dalıp, orada rahat rahat düşünebilmek için sabırsızlanıyordu, filozof da böylece ozanın yarasına ilk merhemi, ilk sargıyı koyabilirdi. Zaten felsefe onun tek barınağıydı, çünkü nerede yatacağını bilmiyordu. Tiyatro denemesinin gürültülü başarısızlığından sonra, Port-au-Foin'ın karşısında bulunan Grenier-sur-l'Eau Sokağı'nda oturduğu eve gitmeye cesaret edemiyordu: Paris dolaylarında çiftçilik yapan, ev sahibi Guillaume Doulx-Sire Efendi'ye borcu olan altı aylık kirayı, yani on iki parisis meteliğini ödeyebilmek için Şehremini Efendi'den düğün övgüsüne karşılık alacağı paraya güvenmişti: Bu borç onun hayatta, pantolonu, gömleği, başındaki külahı dahil, sahip olduğu her şeyin on iki katına bedeldi. Şimdilik Sainte-Chapelle Kilisesi veznedarının kasvetli evinin küçük kapısının saçağı altına barınarak, o gece nerede yatabileceğini bir süre düşündü: Paris'in bütün kaldırımları emrinde olduğuna göre, geçen hafta, Savaterie Sokağı'nda bir ayan üyesinin kapısı önünde bir binek taşı gördüğünü ve gerektiğinde bunun bir dilenciye ya da bir ozana mükemmel bir yastık vazifesi görebileceğini aklından geçirdiğini anımsadı. Bu güzel düşünceyi aklına getirdiği için Tanrı'ya şükretti. Ne var ki, bugün de hâlâ dokuz katlı evleriyle ayakta duran bütün o eski sokakların, Barillerie, Vieille-Draperie, Savaterie, Juiverie, vb. sokaklarının kıvrılıp uzandığı Cite'nin o eğri büğrü dolambaçlarına dalmak amacıyla Adliye Sarayı Alanı'ndan geçmeye hazırlanıyordu ki, şiddetli yağışmalar, meşalelerin görkemli aydınlığı ve kendisinin, Gringoire'in mızıkla takımıyla Adliye Sarayı'ndan çıkan ve yolunu keserek üzerine doğru yürüyen Çılgınlar kafilesini gördü. Bu görünüm ozanın gururunda açılan yaraları kanattı; kaçtı. Bu tiyatro başarısızlığının acılığı, üzüntüsü içinde, o günün şenliğini kendisine anımsatan her şey onu kızdırıyor ve yarasını kanatıyordu.

Saint-Michel Köprüsü'ne sapsak istedi; orada da çocuklar ateşli mızraklar ve havai fişeklerle şurada burada koşuyorlardı.

Gringoire, "Havai fişeklerin canı cehenneme!" dedi ve ardından da Pont-au-Change'a doğru yöneldi. Köprünün başındaki evlere kralı, veliahtı ve Prens Marguerite de Flandre'ı simgeleyen üç bayrakla, Avusturya Dükü'nü, Bourbon Kardinali'ni, B. De Beaujeu'yü, Bn. Jeanne de France'ı ve nikâh dışı doğumlu B. de Bourbon ile daha başka bilmem kimleri temsil eden altı küçük bayrak asılmıştı; hepsini de meşaleler aydınlatıyordu. Halk kalabalığı bütün bunları büyük bir hayranlıkla seyrediyordu.

Gringoire ciğerlerini paralayan bir iç çekmeyle:

"Ressam Jehan Fourbault'ya ne mutlu!" dedi ve bayraklarla bayrakçılara sırtını döndü.

Önünde bir sokak uzanıyordu. Gringoire onu öylesine karanlık ve öylesine ıssız buldu ki, orada şenliğin bütün parıltısından olduğu gibi gürültüsünden de kurtulabileceğini umdu. Hemen o sokağa daldı. Birkaç dakika sonra ayağı bir şeye takıldı; sendeledi ve düştü. Adliye kâtiplerinin, o günün onuruna, bir parlamento başkanının kapısına sabahleyin bıraktıkları kurdelelerle süslü yeşil ağaçtı bu. Gringoire bu yeni rastlantıya sabırla, kahramanca katlandı. Doğrulup ayağa kalktı, suyun kıyısına kadar gitti. Sorgu yargıcının dairesiyle ağır ceza mahkemesini arkasında bırakıp da, çamurun ayak

bileklerine kadar çıktığı bu kaldırım taşı döşenmemiş rıhtımda, Kral Bahçeleri'nin büyük duvarı boyunca yürüdüktan sonra, Cite'nin batı ucuna geldi ve oradan, daha sonraları tunç at yontusuyla Pont-Neuf'ün altında yitip giden Passeur-aux-Vaches Adacığını seyretti. Karanlıkta o küçük ada ona, aradaki daracık beyazımsı ırmağın ötesinde, kapkara bir kütle gibi görünüyordu. Hafif bir ışığın parıltısında, sığırları karşı yakaya geçiren salcının gece barındığı arı kovana biçimindeki kulübe seçiliyordu.

Gringoire, "Ne mutlu sana, ırmağın sığır salcısı!" diye düşündü. "Ne zafer düşleri peşindesin, ne de düğün övgüsü yazıyorsun! Evlenen krallar ve Burgonya düşesleri umurunda mı senin! Senin tanıdığın bütün papatyalar nisan ayında çayırında yetişen ve ineklerin geveledikleri papatyalardır! Bense yuhalanan bir şairim, soğuktan titriyorum, on iki metelik borcum var, pabucumun altı öylesine saydam ki senin el fenerine cam diye takılabilir. Sana teşekkür ederim, sığır salcısı! Kulüben gözlerimi dinlendiriyor ve bana Paris'i unutturuyor!"

Bu hemen hemen şairane esriklikten, birdenbire, o mutlu kulübeden çıkan çifte Saint-Jean kestane fişegi atışıyla uyandı. Bunu o günün eğlencesine katılan sığır salcısı fırlatmıştı.

Bu fişek Gringoire'ın tüylerini diken diken etti.

"Lanet olasınca şenlik!" diye haykırdı. "Her yerde peşimden mi geleceksin? Ah! Ulu Tanrım! Ta sığır salcısına kadar mı?"

Sonra, ayaklarının dibindeki Seine Irmağı'nın sularına baktı ve içinde korkunç bir istek uyandı:

"Ah!" dedi, "su bu kadar soğuk olmasaydı, ne de gönül rahatlığıyla kendimi boğardım!"

Bunun üzerine, umutsuzca bir karar verdi; Madem ki çılgınların papasından, Jehan Fourbault'nun bayraklarından, kurdeleli, süslü püslü ağaçlardan, kestane fişeklerinden ve alevli mızraklardan kurtulamıyordu, o halde cesaretle şenliğin ta ortasına dalmaya ve Greve Alanı'na gitmeye karar verdi.

"Hiç olmazsa," diye düşündü, "orada belki biraz ısınabileceğim bir neşe kıvılcımı bulurum, belki de kentin genel büfesine yerleştirilen şekerden yapılmış o üç krallık armasından arta kalan birkaç kırıntıyla karnımı doyurabilirim."

II Greve Alanı

O zamanki Greve Alanı'ndan bugün pek belli belirsiz bir iz kalmıştır. Bu da, alanın kuzey köşesini kaplayan sevimli kuledir. Daha şimdiden, bu küçük kule oymalarının keskin köşelerini kalınlaştıran iğrenç badanaların altına gömüldü, kim bilir, belki de pek yakın bir zamanda, Paris'in bütün eski yapılarını büyük bir hızla kemirip yok eden o yeni evler dalgasıyla boğularak yok olmaya o da mahkûmdur.

Bizim gibi, XV. Louis döneminden kalma iki harap evin arasında boğulan o zavallı kuleye acıyan ve sevgi dolu bir gözle bakmadan Greve Alanı'ndan kesinlikle geçemeyen kimseler, eskiden onun da bir parçasını oluşturduğu yapıların tümünü zihinlerinde rahatça yeniden canlandırabilirler ve böylece de XV. yüzyılın eski gotik alanını eksiksiz olarak görebilirler. Alan, bugün olduğu gibi o zaman da bir yandan rıhtımla, öbür yandan da yüksek, daracık ve karanlık evler dizisiyle çevrili bir yamuk dikdörtgendi. Gündüz bu binaların çeşitliliği hayranlıkla seyredilebilirdi. Hepsi de taştan ya da tahtadan oymalı bu binalar Ortaçağ'ın, XV. yüzyıldan XI. yüzyıla inerek değişik ev mimarisinin eksiksiz örnekleriydi. Sivri tepeli gotik biçiminde pencereleri tahtından indirmeye başlayan geniş pencerelerden, yerlerini sivri tepeli pencerelerin aldığı Roman mimarisinin dolgun kemerlerine kadar, hepsinden vardı. Alanın Seine Irmağı üzerinde, Tannerie Sokağı yönünde köşesini oluşturan şu eski Tour-Roland Konağı'nın birinci katında bu kemerlere hâlâ rastlanıyordu. Gece, bu binalar kütesinden yalnızca, alanın çevresine sivri köşeler zincirlerini seren kara kara dişler seçiliyordu. Çünkü o dönemin kentleriyle çağımız kentleri arasındaki başlıca ayrımlardan biri de şudur: Bugün alanlara, sokaklara evlerin önyüzleri bakar; oysa eski çağlarda sokağa üçgen biçimindeki çatı tepeleri bakıyordu. İki yüz yıldan beri evler ters döndü.

Alanın doğu yönünün tam ortasında, yan yana sıralanmış üç evden oluşan, ağır, karma mimaride melez bir yapı yükseliyordu. Tarihini, amacını, mimarisini açıklayan üç ad vermişlerdi ona: Velihaht Dairesi derlerdi, çünkü V. Charles veliahtlığı sırasında bu evde oturmuştu; Ticaret Odası derlerdi, çünkü Belediye Konağı olarak kullanılıyordu^[33] üç katına destek olan bir dizi kalın sütun yüzünden de Sütunlu Ev (domus ad piloria) derlerdi. Kent orada, Paris gibi kent denmeye layık bir yere gerekli olan her şeyi buluyordu: Tanrı'ya dua etmek için bir küçük kilise; davalara bakmak ve gerektiği zaman kralın adamlarını püskürtmek için bir mahkeme; çatılarda da silah dolu bir silahhane. Çünkü Parisliler her durumda Cite'nin çıkarları için sadece dua etmenin, dava açmanın yetmediğini çok iyi biliyorlardı, onun için de Belediye Konağı'nın tavan arasında her zaman yedek olarak paslı birkaç arkebüz tüfeği bulunduruyorlardı.

Daha o zamandan Greve Alanı'nın uğursuz bir görünüşü vardı. Uyandırdığı iğrenç düşünce ve Sütunlu Ev'in yerini alan, Dominique Bocador'un şu kasvetli, karanlık Belediye Konağı alanın o korkunç görünüşünü bugün de hâlâ olduğu gibi korur. Yolun ortasına yan yana dikilen daimi bir darağacı ile bir teşhir direğinin –o dönemde dendiği gibi, bir adaletle bir merdivenin– onca sağlıklı ve yaşam dolu yaratığın can çekiştiği bu uğursuz alandan gözleri çevirmeye pek çok katkıda bulunduğunu da söylemek gerekir; elli yıl sonra burada şu "Saint-Vallier nöbeti" denilen, bütün sayrılıkların en berbatı, en korkuncu olan –çünkü Tanrı'dan değil, insandan geliyordu– o darağacı dehşeti sayrılığı doğacaktı.

Sırası gelmişken şunu da söyleyelim ki, üç yüz yıl önce, demir tekerlekleriyle, taştan idam sehpalarıyla, yere çakılı bütün o sürekli işkence aletleriyle Greve Alanı'nı, Halles'leri, Dauphine Alanı'nı, Croix-du-Trahoir'ı, Marche-aux-Pourceaux'yu, şu iğrenç Montfaucon'u, Sergents Kapısı'nı, Place-aux-Chats'yı, Saint-Denis Kapısı'nı, Champeaux'yu, Baudets Kapısı'nı, Saint-Jacques Kapısı'nı saran idam cezasının, bütün koskoca Paris'imizde sadece Greve Alanı'nın onursuz bir köşesinde kaldığını düşünmek avundurucudur. Üstelik o dönemlerde idam cezası verme yetkisi bulunan sayısız aşamada belediye başkanları, piskoposlar, rahipler, ruhban meclisi üyeleri vardı; ayrıca Seine Irmağı'nda tüzel (adli) boğulmaları saymıyoruz. Ölüm cezasının bugün silahlarının bütün parçalarını, işkence tantanasını, düşsel ve keyfi cezalandırmasını, Grand-Châtelet Hapishanesi'nde beş yılda bir meşin şiltesini yenilediği işkence odasını birbiri ardından, peşpeşe yitirdikten sonra, yasalarımızdan ve kentlerimizden âdeta kovulan, yasadan yasaya kovalanan, alandan alana sürülen ölüm cezası, derebeylik toplumunun o köhnemiş yaşlı despot egemeninin yerini şimdi, suçüstü yakalanmaktan korkarmışçasına, işini bitirdikten sonra hemen alelacele ortadan kayboluveren kaçak, korkak, ürkek, kaygılı, utangaç, sefil bir giyotinin almış olduğunu düşünmek avundurucudur.

III

Besos Para Golpes^[34]

Pierre Gringoire, Greve Alanı'na geldiği zaman, soğuktan âdeta donmuştu. Pont-au-Change'daki gürültücü kalabalıkla, Jehan Fourbault'nun bayraklarından kaçınmak için Pont-aux-Meuniers'ye sapsmıştı; ne var ki, geçerken de piskoposun bütün değirmenlerinin çarkı onu ıslatmıştı, giysileri tepeden tırnağa sırsıklam olmuştu. Üstelik de, yapıtının uğradığı başarısızlık kendisini soğuktan daha çok etkiliyormuş gibi geliyordu ona. Bu nedenle, alanın ortasında görkemli bir biçimde yanan şenlik ateşine yaklaşmakta acele ediyordu. Ne var ki, ateşin çevresini büyük bir kalabalık kuşatmıştı.

"Lanet olasınca Parisliler!" diye kendi kendine söylendi, çünkü Gringoire gerçek dramatik bir şair olduğundan, sık sık böyle kendi kendine konuşurdu. "İşte şimdi de ateşi benden gizliyorlar! Oysa, sıcacık bir ocak başına öylesine gereksinme duyuyorum ki!.. Ayakkabılarım su çekiyor, bir de bütün o uğursuz değirmenler üzerime gözyaşlarını döktüler! Değirmenleriyle birlikte o kahrolasınca Paris piskoposunu şeytan çarpar umarım! Bir piskoposun bir değirmeni ne yapabileceğini bilmek isterdim, doğrusu ya! Piskoposluktan vazgeçip de değirmenci mi olmayı tasarlıyor nedir? Bunun için sadece benim lanetim, bedduanı gerekiyorsa, onun hem kilisesine, hem de değirmenlerine lanet olsun! Şu boş gezenin boş kalfası aylaklara bakın kuzum Tanrı aşkına, yerlerinden bile kımlıyorlar mı hiç! Sorarım size, orada ne işleri var onların?! Haspalar ısınıyorlar! Sevsinler, ne de güzel bir eğlence, doğrusu ya! Kocaman bir çalı çırpı demetinin yanışını seyrediyorlar; güzel bir görünüm, neme lazım!"

Biraz daha dikkatle inceleyince, halkanın kralın ateşinde ısınmak için gereğinden çok daha büyük olduğunun ayırına vardı; bu seyirci kalabalığının sadece yanan çalı çırpı demetlerinin güzelliği için oraya üşüşmediğini anladı.

Halkla ateş arasında serbest kalan geniş bir alanda bir genç kız dans ediyordu.

Bu genç kız insan mıydı, peri miydi, yoksa melek miydi? Kuşkucu bir filozof, alaycı bir ozan olmasına karşın, Gringoire bu konuda ilk anda hemen kesin bir karar veremedi; bu göz kamaştırıcı dönüşüm öylesine büyüleyiciydi ki!

Genç kız uzun boylu değildi; ama öyle görünüyordu, çünkü dal gibi incecik bedeni öylesine cüretle atılıyordu ki! Esmerdi, ama gün ışığında derisinin Endülüslü, Romalı kadınları gibi güzel parlak bir ışıltısı olduğu tahmin edilebilirdi. Narin ayacığı da Endülüslüydü, çünkü zarif ayakkabıları içinde hem sımsıkı sarılmıştı, hem de rahattı. Ayaklarının altına gelişi güzel atılan eski bir İran halısının üzerinde dans ediyor, dönüyor, kasırga gibi uçuyordu; her dönüşünde ışık saçan yüzü önünüzden geçerken iri kara gözleri size şimşekler fırlatıyordu.

Genç kızın çevresindeki bütün bakışlar durağan, bütün ağızlar açıktı; gerçekten de, saf, tertemiz ve tumbul kollarının başı üzerinde kaldırdığı kurdelelerle süslü tefinin vızılı sesiyle, bir yaban arısı gibi ince, narin, canlı; kırışıksız altın sarısı bluzu, kabarık alacalı bulacalı etekliğiyle; çıplak omuzları, zaman zaman etekliğinin arasından görünüveren biçimli incecik bacakları, kapkara saçları, alev gibi gözleriyle böyle dans ederken doğüstü bir yaratıktı.

Gringoire içinden: "Gerçekte, bu bir ateş perisi," diye geçirdi; "bir dağ perisi, orman perisi, su perisi; bir tanrıça; Menaken Dağı'nın Bacchus rahibesi!"

Tam o sırada ateş perisi "semender" in saç örgülerinden bir tanesi çözüldü ve orada bağlı olan sarı bakırdan madeni bir para yere yuvarlandı.

"Yoo, hayır!" dedi Gringoire, "bir Çingene bu!"

Bütün düşlemler yitip gitmişti.

Genç kız yeniden dans etmeye başladı. Yerden iki tane kılıç aldı, ucunu alnına dayadı, kendisi bir yöne dönerken onları öbür yönde döndürdü. Bu gerçekten de düpedüz Çingene'ydi. Ama her ne kadar Gringoire'ın sihri bozulduysa da bu tablonun bütünü hiç de çekici etkiden ve büyüden yoksun değildi. Şenlik ateşi onu çiğ, kırmızı bir ışıkla aydınlatıyordu. Bu ışık çepeçevre öbeklenmiş halkın yüzünde, genç kızın esmer alnında parlak, canlı ışıltılarla titriyordu; alanın öbür ucunda da, bir yanda Sütunlu Ev'in köhne, kapkara, yaşlı, bumburuşuk önyüzüne, öbür yanda da idam sehpasının taştan kollarına genç kızın ve halkın titrek gölgelerine karışan soluk bir yansıma düşürüyordu.

Bu ışığın kızıla boyadığı binlerce yüz içinde özellikle bir tanesi dansözün seyrine kendini öbürlerinden daha çok kaptırmışa benziyordu. Sert, haşın, dingin ve kaygılı bir erkek yüzüydü bu. Sırtındaki giysisi, çevresindekilerin arasında sıkışıp kaldığı için görünmeyen bu adam otuz beş yaşından yukarı göstermiyordu; bununla birlikte saçları dökülmüştü; sadece şakaklarında birkaç tutam seyrek ve daha şimdiden ağarmış saç vardı; geniş ve yüksek alnında derin kırışıklar başlıyordu; içeri çökük gözlerinde ise olağanüstü bir gençlik, ateşli, coşkulu bir yaşam, derin bir tutku parlıyordu. Bakışları hep Çingene kızının üzerindeydi ve on altı yaşındaki bu çılgın genç kız, herkesi hoşnut ederek dans eder ve adeta uçarken, adamın düşünceleri gitgide daha kaygılı, daha karanlık bir hal alıyordu. Zaman zaman bir iç çekme ve bir gülümseme dudaklarında rastlaşıyordu; ama gülümseme iç çekmeden çok daha acıklı, çok daha yürek paralayıcı idi.

Soluk soluğa kalan genç kız en sonunda durdu, halk da onu büyük bir sevgi ve coşkuyla alkışladı.

Çingene kızı: "Djali!" dedi.

Bunun üzerine, Gringoire o ana kadar hanımının dans etmesini seyrederek halının bir ucunda yumulup oturan beyaz, çevik, uyanık, boynuzları parıl parıl yaldızlı, ayakları yaldızlı, tasmaı yaldızlı, güzel, küçük, şipşirin bir keçinin geldiğini gördü. Şair onu daha önce hiç görmemişti.

"Djali," dedi oyuncu kız, "şimdi sıra sende!"

Genç kız yere oturarak zarif bir devinimle zilli tefini keçiye uzattı.

"Djali," dedi, "yılın hangi ayındayız?"

Keçi ön ayağını kaldırdı, tefe bir kere vurdu. Gerçekten de birinci ayda bulunuyorlardı. Çevredeki kalabalık alkışladı.

Genç kız tefini başka bir yana çevirerek:

"Djali, ayın hangi günündeyiz?" diye sürdürdü.

Djali altın gibi yaldızlı palasını kaldırdı ve tefe altı kez vurdu.

Çingene kızı gene tefin yeni bir oyunuyla:

"Djali, günün hangi saatindeyiz?" diye sordu.

Djali yedi kez vurdu. Tam o sırada da Sütunlu Ev'in saati yediyi çaldı.

Halk hayran olmuştu.

Kalabalığın içinden ansızın uğursuz bir ses yükseldi:

"Bunun altında bir büyücülük işi var," dedi.

Çingene kızından gözlerini ayıramayan çıplak başlı adamın sesiydi bu.

Genç kız ürperdi, arkasını döndü; ne var ki, çılgın bir alkış koptu ve o haşin sözleri bastırdı.

Bu alkışlar, o sözleri kızın zihninden öylesine silip süpürdü ki, keçisiyle konuşmayı sürdürdü.

"Djali, kentin mızraklı süvariler komutanı Guichard Grand-Remy Efendi Chandeleur Yortusu'ndaki ayın alanında nasıl duruyor?"

Djali arka ayaklarının üzerinde dikildi, meleyerek öyle şirin bir ciddiyetle yürümeye başladı ki, orada bulunan bütün seyirci halkası mızraklı süvari komutanının çıkara bağlı dindarlığının öykünmesine kahkahalarla güldü.

Artan bu başarıyla iyice yüreklenen genç kız:

"Djali," dedi, "kralın kilise vekili Jacques Charmolue Efendi nasıl vaaz veriyor?"

Keçi arka ayaklarının üzerine oturdu, meleyerek ön ayaklarını öyle garip bir şekilde oynatmaya başladı ki, kötü Fransızcasıyla, bozuk Latincesi bir yana devinimler, ses, davranış, her şey tıpkı tıpkısına Jacques Charmolue'nün kendisiydi.

Halk da daha bir şiddetle alkışladı.

Tepesi çıplak adamın sesi:

"Kutsal varlıklara saygısızlık! Küfür!" diye sürdürdü.

Çingene kızı bir kez daha döndü.

"Aa!" dedi, "Gene o kötü adam!"

Sonra da, alt dudaklarını üst dudaklarından öteye uzatarak, alışık olduğu hemen belli olan küçük bir

hareket yaptı, topuğunun üzerinde fırıldak gibi döndü, tefinin içine kalabalığın başlıklarını toplamaya başladı.

Büyük, küçük, gümüş, bakır, metelikler, mangırlar, bir yığın para yağıyordu. Birdenbire genç kız Gringoire'ın önünden geçti. Gringoire öyle düşüncesizce elini cebine götürdü ki, beriki durdu.

Ozan cebinin dibindeki gerçeği, yani boşluğu bulunca:

"Hay kör şeytan!" dedi.

Bu arada güzel kız, iri gözleriyle bakarak, tefini ona uzatmış, bekleyerek orada öyle dikilip duruyordu. Gringoire iri terler döküyordu.

Hani, cebinde Peru'nun bütün serveti olsaydı, hiç kuşkusuz ki, bir an bile duraksamadan hepsini oyuncu kıza verirdi; ne var ki, Gringoire Peru'ya sahip değildi, zaten Amerika daha henüz bulunmamıştı.

Bereket versin ki hiç beklenmedik bir olay imdadına yetişti.

Alanın en karanlık, en kasvetli köşesinden gelen haşın, hırçın bir ses:

"Defolup gidecek misin sen, Mısır çekirgesi Çingene?" diye bağırdı.

Genç kız ürkerek arkasına döndü. Bu seferki başı saçsız adamın sesi değildi artık; bu bir kadın sesiydi, yobaz ve kötü bir ses.

Çingene kızını korkutan bu haykırış oralarda dolaşıp duran bir yığın çocuğu neşelendirdi. Düzensiz kahkahalarla gülererek bağıştılar:

"Bu azarlayan Tour-Roland'daki o dünyadan elini eteğini çekmiş, torbalı rahibe! Akşam yemeğini yemedi mi acaba? Ona şu açık büfeden birkaç artık götürelim bari!"

Bunu diyerek hepsi birden Sütunlu Ev'e doğru koşuştular.

Bu arada Gringoire, oyuncu kızın heyecanından yararlanarak sıvışıp gitmeyi başarmıştı. Çocukların haykırışları kendisinin de yemek yemediğini anımsatmıştı ona. Hemen büfeye koştu. Ne var ki, küçük haylazların bacakları onunkilerden çok daha iyi koşuyordu: Büfeye ulaştığında, küçükler masayı çoktan silip süpürmüşlerdi bile. Libresi beş meteliğe olan o ağza alınmaz berbat çöreklerden bile bir tane kalmamıştı. Kala kala duvarda 1434'te Mathieu Biteme tarafından boyanan, gül dallarıyla karışık, uzun boylu zambak çiçekleri kalmıştı. Bu da pek doyurucu bir yemek değildi.

Akşam yemeği yemeden yatmak pek can sıkıcı bir şeydir; ama yemek yememiş olmak ve üstelik de nerede yatacağını bilememek daha da sevimsiz bir durumdur. Gringoire işte bu durumdaydı. Ne bir lokma ekmeği, ne de başını sokacak bir yeri vardı; dört bir yanım yoksulluğun, yoksunluğun sardığını görüyordu, yoksulluğu da pek amansız buluyordu. Gringoire, Jüpiter'in insanları bir "insan sevmezlik" nöbeti sırasında yarattığı ve bütün bilge yaşamı boyunca da filozofun yazgısını kendi felsefesinin sıkıyönetimi altında bulundurduğu gerçeğini keşfedeli epey zaman olmuştu. Kendisine

gelince, ablukanın bu kadar tam olduğunu hiçbir zaman görmemişti; midesinin kıyametleri kopardığını duyuyordu, kötü yazgının felsefesini açlıkla ele geçirmesini de pek yakışsız buluyordu.

Bu üzüncü, acı düşünce onun kafasını gitgide daha çok kurcalamaya başlamıştı ki, her ne kadar yumuşaklık dolu olsa da, bir garip şarkı onu düşlerinden birdenbire koparıp aldı. Şarkıyı söyleyen Çingene kızıydı.

Genç kızın sesi de, oyunu ve güzelliği gibi, Gringoire'ı büyüledi. Bu anlatılamaz ve pek sevimli bir ezgiydi; saf, tertemiz, ötümlü, sesi iyi yansıtan, hava gibi hafif, kanatlı bir şeydi adeta. Sürekli sevinç açılmaları, gelişmeleri, ezgiler, beklenmedik ses ahenkleri, sonra da keskin ve ıslıklı notalar serpiştirilmiş yalın müzik cümleleri izliyordu, daha sonra da bir bülbülü şaşkına döndürecek kadar değişik, gene de ahengin var olduğu perde atlamaları, genç şarkıcının göğsü gibi yükselip alçalan oktavların yumuşak dalgaları. Genç kızın o güzelim yüzü, garip bir oynaklıkla, en çılgın esinlerden en lekesiz saygıya kadar, şarkının bütün işlevlerini yansıtıyordu. Onu kimi zaman bir deli, kimi zaman bir kraliçe sanırdınız.

Genç kızın okuduğu şarkının sözleri Gringoire'ın tanımadığı bir dildendi, genç kızın kendisinin de bu dili bilmediği belliydi, çünkü şarkıya verdiği ifade sözcüklerin anlamına hiç mi hiç uymuyordu. Böylece, şu dört dize onun ağzından çılgın bir neşeyle dökülüyordu:

*Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar
Dentro del, nuevas banderas
Con figuras de espantar.*^[35]

Bir dakika sonra da genç kızın şu dörtlüğe verdiği ahenkle:

*Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar.*^[36]

Gringoire gözlerinin yaşardığını hissetti, bununla birlikte, genç kızın şarkısından özellikle neşe yayılıyordu; kendisi de tıpkı bir kuş gibi sükûnetle ve ilgisizlikle şakırmışa benziyordu.

Çingene kızının şarkısı Gringoire'ın düşüncelerini bulandırmıştı; ama tıpkı kuğu kuşunun suyu bulandırması gibiydi bu. Şair onu bir çeşit hayranlıkla, her şeyi unutarak dinliyordu. Bir hayli saatten beri, acı çekmediği ilk dakikalardı bunlar.

Bu an kısa sürdü.

Çingene kızının dansını yarıda kesen o aynı kadın sesi şarkısını da yarıda kesti. Alanın hep o aynı karanlık köşesinden:

"Susacak mısın sen, cehennem ağustosböceği?" diye bağırdı.

Zavallı ağustosböceği hemen sustu. Gringoire kulaklarını tıkadı.

"Ah!" diye bağırdı, "Gelip de sazi kıran lanet olasıca kör testere!"

Bu arada, öbür seyirciler de onun gibi mırıldanıyorlardı.

"Cehennem dibine git, hınzır torbalı rahibe!" diyordu pek çoğu.

Ve orada bulunanlar, tam o sırada geçen Çılgınlar Papası'nın alayıyla oyalanmamış olsalardı, görülmeyen o yaşlı ordubozan, Çingene kızına karşı olan saldırılarından ötürü, pişman olabilirdi. Kafile bir hayli sokaktan, caddeden geçtikten sonra, bütün meşaleleriyle, gürültü patırtısıyla birlikte, Greve Alanı'na sökün etmişti.

Okuyucularımızın Adliye Sarayı'ndan yola çıktığını gördükleri bu alay yol boyunca düzenlenmiş, Paris'te ne kadar serseri, aylak, avare hırsız varsa hepsini toplamıştı. Böylece, Greve Alanı'na geldiğinde hatırı sayılır bir görünüşe bürünmüştü.

En önde Mısır yürüyordu. Başta, at üstünde, atının dizginini, üzengisini tutarak yaya giden kontlarıyla Mısır Dükü; onların ardında, sırtlarında, omuzlarında bağıran küçük çocuklarıyla, karmakarışık, kadın, erkek Mısır Çingeneleri; hepsi –dük, kont, ayaktakımı– paçavralar ve hırtı pırtılar içinde. Sonra Argo Krallığı geliyordu; yani rütbesine ve saygınlığına göre sıralanmış, Fransa'nın bütün hırsızları. En önemsizleri en başta geliyordu. Böylece, bu garip birlik içindeki derecelerinin çeşitli işaretleriyle, simgeleriyle dörder dörder yürüyorlardı; pek çoğu kötürüm, bir bölümü kolsuz, öbürleri topal ya da çolak; giysilerinde deniz kabukları dikili dilenciler, ağzına sabun alıp saralı gibi köpükler saçanlar, hasta öykünmesi yapanlar, serseri çocuklar, miskinler, korkaklar, çelimsiz hastalıklılar, çoluk çocuk yangın felaketine uğradıklarını söyleyerek dilenenler, düzenbazlar, öksüzler, cüzzamlılar; Homeros'u usandıracak bir sayma. Cüzzamlılarla dilenciler topluluğunun ortasında, iki büyük köpeğin çektiği küçük bir arabanın içine çömelmiş oturan, dilencilerin başı, Argo kralı pek zorlukla seçiliyordu. Argo Krallığı'ndan sonra, Galilee İmparatorluğu geliyordu. Galilee İmparatorluğu'nun hükümdarı Guillaume Rousseau, şarap lekeleri içinde kırmızı giysisiyle, önünde dövüşen, ateş dansı yapan soytarıları, çevresinde asa taşıyıcıları, suç ortakları ve maliye dairesinin yazmanları ile birlikte, azametle, kasılarak yürüyordu. En sonda da, çiçeklerle, kurdelelerle süslü yeşil ağaçları, siyah cüppeleri, büyücülerin cumartesi toplantılarına yaraşır çalgıları, sarı balmumundan kocaman mumlarıyla, eğlence kolları geliyordu. Bu kalabalığın tam ortasında, Çılgınlar Birliği'nin yüksek rütbeli görevlileri, omuzlarında, veba salgınında Sainte-Genevieve'in sırmalı sandukasındakilerden daha çok mumla donatılmış bir sedye taşıyorlardı. Bu sedyenin üzerinde papalık asası, kaftanı ve başlığıyla çılgınların yeni papası, Notre-Dame'ın çancısı Kambur Quasimodo parıl parıl parlıyordu.

Bu gülünç alayın her bölümünün ayrı ayrı özel çalgısı vardı. Çingeneler "balafolarını ve Afrika dümbeleklerini çalıyorlardı. Müziğe pek yetenekli ve düşkün bir ırk olmayan Argo'lular daha henüz kemençede, boruda ve on ikinci yüzyılın gotik rubabındaydılar. Galilee İmparatorluğu onlardan daha ileri değildi. Onların çalgıları arasında, sanatın emekleme çağından kalma, hâlâ re-la-mi'nin tutsağı tek tük, birkaç sefil üç telli kemençe seçiliyordu. Ama o çağın bütün müzik zenginliği, görkemli bir ahenksizliğin içinde, asıl Çılgınlar Papası'nın çevresinde kendini gösteriyordu. Orada artık üç telli kemençelerin her çeşidi, üstelik de zurnalar, daha başka nefesli sazlar bol bol görülüyordu.

Heyhat! Okurlarımız anımsayacaklardır, ozan Gringoire'ın orkestrasıydı bu.

Adliye Sarayı'ndan Greve Alanı'na gelinceye kadar Quasimodo'nun üzünçlü ve çok çirkin yüzünün eriştiği o kibirli ve pek mutlu sevinç derecesi konusunda okuyucularımıza bir fikir vermek çok zordur. Bu onun bütün ömründe duyduğu ilk gururlanma zevkiydi. O güne kadar, durumu yüzünden, sadece aşağılanma, hor görülme ve kişiliği nedeniyle iğrenmeyle karşılaşmıştı. Bunun için, sağır olmasına karşın, gerçek bir papa gibi, nefret edildiğini sezindiği için nefret ettiği bu kalabalığın alkışlarının ve taşkın gösterilerinin zevkini çıkarıyordu. Varsın uyrukları bir yığın çılgın, kötürüm, hırsız, dilenci olsun, ne umrunda! Gene de bir halktı ya; kendisi de onların sultanıydı ya! Bütün bu alaylı alkışlar, bütün bu gülünç saygı gösterilerini ciddiye alıyordu; şunu da belirtmemiz gerekir ki, bütün bunlara gene de bir parça halkın gerçek korkusu karışıyordu: Çünkü kambur pek güçlüydü; çünkü topal son derece çevikti; çünkü sağır haindi: Gülünçlüğü hafifleten üç nitelik.

Hem zaten, çılgınların yeni papasının yaşadığı, esinlendirdiği duyguların da hesabını kendi kendine verebileceğine inanmaktan çok uzağız. Bu kusurlu, özürlü bedene yerleşen düşüncenin de kaçınılmaz bir biçimde eksik, özürlü ve sağır bir yanı elbette ki bulunacaktı. Bu nedenle, şu anda duyumsadıkları pek bulanık, pek belirsiz ve pek karmakarışıktı. Sadece sevinç görülüyor, gurur, kendini beğenmişlik üstün geliyordu. Bu kasvetli, kaygılı ve bahtsız yüzün çevresinde neşe ve sevinç egemendi.

Böylece, Quasimodo bu yarı sarhoşluk içinde, büyük bir zaferle Sütunlu Ev'in önünden geçerken, hiç beklenmedik bir anda, birdenbire bir adamın, halkın arasından atılarak, öfkeyle onun elinden Çılgınlar Papalığı'nın simgesi olan yaldızlı tahtadan asayı kaptığını gören kalabalığın korkusu ve şaşkınlığı pek büyük oldu.

Bu adam, bu cüretkâr kişi, az önce, Çingene kızının çevresindeki kalabalığa karışarak tehdit ve nefret sözcükleriyle zavallı kızcağızı korkudan donduran başı saçsız kimseydi. Sirtında rahip giysisi vardı. Halkın arasından çıktığı sırada, şimdiye kadar onu hiç fark etmeyen Gringoire adamı hemen tanıdı.

Şaşkınlıktan bir çığlık atarak:

"Bakın hele!" dedi. "Benim büyücülük, münecimlik ve simya üstadım, Başdiyakoz Dom Claude Frollo'nun ta kendisi! Bu sevimsiz körden ne ister, kuzum? Kendisini parçalamak niyetinde galiba."

Gerçekten de tam o sırada, bir dehşet çığlığı duyuldu. O korkunç Quasimodo kendisini sedyeden aşağı atmıştı, kadınlar da onun Başdiyakoz'u parçaladığını görmemek için gözlerini yana çevirmişlerdi.

Quasimodo bir adımda rahibin yanına kadar sıçradı, ona baktı ve önünde diz çöktü.

Rahip onun başındaki tacı kapıp aldı, esasını kırdı, madeni pul işlemeli kaftanını yırttı.

Quasimodo hâlâ diz çökmüş halde duruyordu, başını eğdi, ellerini kavuşturdu.

Sonra, bu iki adam arasında işaretlerden, el hareketlerinden oluşan garip bir söyleşi başladı;

çünkü ne biri, ne de öbürü konuşuyordu. Rahip ayakta, öfkeli, tehditkâr, buyurgandı; Quasimodo, yerlere kapanmış, alçakgönüllü, yal varıcı. Bununla birlikte, Quasimodo'nun rahibi başparmağıyla ezebileceği kesin bir gerçektir.

En sonunda Başdiyakoz Quasimodo'nun güçlü omzunu sertçe sarsarak ona ayağa kalkmasını ve peşinden gelmesini işaret etti.

Quasimodo ayağa kalktı.

Bunun üzerine, ilk şaşkınlığı geçen Çılgınlar Birliği böylesine sert bir biçimde tahtından indirilen papasını korumak istedi. Mısırlı Çingeneler, Argo'lular, bütün ötekiler rahibin çevresinde bağırıp çağırmaya başladılar.

Quasimodo hemen rahibin önüne geçti, güçlü yumruklarının kaslarını oynattı, saldıranlara kızgın bir kaplanın diş gıcırdatmalarıyla baktı.

Rahip düşünceli ve kaygılı ciddiyetine yeniden büründü, Quasimodo'ya bir işaret yaptı ve sessizce uzaklaştı.

Quasimodo rahibin yolu üzerindeki halkı dağıtarak onun önünden yürüyordu.

Halk kalabalığını ve alanı geçince, meraklı aylaklar güruhu da onların arkasından gelmek istedi. O zaman Quasimodo artçı korumaya geçti ve geri geri yürüyerek, bodur, kavgacı, yırtıcı, saçlı sakallı diken diken, kollarını, bacaklarını bir araya toplayarak, yaban domuzununkileri andıran dişlerini yalayarak, yırtıcı bir hayvan gibi homurdanarak ve bir devinimi ya da bir bakışıyla halka muazzam dalgalanmalar yaptırarak Başdiyakoz'un peşinden gidiyordu.

Hiç kimsenin arkalarından gitmeye cesaret edemeyeceği dar ve karanlık bir sokağa girdiklerini görünce, engel olmadılar: Dişlerini gıcırdatan Quasimodo ejderi onlara yolu kapatmaya yetiyordu.

Gringoire, "İşte bu harikulade!" dedi. "İyi ama, ben bir lokma yiyeceği Tanrı'nın hangi cehenneminde bulacağım, kuzum?"

IV

Gece Sokaklarda Güzel Bir Kadının Peşinden Gitmenin Sakıncaları

Gringoire, rastgele, Çingene kızının peşinden gitmeye başlamıştı. Onun keçisiyle birlikte Coutellerie Sokağı'na saptığını görmüştü; o da bu sokağa saptı.

Kendi kendine, "Neden olmasın?" demişti.

Paris sokaklarına alışık bir filozof olan Gringoire, nereye gittiğini bilmediği güzel bir kadının ardından gitmek kadar düş kurmaya elverişli bir şey olmadığını da çok iyi ayırt etmişti. İnsanın kendi arzusuyla istencinden özgeçide bulunmasında, kendisinin hiç de ayrımında olmadığı bir başka isteğe kapılan bu arzuda acayip bir bağımsızlık, körü körüne bir itaatle, kölelik ve özgürlük arası bilmem nasıl bir karışım vardır. Bu durum, her şeyden önce karma bir düşünce sahibi olan, kararsız ve karmaşık bir yaradılıştaki bulunan, her ucun en ucuna bağlanan, boyuna insancıl isteklerin, eğilimlerin arasında boşlukta kalan, onları birbirleriyle çarpıp sifira indirgeyen Gringoire'ın pek hoşuna gidiyordu. Kendini gönül rızasıyla, Muhammed'in mezarına benzetiyordu: Mıknatıslı iki taşla iki ters yöne çekilen ve ebediyen yukarıyla aşağı arasında, kubbe ile dökeme arasında, düşme ile yükselme arasında, gökyüzünün başucu ile ayakucu arasında duraksıyordu.

Günümüzde yaşasaydı, hiç kuşkusuz Gringoire klasik akımla romantik akım arasında ne güzel bir ortayı tutardı!

Ne var ki, üç yüz yıl yaşayacak kadar ilkel değildi; bu da, gerçekten, üzünecek bir şeydir. Onun yokluğu bugün kendisini pek belli eden bir boşluktur.

Hem zaten, böyle sokaklardan geçenlerin, özellikle de kadınların peşine takılmak için, Gringoire'ın en iyi mazereti nerede yatacağını bilmemesiydi.

İşte böylece, adımlarını sıklaştıran kentlilerin evlerine döndüklerini, o gün açık bulunabilen tek dükkânlar olan meyhanelerin bile kapandığını gördükçe güzel keçisini koşturan genç kızın peşinden düşünceli bir halde yürüyordu.

Gringoire aşağı yukarı şöyle düşünüyordu:

"Her şeye karşın bu kızın gene de bir yerlerde bir barınağı olması gerek. Çingene kızları iyi yüreklidirler. Kim bilir, belli olmaz ki..."

Kafasından sessizce geçirdiği bu düşüncenin peşinden yürüttüğü bu noktalarda bilmem nasıl oldukça hoş bir anlam vardı.

Bu arada, kapılarını kapatan kentlilerin son öbeklerinin önünden geçerken, zaman zaman güler yüzlü, gönül okşayıcı varsayımlarının zincirini koparan konuşmalardan birkaç kırıntı yakalıyordu.

Bu, kimi zaman birbirine yaklaşan iki ihtiyardı:

"Thibaut Fernicle Efendi, farkında mısınız ki, hava pek soğudu?"

(Gringoire bunu ta kışın başından beri biliyordu.)

"Aa, evet ya, elbette, Boniface Disome Efendi! Acaba gene üç yıl önceki gibi, hani odunun çekisi sekiz meteliğe satıldığı '80 yılındaki gibi bir kış mı olacak, ne dersiniz?"

"Amaan! Adam sen de! Bu bir şey değil, Thibaut Efendi'ciğim, Saint-Martin yortusundan Chandeleur'e kadar, her yanın donduğu 1407 kışının yanında onun lafı mı olur! Hem de, bir bilseniz, ne şiddetli bir soğuktu! Meclis'in tutanak yazmanının kalemi, toplantı salonunda, her üç sözcükte bir donuyordu da tutanaklar yarıda kesiliyordu."

Daha ileride, sisin cızırdattığı mumlarla pencereden pencereye konuşan komşu kadınlara rastlıyordu.

"La Boudraque Hanım'cığim, felâketi eşiniz size anlattı mı?"

"Hayır. Nedir olanlar, Turquant Hanım'cığim?"

"Châtelet Noteri B. Gilles Godin'in atı Flamanlardan ve onların alayından ürkmüş, Philippot Avrillof'yu, hani şu Celestins'ler Manastırı'nın başrahibini çiğnemiştir."

"Deme! Sahi mi?"

"Bal gibi sahi!"

"Bir başıbozuğun atı! Bu biraz aşırı gitmek oluyor, doğrusu ya! Hiç olmazsa bir süvari subayının atı olsaydı, canım yanmazdı, hadi neyse gene, derdim!"

Ve ardından pencereler kapanıyordu. Ama Gringoire gene de düşüncelerinin ucunu yitirmişti.

Bereket versin ki, hâlâ önünden yürüyen Çingene kızı ile Djali sayesinde düşüncelerinin ipini çabucak yakalıyordu, uçları kolayca birbirine bağlayabiliyordu. Narin, nazlı, şirin iki yaratık: Gringoire onların küçük ayaklarını, güzel biçimlerini, zarif hareketlerini, daldığı derin düşünceler içinde adeta ikisini birbirine karıştırarak, hayran hayran seyrediyordu. Zekâ ve candan arkadaşlık bakımından her ikisini de bir genç kıza benzetiyordu; hafiflik, çeviklik ve yürüyüşteki kıvraklıkta da her ikisini keçi olarak görüyordu.

Bu arada, sokaklar dakikadan dakikaya daha ıssızlaşıyor, hava da gitgide daha çok kararıyordu. "Mum söndür" çanı çalalı bir hayli zaman olmuştu, artık pek seyrek olarak yoldan bir geçene, pencerelerde bir ışığa rastlanıyordu. Gringoire, Çingene kızının peşinden, dar sokakların, dört yol ağzlarının, çıkmaz sokakların içinden çıkılmaz dolambaçlarına dalmıştı, bunlar eski Saints-Innocents Türbesi'nin çevresindeydiler, bir kedinin dağıttığı iplik çilesine benziyorlardı.

Gringoire, "İşte hiçbir mantığı olmayan sokaklar!" diyordu.

Boyuna dönüp dolaşıp kendi üzerine kapanan bu binlerce geçitte o kaybolmuş gibiydi; ama genç

kız, pek iyi bildiği anlaşılan bu yolda, gitgide daha hızlı adımlarla, hiç duraksamadan ilerliyordu. Gringoire'a gelince, geçerken, bir sokağın dönemecinden, Verdelet Caddesi'nin hâlâ aydınlık bir penceresi üzerine keskin çizgilerle karaltısı düşen, Halles Alanı'ndaki teşhir direğinin sekiz köşeli kitlesini görmeseydi, nerede bulunduğunu hiç bilemeyecekti. Bir süreden beri genç kızın dikkatini üzerine çekmişti. Genç kız birkaç kez, kaygıyla, başını ona doğru çevirmişti, hatta bir keresinde birdenbire durmuş, aralık bir fırın kapısından saçılan ışıktan yararlanarak, onu yukarıdan aşağı dikkatle incelemişti. Bu bakışı fırlattıktan sonra, Gringoire onun, daha önce de gözüne çarpan o küçük yüz buruşturmasıyla suratını ekşitip dudak büktüğünü gördü, genç kız sonra da umursamadan yürüyüp gitmişti.

Bu küçük surat ekşitme Gringoire'ı düşüncelere sürükledi. Bu sevimli yüz buruşturmada hiç kuşkusuz hor görme ve alay vardı. Bu nedenle adam yürürken başını eğmeye, kaldırım taşlarını saymaya ve kızı uzaktan uzağa izlemeye başlamıştı ki, onu kendi görüş açısından gizleyen bir dönemeçte kızın keskin bir çığlık kopardığını duydu.

Adımlarını sıklaştırdı.

Sokak zifiri karanlığa gömülmüştü. Yalnız, sokağın köşesindeki demir bir kafesin içinde, Hz. Meryem'in ayaklarının dibinde yanan bir yağ kandilinin titrek ışığı sayesinde, Gringoire Çingene kızının, çığlıklarını boğmaya çalışan iki erkeğin kolları arasında çırpındığını gördü. Fena halde ürken zavallı küçük keçi habire boynuz vuruyor, bir yandan da acı acı meliyordu.

Gringoire, "İmdat, devriyeler, yetişin!" diye bağırdı ve büyük bir yüreklilikle ileri atıldı. Kızı tutan erkeklerden biri ona doğru döndü. Korkunç yüzlü Quasimodo'ydu bu.

Gringoire kaçmadı; ama bir adım daha ileri gidemedi.

Quasimodo ona doğru gelip, Yaradan'a sığınıp, elinin tersiyle şöyle bir vurup adamı dört adım öteye, kaldırım taşlarının üzerine fırlattı ve ipek bir eşarp gibi kolunun üzerine bükülmüş olan genç kızı sımsıkı kavrayarak, çabucak karanlıklara daldı. Arkadaşı da onun peşinden seğirtiyordu; zavallı küçük keçi de, yakınma dolu bir sesle meleyerek, hepsinin arkasından koşuyordu.

Zavallı Çingene kızı, "İmdat! Can kurtaran yok mu! Adam öldürüyorlar!" diye bağıırıyordu.

Birdenbire, yandaki sokaktan çıkıp köşeyi dönen bir süvarinin sesi:

"Kımıldamayın, sefiller! Bırakın o kadını bakayım!" diye gürledi.

Bu, kılıç elde, tepeden tırnağa kadar silahlı, kralın emrindeki okçu süvarilerinin komutanıydı.

Subay, şaşırıp kalan Quasimodo'nun kollarından Çingene kızını kurtardı, eyerinin üzerine çaprazlama yerleştirdi ve tam korkunç kamburun şaşkınlıktan kurtulup da kendini toparlayarak avını geri almak amacıyla üzerine saldırdığı anda da, komutanlarının peşinden gelen on beş, on altı okçu süvari, ellerinde palalarıyla belirdiler. Bu Paris Belediyesi muhafızı Robert d'Estouteville'in buyruğuyla devriye dolaşan bir bölüktü.

Quasimodo sarıldı, yakalandı, sımsıkı bağlandı. Kükrüyor, köpürüyor, ısırıyordu. Gün ışığı

olsaydı, hiç kuşkusuz, sadece öfkeden daha da çirkin bir hale gelen suratı bile bütün birliği kaçtırmaya yeterdi. Ama geceleyin, adamcağız en korkunç silahından –çirkinliğinden– yoksundu.

Bu çarpışma sırasında arkadaşı ortadan kaybolmuştu.

Çingene kızı subayın eyerinde büyük bir zarafetle doğruldu, iki elini delikanlının omuzlarına dayadı, onun yakışıklı görünüşüne ve kendisine koştuğu yardıma pek sevinmiş gibi, birkaç saniye ona dikkatle baktı. Sonra sessizliği bozarak, tatlı sesini daha da tatlılaştırarak:

"Polis Efendi, adınız nedir?" diye sordu.

Subay kasılarak:

"Yüzbaşı Phoebus de Châteaupers, güzelim!" dedi.

"Teşekkür ederim," dedi beriki de.

Yüzbaşı Burgonyalı bıyıklarını burarken, genç kız, yere düşen bir ok gibi, attan aşağı süzüldü ve kaçtı.

Bir şimşek bundan daha hızlı kaybolamazdı.

Yüzbaşı, Quasimodo'yu bağlayan kayışları sıktırırken:

"Kahretsin, e mi!" diye söylendi. "Kızı alıkoymayı yeğlerdim, doğrusu ya!"

Jandarmalardan biri:

"Eh, ne yaparsınız, Yüzbaşım!" dedi. "Tarlakuşu uçtu, yarasa kaldı."

Sakıncaların Arkası

Gringoire, düşmenin neden olduğu sersemlemeyle, sokağın köşesindeki Meryem Ana'nın önünde, kaldırım taşlarının üzerinde kalakalmıştı. Yavaş yavaş kendine geldi. Önce, bir süre, Çingene kızıyla keçinin tüy gibi hafif yüzlerinin Quasimodo'nun kurşun gibi yumruğunun ağırlığıyla birleştiği, hiç de yumuşaklıktan yoksun olmayan bir çeşit yarı uykulu bir düşlemin içinde yüzer gibi kaldı. Bu durum kısa sürdü. Vücudunun taşla temas eden bölümünde duyduğu oldukça keskin bir soğuk onu birdenbire uyandırdı ve aklını başına getirdi. Ansızın kendi kendine:

"Bu serinlik bana nereden geliyor, kuzum?" diye söylendi. Bunun üzerine, yan yarıya sokaktaki çirkef birikintisinin ortasında bulunduğunu ayımsadı.

"Canın cehenneme senin, kahrolasıca kambur tek göz!" diye homurdandı.

Ayağa kalkmak istedi; ama pek sersemlemişti, fena halde de canı yanmıştı. Bu nedenle, olduğu yerde Kalmak zorundaydı. Neyse ki, eli oldukça serbestti; burnunu tıkadı ve içinde bulunduğu duruma boyun eğdi.

"Paris'in çamuru" diye düşündü. Çünkü barınağının şu çirkef suyu olacağına artık kesinlikle inanmış gibiydi. Bir barınakta da düşünmekten başka ne yapılabilir ki? "Şu Paris'in çamuru da özellikle pek pis kokulu. Hiç kuşkusuz, içinde bol miktarda uçucu ve nitratlı, güherçileli tuzlar var. Aslında bu, üstat Nicolas Flamel'in, bir de şu gizli bilimlerle uğraşanların düşüncesi ya..."^[37]

Bu "gizli bilimler" sözcüğü birdenbire aklına Başdiyakoz Claude Frollo düşüncesini getirdi. Az önce gördüğü o zorbalık sahnesini anımsadı; Çingene kızı iki erkek arasında çırpınıyordu; Quasimodo'nun yanında biri daha vardı ve Başdiyakoz'un kaygılı, azametli yüzü hayal meyal aklından geçti.

"İşte bu pek acayip olurdu, doğrusu ya!" diye düşündü. Böylece, bu veriyle bu temel üzerine filozofların şu iskambil kâğıdından şatosu olan varsayımların garip binasını kurmaya başladı. Sonra ansızın, bir kez daha içinde bulunduğu gerçeğe dönerek:

"Aa! Olur şey mi yani! Donuyorum!" diye haykırdı.

Bulduğu yer, içine düştüğü durum, gerçekten de, gitgide dayanılmaz hale geliyordu. Çirkef çukurunun her molekülü Gringoire'in vücudundan yayılan bir ısı molekülünü alıp götürüyordu ve böylece, vücudunun ıslası ile su birikintisinin ıslası arasındaki denge hoyrat bir biçimde kurulmaya başlıyordu.

Birdenbire ozanı büsbütün başka türden bir can sıkıntısı kuşattı.

Ezelden beri, "sokak haylazı" adı altında Paris sokaklarını aşındıran, bizim de çocukluğumuzda pantolonumuz yırtık olmadığı gerekçesiyle okul dönüşlerinde her akşam üzerimize taş atmış olan o yalınayak küçük yabanılardan bir sürü çocuk, komşuların uykusunu zerre kadar umursamadan

kahkahalarla, ıglıklarla, Gringoire'ın yerlerde srndđđ dört yol ağzına doğru koşuyordu. Peşleri sıra biçimsiz bir torbaya benzer bir şeyi de sürüklüyorlardı; ne var ki, ayaklarındaki tahta tabanlı pabuçlar bir ölüyü bile uyandırırđı. Çok Şükür ki henüz o duruma gelmemiş olan Gringoire olduğu yerde Şöyle bir yarı doğruldu.

Sokak haylazları:

"Hey, Hennequin Dandeché! Hey, Jehan Pincebourde!" diye avaz avaz bağrışıyorlardı. "Şu köşedeki dkkncı yaşlı adam, Eustache Moubon ld. Onun ot minderini aldık, bununla Şurada bir Şenlik ateşi yakacağız. Bugün Flamanların günü!"

Ve böylece Gringoire'ı görmeden, ta yanđ başına kadar gelmişlerdi, ot minderini adamın üzerine atıverdiler. Aynı zamanda da, içlerinden biri bir tutam saman alıp gitti Meryem Ana'nın kandilinde yaktı.

Gringoire, "Ey Ulu Tanrım!" diye homurdandı. "Acaba Şimdi de çok sıcaaktan ter mi dökeceğim, nedir?"

Durum son derece nazikti. Gringoire suyla ateş arasında kalacaktı; insanüstü bir çaba gösterdi, kaynar suya atılmak üzereyken kurtulmaya çalışan bir kalpazan hamlesi yaptı. Dimdik ayağa kalktı, ot minderini çocukların üzerine attđ ve kaçtı.

Çocuklar, "Ey Ulu Meryem Ana!" diye ciyak ciyak bağırdılar. "Dkkncı hortladı!"

Ve her biri bir yana kaıştı.

Ot minder savaş alanının tek egemeni olarak kalakaldı. Yüce Yargıç, Peder Belleforet ile Corrozet'nin kesinlikle bildirdiklerine göre, ertesini gün ot minderini mahallenin kilise ileri gelenleri büyük bir törenle yerden almışlar ve götürüp Sainte-Opportune Kilisesi'nin hazine dairesine bırakmışlar; Orada görevlendirilen her kutsal emanetler bekçisi de, 1789'a kadar bununla bir hayli servet topladı: Güya 1482 yılının o unutulmaz 6 Ocak'ı 7'ye bağlayan gecesinde, Mauconseil Sokağı köşesindeki Meryem Ana yontusu sadece oradaki varlığıyla bir mucize göstermiş de, Eustache Moubon'un ölüsünü cinlerden kurtarmış, çünkü bu adam ölürken Şeytana güzel bir oyun oynamak amacıyla, ruhunu ot minderinin içine gizlemişti.

VI Kırık Testi

Bizim şair, nereye gittiğini bilmeden, kafasını bir hayli sokak köşesine çarpa çarpa, bir sürü çirkef birikintisinden atlayarak bir hayli sokaktan, çıkmaz sokaktan, dört yol kavşağından geçti. Halles'ler Mahallesi'nin eski kaldırım taşlarının bütün dolambaçları arasından kaçacak, geçecek bir yol arıyordu; büyük bir korku içinde, fermanların o güzelim Latincesinin "*tota via, cheminum et viaria*"^[38] adını verdiği şeyi araştırarak, bir süre bacaklarının bütün gücüyle koştu, sonra ozanımız birdenbire durdu, önce soluğu kesildiği için, sonra da ansızın aklına geliveren bir ikilemin sanki yakasına yapıştığını hissettiği için.

Parmağını alnına dayayarak, kendi kendine:

"Bana öyle geliyor ki, Pierre Gringoire Efendi," diye söylendi, "âdeta bir çılgın gibi koşuyorsunuz. Küçük haylazlar da sizden, sizin onlardan korktuğunuzdan hiç de daha az korkmadılar. Bana öyle geliyor ki, siz kuzeye kaçarken onların güneye doğru koşan tahta pabuçlarının gürültüsünü işittiniz. Şimdi iki şeyden biri: Ya çocuklar kaçtılar; o zaman da korkularının arasında unuttukları o ot minder sizin sabahtan beri peşinden koştuğunuz yatağın, Hz. Meryem'in onuruna yaptığınız ahlâki temsile karşılık ödül olarak mucizevi bir biçimde yolladığı o konuksever yatağın ta kendisidir ya da çocuklar kaçmadılar da ot minderi yaktılar, o zaman keyiflenmek, kurunmak ve ısınmak için gereksinim duyduğunuz mükemmel bir ocak başı demektir. Her iki halde de, ya güzel bir ateş ya da rahat bir döşek olarak, ot minder Tanrı'nın bir armağanı demektir. Kim bilir belki de Mauconseil Sokağı'nın köşesindeki kutsal Hz. Meryem Anamız Eustache Moubon'u sırf bunun için öldürdü. Böylece, önünüzde aradığınızı arkanızda bırakarak, peşinizden atlı kovalıyormuş gibi, çılgıncasına kaçmak deliliktir. Siz bir aptalsınız."

Bunun üzerine, geri döndü. Burnu havada, kulağı kirişte, yönünü kestirerek ve çevreyi araştırarak, o mutlu ot minderi bulmaya çalıştı. Ama boşuna! Karşısına sadece kesişen evler, çıkmaz sokaklar, dörtyol ağızları, beş yol ağızları çıkıyordu. Bunların arasında habire duraksıyor, kuşkulanıyordu. Bu kapkaranlık sokaklar karmaşasında, Tournelles Konağı'nın^[39] dolambaçlı yollarında başına gelebileceğinden daha çok engellenmiş, balçığa batmıştı. En sonunda sabrı tükenerek avaz avaz bağırdı:

"Dörtyol ağızlarına lanet olsun! Onları şeytan elindeki çatala benzeterek yapmış! Kahrolsunlar!"

Bu haykırış onu bir parça rahatlattı. Ve tam o sırada, uzun dar bir sokağın ucunda gözüne çarpan kızılımtırak bir ışık da maneviyatının yükselmesini tamamladı.

"Tanrı'ya şükürler olsun!" dedi. "Orada! İşte benim yanan ot mindirim!" Ve kendini, gece batan bir geminin kaptanına benzeterek, dua eder gibi, "Salve," diye ekledi pek dindar bir tavırla, "*salve, maris stella!*"^[40]

Bu yakarış kırıntısını Hz. Meryem'e mi, yoksa ot mindere mi yöneltiyordu? İşte bunu kesinlikle bilemiyoruz.

Taş döşenmemiş, gittikçe daha çamurlu, daha eğik bir hal alan bayır aşağı, daracık upuzun sokakta daha henüz birkaç adım atmıştı ki, oldukça garip bir şey gözüne çarptı; Bu daracık bayır ıssız değildi. Yerde, sokağın boyunca, şurada burada belirsiz, şekilsiz birtakım karaltılar sürünüyordu; tıpkı gece karanlığında bir çoban ateşine doğru, bir tutam ottan bir tutam ota sürüklenen o ağır böcekler gibi, hepsi de sokağın ucunda titreyen ışığa doğru gidiyordu.

Para kesesinin yerini duyumsamamak kadar hiçbir şey insanı serüven peşinden koşturmaz. Gringoire ilerlemeyi sürdürdü ve az sonra da, öbürlerinin ardından tembel tembel sürünen kurtçuğa yetişti. İyice yaklaşıncı anladı ki bu, sadece iki ayağı kalan bir çayır örümceği gibi, iki elinin üzerinde zıplayarak ilerleyen sefil bir kesik bacaklıdan başka bir şey değildi. Bu insan suratlı örümceğin yanından geçerken, kendisine doğru yakaran bir ses yükseldi:

"La buona manda, signor! La buona manda!"^[41]

Gringoire, "Şeytan kaldırır seni umarım!" dedi. "Dediklerinden bir şey anlıyorsam, beni de seninle birlikte götürsün!"

Hiç umursamadan yürüdü gitti.

Bu gezginci küttelelerden bir başkasına ulaştı, onu iyice inceledi. Bu hem kötürüm, hem total, hem de çolaktı; bu öylesine çolak ve o kadar totaldi ki, kendisine destek olan koltuk değnekleriyle tahta bacakların karmaşık düzeni ona yürüyen bir duvarcı iskelesi görünüşü veriyordu.

Soylu ve klasik benzetmeleri seven Gringoire onu aklından Vulcain'in canlı sehpaşına benzetti.

Bu canlı sehpa geçerken onu selamladı; ama şapkasını berberlerin tıraş çanağı gibi, tam Gringoire'ın çenesinin düzeyinde tutup, kulağının dibinde avaz avaz bağırarak:

"Senior caballero, para comprar un pedaso de pan!"^[42]

"Öyle görünüyor ki," dedi Gringoire, "bu da konuşuyor; ama zor bir dilde. Söylediğini anlıyorsa, benden daha mutlu demektir."

Sonra birden aklına bir şey gelmiş gibi alnına vurdu:

"Şimdi anımsadım, sahi, sabahleyin o Esmeraldalarıyla ne demek istiyorlardı bunlar acaba?"

Adımlarını hızlandırmak istedi; ama tam üçüncü kez yolunu bir şey kesti. Bu bir şey ya da daha doğrusu, bu birisi, bir kördü, sakallı, Yahudi suratlı küçük bir kör. Çevresindeki boşluğu bastonlayarak, kocaman bir köpeğin peşinden sürüklene sürüklene gidiyordu. Macar ağzıyla, burundan gelen bir sesle:

"Facitote caritatem!"^[43] diye bağırdı.

"Hay ömrüne bereket!" dedi Pierre Gringoire. "İşte en sonunda bir Hıristiyan dili konuşan bir adam. Benim de pek sadaka verici bir yüzüm olmalı ki, kesemin bu çelimsiz halinde bile benden

böyle sadaka dileniyorlar." Köre doğru döndü: "Son gömleğimi geçen hafta sattım, dostum; yani, madem ki Cicero'nun dilinden anlıyorsun: Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam."

Bunları söyledikten sonra sırtını köre döndü ve yeniden yola koyuldu. Ne var ki, kör de onunla aynı zamanda adımlarım sıklaştırmaya başladı, derken bir kötürüm, ardından bacakları kesik olan, her biri buldukları yandan, taşların üzerinde koltuk değnekleri ve sopalarıyla, tahta çanaklarıyla büyük gürültüler çıkararak, büyük bir telaşla alelacele çıkageldiler. Sonra da üçü birden zavallı Gringoire'ın peşi sıra atılıp birbirlerini itip devirerek kendi teranelerini okumaya başladılar:

Kör, "Caritatem!" diyordu.

Bacakları kesik olan: "La buona manda!"

Topal da bu ezgili cümleyi:

"Un pedaso de pan!" diye tamamlıyordu.

Gringoire kulaklarını tıkadı.

"Ey Babil Kulesi, nerelerdesin?!" diye bağırdı.

Ozan koşmaya başladı. Kör koştu. Topal koştu. Kesik bacak koştu.

Sonra da, Gringoire sokakta ilerledikçe, kesik bacaklar, körler, topallar çevresinde kaynaşıyordu. Tek kollular, çolaklar, tek gözlüler, açık yaralarıyla cüzzamlılar... kimisi evlerden çıkararak, kimisi küçük yan sokaklardan, kimisi bodrum pencerelerinden... bağırarak, böğürerek, uluyarak, hepsi de düşe kalka, gelişi güzel, ışığa doğru saldırarak ve yağmurdan sonraki sümüklüböcekler gibi çamurlara yayılarak ozanı dört bir yandan kuşatıyordu.

Gringoire hâlâ peşindeki üç işkencecisiyle, işin sonunun nereye varacağını da bilmeden ilerliyordu; ürkek bir tavırla, onların ortasında, topalların çevresinden dolanarak, bacağı kesiklerin üzerinden atlayarak, ayakları bu sakatlar yuvasında birbirine dolanarak, bir yengeç sürüsünün içinde karaya oturan şu İngiliz kaptan gibi bocalayıp duruyordu.

Geri dönmeyi denemek aklına geldi. Ne var ki, geç kalmıştı. Bütün bu ordu arkasında kapanıvermişti ve üç dilenci de yakasını bırakmıyordu. Böylece, hem bu karşı konulmaz dalgayla, hem korkuyla, hem de bütün bunlar kadar korkunç bir düş haline getiren bir baş dönmesiyle yoluna devam etti.

En sonunda, Gringoire sokağın öbür ucuna ulaştı. Sokak pek geniş bir alana açılıyordu; orada, gecenin belli belirsiz pusu içinde, dağınık binlerce ışık parlıyordu. Gringoire, bacaklarının bütün hızıyla, paçasına yapışmış olan üç sakat hayaletten kurtulabileceğini umarak, kendisini oraya attı.

Kötürüm, orada koltuk değneklerini fırlatıp:

"Onde vas, hombre!"^[44] diye bağırdı ve Paris kaldırımlarında düzenli adım atabilen en ölçülü iki

bacağın en iyileriyle onun peşinden koşmaya başladı.

Bu arada, ayaklarının üzerinde dikilip kalkan kesik bacaklı, demir çivili ağır çanağını Gringoire'ın başına geçiriyordu, beri yanda kör de ateş saçan gözlerle karşıdan ona bakıyordu.

Şair dehşete kapılarak:

"Neredeyim ben?" dedi.

Onların yanına yaklaşan dördüncü bir hayalet:

"Mucizeler Sarayı'ndasın,"^[45] yanıtını verdi.

Gringoire da, "Şeytan çarpsın ki," diye sürdürdü, "çok doğru. Bakan körleri, koşan topalları görüyorum; iyi ama, Kurtarıcı nerede?"

Buna hepsi birden uğursuz bir kahkahayla cevap verdi.

Zavallı ozan gözlerini çevresinde gezdirdi. Gerçekten de şu anda o korkunç Mucizeler Sarayı'nda bulunuyordu. Şimdiye kadar, böyle bir saatte, hiçbir namuslu adamın girmediği şu Mucizeler Sarayı. Châtelet Hapishanesi'nin subayları ve belediye çavuşlarının yanılıp da adımlarını attıkları anda un ufak olup kayboldukları şu sihirli daire; Paris'in suratında iğrenç bir et beni gibi duran hırsızlar beldesi; başkentin sokaklarında her zaman akan bu kötülük, dilencilik ve serserilik deresinin her sabah çıktığı ve her akşam geri dönüp kokuştığı lağım; toplum düzeninin eşekarılarının akşamları ganimetleriyle geri döndükleri muazzam kovan; Çingene'nin, aforoz edilmiş eski rahibin, yoldan çıkmış öğrencinin, İspanyol, İtalyan, Alman, her ulusun, Musevi, Hıristiyan, Müslüman, putperest, her dinden serserinin, boyalı yaralarla kaplı olarak, gündüz dilenciyken, gece haydut kılığına girdiği yalancı hastane; kısacası, hırsızlığın, fuhuşun, cinayetin Paris kaldırımlarında oynadığı o bitmez tükenmez ezeli komedinin bütün oyuncularının o dönemde giyinip soyundukları uçsuz bucaksız vestiyer.

Burası, o zamanlar bütün Paris alanlarında olduğu gibi, doğru dürüst bir taş bile döşenmemiş, düzensiz, yamru yumru geniş bir alandı. Orada, çevresinde acayip toplulukların kaynaştığı ateşler yer yer parlıyordu. Herkes gidiyor, geliyor, bağırıyordu. Keskin kahkahalar, çocuk ağlamaları, kadın sesleri duyuluyordu. Işıklı zemin üzerinde kapkara görünen bu kalabalığın elleri, başları bin bir garip şekil çiziyordu. Zaman zaman ateşlerin belirsiz büyük gölgelerle karışan aydınlığının titrediği zemin üzerinde insana benzeyen bir köpeğin ya da köpeği andıran bir insanın geçtiği görülüyordu. Bir cehennem merkezindeki gibi, bu beldede ırkların ve türlerin sınırı kaybolmuşa benziyordu. Bu insanlar arasında erkek, kadın, hayvan, yaş, cinsiyet, sağlık, hastalık, her şey ortaklaşaymış gibi görünüyordu; her şey karmakarışık, birbirine geçmiş, üst üste konmuş, birlikte sürüp gidiyordu; orada herkesin her şeye katkısı vardı.

Gringoire, o büyük heyecanı arasında, ateşlerin titrek ve cılız ışığında geniş alanın çevresini kuşatan eski evlerin oluşturduğu iğrenç bir çerçeve ayırt ediyordu. Bunların kurt yeniği içinde, pörsümüş, buruşmuş, kavruk, çelimsiz, her biri bir ya da iki aydınlık pencereyle delinmiş önyüzleri karanlıkta Gringoire'a, büyücülerin cumartesi cümbüşünü göz kırparak seyreden o canavar gibi,

huysuz, hırçın, çember halinde dizilmiş koca koca yaşlı kadın başları gibi görünüyordu.

Bilinmez, işitilmemiş, biçimsiz, yerde sürünen, kaynaşan, düşsel, inanılmaz, yepyeni, depdeğişik bir dünya gibiydi bu.

Gitgide daha çok ürken Gringoire, üç kıskaçla tutulur gibi, üç dilenciye yakalanmıştı; çevresinde dalgalanan ve avaz avaz bağırان bir yığın başka yüzle âdeta sersemleyen bahtsız Gringoire, günlerden cumartesi olup olmadığını anımsamak için var gücüyle aklını başına toplamaya çalışıyordu. Ne var ki, ne yapsa nafile, bütün çabaları boşunaydı; belleğinin ve düşüncesinin zinciri kopmuştu; her şeyden kuşkulananarak, gördükleriyle hissettikleri arasında kesin karara varamadan duraksayarak, şu karşılıksız soruyu kendi kendine soruyordu:

"Ben bensem, bu var mıdır? O varsa, ben ben miyim?"

Tam o sırada, şairi çevreleyen gürültücü kalabalıktan belirli bir haykırış yükseldi:

"Onu Kral'a götürelim! Haydin, onu Kral'a götürelim!"

Gringoire kendi kendine:

"Ey ulu Meryem Anamız!" diye mırıldandı. "Buranın kralı hiç kuşkusuz, bir tekdir."^[46]

Bütün sesler hep bir ağızdan:

"Kral'a! Kral'a!" diye yineledi.

Gringoire'ı sürüklediler. Ona pençesini atan atanaydı. Üç dilenci ozanı kesinlikle ellerinden bırakmak istemiyorlardı ve "O bizimdir!" diye avaz avaz bağrışarak berikilerin pençesinden kapıyorlardı onu.

Şair'in zaten epey hasta olan giysisi bu çekişmede son nefesini verdi.

O korkunç alanı geçerken, baş dönmesi yok oldu. Birkaç adım attıktan sonra, gerçeğin bilincine yeniden kavuşmuştu. Bulunduğu yerin havasına alışmaya başlıyordu. İlk anda, onun şair kafasından, belki de yalın ve pek basit, pek bayağı bir şey; ama boş midesinden, eşyalarla kendisi arasına yayılan âdeta bir duman, bir buhar yükselmişti; böylelikle bu buhar her şeyi karabasanın tutarsız sisi içinde; bütün çevre çizgilerini titreten, bütün şekillere yüz buruşturtan, eşyaları ölçsüz derecede büyük öbekler halinde bir araya getiren; nesnelere ejderha boyutlarına ve insanları hayalet biçimine ulaştıran düşlerin o zifiri karanlıkları içinde belli belirsiz ayrımsamasını sağlamıştı. Yavaş yavaş bu sanrının (halüsinasyon) yerini daha az şaşkın ve daha az büyüten bir bakış almıştı. Çevresindeki gerçek gün yüzüne çıkmaya başlıyor, gözlerine çarpıyor, ayaklarına dolaşıyor ve önceleri dört bir yanından kuşatıldığını sandığı bütün o korkunç şiiri parça parça yıkıyordu. Cehennemin Styx Irmağı'nda değil de çamur içinde yürüdüğünü, devlerle değil hırsızlarla dirsek dirseğe bulunduğunu ayrımsamak zorunda kaldı; söz konusu olanın sadece ruhu değil asıl ve sadece yaşamı olduğunu kavramak zorunda kaldı: Çünkü pek etkili bir biçimde haydutla namuslu adam arasında yer alan şu pek değerli uzlaştırıcıdan –para kesesinden– yoksundu. En sonunda, Gringoire bu sefahat cümbüşünü

daha yakından ve daha soğukkanlılıkla inceleyince, büyücülerin cumartesi cümbüşünden düpedüz meyhane cümbüşüne düştü.

Gerçekten de, Mucizeler Sarayı bir meyhaneden başka bir şey değildi; ama şarapla olduğu ölçüde kanla da kıpkızıla boyanmış bir eşkıya meyhanesiydi.

Hırpani kılıklı koruyucuları kendisini en sonunda gidecekleri yere bıraktıkları zaman gözlerinin önündeki görünüm, cehennem şiirine de olsa, onu yeniden şiire döndürmeye hiç de elverişli değildi. Her zamankinden çok meyhanenin daha da bayağı, daha da kaba gerçeği bu. Hani, on beşinci yüzyılda olmasaydık, Gringoire'ın Michelangelo'dan Callot'ya indiğini söylerdik.

Geniş yuvarlak bir taş döşemenin üzerinde yanan, alevleriyle o sırada boş duran bir sacayağının kızarmış ayaklarına işleyen büyük bir ateşin çevresinde şurada burada, rastgele, kurt yeniği birkaç masa hazırlanmıştı. Geometri meraklısı herhangi bir uşak onların koşutluğunu sağlamaya ya da en azından pek alışılmamış, hiç kullanılmayan açılarla birbirlerini kesmemelerine özen göstermek tenezzülünde bulunmamıştı. Masanın üzerinde şarap ve birayla ıslanmış birkaç çanak parlıyordu; bu çanakların çevresine de ateşten ve şaraptan kızarmış bir sürü sarhoş suratu toplanmıştı. Bir yanda kocaman karınlı ve güleç yüzlü neşeli bir adam, şişman, etli canlı ve kaba bir sokak kızını gürültüyle öpüyordu. Beride bir çeşit sahte asker, argoda dendiği gibi, bir düzenbaz, ıslık çalarak yalancı yarasının sargılarını çözüyor ve sabahtan beri bin bir türlü bağın içinde sımsıkı sarılı kalan sağlam ve güçlü kuvvetli dizinin uyuşukluğunu gideriyordu. Öte yanda bir çelimsiz sıska da, kırlangıçotu ve öküz kanı ile ertesi günkü Tanrıya kalmış bacağına hazırlıyordu.

İki masa ötede, üstü başı böcekkabuğu kaplı bir dilenci, eksiksiz hacı giysisiyle, tekdüze ezgiyi ve burundan gelen sesleri kesinlikle unutmaksızın, Sainte-Reine ilahisini ezberliyordu. Beride, genç bir dilenci, kendisine bir parça sabun çiğneyerek köpük saçma sanatını öğreten yaşlı bir sabun köpüğü saçıcı dilenciden sara illeti dersi alıyordu. Hemen yanda, karnı su toplamış biri şişkinliğini gideriyor ve aynı masada oturan, o akşam çalınan bir çocuğu sahiplenmek yüzünden cıyak cıyak çekişen dört hırsız kadın da burnunu tıkiyordu. Tarihçi Sauval'in dediği gibi, iki yüzyıl sonra "sarayda son derece gülünç bulunarak krala eğlence olan ve dört bölüme ayrılan ve Petit-Bourbon Tiyatrosu'nda oynanan 'Gece' adlı kraliyet balesinde giriş olarak sunulan" bütün durumlar.

1653'ün bir tanığı da şunları ekliyor:

"Mucizeler Sarayı'ndaki o birdenbire değişmeler asla bu kadar uygun bir şekilde, başarıyla temsil edilmemiştir. Benserade bizi buna oldukça açık saçık dizelerle hazırlamıştır."

Mucizeler Sarayı'nın her yanından gürültü, kaba kahkahalar, müstehcen türküler duyuluyordu. Herkes, yanındakini dinlemeden, küfür edip, yorumlar yaparak kendi başına bir terane tutturuyordu. Şarap çanakları tokuşturuluyor ve çanakların tokuşturulmasından kavgalar doğuyor, ardından da çatlak çanaklar hırtı pırtı giysileri yırtıyordu.

İri bir köpek, kuyruğunun üzerine oturmuş, ateşe bakıyordu. Bu rezalete birkaç çocuk da katılmıştı. Çalınan çocuk hem ağlıyor, hem gülüyordu. Bir başkası, dört yaşında şişman bir oğlan çocuk, bir hayli yüksek bir sırada bacakları sallanarak oturuyordu, masa ancak çenesine kadar geliyordu; çocuğun hiç sesi çıkmıyordu. Bir üçüncüsü, bir mumdan akan erimiş balmumunu

parmağıyla büyük bir ciddiyetle masanın üzerine yayıyordu. Bir sonuncusu da, küçük bir çocuk, çamurların içine çömelmiş, bir tuğla parçasıyla kazıyarak Stradivarius'u bayıltacak bir ses çıkardığı kocaman bir kazanın içinde âdeta kaybolmuştu.

Ocağın hemen yanı başında bir fiçı vardı, üzerinde de bir dilenci. Tahtında oturan Kral'dı bu.

Gringoire'a sahip çıkan üç kişi onu fiçının önüne getirdiler. Çocuğun oturduğu kazanın dışında, bütün bu gürültülü içki ve sefahat âlemi zırp diye derin bir sessizliğe gömüldü.

Gringoire ne soluk almaya ne de gözlerini kaldırmaya cesaret ediyordu.

Kendisini sahiplenen o üç kopuktan biri:

"Hombre, quita tu sombrero,"^[47] dedi.

Ve Gringoire daha bunun ne demek olduğunu anlamadan, beriki şapkayı başından almıştı bile. Sefil, içler acısı bir külahtı bu gerçekte; ama hâlâ güneşli ya da yağmurlu günlerde pekâlâ işe yarıyordu. Gringoire içini çekti.

Bu arada, Kral, fiçısının tepesinden ona seslendi:

"Bu ahlâksız kimin nesi böyle?"

Gringoire iliklerine kadar ürperdi. Bu ses ona, tehditle vurgulanmasına karşın, daha o sabah dinleyiciler arasında, "Sadaka, Tanrı rızası için sadaka!" diye vızıldayarak dinsel temsiline ilk darbeyi indiren sesi anımsattı. Başını kaldırıp baktı. Bu, gerçekten de Clopin Trouillefou idi.

Krallık simgeleriyle kaplı giysilerini sırtına geçirmiş olan Clopin Trouillefou'nun üzerinde ne eksik ne de fazla bir paçavra vardı. Kolundaki yara kaybolup gitmişti bile. Elinde, o dönemde, kamçılı çavuşların halkı sıkıştırmak için kullandıkları ve "boullayes" adı verilen, beyaz meşin kayışlardan oluşan kamçılardan birini tutuyordu. Başında, etrafi çemberli ve tepesi kapalı bir başlık vardı; ama bunun pamuklu bir çocuk takkesi mi, yoksa bir kral tacı mı olduğunu anlamak pek güçtü, çünkü bu iki nesne son derece birbirine benzer.

Bu arada Gringoire, Mucizeler Sarayı Kralı'nın, toplantı salonundaki o kahrolasıca dilenci olduğunu anlayınca, nedenini kendi de bilmeden biraz umuda kapılmıştı.

"Üstadım," diye kekeledi. "Kral Hazretleri... Haşmetli Efendim... Size nasıl seslenmem gerekiyor acaba?" dedi en sonunda. Sesinin en yüksek noktasına varmıştı ve artık ses tonunu nasıl indirip yükselteceğini bilemiyordu.

"Kral Hazretleri, haşmetmeap ya da düpedüz arkadaş de, canın nasıl isterse bana öyle hitap et. Ama çabuk ol. Savunman için bana ne söyleyeceksin?"

Gringoire, "Savunmam için mi?" diye düşündü. "İşte bu hiç mi hiç hoşuma gitmedi," diye içinden geçirdikten sonra, kekeleyerek sözlerini sürdürdü: "Ben bu sabah..."

Clopin Trouillefou, "Seni şeytan parolasın!" diye gürleyerek onun sözünü kesti. "Adını söyle, ahlâksız! Başka şey istemez. Dinle bak. Sen burada kudretli üç hükümdarın karşısında bulunuyorsun: Biri ben, Ahlâksızların büyük kralının yerine geçen halefi, Metelik Kralı, Argo Krallığı'nın yüce hükümdarı Clopin Trouillefou; şurada başı bir paçavrayla sarılı gördüğün, şu yaşlı sarı adam Çingeneler ve Bohemler Dükü Mathias Hungadi Spicali; bizi dinlemeyip de bir sokak fahişesini okşayan şu şişko da Galilee İmparatoru Guillaume Rousseau. Bizler senin yargıçlarıyız. Sen Argo Krallığı'nın uyruğu değilken Argo ülkesine girdin, kentimizin ayrıcalıklarına tecavüz ettin. Namuslu, kibar insanların dilince, hırsız, dilenci ya da düpedüz serseri değilsen, cezalandırılmalısın. Söyle bakalım, bunlara benzer bir şey misin? Kendini temize çıkar. Niteliklerini bir bir say da görelim hele."

Gringoire:

"Ne yazık ki o onura erişemedim," dedi. "Ben temsilin yazarıyım..."

Trouillefou onun sözünü tamamlamasına vakit bırakmadan: "Yeter!" diye sürdürdü konuşmasını. "Asılacaksın. Namuslu kentsoylu efendiler! Elinize düştükleri zaman, bizimkilere karşı siz nasıl davranıyorsanız, kentimize giren sizinkilere karşı biz de aynı şekilde davranıyoruz. Sizin dilencilere, serserilere uyguladığımız yasaları dilenciler sizin için kullanıyor. Eğer o yasa kötüyse, kabahat sizin. Kenevir gerdanlığın üzerinde arada sırada bir namuslu adam yüzü görmek gerek. Bu, olaya onur kazandırır. Hadi bakalım, arkadaş, dünyalıklarını kendi isteğinle şu masum kızlarla paylaş hele. Serserileri eğlendirmek için ben seni astıracağım, sen de içki almak için para keseni onlara vereceksin. Yapacağın herhangi bir maskaralık varsa, orada, küçük taş havanın içinde Saint-Pierre-aux-Boeufs'den çaldığımız pek güzel taştan bir İsa var. Ruhunu ille de onun başına musallat etmek istiyorsan ancak dört dakikan kaldı."

Konuşma pek korkunçtu.

Galilee İmparatoru, masasının ayağını desteklemek için çanağını kırarken:

"Tanrı şahit, çok güzel söyledi!" diye haykırdı. "Clopin Trouillefou tıpkı kutsal papa gibi vaaz veriyor!"

Gringoire büyük bir soğukkanlılıkla:

"Sayın İmparator ve Kral Hazretleri," dedi. Nasıl oldu da metanetine kavuştu bilmem; ama kesin ve kararlı bir sesle konuşuyordu. "Böyle bir şeyi aklınıza bile getirmezsiniz. Olacak şey değil. Benim adım Pierre Gringoire. Bu sabah Adliye Sarayı'nın toplantı salonunda temsil edilen dinsel piyesin yazarıyım."

Bunun üzerine Clopin:

"Ya! Demek sensin haa, üstad!" dedi. "İki gözüm kör olsun ki, ben de oradaydım! İyi ama, arkadaş, sabahleyin bizi sıkıntıdan patlatmış olman akşama asılmaman için geçerli bir neden midir?"

Gringoire, "Ben bu işin içinden zor kurtulacağım, selamete çıkmak için akla karayı seçeceğim"

demektir," diye düşündü. Bununla birlikte, gene de bir çaba daha gösterdi:

"Şairlerin neden serserilerle dilenciler arasına katılmadığını bir türlü anlayamıyorum," dedi. "Aesopus serseriydi; Homeros dilenciydi; Mercurius hırsızdı."

Clopin onun sözünü kesti:

"Sen galiba bir sürü anlaşılmaz sözler söyleyip çalçene ederek bizi uyutmaya çalışıyorsun. Şeytan çarpsın seni! Bu numaraları bırak da, kendini adam gibi astır, bitsin gitsin!"

Gringoire elindeki olanakları adım adım savunarak:

"Kusura bakmayın, Metelik Kralı Hazretleri," dedi. "Bu, zahmete değer... Bir dakika, lütfen!.. Dinleyin beni... Beni dinlemeden mahkûm edemezsiniz..."

Gerçekten de, çevresindeki gürültü onun zavallı cılız sesini bastırıyordu. Küçük oğlan kazanını her zamankinden daha büyük bir coşkuyla kazıyordu. Üstelik de, tam o sırada yaşlı bir kadın kıpkızıl sacayağının üzerine içyağı dolu bir tava yerleştirmişti, ateşin üzerine oturtulan tavadan da bir karnaval maskelisini kovalayan bir yığın çocuğun çığlıklarını andıran bir gürültü geliyordu.

Bu arada, Clopin Trouillefou, Çingene Dükü ve zilzurna sarhoş olan Galilee İmparatoru ile bir süre konuşup akıl danışır gibi göründü. Sonra sert ve kaba bir sesle bağırdı:

"Susun be!"

Kazanla tava onu dinlemeyip ikili türkülerini sürdürdüklerinden, beriki fiçisinin üzerinden aşağı atladı, kazana bir tekme attı, kazan çocukla birlikte on adım öteye yuvarlandı; bir tekme de tavaya vurdu, onun da bütün yağı ateşe döküldü. Sonra, ne çocuğun boğuk boğuk ağlayışına, ne de bütün akşam yemeği bembeyaz alevler halinde uçup giden yaşlı kadının homurtularına kulak asarak, büyük bir ciddiyetle, çıkıp tahtına oturdu.

Trouillefou bir işaret yaptı, Dük de, İmparator da, başyardımcılarla cüzzamlılar da gelip, onun çevresinde at nah biçiminde dizildiler; bütün vücudu hâlâ müthiş bir korkunun pençesinden kurtulamayan Gringoire da bunun tam ortasında bulunuyordu. Hırtı pırtı kılıkların, paçavraların, madeni pulların, çatal yabaların, baltaların, aşın derecede sarhoş bacakların, çıplak iri kolların, iğrenç, pis, cam çekilmiş ve sersemlemiş suratların meydana getirdiği bir yarım daireydi bu. Dilenciliğin, ahlâksızlığın bu yuvarlak masasının ortasında, Clopin Trouillefou, bu senatonun başkam olarak, bu senyörlüğün kralı, bu ruhani toplantının papası olarak, önce fiçinin bütün yüksekliğince, sonra da bilmem nasıl azametli, vahşi, yırtıcı ve korkunç bir tavırla hepsine egemendi. Bu durum onun gözbebeklerini parlatıyor ve yabancı suratındaki dilenci soyunun hayvansal görünüşünü bir parça yumuşatıyordu. Domuzlar arasında bir yaban domuzu sanırdınız.

Clopin nasırlı elleriyle biçimsiz çenesini okşayarak Gringoire'a:

"Buraya bak," dedi. "Senin asılmaman için bir neden göremiyorum. Bunun senin hiç hoşuna gitmediği açıkça görülüyor; bu da pek doğal, sizler, kentsoylu efendiler, buna alışık değilsiniz. Olayı gözünüzde pek büyütüyorsunuz. Her şeye karşın, biz senin kötülüğünü istemeyiz. İşte sana şimdilik

yakamı kurtaracak bir çare. Aramıza katılıp bizlerden biri olmak ister misin?"

Bu önerinin, yaşamın elinden kaçtığı, her şeyden ayrılmak üzere olan Gringoire'in üzerinde yaptığı etkiyi anlamak hiç de zor değildi. Şair bu öneriye bütün gücüyle yapıştı.

"İsterim, elbette, öyle de bir isterim ki!" dedi.

Clopin, "Yankesiciler sınıfına katılmaya razı oluyor musun?" diye sürdürdü.

Gringoire, "Yankesiciler sınıfına. Elbette!" diye yanıtladı. Metelik Kralı, "Bizim topluluğumuzun bir üyesi olduğunuzu kabul ediyor musun?" diye sordu.

"Bu topluluğun bir üyesi olmaya."

"Argo Krallığı'nın bir uyruğu olmaya?"

"Argo Krallığı'nın bir uyruğu olmaya."

"Serseri ve dilenci?"

"Serseri ve dilenci."

"Yürekten mi?"

"Yürekten."

Bunun üzerine Kral:

"Şunu da belirteyim ki," dedi, "bütün bunlarla birlikte gene de asılabilirsin."

Şair, "Tüh! Hay kör şeytan!" dedi.

Clopin sakın sakın, hiç istifini bozmadan:

"Yalnız," diye sürdürdü, "daha sonra, daha da görkemli bir törenle, yufka yürekli, acıması bol Paris kenti hesabına, güzel bir taş darağacında, namuslu kişiler eliyle asılırsın. Bu da bir avuntudur."

Gringoire da, "Öyle, dediğiniz gibi," dedi.

"Daha başka yararlar da var. Bir derebeyinin uyruğu olduğun için, Parisli kentsoyluların ödemek zorunda oldukları temizlik ve aydınlanma gibi vergilerden hiçbirini ödemeyeceksin."

Gringoire, "Pekâlâ, öyle olsun," dedi. "Razı oluyorum. Dilenciyim, Argo'luyum, yankesiciyim, istediğiniz her şeyim. Sayın Metelik Kralı, ben eskiden de bütün bunlardım zaten, çünkü filozofum ben ve bildiğiniz gibi *"et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur."*^[48]

Metelik Kralı kaşlarını çattı.

"Sen beni kim sanıyorsun, arkadaş? Sen orada hangi Macaristan Yahudisi argosu dırlanıp duruyorsun, bakayım? İbranice bilmem ben. Haydut olduksa, Yahudi olmadık ya. Hem ben artık hırsızlık bile etmiyorum, o işlerin çok üstündeyim; adam öldürüyorum. Boyun vurucu, evet; kesevurucu, hayır."

Gringoire, öfkenin daha da kesikleştirdiği bu sert sözlerin arasına birkaç özür sözcüğü sıkıştırmaya çalıştı:

"Özür dilerim, Efendimiz. İbranice değil, Latinceydi söylediklerim."

Clopin müthiş bir öfkeyle:

"Bak sana gene söylüyorum," diye sürdürdü. "Yahudi değilim ben ve seni de, astıracağım, havrası batasınca, anladın mı! Senin yanındaki şu küçük Yahudi esnaf bozuntusunu da astıracağım ve tıpkı kalp parayı çiviler gibi bir tezgâha çivilendiğini görmeyi umuyorum!"

Trouillefou böyle konuşurken, parmağıyla kısa boylu, sakallı bir Macar Yahudisini gösteriyordu. Adam, o ezeli facitate caritatem tekerlemesiyle Gringoire'a yanaşmıştı ve başka dil bilmediği için de, Metelik Kralı'nın öfkesinin kendi üzerine taşmasına bir anlam veremedi, şaşkın şaşkın bakıyordu.

En sonunda Clopin hazretleri yatıştı.

"Serseri!" dedi bizim ozana, "demek ki hırsız olmak istiyorsun, öyle mi?"

Ozan da, "Elbette," diye yanıt verdi.

Asık suratlı Clopin:

"İstemek her şeyi çözümler," dedi "İyi niyet çorbaya bir soğan daha koymaz, sadece cenneti boylamaya yarar; cennetle argo ayrı ayrı iki şeydir. Argo ülkesine kabul edilmek için bir işe yaradığını kanıtlamalısın; bunun için de mankeni yoklaman gerekiyor."

Gringoire, "İsteddiğiniz her şeyi yoklarım," dedi.

Clopin bir işaret yaptı. Birkaç Argo'lu halkadan çıktı, az sonra da dönüp geldiler. Alt uçlarında tahtadan iki ayakla sonuçlanan, onlar sayesinde rahatça döşemeye yerleşebilen iki direk getirdiler. İki direğin üst ucuna enlemesine bir hatıl yerleştirdiler, böylece ortaya portatif, güzel bir darağacı çıktı. Gringoire da bunun, kaşla göz arasına dikiliverdiğini görmekle büyük bir memnunluk duydu. Darağacının hiçbir eksigi yoktu, kalasın üzerinde zarafetle sallanan ip bile yerli yerindeydi.

Gringoire, derin bir kaygıyla, içinden, "Bunlar ne yapmak istiyorlar acaba?" diye geçiriyordu.

Tam o sırada duyduğu bir çingirak sesi kaygısına son verdi. Dilenciler bir mankeni boynundan darağacındaki ipe asıyorlardı. Bu, kırmızılar giydirilmiş korkuluk gibi bir şeydi ve üzerinde o kadar çok çingirak ve küçük çan vardı ki, onlarla rahatça otuz tane Kastilya katırı donatılabilirdi. Bu binlerce çingirak ipin sallantısıyla bir süre titredi, sonra azar azar hafifledi ve en sonunda kum saatiyle su saatini tahtından indiren o sarkaç yarasına uyarak hareketsiz kaldı.

İşte o zaman Clopin mankenin altına yerleştirilen sallantılı eski çürük iskemleyi işaret ederek, Gringoire'a:

"Çık şunun üzerine!" dedi.

"Kahretsin! Hay kör şeytan!" diye söylendi beriki. "Kafamı patlatacağım. İskemleniz Martialis'in bir dörtlüğü gibi topallıyor; bir ayağı altı hece, öbür ayağı beş hece."

Clopin, "Çık dedim" diye gürlledi.

Gringoire iskemlenin üzerine çıktı, kollarını ve başını bir hayli dalgalandırdıktan sonra orada dengesini güçlkle bulabildi.

Metelik Kralı:

"Şimdi de, sağ ayağını sol bacağının çevresine dola ve sol ayağının ucunda dikil."

Gringoire:

"Aman Efendimiz," dedi, "demek ki, kolumu ya da bacağımı kırmamı kesinlikle istiyorsunuz, öyle mi?"

Clopin başını salladı:

"Bak dinle, arkadaş, sen çok konuşuyorsun. İşte konu kısaca şu. Dediğim gibi, ayağının ucunda dikileceksin; böylece, mankenin cebine ulaşabilirsin; mankeni yoklayacaksın, içinde bulunan keseyi çekip çıkaracaksın; bütün bunları bir tek çingirak sesi duyulmadan yaparsan, ne âlâ; dilenci olabilirsin. Bizim artık seni tam sekiz gün boyunca sopaya çekmekten başka işimiz kalmaz."

Gringoire:

"Kahretsin! Nasıl yaparım ben bunu!" dedi. "Peki ya çingirakları öttürürsem?"

"O zaman asılacaksınız. Anlıyor musun?"

Gringoire içini çekerek:

"Hiçbir şey anlamıyorum," dedi.

"Bir kez daha dinle. Mankenin ceplerini araştıracaksın, para kesesini bulup alacaksın. Bu iş sırasında bir tek çingirak oynarsa, asılacaksınız. Bunu anlıyor musun?"

Gringoire, "Evet," dedi. "Bunu anladım. Sonra?"

"Çingiraklar duyulmadan keseyi çekip çıkarmayı başarırsan serseriler arasına katılacaksın, sekiz gün peş peşe sopaya çekileceksin. Artık iyice anlamışsındır, değil mi?"

"Hayır, Efendimiz, hiçbir şey anlamıyorum. Benim kazancım nedir? Birinde asılacağım, öbüründe dövüleceğim..."

"Ya dilencilik?" diye sordu Clopin. "Ya dilencilik? Onun hiç önemi yok mu? Senin iyiliğin için döveceğiz seni, dayağa alışman için."

Ozan, "Yoo! Çok teşekkür ederim," dedi.

Kral, davul gibi ses veren fiçıya ayağıyla vurarak:

"Hadi bakalım, çabuk ol hele," dedi. "Mankenin ceplerini karıştır da bu iş de bitsin. Son bir kez daha uyarıyorum seni: Eğer bir tek çingirak sesi duyarsam mankenin yerini sen alacaksın."

Argo'lular çetesi Clopin'in bu sözlerini alkışladı. Darağacının çevresine firdolayı yerleştiler; öylesine insafsızca, acımadan gülüyorlardı ki, Gringoire onları fazlasıyla eğlendirdiği için kendilerinden korkmaması gerektiğini anladı. Ozanın kendisine buyrulan o korkunç eylemi başarmanın zayıf şansından başka, artık hiçbir umudu kalmamıştı. Bunu denemeye karar verdi; ama önce soyacağı mankene içinden, canı gönülden, yana yakıla dua etti; bu ruhsuz kuklayı yumuşatmak, kendine acındırmak dilencileri yumuşatmaktan daha da kolay olabilirdi. Küçük bakır dilleriyle bu binlerce çingirak ona ısırma, ıslık çalmaya hazır karayılanların açık ağzını anımsatıyordu.

"Ah!" diyordu alçak sesle, "Yaşamım bu çingirakların en önemsizinin en küçük bir kımıltısına bağlı, öyle mi?" Sonra da ellerini kavuşturarak, "Çingiraklar, ey çingiraklar, sakın çalmayın, ne olur! Ey ziller, sakın ötmeyin, olmaz mı!" diye yalvarıyordu.

Trouillefou'yu acındırmak için bir çaba daha gösterdi:

"Ya birdenbire sert bir rüzgâr eserse?" diye sordu.

Beriki bir saniye bile duraksamadan:

"Asılırsın!" yanıtını verdi.

Ozan, ne erteleme, ne kurtuluş, ne de kaçamak olanağı bulunduğunu görünce, bütün yürekliliğiyle kesin kararım verdi. Sağ ayağını sol bacağının çevresinde döndürdü, sol ayağının ucunda dikildi ve kolunu uzattı; ne var ki, tam mankene dokunacağı sırada, sadece tek ayağı kalan bedeni olup olacağı üç ayağı olan iskemlenin üzerinde sallandı. Gringoire elinde olmaksızın, mankene dayanmak istedi, dengesi bozuldu ve elinin itmesiyle, önce kendi çevresinde dönen, sonra da iki direk arasında görkemli bir biçimde sallanan mankenin binlerce çingirakının o uğursuz titreşimiyle âdeta sersemleyip sağırlaşarak, bütün ağırlığıyla, küt diye yere düştü.

Gringoire düşerken:

"Kahretsin! Lanet olsun!" diye bağırdı ve yüzükoyun, ölü gibi, olduğu yerde kalakaldı.

Bu arada tepesindeki çingirak seslerini ve serserilerin şeytansı gülüşlerini, üstelik bir de Trouillefou'nun, "Kaldırın şu sersemi de bir güzel asın," diyen sesini duyuyordu.

Ozan ayağa kalktı. Kendisine yer açmak için mankeni çengelden çıkarmışlardı bile.

Argo'lular Gringoire'ı iskemlenin üzerine çıkardılar. Clopin yanına gelip, ipi boynuna geçirdi ve omzuna vurarak:

"Elveda, arkadaş! Papa'nın sülalesinden bile olsan, artık kurtulamazsın," dedi.

"Acıyın bana!" sözü Gringoire'ın dudaklarında can verdi. Şair bakışlarını çevresinde dolaştırdı. Hiçbir umut yoktu: Hepsi gülüp eğleniyordu.

Metelik Kralı iriyarı bir dilenciye:

"Bellevigne de l'Etoile!" diye seslendi. Beriki hemen kalabalıktan ayrılıp ortaya çıktı. "Hatılın üzerine tırman."

Bellevigne de l'Etoile büyük bir çeviklikle iki direğin arasındaki hatıla çıktı ve biraz sonra Gringoire gözlerini kaldırıncaya onun, tepesindeki direkte, çömelmiş durduğunu dehşetle gördü.

Clopin Trouillefou:

"Şimdi," dedi, "ben ellerimi çırpar çırpmaz. Kızıl Andry, sen de bir dizinle vurarak iskemleyi devirirsin; François Chante-Prune, sen de bu serserinin ayaklarına asılırsın; sen de, Bellevigne, omuzlarına atılırsın; her üçünüz aynı anda, anladınız mı?"

Gringoire iliklerine kadar ürperdi.

Clopin Trouillefou, bir sineğe saldıran üç örümcek gibi, Gringoire'ın üzerine atılmaya hazır bekleyen o üç Argo'luya:

"Hazır mısınız?" diye sordu.

Zavallı idam mahkûmu korkunç bir bekleme anı geçirirken, Clopin ayağının ucuyla alevlerin yetişemediği birkaç asma dalını sakın sakın ateşin içine doğru itiyordu.

"Hazır mısınız?" diye yineledi ve birbirine vurmaya üzere ellerini açtı.

Bir saniye sonra her şey bitmiş olacaktı.

Ama sanki aklına birden bir şey gelmiş gibi zırp diye duruverdi.

"Bir dakika!" dedi. "Az kalsın unuttuyordum!.. Onu isteyen bir kadın bulunup bulunmadığını sormadan hiç kimseyi asmayız biz, geleneğimiz böyledir. Arkadaş, bu senin son çaren. Bir dilenci kadınla evlenmelisin, yoksa ipe çekilirsin."

Bu Çingene yasası, okuyucuya ne kadar garip görünürse görünsün, bugün bile eski İngiliz hukuk kurallarında bu uzun uzadıya yazılıdır.

"Burington's Observations'a bakınız."

Gringoire bir soluk aldı. Yarım saatten beri ikinci kez olarak, ölüme kıl payı kala, yeniden yaşama dönüyordu. Onun için, buna da pek güvenmeye cesaret edemiyordu.

Yeniden fiçısının üzerine çıkan Clopin:

"Hey, buraya bakın!" diye bağırdı. "Hey, kadınlar, kadıncıklar! İçinizde, büyücüden dişi kediye kadar bu ahlâksız herifi isteyen bir ahlâksız kadın var mı? Heey! Charonne'lu Colette! Elisabeth Trouvain! Simone Jodouyne! Marie Piedebou! Sırık Thonne! Berarde Fanouel! Michelle Genaille! Kulak-Kemiren Claude! Mathurine Girorou! Heey! Thierry'e'li İsabeau! Gelin de bakın! Bedavadan bir erkek! İsteyen var mı?"

İçinde bulunduğu bu sefil durumda Gringoire hiç kuşkusuz pek iştah verici halde değildi. Dilenci kadınlar öneriyle pek fazla ilgilenir gibi görünmediler. Zavallı adam onların, "Hayır! Hayır! Asın onu! Bütün kadınlar bundan zevk duyacaktır!" dediklerini işitiyordu.

Bu arada üç kadın kalabalığın içinden sıyrıldı, gelip ozanı kokladı.

Birincisi dörtköşe suratlı şişman bir kızdı. Filozofun içler acısı uzun ceketini büyük bir dikkatle inceledi. Giysi pek aşınmıştı ve bir kalburdan daha da delik deşikti. Kız yüzünü buruşturdu.

"Eskici torbası!" diye homurdandı ve sonra da Gringoire'a dönerek:

"Paltonu görelim hele, bakalım nasıl bir şey!"

"Yitirdim," dedi Gringoire.

"Şapka?"

"Başımdan aldılar."

"Ayakkabıların?"

"Artık neredeyse hiç tabanları kalmayacak duruma geldiler."

"Para kesen?"

"Ne yazık ki," diye kekeledi Gringoire, "tek bir meteliğim bile yok."

Dilenci kadın sırtını dönerek:

"Asılmaya razı ol, bir de üstelik teşekkür bile et!" diye karşılık verdi.

Yaşlı, kara kuru, bumburuşuk, iğrenç, Mucizeler Sarayı'na leke düşürecek bir çirkinlikteki ikinci kadın Gringoire'ın çevresinde döndü dolaştı. Gringoire kadın kendisini isterse diye korkuyla tirtir titriyordu. Ama hatun ağzının içinde:

"Çok sıksa," diye mırıldanarak uzaklaştı.

Üçüncüsü oldukça körpe bir kızdı, pek de çirkin değildi.

Zavallı adamcağız alçak sesle ona:

"Beni kurtarın!" dedi.

Kız bir süre onu acıyan gözlerle inceledi, sonra bakışlarını yere indirdi, eteklerinin kıvrımlarını düzeltti ve öylece bir türlü karar veremeden, ikircikli kaldı. Ozan gözleriyle onun bütün devinimlerini izliyordu; bu onun son umut ışığıydı.

Genç kız en sonunda:

"Hayır! Hayır!" dedi. "Hayır olmaz, Guillaume Longuejoue beni döver."

Ve yeniden kalabalığın içine daldı.

Clopin, "Arkadaş, talihin yok!" dedi.

Sonra da fiçisinin üzerinde ayağa kalktı ve bir açık artırma görevlisinin sesine öykünerek:

"Bunu hiç kimse istemiyor mu?" diye bağırdı. Herkesin neşesi doruk noktasına ulaşmıştı. "Kimse istemiyor mu bunu? Bir, iki, üç!" Sonra da darağacına dönerek başıyla bir işaret yaptı: "Saaattımm!"

Belleigne de l'Etoile, Kızıl Andry, François Chante-Prune yeniden Gringoire'a yaklaştılar.

Tam o anda Argo'lular arasından bir bağrıışma yükseldi:

"Esmeralda! Esmeralda!"

Gringoire ürperdi, gürültünün geldiği yana doğru döndü. Kalabalık aralandı ve saf, temiz, parlak güzellikte bir yüze yol verdi.

Gelen Çingene kıızıydı.

Gringoire bütün heyecanı içinde, büyük bir şaşkınlıkla:

"Esmeralda!" dedi.

Ozan, günün bütün anılarının bu sihirli sözcükle ansızın düğümliivermesi karşısında şaşırıp kalmıştı.

Bu olağanüstü yaratık, ta Mucizeler Sarayı'nda bile çekiciliğinin ve güzelliğinin egemenliğini sürdürüyormuşa benziyordu. O geçerken kadınlı erkekli Argo'luların hepsi usulca yana çekiliyordu ve kaba, haşın yüzleri onun bakışıyla aydınlanıyordu. Esmeralda, o tüy gibi hafif yürüyüşüyle, mahkûma yaklaştı. Güzel geçisi Djali de peşindeydi. Gringoire canlıdan çok ölüye benziyordu.

Genç kız bir süre sessizce onu seyretti. Sonra da büyük bir ciddiyetle Clopin'e:

"Bu adamı asacak mısınız?" diye sordu.

Metelik Kralı:

"Evet, hemşire," diye yanıt verdi. "Ya da sen onu kendine eş olarak kabul edesin."

Genç kız alt dudağıyla o sevimli büzüştürmeyi yaptı.

"Kabul ediyorum," dedi.

O zaman Gringoire sabahtan beri düş gördüğüne, bunun da o düşün devamı olduğuna kesin olarak inandı. Gerçekten de, serüven sevimli olmakla birlikte pek sarsıcıydı.

Boynundaki ipi çözdüler, Şair'i iskemleden indirdiler. Heyecanı o kadar büyüktü ki, oturmak zorunda kaldı.

Çingene Dükü bir tek sözcük söylemeden bir toprak testi getirdi. Çingene kızı onu Gringoire'a uzattı ve:

"Bunu yere atın," dedi.

Testi dört parçaya bölünerek kırıldı.

Bunun üzerine, Çingene Dükü ellerini ikisinin altına koyarak:

"Kardeş," dedi, "bu kız senin eşindir; bacım, bu adam senin koçandır. Dört yıl için. Hadi gidin."

VII

Düğün Gecesi

Birkaç dakika sonra, ozanımız kendini, sivri kubbeli, her yanı kapalı, sıcacık, küçücük bir odada buldu. Önünde oturduğu masa yanı başında asılı duran tel dolaptan kimi şeyler istemeye pek can atarmışa benziyordu. Beri yandan da, rahat bir döşegin umuduyla, güzel bir kızla baş başa bulunuyordu.

Serüven bir sihri andırıyordu âdeta. Gringoire kendini, ciddi olarak, peri masallarındaki kahramanlardan birinin yerinde görmeye başlıyordu; zaman zaman, kendisini cehennem ta esfeli safilinden cennete bu kadar çabuk, göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede taşıyan, kanatlı iki ejderha koşulu ateşten arabanın hâlâ oralarda olup olmadığını araştırmak istemişçesine gözlerini çevresinde dolaştırıyordu. Zaman zaman da gerçeğe yapışmak ve ayaklarını büsbütün yerden kesmemek için, bakışlarını inatla giysilerinin deliklerine dikiyordu. Düş evrenlerinde oradan oraya savrulan akli artık sadece bir pamuk ipliğine bağlı gibiydi.

Genç kız ona hiç aldırış etmiyormuşa benziyordu; odanın içinde gidip geliyor, herhangi bir tahta iskemleyi yerinden oynatıyor, keçisiyle konuşuyor, şuna buna dudak büküyordu. En sonunda, gelip masanın yanına oturdu, böylece Gringoire da onu rahatça seyredebildi.

Ey okuyucu, siz de bir zamanlar çocuk oldunuz, belki de hâlâ çocuk olmak mutluluğundasınızdır. Hiç sanmıyorum ki, güzel bir yaz gününde, bir akarsu kıyısında, çalılıktan çalılığa, keskin açılar çizerek uçan, bütün dalların ucunu öpen, yeşil ya da mavi güzelim bir kızböceği kovalamış olmayasınız. Bana gelince, yaşantımın en iyi kullanılmış günlerini oralarda, kızböcekleri kovalayarak geçirdim. Çırpınarak uçan, vızıldayan, kanatları allı morlu, ortasında kendi devinimlerinin hızıyla gizlenen, örtünen ele geçmez bir şeklin uçtuğu o küçücük kasırgaya gözlerinizin ve düşüncenizin nasıl merakla saplandığını anımsarsınız herhalde. Bir kanat ürpermesinin arasında hayal meyal beliren havai yaratık size düşsel, temelsiz, elle tutulmaz, gözle görülmez gibi gelirdi. Ne var ki, kızböceği en sonunda bir sazın tepesinde dinlenirken, siz de, soluğunuzu keserek, tül gibi ince uzun kanatlarını, mineli uzun entarisini, billur iki küreyi incelerken, ne derin hayranlıklara daldardınız ve şeklin gölgeye, yaratığın hayalete dönüşerek yeniden çekilip gitmesini görmekten ne kadar korkardınız! Bu duyguları anımsayın ki Gringoire'ın o zamana kadar sadece dansın, şarkının, gürültünün kasırgası arasından ancak ayırt edebildiği bu Esmeralda'yı görülen, elle tutulan şekli altında seyrederken neler hissettiğini kolayca anlayabilesiniz.

Şair, genç kıızı dalgın bakışlarla izlerken, gitgide daha çok düşlere dalıyordu:

"İşte, demek ki Esmeralda buymuş!" diye düşünüyordu. "Tanrısal bir yaratık! Bir sokak dansözü! Onca şey ve bu kadarcık şey! Bu sabah temsilime öldürücü darbeyi vuran oydu, akşam hayatımı kurtaran da o. Kötülük meleğim! Kurtarıcı meleğim! Şerefim hakkı için, çok güzel bir kadın! Beni böylece, bu halimle kabul ettiğine bakılırsa, bana çıldırmasıya tutkun olmalı. Sahi, bak dedim de aklıma geldi!" diyerek, yaradılışının, felsefesinin temelini oluşturan o gerçek bilinciyle, birdenbire ayağa kalktı. "Bu işlerin nasıl olup bittiğini pek bilmiyorum; ama onun kocasıym ben!"

Kafasında ve gözlerinde bu düşünceyle, genç kıza öyle sert ve öyle çapkınca yaklaştı ki,

Esmeralda geriledi.

"Benden ne istiyorsunuz, kuzum?" dedi.

Gringoire, "Bunu bana nasıl sorabilirsiniz, tapılası Esmeralda ?" diye yanıt verdi.

Şair bu sözleri öyle tutkulu bir sesle söylemişti ki, kendi bile bunu duyunca şaşırıldı.

Çingene güzeli o iri gözlerini fal taşı gibi açtı.

"Ne demek istediğinizi anlamıyorum," dedi.

Gitgide ateşlenen ve önünde sonunda sadece bir Mucizeler Sarayı erdemiyle karşı karşıya bulunduğunu düşünen Gringoire:

"Nasıl olur!" dedi. "Ben senin değil miyim, tatlı sevgilim? Sen benim değil misin?"

Büyük bir saflıkla genç kızın beline sarıldı.

Çingene kızının beli yılanbalığının derisi gibi adamın ellerinden kaydı. Genç kız bir sıçrayışta hücrenin öbür ucuna atladı, eğildi, bu kamanın nereden çıktığını Gringoire'ın anlamasına bile vakit kalmadan, elinde küçük kamayla doğruldu. Kızın öfkeli ve azametli bir tavrı vardı, dudakları kabarmış, burun delikleri açılmış, yanakları elma gibi kızarmıştı, gözbebeklerinde de şimşekler çakıyordu. Aynı zamanda da, beyaz bir keçi gelip, kızın önüne yerleşti ve Gringoire'a yaldızlı, epeyce sivri, güzel iki boynuz yükselen bir savaş kalkanı sundu. Bütün bunlar göz açıp kapayıncaya kadar olmuştu.

Kızböceği eşekarısına dönüşüvermişti, zehirli iğnesiyle sokmak için can atıyordu.

Bizim filozof, sersemlemiş bakışlarını bir keçiye, bir genç kıza çevirerek, şaşkın şaşkın bakakalmıştı.

En sonunda, şaşkınlıktan kurtulup da konuşabilecek hale gelince:

"Ulu Tanrım!" dedi. "İşte, dünyaya metelik vermeden yaşamın keyfini çıkararak iki yaratık!"

Beri yanda Çingene kızı da sessizliği bozdu.

"Sen gerçekten de pek küstah rezilin biri olmalısın!"

Gringoire gülümseyerek:

"Kusura bakmayın; ama Küçükhanım" dedi, "niçin beni eş olarak aldınız, kuzum?"

"Senin asılmana seyirci mi kalmalıydım?"

Aşk umutlarında bir parça düş kırıklığına uğrayan şair: "Demek ki," dedi, "benimle evlenirken

beni darağacından kurtarmaktan başka bir düşünceniz yoktu, öyle mi?"

"Başka nasıl bir düşüncem olmasını istiyordun?"

Gringoire dudaklarını ısırды.

"Evet," dedi, "aşta sandığım kadar üstün gelmiş değilim henüz, anladık. Ama öyleyse, o zavallı testiği kırmak neye yaradı ki?"

Bu arada, Esmeralda'nın kamasıyla, keçinin boynuzları hâlâ herhangi bir saldırıya karşı koymaya hazır haldeydi.

Ozan, "Bayan Esmeralda," dedi, "anlaşmaya varalım. Ben Châtelet Hapishanesi'nde tutanak yazmanı ya da avukat yardımcısı değilim, size de Sayın Belediye Başkanı'nın buyruklarına, yasaklarına karşı gelerek, Paris'in göbeğinde böyle hançer taşıdığımız için dava açacak değilim. Biliyorsunuz ki, sekiz gün önce, Noel Lescrivain bir saldırı taşıdığı için on metelik ceza ödemeye mahkûm edildi. Her neyse, bu benim işim değil, ben olaya geliyorum. Cennetteki yerim üzerine yemin ederim ki, sizin izniniz olmadan size yaklaşmayacağım; ama bana yiyecek bir şeyler verin."

Aslında Gringoire, B. Despreaux gibi "pek az şehvetliydi". Genç kızları saldırıyla, zor kullanarak elde eden o şövalye, silahşor yaradılışlı kimselerden değildi. Başka konularda olduğu gibi, aşk konusunda da, uygun bir fırsat beklemeyi, ılımlı davranmayı yeğlerdi. Güzel bir yemek, hele de sevimli bir arkadaşıyla başbaşa yenen yemek, hele de karnı açsa, ona bir aşk serüveninin başlangıcıyla sonucu arasındaki güzel bir perde arası gibi görünürdü.

Çingene kızı hiç karşılık vermedi. Hor görerek dudak büktü, bir kuş gibi başını kaldırdı, sonra da kahkahayla güldü ve o minicik kama, Gringoire arının iğnesini nereye sakladığını göremeden, geldiği gibi ansızın ortadan kayboldu.

Az sonra, masanın üzerinde bir çavdar ekmeği, bir dilim peynir, biraz yağ, buruşuk birkaç elma, bir ibrik de bira belirdi. Gringoire hırsla yemeğe koyuldu. Teneke çatalının çini tabağındaki öfkeli şıkırtısını duyunca, bütün aşkının iştah haline dönüştüğünü sanırdınız.

Genç kız, adamın karşısında oturmuş, sessizce ona bakıyordu. Narin eliyle, dizlerinin arasında gevşekçe sıkışan keçinin akıllı başını okşarken, kafasında, arada sırada gülümsediği bambaşka bir düşünce olduğu besbelliydi.

Bu, bir yandan oburluk, bir yandan da düşlem sahnesini sarı bir mum aydınlatıyordu.

Bununla birlikte, midesinin ilk açlık melemeleri bastırılıp, Gringoire, ortada kala kala bir tek elma kaldığını görünce, yalancılıktan utanır gibi oldu.

"Siz yemiyor musunuz. Bayan Esmeralda?"

Genç kız başıyla olumsuz bir işaret yaptı ve düşünceli bakışlarını döndürüp hücrenin kubbesine dikti.

Gringoire onun baktığı şeye bakarak, "Acaba ne düşünüyor bu böyle?" diye içinden geçirdi. "Onun dikkatini böylesine çeken şey, kubbenin kilit taşına oyulmuş şu taştan cücenin yüz buruşturması kesinlikle olamaz. Kahretsin! Bu benzetmeyi sineye çekmem gerek!"

Ardından sesini yükseltti: "Küçükhanım!"

Genç kız onu duymuyor gibiydi.

Beriki daha yüksek bir sesle, "Bayan Esmeralda!" dedi.

Boşuna gayret! Genç kızın akli başka yerdeydi. Gringoire'ın sesi de onu uyarmaya yetecek güçte değildi. Bereket versin ki, keçi işe karıştı.

Yavaşça hanımının kolundan çekiştirmeye başladı.

Çingene kızı, sanki bir uykudan ansızın uyandırılmış gibi, sertçe:

"Ne istiyorsun, Djali?" dedi.

Kızın konuşmaya başladığını görünce pek sevinen Gringoire:

"Karnı aç onun da," dedi.

Esmeralda ekmek ufalamaya başladı, Djali de büyük bir zarafetle onun avucunun içinden onları yedi.

Beri yanda Gringoire da onun yeniden düşlere dalmasına vakit bırakmadı. Nazik bir soru yöneltmek cesaretinde bulundu.

"Demek beni kendinize eş olarak istemiyorsunuz, öyle mi?"

Genç kız gözlerini ona dikti ve "Hayır," dedi.

"Peki, âşığınız olarak?"

Genç kız dudağını büzdü ve "Hayır" diye karşılık verdi.

"Ya dostunuz, arkadaşınız olarak?"

Genç kız bakışlarını gene ona dikti, bir süre düşündükten sonra:

"Belki," dedi.

Filozoflar için pek değerli olan bu "belki" Gringoire'ı yüreklendirdi.

"Dostluğun ne demek olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu.

Çingene kızı, "Evet" diye yanıtladı. "Ağabeyle kızkardeş olmaktır; birbirine karışmadan birbirine

yaklaşan iki ruh, elin iki parmağıdır bu."

Gringoire, "Peki, ya aşk nedir?" diye sürdürdü.

Esmeralda, "Ah! Aşk mı!" dedi. Sesi titriyor, gözleri parlıyordu. "İki olup gene de sadece bir tek olmaktır bu. Bir melek şeklinde birbirinde eriyen bir erkekle bir kadındır. Cennettir bu."

Dansöz kız böyle konuşurken, Gringoire'ı garip biçimde etkileyen bir güzellikteydi ve ona sözlerinin âdeta Doğulu coşkusuyla tam bir uyum içindeymiş gibi görünüyordu. Pembe, tertemiz dudakları yarı gülümsüyordu; saf ve dingin alını, üzerine üflenen bir ayna gibi, zaman zaman düşüncesinin altında buğulanıyor, bulanıyordu; aşağı eğik uzun, kapkara kirpiklerinden yüzünün yandan görünüşüne bir ışık –Raffaello'nun daha sonraları bekâretin, analığın, tanrısallığın mistik kesişme noktasında yeniden bulduğu o eşsiz tatlılığı veren, anlatılmaz bir ışık– yayılıyordu.

Gringoire gene de:

"Sizin hoşunuza gitmek için nasıl olmalı?" diye sürdürdü.

"Erkek olmalı."

"Peki, ya ben... ben neyim öyleyse?"

"Bir erkeğin başında miğfer, elinde kılıç, topuklarında da altın mahmuzlar vardır."

"Anlaşıldı," dedi Gringoire, "at olmayınca erkek de olmuyor. Sevdiğiniz biri var mı?"

"Aşkla mı?"

"Aşkla."

Esmeralda bir süre düşüncelere daldı, sonra garip bir ifadeyle:

"Bunu pek yakında öğreneceğim," dedi.

Bunun üzerine şair sevecenlikle, "Neden bu akşam olmasın?" dedi. "Neden ben olmayayım?"

Genç kız ona gururlu bir bakış yöneltti:

"Ben ancak beni koruyacak bir erkeği sevebilirim."

Gringoire saçlarının köküne kadar kızardı, ne demek istendiğini anladı. Hiç kuşkusuz, genç kız iki saat önce içinde bulunduğu ciddi durumda onun kendisine gösterdiği pek önemsiz desteğe anıştırma yapıyordu. O akşamın bütün öbür serüvenlerinin sildiği bu anı aklına geldi. Eliyle alına vurdu.

"Ah! Gerçekten de, dediniz de aklıma geldi, Küçükhanım, söze oradan başlamam gerekirdi. Çılgın dalgınlığımı bağışlayın. Quasimodo'nun pençelerinden nasıl kurtulabildiniz?"

Bu soru üzerine ingene kızı őrperdi. Yüzünü elleriyle őrterek:

"Ah! İğrenç kambur!" dedi. Şiddetli bir soğukta kalmiőcasına titriyordu.

Bir tőrli dőrőncelerinin peşini bırakmayan Gringoire:

"Gerçekten de, iğrenç ve korkunç!" dedi. "Peki ama, ondan nasıl kurtulabildiniz?" diye sordu.

Esmeralda gülümsedi, içini çekti ve hiç sesini çıkarmadı.

Gringoire başka bir yoldan gene sorusuna dőrnmeye çalışarak:

"Neden peőinize takıldığını biliyor musunuz?" diye sőrđürdü.

Genç kız, "Hayır, bilmiyorum," dedi. Ardından da hemen çabucak:

"İyi ama, siz de peşimden geliyordunuz, siz beni neden izliyordunuz?" diye ekledi.

Gringoire da, "Doğrusunu sőrlemek gerekirse, ben de bilmiyorum," dedi.

Bir sőrre sessizlik oldu. Gringoire elindeki bıçakla masaya çentik yapıyordu. Genç kız gülümsüyor ve duvarın otesinde bir şeye bakarmıő gibi duruyordu. Birdenbire, zorlukla işitilen bir sesle şarkı sőrlemeye başladı:

*Quando las pintadas a ves
Mudas es tan, y la tierra...*[\[49\]](#)

Ansızın sustu ve Djali'yi okşamaya koyuldu.

Gringoire, "Göznel bir keiniz var," dedi.

"O benim kız kardeőim," diye karşılık verdi beriki de.

"Size neden Esmeralda diyorlar?"

"Hiç bilmiyorum."

"Ama nasıl olur?"

Genç kız, boynuna tesbih ağacının tohumlarından yapılmış bir zincirle asılı duran, eni boyundan uzun, körük bir torbaya benzer bir şey çıkardı göğsünden. Bu torbacıktan keskin bir kâfuru kokusu yayılıyordu. Üzeri yeşil ipekli bir kumaőla kaplıydı ve tam ortasında da zümürüt őkünmesi kocaman bir cam vardı.[\[50\]](#)

Genç kız, "Kim bilir, belki de bunun yüzünden," dedi.

Gringoire torbacığı eline almak istedi. Beriki geri çekildi.

"Sakın dokunmayın! Bu bir muska; ellersen ya sen büyüyü bozarsın ya da büyü seni çarpar."

Ozanın merakı gitgide daha çok artmıştı.

"Onu size kim verdi?"

Genç kız bir parmağını dudaklarının üzerine koydu ve muskayı koynuna sakladı. Ozan başka sorular denedi; ama genç kız hep yarım yamalak, kaçamak yanıtlar verdi.

"Bu Esmeralda sözcüğü ne anlama geliyor?"

Genç kız da, "Bilmiyorum," dedi.

"Hangi dilden bu?"

"Galiba Çingenece."

"Ben de kuşkulanmıştım zaten," dedi Gringoire, "siz Fransa'nın yerlisi değil misiniz?"

"Hiçbir fikrim yok."

"Ananız, babanız, akrabalarınız var mı?"

Esmeralda çok eski bir ezgiyle okumaya başladı:

"Babam bir erkek kuş,
Anam bir dişi kuş,
Aşarım denizi teknesiz,
Aşarım denizi gemisiz.
Anam bir dişi kuş,
Babam bir erkek kuş."

"Peki," dedi Gringoire, "Fransa'ya kaç yaşında geldiniz?"

"Pek küçük geldim."

"Paris'e ne zaman geldiniz?"

"Geçen yıl. Biz Porte-Papale'den içeri girerken çalılardan bir çalibülbülünün havaya doğru uçtuğunu gördüm; ağustos sonlarıydı; kendi kendime, 'Kış şiddetli olacak,' dedim."

Böylece başlayan bu söyleşiden son derece hoşnut olan Gringoire:

"Oldu da," dedi. "Ben o kışı hep parmaklarımin ucuna üfleyerek geçirdim. Demek sizin geleceği bilme yeteneğiniz var, öyle mi?"

Genç kız gene kısa heceli yanıtlar vermeye başladı:

"Hayır."

"Şu Çingene Dükü dediğiniz adam sizin kabilenin başkanı mı?"

"Evet."

Bunun üzerine ozan çekinerek:

"Bizi de o evlendirdiydi," diye ekledi.

Beriki gene her zamanki gibi dudağını büzdü:

"Senin adını bile bilmiyorum," dedi.

"Adım mı? Pek istiyorsanız söyleyeyim: Pierre Gringoire."

"Ben çok daha güzel bir ad biliyorum," dedi genç kız.

Şair buna, "Hain!" diye karşılık verdi. "Ama ne olursa olsun, beni öfkeli edemezsiniz. Bakın, beni daha iyi tanısanız, belki de seversiniz, kim bilir. Sonra da siz bana öykünüzü öyle bir güvenle anlattınız ki, ben de size karşı güven duymak zorundayım. Bilin ki adım Pierre Gringoire'dır. Gonesse Köyü'nden çiftçi oğluyum. Yirmi yıl önce, Paris kuşatmasında babamı Burgonyalılar astılar. Picard'lar da anamın kamını deştiler. Böylece, altı yaşında, ayağымda pabuç tabanı olarak Paris kaldırımları bulunduğu halde, yetim, öksüz kaldım. Altıdan on altı yaşma kadar olan arayı nasıl aştım bilmiyorum. Bir manav kadın arada bir erik veriyordu, bir fırıncı zaman zaman önüme bir ekme kabuğu fırlatıyordu; akşamları ne yapıp edip kendimi kolbaşılarla yakalatıyordum, onlar da beni hapse atıyorlardı; orada adeta beni bekleyen bir saman yığını buluyordum. Bütün bunlar gördüğünüz gibi, büyümeme, zayıflamama engel olmadı. Kışın Sens Konağı'nın revağı altında, güneşte ısınırdım ve Saint-Jean şenlik ateşinin ağustos sıcağında yakılmasını pek gülünç bulurdum. On altı yaşında, bir meslek sahibi olmak istedim. Sırasıyla her şeyi denedim. Asker oldum; ama yeterince yürekli değildim. Rahip oldum; ne var ki yeterince dindar değildim. Sonra, içki içmesini de bilmiyordum. Başka çare kalmayınca marangoz yanına çırak girdim; yeterince güçlü değildim. İlkokul öğretmenliğine daha çok hevesim vardı; okuma yazma bilmediğim bir gerçektir; ama bu bir neden değildir.

"Bir süre sonra ayrımına vardım ki, her şey için bende eksik olan bir şey vardı; hiçbir işe yaramadığımı görünce, kendi isteğimle şair ve besteci oldum. Bu, insanın, avare olunca, her zaman girebileceği bir meslektir. Arkadaşlarımdan olan birkaç eşkıya oğlunun bana öğütledikleri gibi, hırsızlık etmekten de daha iyidir. Büyük bir talih eseri olarak, günün birinde Notre-Dame'ın pek saygıdeğer başdiyakozu Claude Frollo'ya rastladım. Benimle ilgilendi. Eğer bugün gerçek bir okur yazarsam, Latinceyi Cicero'nun "De Officiis"inden, Celestins rahiplerinin "Mortuologe"una kadar biliyorsam, ne skolastikte, ne şiirde, ne de uyakta, hatta ne de, şu bilgelerin bilgisi gizli bilimlerde kara cahilsem, hepsini ona borçluyum. Büyük bir zaferle, halkın da katılımıyla bugün Adliye Sarayı'nın toplantı salonunda sergilenen dinsel oyunun yazarı benim. Bir adamın çıldırmasına yol açan 1465 yılının o harikulade kuyruklu yıldızı üzerine de altı yüz sayfalık bir kitap yazdım.

"Daha başka başarılarım da oldu. Bir parça askeri marangoz olduğumdan, Jean Maugue'un şu kocaman humbara topunun yapımında da çalıştım; hani, bilirsiniz, denemesi yapıldığı gün Charenton Köprüsü'nde patlayıp da yirmi dört meraklı seyircinin ölümüne neden olan top. Görüyorsunuz ki, ben hiç de evlenmek için kötü bir kısmet değilim. Keçinize öğretebileceğim pek çok hokkabazlık biliyorum; söz gelimi, değirmenleri Pont-aux-Meuniers boyunca gelip geçenlere çamur sıçratan şu lanet olasınca Paris Piskoposu'nun öykünmesini yapmak gibi. Sonra, eğer ücretimi öderlerse, temsilim bana çok para getirecek. Her neyse, ben zekâmla, bilğimle, öğrenimimle, eğitimimle emrinizdeyim, Küçükhanım, artık siz nasıl isterseniz, tertemiz, namusluca ya da neşe içinde, eğer hoşlanırsanız, karı-koca olarak, öylesini yeğlerseniz ağabey-kız kardeş gibi, sizinle yaşamaya hazırım."

Gringoire bu uzun konuşmasının genç kız üzerindeki etkilerini bekleyerek sustu. Berikinin gözleri yere dikilmişti. Alçak sesle:

"Phoebus," diyordu. Sonra ozana doğru dönerek, "Bu Phoebus sözcüğünün anlamı nedir?" diye sordu.

Kendi konuşmasıyla bu soru arasında nasıl bir bağlantı bulunabileceğini pek kavrayamayan, ama gene de bilgisini ortaya dökmekten geri kalmayan Gringoire böbürlenerek:

"Bu Latince bir sözcüktür, güneş anlamına gelir," dedi.

Genç kız da:

"Güneş mi?" diye sürdürdü.

Gringoire, "Tanrı olan pek yakışıklı bir okçunun adıdır bu," diye ekledi.

Çingene kızı:

"Tanrı mı?!" diye yineledi. Ve sesinde düşünceli, tutkulu bir şey vardı.

Tam o sırada, genç kızın kolundaki bileziklerden biri açıldı ve yere düştü. Gringoire onu düştüğü yerden almak için çabucak eğildi. Doğrulduğu zaman, kızla keçi kaybolmuşlardı. Bir sürgü sesi işitti. Bu hiç kuşkusuz, yandaki hücreyle bağlantısı olan, dışarıdan kapanan küçük bir kapıydı.

"Hiç olmazsa bana bir yatak bıraktı mı acaba?" diye düşündü.

Hücrenin dört bir yanını dolaştı. Üzerinde uyumaya elverişli eşya olarak, uzunca bir tahta sandıktan başka bir mobilya yoktu; onun da kapağı oymalı olduğundan, oraya uzandığı vakit, Alp Dağları'nın tepesinde boylu boyunca yatan Micromegas'ın hissedeceği duyguya yakın bir duyumsamaya kapıldı.

İyi kötü yerleşerek:

"Eh, hadi bakalım!" dedi. "Katlanmamız gerek. Pek garip bir düğün gecesi, doğrusu ya. Çok yazık! Bu kırık testili evlilikte hoşuma giden, Tufan öncesi çağlardan kalma ve saf bir şey vardı."

Üçüncü Bölüm

I Notre-Dame

Hiç kuşku yok ki, bugün bile Notre-Dame de Paris Kilisesi görkemli ve yüce bir yapıttır. Ne var ki, yaşlanırken güzelliğini o kadar iyi korumuş olmasına karşın, zaman ve insanların el ele vererek, ilk taşı koyan Charlemagne'a da, son taşı yerleştiren Philippe-Auguste'e de hiçbir saygı duymadan, bu saygıdeğer yaşlı anıta yaptıkları sayısız yaralama, verdikleri zarar ziyan karşısında iç çekmemek, öfkelenip üzülmemek pek güçtür.

Katedrallerimizin bu yaşlı kraliçesinin yüzünde, bir kırışığın yanında daima bir yara izine rastlanır. "*Tempus edax, homo edacior.*" [\[51\]](#) Ben bunu rahatlıkla şöyle çevirebilirim: "Zaman kördür, insan ahmak."

Bu antik kiliseye yapılan tahribatın çeşitli izlerini okuyucuyla birlikte, birer birer inceleme olanağını bulsaydık, bunda zamanın payının az olduğunu insanlarınkinin, özellikle sanat adamlarınınkinin, pek çok olduğunu görürdük. "Sanat adamları" demek zorundayım, çünkü son iki yüzyılda mimar niteliğine bürünen kimseler oldu.

Bir kere, sadece en önemli birkaç örneği sayarak söyleyelim, hiç kuşku yok ki bu kilisenin önyüzünden daha güzel bir mimarlık yapıtı pek azdır. Burada, yumurta biçimi oyuk üç büyük kapı, yirmi sekiz kraliyet hücresinin işlemeli ve tırtıllı şeridi, başrahiple yardımcıları gibi iki tarafında yan pencereleriyle ortadaki muazzam gül biçimi pencere, incecik sütunlarının üzerinde ağır bir sahanlık taşıyan yonca yaprağı biçimi kemerleri bulunan yüksek ve narin galeri, en sonunda görkemli bir bütünün ahenkli parçaları, üst üste konmuş, dev gibi o beş kat halindeki kayağan taşından siperlikleriyle iki siyah ve kocaman ağır kule, gözlerin önünde hep birden ve büyük bir düzenle serilen, karışıklığa meydan vermeden sürüp giden sayısız yontuculuk, oyma, yontmacılık yapıtları, ayrıntılar, bütünün dingin yüceliğine büyük ölçüde katılarak art arda, aynı zamanda gelişir. Taştan muazzam bir senfoni dersiniz adeta. Bir adam ve bir ulusun, tıpkı kardeşi olduğu İliada Destanı ve İspanyol halk destanları gibi, hem tek hem de aynı zamanda karmaşık dev boyutlu yapıtı. Her taşın üzerinde, sanatçının dehasıyla düzene sokulan ve eğitilen işçinin hayalinin yüzlerce biçimde belirmediği görülen, bir çağın bütün güçlerinin katkısıyla mucizevi yapıt. Kısacası, çifte özelliğini: Çeşitlilik ve ölümsüzlüğünü aşırımına benzediği tanrısal yaratma gibi güçlü ve verimli bir çeşit insan yaratması.

Ve bizim burada önyüz için söylediklerimizi bütün kilise için söylemek gerekir. Ve Paris'teki bu katedral için söylediklerimizi Ortaçağ Hıristiyanlığının bütün kiliseleri için söylemek gerekir. Kendi kendine gelen bu sanatta her şey uyumlu, mantıklı ve dengelidir. Devlin ayak parmağını ölçmek, devli ölçmek demektir.

Biz gene Notre-Dame'ın, tarihçilerin dediğine göre; "*quoae mole sua terrorem incutit spectantibus*" [\[52\]](#) dehşete düşüren ağırbaşlı, vakur ve güçlü katedrali büyük bir saygı ve sevgiyle seyretmeye gittiğimiz zaman, bugün hâlâ bize görüldüğü haliyle, önyüzüne dönelim.

Bugün bu önyüzde üç önemli şey eksiktir. Önce, eskiden onu yerden yükselten on bir basamaklı merdiven; sonra, üç kapının hücrelerinde bulunan yontuların alt dizisi ve ellerinde "imparatorluk

elması"nı tutarak, birinci katın galerisini süsleyen Childebert'den Philippe-Auguste'e kadar, Fransa krallarının en eski yirmi sekizinin üst dizi yontuları.

Cite'nin toprak düzeyini karşı konulmaz ve ağır bir ilerlemeyle yükselterek merdiveni yok eden zamandır. Ama Paris kaldırımının bu yükselen dalgasına, binanın görkemli yüksekliğini artıran on bir basamağı birer birer yutturarak, zaman kiliseye belki de aldığından çoğunu verdi; çünkü, anıtların yaşlılığını onların güzelliğinin yaşı haline getiren yüzyılların o koyu rengini önyüze yayan da zamandır.

İyi ama, o iki sıra yontuyu kim devirdi? Hücreleri kim boş bıraktı?

Merkezdeki cümle kapısının tam ortasına şu yepyeni ve biçemsiz sivri pencereyi kim yonttu? Demirci ustası Biscornette'in elinden çıkma arabesklerin yanına XV. Louis tarzında işlenmiş şu yavan ve ağır tahta kapıyı oraya yerleştiren kim? İnsanlar, günümüzün mimarları, sanatçıları.

Şimdi buyurun, bir de binadan içeri girelim: Tıpkı bütün salonlar arasında Adliye Sarayı'nın toplantı salonu gibi; çan kuleleri arasında Strasbourg Kulesi gibi; yontular arasında dillere destan olan Ermiş Christophe'un dev boyutlu yontusunu kim devirdi? Ya, kubbe altının ve koro mahallinin bütün sütun aralarını dolduran, diz çökmüş, ayakta, at üzerinde, erkek, kadın, çocuk, kral, piskopos, jandarma, taştan, mermerden, altından, gümüşten, bakırdan, hatta balmumundan o binlerce yontuyu vahşicesine kim süpürüp götürdü? Zaman değil herhalde.

Peki, ya o, göz kamaştırıcı, görkemli bir biçimde ermiş kemiklerinin saklandığı sandukalarla ve kutsal emanet mahfazalarıyla dopdolu o eski gotik biçemdeki mihrabın yerine, melek başlarıyla ve bulutlarla kaplı, Val-de-Grâce'ın ya da Invalides'in eşinden ayrılmış bir örneğine benzeyen şu ağır, hantal mermer lahiti kim koydu? Hercandus'un Carlovingien dönemi döşemesine şu ağır taş tarihe aykırılığı, aptalcasına kim gömdü? XIII. Louis'nin vasiyetini yerine getiren XIV. Louis değil mi?

Ya o, babalarımızın hayran bakışlarını büyük cümle kapısının üzerindeki gülle, mihrabın sivri pencereleri arasında duraksatan "diri, canlı renkli" o vitrayların yerine soğuk beyaz camları kim koydu? Ya şu bizim yakıp yıkan, bilisiz, kaba başpiskoposlarımızın katedrallerini sözüm ona boyadıkları o güzelim sarı badanayı görse on altıncı yüzyıl kilise şarkıcısı ne derdi acaba? Bunun, celladın "kötülük ve cinayet yuvası" yapılara sürdüğü renk olduğunu anımsardı; başkomutanın ihaneti yüzünden baştan başa sarıya boyanan Petit-Bourbon Konağı'nı anımsardı, Sauval: "Öyle has bir sarı boya, öyle özenle yapılmış bir iş ki, yüzyılı aşan bir zaman bile onu solduramadı," der. Kilise şarkıcısı kutsal yerin utanç verici rezilce bir yere dönüştüğünü sanır ve kaçar.

Ya bir de, her türden bin bir yabanıllığın, uygarsızlığın karşısında durmadan, kilisenin yukarısına çıkarsak, pencerenin kesişme noktasına yaslanan ve komşusu Sainte-Chapelle'in çan kulesinin alemi kadar (hoş, o da yıkıldı ya) narin ve cüretli olan çan kulesini –ince, uzun, sipsivri, görkemli, sesi iyi yansıtan, dantel gibi delikli motiflerle oyulmuş, kulelerden daha da ileri, gökyüzüne saplanan o şirin küçük çan kulesini– ne yapmışlardı? Zevk sahibi bir mimar (1789) onu kesti ve yarayı bir tencere kapağına benzeyen şu geniş kurşun yakıyla gizlemenin yeterli olacağını sandı.

Ortaçağ'ın harikulade sanatına hemen hemen bütün ülkelerde, özellikle Fransa'da işte böyle davranıldı. O sanatın yıkıntıları üzerinde, her üçü de onu değişik derinliklerde zarara uğratan üç çeşit

hasar görülür: Önce, şurayı burayı yavaş yavaş, pek belli etmeden çentikleyen ve yüzeyini her tarafta paslandıran zaman; sonra, doğaları bakımından kör ve öfkeli olan siyasal ve dinsel devrimler gürültüyle onun üzerine saldırdı, yontularla ve oymalarla süslü görkemli giysisini yırttılar, gül biçimi pencerelerini deldiler, arabesklerden ve küçük yontulardan oluşan gerdanlıklarını kırdılar, yontularını kimi zaman rahip başlıkları için, kimi zaman da kral taçları için kopardılar; en sonunda. Yeniden Doğuş'un (Rönesans) anarşik ve görkemli sapmalarından beri gitgide daha aptal, daha gülünç bir hale gelen modalar mimarinin kaçınılmaz çöküşünde birbirini kovaladı. Değişik modalar devrimlerden daha çok kötülük yaptı. Can alacak yerinden kestiler, sanatın kemikli iskeletine saldırdılar, yapıyı kesip biçtiler, düzenini bozdular, simgede olduğu kadar biçimde, onu güzellikte olduğu kadar mantıkta öldürdüler. Sonra da yeniden yaptılar; hiç değilse, ne zaman, ne de devrim böyle bir işe kalkışmamıştı. Modalar, ince beğeni (zevkişelim) adına, gotik mimarinin yaraları üzerine, bir günlük ömrü olan sefil süslerini, mermer kurdelelerini, maden ponponlarını küstahça yerleştirdiler. Bunlar Catherine de Medicis'nin küçük kilisesinde sanatın yüzünü kemirmeye başlayan ve iki yüzyıl sonra da, ona işkence ederek, yüz buruşturarak sanata Dubarry'nin küçük salonunda son nefesini verdiren, yumurta biçimi bezemeler, kıvrımlar, kırışıklar, kumaş kıvrımları, yapraklı çiçekli bezekler, püsküller, taştan alevler, tunçtan bulutlar, tombul aşk tanrıları, şişman melekler kılığında gerçek derin yaraydı.

Böylece, buraya kadar belirttiğimiz noktalan özetlersek, bugün gotik mimariyi üç türlü yıkım çirkinleştirip biçimsizleştiriyor. Derideki buruşuklar ve siğiller: Bunlar zamanın işidir; şiddetler, hoyratlıklar, yaralar, bereler, kırıklar: Bunlar, Luther'den Mirabeau'ya kadar devrimlerin eseridir. Sakatlamalar, kesmeler, kolunu bacağını koparmalar, "restorasyonlar". Vitruvius ve Vignola'ya göre, profesörlerin Yunan, Romalı ve barbar çalışmalarıdır, Vandalların meydana getirdiği o görkemli sanatı akademi üyeleri öldürdüler. Hiç değilse tarafsızca ve yücelikle, soylulukla yakıp yıkan yüzyıllara, devrimlere zevksizliğin ayırt etme yetisi ve seçmesiyle bozan, değersizleştiren; Parthenon'a büyük zafer sağlamak için gotik dantellerin yerine XV. Louis'nin hindibalarını koyan okullu, beratlı, yeminli bir sürü mimar gelip katıldı. Can çekişen aslana atılan eşek tekmesidir bu. Tepesi kartlaşıp kuruyan, üstelik de bu yetmiyormuş gibi bir de tırtılların soktuğu, kemirdiği, delik deşik ettiği yaşlı çınardır bu.

Robert de Cenalis'in Notre-Dame de Paris'yi, Herostratos'u ölümsüzleştiren, eski putataparların onca ısrarla istedikleri Efes' teki şu pek ünlü Artemis Tapınağı ile karşılaştırarak Galya Katedrali'ni "uzunluk, genişlik, yükseklik ve yapı bakımından ondan çok daha mükemmel" bulduğu o çağ ne kadar uzakta kaldı.

Zaten Notre-Dame de Paris kesinlikle eksiksiz, belirli, sınıflandırılmış diyebileceğimiz bir ant değildir. Roman mimarisinden bir kilise değildir artık; henüz gotik tarzında bir kilise de değildir. Bu yapı bir örnek değildir. Notre-Dame de Paris'de, Tournus Manastırı'nda olduğu gibi, vakur ve kunt endam, yuvarlak ve geniş kubbe, dondurucu çıplaklık, geniş alan yerine yanın daire biçiminde kemerleri bulunan yapılardaki görkemli sadelik yoktur. Notre-Dame de Paris, Bourges Kilisesi gibi sivri pencereler mimarisinin hafif, çok şekilli, gür, tıkız, diken diken, çiçeklenmiş görkemli ürünü değildir. Onu, karanlık, gizemli, basık ve yarım daire biçimindeki kemer altında adeta ezilmiş benzeyen o antik kiliseler ailesine de katamayız; sözünü ettiğimiz bu kiliselerin hepsi, tavanları dışında, hemen hemen Mısır mimarisindedir; hepsi de hiyeroglif gibi, hepsi ruhani, hepsi simgesel; süslemeleri insandan çok hayvanlarla, hayvanlardan çok çiçeklerle, çiçeklerden çok baklava

biçimleri ve zikzaklarla doludur; mimardan çok piskoposun eseridir; tamamıyla kökünü Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinden alan ve Fatih Guillaume'a kadar süren dinerkil (teokratik) ve askerce disiplinin etkisinde, sanatın ilk değişikliğidir bu.

Bizim bu katedralimizi, o yüksek, adeta tüy gibi hafif, zengin vitraylı ve oymalı kiliseler arasına da katmamız olanaksızdır. Onların şekilleri keskin, tavırları cüretlidir; siyasal simge olarak bölgesel ve kentsoylu, sanat yapıtı olarak özgür, kaprisli ve ölçüsüzdür, mimarının artık hiyeroglif gibi, değişmez ve ruhani değil de, sanatçı, ilerici ve halkçı olan, Haçlı Seferleri dönüşü başlayan ve XI. Louis ile biten ikinci değişikliğidir bu. Notre-Dame de Paris birinciler gibi saf Roma ırkından olmadığı gibi, ikinciler gibi saf Arap ırkından da değildir.

O bir geçiş dönemi yapısıdır. Saksonyalı mimar daha sahinin ilk filayaklarının yerleştirilmesini tamamlamıştı ki, Haçlı Seferi'nden gelen sivri pencere biçemi bir fatih gibi, sadece yarım daire biçimi kemerleri taşıyacak olan o geniş Roma tarzı sütun başlıklarının üzerine yerleşti. O zamandan beri üstün bir egemenlik kazanan sivri pencere biçemi kilisenin geri kalan bölümünü tamamladı. Bununla birlikte, başlangıçta deneyimsiz ve çekingen iken, giderek açılıyor, genişliyor, kendini tutuyor ve daha sonraları onca harikulade katedralde yaptığı gibi, mızraklar ve oklar halinde atılmaya pek cesaret edemiyor. Âdeta ağır, hantal Roma biçemi filayaklarının komşuluğunun etkisinden kurtulamamış sanırsınız.

Zaten, Roma mimari biçeminden gotik biçeme geçiş döneminin bu yapıları inceleme açısından saf örnekler kadar değer taşır. Onlar olmasaydı yitip gitmeye mahkûm olacak bir sanatın küçük ayrımlarım ifade ederler. Bu, yarım daire biçimindeki kemere sivri pencerelerin aşılmasıdır.

Notre-Dame de Paris bu türün ilginç bir örneğidir. Bu saygıdeğer anıtın her yüzü, her taşı, değil sadece memleket tarihinin, üstelik bilim ve sanat tarihinin de bir sayfasıdır. Önemli birkaç örnek vermek için söyleyelim: Küçük Kırmızı Kapı XV. yüzyılda gotik inceliklerinin hemen hemen sınırına yaklaşırken, sahinin filayakları, oylumları ve ağır başlılıklarıyla Saint-Germain-des-Pres'nin Carlovingien dönemi manastırına kadar geri gider. Bu kapıyla o filayakları arasında altı yüzyıl var sanırsınız. Hatta, Saint-Jacques-de-la-Boucherie Kilisesi bilimlerinin hiç eksiksiz bir hiyeroglifi olan simyacılar bile cümle kapısının simgelerinde gizli bilimlerinin yeterli bir kısaltmasını buluyorlardı. Böylece, roman biçeminde manastır, gizemli kilise, gotik sanat, Saksonya sanatı, VII. Gregoire'ın anımsatan ağır, hantal yuvarlak filayağı, Nicolas Flamel'in Luther'e öncülük ettiği simya simgeciliği, papalık birliği, dinin aslından ayrılma, Saint-Germain-Des-Pres, Saint-Jacques-de-la-Boucherie, hepsi Notre-Dame'da erimiş, birleşmiş, karışmıştır. Bu merkezi ve doğurucu kilise, Paris'in eski kiliseleri arasında adeta mitolojideki başı, göğsü aslan, karnı keçi, kuyruğu ejderha olan bir masal hayvanı gibidir; birinin başını, berikinin kollarını bacaklarını, öbürünün sağrısını almıştır; her birinden bir şeyler vardır onda.

Yineliyoruz: Bu melez yapılar sanatçı için, antikacılar için, tarihçi için bir hayli ilgi çekicidir. Bu yapılar, kanıtladıklarıyla mimarının ne dereceye kadar ilkel bir şey olduğunu hissettirirler, dev boyutlu anıt kalıntıları da, Mısır ehamları da, o dev boyutlu Hint pagodaları da mimarının en büyük ürünlerinin kişisel yapıtlar olmaktan çok, toplumsal yapıtlar olduğunu; deha sahibi insanların yaratmasından çok, sancı çeken ulusların doğurduğu varlıklar olduğunu; bir ulusun bıraktığı tortu olduğunu; yüzyılların oluşturduğu yığılmalar; insan toplumunun artlarda gelen buharlaşmalarının kalıntısı olduğunu; kısacası oluşum çeşitleri olduğunu hissettirir. Zamanın her dalgası kendi tortusunu

üstüste koyar, her ırk kendi katmanını anıtın üzerine bırakır, her birey kendi taşını getirir. Kunduzlar böyle yapar, arılar böyle yapar, insanlar böyle yapar. Mimarının büyük simgesi Babil Kulesi bir arı kovandır.

Büyük binalar, büyük dağlar gibi, yüzyılların işidir. Çoğu zaman, sanat değiştiği halde, yapılar hâlâ askıdadır: "*Pendent opera interrupta*,"^[53] değişen sanata göre yapılar sakin sakin sürüp gider. Yeni sanat anıtı bulduğu yerden ele alır, oraya iyice yerleşir, sımsıkı yapışır, onu sindirir, kendine mal eder, onu kendi keyfince, canının istediği gibi geliştirir ve olanak bulursa tamamlar. Olgu heyecansız, çabasız, tepkisiz, doğal ve sakin bir yasaya uyarak gerçekleşir. Bu, ortaya çıkıveren bir aşılımadır, dolaşan bir öz sudur, yeniden kök salan bir bitkidir. Hiç kuşkusuz ki, aynı yapıda sayısız yükseklikteki birçok sanatın bu art arda gelen lehimlenmelerinde bir yığın koca koca kitaba ve çoğu zaman insanlığın evrensel tarihine konu olacak maddeler vardır. Yaratıcısının adı olmayan bu büyük kütlelerin üzerinde insan, sanatçı, birey silinir; orada sadece insan zekâsı özetlenir ve toplanır. Zaman mimardır, halk da duvarcı.

Burada sadece, Doğu'nun büyük duvarlıklarının küçük kardeşi olan Avrupa Hıristiyan mimarisini göz önüne alırsak, karşımıza, üst üste konmuş, iyi dilimlenmiş üç kuşağa ayrılan yüce bir oluşum çıkar: Roman kuşak,^[54] gotik kuşak, rahatlıkla grekoromen adını verebileceğimiz Rönesans kuşağı. En eskisi, en derini olan roman katmanda, Rönesans'ın çağdaş ve üst tabakasında Grek sütunun üzerinde yeniden beliren yarım daire şeklinde kemer yer alır. Sivri pencere biçimi ikisinin arasındadır. Bu üç katmandan sadece bir tanesine ait olan yapılar açıkça belirlidir, tek ve eksiksizdir. Bu Jumieges Manastırı'dır, Reims Katedrali'dir, Sainte-Croix d'Orleans' dir. Ama üç kuşak, güneş tayfindaki renkler gibi, kenarlarda karışır ve birleşir. Karmaşık biçimdeki anıtlar, nüans ve geçiş dönemi yapıları bundan meydana gelir. Bir tanesinin ayakları roman, ortası gotik, başı grekoromendir. Çünkü o anıtı inşa etmek için tam altı yüzyıl geçmiştir. Bu tür çok enderdir. Etampes kale burcu bunun bir örneğidir. Ne var ki, iki oluşumlu yapılara daha sık rastlanır. Bu, ilk filayaklarıyla, Saint-Denis'nin cümle kapısı ve Saint-Germain-des-Pres'nin salımının daldığı o roman kuşağa gömülen sivri pencereli bir yapı olan Notre-Dame de Paris'dir. Bu, roman katmanının yan gövdesine kadar geldiği Bocheville'in yarı-gotik, şipşirin ruhban toplantı salonudur. Bu, orta çan kulesinin aleminin ta ucu Rönesans kuşağında yüzmeseydi gotik biçime girecek olan Rouen Katedrali'dir.^[55]

Zaten, bütün bu ince ayrıntılar, bütün bu küçük ayrımlar yapıtların sadece yüzeyini etkiler. Deri değiştiren sanattır. Hıristiyan kilisesinin asıl yapısı hiç zarar görmemiştir. Her zaman hep aynı iç yapı, bölümlerin aynı mantıklı düzeni korunmuştur. Bir katedralin oymalı ve işlemeli zarfı her ne olursa olsun altında her zaman, hiç değilse yeşerme ve başlangıç halinde. Roma bazilikasına rastlanır. Bu, aynı yasaya uyarak, yeryüzünde sonsuza kadar gelişir. Bunlar kesinlikle değişmez bir şekilde, haç biçimi kesişen, üst taraftaki ucu mihrap şeklinde yuvarlanarak koro yerini meydana getiren iki şahındır; bunlar her zaman kilise içi dinsel alaylar için, küçük iç kiliseler için esas şahının sütun aralıklarından taşıdığı bir çeşit yan geçit olan yan sahnelerdir. Bunu böylece belirttikten sonra, küçük iç kiliselerin, cümle kapılarının, çan kulelerinin sayısı yüzyılın, halkın, sanatın heveslerine, isteklerine göre sonsuz şekilde değişebilir. Dinsel hizmet bir kere hazırlanıp, sağlandıktan sonra, mimarlık artık canının istediğini yapıyor. Yontular, vitraylar, gül biçimi pencereler, arabeskler, tırtullar, sütun başlıkları, alçak kabartmalar, mimari işte bütün bu düşlemleri kendine uygun gelen logaritmaya göre birleştirir, içlerinde düzenin, birliğin üstün olduğu bu yapılardaki olağanüstü dış değişiklik işte bundan gelir. Ağacın gövdesi değişmez, yeşillik biçimden biçime girer.

II

Kuş Bakışı Paris

Okuyucu için şu harikulade Notre-Dame de Paris Kilisesi'ni onarmaya çalıştık. Kısaca, onun XV. yüzyılda sahip olduğu ve bugün artık bulunmayan güzelliklerinin pek çoğunu belirttik; ne var ki, en önemlisini unuttuk, bu da, o dönemde kilisenin kulelerinin tepesinden görülen Paris'tir.

Gerçekten de, çan kulelerinin kalın duvarlarını diklemesine delen karanlık helezonda uzun zaman el yordamıyla ilerledikten sonra birdenbire ışık ve havayla dopdolu iki yüksek sahanlıktan birisine çıkıverince, her yandan aynı zamanda bakışlarımızın altında serilen pek güzel bir görünümdü bu. Okuyucularımızdan, hâlâ birkaç tanesi ayakta kalabilen, Bavyera'daki Nürnberg, İspanya'daki Vittoria ya da hatta daha küçük ölçüde, elverir ki iyi korunmuş olsunlar, Bretanya'da Vitre, Prusya'da Nordhausen gibi, bütün, eksiksiz, türdeş, tutarlı gotik bir kent görmek mutluluğuna erenlerin kolayca fikir edinebilecekleri "*sui generis*"^[56] bir görünüm.

Üç yüz elli yıl öncesinin Paris'i, on beşinci yüzyılın Paris'i daha o zaman dev bir kentti. Biz Parisliler, o zamandan beri kazandığımızı sandığımız toprak konusunda genel olarak aldaniyoruz. Paris, XI. Louis döneminden beri üçte birden daha fazla artmadı. Hiç kuşku yok ki, kent kazandığı büyüklükten çoğunu güzellikten yitirdi.

Bilindiği gibi, Paris bir beşik biçimindeki şu eski Cite Adası'nda doğdu. Bu adanın kumsalı ilk surlarını, Seine Irmağı da onun ilk hendeğini oluşturdu. Paris birkaç yüzyıl, biri kuzeyde, öbürü güneyde iki köprüyle, aynı zamanda hem kapıları, hem de kaleleri olan iki köprü başıyla, sağ kıyıda Grant-Châtelet, sol kıyıda Petit-Châtelet ile, ada halinde kaldı. Sonra, daha ilk hanedanın krallarıyla, adasında pek sıkışık durumda olan ve kıyıdayacak yeri kalmayınca, Paris suyu geçti. O zaman, Grand-Châtelet'nin ötesinde, Petit-Châtelet'nin ötesinde ilk sur duvarları ve kuleler Seine Irmağı'nın iki yakasındaki kırsal alanlara saldırmaya başladı. Bu eski sur duvarlarından geçen yüzyılda hâlâ birkaç kalıntı vardı; bugün onların sadece anıları, şurada burada bir gelenek, Baudets ya da Baudoyer Kapısı, "Porta Bagauda" kaldı. Yavaş yavaş, her zaman kentin ortasından dışarı itilen evler dalgası bu çevre surlarını kemirdi, aşındırdı ve yok etti. Philippe-Auguste ona yeni bir set yaptırdı. Böylece, Paris'i kalın, yüksek ve sağlam kulelerden oluşan daire biçiminde bir halkanın içine hapsetti. Yüz yılı aşan bir sürede, evler sıkıştı, yığıldı ve bir sarnıçtaki su gibi, bu havuzdaki düzeylerini yükseltti. Evler derinleşmeye başladı, katların üzerine katlar koydular, birbirlerinin üzerine bindiler, sıkıştırılan her özsu gibi yukarı doğru fişkırdılar ve artık, bir parça hava alabilmek için başını komşusunun üzerinden aşırın aşıranıydı. Sokak gitgide daha oyuldu ve daha daraldı; her alan ağzına kadar doldu ve yok oldu.

En sonunda, evler Philippe-Auguste sur duvarlarının üzerinden atladı ve çılgınlar gibi neşelenerek çarpık çurpuk, düzensiz bir biçimde kırsal alanlara yayıldı. Orada şöyle bir rahatça yerleştiler, tarlalardan kendilerine bahçeler biçtiler, gönence kavuştular. Daha 1367'de kent varoşlara öylesine yayıldı ki, özellikle sağ kıyıya yeni bir duvar çevirmek zorunda kaldılar. Bu yeni sur duvarını V. Charles yaptırdı. Ne var ki, Paris gibi bir kent sürekli bir kabarma demektir. Sadece böylesi kentler başkent olabilir. Bunlar bir ülkenin bütün coğrafı, siyasal, tinsel, entelektüel alanlarının, bir ulusun bütün doğal eğilimlerinin gelip ulaştığı bir humidir; bunlara bir bakıma

"uygarlık kuyuları" diyebiliriz; bunlar aynı zamanda da ticaretin, sanayinin, zekânın, halkın; bir ulusta özsü olan, yaşam olan her şeyin, ruh olan her şeyin, durmadan damla damla, yüzyıldan yüzyıla süzülüp biriktiği lağımlardır.

İşte böylece, V. Charles'ın sur duvarları da Philippe-Auguste'ünkilerin akıbetine uğradı. Daha on beşinci yüzyılın sonlarında üzerinden aşıldı, öteye geçildi ve varoş daha da uzaklara koştı. On altıncı yüzyılda, sur duvarları göz göre göre geriler ve gitgide eski kentin içine dalar, öyle ki daha şimdiden dışarıda yeni bir kent kalınlaşmaya, yoğunlaşmaya başlar bile. Böylece, burada durmak için söyleyelim ki, daha on beşinci yüzyılda Paris, Julien l'Apostat döneminde Grand-Châtelet ve Petit-Châtelet içinde âdeta filiz halinde bulunan surların ortak merkezli üç daire şeklindeki duvarım aşındırmıştı bile. Güçlü kent tıpkı büyüyen bir çocuğun geçen yılki giysilerini patlatması gibi, dört duvar kuşağım art arda çatlatmıştı. XI. Louis döneminde yer yer, bu ev denizinde, sel baskınındaki dağ tepeleri gibi, yenisinin altında boğulan eski Paris'in takımadaları gibi, eski surların yıkıntısı halinde birkaç kale topluluğunun başverdiği görülüyordu.

O zamandan beri Paris, gözlerimiz için ne yazık ki daha da değişti; ne var ki, sadece bir tek sur duvarını aştı, onu yaptıran krala yaraşır, onu öven ozana yaraşır, şu sefil çamur ve tükürük duvarını, XV. Louis'nin duvarını aştı:

"Paris'i çeviren duvar Paris'i mırıldandırır."

On beşinci yüzyılda Paris hâlâ birbirinden tamamıyla değişik ve ayrı, her birinin kendi fizyonomisi, özelliği, örf ve gelenekleri, kendi ayrıcalıkları, kendi tarihleri olan üç kente bölünmüş durumdaydı: Cite, Üniversite, Kent. Adayı kaplayan Cite en eskisi, en küçüğü ve öbür ikisinin anasıydı, benzetmeyi bağışlayın; iki güzel ve yetişkin genç kızın arasındaki küçücük yaşlı bir kadın gibi, ikisinin arasına sıkışmış kalmıştı. Üniversite, bugün biri Şarap Hali, öbürü Darphane olan iki noktayı oluşturan Tournelle'den Nesle Kulesi'ne kadar Seine Irmağı'nın sol yakasını kaplıyordu. Bunun sur duvarı Julianus'un kaplıcalarını kurduğu o kırsal alanı oldukça geniş bir biçimde oyuyordu. Sainte-Genevieve Tepesi onun içinde kalıyordu. Bu sur duvarları eğrisinin en yüksek noktası Porte Papale idi, yani aşağı yukarı bugünkü Pantheon'un yeri. Paris'in üç parçasından en büyüğü olan Kent sağ kıyıya sahipti. Ama gene de, bozulan, parçalanmış ya da birçok yerinden kesintiye uğrayan rıhtımı, Seine Irmağı boyunca, Billy Kulesi'nden Tahta Kule'ye kadar, yani bugün Tahıl Ambarı'nın bulunduğu yerden Tuileries Sarayı'nın bulunduğu yere kadar uzanıyordu. Seine Irmağı'nın başkent surlarını kestiği bu dört nokta, Tournelle ile Nesle Kulesi solda, Billy Kulesi ile Tahta Kule sağda, pek yerinde olarak "Paris'in dört kulesi" adını taşırlardı. Kent, Üniversite'den de daha fazla, kırsal alanlara doğru ilerliyordu. Kent surlarının (V. Charles'ın yaptırdığı surların) en yüksek noktası, yerleri hiç değişmeyen Saint-Denis ve Saint-Martin Kapıları'ydı.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Paris'in bu üç büyük bölümünden her biri bir kenti; ama eksiksiz olamayacak kadar özel bir kenti, öbür ikisinden kesinlikle vazgeçemeyecek bir kenti. Bu nedenle, apayrı yapıda üç görünümdü bunlar. Cite'de bol sayıda kilise vardı, Kent'te saraylar, Üniversite'de okullar. Burada eski Paris'in ikinci derecedeki özelliklerini, Yollar İdaresi hukukunun cilvelerini bir yana bırakarak, genel bir görüş açısından, ilçe yönetim haklarının kargaşalığından yalnız bütünleri, kütleleri ele alarak diyebiliriz ki, ada piskoposa, sağ kıyı şehreminine (belediye başkanı), sol kıyı da rektöre aitti. Hepsinin üzerinde de, kentin değil, sadece kralın memuru olan Paris Belediye Başkanı vardı. Cite'nin Notre-Dame'ı, Kent'in Louvre'u ve Belediye Sarayı, Üniversite'nin de Sorbonne'u

vardı. Kent'te Halles'ler, Cite'de Hotel-Dieu yoksullar hastanesi, Üniversite'de Pre-aux-Clercs Çayırı vardı.

Öğrencilerin sol kıyıda, kendi Pre-aux-Clercs'lerinde işledikleri suçlar adada Adliye Sarayı'nda yargılanır, sağ kıyıdaki Montfaucon Hapishanesi'nde cezalandırılırdı. Rektör kralı zayıf, Üniversite'yi güçlü görür de işe el koyarsa, o başka. Çünkü, kendi bölgelerinde asılmak öğrencilerin bir ayrıcalığı idi.

(Bu arada, sırası gelmişken, şunu da belirtelim ki, bu ayrıcalıkların pek çoğu hatta –bundan çok daha iyileri bile– krallardan ayaklanmalarla, isyanlarla, tehditlerle zorla alınmıştı. Fi tarihinden kalma bir düzendir bu. Kral ancak halk kopardığı zaman bırakır. Bağlılık konusunda, bunu büyük bir yürek saflığıyla anlatan eski bir ferman vardı. Şöyle der: "*Civibus fidelitas in regres, quae tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia.*"^[57]

On beşinci yüzyılda, Seine Irmağı Paris sur kemeri içinde beş adayı kuşatıyordu: O dönemde ağaçlar bulunan, bugün ise sadece tahta bulunan Louviers Adası; bir kulübe dışında her ikisi de ıssız olan, her ikisi de piskoposun ruhani bölgesine bağlı olan Vaches Adası ile Notre-Dame Adası (on yedinci yüzyılda bu iki adayı birleştirip tek adaya dönüştürdüler, evler yaptılar ve biz bugün ona Saint-Louis Adası adını veriyoruz); en sonunda, Cite ve tam ucunda da, o zamandan beri Pont-Neuf'ün dolma seti altında harap olan sığır salcısının adacığı. O dönemde Cite'de beş köprü vardı: Üçü sağda, taştan yapılmış Notre-Dame Köprüsü ile Pont-au-Change; ahşap Pont-aux-Meuniers; ikisi de solda, taştan Petit-Pont; ahşap Pont-Saint-Michel: Bu beş köprü'nün hepsinin de üzeri evlerle doluydu. Üniversite'nin, Philippe-Auguste tarafından yaptırılmış altı tane kapısı vardı: Bunlar, Tournelle'den başlayarak, Saint-Victor Kapısı, Bordelle Kapısı, Porte-Papale, Saint-Jacques Kapısı, Saint-Michel Kapısı, Saint-Germain Kapısı idi. Kentte V. Charles tarafından yaptırılmış altı kapı vardı: Bunlar, Billy Kulesi'nden başlayarak, Saint-Antoine Kapısı, Temple Kapısı, Saint-Martin Kapısı, Saint-Denis Kapısı, Montmartre Kapısı, Saint-Honore Kapısı idi. Bütün bu kapılar güçlüydü, üstelik çok da güzeldi; güzellik güce zarar vermez. Kışın sular kabarcınca sert akıntılı olan geniş, derin bir hendek Paris'in çevresindeki sur duvarlarının ayaklarını yıkardı; kentin suyunu Seine Irmağı sağlardı. Gece olunca kapılar kapatılır, ırmak kentin iki ucunda kalan demir zincirlerle kesilir ve Paris rahat uyurdu.

Kuş bakışı görüldüğünde, bu üç kasaba: Cite, Üniversite, Kent, bunların her biri gözler önüne garip bir şekilde karışmış, dolaşmış, sokakların içinden çıkılmaz bir örgüsünü sererdi. Bununla birlikte, ilk görünüşte bu üç kent parçasının bir tek gövde oluşturduğu anlaşılırdı. Bakar bakmaz iki cadde görünürdü; hiç kesintisiz, hiçbir karışıklığa, düzensizliğe uğramadan, hemen hemen dümdüz, upuzun giden, birbirine koşut, aynı zamanda üç kentin içinde bir ucundan öbür ucuna uzanan, güneyden batıya, Seine Irmağı'nı dik açı çizerek geçen iki cadde. Bunlar üç kenti bağlar, birbirine karıştırır, kaynaştırır, durmadan birinin ahalisini öbürünün duvarları içine döker, aktarır, üçünü bir tek kent haline getirirdi. Bu iki caddeden birincisi Saint-Jacques Kapısı'ndan Saint-Martin Kapısı'na uzanırdı; Üniversite'de Saint-Jacques Caddesi adını alırdı. Cite'de Juiverie Caddesi, Kent'te de Saint-Martin Caddesi adını alırdı. Birincisinde Petit-Pont, ikincisinde Notre-Dame Köprüsü adıyla, ırmağı iki yerden geçerdı. Sol kıyıda Harpe Caddesi, adada Barillerie Caddesi, sağ kıyıda da Saint-Denis Caddesi, Seine Irmağı'nın bir kolunda Saint-Michel Köprüsü, öbüründe Pont-au-Change adını alan ikinci cadde, Üniversite'deki Saint-Michel Kapısı'ndan Kent'teki Saint-Denis Kapısı'na kadar

uzanırdı. Zaten, bunca değişik ad altında, önünde sonunda olup olacağı iki caddeydi; ama iki ana cadde, kol veren iki cadde, Paris'in iki şahdamarıydı bunlar. Üç kentin bütün öteki damarları ya onlardan beslenirdi ya da onlara boşalırdı.

Paris'i genişlemesine bir uçtan öbürüne kesen, bütün başkent'in ortak geçidi olan bu belli başlı iki caddeden ayrı, Kent'in de Üniversite'nin de kendi özel ana caddeleri vardı; bunlar uzunlamasına, Seine Irmağı'na koşut ve geçerken iki Ana Cadde'yi dik açı olarak kesiyorlardı. Böylece, Kent'e Saint-Antoine Kapısı'ndan Saint-Honore Kapısı'na doğru çizgi üzerinden iniliyordu; Üniversite'de de Saint-Victor Kapısı'ndan Saint-Germain Kapısı'na iniliyordu. İlk iki caddeyle kesişen bu iki büyük yol, her yönden düğümlenen ve sıkışan Paris sokaklarının köstebek yuvasını andıran ağının taslağını oluşturuyordu. Bu ağın içinden çıkılmaz resminde, dikkatle incelendiğinde, ayrıca, biri Üniversite içinde, öbürü Kent içinde genişleyen iki demet gibi, açılıp yayılarak köprülerden kapılara doğru giden büyük sokaklardan iki deste ayırt edilirdi.

Bu geometrik plandan bugün bile hâlâ bir şeyler vardır.

Şimdi, bu bütün, 1482'de Notre-Dame'ın kulelerinin tepesinden bakılınca, ne şekilde görünüyordu acaba? Biz de işte bunu anlatmaya çalışacağız.

Bu yüksek noktaya soluk soluğa ulaşan seyirci için önce bu bir damlar, bacalar, sokaklar, köprüler, alanlar, alemler, çan kuleleri topluluğunun verdiği bir göz kamaşmasıdır. Her şey aynı zamanda gözlerinizi alıyordu: Yontulmuş, üçgen biçimi çatılar, sivri damlar, duvarların köşesine asılmış kulecikler; on birinci yüzyılın taştan piramidi, on beşinci yüz yılın kayağan taşından dikilitaşı, kalenin yuvarlak ve çıplak kulesi; kilisenin dikdörtgen ve işlemeli kulesi; büyük, küçük, kunt, tüy gibi hafif binbir şey. Bakış, cephesi boyalı ve oymalı, dıştan çatmalı, basık kapılı, katları dışa kaymış en önemsiz evden, o dönemde bir sıra kulesi bulunan kraliyet sarayı Louvre'a kadar, özgünlüğü, nedeni, dehası, güzelliği olmayan, sanattan gelmeyen hiçbir şey bulunmayan o dolambaçlı yollar içinde, uzun zaman derinlemesine kayboluyordu. Ama göz bu binalar kargaşalığına alışmaya başlayınca, ayırt edilen belli başlı kütleler şunlardı:

Her şeyden önce Cite. Karmakarışıklığı arasında kimi zaman biçem güzelliklerine sahip olan Cite. Sauval'in dediği gibi: "Cite Adası bataklığa saplanan ve suyun akıntısıyla Seine Irmağı'nın ortasına doğru karaya oturan büyük bir gemiyi andırır." Az önce açıkladığımız gibi, on beşinci yüzyılda bu gemi beş köprüyle ırmağın iki yakasına bağlanmıştı. Bu gemi şekli arma yazarlarının da dikkatini çekmişti; çünkü Favyn ve Pasquier'ye göre, Paris'in eski arma levhasındaki gemi resmi Normandiyalılar kuşatmasından değil, buradan gelir. Çözmesini bilenler için arma bir cebirdir, arma bir dildir. Ortaçağ'ın ilk yarısının bütün tarihi roman kiliselerinin simgeciliğinde yazılı olduğu gibi, ikinci yarısındaki de armalarda yazılıdır. Bunlar teokrasinininkilerden sonra derebeyliğin hiyeroglifleridir.

Demek ki, Cite gözlere önce, doğuda pupası, batıda da pruvasıyla görünür. Pruvaya doğru dönünce, insanın önüne sayısız bir eski dam sürüsü çıkıyordu, bunların üzerinde, sırtında kulesi bulunan bir filin sağrısını andıran, Sainte-Chapelle'in kurşun kaplı baş tarafı genişçe bir yuvarlak meydana getiriyordu. Yalnız burada, bu kule, dantel gibi oymalı konisi arasından, dünyada şimdiye kadar gökyüzünü göstermiş olan en cüretli, en işlemeli, en inceltilmiş, en tırtıllı çan kulesiydi. Notre-Dame'ın önünde, en yakında, üç cadde, güzelim eski evleri bulunan güzel bir alan olan kilisenin

avlusuna boşalıyordu. Bu alanın güney yanında Hotel-Dieu'nün buruşuk ve abus suratlı önyüzü ve yaralarla, sigillerle kaplıymış gibi duran damı eğiliyordu. Sonra, sağda, solda, doğuda, batıda, Cite'nin o damdaracık çevresinde, her tarihten, her biçimde, her büyüklükte, Saint-Denys-du-Pas'nın o bodur, kurt yenikli roman çan kulesinden, Saint-Pierre-aux-Boeufs'nün ve Saint-Landry'nin incecik, tuğ gibi kulelerine kadar, yirmi bir kilisenin çan kuleleri yükseliyordu. Notre-Dame'ın arkasında, kuzeyde, gotik galerileriyle manastır uzanıyordu; güneyde, piskoposun yarı-roman biçemindeki sarayı; doğuda Terrain'in ıssız ucu. Bu evler yığını içinde bir de, o dönemde sarayların damlarındaki en yüksek pencereleri süsleyen o delikli, oymalı yüksek taş başlıklardan, VI. Charles döneminde kent tarafından Juvenal des Ursines'e armağan edilen konak göze çarpıyordu. Biraz daha ileride, Marche-Palus'nün zift kaplı barakaları; beride, gene 1458'de Febves Sokağı'nın bir ucuyla uzatılan, Saint-Germain-le-Vieux Kilisesi'nin yepyeni mihrabı; sonra da yer yer, halk kalabalığının tıkadığı bir dörtyol ağzı, bir sokağın köşesine dikilmiş bir teşhir direği, yolun ortasında, atların ayaklarının kaymaması için çiziklenmiş şahane taşların oluşturduğu ve on altıncı yüzyılda "Birlik taşları" denen, zavallı çakıl döşemeyle pek kötü bir biçimde değiştirilen Philippe-Auguste kaldırımlarının güzel bir parçası; on beşinci yüzyılda yapılan ve bugün hâlâ Bourdonnais Caddesi'nde bir tanesine rastlanan o saydam merdiven kulelerinden birinin bulunduğu ıssız bir arka avlu. En sonra da, Sainte-Chapelle'in sağında, gün batısına doğru, Adliye Sarayı suyun kıyısına o kuleler topluluğunu oturtuyordu. Cite'nin batı ucunu kaplayan Kral Bahçeleri'nin sık ağaçları sığır salcısının küçük adacığını gizliyordu. Suya gelince, Notre-Dame'ın kulelerinin tepesinden bakıldığında Cite'nin iki yanından ancak görülebiliyordu. Seine Irmağı köprülerin altında, köprüler de evlerin altında kayboluyordu.

Ve bakışlar, suyun buharıyla vaktinden önce küflenerek göz göre göre yeşillenen damlarıyla bu köprüleri aşıp da, solda Üniversite'ye doğru yönelince, göze ilk çarpan yapı iri ve basık bir kuleler demetiydi: Petit-Châtelet. Bunun açık duran cümle kapısı Petit-Pont'un ucunu yutuyordu. Sonra, eğer bakışlarınız kıyıda doğudan batıya doğru, yani Tournelle'den Nesle Kulesi'ne doğru uzanırsa, evlerin oluşturduğu uzun bir şerit görürdünüz; oymalı hatılları olan, renkli camlı, kattan kata kaldırıma doğru taşan, bitmez tükenmez bir orta halli sivri çatı zikzağı oluşturan bir evler dizisi. Bu şeridi sık sık bir sokak ağzı, zaman zaman da, bahçeleri ve avlularıyla, binaların ana bölümleri ve müstemilatlarıyla, bir ayaktakımı yığını arasındaki güçlü bir derebeyi gibi, bu sıkışık ve dapdaracık ev kalabalığının arasına rahatça yerleşen büyük bir taş konağın önyüzü ya da köşesiyle kesilirdi. Bernardins'lerle Tournelle'e komşu büyük araziyi bölüşen Lorraine Konutu'ndan, en büyük kulesi Paris'i sınırlayan ve sivri çatıları yılın üç ayında kara üçgenleriyle batan güneşin kızıl çemberini yırtmaçlama kudretine sahip olan Nesle Konağı'na kadar, bunlardan beş, altı tanesi rıhtıma dizilmişti.

Zaten Seine Irmağı'nın bu yakası iki yakadan en az tecimsel olanıydı. Burada esnaftan çok, öğrenci kalabalığı ve öğrenci gürültüsü vardı. Doğruyu söylemek gerekirse, rıhtım denecek rıhtım da sadece Saint-Michel Köprüsü'nden Nesle Kulesi'ne kadar olan kesimdeydi. Seine Irmağı'nın geri kalan kıyısı, kimi zaman, Bernardins'lerden ötede olduğu gibi, çırçıplak kumsaldı, kimi zaman da, iki köprü arasında olduğu gibi, ayakları doğrudan doğruya suya basan evler yığınıydı. Burada büyük bir çamaşırcı gürültüsü vardı; kadınlar sabahtan akşama kadar, tıpkı günümüzde olduğu gibi, suyun kıyısında bağırırlar, konuşurlar, şarkı söylerler ve bir yandan da çamaşırlarını tokaçlardı. Bu da Paris'in hayli önemli eğlencelerinden biriydi.

Üniversite, göze tek bir kütle halinde görünürdü. Bir baştan bir başa tutarlı ve sıkışık bir bütündü. Bu sık, köşeli, birbirine yapışık, hemen hemen hepsi aynı geometrik öğeden oluşan binlerce

dam, yukarıdan bakılınca, aynı maddenin billurlaşması görünümünü veriyordu. Caddelerin o kaprisli uçurumları bu ev yığını aşırı derecede orantısız bir biçimde kesmiyordu. Kırk iki okul buraya oldukça eşit bir biçimde serpiştirilmişti ve her yanda bulunuyordu. Bu güzelim binaların değişik ve eğlenceli çatılan, aşırp üzerinde yükseldikleri sade, yalın damlarla aynı sanatın ürünleriydi ve kısacası aynı geometrik şeklin iki ya da üç katıyla çarpılmasından ibaretti. Demek ki, bütünü bozmadan çoğaltıyorlar, ağırlaştırmadan tamamlıyorlardı. Geometri bir ahenktir.

Birkaç güzel konak da şurada burada sol yakanın güzel görünümlü, ilginç tavanaralarının tepesinde görkemli çıkıntılar oluşturuyordu: Bugün artık kaybolan Nevers Konağı, Roma Konağı, Reims Konağı; sanatçıyı avutmak için hâlâ yaşayan, ayakta kalan ve birkaç yıl önce aptalcasına kulesinin tepesini yıktıkları Cluny Konağı. Cluny Konağı'nın hemen yakınında, sütunlu güzel kubbeleriyle şu Romalı sarayı Julianus Kaplıcaları'ydı. Konaklardan daha dindar bir güzellikte, daha vakur bir yücelikte olan, ama hiç de çirkin ve daha küçük olmayan pek çok manastır vardı. Her şeyden önce, ilk göze çarpan, üç çan kulesiyle Bernardins Manastırı; bugün hâlâ ayakta duran kare biçimindeki kulesi yok olanlara pek üzülmemize yol açan Sainte-Genevieve Manastırı; yarı okul, yarı manastır olan Sorbonne, bu manastırdan görkemli bir salım ve Mathurins rahiplerinin dikdörtgen biçimindeki o güzelim avluları günümüze kadar gelebilmiştir; komşusu Saint-Benoit Avlusu, bu kitabın yedinci baskısıyla sekizinci baskısı arasında onun da duvarları arasına bir tiyatro çırpıştırarak zaman bulabildiler; yan yana sıralanmış kocaman, sipsivri üç çatısıyla Cordeliers rahiplerinin manastırı; zarif sivri çan kulesinin, Nesle Kulesi'nden sonra, Paris'in bu kesimine batıdan itibaren ikinci tırtılını oluşturan Augustins rahiplerinin manastırı. Gerçekten de, manastırdan dünya yaşamına geçiş halkası demek olan okullar, konaklarla manastırlar arasındaki binalar dizisi içinde, zarafet dolu bir ciddiyetle, saraylarınkinden daha az havai bir oymacılıkla, manastırlarınkinden daha az ciddi bir mimariyle tam orta yeri tutuyorlardı. Gotik sanatın onca kesinlikle, zenginlik ve tutumluluğu şurasına burasına yerleştirdiği o yapılardan ne yazık ki bugün hemen hemen hiçbir şey kalmadı. Kiliseler –hem de Üniversite'de çok sayıda ve pek görkemlileri vardı; orada da mimarının bütün çağlarını, Saint-Julien Kilisesi'nin yarım daire biçimi kemerlerinden Saint-Severin Kilisesi'nin sivri pencerelerine kadar hepsini art arda diziyorlardı– bunların hepsine egemendi ve sanki bu ahenk kütlesine aşırı eklenmiş bir uyum gibi, her an yontulmuş alemlerin, dantel gibi işlenmiş çan kulelerinin sivri çatılarının sayısız tırtıllarını yarıp dışarı fırlıyorlardı.

Üniversite'nin toprağı inişli çıkışlıydı. Sainte-Genevieve Tepesi orada, güneydoğuda kocaman bir kabarıklık yapıyordu, o daracık girintili çıkıntılı sokaklar yığını –bugünkü Quartier Latin'in^[58]– o yüksekliğin tepesinden her yöne yayılarak, yamaçların üzerinden suyun kıyısına kadar karmakarışık, düzensiz biçimde ve âdeta diklemesine atılan, bir bölümü düşermiş, bir bölümü tırmanmış, hepsi de birbirine tutunmuş gibi bir halleri olan karmakarışık ev salkımları Notre-Dame'ın tepesinden görülecek bir şeydi. Kaldırım taşlarının üzerinde karşılaşan binlerce noktanın meydana getirdiği sürekli bir akıntı gözlere her şeyi devinim halinde gösteriyordu. Halkın yukarıdan ve uzaktan görünüşüydü bu.

En sonunda, bu damların, bu sivri alemlerin, Üniversite'nin en son çizgisini pek garip bir biçimde büken, kıvrıran ve tırtık tırtık eden bu sayısız bina engebelerinin aralıklarında, yer yer, bir kale simgesi olarak yosunlanmış kocaman bir duvar parçası, kalın bir yuvarlak kule, mazgallı bir kent kapısı seçiliyordu; Philippe-Auguste setiydi bu. Daha ötede çayırklar yeşeriyordu; daha ileride boylu boyunca, dış mahallenin uzaklaştıkça daha da seyrelen tek tük evlerinin hâlâ süründüğü yollar uzayıp

gidiyordu. Bu kenar mahallelerden birkaçı oldukça önemliydi. Önce, Tournelle'den başlayarak, Saint-Victor bucağı: Bu bucağın Bievre Irmağı üzerinde tek kemerli bir köprüsü vardı; Şişman Louis'nin mezar yazıtı "epitaphium Ludovici Grossi" okunan manastırı ve dört yanında on birinci yüzyılın küçük çan kuleleri bulunan sekiz köşeli sivri alemler olan kilisesi vardı (bunun tıpkı bir eşi Etampes'da görülebilir; o daha henüz yıkılmadı); sonra, daha o zaman üç kilisesiyle bir de manastırı bulunan Saint-Marceau bucağı. Sonra, Gobelins Değirmeni'ni ve onun beyaz dört duvarını solda bırakırsak, dörtyol ağzındaki güzel oymalı haçı ile, o dönemde gotik, sivri ve son derece şirin bir yapı olan Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi, Napoleon'un saman ambarı yaptığı on dördüncü yüzyılın o güzelim sahnalı Saint-Magloire Kilisesi, Bizans mozaikleri bulunan Notre-Dame des Champs görülüyordu. En sonunda, bölmeli küçük bahçeleri ve hayaletlerin pek iyice dolduramadığı Vauvert'in yıkıntılarıyla, Adliye Sarayı'nın çağdaşı görkemli bir yapı olan Chartreux rahiplerinin manastırını tarlaların ortasında bıraktıktan sonra, insanın gözleri batıdaki Saint-Germain-des-Pres'nin roman biçimi sipsivri üç çan kulesi külahına takılıyordu. Daha o zamanlar büyük bir bucak olan Saint-Germain kasabası arkada on beş, yirmi sokak oluşturuyordu. Saint-Sulpice Kilisesi'nin sivri çan kulesi bucağın köşelerinden birini belirtiyordu. Hemen yanında, bugün pazarın bulunduğu yerde, Saint-Germain panayırının dikdörtgen çevre duvarları seçiliyordu. Sonra, rahibin teşhir direği geliyordu; bu, tepesinde kurşun bir külah bulunan güzel küçük bir yuvarlak kuleydi. Kiremit fabrikası daha uzaktaydı ve basbayağı bir fırına ulaşan Four (Fırın) Sokağı ve tepenin üzerindeki değirmen, tek başına, hiç de hoş karşılanmayan bir evceğiz olan cüzzam hastanesi daha da ötedeydi. Ne var ki, gözleri çeken ve uzun zaman oraya bağlayan, asıl manastırın kendisiydi.

Hiç kuşku yok ki, hem kilise, hem de soylu kişi konağı olarak yüce bir görünüşü olan bu manastır, Paris piskoposlarının bir gece orada yatmakla kendilerini mutlu saydıkları bu piskoposluk sarayı, mimarının bir katedralin havasını, görkemli güzelliğini verdiği, gül biçimi şahane bir pencereyle bezediği şu yemekhane, şu zarif Meryem Ana iç kilisesi, şu anıtsal muhteşem yatakhane, şu uçsuz bucaksız bahçeler, şu iner kalkar parmaklık, şu iner kalkar köprü, çevredeki çayırıkların yeşilliğini gözlerde bölük pörçük eden şu mazgallı dış görünüş, sırmalı papaz cüppelerine karışan savaş adamlarının parıldadığı, hepsinin de gotik bir mihrabın üzerine sıkıca oturan yarım daire biçimindeki üç yüksek çan kulesinin çevresinde toplanıp birleştiği şu avlular ufukta olağanüstü bir görünüm yaratıyordu.

En sonunda, Üniversite'yi uzun süre seyrettikten sonra, sağ kıyıya doğru, Kent'e doğru döndüğümüz zaman görünümün niteliği birdenbire değişiyordu. Gerçekten de, Üniversite'den çok daha büyük olan Kent tek bir bütün de değildi. İlk bakışta onun garip şekilde farklı birçok kütleye bölündüğü görülüyordu. Önce, doğuda, adını bugün hâlâ Camulogene'in Sezar'ı çamura batırdığı bataklıktan alan kesimde bir yığın saray vardı. Bu sıkışık küme suyun kıyısına kadar iniyordu. Hemen hemen birbirine yapışık dört konak, Jouy, Sens, Barbeau Konakları ile Kraliçe'nin Evi, ince uzun, narin kuleciklerle bölünmüş kayağantaşı kaplı çatılarının Seine sularındaki yansımalarını seyrediyorlardı. Bu dört yapı Nonaindieres Sokağı'ndan, çan kulesinin sivri külahının dört konağın üçgen biçimi çatılarının ve mazgallarının çizgisini zarif bir biçimde belirttiği Celestins rahiplerinin manastırına kadar olan yeri dolduruyordu. Bu muhteşem konakların önünde suya eğilmiş, yeşile çalan renkli birkaç virane onların önyüzlerinin güzel açılarını, taş çerçeveli dört köşe, geniş pencerelerini, yontu dolu söbe biçimi cümle kapılarını, düzgün şekilde kesilmiş duvarların keskin köşelerini, gotik sanatın bu ahengi, bu düzeni her yapıda yinelermiş gibi bir hal almasına yol açan bütün o sevimli mimari rastlantıları görmeye engel olmuyordu. Bu sarayların arkasında, o akıl almaz derecede

görkemli Saint-Pol Konağı'nın, kimi zaman uzunlamasına kesilen, parmaklıkla çevrilen ve bir kale gibi mazgallanan, kimi zaman da büyük ağaçlarla bir rahibe gibi örtünen, dört bir yana uzanan uçsuz bucaksız ve binbir şekle bürünen çevresi kapalı bir bahçe vardı. Bu konakta Fransa kralı kendi veliahtı ve Burgonya Dükü düzeyinde yirmi iki prensi, uşakları ve maiyetleriyle birlikte, görkemli bir biçimde ağırlayabilir, yedirip içirip yatırabilirdi üstelik; büyük derebeylerini ve Paris'i görmeye geldiği zaman İmparator'u da ve hatta kraliyet konağında kendi ayrı konakları olan aslanları bile ağırlayabilirdi. Sırası gelmişken burada şunu da söyleyiverelim ki, o dönemde bir prens dairesi tören salonundan ayin odasına kadar, galerileri, hamamları, terleme halvetleri ve her dairede bulunan "fuzuli yerlerle" on bir salondan aşağı değildi; ayrıca kralın her konuğunun özel bahçesi de vardı; bunlardan başka mutfaklar, kilerler, şarap kilerleri, erzak ambarları, maiyet erkânının genel yemekhanesi; şarap dağıtım yerinden hırdavat deposuna kadar yirmi iki çalışma yerinin bulunduğu geniş arka avlular; bin bir çeşit oyun; kümes gibi büyük kuş kafesleri, balıkhaneler, hayvan koleksiyonlarının dairesi, at ve sığır ahırları; kitaplıklar, silahhaneler ve dökümhaneler. İşte o çağda bir kral sarayı, bir Louvre, bir Saint-Pol buydu: Kent içinde bir kent.

İçine yerleştiğimiz kuleden, sözünü ettiğimiz dört binanın hemen hemen yarı yarıya gizlediği Saint-Pol Konağı gene oldukça büyüktü ve gerçekten de görülmeye değer harikulade bir yerdi. Ana binaya vitraylar, ince sütunlu uzun galeriler ve büyük bir ustalıkla bağlanmış olmasına karşın, V. Charles'ın sarayına kattığı üç konak: Çatısını büyük bir zarafetle süsleyen dantel gibi parmaklarıyla Petit-Muce Konağı; bir derebeyi şatosunun çizgilerine sahip olan, kocaman bir kulesi, tepe mazgalları, mazgal delikleri, geniş kapının üzerinde inip kalkan köprünün iki geçmesi arasında rahibin arması bulunan Rahip Saint-Maur'un Konağı; tepesi harap olan, horoz ibiği gibi çentikli kale burcu, gözlerin önünde yuvarlaklaşan d'Etampes Kontu'nun Konağı; şurada burada, kocaman karnıbaharlar gibi demet halinde, üç, dört yaşlı meşe ağacı, ışıkla ve gölgeyle kırpışan balık havuzlarının duru sularında kuğuların oynaşması; güzel manzaralı parçaları görünen bir hayli avlu; kısa filayaklarının üzerindeki basık sivri pencereleri, inip kalkan parmaklığı, sürekli kükremesiyle Aslanlar Konağı; bu bütünün arasından Ave-Maria Kilisesi'nin balık sırtı süsleriyle sivri çan kulesinin külâhı; solda, dört yanında incecik oyulmuş dört küçük kulesiyle Paris şehremininin konutu; dip tarafta, tam ortada, V. Charles döneminden beri çoğaltılan önyüzleri, art arda gelen süslemeleriyle, iki yüzyıldan beri mimarların o sıradaki heveslerinin doldurduğu melez ekler, çıkıntılar, iç kiliselerin bütün mihrapları, galerilerinin bütün sivri çatı tepeleriyle, dört rüzgâra dönen fırıldakları, kenarı yukarı kıvrık sivri şapkalara benzeyen, alt tarafı mazgallarla çevrili koni biçiminde çatısı, birbirine bitişik yüksek iki kulesiyle asıl Saint-Pol Konağı pek güzel seçiliyordu.

Uzakta, arazi üzerinde yayılan bu saraylar amfi-tiyatrosunun katlarını çıkmaya devam ederek, Saint-Antoine Caddesi'nin geçtiği yolu belirten, Kent damları arasında oyulmuş derin uçurumu atladıktan sonra göz –biz de hep sadece en önemli, belli başlı anıtlarla yetiniyoruz– Angouleme Konağı'na takılıyordu: Bütünün içinde, mavi bir giysideki kırmızı yamadan daha iyi kaynaşıp uyum sağlayamayan, sırttan yepyeni ve bembeyaz bölümleri bulunan, birçok dönemin geniş bir yapısıydı bu. Bununla birlikte, bu gıcır gıcır çağdaş sarayın oymalı su oluklarıyla çevrili, üzerinde şıkır şıkır parlayan yaldızlı bakır kakmaların düşsel bin bir arabesk şeklinde yuvarlandığı kurşun levhalarla örtülü, garip biçimde sivri, son derece acayip bir şekilde demir üzerine altın ve gümüş işlemeli dam, eskilikten çöküp birbiri üzerine yığılan ve yukarıdan aşağıya doğru çatlaman fiçiler gibi, yaşlılıktan şişerek düğmeleri çözülmüş şişman kimselerin karnına benzeyen kocamış, köhne kalın kuleleriyle fi tarihinden kalma binanın esmer renkli harabelerinin ortasında, büyük bir zarafetle yukarı doğru

atlıyordu. Arkada, Tournelles Sarayı'nın sivri külahlarının ormanı yükseliyordu. Dünyanın hiçbir yerinde, ne Chambord Şatosu'nda, ne Elhamra Sarayı'nda bu alemlerden, küçük çan kulelerinden, bacalardan, fırıldaklardan, helezonlardan, zımbalanmış gibi duran, ışıkla delinmiş asma fenerlerden, küçük köşklerden tığ gibi sipsivri, her biri değişik biçim, yükseklik ve tavırdaki incecik kulelerden daha büyüleyici, daha havai, daha sihirli bir görünüm yoktur. Dev boyutlu taştan bir satranç tahtası sanırdınız.

Tournelles Sarayı'nın sağında, birbirinin içine giren, çepeçevre bir hendekle sımsıkı bağlanmış gibi duran, bir mürekkep siyahlığındaki şu muazzam kuleler demeti, pencereden çok mazgal delikleri bulunan şu kale burcu, hep kalkık duran şu kale köprüsü, hep inik duran şu demir parmaklık, Bastille'dir. Mazgallardan uzanan ve sizin uzaktan su oluklarına benzettiğiniz şu siyah gagaları andıran şeyler de top namlularıdır.

İşte, onların gülleleri altında, o korkunç binanın dibinde, iki kulesinin arasına gömülen Saint-Antoine Kapısı.

Tournelles Sarayı'nın ötesinde, V. Charles'ın sur duvarlarına kadar bol yeşillikli, çiçekli bölmelerle, sarayın tarlaları, bahçeleri bir kadife halı gibi uzanıyordu. Bunların ortasında, içinden çıkılmaz dolambaçlı yollarıyla, ağaç labirentleriyle, XI. Louis'nin Coictier'ye ihsan ettiği ünlü Dedalus Bahçesi seçilebiliyordu. Bu bilim adamının gözlemevi, labirentlerin ortasında, başlık yerinde küçük bir ev bulunan iri bir sütun gibi yükseliyordu. Bu bilim yuvasında müthiş yıldız fallarına bakılmıştı.

Bugün orada Royale Alanı vardır.

Okuyuculara ancak en ünlülerini belirterek bir parça fikir vermeye çalıştığımız saraylar mahallesi, dediğimiz gibi, V. Charles surlarının doğuda Seine Irmağı'yla yaptığı köşeyi dolduruyordu. Kentin merkezini ise halka ait bir yığın ev kaplıyordu. Gerçekten de, Cite'nin sağ kıyısının üç köprüsü buraya açılıyordu; köprüler de, saraylardan önce evler meydana getirirler. Arı kovanındaki petek gözleri gibi birbirine sıkışan bu orta halli aile evleri yığınının kendine özgü bir güzelliği vardı. Bir başkent damları da bir denizin dalgaları gibidir, yüce bir şeydir bu. Bir kere birbirini kesen, karmakarışık sokaklar kütesinin içinde yüzlerce eğlenceli şekil meydana getiriyordu. Halles çevresinde bin bir çizgili bir yıldız gibiydi. Saint-Denis ve Saint-Martin Caddeleri, sayısız kollarıyla, birbiri peşinden, dallarını birbirine katan iki kalın ağaç gibi uzanıyordu. Sonra da eğri büğrü çizgiler, Plâtrerie, Verrerie, Tixeranderie Caddeleri vb... hepsinin üzerinde kıvrılarak gidiyordu. Bu sivri çatı tepeleri denizinin taş kesilmiş dalgalanmalarını delip geçen çok güzel yapılar da vardı. Şurada, arkasında Seine sularının Pont-aux-Meuniers Değirmeni'nin çarkları altında köpüklendiği görülen Pont-aux-Changeurs (Köprüsü)nün başındaki yapı, Julien l'Apostat döneminde olduğu gibi artık Roma kulesi değil, kazmanın üç saatte ancak bir yumruk kalınlığında bir parça koparabileceği sert taştan yapılmış, on üçüncü yüzyıldan kalma bir derebeylik kulesi, Châtelet idi. Şuradaki de, on beşinci yüzyılda tamamlanmamış olmasına karşın gene de oymalarla keskinliği giderilmiş köşeleriyle, o haliyle bile görkemli bir yapı olan Saint-Jacques-de-la-Boucherie. Yapı, özellikle, bugün bile, damının dört köşesine konarak yeni Paris'e eskinin gizlerini çözdürmek istermiş gibi bir halleri olan şu dört sfenksten yoksundu; yontucu Rault onları ancak 1526' da yerleştirdi ve emeğinin karşılığı olarak da yirmi frank aldı. Okuyucuya biraz fikir verdiğimiz Greve Alanı'na açılan Sütunlu Ev'di bu. Şuradaki de o zamandan sonra, "sağbeğenili" bir cümle kapısının berbat ettiği

Saint-Gervais idi; Şu eski sivri pencereleri artık hemen hemen yarım daire Şeklinde kemerlere d6n6Şen Saint-Mery Kilisesi idi; Şu da an kulesinin Şahane sivri k6lahı dillere destan olan Saint-Jean Kilisesi. Bu karanlık, dar ve derin sokaklar kargaŐalıŐına harikalarım g6mmekten çekinmeyen daha yirmi kadar başka anıt.

Bunlara bir de d6rtyol kavşaklarında daraŐalarından daha da bol rastlanan oymalı taştan haçları da ekleyin; uzaktan, damların 6zerinden mimari deŐer taşıyan evre duvarları ayırt edilen Innocents G6m6tl6Ő6'n6; Cossonnerie SokaŐı'nın iki bacası arasından tepesi g6r6nen Halles'in ibret direŐi; her zaman halkla kapkara dolu olan d6rtyol aŐzında Croix-du-Trahoir'ın merdiveni; Tahıl Pazarı'nın çember biçimi sıralanmış kul6beleri; sarmaŐıkların kemirdiŐi kulelerle, harap olmuş kapılar, yıkıldı yıkılacak durumda ve biçimsiz duvar parçalarıyla evler arasında boŐulup kalan, Şurada burada fark edilen, Philippe-Auguste'6n eski sur duvarlarının parçalan; bin bir d6kk6nı ve kan deryası içindeki mezbahasıyla rıhtım; Pont-au-Foin'dan For-l'Eveque'e kadar vapurlarla dolu Seine IrmaŐı ve işte 1482'de Kent'in merkezi trapezinin ne olduŐu konusunda belli belirsiz bir g6r6nt6y6 g6zlerinizin 6n6nde canlandırabilirsiniz.

Birisi konaklar, 6b6r6 evlerle kaplı bu iki mahalleyle birlikte, Kent'in g6zler 6n6ne serdiŐi 66nc6 g6r6n6m Őuydu: DoŐudan batıya doŐru hemen hemen b6t6n çevresini boydan boya kuşatan ve Paris'i kapatan m6stahkem sur duvarlarının arkasında ona manastırlardan ve i kiliselerden meydana gelen ikinci bir i suru oluşturan upuzun bir manastırlar kuŐaŐıydı bu. B6ylece, hemen Tournelles Sarayı'nın parkının bitiŐiŐinde, Saint-Antoine SokaŐı ile eski Temple SokaŐı arasında, sadece Paris'in sur duvarıyla sınırlanan uçsuz bucaksız ekin tarlalarıyla Sainte-Catherine Manastırı vardı. Eski ve yeni Temple Sokakları arasında, mazgallı geniş bir avlunun ortasında y6ksek, dimdik ayakta ve tek başına, uŐursuz bir kuleler destesi halinde Temple Manastırı vardı. Neuve-du-Temple SokaŐı ile Saint-Martin SokaŐı arasında, bakımlı bahçelerinin ortasında Şahane Saint-Martin Manastırı yer alırdı; bunun kuleler kuŐaŐı ile an kulelerinin tacı, g6rkem ve kudret bakımından ancak Saint-Germain-des-Pres ile boy 6l6Őebilirdi. Saint-Martin ve Saint-Denis sokakları arasında Trinite Kilisesi'nin avlusu uzanıyordu. En sonda da, Saint-Denis SokaŐı ile Montorgueil SokaŐı arasında, Filles-Dieu rahibeler hastanesi. Bunun hemen yanında, Mucizeler Sarayı'nın 6r6m6Ő damlarıyla, taşları d6k6lm6Ő evre duvarı g6ze çarpıyordu. Bu, dindar manastırlar zincirine katılıp da kutsal olmayan tek halkaydı.

En sonunda, saÇ kıyının damlar yıŐınında kendiliŐinden beliren ve evre duvarının batı k6Őesiyle, aŐaŐıdaki suyun kıyısını kaplayan d6rd6nc6 b6lme, Louvre Sarayı'nın eteklerine sıkışan yeni bir saraylar ve konaklar d6Ő6m6ydu. Philippe-Auguste'6n k6hne Louvre'u, kocaman kulesinin yirmi 6 ana kuleyle, sayısız k66k kuleyi çevresinde topladıŐı bu son derece b6y6k yapı uzaktan Alençon KonaŐı ile Petit-Bourbon'un gotik biçemindeki çatılarının arasında çakılmış gibi duruyordu. Hep g6klere dikilmiş yirmi d6rt başı, kurŐunla ya da balık sırtı nakışlı kayaŐantaŐıyla kaplı, hepsi de madeni parıltılarla parlayan canavar g6vdeleriyle, Paris'in dev boyutlu bekçisi, bu kuleli ejderha Kent'in batıdaki g6r6n6Ő6n6 hayret verici bir Şekilde tamamlıyordu.

B6ylece, Romalıların "*insula*"^[59] adını verdikleri uçsuz bucaksız, saŐda, solda, birisi Louvre, 6b6r6 Tournelles Sarayı ile bezenen iki saraylar topluluŐuna dayanan, kuzeyde uzun bir manastırlar ve ekin tarlaları kuŐaŐıyla sınırlanan, hepsi de birbirine karışan, g6zlerde eriyen muazzam bir orta halli evler yıŐını; kiremit ve kayaŐantaŐı kaplı damları birbiri 6zerine onca garip zincirler çizen bu

binlerce yapının üzerinde sağ yakanın kırk dört kilisesinin dövmeli, nakışlı, menevişli çan kuleleri; ortasında sayısız, hesapsız sokaklar; sınır olarak bir yanda dört köşe kuleli, yüksek duvarlar (Üniversite'nin duvarı yuvarlak kuleliydi); öbür yanda köprülerle bölünen, bir sürü gemiyi sürükleyen Seine Irmağı: İşte on beşinci yüzyıldaki Kent.

Kalın sur duvarlarının ötesinde birkaç dış mahalle Kapılar'a sıkışmıştı; ama Üniversite'nin mahallelerinden daha az sayıda ve daha seyrektiler. Bunlar, Bastille'in arkasında, Croix-Faubin'in garip oymaları ve Saint-Antoine-des-Champs Manastırı'nın destek kemerlerinin çevresine kümelenmiş yirmi kulübeydi; sonra buğday başakları arasında kaybolan Popincourt; ardından neşeli meyhane köyü Courtille; çan kulesi uzaktan bakılınca, Saint-Martin Kapısı'nın sivri tepeli kulelerine eklenmiş gibi görünen kilisesiyle Saint-Laurent bucağı; geniş Saint-Ladre arazisiyle Saint-Denis dış mahallesi; Montmartre Kapısı'nın dışında, beyaz duvarlarla çevrili Grange-Bateliere; onun arkasında tebeşirli yamaçlarıyla, o dönemde hemen hemen değirmenleri sayısında kilisesi bulunan Montmartre; bugün elinde kala kala sadece değirmenleri kaldı, çünkü toplum artık yalnızca bedenini ekmeğini arıyor, istiyor. En sonunda, Louvre'un ötesinde, çayırlar, tarlalar arasında, daha o zaman oldukça önemli bir yer olan Saint-Honore dış mahallesinin uzandığı, Petite-Bretagne'ın yeşerdiği ve ortasında kalpazanları haşladıkları korkunç fırının yusuvarlak yer aldığı Marche-aux-Pourceaux yayılır. Courtille ile Saint-Laurent arasında ıssız ovalara çömelmiş bir tepenin doruğunda, uzaktan, kazılmış bir temel üzerinde ayakta duran harabe halinde bir sıra sütuna benzer bir yapı gözünüze çarpmıştır. Bu ne bir Pantheon, ne de Olympus Dağı'nda bir Zeus tapınağıydı. Bu, Montfaucon'du.

Şimdi, bunca yapının sayımı, pek kısa olmasına özen göstermemize karşın, okuyucunun zihninde, biz onu kurdukça, eski Paris'in genel görünümünü parça parça bölemediyse, birkaç sözcükle özetleyelim. Tam ortada, biçimiyle kocaman bir kaplumbağaya benzeyen ve kurşuni damlar kabuğunun altından da bacakları andıran kiremit pullu köprülerini uzatan Cite Adası. Solda, Üniversite'nin diken diken, sımsıkışık, yoğun, sağlam, tek parça taştan yamuk dörtgeni. Sağda, Kent'in, bahçelerle, anıtlarla daha çok karışmış engin yarım dairesi. Sayısız yollarla harelenmiş üç blok, Cite, Üniversite, Kent. Ortasında, adalarla, köprülerle, gemilerle tıkanmış, Du Breul Baba'nın "sağmal inek Seine" dediği Seine Irmağı. Çepeçevre etrafında, bin bir çeşit tarımla yamalanmış, güzel köyler serpilmiş, uçsuz bucaksız bir ova. Solda Issy, Vanvres, Vaugirard, Montrouge, yuvarlak kulesi ve kare kulesi ile Gentilly, vb. sağda. Conflans'dan Ville-l'Eveque'e kadar yirmi tanesi daha. Ufukta, bir havuzun kenarı gibi yusuvarlak biçimde yerleşen bir tepeler kıvrımı. En sonda da, uzakta, doğuda Vincennes ve dört köşe yedi kulesi; güneyde Bicetre ve sivri kuleleri; kuzeyde, Saint-Denis ve ipincecik sivri kulesi; batıda, Saint-Cloud ve kale burcu. İşte 1482'de yaşayan kargaların Notre-Dame'ın kulelerinin tepesinden gördükleri Paris buydu.

Oysa Voltaire bu kentin "XIV. Louis'den önce sadece dört güzel yapısı olduğunu" söylemişti: Sorbonne'un kubbesi, Val-de-Grâce, çağdaş Louvre, dördüncüsünü unuttum, belki de Luxembourg'du. Bereket versin ki, Voltaire "Candide"i de yazdı; insanlık tarihinin uzun dizisinde birbiri ardı sıra gelip geçen bütün insanlar arasında en başarılı şeytani gülüşü olan da odur. Bu da zaten, insanın güçlü bir deha olup da, katkıda bulunmadığı, içinde olmadığı bir sanattan hiçbir şey anlamadığını kanıtlar. Moliere, Raffaello ve Michelangelo'ya "Çağlarının şu Mignard'ları"^[60] derken onları pek çok onurlandırdığını sanmıyor muydu?

Biz gene on beşinci yüzyıl Paris'ine dönelim.

Paris o zamanlar sadece güzel bir kent değildi; tutarlı bir kentti de; Ortaçağ'ın mimari ve tarihi bir ürünü, taştan bir tarihi. Sadece iki katmandan meydana gelmiş bir kentti: Roman katman ve gotik katman, çünkü Roma katmanı, Ortaçağ'ın kalın kabuğunu delip arasından görüldüğü Julianus Hamamları dışında, çok uzun zamandan beri kaybolmuştu. Kelt katmanına gelince, kuyular kazarken bile artık hiçbir örneğine rastlanmıyordu.

Elli yıl sonra, Rönesans gelip de son derece ciddi, ağırbaşlı olmakla birlikte gene de pek çeşitli olan bu bütünlüğe düşlemlerinin ve sistemlerin göz kamaştırıcı ihtişamını, roman biçemi yarım daire kemerler, Grek biçemi sütunlar, gotik basıklıklar aşırılıklarını, son derece zarif ve eşsiz oymalarını, arabesk ve yaprak biçimi süslere özel düşkünlüğünü, Luther çağdaşı mimari puta taparlığını kattığı zaman, Paris belki de, göze de, düşünceye de daha az ahenkli gelmesine karşın, daha da güzelleşti. Ne var ki, bu harikulade an uzun sürmedi. Rönesans yansız olamadı; sadece inşa etmekle yetinmedi, yıkmak istedi. Alana da gereksinmesi olduğu bir gerçektir. Bunun için, gotik Paris sadece bir dakika eksiksiz olabildi. Saint-Jacques-de-la-Boucherie daha henüz tamamlanmıştı ki, eski Louvre'u yıkmaya başlıyorlardı.

O zamandan beri, koca kent gündün güne biçimsizleşti. Altında roman biçemi Paris'in kaybolduğu gotik Paris de yok oldu. Ama onun yerini hangi Paris'in aldığı söylenebilir mi?

Hâlâ pek ince zevkli iki yapı olan Tuileries'de Catherine de Medicis'nin Paris'i, Belediye Sarayı'nda da 11. Henri'nin Paris'i vardır; Royale Alanı'nda IV. Henri'nin Paris'i vardır: Taş köşeli tuğla önyüzlerle, kayağantaşı kaplı damlarıyla üç renkli evler; Val-de-Grâce'da XIII. Louis'nin Paris'i: Ezilmiş ve bodur bir mimari, sepet sapı biçiminde kemerler, sütunlarda bilmem nasıl göbekli ve kubbelerde de kambur bir hal; Invalides'de XIV. Louis'nin Paris'i: Büyük, görkemli, yaldızlı ve soğuk; Saint-Sulpice'de XV. Louis'nin Paris'i: Kıvrımlar, kurdele fiyonkları, bulutlar, tel şehriyeler, hindibalar, hepsi de taştan; Pantheon'da XVI. Louis' nin Paris'i: Roma'daki Saint-Pierre Kilisesi'nin kötü bir kopyası (bina beceriksizce kurulmuş, bu da çizgilere uygun düşmemiş); Tıbbiye Okulu'nda Cumhuriyet'in Paris'i: III. yıl anayasası Minos yasalarına ne kadar benzerse, Colosseum'a ya da Parthenon'a o kadar benzeyen bir zavallı Grek ve Roma beğenisi; mimaride buna geçiş dönemi beğenisi adı verilir; Vendome Alanı'nda Napoleon'un Paris'i: İşte bu Paris yücedir, uludur; toplardan yapılmış tunç bir sütun; Borsa binasında Restauratoriun Paris'i: Bembeyaz bir sütunun üzerinde dümdüz bir şerit; tümü karedir ve yirmi milyona mal olmuştur.

Ayırt edici bu yapılardan her birine bir beğeni, biçim ve tavır benzerliğiyle çeşitli yerlere dağılmış ve uzmanların gözlerinin kolayca seçtiği, tarihini belirttiği bir miktar ev de bağlanır. İnsan bakıp da görmesini bilince, bir yüzyılın ruhunu, bir kralın yüz ifadesini bir kapı tokmağında bile bulur.

Demek ki bugünkü Paris'in hiçbir genel yüz ifadesi yok. Birçok yüzyılın örneklerinin bir koleksiyonudur; bu örneklerin en güzelleri de yitip gitmiştir. Başkent sadece evlerle genişliyor, hem de ne evler! Paris bu gidişle, her elli yılda bir yenilenecek demektir. Bu nedenle, mimarisinin tarihsel anlamı her gün siliniyor. Anıtlar kentte gittikçe seyrekleşiyor, âdeta evlerin içinde boğularak yavaş yavaş gömülüp battıklarını görür gibi oluyoruz. Babalarımızın taştan bir Paris'i vardı; oğullarımız alçıdan bir Paris ile yetinmek zorunda kalacaklar.

Yeni Paris'in çağdaş anıtlarına gelince, onlardan söz etmekten kendimizi bağışık tutacağız. Onları

gerektiği ölçüde takdir etmediğimizden değil. Hiç kuşkusuz, B. Soufflot'nun Sainte-Genieveve'i şimdiye kadar taştan yapılmış Savoie pastalarının en güzelidir. Legion d'Honneur Sarayı da son derece soylu bir pasta örneğidir. Tahıl Pazarı'nın kubbesi büyük ölçekli bir İngiliz cokey kasketidir. Saint-Sulpice'in kuleleri kocaman iki zurnadır; önünde sonunda bu da bir biçimdir; yamru yumru, buruşuk suratlı telgraf direği bunların çatılarında sevimli bir engebe meydana getiriyor. Saint-Roch'un cümle kapısının ihtişamı ancak Saint-Thomas d'Aquin ile boy ölçüşebilir. Bir mahzende yüksek kabartma halinde yontulmuş çarmıhtaki İsa heykeli ve yaldızlı tahtadan bir güneş simgesi vardır. Bütün bunlar çok güzel şeylerdir. Botanik Bahçesi'nin labirentindeki fener de pek usta işidir. Borsa Sarayı'na gelince, sütunlarıyla Grek, yarım çember biçimindeki kapı ve pencere kemerleriyle Romalı, basık, büyük kubbesiyle Rönesanslı olan bu yapı, hiç kuşku yok ki çok düzgün ve çok saf bir anıttır. Kanıtı da şudur ki, Atina'da bile görülmeyen, şuradan buradan zarafetle soba borularının kestiği, güzel bir düz çizgi halindeki parmaklıklı bir çatı katıyla taçlandırılmıştır. Şunu da ekleyelim ki, bir yapının mimarisinin yapılaş amacına uygun olması bu amacın da binanın sadece görünüşünden kendi kendisini ele vermesi usuldense, hiç ayırım gözetmeksizin, bir kral sarayı, bir meclis binası, bir belediye sarayı, bir okul, at eğitim yeri, bir akademi, bir antrepo, bir adliye binası, bir müze, bir kışla, bir lahit, bir tapınak, bir tiyatro olabilen yapıya insan ancak hayranlık duyabilir. Ama bu yapı şimdilik Borsa Sarayı'dır. Bir yapı üstelik iklime de uyum sağlamalıdır. Bu bina, hiç kuşkusuz, bizim soğuk ve yağmurlu havalarımız için yapılmıştır. Doğuda olduğu gibi, âdeta dümdüz bir damı vardır, bu nedenle kışın kar yağdığı zaman damı süpürürler, besbelli ki dam denen şey de süpürülmek için yapılmıştır. Az önce sözünü ettiğimiz amaca gelince, onu da pekâlâ yerine getiriyor, eski Yunan'da tapmak olabileceği gibi, Fransa'da Borsa binasıdır. Önyüzündeki güzelim çizgilerin saflığını bozabilecek olan saat kadranını gizlemek için mimar gerçekten de oldukça sıkıntı çekmiş; ama buna karşılık binanın çepeçevre etrafını dolanan şu sıra sıra sütunlara sahip olduk; bunların altında dinsel kutsallığı olan önemli günlerde kambiyo memurları, ticaret simsarları kafilesi büyük bir görkemle yayılabilir.

Kesinlikle kuşku yoktur ki, bunlar son derece görkemli yapılardır. Bunlara bir de Rivoli Caddesi gibi, eğlenceli ve değişik birçok sokağı da ekleyelim ve bir gün balon uçuşu görülen Paris'in, bu çizgi zenginliğini, ayrıntı bolluğunu, bu görünüş çeşitliliğini, bir dama tahtasının özelliğini oluşturan sadelikteki o bilmem nasıl bir yüceliği ve güzellikte beklenilmeyeni, umulmayı gözler önüne sermesinden hiç de umudumu kesmiyorum.

Bununla birlikte, bugünkü Paris size ne kadar güzel, ne kadar görkemli gelirse gelsin, on beşinci yüzyılın Paris'ini hayalinizde canlandırın, onu aklınızdan yeni baştan kurun, sipsivri kule tepelerinin, kalelerin ve çan kulelerinin şu şaşkınlık verici çiti arasından gün ışığına bir bakın, muazzam kentin ortasına serpin, adaların sivri ucuyla yırtın, bir yılanın gömleğinden daha değişken olan Seine Irmağı'nı yeşil ve sarı geniş bataklıklarıyla köprülerin kemerlerinde büzüşdürün, gök mavisi bir ufkun üzerinde o kocamış köhne Paris'in gotik yüzünü açıkça belirtin, onu sayısız bacasına yapışan bir kış pusunun içinde o yüzün çevresini dalgalandırın; onu derin bir gecenin içinde boğun ve bu karanlık yapılar labirentinin içindeki zifiri karanlıklarla ışıkların garip oyununu seyredin; onu belli belirsiz çizen ve sislerin içinden kulelerinin kocaman başlarını ortaya çıkaran bir ayışığına oraya atıverin ya da şu kapkara silueti yeniden ele alın, çan kulelerinin alemlerini, sivri çatıların binlerce dar açılarını gölgelerle yeniden canlandırın ve bir köpekbalığı çenesinden daha da tırtıllı olan bu görüntüyü batının bakır kızılı göğü üzerinde belirtin. Sonra da karşılaştırın.

Ve yeni kentin artık size veremeyeceği bir duyguyu eski kentten almak isterseniz, çıkın, büyük bir şenlik sabahı, Paskalya'nın ya da Pentecote'un doğan güneşinde, bütün başkenti ayaklarınızın altında görebileceğiniz yüksek bir yere çıkın ve neşeli çan seslerinin uyanışında bulunun. Gökyüzünden kopan bir işaretle –çünkü bu işareti güneş verir– bu binlerce kilisenin hep birlikte titrediğini görün. Bunlar önce, tıpkı çalgıcıların başlayacaklarını birbirlerine haber verdikleri gibi, bir kiliseden öbürüne giden dağınık çınlamalardır; sonra birdenbire bakın, –çünkü kimi zaman kulağın da gözü vardır sanki– her çan kulesinden, aynı anda, bir ses sütunu gibi, bir ahenk dumanı gibi bir şeyin yükseldiğini görün. Önce, her çanın titreşimi dümdüz, saf, âdeta ötekilerden ayrı olarak sabahın parlak göğünde yükselir. Sonra, yavaş yavaş, büyüyerek bunlar birbirleriyle birleşirler, birbirlerine katılırlar, birbirinin içinde kaybolurlar, görkemli bir konser halinde birbirlerine karışırlar. Sayısız çandan durmadan yayılan, uçan, dalgalanan, sıçrayan, kentin üzerinde dönen, salınımların, titreşimlerinin sağır edici halkasını ufku çok ötelere uzatan bir sesli titreşimler kütesidir bu artık. Bununla birlikte, bu ahenk denizi bir düzensizlik, bir kaos değildir. Bütün iriliğine ve bütün derinliğine karşın saydamlığından hiçbir şey yitirmemiştir. Orada, çanlardan çıkan her nota topluluğunun ayrı ayrı kıvrıldığını görürsünüz; orada, kaynana zırlıtısıyla kalın sesli kocaman çanın, sırasıyla bir kalın, bir cırtlak söyleşilerini izleyebilirsiniz; orada, oktavların bir çan kulesinden öbürüne zıpladıklarını görürsünüz; onların kanatlanmış gibi, hafifçecik, ıslık çalaraktan gümüş çandan ileri atıldıklarına, kaynana zırlıtısından, kırılmış, sakatlanmış, topallayarak düşüşlerine bakarsınız; onların arasında Saint-Eustache Kilisesi'nin yedi çanın durmadan inip çıkan zengin sesler dizisini seyredersiniz. Bütün bunların arasında koşuşan, berrak, hızlı notaların ışıklı uç, dört zikzak yaptığım, şimşekler gibi kaybolup gittiğini görürsünüz. Şuradaki keskin, çatlak sesli şarkıcı Saint-Martin Manastırı'dır; burada, Bastille'in uğursuz, öfkeli sesi; öbür uçta inceyle kalın arası sesiyle Louvre'un iri kulesi. Sarayın şahane çanı, durmadan, dört yana parlak ses titreşimlerini serper: Bunların üzerine eşit aralarla Notre-Dame'ın kulesinden tek yönlü bir ses dökülür, onları çekiç altındaki örs gibi kıvılcımlandırır. Zaman zaman Saint-Germain-des-Pres'nin üçlü çanından gelen türlü çeşit sesin geçtiğini görürsünüz. Sonra gene arada sırada bu yüce sesler kütesi aralanır, Ave-Maria'nın bir yıldız tuğu gibi ortaya çıkan, parlayan, kalından inceye geçen sesine yol verir. Altında, konserin en derinlerinde, kiliselerin, kubbelerinin ürpertili gözenekleri arasından fişkırlarak taşan iç şarkısını belli belirsiz ayırırsınız. Hiç kuşkusuz, dinlemek zahmetine değen bir operadır bu. Genellikle, gündüz Paris'ten taşan gürültü, konuşan kenttir; gece soluk alan kenttir; burada ise şarkı söyleyen kenttir. Çan kulelerinin şu "hep birden"ine kulak verin, hepsinin üzerine yarım milyon insanın mırıltısını, ırmağın bitmez tükenmez sızlanmalarını, rüzgârın sonsuz esintilerini, süslü, görkemli org dolapları gibi, ufuktaki tepelerin üzerine yerleşen dört ormanın ağır, uzak dörtlü ezgilerini yayın; böylece de orada, açıkla koyu arası renklerde olduğu gibi, merkezi gürültüde bulunabilen çok boğuk, çok tiz bütün sesleri kısın; sonra da dünyada bu çanlar, çingiraklar gürültüsünden, bu musiki cehenneminden, üç yüz ayak yükseklikteki taş boruların içinde hepsi birden şarkı söyleyen bu binlerce tunç sestem, artık sadece bir orkestra olan bu kentten, bir fırtınanın gürültüsünü yaşatan bu senfoniden daha zengin, daha neşeli, daha yaldızlı, daha parlak bir şey biliyorsanız, söyleyin.

Dördüncü Bölüm

I

Merhametli Kişiler

Bu öykünün geçtiği dönemden on altı yıl önce, güzel bir Quasimodo Yortusu'nun bir pazar [\[61\]](#) sabahı, Notre-Dame Kilisesi'ndeki ayinden sonra, soldaki son cemaat yerinde, yere çakılı tahta yatağın üzerine canlı bir yaratık bırakılmıştı. Des Essarts Şövalyesi Antoine'ın taştan oyulmuş yontusunun 1413'ten beri, hem evliyayı, hem de mümini devirmeye karar verdikleri günden beri diz çökerek seyrettiği ermiş Christophe'un şu "büyük sureti"nin tam karşısında bir yerdi bu yaratığın bırakıldığı nokta. Genel olarak, bulunmuş çocukların bu tahta üzerinde halkın acımasına sunulması bir gelenek halindeydi. Kim isterse onları oradan alırdı. Bu tahta peykenin önünde bakır bir sadaka taşı da dururdu.

1467 yılının Quasimodo sabahı bu tahtanın üzerinde yatan canlı yaratık benzeri şey, çevresine toplanan oldukça büyük bir kalabalığın son derece merakını çekmişti. Topluluğun çoğunluğunu cinsi latif oluşturuyordu. Bunların hemen hemen hepsi de yaşlı kadınlardı.

İlk sırada ve tahta peykeye doğru en çok eğilmiş olanlar arasında, sırtlarındaki bir tür rahibe giysisi ve kurşuni pelerinlerinden bir dinsel topluluğa bağlı oldukları anlaşılan dört tanesi özellikle göze çarpıyordu. Bu alçakgönüllü, saygıdeğer dört hanımın adlarını öykünün geleceğe aktarmasında bir sakınca görmüyorum. Bunlar: Agnes la Herme, Jehanne de la Tarme, Henriette la Gaultiere, Gauchere la Violette idi; dördü de dul, dördü de Etienne-Haudry Manastırı'na bağlı rahibelerdi; vaaz dinlemek üzere, Pierre d'Ailly'nin tüzüğü uyarınca, başrahibelerinin izniyle evlerinden çıkmışlardı.

Hem zaten bu saf yürekli "Haudriettes"ler şu anda Pierre d'Ailly'nin kurallarına uygun davranıyorlarsa da, onlara konuşmamayı insafsızca buyuran Michel de Brache'ın ve Pisa Kardinali'nin kurallarını seve seve canı gönülden çiğniyorlardı.

Agnes bunca bakıştan ürkererek tahta döşeğin üzerinde haykıran, kıvranan küçük yaratığı seyrederken Gauchere'e:

"Nedir bu böyle, Hemşireciğim?" diyordu.

Jehanne da, "Şimdi çocukları böyle yapıyorlarsa eğer, halimiz nice olur?" diyordu.

Agnes, "Çocuklar konusunda hiç bilgim yok; ama buna bakmakla insan mutlaka günah işler," dedi.

"Bu çocuk değil ki, Agnes."

Gauchere de, "Bu ucube bir maymun olacak," diye bir fikir yürüttü.

Henriette la Gaultiere, "Bu bir mucize," diye atıldı.

Agnes, "Öyleyse," diye belirtti. 'Laetare' Yortusu pazarından beri bu tam üçüncüsü. Çünkü daha bir hafta önce, Notre-Dame d'Aubervilliers tarafından pek kutsal bir biçimde cezalandırılan hacılar alaycısının mucizesini gördük, o da bu ayın ikinci mucizesiydi."

Jehanne, "Bu sözümona bulunmuş çocuk tam bir iğrençlik canavarı," diye sürdürdü.

Gauchere, "Bu, bir kilise şarkıcısını bile sağır edecek kadar bağıyor," dedi. "Sus bakalım, küçük geveze!"

La Gaultiere ellerini kavuşturarak, "Ne demezsiniz! Bu garabeti B. de Paris'ye B. de Reims gönderiyor!" diye ekledi.

Agnes la Herme, "Öyle sanıyorum ki," dedi, "bu bir hayvan, bir canavar, bir dişi domuzla bir Yahudi'nin birleşmesinin ürünü; yani Hıristiyan olmayan, suya ya da ateşe atılması gereken bir şey!"

La Gaultiere de, "Umarım hiç kimse bunu istemez," dedi.

Agnes, "Ah! Yarabbi!" diye haykırdı, "Irmaktan aşağı inerken sokağın alt başında Sayın Piskopos'un evinin yanında bulunmuş çocuklar evindeki sütineler var ya hani, ya bu küçük canavarı emzirmeleri için onlara götürürlerse! Bir vampire meme vermeyi yeğlerim, doğrusu ya."

Jehanne, "Şu zavallı Herme de ne saf şey!" diye atıldı. "Hemşireciğim, görmüyor musunuz, bu küçük canavar en aşağı dört yaşında var, sizin sütünüzden çok, tandır kebabına gereksinmesi var onun."

Gerçekten de, bu "küçük canavar" yeni doğmuş bir bebek değildi. (Doğruyu söylemek gerekirse, biz de ona küçük canavardan başka bir ad veremeyeceğiz.) Bu, o dönemde Paris piskoposu olan Sayın Guillaume Chartier'nin markası basılmış bir bez çuvaldan dışarı çıkan bir baş, hayli köşeli ve hayli devinimli küçük bir kütle idi. Hapsedildiği torbadan dışarı taşan bu baş oldukça biçimsiz, çirkin bir şeydi. Orada sadece bir kızıl saç ormanı, bir göz, bir ağız, bir de dişler görünüyordu. Göz ağlıyor, ağız bağıyor, dişler de sanki ısırarak bir şeyler arıyordu. Bütünü de, çevrede durmadan artan, yenilenen halk kalabalığının büyük şaşkınlığı karşısında torbanın içinde çırpınıp duruyordu.

Altı yaşlarında kadar pek güzel, şipşirin bir kızcağzın elinden tutmuş, arkasında başındaki hotozunun altın iğnesinden ta yere kadar uzun bir örtü sürüyen zengin ve soylu bir hanım, Alose de Gondelaurier, geçerken tahta yatağın önünde durdu, talihsiz yarattığı bir süre seyretti. O sırada, ipekliler, kadifeler içindeki sevimli küçük kızı Fleur-de-Lys de Gondelaurier güzel parmağıyla tahta yatağa asılı duran tabelayı heceliyordu: BULUNMUŞ ÇOCUKLAR.

Soylu hanım tiksintiyle başını çevirirken:

"Ben burada sadece çocuklar teşhir edilir sanırdım," dedi.

Metelikler arasında tatlı bir sesle şıkırdayan ve Etienne-Haudry Manastırı'nın zavallı rahibelerinin gözlerini fal taşı gibi açmalarına neden olan gümüş lirayı sadaka çanağına atıp, sırtını döndü.

Bir süre sonra, kralın başkâtibi o azametli, ağırbaşlı ve bilgin Robert Mistricolle, bir kolunda kocaman bir dua kitabı, öbür kolunda da eşi (Guillemette la Mairesse Hanım), böylece hem tinsel, hem de cismani iki düzenleyicisini yanında taşıyarak, oradan geçti.

Tahta sehpanın üzerindeki nesneyi yakından inceledikten sonra:

"Bulunmuş çocuk!" dedi. "Görünüşe bakılırsa Phlegeto Irmağı^[62] kıyısında bulunmuş!"

Guillemette Hanım da:

"Bunun sadece bir tek gözü görünüyor," diye belirtti. "Ötekinin üzerinde kocaman bir et beni var."

"Canım, o et beni değil," diye itiraz etti Robert Mistricolle Efendi.

"Tıpkı buna benzer bir canavar gizleyen bir yumurtadır o, onun da, içinde başka bir şeytan bulunan küçük bir yumurtası var; bu böylece sürüp gider."

Guillemette la Mairesse:

"Siz bunu nereden biliyorsunuz?" diye sordu.

"Çok güvenilir bir kaynaktan biliyorum."

Gauchere de, "Sayın Başkatip, bu sözümona bulunmuş çocuğun geleceği konusunda ne tahmin ediyorsunuz?" diye sordu.

Mistricolle de: "En büyük felaketler," yanıtını verdi.

Dinleyiciler arasındaki yaşlı bir kadın:

"Ah Yarabbim!" dedi, "hem de daha geçen yıl vebayı andıran şiddetli bir hastalık salgını olmuştu; İngilizlerin Harefleu'ye asker çıkardıkları da söylenip duruyor."

Topluluk içinden başka bir kadın:

"Bu olay belki de Kraliçe'nin Eylül ayında Paris'e gelmesine engel olur!" dedi. "Alış-veriş zaten o kadar kötü gidiyor ki!"

Jehanne de la Tarme:

"Bana öyle geliyor ki," diye haykırdı, "bu küçük büyücünün bir tahta üzerinde yatacak yerde bir çalı yığınının üzerinde yatması Paris halkı için çok daha iyi olurdu!"

Deminki yaşlı kadın da:

"Bol alevli bir çalı yığını!" diye ekledi.

Mistricolle, "Öylesi daha sakımlı bir davranış olurdu," dedi.

Birkaç dakikadan beri, genç bir rahip rahibelerin düşünceleriyle, başkatibin hükümlerini dinliyordu. Ciddi ve sert bir yüz, geniş bir alın, derin bir bakıştı bu. Sessizce kalabalığı geri itti,

"küçük büyücü"yü inceledi ve elini onun üzerine doğru uzattı. Tam zamanında yetişmişti. Çünkü bütün bu dindarlar şimdiden "bol alevli çalı yığınının" ağızları sulanarak düşünüyorlardı.

Rahip, "Bu çocuğu evlat ediniyorum," dedi.

Onu cüppesinin içine koydu ve alıp götürdü. Orada bulunanların hepsi onun ardından ürkek gözlerle bakakaldılar. Adam bir süre sonra, o çağlarda kiliseden manastıra ulaşan Kırmızı Kapı'dan geçip kaybolmuştu bile.

İlk şaşkınlık anı geçtikten sonra Jehanne de la Tarme, Gaultiere'in kulağına eğilip:

"Bu genç rahip Bay Claude Frollo'nun büyücü olduğunu ben size söylememiş miydim, hemşireciğim?" dedi.

II Claude Frollo

Gerçekten de, Claude Frollo rastgele bir kimse değildi. Geçen yüzyılın o densiz, haddini bilmez dilinde hiç ayırım gözetmeksizin "yüksek kentsoylular" ya da "küçük soylular" adı verilen o orta halli ailelerin birinden geliyordu. Bu aileye Paclet Kardeşler'den Paris Piskoposluğu'na bağlı bulunan, yirmi bir konutu on üçüncü yüzyılda ruhani mahkeme huzurunda birçok davaya konu olan Tirechappe Malikânesi miras kalmıştı. Claude Frollo da bu malikânenin sahibi sıfatıyla gerek Paris'te, gerek banliyölerde arazi vergisi isteyen derebeylerden biriydi; bu nitelikle onun adı uzun zaman, François Le Rez Efendi'ye ait Tancarville Konağı ile Tours Okulu arasında, Saint-Martin-des-Champs'daki manastır vakıf sicilinde görüldü.

Claude Frollo'yu ailesi daha çocukluğunda ruhban sınıfına adanmıştı. Ona Latince öğretmişlerdi. Gözlerini yere eğmeye ve alçak sesle konuşmaya alıştıırılarak yetiştirilmişti. Daha küçük bir çocukken, babası onu Üniversite'deki Torchi Manastır Okulu'na yerleştirmişti. Çocuk orada dua kitabıyla okuma kitabı arasında büyüdü.

Zaten, tutkuyla çalışan ve çabuk öğrenen durgun, ağırbaşlı, üzgün tavırlı bir çocuktur. Teneffüslerde avaz avaz çığlıklar koparmazdı. Fouarre Sokağı'ndaki içki âlemlerine pek seyrek katılırdı, "dare alapas et capillos laniare"nin^[63] ne olduğunu bilmezdi ve yazarların "Üniversite'nin altıncı karışıklığı" adı altında kaydettikleri 1463 ayaklanmasına hiç mi hiç katılmamıştı. Montagu'nün yoksul öğrencilerinin kendilerine adını veren kısa kaputlarıyla ya da Dormans Okulu'nda parasız yatılı okuyan öğrencilerin tepeleri tıraş edilmiş başlarıyla, hele üç renkli –tirşe, mavi, mor– Quatre-Couronnes Kardinali fermanının dediği gibi "azurini coloris et bruni" çuhadan uzun ceketleriyle pek ender alay ederdi.

Buna karşılık, Jean-de-Beauvais Sokağı'ndaki büyüklü küçüklü bütün okulların gedikli öğrencisiydi. Kilise Hukuku'nu okumaya başlayacağı anda Rahip Saint-Pierre de Val'in ilk gözüne ilişen öğrenci, hep Claude Frollo idi: Saint-Vendregesile Okulu'nda, kürsünün tam karşısında, bir filayağına yapışmış gibi durur, elinde boynuz diviti, kalemini geveler, aşınmış dizinin üzerinde yazı karalar, kışın da parmaklarının ucuna üflerdi. Kararnameler öğretmeni Sayın Miles d'Islier'nin her pazartesi sabahı, Chef-Saint-Denis Okulu'nun kapıları açılırken soluk soluğa geldiğini gördüğü ilk dinleyici Claude Frollo idi. Böylece genç rahip adayı daha on altı yaşında mistik teolojide bir kilise büyüğüne, hukuki teolojide ruhani meclis rahibine, skolastik teolojide de bir Sorbonne profesörüne kafa tutacak duruma gelmişti.

Teolojiyi aştıktan sonra Papalar Kararnameleri bilimine daldı. "Mahkeme Hükümleri Üstadı"ndan "Charlemagne Fermanları"na inmişti. Bilim doymazlığıyla, üst üste, Papa buyrultularını yutmuştu; Hispale piskoposu Theodore'un, Worms piskoposu Bouchard'ın, Chartres piskoposu Yves'in fermanlarını; sonra Charlemagne Fermanları'nın yerini alan Gratien Papalık Fermanı'nı; daha sonra IX. Gregoire'ın risalesini, III Honorius'un "Super specula" mektubunu, adeta yuttu. Ortaçağ kaosu içinde çarpışan ve hazırlık evresinde bulunan bu geniş yurttaşlık hukuku ve kilise hukuku dönemini, Piskopos Theodore'un 618'de açtığı ve Papa Gregoire'ın 1227'de kapattığı o dönemi kendisi için berrak ve rahat, kolay anlaşılır hale getirdi.

Bu işi de tamamladıktan sonra, tıp bilimine, zekâ çalışmaları isteyen sanatlara atıldı. Otlar ve merhemler bilimini öğrendi. Şiddetli ateşler, yaralar-bereler, irinli şişler ve çıbanlar konusunda uzman oldu. Jacques d'Espars onu iç hastalıkları uzmanı, Richard Hellain de cerrah olarak yanlarına alırlardı. Bütün sanat lisans, ihtisas ve doktora aşamalarını başarıyla geçti. Yabancı dilleri, Latinceyi, İbraniceyi, Yunancayı, o çağda pek isteklisi bulunmayan bu üç kutsal dili öğrendi. Bilim konusunda ne varsa hepsini elde etmek ve biriktirmek tutkusu onda adeta gerçek bir hastalığa dönüşmüştü. On sekiz yaşında dört fakülteyi bitirmişti. Genç adama öyle geliyordu ki, yaşamın tek amacı vardır: Öğrenmek.

Aşağı yukarı o günlerde, 1466'nın şiddetli yazında, Paris Vikontluğu'nda tam kırk binden fazla kişiyi götüren büyük veba salgını patlak vermişti ve bu ölenler arasında Jean de Troyes adıyla anılan "pek erdemli, yetenekli, bilgin ve zarif bir kimse olan, kralın müneccimbaşısı Arnoul Efendi" de vardı. Hastalığın en çok Tirechappe Sokağı'nı kasıp kavurduğu söylentileri Üniversite'de yayıldı. Claude'un anası babası da emlaklarının ortasında, orada oturuyorlardı. Genç öğrenci bir hayli telaşlanarak hemen baba evine koştu. İçeri girdiğinde anası da babası da bir gün önce ölmüşlerdi. Daha kundakta olan bir erkek kardeşi sağdı, beşiğinde avaz avaz bağıırıyordu. Bu çocuk Claude'a ailesinden kalan tek varlıktı. Çocuğu hemen kucağına aldı ve derin düşüncelere dalarak evden çıktı. Genç adam o zamana kadar sadece bilim dünyasında yaşamıştı, şimdi artık hayatın içinde yaşamaya başlıyordu.

Bu felaket Claude'un yaşamında bir bunalım yarattı. On dokuz yaşında yetim öksüz bir ağabey, bir aile başkanı olarak, okul düşlerinden bu dünyanın gerçeklerine çekildiğini pek acı bir biçimde duyumsamıştı. Bunun üzerine, yüreğinin derinlerinde büyük bir acıma duyarak bu çocuğa, kardeşine, sonsuz bir tutku ve özveriyle bağlandı; şimdiye kadar sadece kitapları sevmiş olan kendisi için insan sevgisi pek garip, pek tatlı bir şeydi.

Bu sevgi şaşılacak bir dereceye kadar gelişti. Böylesine el değmemiş, bakir bir ruhta bu sevgi ilk aşk gibi bir şeydi. Çocukluğundan beri, pek az tanıdığı ana babasından ayrı kalan, manastıra kapatılan, âdeta kitapların içine hapsedilen, her şeyden önce çalışmak, öğrenmek hırısında olan, o zamana kadar sadece bilim içinde genişleyen zekâsına, edebiyat içinde büyüyen düşlerine özen gösteren, onlara bağlı olan zavallı öğrenci yüreğinin yerini hissedecek zamanı daha bulamamıştı. Gökten ansızın kucağına düşen bu anasız-babasız erkek kardeş, bu bir damla yavrucak, onu yepyeni bir insan haline getirdi. Şu dünyada Sorbonne'un kuramlarından ve Homeros'un dizelerinden daha başka bir şeylerin de bulunduğunu, insanoğlunun sevgiye gereksinme duyduğunu, sevgisiz, aşksız yaşamın kuru, çıplak, yaygaracı ve kulak tırmalayıcı gıcırıtılı bir çarktan başka bir şey olmadığını öğrendi. Yalnız, sandı ki, çünkü hâlâ düşlemlerin ancak gene düşlemlerin yerini aldığı yaştaydı, kan bağları, aile sevgileri zorunlu olan tek sevgilerdir, sevilecek bir küçük kardeş de bütün bir yaşamı doldurmaya yeter.

İşte böylece, daha şimdiden, derin, ateşli, yoğun bir yaradılışın tutkusuyla, kendini canla başla küçük Jehan'ın sevgisine gömdü. Bu zavallı, narin, güzel, sarışın, pembe-beyaz, kıvrır kıvrır saçlı yaratık, bir yetimden başka dayanağı olmayan bu öksüz, yüreğinin en derin noktalarına kadar onu alt-üst ediyordu. Yaradılışı bakımından ciddi bir düşünceye sahip olduğu için de, Jehan'ı sonsuz bir acımayla düşünmeye başladı. Büyük bir dikkat ve özen isteyen çok narin bir şey gibi onun için tasalanmaya ve ona emek vermeye başladı. Çocuğa ağabeyden de öte, anne oldu.

Küçük Jehan, annesini yitirdiğinde hâlâ meme emiyordu. Claude onu sütnineye verdi. Tirechappe Malikanesi'nden başka, Gentilly Kulesi'ne bağlı Moulin mülkü de ona babasından miras kalmıştı. Winchestre Şatosu (Bicetre) yakınında, bir tepenin üzerinde bir değirmendi bu. Orada güzel tombul bir çocuğu emziren değirmenci kadın vardı. Üniversite'ye de yakındı. Claude küçük Jehan'ı ona kendisi götürdü.

Ondan sonra, omuzlarında taşıması gereken bir yükü olduğunu düşünerek, yaşamı son derece ciddiye aldı. Küçük kardeşinin düşüncesi onun sadece tek eğlencesi değil, aynı zamanda da çalışmalarının amacı olmuştu. Kendini Tanrı huzurunda sorumlu olduğu bir geleceğe bütün bütün adamaya, kardeşinin mutluluğundan, gönencinden başka ne bir eş, ne de bir çocuk sahibi olmamaya karar verdi. Böylece, rahiplik esinine her zamankinden daha çok bağlandı. Değeri, bilgisi, doğrudan doğruya Paris piskoposuna bağlı olan durumu kilisenin kapılarını ona ardına kadar açıyordu. Papalığın özel izin belgesiyle, yirmi yaşında rahip olmuştu; Notre-Dame'ın en genç rahibiydi; pek geç saatte yapılan akşam ayininden dolayı "altare pigrorum"^[64] adı verilen mihrapta ayini yönetiyordu.

Orada, ancak Moulin Malikânesi'ne koşmak için bir saatçik ayrıldığı sevgili kitaplarına her zamankinden daha da çok dalmıştı. Onun yaşında pek ender rastlanan o bilgi ve sertlik karışımı ona pek kısa bir zamanda manastırın saygısını ve hayranlığını kazandırmıştı. Genç Claude'un bilginlik ünü manastırdan halka yayılmıştı; bu ün de halk arasında, o çağlarda pek sık rastlandığı gibi, biraz büyücülüğe dönmüştü.

Claude Frollo, Quasimodo günü, sahına dönük koro kapısının yanında, sağ kolda, Hz. Meryem'in resmine yakın olan kendi mihraplarında tembellelere vaaz verdikten sonra dönerken, bulunmuş çocukların yattığı tahtanın başında haykırıp duran yaşlı kadınlar topluluğu dikkatini çekmişti.

Böylesine nefret edilen, böylesine tehditler savrulan bahtsız küçük yaratığın yanına yaklaştı. Bu derin acı, bu biçimsizlik, bu yüzüstü bırakılmışlık ona kardeşini anımsattı; günün birinde kendisi ölürse sevgili küçük Jehan'ın da böyle bulunmuş çocuklar tahtası üzerine pek sefilce atıhvereceği düşüncesi birdenbire aklına gelivermişti. Bütün bunların hepsi bir anda yüreğine dolmuştu: İçinde büyük bir acıma dalgası kabarmış, çocuğu alıp götürmüştü.

Claude Frollo çocuğu torbadan çıkarınca, onu gerçekten de pek biçimsiz, pek çirkin buldu. Zavallıcığın sol gözünün üstünde bir et beni vardı; başı omuzlarının arasına gömülmüş, belkemiği eğri, göğüs kemiği dışarı çıkık, bacakları çarpıktı; ama pek canlı, pek hareketli bir şeye benziyordu. Her ne kadar, hangi dilden kekelediğini anlamak olanaksız ise de, çığılığı gücünü, gürbüzlüğünü belli ediyordu. Bu çirkinlik karşısında Claude'un acıması daha da arttı; içinden, bu çocuğu kardeşinin sevgisi uğruna büyütmeye ant içti; öyle ki, ileride, küçük Jehan herhangi bir suç işlerse, her şeye karşın, kendi adına yapılan bu iyilik ona karşı gelsin. Bu, kardeşi adına yapılan bir nevi hayır işleri yatırımındı; bu, önceden onun için biriktirmek istediği önemsiz bir iyilikti; günün birinde, cennet kapısında tek geçerli ayakbastı akçesi bu olduğundan, küçük haylaz belki de ona gereksinme duyardı, kim bilir.

Evlat edindiği çocuğu vaftiz etti, ona "Quasimodo" adını verdi; ya onu bulduğu günü belirtmek ya da zavallı küçüğün ne dereceye kadar noksan, sadece taslak halinde bulunduğunu anlatmak istemişti: Gerçekten de, tek gözlü, kambur, dizleri bitişik, bacakları çarpık olan Quasimodo ancak bir

"yaklaşık" tan başka bir şey değildi. [\[65\]](#)

Immanis Pecoris Custos, Immanior Ipse [66]

Böylece, 1482'de, Quasimodo artık büyümüştü. Birkaç yıldan beri, babalığı Claude Frollo sayesinde, Notre-Dame'ın çancısı olmuştu: Tanrı'nın yardımıyla XI. Louis kral olmuş, Guillaume Chantier ölünce, kralın berberi olan amiri Olivier le Daim'in desteğiyle 1472'de piskopos olan üstü Louis de Beaumont sayesinde Claude Frollo dajosas başdiyakozu olmuştu.

Demek ki, Quasimodo şimdi artık Notre-Dame'ın çancısıydı.

Zamanla, çancıyı kiliseyle birleştiren, sıkı sıkıya aralarında ilişki kuran bilmem nasıl içten bir bağ oluşmuştu. Meçhul doğumu ve biçimsiz yaratılışının ikili uğursuzluğu nedeniyle ebediyen dış dünyadan ayrılan, çocukluğundan beri bu aşılmaz çifte dairenin içine hapsedilen zavallı bahtsız yaratık, kendisini gölgelerinin içine alıp bağına basan bu dindar duvarların dışında, bu dünyadan hiçbir şey görmemeye alışmıştı. O büyüüp geliştikçe Notre-Dame onun için sırasıyla yumurta, yuva, ev, yurt, evren olmuştu.

Hiç kuşku yok ki, bu yaratıkla bu yapı arasında gizemli, önceden var olan bir çeşit ahenk vardı. Daha küçükken, yapının kubbelerinin karanlıklarında sıçrayarak, eğri-büğü haliyle sürüklenirken, insan yüzü, hayvan uzuvlarıyla, üzerine roman tarzı sütun başlıklarının gölgesinin onca acayip şekiller yansıttığı bu nemli, karanlık taş döşemenin doğal bir sürüngenine benziyordu.

Daha sonraları, hiç düşünmeden, ilk kez çan kulelerinin ipine yapıştığı ve oraya asıldığı, çanı harekete geçirdiği gün Claude'a, babalığına, dili çözülen ve konuşmaya başlayan bir çocuk gibi göründü.

Böylece, yavaş yavaş, hep kilise çerçevesi içinde gelişerek, orada yaşayarak, orada uyuyarak, oradan hemen hemen hiç çıkmayarak, her saat gizemli baskı altında kalarak, en sonunda kendisi de ona benzedi; katedralin bölünmez bir parçası haline geldi, oraya çakıldı kaldı. Onun çıkıntılı köşeleri –deyimi bağışlayın– yapının girintili köşelerine uydu ve değil sadece orada yerleşip oturarı, üstelik doğal içeriği gibiydi. Hemen hemen oranın biçimini almıştı denebilir, tıpkı salyangozun kabuğunun biçimini alması gibi. Bu onun evi, deliği, zarfıydı. Yaşlı kiliseyle onun arasında öyle içgüdümlü derin bir sevgi, öyle manyetik bir benzerlik vardı ki, oraya kaplumbağanın kabuğuna uyduğu gibi uyuyordu. Sert pütürlü katedral onun kabuğuydu.

Bir insanla bir yapının bu garip bakışumlu benzerliği, doğrudan doğruya adeta aynı özden gelen bu birleşmeyi ifade etmek için kullanmak zorunda kaldığımız benzetmeleri sözcüğü sözcüğüne kabul etmemesi için okuyucuyu uyarmak gereksizdir. Bu kadar uzun, böylesine iç içe bir ortak yaşayıştan sonra bütün katedralle ne dereceye kadar içli dışlı olduğunu söylemek de yersizdir. Bu konut, bu barınak ona özgü bir yerdi. Quasimodo'nun inmediği bir tek derinliği, çıkmadığı, tırmanmadığı bir tek yüksekliği yoktu. Defalarca, yalnız oymaların çıkıntılarında yararlanarak, önyüzün birçok yüksekliğine tırmandığı da oluyordu. Dimdik bir duvarda kayan bir kertenkele gibi onun dış yüzünde sürünerek çıktığı sık sık görülen o son derece yüksek, son derece korkunç yerler olan şu dev ikizler, çan kuleleri ona ne baş dönmesi, ne dehşet, ne de göz kararması veriyordu; elinin altında onları o

kadar yumuşak, uysal, tırmanmaya o kadar elverişli görenler Quasimodo'nun bu sarp yüzlü kuleleri evcilleştirdiğini sanırlardı. Bu dev boyutlu kilisenin uçurumları ortasında bir hayli zıplayıp, tırmanıp oynadığından, daha yürümeden yüzen, küçücükken denizle oynayan Kalabriyalı çocuk gibi, o da bir çeşit maymun, dağkeçisi gibi bir şey olmuştu.

Hem zaten, yalnız bedeni değil, fikri de katedralin biçimini almışa benziyordu. Ruhu ne durumdaydı, bu yabancı yaşam içinde, bu düğümlü zarf içinde nasıl bir biçim almıştı, nasıl bir alışkanlığa yatkınlaşmıştı, belirtmesi güç bir şeydir bu. Quasimodo tek gözlü, kambur, topal doğmuştu. Pek büyük emekle, pek büyük sabırla Claude Frollo ona konuşmayı öğretebilmişti. Ne var ki, zavallı bulunmuş çocuğun peşine bir uğursuzluk takılmıştı. On dört yaşında Notre-Dame'ın çancısı olunca, yeni bir sakatlık gelip onu tamamlamıştı: Çanlar kulak zarım patlatmıştı; sağır olmuştu. Doğanın ona dünyaya sonuna kadar açık bıraktığı tek kapı da birdenbire ebediyen kapanmıştı.

Bu kapı, kapanırken, Quasimodo'nun ruhuna hâlâ girebilen tek sevinç ve ışık parıltısını da kesti. Bu ruh bundan böyle zifiri karanlık bir geceye yuvarlandı. Zavallının kederi de biçimsizliği gibi, umarsız, eksiksiz bir hale geldi. Şunu da eklemeyim ki, sağırlığı onu bir bakıma dilsiz etti. Çünkü başkalarına gülünç olmamak için, sadece yalnız kaldığı zamanlar bozduğu bir suskunluğa gömüldü. Claude Frollo'nun onca emekle çözdüğü o dili kendi isteğiyle bağladı. Bu nedenle, durum onu konuşmaya zorladığı zaman, dili ağırlaşmış, beceriksiz bir halde kalakalıyordu, tıpkı rezeleri paslanmış bir kapı gibi.

Şimdi, şu kalın, sert kabuğun arasından Quasimodo'nun ruhuna kadar girmeyi bir deneseydik, kötü yapılmış şu bünyenin derinliklerini araştırabilseydik; saydam olmayan şu uzuvların arkasına meşaleyle bakabilseydik, bu donuk yaratığın karanlık içini inceleyebilseydik, karanlık köşelerini, anlamsız çıkmaz sokaklarını aydınlatabilseydik de bu inin ta dibine zincirlenen ruhun üzerine birdenbire parlak, kuvvetli bir ışık tutabilseydik hiç kuşkusuz o bahtsız, çok alçak, çok kısa bir taş kutunun içinde ikiye katlanmış bir halde ihtiyarlayan, Venedik'teki o ünlü kurşun kaplı çatıların altındaki zindanın mahpusları gibi rastgele, büzülmüş, kurumuş, çelimsiz, zavallı bir durumda bulurduk.

Kusurlu bir bedende düşüncenin de cılızlaştığı bir gerçektir. Quasimodo, içinde, kendi biçimine uygun bir ruhun körü körüne kımıldadığını pek az sezinliyordu. Eşyanın etkileri onun düşüncesine ulaşmadan önce büyük bir kırılmaya uğruyordu. Beyni özelliği olan bir yerd: İçinden geçen düşünceler oradan eğri büğrü çıkıyordu. Bu kırılmanın sonucunda meydana gelen düşünce kaçınılmaz olarak uzaklaşan, doğru çizgiden ayrılan bir görüntüydü.

Böylece, düşüncesinin sapıttığı, kimi zaman çılgın, kimi zaman ahmak binlerce görüş aldanması, binlerce muhakeme hatası, binlerce sapma doğuyordu.

Bu uğursuz bünyenin ilk etkisi eşyaya yönelttiği bakışı bulandırmaktı. Onlardan hemen hemen hiçbir dolaysız görüş elde edemiyordu. Dış dünya ona bize olduğundan çok daha uzakmış gibi geliyordu.

Bahtsızlığının ikinci kötü etkisi onu kötü bir insan yapmasıydı.

Gerçekten de kötüydü, çünkü yabanıldı; yabanıldı, çünkü çirkindi. Onun yaradılışında da

bizimkindeki gibi bir mantık vardı.

Olağanüstü bir biçimde gelişmiş olan gücü kötülüğünün başka bir nedeniydi, Hobbes'un dediği gibi "*malus puer robustus*."^[67]

Zaten Quasimodo'nun hakkını teslim etmek gerekir, kötülük onda belki de doğuştan değildi. İnsanlar arasındaki ilk adımlarından beri, aşağılandığını, horlandığını, itilip kakıldığını hissetmiş, sonraları da görmüştü. İnsan ağzından çıkan her söz onun için hep ya bir alaydı ya da bir lanet. Büyüdükçe, çevresinde sadece kin bulmuştu. Bunu kabullenmişti. Genel kötülüğe katılmıştı. Kendisini yaraladıkları silahı yerden almıştı.

Bütün bunlardan sonra, artık yüzünü insanlardan yana istemeye istemeye çeviriyordu. Katedrali ona yetiyordu. Orası mermer yüzlerle doluydu; krallar, ermişler, piskoposlar, onlar hiç olmazsa suratına karşı kahkahalarla gülmüyorlardı; ona sakın, iyiliksever, hoşgörülü bir gözle bakıyorlardı. Öbür yontular, canavarlar, şeytanlar ona kin beslemiyorlardı, çünkü kendisi de onlara pek benziyordu. Bunlar daha çok öbür insanlarla alay ediyorlardı. Ermişler onun dostuydu, onu kutsuyorlardı; canavarlar onun dostuydu, onu koruyorlardı. O da saatlerce onlarla dertleşiyordu. Kimi zaman saatlerce bu yontulardan birinin önüne çömeliyor, tek başına onunla konuşuyordu. Birisi geliverirse, sevgilisinin penceresinin altında şarkı söylerken yakalanan bir âşık gibi kaçırıyordu.

Katedral onun için yalnız dost ve arkadaş topluluğu değil, aynı zamanda bütün evrendi, bütün doğaydı. Her zaman çiçekli vitraylardan başka bahçe; sütun başlıklarında açan, kuşlarla dolu şu taştan yaprakların gölgesinden başka gölge; kilisenin dev boyutlu çan kulelerinden başka dağ; onların ayaklarının dibinde uğuldayan Paris'ten başka okyanus düşünemiyordu.

Anası yerine koyduğu bu yapıda en çok sevdiği şey çanlardı, onun ruhunu uyandıran, ininde öylesi sefilce katlanmış tuttuğu o zavallı kanatlarını ona açtırtan, onu kimi zaman mutlu eden de çanlardı. Onlara âşıktı, onları okşuyor, onlarla konuşuyor, onların dilini anlıyordu. Kilise binasının yan kolundaki sivri ince kulenin küçük çanından, cümle kapısının kocaman çanına kadar hepsini ayrı ayrı seviyordu. Ortadaki çan kulesiyle iki kule ona göre kendi büyüttüğü, sadece kendisi için şakıyan kuşların bulunduğu üç büyük kafes gibiydi. Gerçekte, bu çanlardı onu sağır eden; ne var ki, analar çoğu zaman kendilerine en çok acı çektiren çocuklarını daha çok severler.

Doğruyu söylemek gerekirse, çanların sesi Quasimodo'nun duyabildiği tek sestir. Bu bakımdan, büyük çan onun sevgilisiydi. Bayram ve yortu günleri onun çevresinde kıpırdayıp duran bu gürültücü kızlar ailesinde Quasimodo'nun gözdesi oydu. Bu büyük çanın adı Marie idi. Kendi kafesinin yanında biraz daha küçük bir kafesin içine hapsedilen, daha küçük boydaki kız kardeşi Jacqueline ile birlikte, güneye bakan kulede tek başınaydı. Bu Jacqueline adını onu kiliseye armağan eden Jean de Montagu'nün eşinin adından almıştı; ne var ki, bu armağan adamcağızın Montfaucon'a gidip başsız görünmesine engel olamamıştı. İkinci kulede başka altı çan daha vardı. En sonunda, en küçük altı çan da yan kolda; yalnız Paskalya'dan önceki perşembe günü öğleden sonra başlayıp Paskalya arifesi cumartesi sabahına kadar çalınan tahta çanla birlikte oturuyorlardı. Demek ki, Quasimodo'nun sarayında on beş çanı vardı; ama şişman Marie tek gözdesiydi.

Bütün çanların çalındığı günlerdeki Quasimodo'nun sevincini hiçbir sözcükle anlatamayız. Başdiyakoz onu salıverip de, "Haydi!" der demez, Quasimodo kulenin sipsivri merdivenini bir

başkasının inmesinden çok daha çabuk çıkardı. Soluk soluğa, büyük çanın havadaki odasına girerdi. Bir süre onu kendinden geçercesine ve sevgiyle seyrederdi; sonra da, sanki çan uzun bir koşuya çıkmaya hazırlanan cins bir atmış gibi, alçak sesle ona tatlı tatlı bir şeyler söyler, onu okşardı.

Yorulacağı için, çekeceği zahmet için ona acırdı. Bu ilk okşamalardan sonra, kulenin alt katında bulunan yardımcılara başlamaları için bağırdı. Onlar ipe asılırlar, bocurgatlar gıcırdar, muazzam madeni kapçık ağır ağır kımıldardı. Quasimodo heyecandan titreyerek, onu bakışlarıyla izlerdi. Çanın tokmağıyla tunç çeperin ilk çarpışması onun üzerine takılıp kurulduğu kalası ürpertirdi. Quasimodo da çanla birlikte titreşirdi. Çılgın bir kahkahayla, "Hah!" diye bağırdı. Bu arada, kalın sesli çanın devinimi hızlanır, çizdiği açı büyüdükçe Quasimodo'nun gözleri de gitgide daha çok parlamaya başlayarak açılırdı.

En sonunda, çanların cümbüşü başlardı. Bütün kule, kalaslar, kurşunlar, kesme taşlar, hepsi hepsi titrer, temel kazıklarından tepedeki yonca yaprağı biçimindeki süslere kadar her şey bir ağızdan gürlendi. İşte o zaman Quasimodo fokur fokur kaynardı; gider, gelir, baştan ayağa çan kulesiyle birlikte titrerdi. Zincirlerinden boşanan, öfkeli çan, kulenin iki duvarına da, sırasıyla, dört fersah öteden duyulan o kasırğa gibi soluğun döküldüğü tunç ağzını gösterirdi. Quasimodo bu açık ağzın karşısına yerleşir, çanın gidip gelişleriyle çömeliyor doğrulurdu; bu şaşırtıcı soluğu içine çeker, sırasıyla iki yüz ayak altında kaynaşan derin alana ve saniyeden saniyeye gelip kulağına haykıran koskocaman bakır dile bakardı. Bu onun duyduğu tek sözcüktü, onun için evrensel sessizliği bozan tek sestti. Güneşte salınan bir kuş gibi genişlerdi. Birdenbire çanın çılgınlığı ona da bulaşır; bakışları garipleşirdi; sineği bekleyen örümcek gibi koca çanın geçişini bekler, her şeyi göze alarak çılgın gibi onun üzerine atılırdı. İşte o zaman uçurumun üzerine asılarak, çanın korkunç sallantısıyla fırlatılarak, tunç canavarı kulaklarından yakalar, onu iki dizi arasına sıkıştırır, topuklarıyla mahmuzlar, vücudunun bütün gücüyle, bütün ağırlığıyla çanın şiddetini artırır. Bu arada, kule titrerdi; Quasimodo bağırdı, dişlerini gıcırdattı, kızıl saçları tepesinde diken diken olur, göğsü bir demirci körüğü gibi ses çıkarır, gözleri alevler saçar, altındaki canavar benzeri çan soluk soluğa kişnerdi. İşte o zaman artık ne Notre-Dame'ın kalın sesli çanı vardı ne de Quasimodo. Artık bir düş, bir kasırğa, bir fırtınaydı bu; gürültünün sırtına binmiş baş dönmesi, göz kararması; uçan bir sağrıya yapışmış bir hayalet; yarısı insan, yarısı çan, garip bir yaratık; canlı tunçtan mucizeler yaratan bir kanatlı atın uçurduğu bir çeşit ürkünç Astolphe.^[68]

Bu olağanüstü yaratığın varlığı katedralde bilmem nasıl bir yaşam soluğu estiriyordu. Sanki – daha doğrusu, halkın gittikçe artan boşınanlarına göre– Notre-Dame'ın bütün taşlarını canlandıran, yaşlı kilisenin yüreğini en derin köşelerine kadar titreten gizemli bir şeyler yayılıyordu. Onun orada olduğunu bilmek galerilerdeki, cümle kapılarındaki binlerce yontunun yaşadığını, kımıldadığını görür gibi olmaya yetiyordu. Ve gerçekten de, katedral onun eli altında uysal ve yumuşak başlı bir yaratığa benziyordu; koca sesini yükseltmek için onun istek duymasını bekliyordu; bir ocak perisine bağlıymış gibi, Quasimodo'ya tutkun ve onunla dopdoluydu. Sanırdınız ki o koskoca yapıya o soluk aldırıyordu. Gerçekten de, orada her yerde hazır ve nazırdı; yapının her noktasından görünüyordu. Kimi zaman insan, kulenin en yükseklerinden birine tırmanan, kıvranan, dört ayak üzerinde sürüklenen, emekleyen, dışarı doğru, uçurumun üzerine inen, çıkıntından çıkıntıya zıplayan, oyma bir devin karnını araştıran acayip bir cüce görür, dehşete kapılırdı; karga yuvalarını bozan Quasimodo'ydu bu. Kimi zaman kilisenin karanlık bir köşesinde çömelmiş homurdanan bir çeşit canlı hayalete çarpardı insan: Düşünceye dalan Quasimodo'ydu bu. Kimi zaman da bir çanın altında, bir ipin ucunda çılgınlar gibi

sallanan koskocaman bir başla bir alay düzensiz uzuv yığını görünürdü: Öğle ya da akşam duasını bildirmek üzere çan çalan Quasimodo'ydu bu. Çoğu zaman gece, kulelerin tepesinde, mihrabın çevresinde tırtıl tırtıl karaltısı düşen narin parmaklığın üzerinde korkunç bir şeklin dolaştığı görülürdü; bu da gene Notre-Dame'ın kamburuydu.

İşte o zaman, komşu kadınlar, bütün kilisenin düşsel, doğaüstü, korkunç bir hal aldığı söylerlerdi; şurada burada gözler, ağızlar açılıyordu; koskocaman, korkunç kilisenin çevresinde boyunlar ileri doğru uzanmış, ağız açık, gece gündüz nöbet tutan taştan köpeklerin, yedi başlı yılanların, canavarların havladığı duyuluyordu; eğer gecelerden Noel gecesiye hırıldar gibi olan büyük çan, müminleri gece yarısı ayinine çağırırken karanlık önyüzden ortalığa öyle bir hava yayılıyordu ki, cümle kapısı halkı yutuyor, gül biçimi pencere de onu seyrediyor sanırdınız. Bütün bunlar Quasimodo'nun başının altından çıkıyordu. Eski Mısır görse onu bu tapınağın tanrısı sanırdı; Ortaçağ onu oranın şeytanı sanırdı. O, oranın ruhuydu.

O kadar ki, Quasimodo'nun yaşamış olduğunu bilenler için bugün Notre-Dame ıssız, cansız, ölüdür. Ortada kaybolan bir şey varmış gibi gelir. Bu muazzam beden bomboştur; o sadece bir iskelettir; ruh onu bırakıp gitmiştir; sadece yeri görülüyor, işte hepsi bu kadar. Bu tıpkı, gözlerin yerinde hâlâ delikler bulunan, ama bakışı olmayan bir kafatası gibidir.

IV

Köpeklerle Efendisi

Bununla birlikte, Quasimodo'nun başkalarına yaptığı kötülüklerden, beslediği kinden uzak tuttuğu ve katedral kadar, belki ondan da çok sevdiği bir yaratık vardı: Claude Frollo.

Olay çok basitti. Claude Frollo onu almış, evlat edinmiş, beslemiş, büyütmişti. Quasimodo küçükken, çocuklar ve köpekler peşini kovalayınca, koşup Claude Frollo'nun eteklerine sığınmayı alışkanlık haline getirmişti. Claude Frollo ona konuşmayı, okuyup yazmayı öğretmişti. En sonunda, Claude Frollo onu çan çalıcısı yapmıştı. Quasimodo'ya büyük çam vermek demek, Romeo'ya Juliette'i vermek demektir.

Bu nedenle, Quasimodo'nun minnettarlığı derin, tutkulu, ateşli ve sonsuzdu. Her ne kadar babalığının yüzü çoğu zaman asık ve ciddi, sözleri hep genellikle sert, haşın ve buyurgan ise de, bu minnettarlık duygusu bir an bile sarsılmamıştı. Başdiyakoz Quasimodo'da en bağlı, en sadık köleyi, en uysal uşağı, en uyanık bekçi köpeğini buluyordu. Zavallı çancı sağır olunca, onunla Claude Frollo arasında gizemli, ancak ikisinin anladığı bir işaret dili kurulmuştu. Böylelikle Başdiyakoz, Quasimodo'nun iletişimini sürdürdüğü tek insandı. Bu dünyada o sadece iki şeyle ilişkiydi: Biri Notre-Dame, öbürü de Claude Frollo.

Başdiyakoz'un çancı üzerindeki egemenliği ile çancının ona karşı olan bağlılığına benzer bir şey bulmak olanaksızdır. Claude'un bir işareti ya da onu hoşnut etmek düşüncesi Quasimodo'nun kendini Notre-Dame'ın kulelerinin tepesinden aşağı atmasına yeterdi. Bütün bu bedensel gücün Quasimodo'da böylesine üstün bir gelişmeye ulaşması ve kendisi tarafından körü körüne bir başkasının emrine verilmesi olağanüstü bir şeydi doğrusu. Gene bunda da, hiç kuşkusuz, derin bir evlat özverisi, uşak bağlılığı; bir ruhun başka bir ruh tarafından büyülenmesi de vardı. Yüksek ve derin, güçlü ve üstün bir zekânın karşısında başı eğik, gözleri yalvarıcı, süklüm püklüm duran çekingen, beceriksiz zavallı bir bünyeydi. En sonunda, daha doğrusu her şeyden önce, minnettarlıktı bu. Öylesine sonuna kadar götürülen bir minnettarlık ki, onu neyle karşılaştıracağımızı bilemiyoruz. Bu erdem, en güzel örnekleri insanlar arasında bulunan erdemlerden değildir. Diyebiliriz ki, Quasimodo babalığını şimdiye kadar ne bir köpeğin, ne bir atın, ne de bir filin sahibini, efendisini asla sevmediği kadar seviyordu.

Claude Frollo'nun Devamı

1482 yılında, Quasimodo aşağı yukarı yirmi yaşlarındaydı. Claude Frollo da otuz altısında vardı: Birisi büyümüş, öbürü yaşlanmıştı.

Claude Frollo artık Torchi Okulu'nun basit bir öğrencisi, bir küçük bebeğin sevgi dolu koruyucusu, çok şey bilen, daha pek çoğundan habersiz olan genç ve düşler evreninde yüzen filozof değildi. Sert, ağırbaşlı, asık suratlı bir rahipti; bir ruhlar elçisiydi; Montlhery ve Châteaufort dekanlıklarının, yüz yetmiş dört köy papazının sorumluluğunu taşıyan, piskoposun ikinci yardımcısı, Josas başdiyakozuydu. Tören giysilerinin içinde koroda şarkı okuyan çocukların, ikinci derecedeki kilise şarkıcılarının, Saint-Augustin Birliği rahiplerinin, Notre-Dame'ın sabah ayinlerine katılan ruhban okulu öğrencilerinin karşısında tir tir titredikleri bir kimseydi. Koro yerinin yüksek pencereleri altından, ağır adımlarla, muhteşem, düşünceli, kolları göğsünde kavuşmuş, başı sadece saçsız geniş alını görünecek biçimde göğsüne eğilmiş bir halde geçerken kendini saydıran, ağırbaşlı bir adamdı.

Dom Claude Frollo yaşamının o iki uğraşını, ne bilimi ne de kardeşinin eğitimini bırakmıştı. Yalnız, yıllar geçtikçe, bu pek tatlı şeylere biraz acılık karışmıştı. Paul Diacre'ın dediği gibi, en iyi tereyağı bile zamanla acılaşır. Büyütüldüğü yere bakarak "du Moulin" adı takılan küçük Jehan Frollo ağabeyinin ona vermek istediği yönde büyümemişti. Ağabey onun dindar, uysal, bilgili, saygıdeğer bir öğrenci olacağını ummuştu. Kardeşi ise, bahçıvanın emeklerini şaşkırtan ve inatla güneşin ve havanın geldiği yöne dönen körpe fidanlar gibi, gür ve bereketli güzelim dallarını sadece tembelliğe, bilgisizliğe ve haylazlığa, sefahata doğru uzatıyor, geliştiriyor ve yeşertiyordu. Bu, rahip Claude'a kaşlarını çattıran oldukça düzensiz, gerçek bir şeytandı; ama ağabeyi gülümseten pek neşeli, pek eğlendirici ve ince buluşlu gerçek bir haşarıydı. Claude onu da, kendisinin ilk yıllarını bilim uğruna her şeyden elini eteğini çekerek geçirdiği o aynı Torchi Okulu'na emanet etmişti; bu kutsal yerin daha önce çok şey kazandığı Frollo adıyla bugün utanç duyar bir duruma gelmiş olması ona büyük acı veriyordu. Kimi zaman Jehan'a pek sert ve bir hayli uzun öğütlerde bulunuyordu; küçük de bunlara yılmadan katlanıyordu. Bütün güldürülerde görüldüğü gibi, genç haylazın altın gibi bir yüreği vardı. Gel gelelim, vaaz bitince, gene rahat rahat eski gürültü patırtısına, haylazlıklarına devam ediyordu: Kimi zaman, bir "acemi çaylağa" (Üniversite'ye yeni gelenlere bu ad verilirdi) "hoş geldin" diyecek yerde, onu hırpalardı; günümüze kadar özenle sürdürülen değerli bir gelenek! Bir keresinde, bir sürü öğrenciyi harekete geçirdi, onlar da klasik kurallara uygun bir biçimde, "quasi classico excitati", bir meyhanenin üzerine çullanmışlardı; sonra "saldırgan sopalarla" meyhaneciyi bir temiz dövmüşler, bodrumdaki şarap ölçeklerini yıkıncaya kadar meyhaneyi neşeye, güle oynaya bir güzel yağma etmişlerdi. Bütün bunlardan sonra da Jehan şu içler acısı "*Rixa, prima causa vinum optimum potatum*"^[69] ek yazısıyla Dom Claude'a latince güzel bir rapor getiriyordu. Bir de diyorlar ki –on altı yaşında bir çocuk için korkunç şey– taşkınlıkları pek çok kez Glatigny Sokağı'na kadar uzanıyordu.

Bütün bunlarla insan sevgilerinde üzüntüye kapılıp umutsuzluğa düşen Claude kendini daha da şiddetle bilimin, hiç olmazsa sizinle alay etmeyen, verilen emekleri kimi zaman pek geçer akçe olmamakla birlikte, gene de karşılığını veren şu kardeşin kucağına atmıştı. Böylece, gitgide daha bilginleşti; aynı zamanda da doğal bir sonuç olarak, rahip olarak gitgide daha sert, insan olarak daha

üzgün bir hal aldı. Her birimizde, zekâmız, huylarımız ve yaradılışımız arasında birtakım benzerlikler vardır; bunlar hiç ara vermeden gelişip serpilirler ve ancak yaşamın büyük çalkantılarında, değişikliklerinde koparlar.

Claude Frollo ta gençliğinden beri olumlu, dış ve meşru beşeri bilgilerin çemberinin hemen hemen her yanını dolaştığından, hiç olmazsa "*ubi defuit orbis*"^[70] durmamak için, daha ileri gitmek, zekâsının doymak bilmez çabalarına yeni besinler bulmak zorunda kaldı. Antik çağların şu kuyruğunu ısırarak yılan simgesi en çok bilime uygundur. Claude Frollo bunu sezmişe benziyordu. Ağırbaşlı pek çok kimsenin bildirdiğine göre, beşeri bilginin "fas"ı bitirdikten sonra "nefas"a^[71] girme cüretinde bulunmuştu. Dediklerine bakılırsa, zekâ ağacının bütün elmalarını sırasıyla tatmıştı; açlıktan ya da bıkkınlıktan en sonunda yasak meyveyi de ısırılmıştı. Okurlarımızın gördükleri gibi, sırasıyla, Sorbonne'da tanrıbilimcilerin konferanslarına, sanatçıların Saint-Hilaire benzeri toplantılarına, hukukçuların Saint-Martin'deki çekişmelerine, hekimlerin Notre-Dame'ın kutsal su dairesindeki –"ad cupam Nostrae Dominae"– topluluğuna katılmıştı; dört fakülte adı verilen bu dört büyük mutfağın hazırlayıp bir zekâyâ sunabildiği, izin verilen, kabul edilen bütün yemeklerini yutarcasına yemiş ve açlığı geçmeden bıkkınlık gelmişti; bunun üzerine, bütün bu kusursuz, eksiksiz, özdeksel, sınırlı bilimin altını daha ileriye, daha aşağıya, dibine doğru kazmıştı; böylece belki de ruhunu tehlikeye atmış ve mağarada, İbn-i Rüşd'ün, Guillaume de Paris'nin, Nicolas Flamel'in Ortaçağ'da ucunu tuttukları ve Doğu'da yedi kollu şamdanın ışıkları altında Hz. Süleyman'a, Pythagoras'a ve Zerdüş'te kadar uzanan simyacıların, müneccimlerin ve Hermesçilerin o gizemli masasına oturmuştu.

Daha doğrusu, haklı ya da haksız böyle tahmin ediliyordu.

Şurası kesindir ki, Başdiyakoz, Saints-Innocents Gömütlüğü'ne gidip 1466 veba salgınının öteki kurbanlarıyla birlikte gömülen annesiyle babasının kabirlerini sık sık ziyaret ediyordu; ne var ki, onların gömütlerindeki haçın önünde, tam onların yanında yapılan Nicolas Flamel ile Claude Pernelle'in lahitlerinin üzerindeki garip resimlerin karşısında olduğundan daha az dindar görünüyordu.

Şurası da kesindir ki, onun sık sık Lombards Sokağı'ndan geçtiğini ve Ecrivains Sokağı ile Marivaulx Sokağı'nın tam köşesinde bulunan küçük bir eve gizlice girdiğini görenler vardı. Bu, Nicolas Flamel'in yaptırdığı, 1417'ye doğru içinde öldüğü evdi. Bu ev o zamandan beri hep boştu, bütün ülkelerin Hermesçileri ve simyacılar, her madeni altına dönüştüren kimya taşı arayıcıları, adlarını kazıyarak duvarları öylesine aşındırmışlardı ki ev harabe haline gelmiş, neredeyse yıkılmaya yüz tutmuştu. Hatta kimi komşular bir keresinde, bir bodrum penceresinden, Başdiyakoz Claude'un, temel direklerini Nicolas Flamel'in sayısız dizelerle ve hiyerogliflerle karaladığı her iki bodrumda da toprağı kazdığını, karıştırdığını ve çapaladığını gözleriyle gördüklerini yemin billâh ederek söylüyorlardı. Flamel'in kimya taşını bu bodrumlara gömdüğünü tahmin ediyorlardı ve Magistri'den Rahip Pacifique'e kadar, simyacılar tam iki yüzyıl boyunca toprağı durmadan hallaç pamuğu gibi attılar, ancak o kadar acımasızca araştırılan ve altı üstüne getirilen ev ayaklarının altında un ufak olup toz haline dönüştükten sonra bu işi bıraktılar.

Şurası da kesindir ki, Başdiyakoz, Notre-Dame'ın simgesel cümle kapısına, Piskopos Guillaume de Paris tarafından taşa yazılmış bir büyücü kitabı sayfası diyebileceğimiz o türlü simgelerle dolu kapıya, garip bir tutkuyla vurulmuştu; hiç kuşku yok ki Paris piskoposu Guillaume, binanın geri kalan

bölümünün sonsuza kadar okuduğu kutsal destana bu kadar cehennemi bir başlık koyduğu için lanetlenmiştir. Başdiyakoz Claude'un ermiş Christophe'un dev boyutlu yontusu ile, o dönemde son cemaat yerinin girişinde bulunan ve halkın alayla "Bay Legris" adını verdiği şu upuzun yontuyu derinden derine, özenle incelediği de söyleniyordu. Ne var ki, herkesin ayrımsayabildiği, onun son cemaat yerinin parmaklığına oturup cümle kapısının oymalarını seyrederek, kimi zaman devrilmiş lambalarıyla çılğın bakireleri, kimi zaman düz duran lambalarıyla uslu bakireleri inceleyerek geçirdiği o sonsuz saatlerdi; daha başka zamanlar, soldaki cümle kapısına bitişik olan, kimya taşının Nicolas Flamel'in bodrumunda değilse, kesinlikle gizlenmiş olduğu yere, kilisenin gizemli bir noktasına bakan şu karganın görüş açısını hesaplayarak öylece olduğu yerde duruyordu. Sırası gelmişken şunu da söyleyelim ki, o çağda Notre-Dame Kilisesi için değişik iki yönden, böylesine bağlılık ve sadakatle sevmek, Claude ile Quasimodo gibi birbirinden o kadar ayrı iki yaratık tarafından bu derece sevmek garip bir yazgıydı: İçgüdüsel ve yabancı bir yarı-insan olan biri onu güzelliği için, yüceliği için, görkemli bütününden yayılan ahenkler için seviyordu; bilgin ve tutkulu bir zekâyâ sahip olan öbürü ise onu içerdiği anlam için, mitosu için, duygu için seviyordu, tıpkı bir parşömende^[72] ikincisinin altından birinci metnin okunduğu gibi, kilisenin önyüzündeki yontuların altında dağınık duran simgeler için seviyordu; kısacası onu, ebediyen zekâyâ sunduğu muamma için seviyordu.

En sonra, şurası da kesindir ki, Claude Frollo iki kuleden Greve Alanı'na bakanında, çanlar kafesinin hemen yanında, kendine son derece gizli bir hücre düzenlemişti; kendi izni olmadan oraya hiç kimse, hatta piskopos bile giremezdi. Bu hücre eskiden, kendi zamanında orada büyü yapan piskopos Hugo de Besançon'un karga yuvalarının arasında, hemen hemen kulenin ta tepesinde oluşturduğu hücreydi. Bunun içinde neler bulunduğunu hiç kimse bilmiyordu; ama çoğu zaman, geceleri, Terrain kumsallığından, hücrede, kulenin arka tarafına bakan bir küçük pencerede kızıl bir aydınlık görüldüğü olmuştu; kısa ve eşit aralıklarla bir görünen bir kaybolan, sonra yeniden görünen bir ışıktı bu; bir körüğün soluk alışlarıyla yanıp söner gibi, bir ışıktan çok bir alevden gelir gibi görünen aralıklı garip bir aydınlıktı bu. Karanlıkta, o yükseklikte, garip bir etki yaratıyordu. Temiz yürekli yaşlı kadınlar, "işte," diyorlardı, "başdiyakoz üflüyor, yukarıda cehennem kaynıyor!"

Her şeye karşın, bütün bunlarda büyücülüğe dair kesin kanıtlar yoktu; ama gene de ateş olduğunu tahmin etmek için bir hayli duman vardı; Başdiyakoz'un da oldukça korkunç bir ünü vardı. Bununla birlikte, belirtmemiz gerekir ki, Notre-Dame'ın ruhani mahkemesinin sayın yargıçları önünde Mısır bilimlerinin, ruh çağırmanın, büyücülüğün, en hayırlısı, en masumu bile olsa, ondan daha büyük düşmanları, ondan daha amansız ihbarcıları yoktu. İster içtenlikli bir nefret olsun, isterse, "Hırsız var!" diye bağırın hırsızın oynadığı oyun olsun, bu gene de ruhban meclisinin bilgili başlarının başdiyakozu cehennemin bekleme odasına giren, gizli düzenlerin mağaralarında kaybolan, büyü, fal gibi gizli bilimlerin karanlıklarında el yordamıyla ilerleyen bir ruh olarak görmelerine engel olamıyordu. Halk da bu konuda yanılmıyordu: Bir parça akli olan bir kimsenin gözünde Quasimodo şeytanın ta kendisiydi, Claude Frollo da büyücü olarak kabul ediliyordu. Belliydi ki çancı belirli bir süre içinde Başdiyakoz'a hizmet edecek, sonunda da hizmetinin karşılığı olarak ruhunu alıp cehenneme götürecekti. Bu nedenle, yaşamının aşırı sertliğine karşın, Başdiyakoz'un dindar kişiler arasında pek kötü bir ünü vardı, onu hiç tutmazlardı; ne kadar acemi olursa olsun onun büyücülüğünün kokusunu almayan bir tek dindar kadın burnu yoktu.

Ve eğer yaşlandıkça, Başdiyakoz'un biliminde uçurumlar meydana geldiyse, ruhunda da uçurumlar

oluşmuştu. Ya da, hiç değilse, ruhunun ancak karanlık bir bulutun arasından ışıldadığı görülen şu yüz incelenince insanın buna inanası geliyor, doğrusu ya, bu saçsız alın, bu hep eğik duran baş, iç çekmelerle boyuna inip kalkan şu göğüs ona nereden geliyordu, kuzum? Çarpışmaya hazırlanan iki boğa gibi çatık kaşları birbirine yaklaşırken, hangi gizli düşünce ağzını bunca acılıkla gülümsetiyordu? Artakalan saçları neden daha şimdiden ağarmıştı? Kimi zaman bakışlarında gözlerini bir fırın çeperinde oyulmuş bir deliğe benzetecek kadar parlayan o iç ateş neyin nesiydi acaba?

Şiddetli bir tinsel düşüncenin bu belirtileri, özellikle de bu öykünün geçtiği dönemde en yüksek yoğunluk derecesine ulaşmıştı. Bakışları öylesine garip, öylesine parlaktı ki, pek çok kez ilahici çocuklardan biri ona kilisede tek başına rastlayınca ürkerek kaçmıştı. Pek çok kez de ayın saatinde, korodaki sıra komşusu onun kilise ilahisine ad omnem tonum anlaşılmaz ekler kattığını işitmişti. Pek çok kez Terrain mahallesinin "ruhanileri yıkamakla" görevli çamaşırcı kadını, Josas Başdiyakozu'nun cüppesinde tırnak izleri, kasılmış parmakların izlerini görmüştü.

Hem zaten, Claude Frollo sertliğini ve kendine işkence etmeyi gittikçe artırıyordu, hiçbir zaman bu derece örnek alınacak bir rahip olmamıştı. Durumu bakımından olduğu kadar yaradılışı bakımından da kadınlardan hep uzak durmuştu; şimdi onlardan her zamankinden çok nefret eder görünüyordu. Bir ipekli giysinin fişirtisi bile onun kukuletasını gözlerinin üzerine indirmesine yetiyordu. Bu konuda o kadar kıskançcasına sert ve sakımlıydı ki, 1481 yılının Aralık ayında kralın kızı Bn. de Beaujeu Notre-Dame'ın rahipler dairesini ziyarete geldiğinde, Frollo "yaşlı ya da genç, hanım ya da hizmetçi, her kim olursa olsun" bütün kadınlara manastıra girmeyi yasaklayan, 1334 Saint-Barthelemy Yortusu arifesinde kaleme alınmış olan "Kara Kitap" yarasını piskoposa anımsatarak prensesin içeri girmesine ciddiyetle ve kesinlikle engel olmuştu. Bunun üzerine piskopos ona kimi soylu hanımlara ayrıcalık tanıyan papalık valisi Odo'nun buyruğunu anımsatmak zorunda kalmıştı: "Aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo evitari non possunt."^[73] Başdiyakoz gene de karşı çıktı, papalık valisinin buyruğunun 1207'de "Kara Kitap"tan yüz yirmi yedi yıl önce yayımlandığını, böylece de fiilen onun feshedilmiş bulunduğunu bildirdi. Prensese'in karşısına çıkmayı da reddetmişti.

Ayrıca, onun Kıpti ve Çingene kadınlarına karşı olan nefretinin bir süreden beri arttığı da göze çarpıyordu. Piskopostan, çingene kızlarının kilise alanına gelip dans etmelerini, tef çalmalarını kesinlikle yasaklayan bir buyrultu almıştı; o zamandan beri de ruhani mahkemenin küflenmiş arşivlerini elden geçiriyor, büyücülükte koçlarla, dişi domuzlarla ya da keçilerle suç ortaklığı ettikleri için yakılmaya ya da asılmaya mahkûm edilmiş kadın ve erkek büyücülerin dosyalarını bir araya getirmeye çalışıyordu.

VI Halkın Gözünden Düşme

Başdiyakoz ile çancıyı, yukarıda da dediğimiz gibi, kilisenin dolaylarındaki alt tabaka, üst tabaka halk pek fazla sevmiyordu. Claude ve Quasimodo birlikte sokağa çıktıkları zaman –bu da pek sık oluyordu– onların bir arada, efendiyle peşinden gelen uşak gibi, Notre-Dame çevresindeki serin, daracık ve karanlık sokaklardan geçtiklerini görünce pek çok kötü söz, pek çok alaycı mırıltı, hakaret dolu pek çok kaba şaka yol boyunca onları hırpalardı; meğer ki Claude Frollo başı dik ve havada, ciddi, hemen hemen yüce alnını hayretler içinde kalan homurtuculara göstererek yürüyüp gitsin, bu da pek seyrek olurdu.

Her ikisi de, Başdiyakoz ile çancı, Regnier'nin sözünü ettiği "ozanlar" gibi, kendi semtlerinde, kendi mahallelerindeydiler:

Şairlerin ardından her türlü halk gider,
Nasıl ki baykuşları bağırarak çalibülbülleri izler.

Kimi zaman, Quasimodo'nun kamburuna bir iğne batırmanın anlatılmaz zevkine ermek için etini, kemiğini, canını tehlikeye atan sinsisi bir yumurcak musallat olurdu. Kimi zaman, olması gerekenden daha hoppa, daha küstah güzel bir genç kız, burnunun dibinde şu alaycı "Nanik, nanik! Şeytan yakalandı!" türküsünü okuyarak rahibin kara cüppesine sürtünürdü. Arada sırada, gölgede, bir kapının basamaklarına sıralanıp, çömelmiş camgöz bir kocakarı topluluğu, Rahip'le çancı geçerken, gürültüyle homurdanır, sövüp sayarak şu yüreklendirici hoşgeldini onlara fırlatırdı: "Hıımm! İşte şunlara bakın hele, birinin ruhu tıpkı ötekinin ruhu gibi!" Ya da kaydıracak oynarken hep birden ayağa kalkıp, onları klasik şekilde Latince yuhalayan öğrenci güruhuna rastladıkları da olurdu: "*Eia! Eia! Claudius cum clauda!*"^[74]

Ama çoğu zaman hakaret Rahip'le çancı ayrımında olmaksızın geçip giderdi. Bütün bu pek zarif şeyleri duyabilmek için Quasimodo çok sağırdı, Claude da çok dalgın.

Beşinci Bölüm

Abbas Beati Martini^[75]

Dom Claude'un ünü uzaklara yayılmıştı. Bu ona, Bn. Beaujeu'yü görmeyi reddettiği sıralarda, uzun zaman anısını sakladığı bir ziyaret kazandırdı.

Bir akşam üzeriydi. Ayinden sonra Notre-Dame Manastırı'ndaki rahip hücreğine yeni çekilmişti. Buranın, belki de, bir köşeye bırakılmış, havai fişek barutuna pek benzeyen, oldukça kuşkulu bir tozla dolu birkaç cam şişe dışında, hiçbir garip, gizemli hali yoktu. Şurada burada, duvar üzerinde birkaç yazı vardı; ama bunlar tam anlamıyla değerli yazarlardan alınmış bilimsel ya da dinsel hükümlerdi. Başdiyakoz, üzeri elyazması kitaplarla dolu geniş bir konsolun önüne, üç kollu bakır bir şamdanın ışığına oturmuştu. Dirseğini, önünde açık duran, Honorius d'Autun'ün "*De Praedestinatione et libero arbitrio*"^[76] adlı kitabına dayamış ve derin bir düşünceye dalarak yeni getirdiği matbaa basımı derginin sayfalarını karıştırıyordu. Hücreğinde bulunan tek basılı yapıt buydu. Düşüncelerinin ortasında kapısı vuruldu. Bilgin kişi, kemiğinin başında rahatsız edilen aç bir buldok köpeğinin sevimli sesiyle bağırdı:

"Kim o?"

Dışarıdan bir ses yanıt verdi:

"Dostunuz Jacques Coictier."

Rahip gidip kapıyı açtı.

Gelen gerçekten kralın hekimiydi. Sert yüzü ancak hilekâr bir bakışla yumuşayan, elli yaşlarında bir adamdı bu. Yanında biri daha vardı. İkisinin de sırtında, bellerinde kılıç kemerleri bulunan, içi sincap kürkü kaplı kiremit rengi, kapalı uzun cüppeler, başlarında da aynı kumaştan, aynı renk külahlar vardı. Elleri yenlerinin içindeydi, ayakları cüppelerinin etekleri altında, gözleri külahlarının altında kayboluyordu.

Başdiyakoz, onları içeri buyur ederken:

"Tanrı yardımcım olsun, efendiler!" dedi. "Böyle bir saatte bu kadar onur verici, saygıdeğer bir ziyareti hiç beklemiyordum."

Bu nazik ve kibar tavırla konuşurken, bir yandan da kaygılı ve araştırmacı bakışlarını hekimden arkadaşına götürüp getiriyordu.

Franche-Comte ağızıyla bütün cümleleri kuyruklu bir cüppenin haşmetiyle sürükleyerek konuşan Hekim Coictier:

"Dom Claude Frolo de Tirechappe kadar saygın bir bilgini ziyaret etmek için hiçbir zaman, vakit çok geç değildir," diye yanıt verdi.

Bunun üzerine, Hekim'le Başdiyakoz, o çağda geleneğe uygun olarak bilginler arasındaki her konuşmadan önce yapılan, gene de onların birbirlerinden canı gönülden nefret etmelerine engel olmayan o övgü dolu başlangıçlardan birine daldılar. Aslına bakarsanız, bugün de aynı yöntem sürmektedir ya; bir başka bilgini öven her bilginin ağzı bal karıştırılmış bir zehir kavanozudur.

Claude Frolo'nun Jacques Coictier'ye yağdırdığı övgülerin asıl konusu, özellikle, sayın hekimin, pek haset edilen mesleği süresince, Kral'ın her hastalığından elde etmesini bildiği sayısız dünyasal çıkarla ilgiliydi, bunlar felsefe taşının peşinde yapılan türlü simya işleminden çok daha kârlı, sonucu çok daha kesin bir çalışmaydı.

"Gerçekten de, azizim Doktor Coictier, yeğeniniz, büyüğüm Sayın Pierre Verse'nin piskoposluğa yükseldiği haberini alınca son derece sevindim. Amiens piskoposu değiller mi kendileri?"

"Evet, Sayın Başdiyakoz, Tanrı'nın bir lütfü, bir inayetidir bu."

"Biliyor musunuz ki, Noel günü, Sayıştay Birliği'nin başında pek yüce, pek görkemli bir görünüşünüz vardı, Sayın Başkan?"

"Başkan vekili, Sayın Dom Claude. Ne yazık ki daha fazlası değil."

"Saint-Andre-des-Arcs Sokağı'ndaki görkemli evinizin inşası ne âlemde? Tam anlamıyla bir Louvre. Büyük bir incelik taşıyan şu sözcük oyunuyla kapısının üzerine oyulan kayısı ağacı pek hoşuma gidiyor:

A L'ABRICOTIER.^[77]

"Hiç sormayın, üstadım! Bütün bu duvarcılık işçiliği bana pek pahalıya mal oluyor. Ev yükseldikçe, ben mahvoluyorum."

"Oo! Paris hapishanesinin ve Adliyesi'nin gelirleriyle, sur içindeki bütün evlerin, kasap dükkânlarının, kulübelerin, satış barakalarının gelirini siz almıyor musunuz? Doğrusu ya, güzel birer sağmal inektir bunlar."

"Poissy'deki şatomun arazisi bu yıl bana hiçbir şey getirmedi."

"Evet ama, Triel'den, Saint-James'den, Saint-Germain-en-Laye'den aldığınız ayakbastı paraları her zaman tatminkârdır, değil mi?"

"Topu topu yüz yirmi lira, o da 'parisis' bile değil."^[78]

"Kral'ın danışmanlığını yapıyorsunuz. Bu değişmez bir gelirdir hiç olmazsa."

"Evet, meslektaşım Claude. Yalnız, üzerinde bunca gürültü koparılan şu lanet olasıca Poligny Senyörlüğü, üç aşağı beş yukarı, bana ancak altmış altın getiriyor."

Dom Claude'un Jacques Coictier'ye yönelttiği övgülerde, adi, pespaye bir adamın yoğunlaşmış gönenciyle bir an eğlenmek için oynanan üstün değerli ve bahtsız bir adamın şu üzgün ve gaddar

gülümseyişi, şu acı, içten içe alaylı havası vardı. Karşısındaki bunun böyle olduğunun ayrımında değildi.

En sonunda, Claude adamın elini sıkarak:

"Ruhumun selameti üzerine yemin ederim ki," dedi, "sizi bu kadar sağlıklı görmek beni pek sevindirdi."

"Teşekkür ederim, üstat."

Dom Claude, "Sahi, dedim de aklıma geldi!" diye haykırdı. "Haşmetli hastanız nasıl?"

Doktor Coictier, yanında getirdiği arkadaşına doğru bir göz atarak:

"Hekimine yeteri kadar ücret vermiyor," dedi.

Arkadaşı da, "Öyle mi dersiniz, Coictier Efendi?" diye atıldı.

Şaşkınlık, sitem ve kınama dolu bir sesle söylenen bu sözcükler Başdiyakoz'un dikkatini şu yabancı kişinin üzerine yöneltti; zaten, doğruyu söylemek gerekirse, bu yabancı adam hücrenin eşliğinden içeri atıldığından beri Rahip onu bir an bile unutmuş değildi. Hatta, XI. Louis'nin kudretli hekimi, Doktor Jacques Coictier'ye hoş davranmak, güler yüz göstermek için binlerce neden olmalıydı ki onu böyle, yanında bir kimse olduğu halde odasına kabul etsin. Onun için, Jacques Coictier kendisine:

"Dediniz de aklıma geldi, Dom Claude, ününüzden ötürü sizi görmek isteyen bir meslektaşımı getirdim size," derken, rahibin yüzünde hiçbir içtenlikli ifade yoktu. Sadece:

"Bey de meslekten mi?" diye sordu.

Başdiyakoz içe işleyen bakışlarını Coictier'nin arkadaşına dikmişti. Yabancıнын kaşları altında kendisinininki kadar delici ve kuşkucu bir bakış buldu.

Lambanın zayıf ışığının bu konuda bir değerlendirme yapmaya izin verdiği ölçüde, altmış yaşlarında, orta boylu, oldukça hasta görünümlü bir adamdı bu.

Pek alelade, bayağı çizgili olmasına karşın, yüzünde pek kudretli ve sert bir şey vardı, gözbebekleri derin göz çukurlarının içinde bir mağaranın ta dibindeki bir ışık gibi parlıyordu. Burnuna kadar düşen külâhının altında bir dahi kafasının geniş tasarılarının döndüğü seziliyordu.

Başdiyakoz'un sorusuna yanıt vermeyi kendisi üzerine aldı. Kalın ve ciddi bir sesle:

"Pek saygıdeğer üstat," dedi, "ününüz ta bana kadar geldi, ben de size danışmak istedim. Bilginlerin huzuruna girerken ayakkabılarını kapının dışında çıkaran bir zavallı taşra köylüsünden başka bir şey değilim. Adımı öğrenmeniz gerek. Adım Tourangeau Efendi'dir."

Başdiyakoz, "Soylu bir kişi için pek garip bir ad!" diye düşündü.

Bununla birlikte, gene de kendini güçlü ve ciddi bir şeyin karşısında duyumsuzuyordu. Kendi yüksek zekâsının önsezisiyle, Tourangeau Efendi'nin kürklü külahının altında da kendininkinden hiç de aşağı olmayan bir zekânın bulunduğunu tahmin ediyordu ve bu ciddi yüzü incelerken, tasalı, asık suratında Jacques Coictier'nin orada bulunuşunun uyandırdığı alaycı sırıtma, bir gece ufkundaki akşamın alacakaranlığı gibi yavaş yavaş silindi. Düşünceli ve sessiz, geniş koltuğuna yeniden oturdu, dirseği masanın üzerinde alışık olduğu yeri buldu, alın da elindeki yerini aldı. Bir süre kendi âlemine daldıktan sonra, konuklarına oturmalarını işaret etti, sonra da Tourangeau Efendi'ye döndü: "Bana danışmaya geldiniz, ama acaba hangi bilim dalı üzerinde?"

Tourangeau Efendi:

"Saygıdeğer rahibim," dedi, "hastayım, hem de çok hastayım. Sizin de eski Yunan'ın hekimlik tanrısı Esculape (Asklepios) değerinde olduğunuz söyleniyor, ben de sizden tıbbi bir danışmada bulunmak için geldim."

Başdiyakoz başını sallayarak:

"Tıbbi danışma mı?" dedi. Bir an kendi kendine düşünceye dalar gibi durdu. Sonra, "Tourangeau Efendi," dedi, "ne yapalım, madem ki adınız bu; başınızı çevirin. Vereceğim yanıtı duvarda yazılmış, hazır bulacaksınız."

Tourangeau Efendi söyleneni yaptı ve başının üzerinde duvara kazılmış olan şu yazıyı okudu: "Hekimlik düşlerin kızıdır." "JAMBLIQUE."^[79]

Bu sırada, Hekim Jacques Coictier arkadaşının sorusunu işitince kızmıştı; Dom Claude'un verdiği yanıt öfkesini büsbütün artırmıştı. Tourangeau Efendi'nin kulağına eğilip, Başdiyakoz'un işitmemesi için alçak sesle, çok alçak bir sesle:

"Onun deli olduğunu ben size haber vermiştim. Siz onu görmek istediniz!" dedi.

Tourangeau Efendi de, gene alçak sesle ve acı bir gülümsemeyle:

"Bu deli pekâlâ haklı da olabilir, Hekim Jacques!" diye yanıt verdi.

Coictier sertçe:

"Nasıl isterseniz!" dedi. Sonra Başdiyakoz'a dönerek, "İş başında çevik ve beceriklisiniz, Dom Claude ve bir maymunun bir fındıktan çekinmediği ölçüde siz de Hippocrates Hekim'den çekinmiyorsunuz. Hekimlik bir düşmüş! Burada bulunsalardı eczacıların ve hekimlerin sizi taş tutacaklarından hiç kuşum yok. Demek ki iksirlerin kan üzerindeki, merhemlerin deri üzerindeki etkisini siz yadsıyorsunuz, öyle mi! İnsan adı verilen o ebedi hasta için özel olarak hazırlanmış, dünya denen şu ebedi çiçekler ve madenler hastanesini yadsıyorsunuz, ha!"

Dom Claude soğuk bir sesle:

"Ben ne hastayı, ne de eczaneyi yadsıyorum. Hekimi yadsıyorum ben!" dedi.

Coictier coşkuyla atıldı:

"Demek ki, damla illetinin üçte bir tuzlubalgam olduğu, bir top yarasının üzerine kızartılmış bir sıçan konularak iyileştirildiği, uygun bir biçimde verilen genç bir kanın yaşlı damarlara gençliği geri verdiği sizce gerçek değil, öyle mi? İki kere ikinin dört ettiği, tetanostan sonra kas kasılmasının ortaya çıktığı gerçek değil, öyle mi?"

Başdiyakoz hiç heyecanlanmadan yanıt verdi:

"Benim değişik biçimde düşündüğüm bazı şeyler var."

Coictier öfkeden kıpkırmızı oldu.

Tourangeau Efendi, "Hadi, hadi, azizim Coictier, öfkelenmeyelim," dedi, "sayın Başdiyakoz dostumuzdur."

Coictier alçak sesle, "En sonunda delinin biri bu!" diye homurdanarak yatıştı.

Tourangeau Efendi bir süre sustuktan sonra:

"Hay çok yaşayın siz, Claude Efendi!" dedi. "İşimi çok güçleştirdiniz. Size iki konuda danışmak istiyorum; birisi sağlığımla ilgili, öbürü de yıldızım."

Başdiyakoz, "Beyim," dedi, "eğer bütün düşünceniz buysa, merdivenlerimin basamaklarında soluk soluğa kalmasanız çok daha iyi ederdiniz. Ben hekimliğe inanmıyorum, müneccimliğe de inanmıyorum."

Tourangeau büyük bir şaşkınlıkla:

"Sahi mi?" dedi.

Coictier zoraki bir gülüşle gülüyordu. Tourangeau Efendi'ye alçak sesle:

"Görüyorsunuz ki, bu adam deli," dedi. "Müneccimliğe inanmıyormuş!"

Dom Claude sözlerini sürdürerek:

"Her yıldız ışınının bir adamın başına bağlı bir tel olduğunu düşlemekten başka bir şey değildir bu!"

Tourangeau Efendi:

"Ee, peki, siz neye inanıyorsunuz, öyleyse?" diye haykırdı. Başdiyakoz bir süre kararsız kaldı. Sonra da, yanıtım yalanlar gibi görünen karanlık bir gülüşle:

"*Credo in Deum,*" dedi.^[80]

Tourangeau Efendi de bir haç işareti yaparak:

"*Dominum nostrum*,"^[81] diye ekledi.

"Amin!" dedi Coictier de.

Tourangeau, "Saygıdeğer üstat," diye sözü yeniden aldı, "sizin dine bu kadar bağlı olduğunuzu görmek beni bütün ruhumla memnun etti. Yalnız, büyük bir bilgin olduğunuza göre, bilime inanmayacak kadar mı büyüyorsunuz?"

Başdiyakoz Tourangeau Efendi'nin kolunu yakalayarak: "Hayır," dedi ve donuk gözbebeklerinin içinde bir coşku şimşegi yeniden parladı. "Hayır, bilimi yadsımıyorum. Ben, önümde, ta uzaklarda, karanlık galerinin ucunda bir ışık, bir alev, herhangi bir şey, hiç kuşkusuz, sabır erbabının ve bilgelerin yakaladığı o göz kamaştırıcı laboratuvarın yansıması olan şeyi fark etmeden mağaranın sayısız kolları arasında, yüzükoyun ve tırnaklarımı toprağa saplayarak boş yere yerlerde sürünmedim."

Tourangeau, "Peki, siz şimdi en sonunda hangi şeyi gerçek ve kesin olarak kabul ediyorsunuz?" diye onun sözünü kesti.

"Simyayı."

Coictier öfkeyle itiraz etti:

"Amma da yaptınız, Dom Claude! Hiç kuşkusuz, simyanın da bir haklı yanı var; ama hekimliğe ve müneccimliğe neden küfür etmeli?"

Başdiyakoz büyük bir üstünlük tavrı takınarak:

"Sizin insanbiliminiz de boş, ahret biliminiz de!" dedi.

Hekim alaycı bir gülümsemeyle:

"Epidaurus ve Kalde illerini ihtişamla yaşatmak demektir bu," diye yanıt verdi.

"Bakın dinleyin, Bay Jacques. Bunu iyi niyetle söylüyorum. Kral'ın hekimi değilim ben, Kral Hazretleri de yıldızları seyretmem için Dedalus Bahçesi'ni armağan etmedi. Öfkelenmeyin de beni dinleyin. Pek çılgınca bir şey olan hekimlikten değil de, müneccimlikten hangi gerçeği elde ettiniz? Kırık çizgili eski Yunan yazısının üstünlüklerini, 'ziruph' sayısı ile, 'zephyrod' sayısının getirdiği buluşları söyleyin bana."

Coictier bunun üzerine:

"Köprücük kemiğinin sinir gücünü ve gizli bilimlerin ondan türediğini yadsıyor musunuz?" dedi.

"Yanıyorsunuz, Bay Jacques! Formüllerinizin hiçbiri gerçeğe ulaşmıyor. Oysa, simyanın buluşları var. Sözgelimi, şuna benzer sonuçlara karşı çıkabilir misiniz? Bin yıl toprak altında kalan buz kaya billuruna dönüşür. Kurşun bütün madenlerin ağababasıdır. (Çünkü altın bir maden değildir,

altın ışıktır.) Kurşunun, sırasıyla, kurşundan kızıl arsenik haline geçmesi, kızıl arsenikten kalaya, kalaydan gümüşe dönüşmesi için her biri iki yüzyıllık dört çağa gereksinmesi vardır. Bunlar birer olgu değil mi? Köprücük kemiğine, dolu çizgiye inanmak. Çinliler gibi düşünüp sarıasma kuşunun köstebeğe dönüştüğüne, buğday tanelerinin de sazan balığına dönüştüğüne inanmak kadar gülünçtür!"

Coictier, "Ben simya okudum!" diye bağırdı. "Şunu belirtmek isterim ki..."

Başdiyakoz fena halde öfkelenmişti, ona sözünü tamamlamadı:

"Ben de tıp, yıldızbilim ve simya okudum. Gerçek ancak buradadır, (bunları söylerken, konsolun üzerinden, daha önce sözünü ettiğimiz o tozla dolu küçük şişeyi eline almıştı), ışık ancak buradadır! Hippocrates bir düştür, Urania bir düştür, Hermes bir düşüncedir. Altın ise güneştir, altın yapmak, Tanrı olmaktır. İşte, tek bilim bu. Tıp bilimiyle yıldızbilimi en ince noktalarına kadar araştırdım diyorum size! Boş! Boş! İnsan vücudu, koyu karanlıklar; yıldızlar, zifiri karanlıklar!"

Güçlü ve esinlenmiş bir tavırla yeniden koltuğuna yığıldı. Tourangeau Efendi sessizce onu inceliyordu. Coictier alaylı bir sırıtışla gülümsemeye çalışıyor, belli belirsiz omuzlarını silkiyor ve alçak sesle:

"Deli!" deyip duruyordu.

Tourangeau birdenbire atılarak:

"Ee, peki, ya o görkemli, o şaşılası amaca ulaşabildiniz mi? Altın yaptınız mı?" diye sordu.

Başdiyakoz, düşünen bir kimse gibi sözcüklerini ağır ağır heceleyerek:

"Eğer altın yapmış olsaydım, Fransa kralının adı şimdi Louis değil, Claude olurdu," diye yanıt verdi.

Tourangeau kaşlarını çattı.

Dom Claude küçümseyen, hor gören bir gülümsemeyle:

"Ben de neler söyleyip duruyorum burada?" diye sürdürdü. "Doğu imparatorluğunu kurabilecek olursam, Fransa tahtının lafi mi olur?"

Tourangeau, "Ha şöyle!" dedi.

Coictier de, "Vah! Zavallı deli!" diye mırıldandı.

Başdiyakoz artık sadece kendi düşüncelerine yanıt verir gibi konuşuyordu:

"Yok canım, ben daha yerlerde sürünüyorum; yeraltı yolunun çakıllarında yüzümü ve dizlerimi yırtıp kanatıyorum. Seyretmiyorum, hayal meyal görüyorum! Okumuyorum, heceliyorum!"

Tourangeau, "Peki, okumasını öğrenince, altın yapacak mısınız?" diye sordu.

Başdiyakoz, "Ondan kuşku mu var?" dedi.

"Öyleyse, Meryem Anamız biliyor ki, benim paraya son derece gereksinmem var ve okumayı sizin kitaplarınızdan öğrenmeyi pek isterdim. Bakın, saygıdeğer üstat, sizin biliminiz Meryem Anamıza düşman olan ya da hoş gitmeyecek bir bilim midir?"

Adamın bu sorusuna, Dom Claude dingin bir üstünlükle karşılık vermekle yetindi:

"Ben kimin başdiyakozuyum?"

"Orası gerçek, üstadım. Peki öyleyse! Bana da biliminizin gizlerini öğretir misiniz? İzin verin ben de sizinle birlikte heceleyeyim."

Claude âdeta bir Hz. Süleyman haşmeti ve ruhani başkan tavrına büründü.

"İhtiyar, gizemli şeylerin arasından bu yolculuğa girişmek için elinizde kalan yıllardan çok daha fazlasına gereksinme var. Saçlarınız iyice ağarmış! Mağaradan ancak bembeyaz saçlarla çıkılır; ama oraya sadece siyah saçlarla girilir. Bilim insan yüzlerini, tek başına, oymasını, soldurmasını, kurutmasını pekâlâ bilir; yaşlılığın ona bumburuşuk yüzler getirmesine hiç gereksinmesi yoktur. Ama gene de bu yaşta öğrenmeye başlamak, bilginlerin korkunç alfabetesini çözmek isteğiyle yanıp tutuşuyorsanız, bana gelin, pekâlâ, bir denerim. Ben size, siz zavallı ihtiyara, ne antik çağların Herodot'unun sözünü ettiği ehamların o gömüt odalarını ziyaret etmenizi, ne Babil'in tuğladan kulesini, ne de Eklinga Hint tapınağının beyaz mermerden muazzam mihrabını gidip görmenizi söyleyeceğim. Sikra'nın kutsal biçimine uygun olarak inşa edilen Kaide yapılarını, Süleyman'ın harap olan tapınağını, İsrail krallarının mezarının kırık taş kapılarını sizin gibi ben de görmedim. Biz şurada bulunan Hermes'in kitabının parçalarıyla yetineceğiz. Ben size, Tohum Atanlar'ın simgesi olan Ermiş Christophe'un yontusunu, Sainte-Chapelle'in büyük kapısındaki, hani şu bir tanesinin bir eli bir vazunun içinde, öbürü bulutlarda bulunan iki meleğin yontusunu açıklayacağım..."

Sözün burasında, Başdiyakoz'un coşkulu ve sert sözleriyle iyice şaşkına dönen Jacques Coictier kendini topladı ve bir başkasına öğüt veren, onun yanlışını düzelten bir bilginin utkulu, sevinçli tavrıyla onun sözünü kesti:

"*Erras, amice Claudi.* ^[82] Simge sayı değildir. Siz Orfeus'u Hermes ile karıştırıyorsunuz."

Başdiyakoz da ciddiyetle, ağır ağır:

"Asıl siz yanılıyorsunuz," diye yanıt verdi. "Dedalus temel, Orfeus duvarlar, Hermes de binadır. Bu bir bütündür." Claude Frollo burada Tourangeau'ya dönerek, "İstedığınız zaman gelebilirsiniz," diye sürdürdü, "Nicolas Flamel'in potasının dibinde kalan altın kırıntılarını gösteririm size, siz de onları Guillaume de Paris'nin altınıyla karşılaştırırsınız. Size Grekçe "*peristera*" ^[83] sözcüğünün gizli erdemlerini öğretirim. Ama ne var ki, her şeyden önce, birbiri peşinden alfabenin mermer harflerini, kitabın granit sayfalarını okuturum. Piskopos Guillaume'un cümle kapısıyla, Saint-Jean-le-Rond'dan Sainte-Chapelle'e, sonra da, Nicolas Flamel'in Marivaulx Sokağı'ndaki evine, Saints-Innocents Gömütlüğü'ndeki mezarına, Montmorency Sokağı'ndaki iki hastanesine gideriz. Size, Saint-Gervais Hastanesi'nin cümle kapısındaki ve Ferronnerie Sokağı'ndaki dört iri demir ocak ızgarasını kaplayan

hiyeroglifleri okuturum. Gene birlikte Saint-Come'un, Sainte-Genevieve-des-Ardents'ın, Saint-Martin'in, Saint-Jacques-de-la-Boucherie'nin önyüzlerini heceleriz..."

Tourangeau, bakışlarının pek zeki olmasına karşın, epeyce bir süreden beri artık Rahip Claude'un söylediklerinden hiçbir şey anlamıyormuşa benziyordu. Onun sözünü kesti.

"Hey ulu Tanrım! Nedir bu sizin kitaplarınız böyle?"

Başdiyakoz, "İşte bir tanesi," dedi.

Ve hücrenin penceresini açarak, yıldızlı bir gökyüzü üzerine, iki kulesiyle taştan yanlarının, canavara benzeyen sağrısının kapkara silüetini yansıtarak, kentin ortasına oturmuş iki başlı dev gibi bir Sfenks'i andıran muazzam Notre-Dame Kilisesi'ni parmağıyla gösterdi.

Başdiyakoz sessizce bir süre, dev boyuttaki yapıyı dikkatle seyretti, sonra içini çekerek, sağ elini masanın üzerinde açık duran kitaba, sol elini Notre-Dame'a doğru uzattı, üzgün bakışlarını kitaptan kiliseye çevirdi.

"Ne yazık ki, bu şunu öldürecek," dedi.

Telaşla kitaba yaklaşan Coictier:

"İyi ama, o kadar korkulacak ne var bunda?" diye haykırmaktan kendini alamadı. "Glossa In Epistolas D. Pauli. Norimbergae, Antonius Koburger. 1474. Bu yeni bir şey değil ki. Hükümler Üstadı Pierre Lombard'ın bir kitabı. Basılmış olduğu için mi?"

Claude Frolo, "İyi söylediniz," dedi. Derin bir düşünceye dalmış gibiydi, işaret parmağını şu ünlü Nurenberg basımevlerinden çıkan derginin üzerine dayamış, ayakta duruyordu. Sonra da şu gizemli sözcükleri ekledi: "Ne yazık! Ne yazık! Küçük şeyler büyük şeylerin hakkından geliyor! Bir diş bir kütleye üstün geliyor. Nil faresi timsahı öldürüyor, kılıç balığı balınayı öldürüyor, kitap yapıyı öldürecek!"

Hekim Jacques alçak sesle arkadaşına gene o "Bu adam deli!" nakaratını fısıldadığı sırada manastırın mum-söndür çanı çaldı. Hekimin arkadaşı da bu kez şöyle yanıt verdi: "Sanırım ki evet."

Bu, manastırda hiçbir yabancının kalmayacağı saatti. İki konuk ayağa kalktı.

Tourangeau, ayrılırken:

"Üstat," dedi, "bilginleri, büyük düşünürleri severim, size özel bir değer veriyorum. Yarın Tournelles Sarayı'na gelin, Rahip Saint-Martin de Tours'u sorun."

Başdiyakoz şaşkın bir halde odasına döndü. Bu Tourangeau Efendi'nin kim olduğunu sonunda anlamıştı. Saint-Martin de Tours Manastır sicilindeki şu parçayı anımsamıştı: "*Abbas beati Martini, SCILICET REX FRANCIAE, est canonicus de consuetudine et habet parvam praebendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere in sede thesaurarii.*"^[84]

O dönemden sonra, başdiyakozun XI. Louis ile haşmetmeap Paris'e geldikçe pek sık konuşmalar yaptığı ve Dom Claude'un saygınlığının Olivier le Daim ile Jacques Coictier'yi gölgelediği, bu sonuncunun, alışık olduğu biçimde, bu yüzden Kral'a oldukça sert davrandığı söyleniyordu.

II

Bu Şunu Öldürecek

Hanım okuyucularımız, Başdiyakoz'un şu gizemli "Bu şunu öldürecek. Kitap yapıyı öldürecek," sözcüklerinin altında gizli olan düşüncenin nasıl bir şey olduğunu araştırmak için bir an durmamızı başışlarlar sanırım.

Bize kalırsa, bu düşüncenin iki yüzü vardı. Bu önce bir rahip düşüncesi idi. Yeni bir etkenin – matbaanın– karşısında rahip sınıfının korkusuydu bu. Gutenberg'in ışıklı, pırıl pırıl baskı makinesi karşısında tapınak adamının duyduğu ürküntü ve göz kamaşmasıydı bu. Minberle el yazmasının, konuşulan sözle yazılı sözün basılı sözden korkup telaşlanmasıydı bu; Alay Cini'nin^[85] altı milyon kanadım açtığını gören bir serçenin şaşkınlıktan gözlerini fal taşı gibi açmasına benzer bir şeydi bu. Uyanan insanlığın hışırdayıp kıpırdandığını işitmeye başlayan, gelecekte zekânın inancı baltalayacağını, kanının inanışın yerini alacağını, dünyanın Roma'yı^[86] sarsacağını gören peygamberin çılgılığıydı. Basımla buharlaşan insan düşüncesinin dînerkil (teokratik) çanaktan uçtuğunu gören filozofun tanısıdır bu. Tunçtan yapılmış koç başını inceleyerek, "Kale yıkılacak," diyen askerin dehşeti. Bir gücün başka bir kudretin yerini alacağı anlamına geliyordu bu. "Matbaa kiliseyi öldürecek," demekti bu.

Ne var ki, bize kalırsa, hiç kuşkusuz, ilki ve en yalını olan bu düşüncenin altında, daha yeni, ayrımsanması daha zor, tartışması daha kolay olan, birincinin kaçınılmaz, doğal sonucu olarak, artık sadece rahibin değil, bilginin ve sanatçının da aynı derecede felsefi bir görüşü vardı.

Bu, insan düşüncesinin biçim değiştirirken ifade tarzını da değiştireceğinin, her kuşağın en önemli düşüncesinin aynı maddeyle ve aynı biçimde yazılmayacağını, bunca sağlam ve dayanıklı, uzun ömürlü olan taş kitabın yerini daha da sağlam ve daha da uzun ömürlü kâğıt kitaba bırakacağını öngörmüştü. Bu bakımdan Başdiyakoz'un belirsiz formülünün ikinci bir anlamı daha vardı: Bir sanatın başka bir sanatın yerini alacağını anlatıyordu. "Matbaa mimariyi öldürecek" demek istiyordu.

Gerçekten de, ta başlangıcından Milat döneminin XV. yüzyılına kadar, (XV. yüzyıl dahil) mimarlık insanlığın büyük kitabıdır, ister güç olarak, ister zekâ olarak, gelişmesinin çeşitli evrelerinde insanın en belli başlı ifadesidir.

İlk ırkların belleği aşırı derecede yüklendiğini sezinleyince, insanlığın anılar yükü, çıplak ve uçucu olan sözcüğü, yolunu şaşırma tehlikesiyle karşılaşacak kadar ağır ve belirsiz hale gelince, onları daha görünür ve daha dayanıklı, aynı zamanda da daha doğal biçimde toprağın üzerine yazdılar. Her geleneği bir yapıyla damgaladılar.

İlk anıtlar, ilk yapılar, Musa Peygamber'in dediğine göre, "demirin dokunmadığı" basit kaya mahalleleriydi. Mimarlık da her yazı gibi başladı. Önce alfabe oldu. Dimdik bir taş saplıyorlardı, bu bir harf oluyordu; her harf de bir hiyeroglifi, her hiyeroglifin üzerinde bir sütunun üzerindeki başlık gibi, bir düşünce topluluğu bulunuyordu. İşte, dünyanın bütün yüzünde, aynı anda, her yerde ilk ırklar böyle yaptılar. Keltlerin "Kalkık Taşı"na Asya'nın Sibiryası'nda da rastlanır, Amerika'nın pampalarında da.

Daha sonra sözcükler yapıldı. Taşın üzerine taş koydular, bu granit heceleri birleştirdiler, fiil de kimi düzenler denedi. Dolmen'ler, Kelt "kromlek"leri, Etrüsk höyükleri, İsrail kurganları hep sözcüklerdir. Birkaç tanesi, özellikle höyük, özel adlardır. Hatta kimi zaman, elde pek çok taş, geniş bir kıyı olunca; bir cümle bile yazılıyordu. Sonsuz Karnak yığıntısı bütün bir formüldür.

En sonunda kitapları meydana getirdiler. Gelenekler, ağaç gövdesinin yapraklar altında kaybolması gibi, altında kayboldukları simgeleri doğurmuşlardı. İnsanlığın inandığı bütün bu simgeler gitgide büyüyor, artıyor, birbirini kesiyor, birbirine karışıyordu. İlk anıtlar onları içermeye yetmiyordu artık; simgeler dört bir yandan taşıyordu; bu yapılar, hemen hemen hiç denecek biçimde kendileri gibi sade, yalın, çıplak ve yerde yatan ilk geleneği ancak ifade ediyorlardı. Simgenin yapının içinde gelişip açılmaya gereksinmesi vardı. İşte o zaman mimarlık insan düşüncesiyle birlikte gelişip serpildi; bin bir başlı, bin bir kollu bir dev oldu. Bütün bu havadaki simgeciliği ebedi, gözle görülür, elle tutulur bir şekil altında saptadı. Kuvvet olan Dedalus ölçerken, zekâ olan Orfeus şarkı söylerken, bir harf olan filayağı, bir hece olan kemer, bir sözcük olan ehram, bir geometri yasası ve bir şiir yasasıyla aynı anda harekete geçirilerek, toprak üzerinde toplanıyor, birleşiyor, karışıyor, iniyor, çıkıyor, yanyana geliyor; gökyüzüne doğru kat kat yükseliyor, ta ki bir çağın genel düşüncesinin buyruğuna uyarak, aynı zamanda olağanüstü anıtlar olan şu olağanüstü kitapları yazıncaya kadar: Eklinga Pagod'u, Mısır'daki Rhamseion, Hz. Süleyman'ın Tapınağı.

Ana fikir, söz, bu yapıların sadece temelinde değil, biçimlerinde de vardı. Söz gelimi, Süleyman'ın tapınağı yalnız kutsal kitabın cilt kapağı değildi, kutsal kitabın ta kendisiydi. Aynı merkeze bağlı her çevre duvarında rahipler çevrilen, gözler önüne serilen sözü okuyabilirdi; böylece de, onun değişimlerini tapınaktan tapınağa, ta son tapınağında, gene mimari olan en soyut şeklinde onu yakalayıncaya kadar kovalarlardı; bu son kemerdi. Böylece, söz yapının içine kapatılmıştı; ama biçimi, bir mumyanın tabutu üzerindeki insan yüzü gibi zarfının üzerindeydi.

Binaların yalnız biçimi değil, seçtikleri yer bile simgeledikleri fikri meydana koyuyordu. İfade edilecek simgenin zarif ya da karanlık oluşuna göre, eski Yunan, dağlarının tepesini göze ahenkli görünen bir tapmakla süslüyordu. Hindistan kendi dağlarını dev bir granit gibi fil dizilerinin taşıdığı o biçimsiz yeraltı pagodalarını oymak için deliyordu.

Böylece, ilk altı bin yıl boyunca, Hindistan'ın ta fi tarihinden kalma, çok eski pagodasından Köln'deki kiliseye kadar, mimarlık insan türünün büyük yazısı olmuştur. Bu o kadar gerçektir ki, yalnız her dinsel simgenin değil, her düşüncenin bu muazzam kitapta kendi sayfası, kendi anıtı vardı.

Her uygarlık dinerki ile başlar ve demokrasiyle biter. Birlikten sonra gelen bu özgürlük yasası mimarlıkta da yazılıdır. Çünkü, şu nokta üzerinde ısrar edelim, duvarcılığın sadece tapınak yapmak, söylene ve ruhani simgeleri ifade etmek, taştan sayfalar üzerine yasanın gizemli çizelgelerini hierogliflerle çizmek gücünde olduğunu sanmamak gerekir. Eğer öyle olsaydı, bütün toplumlarda kutsal simgenin aşındığı, özgür düşünce altında gittikçe silindiği, insanın rahipten kaçtığı, felsefelerin, sistemlerin çıkıntılarının dinin yüzünü aşındırdığı bir zaman geldiği için, mimarlık insan düşüncesinin o yeni halini bir daha meydana getiremezdi; ön tarafı dolan sayfaların arkası boş kalır, yapıtı güdük, kitabı tamamlanmamış olurdu. Ama hayır, hiç de öyle olmadı.

Örnek olarak Ortaçağ'ı alalım; bize daha yakın olduğu için orada her şeyi daha açık seçik görebiliyoruz. İlk döneminde, dinerki Avrupa'ya düzen verirken, Vatikan, Capitole'un çevresinde

yıkılmış yatan Roma ile meydana getirilen bir Roma'nın öğelerini kendi çevresinde birleştirip yeniden sınıflandırırken, Hıristiyanlık daha önceki uygarlığın yıkıntıları arasında toplumun bütün katlarını aramaya giderken, bu yıkıntılarda, kilit taşı ruhanilik olan aşama sırasına göre yeni bir dünya kurarken, bu hercümerç içinde, önce çıktığı duyulan, sonra da yavaş yavaş, Hıristiyanlığın nefesi, barbarların eli altında, ölmüş Grek ve Roma mimarlık yığıntılarından, Mısır'ın ve Hindistan'ın dinerkil duvarcılıklarının kardeşi, saf Katolikliğin aşınmaz işareti, papalık birliğinin değişmez hiyeroglifi şu gizemli Roman mimarisinin ortaya çıktığı görülür.

Gerçekten de, o çağın bütün düşüncesi o karanlık roman tarzında yazılıdır. Orada, her yanda, yetke, birlik, anlaşılmazlık, kesinlik, VII. Gregoire sezilir; her yanda rahip, hiçbir yerde insan; her yerde kast, sınıf, hiçbir zaman halk. Ne var ki Haçlı Seferleri'nin eli kulağında. Bu büyük bir halk hareketidir; nedeni, amacı ne olursa olsun, her büyük halk hareketi, her zaman son tortusundan özgürlük düşüncesini çıkarır. Yenilikler gün ışığına çıkacak. Artık Jacquerie'ler, Praguerie'ler, Ligue'ler gibi ayaklanmaların fırtınalı dönemi başlayacaktır. Yetke sarsılır, birlik ikiye ayrılır. Derebeylik (feodalite) kaçınılmaz bir biçimde halk ortaya çıkıp da her zamanki gibi aslan payını kendine ayırmadan önce, teokrasiyle bölüşmek ister. "*Quia nominor leo.*"^[87] Demek ki ruhban sınıfının altından derebeylik, derebeyliğin altından "komün" ortaya çıkmaya başlar. Avrupa'nın yüzü değişmiştir. İyi ya işte! Mimarlığın yüzü de değişmiştir. Uygarlık gibi, o da sayfayı çevirir; çağların yeni ruhu onu söyleyeceği şeyleri yazmaya hazır bulur. Haçlı Seferleri'nden mimarlık sivri pencerelerle, uluslar özgürlükle döndüler. Bunun üzerine, Roma İmparatorluğu yavaş yavaş dağılırken, Roman mimarlığı da ölür. Hiyeroglif, kiliseyi bırakıp derebeyliğe şan olsun diye kale burcuna arma olmaya gidiyor.

Kilisenin kendisi bile, eskiden o kadar inakçı (dogmatik) olan şu yapı bile, artık kentsoylunun, komünün, özgürlüğün işgaline uğrayarak, rahipten kurtulup sanatçının yetkisi ve egemenliği altına girer. Sanatçı onu kendi isteğine göre inşa eder. Elveda gizem, mitos, yasa! İşte artık hayal ve geçici istek ve heves. Yeter ki rahibin büyük kilisesi ve mihrabı olsun; söyleyecek başka hiçbir sözü yoktur. Dört duvar sanatçınıdır. Mimarlık kitabı artık ruhban sınıfına, dine, Roma'ya ait değildir; o artık düşlemin, şiirin, halkın malıdır. Altı, yedi yüzyıllık bir ömrü olan Roman mimarlığının durgun devinimsizliğinden sonra, sadece üç yüzyıllık geçmişi olan bu mimarlıkta son derece şaşırtıcı, çarpıcı, o hızlı ve sayısız değişimlerin nedeni işte budur. Bu arada sanat dev adımlarıyla ilerler. Halkın dehası ve özgünlüğü piskoposların yapmış olduğunu yapar. Her ırk geçerken bu kitaba kendi satırını yazar; katedrallerin önyüzündeki eski Roman hiyerogliflerini karalar, onun (gelip geçen ırkın) yerleştirdiği yeni simgenin altında, şurada burada olsa olsa inakın (dogma) delip geçtiği görülebilir. Halk örtüsü dinsel iskeleti belli belirsiz tahmin ettirir. O çağda mimarların, hatta kiliseye karşı bile giriştikleri kural dışı davranışları konusunda bir fikir ileri sürmek olanaksızdır. Paris Adliye Sarayı'nın Ocaklı Salonu'nda olduğu gibi, pek utanç verici bir biçimde yan yana getirilmiş rahiplerle rahibelerden örülü sütun başlıkları bunlardan sadece biridir. Bourges'daki büyük cümle kapısının altına Hz. Nuh'un "harfi harfine" hiçbir şey gizlemeden oyulan serüveni de bir başka örneği oluşturur. Bocherville Manastırı'nın rahiplerinin ayin sırasında ellerini yıkadıkları özel lavabonun üzerindeki gibi, elinde içki bardağı, bütün bir cemaatin suratına gülen eşek kulaklı, sarhoş bir rahiptir bu. O çağda, taşta yazılan düşünce için, tıpkı bizim bugünkü basın özgürlüğüne benzer bir ayrıcalık vardı. Mimarının özgürlüğüdür bu.

Bu özgürlük pek ileriye varır. Kimi zaman bir cümle kapısı, bir önyüz, bütünüyle bir kilise, dine

iyice yabancı, hatta kiliseye düşman, simgesel bir anlamı sergiler. Daha XIII. yüzyılda Guillaume de Paris, XV. yüzyılda Nicolas Flamel ortalığı karıştırıcı bu sayfalardan yazdılar. Saint-Jacques-de-la-Boucherie tümüyle bir muhalefet kilisesidir.

O zamanlar düşünce ancak bu şekilde özgürdü: Bu nedenle, o da bütünüyle yapı denilen bu kitaplara yazılıyordu. Bu bina şekli olmasaydı, tehlikeye atılacak kadar sakınımsız olsaydı, elyazması kitap biçiminde, celladın eliyle kent alanında yakıldığını görürdü; kilise cümle kapısı biçimindeki düşünce kitap şeklindeki düşüncenin işkence cezasına çarptırıldığını görürdü. Bunun için, elinde ancak bu çare bulunduğundan, duvarcı ustalığı, kendini gün ışığına çıkarabilmek için, her yanda ona atılıyordu. Avrupa'yı kaplamış olan sonsuz sayıdaki kilise bunun sonucudur, bu öyle şaşılacak bir sayıya ulaşmıştı ki, iyice araştırılıp doğruluğu kesinlikle saptandıktan sonra bile inanılması pek güçtür. Toplumun bütün maddi güçleri, bütün düşünsel güçleri aynı noktada toplanıyordu: Mimarlık. Böylece, Tanrı'ya tapınaklar yükseltmek bahanesiyle, sanat muhteşem boyutlarda geliyordu.

O günlerde, şair doğan bir kimse mimar oluyordu. Kütlelerin içinde dağınık olan, derebeylik yönetimi altında, tunç kalkanlardan meydana getirilen bir "*testudo*"^[88] altındaymış gibi her yandan sıkıştırılan deha, ancak mimarlık yönünden bir kurtuluş yolu buluyordu ve onun İlyada Destanları katedraller biçimini alıyordu. Bütün öteki sanatlar mimarlığa boyun eğiyor, onun buyruğu altına giriyordu. Büyük yapıtın işçileriydi hepsi de. Mimar, şair, usta, onun önyüzünü yontan oymacılık, vitraylarını renkli resimlerle bezeyen boyacılık, çanını devinime geçiren, orglarını üfleyen müzik onun kişiliğinde bir araya geliyordu. Hatta sadece şiir denen, elyazmalarında ölmeyecek kadar yaşamaya çabalayan o zavallı bile bir değer kazanabilmek amacıyla ilahi ya da "düzyazı" şekline girip yapıya katılmak zorunda kalıyordu; en sonunda, Greklerin dinsel bayramlarında Eschyle'in trajedilerinin, Hz. Süleyman Tapınağı'nda da "Yaradılış"ın oynadığı rolün aynısıdır bu.

Böylece, Gutenberg'e kadar, mimari en önemli, evrensel yazıdır. Doğu'nun başlattığı, antik Grek ve Roma döneminin sürdürdüğü bu granit kitabın son sayfasını Ortaçağ yazdı. Zaten, yukarıda, Ortaçağ'da incelemiş olduğumuz bu bir sınıf mimarisinden sonra gelen bir halk mimarisi olayı, tarihin öteki büyük çağlarında insan zekâsında ona çok benzer devinimlerle yinelenir. Böylece, kitaplar dolusu açıklamaya gereksinim gösteren bir yasayı burada kısaca bildirelim ki: İlkel çağların beşiği olan Doğu'da Hint mimarisinden sonra, Arap mimarisinin o zengin, doğurgan anası Fenike mimarisi; İlkçağ'da Etrüsk biçemi ve dev boyutlu yapıları bir çeşitlilikten başka bir şey olmayan Mısır mimarisinden sonra, Roma biçemi; Kartaca kubbesinin aşırı derecede yüklü bir uzantısından başka bir şey olmayan Grek mimarisi; çağdaş zamanlarda, roman mimarisinden sonra gotik mimari. Bu üç diziyi ikiye bölersek, üç büyük kardeşte, Hint, Mısır, Roman mimarisinde, aynı simgeyi buluruz: Teokrasi, sınıf, birlik, dogma, mitos, Tanrı; üç küçük kardeşte de, Fenike, Grek, Gotik mimarisinde de, hem zaten doğalarına ayrılmaz biçimde bağlı olan biçim değişikliği her ne olursa olsun, hep aynı anlama rastlanır: Özgürlük, halk, insan.

İster Brahman rahibi, ister müneccim ya da papa adını taşıсын Hintli, Mısırlı ya da Roman duvarcılıklarında, hep rahip, yalnızca rahip sezilir. Halk mimarisinde durum aynı değildir. Bunlar daha zengin ve daha az kutsaldır. Fenike mimarisinde, tüccar kokusu vardır; Grek mimarisinde, cumhuriyetçi; Gotik mimarisinde burjuva kokusu vardır.

Her teokratik mimarinin genel nitelikleri değişmezlik, ilerlemeden kaçınma; geleneksel çizgilerin

korunması, ilkel örneklerin kutsallaştırılması, insanın ve doğanın bütün şekillerinin simgenin anlaşılmasız heveslerine sürekli uymasındır. Bunlar, sadece bilenlerin gizemini çözebildiği karanlık, karışık kitaplardır. Üstelik, orada her biçimin, her biçimsizliğin onu dokunulmaz hale getiren bir anlamı vardır. Hint, Mısır, Roman duvarcılıklarından nakışlarını yenilemesini ya da yontuculuğunu ilerletmesini istemeyin. Her mükemmelleşme onlar için bir dinsizliktir. Bu mimarilerde doğanın sertliği ikinci bir taşlaşma gibi taşın üzerine yayılmıştır sanki. Buna karşılık, halk duvarcılıklarının genel belirtileri çeşitlilik, ilerleme, yenilik, zenginlik, sürekli hareketlilik. Bunlar zaten dinden oldukça koştukları için güzelliklerini düşünürler, ona özen gösterirler, durup dinlenmeden yontu ya da arabesk bezeklerini düzeltirler. Yüzyılın malıdır. Altından hâlâ gördükleri kutsal simgeye durmadan kattıkları beşeri şeyleri vardır. Hâlâ simgesel olmakla birlikte, doğa gibi anlaşılması kolay olan ruhun, her zekânın, her düşlemin etkilenebileceği yapılar bundan doğmuştur. Dinsel mimariyle bunun arasında, kutsal dille halk dili arasındaki, hiyeroglifle sanat, Süleyman ile Phidias arasındaki aynın vardır.

Binlerce kanıtı, binlerce ayrıntının itirazını bir yana bırakarak, buraya kadar kısaca belirttiklerimizi özetleyecek olursak, şu sonuca varırız: Mimari on beşinci yüzyıla kadar insanlığın en önemli ve başlıca kütüğü olmuştur; bu süre içinde, yeryüzünde hemen yapı halini almayan bir tek az buçuk karışık düşünce çıkmamıştır; her dinsel yasa gibi, her halk düşüncesinin de anıtları olmuştur; en sonunda, insanoğlunun taşla yazmadığı bir tek önemli düşüncesi olmamıştır. Peki, bu niçin böyledir? Çünkü, ister dinsel, ister felsefi olsun, ölümsüz kalmak her düşüncenin kendi çıkarıdır, çünkü bir kuşağı devinime getiren bir fikir başka kuşakları da harekete getirmek, iz bırakmak ister. Oysa elyazması kitapların ölümsüzlüğü ne kadar da eğreti ve güvenilmezdir! Bir yapı ise ne kadar daha sağlam, sürekli ve dayanıklı bir kitaptır! Yazılı bir sözü yok etmek için bir meşale, bir barbar yeter. İnşa edilmiş bir sözü yıkmak için ise bir toplum ayaklanması, bir yeryüzü devrimi gerekir. Kolosseum'un üzerinden barbarlar geçti, Ehlamların üzerinden de belki tufan geçmiştir.

On beşinci yüzyılda her şey değişir.

İnsan düşüncesi kendini ölümsüzleştirmek için, mimariden yalnız daha ömürlü, daha dayanıklı değil, daha da sade ve daha da kolay bir çare keşfetti. Mimari tahttan düştü. Orfeus'un taşın harflerinin yerini Gutenberg'in kurşun harfleri aldı.

Kitap yapıyı öldürecek.

Matbaanın icadı tarihin en büyük olayıdır. Bu Ana devrimdir. Baştan başa yenilenen insanlığın ifade tarzıdır, bir şekilden soyunup, bir başkasına bürünen insan düşüncesidir, Âdem Peygamber'den beri zekâyı temsil eden şu simgesel yılanın tam ve kesin gömlek değiştirmesidir.

Matbaa şekli altında, düşünce her zamankinden daha da ebedidir. Ölümsüzdür; uçucu, ele geçmez, tahrip edilemez haldedir. Havaya karışır. Mimari döneminde dağ haline giriyordu ve bir yüzyıla, bir yere büyük ölçüde sahip çıkıyordu. Şimdi kuş sürüsüne dönüştü, dört bir yana dağıldı, havanın, uzayın bütün noktalarını aynı zamanda kapladı.

Yineliyoruz: Düşüncenin bu şekilde çok daha durağan, çok daha bozulmaz, yıkılmaz olduğunu görmeyen var mı? Düşünce sağlamken, uzun ömürlü, dayanıklı hale geldi. Devamlılıktan ölümsüzlüğe geçti. Bir kütleyi yıkabilirsiniz, her yerde aynı zamanda bulunmanın kökünü nasıl koparabilirsiniz?

Bir tufan gelmeyegörsün, dağlar çoktan sular altında kaybolsa bile, kuşlar hâlâ göklerde uçurlar ve bu tufanın yüzeyinde bir tek gemi yüzmeyegörsün, kuşlar oraya konarlar, onunla birlikte suyun üzerinde yüzerler, onunla birlikte suların çekilmesini seyredeler ve bu karmakarışıklıktan çıkacak olan yeni dünya, uyanırken, tepesinde uçan, sulara gömülen dünyanın kanatlı ve canlı düşüncesini görecektir.

Bu ifade tarzının, değil sadece en tutucu olanı, aynı zamanda da en sadesi, en basiti ve en kullanışlısı, her şeye en uygunu olduğu düşünülürse, büyük bir yük taşımadığı, ağır aletler kullanmadığı göz önünde bulundurulursa, düşüncenin bir yapı şeklinde kendini ifade edebilmesi için dört, beş tane başka sanatı, tonlarca altını, dağlar gibi taşı, ormanlarca keresteyi, bütün bir işçi milletini harekete geçirmek zorunda kaldığı da anımsanırsa, düşünce kendini kitap halinde belirtirken bu iş için bir parça kâğıt, bir parça mürekkeple bir de kalem yeterli olduğuna göre, zekânın, matbaa uğruna mimariden ayrılmasına nasıl şaşılır? Bir ırmağın yatağını, düzeyinin altında kazılan bir kanalla birdenbire kesiverin, ırmak yatağından ayrılır.

Bu nedenle, bakın, matbaanın icadından beri mimari nasıl azar azar kuruyor, zayıflıyor ve çıplaklaşıyor. Suyun alçaldığı, özsuynun çekildiği, çağların ve ulusların düşüncesinin ondan uzaklaştığı nasıl da belli oluyor! Soğuma on beşinci yüzyılda hemen hemen pek sezilemeyecek derecededir, matbaa daha henüz pek çelimsizdir, güçlü mimariden olsa olsa aşırı bir yaşam canlılığım çekebiliyordu. Ne var ki, daha hemen on altıncı yüzyılda mimarinin hastalığı gözle görülür hale gelmiştir; artık sadece toplumu ifade etmiyor; içler acısı bir biçimde, klasik sanat şekline giriyor; Galyalı, Avrupalı, yerliyken, Grek ve Romalı oluyor; gerçek ve çağdaşken, sözde antik tavırlar takınıyor. İşte Rönesans dedikleri bu çöküntüdür. Gene de görkemli bir çöküntü; çünkü eski gotik deha, Mayence'ın o dev boyutlu matbaa makinesinin arkasında batan bu güneş, bütün bu Korent biçemi dizilerinin melez yığıntısını bir süre daha, son ışınlarıyla aydınlatıyor.

Bizim bir şafak sandığımız işte bu güneştir.

Bununla birlikte, mimari de herhangi bir sanat dalı gibi bir sanat olduğuna göre, eksiksiz sanat, üstün sanat, zorba sanat niteliğini yitirir yitirmez öteki sanatları elinde tutma gücünden yoksun kalır. Böylece, onlar da özgürlüklerine kavuşurlar, mimarinin boyunduruğundan kurtulurlar, her biri kendi yönüne gider. Bu ayrılıktan onların her biri kazançlı çıkar. Yalnızlık, tek başına kalmışlık her şeyi yüceltir. Oymacılık yontuculuğa dönüşür, resimcilik ressamlığa dönüşür, ayin müzik olur. Büyük İskender'in ölümüyle parçalanan eyaletleri krallıklarını ilan eden bir İmparatorluk sanırsınız.

İşte, Rafaello, Michelangelo, Jean Goujon, Palestrina, on altıncı yüzyılın bu göz kamaştırıcı görkemleri bunun sonucudur.

Sanatlarla birlikte, düşünce de her yanda özgürlüğüne kavuşur. Ortaçağ'ın dinde yenilikçileri Katolik dinine büyük zararlar vermişlerdi. On altıncı yüzyıl dinsel birliği parçalar. Matbaanın bulunuşundan önce dinde yenilik sadece bir mezhepten ayrılma niteliğini taşırdı, matbaa onu devrim haline dönüştürdü. Matbaayı kaldırın, dinde yenilikçiler gevşer. İster kaçınılmaz, ister rastlantı olsun, Gutenberg Luther'in öncüsüdür.

Bununla birlikte, Ortaçağ güneşi iyice battıktan sonra, sanat ufkunda gotik deha ebediyen sönünce, mimari gitgide daha donuklaşır, renksizleşir, yok olur. Yapının şu kemirici kurdu, basılı kitap, onu

emer ve kemirir. Mimari düşkünleşir, yoksullaşır, göz göre göre zayıflar. Artık değersiz, aşağılık bir şeydir, yoksuldur, bir hiçtir. Artık hiçbir şey ifade etmez, hatta başka bir dönemin sanat anısını bile anlatmaz. İnsan düşüncesi onu bıraktığı için, başka sanatlar tarafından terk edilip de kendi kendine bırakılınca, o da sanatçı yokluğunda işçileri çağırır. İşlemeli renkli vitrayların yerini düz cam alır. Oymacının yerini taş yontucu alır. Elveda her türlü özsu, her türlü özgünlük, her türlü canlılık, her türlü zekâ. Kopyadan kopyaya, atölyelerin içler acısı zavallı dilencisi, sürünür durur. Hiç kuşkusuz, on altıncı yüzyılda onun öldüğünü sezmiş olan Michelangelo'nun aklına son bir düşünce, bir umutsuzluk düşüncesi geldi. Bu sanat devi, Parthenon'un üzerine Pantheon'u yığmış, Roma'daki Saint-Pierre'i yapmıştı: Mimarının son özgünlüğü, kapanan dev boyutlu kütük defterinin altında dev bir sanatçının imzası, tek kalmaya değer yüce yapıt. Michelangelo öldükten sonra, bir gölge, bir hayal gibi ölmeyip sürünen bu sefil mimari ne yapıyor? Roma'daki Saint-Pierre'i ele alıyor, ona körü körüne, gülünç bir biçimde öykünüyor. Bu tuhaf bir meraktır. İçler acısı bir şeydir. Her yüzyılın kendine özgü Saint-Pierre'i vardır; on yedinci yüzyılda Val-de-Grâce; on sekizinci yüzyılda Sainte-Genevieve. Her ülkenin kendi Saint-Pierre'i vardır. Londra'nın var. Petersburg'un var. Paris'te iki ya da üç tane var. Anlamsız bir vasiyetname, ölmeden önce çocukluk haline dönüşen yaşlı, yüce bir sanatın son sayıklaması.

Yukarıda sözünü ettiklerimiz gibi özelliği olan anıtlar yerine, on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar sanatın genel görünüşünü incelersek, aynı gerileme, zayıflama olaylarını ayırt ederiz. II. François'dan beri yapının mimari şekli gitgide daha silinir, zayıflayan bir hastanın kemik çatısı gibi geometrik şeklin çıkıntılarına yer verir. Sanatın güzel çizgileri yerlerini mühendisin, geometri uzmanının soğuk, sert çizgilerine bırakır. Bir yapı artık bir bina değildir, çokyüzlü bir cisimdir. Bununla birlikte, mimari bu çıplaklığı gizlemek için çırpınıp durur. İşte bir Roma alınlığı üzerine işlenmiş bir Grek alınlığı ya da bunun tersi. Bu hep Parthenon'un içinde Pantheon'dur."^[89] Roma'nın Saint-Pierre'idir. İşte, IV. Henri devrinin taş köşeli tuğla evleri; Royale Alanı, Dauphine Alanı. İşte XIII. Louis döneminin ağır, bodur, basık, tıknaz bir kambur gibi bir kubbe yüklü kiliseleri. İşte Quatre-Nations (Dört-Ulus)'un kötü İtalyan öykünmesi, Mazarin dönemi mimarisi.^[90] İşte, saraylılarla dolu upuzun, soğuk, sert suratlı, can sıkıcı kışlalar örneği XIV. Louis'nin sarayları. En sonunda, işte şu köhne, dişleri dökülmüş, zarafet düşkün, yaşlı, eski mimariyi şekilsizleştiren hindiba yaprakları ve tel şehriyeleriyle, bütün siğilleri ve bütün mantarlarıyla XV. Louis dönemi. II. François'dan XV. Louis'ye kadar hastalık geometrik diziyile arttı. Sanatın kemikleri üzerinde kala kala sadece derisi kaldı. Sefilcesine can çekişiyor.

Bu arada, matbaa ne âlemde acaba? Mimariden ayrılan bütün o yaşam ve canlılık ona gidiyor. Mimari çöktüğü ölçüde, matbaa kabarıyor, büyüyor. İnsan düşüncesi yapılara harcadığı güçler sermayesini bundan böyle kitaplara harcıyor. Bu nedenle, daha on altıncı yüzyıldan beri matbaa çöken mimarının düzeyine kadar yükseliyor, onunla çarpışıyor ve onu öldürüyor. On yedinci yüzyılda artık oldukça duruma egemendir, utkuludur; dünyaya büyük bir yazınsal yüzyıl şenliği sunacak kadar utkusunun üzerine sıkıca yerleşmiştir. On sekizinci yüzyılda, XIV. Louis'nin sarayında uzun süre dinlendikten sonra, Luther'in eski kılıcını yeniden kaptı, onu Voltaire'in eline tutuşturdu ve gürültüyle koşup, zaten daha önce mimari ifadesini öldürmüş olduğu şu yaşlı Avrupa'ya saldırdı. On sekizinci yüzyıl biterken, matbaa her şeyi yıktı, mahvetti. On dokuzuncu yüzyılda yeniden inşa edecek.

Şimdi, soruyoruz: Bu iki sanattan hangisi üç yüzyıldan beri insan düşüncesini gerçek bir biçimde temsil ediyor? Hangisi onu dile getiriyor? Hangisi, insanoğlunun yalnız yazınsal, skolastik tutkularını

değil de, geniş, derin, evrensel hareketini de ifade ediyor? Hangisi, hiç durmadan, hiçbir boşluğa yer vermeden, bin bir ayaklı bir canavar gibi yürüyen insanlığa ekleniyor? Mimari mi, yoksa matbaa mı?

Matbaa. Hiç kimse bu konuda kesinlikle yanılmasın, mimari öldü, geri gelmeyecek biçimde öldü, basılan kitapla öldürüldü, daha az da, yandığı için öldürüldü, daha pahalıya mal olduğu için öldürüldü. Her katedral bir milyardır. Şimdi, mimari kitabı yeniden yazmak için ne kadar sermaye gerektiği göz önüne getirilsin bir kere; yeniden yeryüzünde binlerce binayı kaynaştırmak için; bir görgü tanığının "sanki dünya silkinerek, beyaz bir kiliseler giysisine bürünmek için eski giysilerini sırtından atmıştı." Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam ecclesiarum vestem indueret (Glabert Radulphus), dediği oranda bir yapılar kalabalığının bulunduğu o çağlara geri dönmek için ne kadar sermaye gerektiğini bir göz önüne getirin.

Bir kitap ne kadar çabuk meydana getirilir, ne kadar ucuza mal olur, ne kadar dayanıklıdır, etkilidir! Bütün insan düşüncesinin bu bayırdan aktığına nasıl şaşmalı? Bu demek değildir ki mimarinin hâlâ şurada burada güzel bir yapısı, tek kalmış bir başyapıtı yoktur. Matbaa çağında da hâlâ zaman zaman, sanırım ki bütün bir ordu kullanarak, bir araya getirilen, harman edilen toplarla yapılacak bir sütuna –mimarinin saltanat döneminde, bütün bir ulus tarafından birbiri üzerine yığılan, eritilen rapsodilerle, İlyada Destanları ile, Romancero'larla, Mahabâhrata'larla ve Niebelungen'lerle yapılanlar gibi bir sütuna– rastlanacaktır. Büyük bir rastlantı olarak, on üçüncü yüzyılda bir Dante çıktığı gibi, yirminci yüzyılda da bir mimar çıkabilir. Yalnız, mimari artık toplum sanatı, ortak sanat, üstün sanat olamaz. İnsanlığın büyük destanı, büyük binası, büyük yapıtı artık bundan böyle inşa edilemeyecek, basılacaktır.

Ve bundan böyle, mimari eğer rastlantıyla kalkınabilse bile, üstün bir duruma, egemen bir konuma gelemes. Eskiden yasayı edebiyat ondan almışken, şimdi o edebiyatın yasasına boyun eğecektir. Her iki sanatın rolleri yer değiştirmiş olacaktır. Hiç kuşkusuz ki, mimari çağında pek ender olan destanlar, anıtlara benzer. Hindistan'da Vyasa [\[91\]](#) bir pagoda gibi karmakarışık, garip, içine girilemez haldedir. Mısır şiirinde, yapılar gibi, çizgilerin yüceliği, dinginliği vardır. Antik Yunan'da güzellik, dinginlik, erinç vardır; Hıristiyan Avrupa'da da katolik yüceliği, halk saflığı, bir yenilenme çağının zengin, bereketli gelişmesi. İncil Ehramlara benzer, İlyada Destanı Parthenon'a, Homeros da Phidias'a. On üçüncü yüzyıldaki Dante son Roman biçemi kilisedir; on altıncı yüzyılda Shakespeare son gotik katedraldir.

Böylece, buraya kadar zorunlu olarak eksik ve güdük bir şekilde söylediklerimizi özetlersek, insanlığın iki kitabı, iki kütük sicili, iki kutsal vasiyetnamesi vardır: Mimari ve Matbaa; taş İncil ile, kâğıt İncil. Hiç kuşkusuz, yüzyıllar içerisinde o kadar geniş biçimde açılan bu iki İncil seyredildiği zaman, granit yazının gözle görülen ululuğunun sütun dizileri, dört köşe sütunlar, dikilitaşlar halinde şekillenen dev boyutlu alfabeleri, ehramdan çan kulesine, Keops'tan Strasbourg'a kadar, dünyayı ve geçmişi kaplayan şu insan dağlarını özlemle anmak hiç de yadırganmaz. Geçmiş bu mermer sayfalarda okunmalıdır. Mimarının yazdığı kitap hiç durmadan seyredilmeli, yaprakları tekrar tekrar çevrilmelidir; evet, ama kendi sırasınca, matbaanın da yükselttiği yapının büyüklüğü yadsınmamalı.

Bu yapı dev boyutludur. Bilmem hangi istatistik meraklısının hesapladığına göre, Gutenberg'den beri basılan bütün kitaplar birbirinin üzerine konabilse, Dünya ile Ay arasındaki mesafe doldurulmuş. Bizim sözünü etmek istediğimiz yücelik bu değil. Yalnız, insan günümüze kadarki

matbaa ürünlerinin tümünün eksiksiz bir hayalini düşüncesinde canlandırmak isterse bu şekil bize, bütün dünyaya dayanan, insanlığın hiç durmadan uğruna çalıştığı, canavara benzer başı geleceğin sonsuz sisleri arasında kaybolan muazzam bir yapı gibi görünmez mi? Zekâların kaynaştığı karınca yuvasıdır bu. Bütün düşlemlerin, şu yaldızlı arıların ballarıyla üşüşükleri kovandır bu. Yapının bin bir katı vardır. Şurada burada, bu katların eğik düzeylerinde, bilimin karanlık mağaralarının açıldığı görülür; bunlar yapının derinliklerinde birbirleriyle kesişirler. Yüzeyinin her yanında sanat arabesklerini, gül biçimi pencerelerini, dantellerinin bolluğunu gözler önüne serer. Burada, ne kadar kaprisli, ne kadar tek başına görünürse görünsün, bireysel her yapıtın gene de bir yeri ve çıkıntısı vardır. Ahenk bütünün sonucudur. Shakespeare'in katedralinden Byron'ın camisine kadar, binlerce küçük kule evrensel düşüncenin bu başkentinde karmakarışık yığılır. Temeline, mimarının kaydetmediği, insanlığın birkaç eski başlığı yeniden yazıldı. Girişin soluna Homeros'un beyaz mermerden o eski kabartmasını gömdüler; sağda, çok dilli İncil yedi başını havaya kaldırıyor. Romancero ejderi, başka birkaç da melez şekil, Veda'lar ve Niebelungen'ler daha uzakta dikiliyor. Hem zaten bu olağanüstü yapı hâlâ tamamlanmamış bir durumda bekliyor. Matbaa, toplumun düşünceyle ilgili bütün öz suyunu durmadan emen bu dev boyutlu makine, yapıtı için gerekli olan yeni yeni malzemeleri durmadan kusuyor. İnsanoğlu bütününüyle inşaat iskelesinin üzerinde. Her fikir duvarcıdır. En basiti bile ya bir boşluğu dolduruyor ya da bir taş yerleştiriyor. En hırçın Breton atı kendi payına düşen sıva küfesini getiriyor. Her gün yeni bir taş dizisi yükseliyor. Her yazarın kendine özgü, kişisel taksidinden ayrı olarak ortak vergi payları var. On sekizinci yüzyıl "Encyclopedie"yi verir, Devrim "Moniteur" Gazetesi'ni katar. Elbette ki, bu da sonsuz helezonlar şeklinde büyüyen ve yığılan bir yapıdır; burada da dillerin karışıklığı, hiç durmayan etkinlik, yorulma bilmeyen emek, baştan başa bütün insanlığın inatçı katkısı vardır; yeni bir tufana, yeni bir barbar baskınına karşı zekâya sunulan bir barınaktır bu. İnsanlığın ikinci Babil Kulesi'dir bu.

Altıncı Bölüm

Eski Yargıçlar Sınıfına Tarafsız Bir Bakış

O mübarek 1482 yılında, şövalye, Beyne derebeyi, Yvri ve Saint-Andry-en-la-Marche Baronu, kralın danışmanı ve mabeyincisi, Paris şehremini olan soylu Robert d'Estouteville son derece mutlu bir insandı. Bundan yaklaşık on yedi yıl önce, 7 Kasım 1465'te, kuyruklu yıldız^[92] yılında kral ona şu ünlü Paris belediye başkanlığını ihsan etmişti; bu yüksek makam bir vazifeden çok, bir onur göreviydi, Joannes Loemnoeus, "*Dignitas quae cum non exigua potestate politiam concernente, atque praerogativis multis et juribus conjuncta est,*"^[93] der. Atanma belgeleri XI. Louis'nin evlilik-dışı doğan kızının gayrimeşru Bourbon Prensi ile evlendiği tarihe kadar uzanan bir soylu kişinin Kral'ın buyruğuyla bu göreve tayin olunması 82'de gerçekten olağanüstü bir olaydı. Robert d'Estouteville'in Paris belediye başkanlığında Jacques de Villiers'nin yerini aldığı gün, üstat Jean Dauvet adliye başkanlığında sayın Helye de Thorrettes'in görevini devralıyordu, Jean Jouvenel des Ursins Fransa Adalet Bakanlığında Pierre de Morvilliers'nin yerine geçiyordu, Regnault des Dormans da kralın danıştay başkanlığı görevinde Pierre Puy'yi düş kırıklığına uğratiyordu. Oysa Robert d'Estouteville Paris belediye başkanlığında bulunduğundan beri, başkanlık, adliye başkanlığı, başkan vekilliği kaç tane başın üzerinde dolaşmıştı! Başkanlık ona, atama mektubunun bildirdiği gibi, "korumak üzere" verilmişti ve elbette ki kendisi de bunu çok iyi koruyordu. Ona yapışmış, onun içine girmiş, onunla tek vücut olmuştu. Öyle ki güvensiz, kuşkucu, muzip ve çalışkan bir kral olan, sık sık yinelenen atamalarla, soylularla iktidarının esnekliğini korumaya, sürdürmeye önem veren XI. Louis'nin tutulduğu değişiklik çılgınlığından kurtulmuştu. Dahası da var: Bu yaman şövalye ayrıca oğlu için, kendisi öldükten sonra, görevini miras yoluyla elde etme hakkını da koparmıştı; iki yıldan beri de, henüz şövalye ilan edilmemiş olan genç soylu Jacques d'Estouteville'in adı Paris belediye başkanlığı sicilinin en başında, babasının adının yanında görünüyordu. Hiç kuşku yok ki, pek ender rastlanan önemli bir lütuftu bu! Doğruyu söylemek gerekirse, Robert d'Estouteville iyi bir askerdi, krala olan büyük bağlılığıyla kamu malları derneğine karşı şövalye mızrağının ucundan sancağını yükseltmişti ve 14..'de Paris'e girdiği gün kraliçeye pek güzel, sevimli bir geyik armağan etmişti. Üstelik kral konağı görevlilerinin komutanı Sayın Tristan l'Hermite'in derin dostluğunu da kazanmıştı. Demek ki, pek rahat ve hoş bir yaşam sürüyordu bu Robert d'Estouteville Efendi! Bir kere, dolgun maaşı vardı, buna, asmasına ayrıca eklenen salkımlar gibi, belediye başkanlığı hukuk ve ceza kalemlerinin geliri, Embas du Châtelet mahkeme salonlarının hukuk ve ceza gelirleri, öte yandan Mantes ve Corbeil Köprüleri'nin birkaç küçük geçiş vergisi, odunculardan ve tuzculardan alınan vergiler de ekleniyordu. Buna bir de, kent içindeki atlı gezintilerinde, yardımcılarının ve kolbaşılarının yarısı al, yarısı kahverengi elbiselerinin üstünde, bugün hâlâ Normandiya'daki Valmont Manastırı'ndaki gömütünün üzerindeki yontusunda hayranlıkla seyredebileceğiniz kendi muhteşem savaş giysisini ve Montlhery'deki yamru yumru tolgasını gözler önüne serip üstünlüğünü belirtmek zevkini de ekleyin. Sonra, düzinelerle belediye çavuşunun, Châtelet'nin kapıcısının ve gözcüsünün, Châtelet'nin iki yeni görevlisinin, "auditores Castelleti", on altı mahallenin on altı komiserinin, Châtelet zindancısının, tımarlı dört çavuşun, atlı yüz yirmi çavuşun, sopalı yüz yirmi çavuşun, alt-nöbetçi, yan-nöbetçi, art-nöbetçisiyle nöbet şövalyesinin üzerinde üstünlük sağlamak az şey midir? Bunca onurla, yedi soylu mahkemeye tımarlanan şu Paris Vikontluğunda, eski fermanların dediği gibi, "in prima instantia" en başta gelen hüküm sürme yetkisini saymazsak bile, idam cezası vermek, adli işlere bakmak yetkisini –döndürmek, asmak, sürüklemek yetkisini– kullanmak az şey midir?

Sayın Robert d'Estouteville'in, Grand-Châtelet'de, Philippe-Auguste'ün geniş ve basık, sivri uçlu pencereleri altında, her gün hükümler, kararlar vermesinden daha tatlı bir şey düşünülebilir mi? Sonra da, alışkanlık haline getirdiği gibi, her akşam, Palais-Royal Mahallesi'ndeki Galilee Sokağı'nda, eşi Bn. Ambroise de Lore sayesinde sahip olduğu o sevimli eve gidip, birkaç kişiyi hücreye göndermiş olmanın verdiği yorgunluğu gidermekten daha zevkli bir şey olabilir miydi? Paris belediye kâhyaları ve belediye başçavuşlarının kendi hapishaneleri saydıkları "bu daracık hücre Escorcherie Sokağı'nda, on bir ayak uzunluğunda, yedi ayak dört parmak genişliğinde, on bir ayak yüksekliğinde" bir yerdi.

Sayın Robert d'Estouteville sadece belediye başkanı, Paris Vikontu olarak sahip bulunduğu özel adalet yetkisinden başka, kralın yüce adaletinde de payı, şöyle bir göz atıvermesi ve dış atıvermesi de vardı. Bir parça yüksek hiçbir baş yoktu ki cellada düşmeden önce onun ellerinden geçmiş olmasın. B. de Nemours'u Halles'e, B. De Saint-Pol'ü de Greve Alanı'na götürmek üzere kendisi gidip Saint-Antoine Hapishanesi'nden almıştı. B. de Saint-Pol sızlanıyor ve haykırıyordu, bu da Sayın başkomutanı hiç sevmeyen Sayın belediye başkanını sonsuz sevinçlere boğuyordu.

İşte, hiç kuşkusuz bir yaşantıyı mutluluğa ve üne kavuşturmak, Paris belediye başkanları tarihinde önemli bir sayfayı hak etmek için bütün bunlar yeter de artardı bile. Paris belediye başkanları tarihi gerçekten de pek ilgi çekicidir. Oudard de Villeneuve'ün Boucheries Caddesi'nde bir evi olduğunu, Guillaume de Hangast'nın büyük ve küçük her iki Savoie'yı satın aldığını, Guillaume Thiboust'nun Clopin Sokağı'ndaki evlerini Sainte-Genevieve rahibelerine verdiğini, Hugues Aubriot'nun Porc-Epic Konağı'nda oturduğunu, daha birçok ailevi olayları biz hep oradan öğreniyoruz.

Bununla birlikte, yaşamı sabırla ve zevkle kabul etmek için ortada bunca neden varken, Sayın Robert d'Estouteville 7 Ocak 1482 sabahı pek öfkeli ve asık suratla uyanmıştı. Bu öfke nereden geliyordu? İşte bunu kendisi bile açıklayamazdı. Acaba gökyüzünün kapalı olmasından mıydı? Eski Montlhery kılıç kuşağının tokası iyi takılmadığından, onun belediye başkanı şişmanlığını fazla askerce sıkığı için miydi acaba? Sokakta, penceresinin altından, gömleksiz ceketler, tepesiz şapkalar giymiş, yanlarında heybeler, şişeler, dörder kişilik topluluklar halinde, kendisine hiç aldırış etmeksizin geçen serserileri gördüğünden miydi? Yoksa gelecek yıl, ileride VIII. Charles olacak kişinin belediye başkanlığı gelirinden keseceği üç yüz yetmiş lira on altı kuruş, sekiz meteliğin önsezisi miydi bu? Okuyucu artık istediğini seçebilir; bize gelince, biz onun sadece öfkeli olduğu için öfkeli olduğuna inanmak eğilimindeyiz.

Hem zaten bir bayram ertesiydi; herkes için sıkıntılı bir gündü bu, özellikle de Paris'te bir bayramın meydana getirdiği her iki anlamda da pisliği ve çöplüğü temizlemekle görevli yüksek rütbeli bir görevli için can sıkıcı bir gündü. Sonra da, Grand-Châtelet'de bir duruşmaya katılacaktı. Biz şuna dikkat ettik: Genel olarak, yargıçlar duruşma günlerinin aynı zamanda öfke günleri olmasına çalışıyorlardı ki kral adına, yasa ve adalet adına rahatça suçlayabilecek birisini bulabilsinler.

Bu arada, duruşmaya onsuz başlamışlardı. Alışılmış gelenekler uyarınca, yardımcıları hukuk, ceza ve daha başka davalarda onun işini yapıyorlardı. Sabahın sekizinden beri Embas du Châtelet'nin dinleyicilere ayrılan yan karanlık bir köşesinde sağlam bir meşe parmaklıkla duvar arasına yığılan ve sıkışan hayli kalabalık sayıda kadınlı erkekli dinleyiciler sayın başkanın yardımcısı, Châtelet Mahkemesi üyesi üstat Florian Barbedienne'in bir parça karmakarışık, pek gelişigüzel yönettiği hukuk ve ceza davalarının çeşitli ve eğlenceli manzarasını büyük bir mutlulukla seyrediyorlardı.

Mahkeme salonu küçük, basık, kemerliydi. Dipte zambak çiçekleriyle süslü bir masayla meşe ağacından büyük bir koltuk vardı; koltuk başkanındı ve boştu. Solda, mahkeme üyesi üstat Florian için bir iskemle vardı. Aşağıda yazılar çiziktiren tutanak yazmanı duruyordu. Tam karşıda halk bulunuyordu; kapının ve masanın önünde de beyaz haçlı, kaba yünlüden mor renkli ceketler giymiş çok sayıda belediye çavuşu dikiliyordu. Sırtlarına yarısı kırmızı, yarısı mavi Toussaint ceketlerini giymiş, kibarlara ayrılan dinleyici salonunun iki çavuşu, dipte, masanın arkasında alçak bir kapının önünde nöbet tutuyordu. Kalın duvara sıkıca gömülmüş yumurta biçimi bir tek pencere, biçimsiz, yamru yumru kaba iki yüzü, kubbenin kilit taşma tavan göbeği olarak oyulmuş taştan şeytanı ve salonun öbür ucunda zambak çiçeklerinin üzerine oturmuş yargıcı ocak ayının soluk bir ışınıyla aydınlatıyordu.

Gerçekten de, başkanlık masasında, ağır ceza mahkemesi üyesi üstat Florian Barbedienne'i gözünüzün önüne getirin. İki tomar dava dosyası arasında, dirseklerine dayanmış, ayağı düz kahverengi çuhadan giysisinin eteği üzerinde, yüzü sanki kaşları oradan fırlıyormuş gibi duran beyaz kuzu kürkünün içinde; kıpkırmızı ve hırçın; gözünü kırparak, yanaklarının çenesinin altında birbirine ulaşan yağın azametle taşıyarak oturuyordu.

Şimdi bakın: Bu mahkeme üyesi sağırdı. Hani, bu kadarcık kusur kadı kızında da bulunur dedikleri gibi, bir mahkeme üyesi için önemsiz bir kusurdur bu. Üstat Florian gene de davaları yargıtaya gitmeyi gerektirmeden ve pek uygun bir biçimde yürütürdü. Hiç kuşkusuz, bir yargıcın dinler gibi bir tavrı olması yeter; sayın üye de, hiçbir gürültüyle ilgisi dağılmadığı için, iyi adalette önemli olan bu tek koşulu pek mükemmel bir şekilde yerine getiriyordu.

Bununla birlikte, dinleyiciler arasında, onun tutumunu, durumunu amansız bir biçimde eleştiren biri vardı: Dünkü şu küçük öğrenci, Jehan du Moulin, profesörlerin kürsüsünün önü hariç, Paris'te her yerde kendisine her zaman rastlayacağınıza emin olabileceğiniz şu piyade.

Jehan gözlerinin önünde geçen sahneleri yorumlarken yanında sırtıp duran arkadaşı Robin Poussepain'e alçak sesle:

"Bak hele," diyordu. "İşte Jehanneton du Buisson. Yenipazar'daki Haylaz'ın güzel kızı! Şeytan beni çarpsın ki, bunak onu mahkûm ediyor! Demek kulağı olmadığı gibi artık gözleri de yok bunun. Boynuna iki tespah taktığı için on beş kuruş dört metelik! Oldukça pahalı, doğrusu ya. "*Lex duri carminis*."^[94] Bu da kim? Zırhlı asker gömleği yapıcısı Robin Chief-de-Ville! Mesleğinde üstat payesini aldığı için mi? Bu onun giriş parası. Hey! Ahlâksızlar arasında iki soylu! Aiglet de Soins, Rutin de Mailly. İki yaver, "*Corpus Christi*!"^[95] Ya! Zar oyunu oynadılar. Rektörümüzü burada ne zaman görebileceğim? Kral'a yüz lira para cezası ödenecek! Barbedienne Efendi bir sağır gibi vuruyor, gibisi var mı, sağır ya! Beni kumardan, gündüz oynamaktan, gece oynamaktan, kumarda yaşamaktan, kumarda ölmekten ve gömleğimden sonra ruhumun üzerine oynamaktan alıkoyacağını bilsem ağabeyim gibi başdiyakoz olmak isterdim! Ulu Tanrım! Ne kadar da kız var! Kuzucuklarım, biri gidiyor, biri geliyor! Ambroise Lecuyere! İsabeau la Paynette! Berarde Gironin! Tanrı hakkı için, hepsini de tanıyorum. Para cezası! Para cezası! İşte, yaldızlı kemerler takmanın ne demek olduğunu öğretir bunlar size! On metelik! Haspalar! Ah! Sağır, ahmak, moruk yargıç! Ah! Beceriksiz, hantal Florian! Ah! Ahmak Barbedienne! İşte sofraya kurulmuş! Davacıdan yiyor, davadan yiyor, yiyor, çiğniyor, tıkınıyor, şişiyor! Para cezaları, mahkeme harcamaları, harçlar, vergiler, ücretler, zarar-

ziyanlar, cehennem, hapishane, zindan, mahkeme harcıyla birlikte mahpus zinciri, bunların hepsi ona göre Noel şekeri, Paskalya çöreği! Şuna bak, kuzum, şu domuza bak! Eh, hadi bakalım! İyi ya! Al sana âşık bir kadın daha! Thibaud la Thibaude, ta kendisi, ne eksik ne fazla! Glatigny Sokağı'ndan çıktığına göre! Kim şu delikanlı! Gieffroy Mabonne, oklu süvari jandarması. Tanrı'nın adına küfür etmiş. Thibaude Kadın, para cezası! Gieffroy, para cezası! Her ikisine de para cezası! Bunak sağır iki işi birbirine karıştırmış kesinlikle! Bire karşı onla bahse girerim ki küfürü kıza, aşkı jandarmaya ödetiyor bu herif! Dikkat et, Robin Poussepain! İçeri ne sokacaklar acaba? İşte bir sürü çavuş birikmiş! Hay kör şeytan! Av köpeği sürüsünün bütün tazıları burada. Bu hiç kuşkusuz avın en büyük, en önemli parçası. Diyelim, bir yaban domuzu. Ta kendisi, Robin! İyi bilmişim, ta kendisi. Hem üstelik de en güzeli. Vay canına! Bu bizim dünkü kralımız, Çılgınlar Papamız, çancımız, tek gözümüz, kamburumuz, yüz buruşturucumuz! Quasimodo'nun ta kendisi bu!"

Gerçekten de ondan başkası değildi.

Kayıyla bağlanmış, çemberlenmiş, sicimlenmiş, sımsıkı sarılmış ve sıkı koruma altında Quasimodo'ydu bu. Çevresini saran çavuşlara nöbetçi şövalye kendisi yardımda bulunuyordu; şövalyenin göğsünde Fransa'nın, sırtında da kentin armaları işlenmişti. Quasimodo'da, biçimsizliği ve sakatlığı bir yana, bütün bu oluklu oklar, mızraklar takım taklavatım haklı gösterecek hiçbir şey yoktu. İçine kapalı, kaygılı, sessiz ve durgundu. Tek gözü ancak arada sırada, kendini kısıktırak eden bağlara şöyle sinsi ve öfkeli bir bakış yöneltiyordu.

Bu bakışı çevresinde de gezdiriyordu; ama öylesine sönmüş, öylesine uykulu idi ki, kadınlar onu sadece alay edip gülüşmek için birbirlerine parmakla gösteriyorlardı.

Bu arada üye üstat Florian, tutanak yazmanının kendisine uzattığı, Quasimodo aleyhine düzenlenmiş şikayet dosyasını dikkatle karıştırdı. Bu göz atmadan sonra, bir an düşünür gibi durdu. Bir soruşturmaya başlayacağı anda her zaman almaya özen gösterdiği bir önlem sayesinde suçlunun niteliklerini, suçlarını önceden bilirdi; önceden bilinen sorulara önceden bilinen karşılıklar verilirdi; sağırlığını pek belli etmeden, soruşturmanın dolambaçlarından sıyrılmayı başarırdı. Davanın dosyası onun için körün köpeği gibiydi. Arada sırada, uygunsuz bir yanıtla ya da anlaşılmaz bir soruyla sakatlığı ortaya çıkacak olursa, bunu kimisi dalgınlık, kimisi ahmaklık olarak kabul ederdi. Her iki durumda da yargıçlık onuruna en küçük bir leke bulaşmamış oluyordu; çünkü bir yargıcın ahmak ya da dalgın olarak kabul edilmesi sağır olmasından daha iyiydi. Böylece, sağırlığını herkesten gizlemeye son derece özen gösteriyordu; bunda da, genellikle öylesine başarıya ulaşmıştı ki, kendi kendini bile inandırmıştı. Aslında bu sanıldığından daha da kolaydır. Bütün kamburlar başı yukarıda yürürler, bütün kekemeler uzun ve tuntuşarak konuşmalara girişirler, bütün sağırlar alçak sesle konuşurlar. Ona gelince, olsa olsa kulağının bir parça dikkafalı olduğuna inanıyordu. Bu onun, açık yüreklilik, vicdan murakabesi anlarında, bu konuda halkın kanısına yaklaştığı tek noktaydı.

Böylece, Quasimodo olayını kafasında iyice evirip çevirdikten sonra, başını arkaya devirdi ve daha da azametli ve tarafsız görünmek amacıyla gözlerini yarı yarıya kapadı: Öyle ki, o anda hem sağır, hem de kördü. Bu iki koşul olmadan kusursuz bir yargıç düşünülemez. İşte bu bilgiçlik taslayan tavırla soruşturmaya başladı.

"Adınız?"

Oysa, "yasanın öngörmediği" bir durum vardı ortada: Bir sağırın bir sağırı sorguya çekmesi.

Quasimodo, kendisine yöneltilen sorudan hiçbir şekilde haberi olmadığı için, yargıca hâlâ gözünü kırpmadan öyle bakıyordu; hiçbir yanıt vermedi. Beri yanda yargıç da sağır olduğundan, suçlunun sağır olduğundan haberi yoktu, suçluların her zaman yaptığı gibi yanıt verdiğini sandı, o bilinçsiz aptal kendine güvenini sürdürdü.

"Peki, kaç yaşındasınız?"

Quasimodo bu soruya da yanıt vermedi. Yargıç karşılık verdi sanarak devam etti:

"Şimdi de, mesleğiniz?"

Hep aynı sessizlik. Bu arada dinleyiciler fısıldaşmaya, birbirlerine bakmaya başlıyordu.

O bildiğinden şaşmaz mahkeme üyesi, suçlunun üçüncü karşılığı da tamamladığını varsayınca:

"Yeter!" dedi. "Hepimizin huzurunda şunlarla suçlandırılıyorsunuz: Bir kere gece karışıklık çıkarmak; ikincisi, deli bir kadına taammüden onursuzca saldırıda bulunmak; üçüncüsü, Kralımız Efendimizin buyruğundaki askerlere karşı isyan, itaatsizlik. Bütün bu noktaları açıklayın bakalım. Tutanak yazmanı, suçlunun buraya kadar söylediklerini yazdınız mı?"

Bu talihsiz soru karşısında, tutanak yazmanından dinleyicilere kadar öyle şiddetli, öyle çılgın, öyle bulaşıcı, öyle genel bir kahkaha yükseldi ki, her iki sağır da bunun farkına varmak zorunda kaldılar. Quasimodo umursamaz bir tavırla kamburunu silkerek döndü. Üstat Florian da onun gibi şaşırmişti; seyircilerin kahkahalarına suçlunun saygısız bir yanıtının yol açtığını sandı; onun omuzlarını silkmesiyle bu durumun kendisi için görünür hale geldiğini düşünerek öfkeyle Quasimodo'ya seslendi:

"Utanmaz adam! Şurada verdiğiniz yanıt idam cezasını gerektirirdi! Kiminle konuştuğunuzun ayırında mısınız siz?"

Bu çıkış genel neşe kaynağını yatıştırmaya hiç de elverişli değildi. Bu herkese öyle yersiz, garip ve ipsiz-sapsız göründü ki kahkaha tufanı, aptallık uniformaları giymiş bir çeşit maça valesine benzeyen mahkeme çavuşlarına kadar yayıldı. Sadece Quasimodo ciddiyetini korudu; şu haklı nedenle ki, çevresinde olup bitenlerden hiçbir şey anlamıyordu. Gitgide daha da öfkelenen yargıç, böylece suçluyu dehşete ve korkuya düşürerek dinleyicileri de etkileyip saygılı olmaya zorlayacağını umarak, aynı şekilde devam etmesi gerektiğini düşündü.

"Bu demektir ki, sizi ahlâksız ve yağmacılar ustası sizi! Châtelet mahkeme üyesine, yüksek rütbeli bir görevliye hakaret demektir bu! Suçluları, kötü yolları aramakla, bütün meslekleri kontrol etmekle, tekeli yasaklamakla, sokaklara iyi bakmakla, tavuk türünden kanatlı hayvanları, av hayvanlarını ikinci elden satanlara engel olmakla, kütükleri, daha başka çeşit odunları ölçtürmekle, kenti çamurdan, havayı bulaşıcı hastalıklardan temizlemekle, durmadan halkın işleriyle uğraşmakla yükümlü bir görevliye; kısacası, ödeneksiz bir görevliye, herhangi bir maaş umudu bulunmayan, Paris halkının güvenliğini omuzlarında taşıyan bir görevliye hakaret, haa! Belediye başkanının öz vekili, üstelik

yüksek görevli sorgu yargıcı olduğumu, mahkeme başkanlığı yetkisini taşıdığımı, adımın Florian Barbedienne olduğunu biliyor musunuz?"

Bir sağırla konuşan bir sağırın durması için hiçbir neden yoktur. Söylev denizine çalakürek böylece dalmış olan üstat Florian'ın, dipteki alçak kapı birdenbire açılıp da sayın başkana yol vermemiş olsaydı, nerede, ne zaman karaya çıkacağını bir Tanrı bilir.

Başkanın içeri girişiyle üstat Florian ne diyeceğini hiç de şaşırmamıştı, ama topuklarının üzerinde geriye çark ederek, bir an önce Quasimodo'ya yağdırdığı şiddetli konuşmasını birdenbire belediye başkanına yöneltti:

"Pek saygıdeğer Efendim," dedi, "adalete karşı ağır ve şaşılacak derecede korkunç hakareten dolayı, huzurunuzda bulunan suçluya sizin istediğiniz cezayı vermenizi diliyorum."

Alnından düşen ve önündeki parşömen kâğıtlarını gözyaşı gibi ıslatan iri ter tanelerini kurularak, soluk soluğa yerine oturdu.

Sayın Robert d'Estouteville kaşlarını çattı, Quasimodo'ya öyle buyurgan ve anlamlı bir el hareketi yaptı ki, sağır bundan bir şeyler sezinleyebildi.

Başkan sert bir tavırla sordu:

"Ne yaptın da buraya geldin, söyle, ahlâksız?"

Zavallı yaratık, başkanın kendisine adını sorduğunu sanarak, her zamanki sessizliğinden çıktı, boğuk, kalın bir sesle karşılık verdi:

"Quasimodo."

Bu yanıt, soru ile o kadar bağdaşmıyordu ki kahkaha tufanı yeniden dolaşmaya başladı. Başkan öfkeden kıpkırmızı kesilerek bağırdı:

"Sen benimle de mi alay ediyorsun, rezil herif?"

Quasimodo kim olduğunu yargıca açıklamak gerektiğini sanarak:

"Notre-Dame'ın çancısı," dedi.

Başkan, "Notre-Dame'ın çancısıymış!" diye sürdürdü. Az önce de söylediğimiz gibi, başkan sabahleyin oldukça öfkeli kalkmıştı, o nedenle, öfkesini alevlendirmek için bu kadar garip karşılıklara hiç de gerek yoktu. "Çancıymış! Ben Paris'in yol kavşaklarında senin sırtında davul çaldırırım da görürsün sen! Anladın mı, ahlâksız herif?"

"Öğrenmek istediğiniz yaşımsa, Saint-Martin Yortusu'nda galiba yirmi yaşına basacağım."

İşte bu kadarı fazlaydı, doğrusu ya; belediye başkam artık dayanamadı.

"Ya! Demek sen başkanlıkla alay ediyorsun ha! Meydan okuyorsun, demek ha, sefil! Değnekli çavuş efendiler, bu alçağı Greve Alanı'ndaki ibret direğine götürürsünüz, bir temiz döversiniz, onu orada bir saat döndürürsünüz. Şimdi görürsün sen, mendebur! Verilen bu kararın Paris Vikontluğu'nun yedi bucağında dört trampet çavuşuyla ilan edilmesini istiyorum!"

Tutanak yazmanı kararı hemen yazmaya başladı.

Küçük öğrenci Jehan Frollo du Moulin:

"Kahretsin! İşte tam yerinde bir karar, doğrusu," diye bulunduğu köşeden bağırdı.

Başkan geri döndü, ateş saçan gözlerini yeniden Quasimodo'ya dikti:

"Galiba bu alçak kahretsin! dedi. Tutanak yazmanı efendi, küfür için de on iki mangır para cezası ekleyin, onun da yarısı Saint-Eustache Kilisesi'ne verilsin. Saint-Eustache'a özel bir bağlılığım vardır."

Birkaç dakika içinde karar ilamı hazırlandı. İlam sade ve kısaydı. Paris belediyesinin ve vikontluğunun töresi başkan Thibaut Baillet ile kralın avukatı Roger Barmne tarafından daha henüz kurulmamıştı. Bu iki adliyecinin XVI. yüzyılın başlarında oraya diktikleri muhakeme usullerinin şu yüksek ve sık ormanıyla adliye henüz tıkanmamıştı. Her şey aydınlık, kolay, açık ve belirliydi. Dosdoğru amaca yürünüyordu, çalısız ve dönemeçsiz her yolun ucunda işkence çarkı, darağacı ya da teşhir direği hemen görülüyordu. İnsan hiç olmazsa nereye gittiğini biliyordu. Tutanak yazmanı kararı başkana sundu, o da oraya mührünü bastı, o gün Paris'in bütün zindanlarını dolduran ruh haliyle mahkemelerdeki denetimine devam etmek üzere çıktı. Jehan Frollo ile Robin Poussepain bıyık altından gülüyorlardı. Quasimodo her şeye ilgisiz, şaşkın bir tavırla bakıyordu.

Bu arada, üstat Florian Barbedienne imzalamak üzere kararı bir de kendisi okuduğu sırada, tutanak yazmam bu zavallı garip mahkûma karşı içinde bir acıma duydu ve cezanın bir parça hafifletilebileceğini umarak, elinden geldiği kadar üyenin kulağına yaklaştı ve ona Quasimodo'yu göstererek:

"Efendim, bu adam sağır," dedi.

Bu sakatlık ortaklığının üstat Florian'ın mahkûm lehine ilgisini uyandıracağını umuyordu. Ne var ki, yargıç bir kere, kendi sağırlığının ayırında olunmasını hiç mi hiç istemezdi. Sonra da, kulağı öylesine sağırdı ki tutanak yazmanın söylediğlerinden bir tek sözcük bile duymuyordu. Gene de anlamış gibi görünmek istedi:

"Ya? O başka öyleyse," dedi. "Ben bunu bilmiyordum. Öyleyse, teşhir direğinde bir saat daha kalsın."

Ve bu şekilde değişen kararı imzaladı.

Hâlâ Quasimodo'ya diş bileyen Robin Poussepain:

"Oh olsun!" dedi. "İnsanlara karşı sert davranmanın ne demek olduğunu öğrenir belki."

II

Fareler ukuru

Okuyucu kendisini, dn, Esmeralda'nın peşinden gitmek üzere, Gringoire ile birlikte ayrıldığımız Greve Alanı'na geri getirmemize izin versin lütfen.

Saat sabahın onu. Her Şey bayramın, Şenliğin ertesini günkü havasını taşıyor. Sokaklar plerle, kurdelelerle, paavralarla, sorgu tüyleriyle, kalın mumların damlalarıyla, genel yemeğin kırıntılarıyla kaplıydı. Pek çok kentsoylu bey, Şenlik ateşinin sönmüş kütüklerini ayağıyla kımıldatarak, bir gün önceki güzelim süslü örtülerini anımsayıp, Stnlu Ev'in önünde hayranlık duyarak, günün son eğlencesini olan çivilere bakarak, her zaman kullandığımız bir deyimle, Şurada burada aylak aylak geziniyordu. Őıra ve bira satıcıları fiılarını kalabalık arasından yuvarlıyorlardı. Telaşlı kimseler gidip geliyorlar. Esnaf konuşuyor, dükkânlarının kapısından birbirlerine sesleniyor. Şenlik, elçiler, Coppenole, ılgınlar Papası herkesin ağzında. Artık eleştiren eleştirene, alay edip kahkaha atan atana. Bu arada gelip ibret direğinin dört ucuna dikilen atlı dört belediye çavuşu, alanın dört bir yanına dağılmış olan ve küçük bir idam umuduyla kendini devinimsizliğe ve can sıkıntısına bırakan halkın büyük bir bölümünü çevrelerinde toplamışlardı bile.

Şimdi eğer okuyucu, alanın her noktasında oynanan Şu canlı ve gürültülü sahneyi seyrettikten sonra, bakışlarını batıda rıhtımın köşesini meydana getiren Tour-Roland'ın Şu yarı gotik, yarı roman biçemi evine çevirirse, cephenin köşesinde, küçük bir saakla yağmurdan, gene de sayfaları karıştırmaya olanak veren bir parmaklıkla da hırsızlardan korunan, zengin, süslü büyük bir dua kitabını görebilir. Bu dua kitabının yanı başında yumurta biçimi dar bir pencere vardır. Haç biçimi iki demir çubukla kapalı olan bu pencere alana bakar. Eski evin zemin katında duvarın kalınlığı içine açılan ve Paris'in en kalabalık, en gürültülü alam çevresinde ne kadar kaynaşır, ne kadar çığlık çığlığa haykırışırsa, o kadar derin bir huzur, o kadar tasalı, zgn ve neşesiz bir sessizlikle dopdolu olan kapısız küçük bir hücreye bir parçacık hava ve ışık işte bu tek pencereden girer.

Bu hücreyi Haçlı Seferleri'nde ölen babasının yasım tutan Bn. Rolande de la Tour-Roland, oraya ebediyen kapanmak için, kendi evinin duvarına oyduymuştı. Sarayından bir tek bu hücreyi, kapısı duvarla örülmüş, penceresi yaz kış açık duran bu barınağı kendine alıkoymuŐ, geri kalan her Şeyi yoksullara ve Tanrı'ya vermiştı. Bu hücre yaklaşık üç yüzyıldan beri Paris'te pek ünlüydü. Gerçekten de kederli, zgn hanım kız bu vaktinden önce hazırlanan mezarda, babasının ruhu için gece gündüz dua ederek, başının altında taştan olsun bir yastık bile bulunmaksızın, küllerin içinde uyuyarak, sırtında bir kara çuval, gelip geçenlerin acıyarak pencere kıyısına bıraktıkları ekmek ve suyla yaşamış, böylece hayır yaptıktan sonra hayır toplayarak, yirmi yıl ölümü beklemiştı. Öldüğünde, öbür gmte geçeceği sırada, bu gmt bahtsız kadınlara, analara, dullara, kız evlatlara, başkaları ya da kendileri için pek çok dua etme gereksinmesi duyanlara, canlı canlı büyük bir kedere ya da büyük bir tövbeye gömülmek isteyen kadınlara ebediyen miras bırakmıştı. Çağının yoksulları gözyaşlarıyla, hayır dualarıyla ona görülmemiş derecede görkemli bir cenaze törenini yapmışlardı; ama ne yazık ki, arkası, koruyucusu olmadığı için, bu dindar kızcağız evlilik mertebesine ykseltilememiŐti. İçlerinden bir parça dinsiz olanlar bu işin Cennet'te Roma'dakinden çok daha kolaylıkla gerçekleŐebileceđini ummuşlar ve ölen kız için büyük bir saflıkla, papa yerine, Tanrı'ya yakarmışlardı. Pek oğu Rolande'ın anısını kutsallaştırmakla, eski giysilerini kutsal emanet haline

getirmekle yetinmişti. Kent de kendi yönünden, kızcağzın adına hücreye bir genel dua kitabı koydurdu. Bunu pencerenin yanına yerleştirdiler ki, gelip geçenler arada sırada orada, hiç olmazsa dua etmek için dursunlar da, dua onlara sadakayı anımsatsın, böylece de Bn. Rolande'ın zindanının mirasına konanlar, dünyadan elini eteğini çekmiş zavallılar orada bütün bütün açıktan, unutulmuşluktan ölsünler.

Ortaçağ kentlerinde buna benzer gömütler hiç de seyrek rastlanan şeyler değildi. En işlek sokakta, en renkli, en gürültülü pazar yerinde, tam ortada, adeta atların ayaklarının altında, arabaların tekerleklerinin dibinde, duvarla örülmüş, parmaklıkları bir bodrum, bir kuyu, bir tımarhane hücrelerine sık sık rastlanırdı; bunun ta dibinde de, kendi arzusu ve istenciyle, ezeli bir acıya, bir büyük kefarete kendini adayan bir yaratık gece gündüz dua ederdi. Bugün bizde sayısız düşünceler uyandırabilecek olan bu garip manzaranın, evle gömüt arasında, gömütlükle kent arasında, bir çeşit geçiş halkası olan bu korkunç hücre, insanlar topluluğundan çıkıp da artık ölümler evreninde sayılan bu canlı, son damla yağma kadar karanlıkta tükenen bu lamba, bir çukurda sallanan bu yaşam artığı, bu soluk, bu ses, bir taş kutunun içindeki bu sonsuz dua, ebediyen öbür dünyaya dönen şu yüz, daha şimdiden bir başka güneşle aydınlanan şu göz, gömütün duvarına dayanan şu kulak, bu bedende hapis kalan şu ruh, şu zindanda mahpus bu beden, bu etten ve granitten çifte zarf içinde azap çeken şu ruhun mırıltısı, bütün bunların hiçbirini dışarıdaki kalabalık ayırt etmezdi. O çağın aklı da, duygusu da az olan dindarlığı, dinsel bir davranışta çeşitli cepheler görmezdi. Olayı bir bütün halinde ele alırdı ve özveriye saygı gösterir, onu yüceltir, gerektiğinde kutsallaştırırdı; ama onun acılarını incelemeyiz, pek de acımadı. Arada sırada zavallı tövbekâra ya da çilekeşe bir parça yiyecek getirirler, yaşayıp yaşamadığını anlamak için delikten bakarlardı. Onun adını sanını bilmezlerdi, kaç yıldan beri ölmeye başladığını hayal meyal bilirlerdi. Bu mahzende çürüyen canlı iskelet konusunda bir şeyler soran yabancıya komşular sadece:

"Dünyadan elini eteğini çekmiş biri," der geçerlerdi.

O çağlarda her şeyi işte böyle, metafiziğe başvurmadan, abartmadan, büyütecini altına koymadan, çıplak gözle görürlerdi. Mikroskop daha henüz icat edilmemişti, ne özdeksel şeyler için, ne de tinsel şeyler için.

Hem zaten, pek az hayranlık duyulmasına karşın, az önce de dediğimiz gibi, kentlerin tam ortasında bu çeşit dünyadan el etek çekme örnekleri, gerçekten de pek çoktu. Tanrı'ya dua edilecek bu hücrelerden Paris'te de bir hayli vardı; hemen hemen hepsi de doluydu. Şurası bir gerçektir ki, ruhban sınıfının buraların boş kalmasıyla pek tasalandığı yoktu, bu da müminlerin bir hoş olmasına yol açıyordu. Böylece, tövbekâr bulunmayınca oralara cüzzamlıları yerleştiriyorlardı. Greve Alanı'ndakinden başka bir tane Montfaucon'da vardı, bir tane Innocents Gömütlüğü'nün ölü kemikleri mahzeninde vardı, bir de bilmem nerede, galiba Clichon Konağı'nda vardı. Daha birçok yerde başkaları da bulunuyordu; binalar kalmadığı için, izlerine hâlâ geleneklerde rastlanıyor. Üniversite'nin de kendi hücreleri vardı. Sainte-Genevieve Tepesi'nde, bir Ortaçağ Hz. Eyüb'ü tam otuz yıl boyunca bir sarnıcın dibinde, gübre yığınının üzerinde, tövbenin yedi ilahisini okudu durdu; biri bitince yeniden başlıyordu, geceleri daha yüksek sesle okuyordu, "*magna voce per umbras*"^[96] bugün antikacı hâlâ Puits-qui-parle (Konuşan Kuyu) Sokağı'na girince onun sesini duyduğunu sanır.

Biz sadece Tour-Roland hücreleriyle yetinmek için, burasının hiçbir zaman boş kalmadığını

söylemek zorundayız. Bn. Rolande'ın ölümünden beri pek seyrek olarak bir ya da iki yıl boş kalmıştı. Pek çok kadın, orada, ölünceye kadar, ailelerine, sevgililerine, hastalarına gözyaşı dökmüştür. Her şeye, hatta kendisini en az ilgilendirene bile karışan Paris muzipliği orada pek az dula rastladığını ileri sürüyordu.

O dönemin modası uyarınca, duvara çizilen Latince bir ibare yoldan geçen okumuş bir kimseye bu hücrenin dindar amacını bildiriyordu. Kapının üzerine yazılan kısa bir ibareyle bir binayı açıklama geleneği XVI. yüzyılın ortasına kadar sürmüştür. Böylece Fransa'da Tourville Derebeyleri Konağı'nın hapisane kapısı üzerinde "*Sileto et spera*"^[97] yazısı okunur; İrlanda'da, Fortescue Şatosu'nun büyük kapısının üzerindeki armanın altında: "*Forte scutum, salus ducum*,"^[98] İngiltere'de, Cowper kontlarının imareti, düşkünlerevi binasının cümle kapısının üzerinde: "*Tuum est*"^[99] yazılıdır. Çünkü o dönemde her bina bir düşünceydi.

Tour-Roland'ın duvarla örülmüş hücresinde kapı olmadığından, pencerenin üzerine Roman biçemi iri harflerle şu iki sözcüğü kazımışlardı:

TU, ORA(1)^[100]

Böylece de, sağduyusu her şeyin inceliğini kavrayamayan ve Ludovico Magno'yu Saint-Denis Kapısı olarak çeviren halk bu karanlık, üzünçlü, nemli çukura da "Fareler Çukuru" adını vermişti. Belki öbürü kadar yüce bir açıklama değil; ama buna karşılık çok daha renkli bir anlatış biçimi.

III

Mayalı Hamurdan Bir Mısır Çöreğinin Öyküsü

Bu öykünün geçtiği dönemde Tour-Roland hücrelerinde biri vardı. Eğer okuyucu orada kimin oturduğunu öğrenmek istiyorsa, dikkatini Fareler Çukuru'na çektiğimiz anda, kent kıyısından, Châtelet'den, Greve Alam yönüne çıkarak tam da aynı yere doğru ilerleyen geveze üç hatunun konuşmasını dinlemesi yeter.

Bu hanımlardan ikisi Paris'in varlıklı hanımları gibi giyinmişti. İnce beyaz yakalıkları, kırmızı-mavi çizgili yün eteklikleri, uçları renkli ve nakışlı, bacaklarında pek gergin duran el örgüsü beyaz çorapları, kızılıntrak deriden küt burunlu, siyah tabanlı ayakkabıları, özellikle de başlıkları, bugün hâlâ Champagne eyaleti kadınlarının, Rus imparatorluk muhafız erleriyle yarışırcaasına giydikleri şu kurdeleler ve dantellerle süslü, pulla işlenmiş, bir çeşit boynuza benzer başlıkları onların, uşakların "kadın" dedikleriyle "hanımefendi" adını verdiklerinin tam ortasındaki yeri tutan şu zengin esnaf sınıfından olduklarını belirtiyordu. Ne yüzükleri ne de altın haçları vardı; bunun onlarda yoksulluktan değil de çocukça bir saflıkla bir ceza korkusundan geldiği kolayca belli oluyordu. Üçüncü kadın da hemen hemen tıpkı onlar gibi giyinmişti; ama onun giyinişinden, tavrından bilmem nasıl bir taşra noteri eşinin havası yayılıyordu. Kalçalarının yukarısında duran kemerinin halinden pek uzun zamandan beri Paris'te bulunmadığı anlaşılıyordu. Bir de buna pliseli bir yakalığı, ayakkabılarındaki kurdele fiyonklarını ekleyin; etekliğin çizgileri uzunlamasına değil de enine alınmıştı; işte bunun gibi zevki rahatsız eden binlerce kabalık.

İlk ikisi, taşralılara Paris'in ne olduğunu anlatan o Parisli hanımlara özgü adımlarla yürüyorlardı. Taşralı hanım, avucunda kocaman bir çörek tutan tombul bir oğlan çocuğunu elinden kavramıştı.

Şunu da üzümlere eklemek zorundayız ki mevsimin şiddetinden dolayı çocuk dilini mendil olarak kullanıyordu.

Çocuk âdeta kendini sürükletiyordu, Vergilius'un dediği gibi, "*non passibus aequis*"^[101] ve her dakika sendeliyor, anasını çığlık çığlığa bırakıyordu. Oğlanın gözleri kaldırım taşlarından çok elindeki çörekteydi. Hiç kuşkusuz önemli bir neden onu (çöreği) ısirmaktan kendisini alıkoyuyordu, çünkü onu sevgiyle seyretmekle yetiniyordu. Gerçeği söylemek gerekirse, bu çöreği anne taşımalıydı. Bu tombul çocuğa cehennem azabı çektirmek acımasızlıktı doğrusu.

Bu arada üç hanım –hanımefendi sözcüğü o çağda sadece soylu hanımlar için kullanılırdı– hep birden konuşuyorlardı.

Üçünün en genci, aynı zamanda da en şişman olanı, taşralıya:

"Çabuk olalım, Mahiette Hanım," diyordu. "Geç kalmış olmaktan pek korkuyorum. Mahkemede bize onu hemen ibret direğine götüreceklerini söylüyorlardı."

Öbür Parisli hanım:

"Aman canım!" dedi. "Siz ne diyorsunuz, Oudarde Musnier Hanım? İki saat ibret direğinde

kalacak. Bol bol vaktimiz var. Mahiette'çiğim, siz hiç ibret direğine konan insan gördünüz mü?"

Taşralı kadın, "Evet," dedi, "Reims'de gördüm."

"Adam sen de! Sizin Reims'deki teşhir direği nedir ki! Yalnız köylülerin teşhir edildiği zavallı bir kafes. Aman, ne büyük şey!"

Mahiette, "Yalnız köylüler mi!" dedi. "Kumaş Pazarı'nda! Reims'de! Biz oralarda anlı şanlı nice katiller gördük, hem de analarını, babalarını öldürmüşlerdi! Köylülermiş! Siz bizi ne sanıyorsunuz kuzum, Gervaise?"

Hiç kuşku yok ki, memleketinin teşhir direğinin onuru uğruna, taşralı hatun öfkelenmek üzereydi. Bereket versin ki, sakın yaradılışlı Oudarde Musnier Hanım tam zamanında konuşmanın konusunu değiştirdi.

"Mahiette Hanım, şu bizim Flaman elçilere ne dersiniz? Reims'de de böyle görkemli elçiler var mıdır?"

"Ne yalan söyleyeyim," dedi Mahiette, "onlar gibi Flamanlar ancak Paris'te görülür."

Oudarde, "Elçilik heyetindeki şu çorapçı büyükelçiyi gördün mü?" diye sordu.

"Evet," dedi Mahiette. "Saturnus'a benziyor tıpkı."

Gervaise de, "Ya suratı çıplak bir karına benzeyen şu şişmana ne dersiniz?" diye söze karıştı. "Ya şu kıpkırmızı, devedikenî gibi kırışıklı, kenarları girintili çıkıntılı gözkapaklarıyla çevrelenmiş, minicik gözleri olan kısa boyluya ne buyrulur?"

Oudarde, "Onların asıl atları görülmeye değer," dedi. "Ülkelerinin modasına uygun olarak süslemişler!"

Taşralı Mahiette de bir üstünlük havası takınarak:

"Ah! Kardeşçiğim," diye onun sözünü kesti. "On sekiz yıl önce, '61'de, Reims'deki taç giyme töreninde prenslerin, kralın maiyetinin atlarını görseydiniz ne derdiniz acaba, bilmem ki! Her çeşit at zırhları, eyerler; kimisinin içi samur kürkle kaplı, ince sırmalı çuhadan, Şam çuhasından; öbürleri kürkle kaplı kadifeden; kimisi de elmas kakmalı, koca koca altın, gümüş çingiraklı! Bütün bunlar kaç mal olur, düşünsenize! Ya bu atların üzerindeki o güzel, süslü beyzadeler!"

Oudarde Hanım hışımla yanıt verdi:

"Bütün bunlara karşın, Flamanların çok süslü, çok güzel atları var. Dün de Belediye Sarayı'nda Şehremi beyin konuğu olarak görkemli bir akşam yemeğine çağrılı imişler. Orada onlara badem şekerleri, şekerli, tarçınlı sıcak şarap, baharat ve daha birçok değişik şey sunmuşlar."

Gervaise, "Siz neler söylüyorsunuz, komşucuğum!" diye haykırdı.

"Flamanlar Petit-Bourbon Sarayı'nda Kardinal hazretlerinin akşam yemeğine çağrılı imişler."

"Yoo, hayır, hiç de değil. Belediye Sarayı'ndaymışlar!"

"Ben gerçeği söylüyorum! Petit-Bourbon Sarayı'ndaymışlar!"

Oudarde daha bir hışımla:

"O kadar iyi biliyorum ki Belediye Sarayı'nda olduğunu!" dedi. "Doktor Scourable onların pek hoşuna giden Latince bir konuşma yapmış. Bunu yeminli kitapçı olan kocam söyledi."

Gervaise hiç de daha aşağı kalmayan bir hışımla:

"Petit-Bourbon Sarayı'nda olduğundan o kadar eminim ki," dedi, "Kardinal hazretlerinin vekilinin onlara neler ikram ettiğini size bir bir sayabilirim: On iki çift ölçek beyaz, şekerli ve tarçınlı sıcak şarap; yirmi dört sandık Lyon'un çift badem kurabiyesi; aynı miktarda beheri iki librek simitler; bulunabilenlerin en iyi cinsinden hafif kırmızı altı çift ölçek Beaune şarabı. Umarım ki bütün bunlar gerçektir. Bunları bana kocam anlattı, kocam ağır ceza mahkemesinde elli kişilik müfreze komutanıdır. Bu sabah, son kral döneminde Mezopotamya'dan gelen, kulaklarında halkalar bulunan Prete-Jan'ın ve Trabzon imparatorunun elçilerini Flaman elçileriyle karşılaştırıyordu."

Bütün bu görkem sayıp dökmeleri karşısında kılını bile kıpırdatmayan Oudarde:

"Akşam yemeğini Belediye Sarayı'nda yedikleri öylesine gerçek ki!" diye karşılık verdi. "Şimdiye kadar hiçbir zaman böyle bir et ziyafeti, badem şekeri bolluğu görülmemiş."

"Ben de size kesinlikle söylüyorum ki, onlara Petit-Bourbon Sarayı'nda belediye çavuşu Le Sec hizmet etmiş. İşte siz burada yanılıyorsunuz."

"Belediye Sarayı'nda diyorum size!"

"Petit-Bourbon Sarayı'nda, şekerim! O kadar ki, büyük cümle kapısının üzerinde yazılı bulunan Umut sözcüğünü sihirli camlarla aydınlatmışlar."

"Belediye Sarayı'nda! Belediye Sarayı'nda! Hem de Husson le Voir flüt çalıyormuş!"

"Hayır diyorum size!"

"Evet diyorum size!"

"Hayır diyorum size!"

Tombul Oudarde'cık yanıt vermeye hazırlanıyordu ve belki de kavga başlıklara saldırmaya kadar gidecekti ki, tam o anda Mahiette birdenbire haykırdı:

"Karşıda, köprünün ucuna toplanan şu insanlara baksanıza hele! Ortalarında bakıp durdukları bir şey var."

Gervaise, "Gerçekten de," dedi. "Tef sesi duyuyorum. Keçiyle maskaralıklar yapan küçük Esmeralda galiba. Hadi, hadi, çabuk Mahiette, adımlarınızı sıklaştırın, çocuğunuzu da sürükleyin bakalım. Siz buraya Paris'in garip, merak uyandırıcı şeylerini görmeye geldiniz. Dün Flamanları gördünüz, bugün de Çingene kızını görmelisiniz."

Mahiette birdenbire yolunu çevirip, oğlunun kolunu sımsıkı yakalayarak:

"Çingene kızı mı!" dedi. "Tanrı beni korusun! Sonra çocuğumu çalsın, değil mi! Gel, Eustache!"

Ve ardından da rıhtımda Greve Alanı'na doğru koşmaya başladı, köprüyü iyice arkasında, pek uzakta bırakıncaya kadar gitti. Bu arada sürükleyip durduğu çocuk dizlerinin üzerine düştü; annesi soluk soluğa kalınca durdu. Oudarde ile Gervaise de ona yetiştiler.

Gervaise, "Bu Çingene kızı sizin çocuğunuzu mu çalacak!" dedi. "Doğrusu ya pek garip düşünceleriniz var."

Mahiette düşünceli bir tavırla başını salladı.

Oudarde, "Asıl garip olan kara torbalı rahibenin de Çingene konusunda aynı şeyi düşünmesi," dedi.

Mahiette, "Nedir bu torbalı rahibe?" diye sordu.

Oudarde, "Eh işte, Rahibe Gudule," dedi.

Mahiette, "Nedir bu Rahibe Gudule?" diye üsteledi.

Oudarde, "Bunu bilmediğinize göre, siz gerçekten Reims'lisiniz!" dedi. "Fareler Çukuru'ndaki kadın."

Mahiette, "Nasıl!" diye sordu. "Şu çöreği götürdüğümüz zavallı kadıncağz mı?"

Oudarde başıyla olumlu bir işaret yaptı.

"Elbette, az sonra onu Greve Alanı'na bakan küçük pencerede göreceksiniz. Tef çalıp halkın falına bakan bu serseri Çingenele o da sizin gözünüzle bakıyor. Çingenele ve Kıptilere karşı bu ölesiye nefreti nereden kaynaklanıyor, hiç kimse bilmiyor. Ama siz, Mahiette, onları daha uzaktan görür görmez niçin böyle kaçıyorsunuz?"

Mahiette elleriyle çocuğunun yuvarlak başını kucaklayarak:

"Ah!" dedi, "Paquette la Chantefleurie'nin başına gelenlerin benim de başıma gelmesini istemem."

Gervaise onun koluna girerek:

"Ah! İşte bize anlatmanız gereken bir öykü, Mahiette'çiğim," dedi.

Mahiette de, "Peki anlatayım. Ama görüyorum ki böyle bir şeyi bilmiyorsunuz, sizler de gerçekten Parislisiniz! Şunu söyleyeyim ki, –ama bunu anlatmak için durmanız gerekmez– Paquette la Chantefleurie benim de o yaşlarda olduğum gibi, yani tam on sekiz yıl önce, on sekiz yaşında pek güzel bir kızdı, bugün benim gibi, bir erkeği, bir de oğlu olan otuz altı yaşında, etli-canlı, bir ana değilse, kendi hatasıdır. Hoş on dört yaşından beri artık iş işten geçmişti ya! Paquette gemilerde şiir okuyan saz şairi Guybertaut'nun kızıydı. Guybertaut, VII. Charles'ın taç giyme töreninde bizim Vesle Irmağı'nda Sillery'den Muison'a kadar inip de kralın karşısında saz çalan şairin ta kendisidir, hatta gemide Bn. la Pucelle de^[102] vardı. Paquette daha küçücük çocukken yaşlı babası öldü; artık hayatta yalnız annesi kalmıştı. Annesi de Paris'te, Parin-Garlin Sokağı'nda tunç avadanlık yapan kazancı ustası Bay Mathieu Pradon'un kız kardeşiydi. Adamcağız geçen yıl öldü. Gördüğünüz gibi, Paquette iyi bir aile kızıydı. Anası iyi yürekli, saf bir kadıncağızdı. Ne yazık ki Paquette'e ancak bir parça kurdele, şerit işçiliğiyle, oyuncakçılık öğretebilmişti; bu da kızcağızın büyüdüğüce pek yoksul kalmasına engel olamıyordu. Ana-kız Reims'de, ırmak kıyısında, Folle-Peine Sokağı'nda oturuyorlardı. Bakın, bana öyle geliyor ki, Paquette'e uğursuzluk getiren, felaketine sebep olan da bu oldu. '61 yılında, Tanrı uzun ömürler versin, kralımız XI. Louis'nin taç giyme töreninde Paquette öylesine neşeli, öylesine güzeldi ki, onu artık her yerde "Chantefleurie" diye çağırıyorlardı. Zavallı kızcağız! Pek güzel dişleri vardı, onları göstermek için de durmadan gülümserdi. Gülmeye düşkün bir kız ise, ağlamaya doğru yol alır; güzel dişler güzel gözleri mahveder. İşte Chantefleurie bu yoldaydı. Annesiyle birlikte ekmek paralarını pek zorlukla kazanıyorlardı. Saz şairinin ölümünden beri pek düşmüşlerdi. Kurdele ve şerit süsler onlara haftada altı dinardan fazla getirmiyordu, bu da beş metelik bile değildi. Baba Guybertaut'nun sadece bir taç giyme töreninde bir şarkıyla on iki Paris lirası kazandığı dönemler nerelerdeydi şimdi? Bir kış –gene o '61 yılında– bu iki kadıncağızın ne odunu, ne de çalı çırpısı vardı, hava da pek soğuk olduğundan Chantefleurie'nin yanakları al al olmuş, pek renklenmişti, erkekler ona Paquette adını vermişlerdi, pek çoğu ona Paquerette^[103] adını verdi, işte böylece kızcağız mahvoldu. –Eustache, hele çöreği ısırıldığını bir göreyim, bak ne yaparım sonra!– Bir pazar günü kiliseye boynunda altın bir haçla geldiğini görünce onun mahvolduğunu hemen anladık. On dört yaşında! Düşünün hele bir! Önce, doğum yeri Reims'ten üç çeyrek fersah öteden biri, genç Cormontreuil Vikontu; ardından, kralın süvarilerinden Henri de Triancourt; sonra bundan da aşağı, çavuş Chiart de Beaulion; sonra giderek daha da aşağı inerek, Guery Aubergeon, kralın uşağı; sonra, veliahdın berberi, Mace de Frepus; sonra, kralın ahçısı Thevenin le Moine, sonra hep böyle daha yaşlıdan daha aşağı tabakaya ine ine köy kemancısı Guillaume Racine'e, fenerci Thierry de Mer'e kadar düştü. Ondan sonra zavallıcık bütün bütün herkesin oldu. Altın parasının son meteliğine gelmişti artık. Size daha ne söyleyeyim, hanımcağızlarım? Taç giyme töreninde, gene o '61 yılında, sefiller kralının yatağını o hazırladı! Aynı yıl içinde!"

Mahiette içini çekti ve göz pınarlarında toplanan yaş sildi.

Gervaise, "Hiç de olağanüstü bir öykü değil bu," dedi. "Bütün bunların Çingeneler ve çocuklarla ilgisini göremiyorum."

Mahiette, "Hele bir parça sabredin!" diye sürdürdü. "Şimdi bir çocuk çıkacak ortaya. '66 yılında –o yıl Sainte-Paule Yortusu'nda tam on altı yıl olacak– Paquette bir kız çocuğu dünyaya getirdi. Zavallı bahtsız kadın! Bu olaydan öyle bir mutluluk duydu ki, anlatamam size. Uzun zamandan beri bir çocuk istiyordu. Anası ölmüştü. Hoş, sağken de her şeye gözlerini yummaktan başka bir şey bilmezdi ki. Artık Paquette'in dünyada sevebileceği hiç kimsesi yoktu. Onu seven hiç kimse yoktu. Düştüğü beş

yıldan beri, acınacak, zavallı bir yaratık olmuştı. Yalnızdı, bu dünyada yapayalnızdı, parmakla gösteriliyordu, sokaklarda ilan ediliyordu; belediye çavuşları dövüyor, hırpani kılıklı küçük oğlanlar alay ediyorlardı. Sonra da, yirmi yaş gelip çatmıştı, yirmi yaş da aşk kadınları için yaşlılık demektir. Bu çılgınlıklar eskiden, oyuncakçılıktan kazandığından daha fazlasını getirmiyordu. Ortaya çıkan her kırıxık bir meteliği alıp götürüyordu. Kış ona gene pek şiddetli, pek dayanılmaz gelmeye başlıyordu, gene ocağında odun bulunmaz hale gelmişti, tel dolabında da ekmek pek seyrek görülüyordu. Artık çalışmıyordu da, çünkü şehveti arttıkça tembelleşmişti; daha çok da acı çekiyordu, çünkü tembelleştikçe şehvet düşkünlüğü artmıştı. Daha doğrusu, rahip de Saint-Remy bu çeşit kadınların, yaşlanınca neden öbür yoksul kadınlardan daha çok üşüdüklerini, daha çok açlık çektiklerini bize böyle anlattı."

Gervaise hemen atıldı:

"Ee, peki, hani Çingeneler, nerede?"

Daha sabırlı bir dikkatle dinleyen Oudarde arkadaşına çıkıştı:

"Bir dakika bekleyin, kuzum Gervaise!" dedi. "Her şey başlangıçta olursa, sonuna ne kalacak? Anlatın siz, Mahiette, rica ederim. Şu zavallı Chantefleurie!"

Mahiette yeniden anlatmaya koyuldu:

"İşte böylece, pek üzgün, pek sefildi; yanaklarını gözyaşlarıyla oyuyordu. Ne var ki, utancı arasında, deliliği ve yoksulluğu içinde, o bırakılmış halinde, dünyada sevebileceği, kendisini sevebilecek birisi olsa daha az utanacağını, daha az çılgın, daha az kimsesiz ve yoksul olacağını düşünüyordu. Bunun bir çocuk olması gerekti, çünkü ancak bir çocuk bu iş için yeteri kadar masum olabilirdi. Kendisini sevebilecek tek adam olan bir hırsızın kendisini hor gördüğünü ayırmadı. Bu aşk kadınlarının gönlünü doldurmak için bir âşık ya da bir çocuk gerekir; yoksa çok mutsuz olurlar. Bir âşık edinemeyince, bütün bütün bir çocuk istemeye yöneldi. Dindarlıktan asla ayrılmadığı için, Tanrı'ya derin derin dua etti. Tanrı da onun haline acıdı, ona bir küçük kız evlat ihsan etti. Sevincini anlatamam size. Bir gözyaşı, okşama, öpücük çılgınlığıydı bu. Çocuğunu kendisi emzirdi, yatağının bir tek örtüsünden ona bezler, kundaklar yaptı. Artık ne soğuk ne de açlık duyuyordu. Bu ona yeni bir güzellik verdi. Yaşlı kızıdan güzel anne çıkar. Gönül işlerine yeniden başladı. Gene Chantefleurie'yi görmeye gelenler oldu. Gene malına pazar buldu. Bütün bu iğrenç şeylerden de bebek takımları, zıbınlar, takkeler, dantel önlükler, atlas başlıklar yaptı da kendine bir battaniye almayı düşünmedi bile. –Eustache Efendi, çöreği yememenizi size kaç kez söyledim, değil mi?– Hiç kuşku yok ki küçük Agnes –bu çocuğun adıydı, vaftiz adı, çünkü soyadına gelince, zavallı Chantefleurie'nin epey zamandan beri soyadı yoktu– neyse, hiç kuşkusuz, bu küçük kız bir veliaht kızından daha çok kurdeleyle, dantelle, işlemeyle kundaklanıyordu. Hele bir çift patiği vardı ki, hiç sormayın! Kral XI. Louis'nin bile kesinlikle buna benzer patiği olmamıştır! Onları anacağı kendi elleriyle dikmiş, işlemiş, onlara Meryem Anamızın bir giysisine yaraşır incelikte sırma, ipek şerit işçiliğinin bütün ustalığını vermişti. Bunlar gerçekten de, dünyada görülebilecek en sevimli, en minik iki tane pembe patikti. Olsun olsun da başparmağım büyüklüğünde olsun. İnsan, çocuğun o minicik ayaklarının bu patikten çıktığı görmese onun içine sığabileceğine dünyada inanmazdı. Gerçekten de o minicik ayaklar öylesine küçük, öylesine güzel, öylesine pembe pembeydi ki!.. Patiğin atlasının pembesinden daha da

pembeydi! Çocuk sahibi olunca, o minik ayaklardan, o minik ellerden daha güzel bir şey bulunamayacağım siz de anlarsınız, Oudarde."

Oudarde içini çekerek:

"Ah, nerede o günler, ben de canı gönülden onu istiyorum ama," dedi, "Bay Andry Musnier'nin gönlü olsun diye bekliyorum."

"Üstelik de, Paquette'in çocuğunun güzel olan yalnız ayakları değildi ki. Ben onu gördüğümde ancak dört aylık kaddı. Pek tatlı bir şeydi! Ağzından daha iri gözleri vardı. Daha o zaman kendi kendine kıvrılan, dünyanın en sevimli incecik kapkara saçları vardı. On altı yaşında, ünlü bir esmer güzeli olabilirdi! Anacığın onun için gitgide daha çok çıldırıyordu. Kızım okşuyor, öpüyor, gıdıklıyor, yıkıyor, süslüyor, adeta onu yiyordu! Onun için deli oluyordu, durmadan Tanrı'ya şükreliyordu. Hele çocuğun o güzel minik ayakları bitmez tükenmez bir hayranlık, bir sevinç taşkınlığıydı onun için. Dudakları hep onlara yapışıktı, onların minicikliğine şaşmaktan kendini alamıyordu. O ayacıkları küçük patiklerin içine koyuyor, çıkarıyor, seyrediyor, hayran oluyor, arasından ışığa bakıyor, onları yatağın üzerinde yürütmeye çalışırken gözleri yaşarıyordu; bütün ömrünü, canı gönülden, çocuk İsa'nın ayakları gibi, önünde diz çökerek, onları giydirip çıkarmakla geçiriyordu."

Gervaise alçak sesle: "Masal iyi hoş da, Çingeneler bunun neresinde, kuzum?" dedi.

Mahiette, "İşte burada" dedi. "Günün birinde, Reims'e pek garip bir çeşit atlılar geldiler. Bunlar düklerinin, kontlarının yönetiminde ülkede dolaşan dilenciler ve serserilerdi. Renkleri esmer, saçları son derece kıvrık, kulakları gümüş halkalıydı. Kadınlar erkeklerden de daha çirkindi. Suratları daha esmerdi, yüzlerini de hiç örtmüyorlardı. Sırtlarında bellerine kadar inen berbat bir süvari ceketi, omuzlarından düğmeli, ipten dokunmuş bir pelerin, at kuyruğu biçiminde saçları vardı. Bacaklarının arasında yuvarlanıp duran çocuklar maymunları bile korkuturlardı. Bir sürü dinsiz, kiliseden kovulmuş insan. Bütün bunlar, Polonya yoluyla, doğrudan doğruya Aşağı Mısır'dan geliyordu. Dediklerine bakılırsa, Papa onların günahını çıkarmış ve ceza olarak da yedi yıl üst üste, yataklarda yatmadan dünyayı dolaşmalarını istemiş. Bu nedenle, bunlara Penanciers adı verilmişti. Pek de pis kokuyorlardı. Güya bunların kökeni vaktiyle İspanya ve Kuzey Afrika'daymış; bu nedenle de Jüpiter'e inanırlarmış. Asalı, papa başlıklı bütün başpiskoposlardan, piskoposlardan ve rahiplerden on Tours lirası isterlermiş. Bunu onlara Papa'nın bir buyrultusu sağlamış. Cezayir kralıyla Almanya imparatoru adına fal bakmak için Reims'e gelmişler. Tahmin ettiğiniz gibi, kente girmeleri için bu kadarı bile yeter de artardı. Bunun üzerine, bütün topluluk gönül hoşluğuyla Braine Kapısı yakınlarında, bir değirmen bulunan küçük tepenin üzerinde, eski kireç ocakları çukurlarının yanına çadırlarını kurdu. Artık Reims'e gidip onları gören göreneydi. Elinize bakıyorlardı, şaşılacak şekilde falınızı okuyorlardı. Hani neredeyse Judas'ya^[104] papa olacağını bile söyleyebilirlerdi. Bu arada onlar konusunda, çocuk çaldıkları, para keselerini aşırıdıkları, insan eti yedikleri gibi kötü söylentiler de dolaşıyordu. Akıllılar delilere, "Sakın oraya gitmeyin!" diyorlardı ve kendileri gizlice oraya koşuyorlardı. Bu bir çılgınlık haline gelmişti. Gerçek şu ki, bu adamlar bir kardinali bile şaşırtacak şeyler söylüyorlardı. Çingeneler çocukların avucunda yazılı olan her çeşit mucizeyi okuduklarından beri, analar yavrularıyla övünüyorlardı. Birininki imparatoru, öbürününki papa, berikininki komutan. Zavallı Chantefleurie de meraka kapıldı. O da, nasıl bir çocuğu olduğunu öğrenmek istedi; güzel küçük Agnes'inin bir gün Ermenistan imparatoriçesi ya da başka bir şey olup

olmayacağını öğrenmek istiyordu. Bunun üzerine, kızını alıp Çingeneleere götürdü. Onlar da çocuğa hayran oldular, onu sevip okşadılar, kapkara ağızlarıyla öptüler, minicik ellerine şaşılar, hayran kaldılar. Ne yazık ki, anayı büyük bir sevince boğdular. Hele o güzel ayaklar' güzelim patikler karşısında adeta şenlik yaptılar. Çocuk henüz b' ir yaşında bile yoktu; ama birkaç sözcük kekeliyordu, küçük bir çılgın gibi anasına gülücükler yapıyordu. Çocuk tombul ve yusuvarlacıktı; cennetteki meleklerin bin bir sevimli küçük cilvesini yapıyordu. Çingene kadınlardan pek korktu ve ağladı. Ama anacığı onu sıkıca bağrına basarak kuvvetle öptü ve falcı kadınların küçük Agnes'i için söyledikleri faldan son derece hoşnut, evine döndü. Bebek ileride ahu gibi güzel olacak, bir erdem örneği, bir kraliçe olacaktı. Böylece, Paquette Chantefleurie, yanında bir kraliçe getirmekle göğsü övünçle kabarak, Folle-Peine Sokağı'ndaki kulübesine döndü."

"Ertesi gün, çocuğun yatağının üzerinde derin derin uyuduğu bir andan yararlanarak –çünkü onu hep koynunda yatırıyordu– yavaşça kapıyı aralık bırakıp, kızı Agnes'in İngiltere kralının ve Habeşistan arşidükünün hizmet edeceği sofralara oturacağını ve daha başka binlerce şaşılacak şeyi anlatmak üzere Sechesserie Sokağı'ndaki bir komşusuna koştu. Dönüşünde, merdivenleri çıkarken ses duymayınca kendi kendine, "İyi! Çocuk hâlâ uyuyor," dedi. Kapıyı kendi bıraktığından daha da çok açık buldu. Zavallı ana, gene de içeri girdi ve doğru yatağa koştu... Artık orada çocuk yoktu, yeri de bomboştu. Çocuktan güzelim küçük patiklerin biri dışında, hiçbir şey kalmamıştı. Kadıncağız hemen odadan dışarı fırladı, merdivenlerden aşağı atıldı ve kafasını duvarlara vurarak bağırmaya başladı:"Evladım! Evladım kimde? Yavrumu benden kim aldı?" Sokak ıssız, ev ücra bir yerdeydi; kimsecikler ona bir şey söyleyemedi. Kentin içine daldı, bütün sokakları araştırdı. Bütün gün, çılgınlar gibi, şaşkın, korkunç, –yavrularını yitiren yabanıl, yırtıcı hayvanlar gibi–, kapıları, pencereleri koklayarak oradan oraya koştu. Soluk soluğa kalmış, saç başı dağılmıştı, görünüşü dehşet vericiydi ve gözlerinde yaşlarını kurutan bir ateş vardı. Yoldan gelip geçenleri durduruyor: "Kızım! Kızım! Güzel minicik kızım! Bana kızımı geri verenin kulu kölesi, hizmetçisi, köpeğinin hizmetçisi olurum, o isterse yüreğimi bile yiyebilir!" diye bağıriyordu. Kadıncağız Saint-Remy Rahibi'ne rastladı, ona, "Rahip efendi, toprağı tırnaklarımla sürerim; ama bana çocuğumu geri getirin, ne olur!" diye yalvardı. İçler acısı bir şeydi, Oudarde ve ben son derece sert, acımasız bir adamın, dava vekili üstat Ponce Lacabre'ın ağladığını gördüm. Vah! Zavallı ana! Akşam, evine döndü."

"O yokken, bir komşu kucaklarında bir çıkınla iki Çingene karısının gizlice odasına çıktığını, kapıyı kapadıktan sonra da aşağı inip aceleyle kaçtığını görmüştü. Onlar gittiğinden beri, Paquette'in odasında çocuk sesine benzer bir çeşit feryatlar duyuluyordu. Ana kahkahalarla güldü, kanatlanmış gibi merdivenleri tırmandı, bir top güllesi gibi kapıyı açıp içeri girdi... Korkunç bir şey, Oudarde! O pembe-beyaz, taptaze, körpecik, Tann'nın bir lufu olan sevimli küçük Agnes'in yerine iğrenç, topal, tek gözlü, kambur, yamru yumru, küçük bir canavar, yaygara kopararak döşeme üzerinde sürüklenip duruyordu. Kadıncağız dehşetle gözlerini kapadı. "Ah!" dedi, "yoksa büyücüler kızımı bu korkunç hayvan biçimine mi soktular?" Çabucak küçük topalı oradan uzaklaştırdılar. Paquette delirebilirdi. Kendini şeytana veren bir Çingene kadının canavara benzer çocuğuydu bu. Aşağı yukarı dört yaşlarında kadar görünüyordu. İnsan dili olmayan bir dille konuşuyordu, söyledikleri de pek acayip sözcüklerdi. Paquette Cliantefleurie, sevmiş olduğu tek varlıktan kendisine kalan tek şey olan küçük patiğin üzerine atıldı. Orada, kıınıldamadan, sessiz, soluk bile almadan öylesine uzun bir zaman kaldı ki, kadın oracıkta ölüverdi sanırdınız. Birdenbire bütün vücudu titredi, o kutsal emaneti çılgın öpücüklerle kapladı ve sanki yüreciğı çatlamış gibi, hıçkırıklara boğuldu. Inan olsun, hepimiz de onunla birlikte ağlıyorduk. "Ah! Benim küçük kızım! Benim güzel küçük kızım! Nerelerdesin?"

diyordu. Bunlar insanın yüreğini burkuyordu. Aklıma geldikçe hâlâ ağlarım. Bakın, görüyor musunuz, evlatlarımız âdeta kemiklerimizin iliğidir. Ah! Benim Eustache'çığım! Öyle de güzelsin ki sen! Bilseniz ne kadar sevimlidir! Dün bana, "Jandarma olmak istiyorum ben," diyordu. Ey benim Eustache'çığım. Ya ben de seni kaybedersem! Paquette Chantefleurie birdenbire ayağa kalktı, sokağa fırladı, kentin içinde bağırarak koşmaya başladı: "Çingene çadırlarına! Çingene çadırlarına! Büyücüleri yakacağız, çavuşlar!" Çingeneler gitmişlerdi. Gece karanlığı her yanı kaplamıştı. Onların peşinden gidilemezdi."

"Ertesi gün, Reims'ten iki fersah ileride, Gueux ile Tilloy arasında, bir fundalıkta, bir meydan ateşinin kalıntılarını, Paquette'in çocuğuna ait olan birkaç kurdeleyle kan damlaları, teke pisliği buldular. Orada geçirdikleri gece tam bir cumartesi gecesiydi. Hiç kimsenin artık zerre kadar kuşkusu kalmadı ki, Çingeneler bu fundalıkta büyücülerin cumartesi toplantısını yapmışlardı. Müslümanlar arasında âdet olduğu üzere, Şeytan Belzebuth'ün eşliğinde çocuğu yemişlerdi."[\[105\]](#)

"Paquette Chantefleurie bu müthiş şeyleri öğrendiği zaman ağlamadı; sanki konuşmak istermiş gibi dudaklarını kıpırdattı; ama konuşamadı. Ertesi gün saçları ağarmıştı. Daha ertesi gün de ortadan kayboldu."

Oudarde, "Gerçekten de pek korkunç bir öykü," dedi. "Bir Burgonyalıyı bile ağlatabilir."

Gervaise de, "Çingene korkusunun sizi bu kadar ürkütmesine artık hiç şaşmıyorum!" dedi.

Oudarde: "Hem de az önce Eustache ile birlikte kaçmakla o kadar iyi ettiniz ki!" diye üsteledi. "Zaten bunlar da Polonya çingeneleri."

Gervaise hemen atılarak:

"Yoo! Hiç de değil," dedi. "Dediklerine bakılırsa, İspanya'dan, Katalanya'dan geliyorlarmış."

Oudarde, "Katalanya mı? Olabilir" diye karşılık verdi. "Polonya, Katalanya, Valonya... Ben bu üç eyaleti hep birbirine karıştırırım. Yalnız kesin olan bir şey varsa o da bunların Çingene olduklarıdır."

Gervaise, "Hiç kuşkusuz, küçük çocukları yiyecek kadar uzun uzun dişleri vardır," dedi. "Esmeralda her şeyi pek beğenmez gibi tavırlar takınmasına karşın onun bile bir parça yemesine hiç de şaşmam, doğrusu! Bunların altında bir dinsizlik, bir inançsızlık bulunmaması için bir neden yok, beyaz keçisinin pek şeytanca oyunları var çünkü."

Mahiette hiç sesini çıkarmadan yürüyordu. Sarsıntıyı yüreğin ta en derinlerine kadar, titreşimden titreşime geçerek, yaydıktan sonra ancak yatışabilen, acıklı bir öykünün devamı gibi bir şey olan düşüncelerin içine dalmıştı. Bu arada Gervaise ona dönerek:

"Peki, Paquette Chantefleurie'nin ne olduğu hiç öğrenilemedi mi?" diye sordu.

Mahiette buna hiç karşılık vermedi. Gervaise onun kolunu sarsıp, adıyla seslenerek sorusunu yineledi. Mahiette düşüncelerinden uyanır gibi oldu.

"Paquette Chantefleurie ne mi oldu?" dedi. Ayrımında olmadan, kulağında en son iz bırakan

sözcükleri yinelemişti. Sonra bu sözcüklerin anlamını kavramak için çaba gösterir gibi oldu. "Ha!" dedi çabucak, "Onu bir daha gören olmadı."

Bir süre sustuktan sonra da şunları ekledi:

"Kimileri akşam karanlığında onun Flechembault Kapısı yoluyla Reims'ten ayrıldığını gördüklerini söylediler; daha başkaları şafak sökerken eski Basee Kapısı'ndan geçtiğini ileri sürdüler. Bir yoksul, panayır kurulan tarladaki taş haçın üzerinde onun asılmış duran altın haçını bulmuş. '61 yılında onu mahveden, felakete sürükleyen bu küçük mücevher olmuştu. İlk âşığının, o yakışıklı Cormontreuil Vikontu'nun armağanıydı. En koyu sefalete düştüğü zaman bile Paquette onu elden çıkarmaya dünyada yanaşmamıştı. Ona canı gibi bağlıydı. Bu haçı bıraktığını işitince, hepimiz onun öldüğünü düşündük. Yalnız, Cabaret-les-Vantes'dan birtakım kimseler onun yalınayak çakıllar üzerinde yürüyerek Paris yolundan geçtiğini gördüklerini söylediler. Ama o zaman da Vesle Kapısı'ndan çıkmış olması gerekir. Bunların hiçbiri öbürüne uymuyordu. Ya da, daha doğrusu, öyle sanıyorum ki, gerçekten de Vesle Kapısı'ndan çıktı; ama bu dünyadan da çıktı gitti."

Gervaise, "Ne demek istediğinizi anlayamadım," dedi.

Mahiette üzgün bir gülümsemeyle:

"Vesle bizim kentin ırmağıdır," diye yanıt verdi.

Oudarde ürpererek, "Zavallı Paquette Chantefleurie, boğuldu demek ki!" dedi.

Mahiette de, "Boğuldu!" diye üsteledi. "Kayığında türkü söyleyip suyun akıntısına uyarak Tinquex Köprüsü'nün altından geçen zavallı Guybertaut Baba'ya bir gün sevgili küçük Paquette'inin de bu köprünün altından geçeceğini; ama türküsüz, kayıksız gideceğini kim söyleyebilirdi?"

Gervaise, "Peki, ya küçük patik ne oldu?" diye sordu.

Mahiette de, "Anneyle birlikte kayboldu," dedi.

"Zavallı patikçik!" dedi Oudarde.

Şişman, duygusal bir kadın olan Oudarde da Mahiette ile birlikte içini çekmekle pekâlâ yetinebilirdi; ama Gervaise daha meraklıydı, sorularının daha sonuna gelmemişti. Birdenbire, Mahiette'e:

"Peki, o canavar?" dedi.

Beriki de şaşırarak:

"Hangi canavar?" diye sordu.

"Paquette Chantefleurie'nin kızına karşılık büyücü kadınların bıraktıkları küçük Çingene canavarı! Onu ne yaptınız? Umarım ki onu da boğmuşsunuzdur!"

Mahiette, "Yoo, hiç de değil!" diye karşılık verdi.

"Nasıl olur! Yakıldı öyleyse, değil mi? Aslında, bu daha doğru olurdu. Büyücü bir çocuk!"

"Ne öyle ne de böyle, Gervaise. Başpiskopos, Çingene çocuğuyla ilgilendi, onu şeytanın etkisinden kurtardı, kutsadı, büyük bir özenle onun bedeninden şeytanı çıkardı, bulunmuş bir çocuk gibi Notre-Dame'ın tahta yatağına bırakılmak üzere Paris'e gönderdi."

Gervaise homurdanarak, "Ah! Şu piskoposlar!" dedi. "Bilgin oldukları için hiçbir şeyi herkes gibi yapmazlar. Sorarım size, Oudarde, şeytanı bulunmuş çocuklar arasına katmak ne demektir, kuzum? Çünkü hiç kuşkusuz, o küçük canavar şeytanın ta kendisiydi. Ee, peki, Mahiette, onu Paris'te ne yaptılar acaba? Yufka yürekli bir tek insanın bile onu isteyeceğini hiç sanmam."

Reims'li hanım, "Orasını bilmiyorum," dedi. "işte tam o sıralarda kocam, kentten iki fersah ötedeki Beru nahiye müdürlüğünü satın aldı, biz de artık bir daha bu öyküyle ilgilenmedik; hem de öyle ki, Beru'nün tam karşısında Cernay'nin iki küçük tepesi bulunduğundan Reims Katedrali'nin çan kuleleri bile görünmez." Böylece konuşarak, bu üç saygıdeğer hanım Greve Alanı'na gelmişlerdi. Kafalarını kurcalayan bin bir düşünce arasında, hiç durmadan Tour-Roland'ın genel dua kitabının önünden geçmişler, hiçbir şeyin ayırında olmayan, çevresinde kalabalığın habire arttığı teşhir direğine doğru ilerliyorlardı. Hiç kuşkusuz, şu anda bütün bakışları üzerine çeken görünüm onlara Fareler Çukuru'nu da, orada bir süre durma isteklerini de büsbütün unutturacaktı; ama bereket versin ki, Mahiette'in elinden çekeleyip durduğu altı yaşındaki o tombalacık Eustache onlara birdenbire amaçlarını anımsattı. Sanki bir içgüdü Fareler Çukuru'nun arkada kaldığını ona anımsatmıştı. Çocuk:

"Anneciğim, şimdi artık çöreği yiyebilir miyim?" dedi.

Eustache daha çok becerikli, yani daha az obur olsaydı, biraz daha beklerdi, ancak dönüşte, Üniversite'nin içinde, evde, B. Andry Musnier'nin Madame-la-Valence Sokağı'ndaki evinde, Fareler Çukuru'yla çörek arasına Seine Irmağı'nın iki koluyla Cite'nin beş köprüsü girdiği zaman şu çekingen "Anneciğim, şimdi artık çöreği yiyebilir miyim?" sorusunu ortaya atardı.

Eustache'ın yönelttiği bu pek sakınımsızca soru Mahiette'in dikkatini uyandırdı:

"Ah, gerçekten de, dedin de aklıma geldi," diye haykırdı, "dünyadan elini eteğini çekmiş şu kadını unutuyorduk! Aman, bana şu sizin Fareler Çukuru'nu gösterin de, çöreği vereyim ona."

Oudarde, "Hay hay, hemen," dedi. "Sevaptır."

Bu hiç de Eustache'ın işine gelmedi.

"Al işte çöreğimi!" diyerek iki omzunu sırasıyla kulaklarıyla dürttü; böyle bir durumda sonsuz bir hoşnutsuzluk işaretidir bu.

Üç kadın geri döndü ve Tour-Roland'ın evinin yakınına gelince Oudarde ötekilere dedi ki:

"Üçümüz birden delikten bakmayalım, yoksa torbalıyı ürkütürüz. Siz ikiniz 'dominus' ayetini dua kitabından okurmuş gibi yapın, ben de o sırada pencereye yaklaşayım. Torbalı hatun beni bir parça

tanır. Yaklaşabileceğiniz zamanı ben size bildiririm." Oudarde tek başına küçük pencereye gitti. Bakışları içeriye daldığı anda yüzünün bütün çizgilerinde sonsuz bir acıma belirdi, neşesi ve bütün yüzü sanki bir güneş ışımından bir ayışığına geçmiş gibi birdenbire ifadesi, rengi değişti. Gözleri yaşardı, ağlamak üzereymiş gibi dudakları büzüldü. Biraz sonra parmağım dudaklarının üzerine koyarak, gelip görmesi için Mahiette'e işaret etti.

Mahiette son dakikalarım yaşayan, can çekişen bir kimsenin yatağına yaklaşır gibi üzgün ve sessiz, ayaklarının ucuna basa basa geldi.

Gerçekten de, iki kadın kımıldamadan, soluk bile almadan Fareler Çukuru'nun parmaklıklı penceresinden içeri baktıklarında gözlerinin önündeki görünüm pek içler açısıydı.

Hücre dardı, derinliğinden çok genişliği, sivri bir kubbesi vardı, içeriden görünüşü büyük bir piskopos başlığının çukuruna benziyordu. Tabanı kaplayan taşın üzerinde, bir köşede, bir kadın oturuyordu; daha doğrusu, çömelmişti. Çenesi dizlerine dayanmıştı, çaprazladığı kolları da dizlerini kuvvetle kavramış, göğsüne doğru bastırıyordu; böylece, kendi üzerine toplanmıştı. Sırtında, geniş kıvrımlarla onu baştan aşağı saran kahverengi bir çuval vardı; yüzünden aşağı, bacaklarından ayaklarına kadar düşen, önüne dökülmüş, ağarmış saçlarıyla, ilk bakışta, üçgen biçimi acayip bir şekil gibi görünüyordu. Hücrenin karanlık öbür ucunda beliren bu şekil, pencereden gelen gün ışığıyla, çiğ bir ışıkla, biri karanlık, biri aydınlık iki renk ayrımıyla bölünüyordu. Tıpkı düşlerde ya da Goya'nın o olağanüstü yapıtlarında görülen soluk, hareketsiz, uğursuz hayaletlere, bir mezarın üzerine çömelmiş ya da bir zindanın parmaklığına dayanmış duran şu yarısı gölge, yarısı ışık hayaletlerden birine benziyordu. Bu, ne bir kadın ne bir erkekti; ne canlı bir yaratık, ne de belirli bir biçimdi; sadece bir şekildi bu; üzerinde gölgeyle aydınlık gibi, gerçekle düşlemin kesiştiği bir çeşit hayalet. Yerlere kadar yayılan saçlarının altında zayıflamış bir yüz hayal meyal seçiliyordu; kaskatı, donmuş taşın üzerine büzülmüş çıplak bir ayağın ucu giysinın eteğinden belli belirsiz görünüyordu. Bu yas örtüsünün altında ayırt edilen azıcık insan şekli de ürperti veriyordu.

Yere gömülü sanacağınız bu şeklin sanki ne devinimi, ne düşüncesi, ne de soluğu vardı. Bu incecik dokuma çuvalın altında, ocak ayında, taş üzerinde çırpıplak ve odsuz ocaksız... Yanlamasına duran penceresinden dışarının sadece ayazı giren, asla güneş girmeyen bir zindanın karanlığına gömülmüş... acı çekmez, hatta hissetmez gibi görünüyordu. Sanırdınız ki zindanla birlikte taş kesilmiş, mevsimle birlikte buz olmuştu. Ellerini birbirine kavuşturmuştu, gözlerini bir noktaya dikmiş, öyle duruyordu. İlk bakışta insan onu hayalet sanırdı, ikincisinde de yontu.

Bununla birlikte, arada sırada morarmış dudakları bir solukla aralanıyor ve titriyordu; ama rüzgârla uzaklaşan yapraklar kadar ölü, onlar kadar bilinçsiz.

Bu arada donuk gözlerinden, bir bakış, anlatılamaz bir bakış, derin, üzgün, değişmez, hücrenin dışarıdan görülmeyen bir köşesine dikilmiş bir bakış; felakete uğramış bir ruhun bütün karanlık düşüncelerini bilmem hangi gizemli bir eşyaya bağlamış gibi görünen bir bakış kaçıyor.

İşte, barınağı nedeniyle "çilekeş", sırtındaki giysiler nedeniyle de "torbalı" adını alan yaratık buydu.

Üç kadın, çünkü Gervaise de Mahiette ile Oudarde'ın yanına gelmişti, pencereden bakıyordu.

Başları zindanın hafif ışığını kesiyordu, böylece ışıktan yoksun bıraktıkları zavallı bahtsız kadın onları ayırımsamamıştı bile.

Oudarde alçak sesle, "Onu rahatsız etmeyelim," dedi. "Kendinden geçmiş, dua ediyor."

Bu arada Mahiette boyuna artan bir kaygıyla, rengi solmuş, tazeliği geçmiş, yıpranmış, pörsümüş, saçları dağılmış bu başı dikkatle seyrediyor ve gözleri yaşarıyordu.

"İşte bu pek garip, doğrusu ya," diye mırıldandı.

Bodrum penceresinin parmaklıkları arasından başını geçirdi ve böylece de, bakışlarını, bahtsız kadıncağızın gözlerinin hiç değişmeden dikili olduğu yere kadar ulaştırabildi.

Mahiette başını pencereden çektiğinde, yüzü gözyaşlarıyla sırsıklam olmuştu.

Oudarde'a dönerek:

"Siz bu kadına ne ad veriyorsunuz?" diye sordu.

Oudarde da, "Biz ona Gudule Hemşire diyoruz," yanıtını verdi.

Mahiette, "Ben de ona Paquette la Chantefleurie adını takacağım," dedi.

Sonra da, bir parmağını dudaklarına götürdü, şaşırıp kalan Oudarde'a başını pencereden sokup içeri bakmasını işaret etti.

Oudarde baktı, çilekeş kadının bakışlarının böylesine derin bir kendinden geçmeyle dikildiği köşede, bin bir altın, gümüş pulla işlenmiş, pembe atlastan küçük bir patik gördü.

Oudarde'in ardından Gervaise de baktı. Bunun üzerine, üç kadın, bahtsız anayı seyrederek ağlamaya başladılar.

Ne var ki, onların ne bakışları ne de gözyaşları kadıncağızın ilgisini dağıtabilmişti. Elleri hâlâ kavuşmuş duruyordu; dudakları sessiz, gözleri bir noktaya dikili oturuyordu ve onun öyküsünü bilenler için böylece seyredilen bu patik gerçekten yürek paralayıcıydı.

Üç kadın da henüz bir tek sözcük söylememişlerdi; alçak sesle bile olsa konuşmaya cesaret edemiyorlardı. Bir tek şeyden başka her şeyin silindiği bu derin sessizlik, bu büyük üzüntü, bu büyük kendinden geçme onlara Paskalya ya da Noel ayini etkisi yapıyordu. Susuyorlar, derin düşüncelere dalıyorlardı, neredeyse diz çökmeye hazırdılar. Onlara öyle geliyordu ki, Karanlıklar Yortusu gününde bir kiliseye girmişlerdi sanki.

En sonunda üçünün en meraklısı, böylece de en az duygulusu olan Gervaise çilekeş kadını konuşurmaya çalıştı:

"Hemşire! Gudule Hemşire!"

Bu şekilde üç kez seslendi, her seferinde sesini daha da yükseltiyordu. Kadın kıpırdamadı bile. Ne bir söz, ne bir bakış, ne bir iç çekme, ne bir yaşam belirtisi.

Oudarde bu sefer daha tatlı, daha okşayıcı bir sesle:

"Hemşire!" dedi. "Ermiş Gudule Hemşire!"

Aynı sessizlik, aynı kıpırtısızlık.

Gervaise haykırdı:

"Garip bir kadın. Top patlasa umrunda bile olmayacak!" Oudarde içini çekerek:

"Belki de sağırdır," dedi.

Gervaise de, "Belki de kördür," diye ekledi.

Ardından Mahiette, "Belki de ölmüştür," dedi.

Şurası kesin ki, ruh bu cansız, uyuşmuş, gevşek bedenden henüz ayrılmadıysa bile, en azından, dış uzuvlarının duyumsamalarının artık ulaşamadığı derinliklere gizlenmişti.

Oudarde, "Çöreği pencerenin kenarına bırakmak zorunda kalacağız," dedi. "O zaman da yoldan geçen bir çocuk onu oradan alır. Ne yapmalı, nasıl etmeli de onu uyandırmalı?"

O ana kadar, oradan geçip giden iri bir köpeğin çektiği küçük bir arabayla oyalanmış olan Eustache, birdenbire üç hanımın pencereden içeri, bir şeye baktıklarını gördü; o da meraka kapılarak, bir binek taşının üzerine çıktı, ayaklarının ucunda yükselip, pembe-beyaz kocaman suratını deliğe yapıştırarak bağırdı:

"Anneciğim, hele ben de göreyim!"

Bu duru, körpe, gür çocuk sesi üzerine bahtsız kadın ürperdi. Çelik bir yayın o sert ve ani hareketiyle başını döndürdü; uzun iki eli gelip alınındaki saçları itti; şaşkın, zehir gibi acı, üzgün gözlerini çocuğa dikti. Bu bakış bir şimşek kadar sürdü.

Birdenbire başını dizlerinin arasına gizleyerek, "Ey Ulu Tanrım!" diye bağırdı. Boğuk sesi geçerken göğsünü yırtıyordu sanki. "Ne olur, hiç olmazsa, başkalarının çocuklarını bana gösterme!"

Çocuk büyük bir ciddiyetle, "Günaydın, efendim," dedi.

Bu darbe çilekeş kadını uyandırmıştı sanki. Uzun bir titreme baştan ayağa bütün vücudunu sarstı, dişleri birbirine çarptı, başını yarı yarıya doğrulttu ve dirseklerini kalçalarının üzerinde sıkarak, ısıtmak istermiş gibi ayaklarını ellerinin içine alıp:

"Ah! Müthiş soğuk!" dedi.

Oudarde derin bir acıma duygusuyla:

"Zavallı kadıncağız!" dedi. "Bir parça ateş ister misiniz?"

Kadın "hayır" der gibi başını salladı.

Oudarde ona bir şişe uzatarak:

"Peki öyleyse," dedi, "işte sizi ısıtacak tarçınlı, şekerli kırmızı şarap. Alın, için."

Kadın gene başını salladı, gözünü kırpmadan Oudarde'a baktı ve "Su," dedi.

Oudarde ayak diretti:

"Hayır, Hemşire, su, ocak ayının içkisi değildir. Bir parça şarap içip, bir de şu sizin için pişirdiğimiz mayalı mısır unu hamurundan çöreği yemelisiniz."

Kadın, Mahiette'in uzattığı pastayı geri itti.

"Kara ekmek," dedi.

Bu kez de Gervaise'in acıma damarı kabardı. Yünlü kumaştan mantosunu sırtından çıkararak:

"İşte alın bakalım, sizinkinden biraz daha sıcak tutan şu pelerini de omuzlarınıza koyun," dedi.

Kadın şişeyle pastayı yaptığı gibi, pelerini de geri itti.

"Bir çuval," yanıtını verdi.

İyi yürekli Oudarde:

"Peki ama canım," dedi, "dünkü günün şenlik olduğunu sizin bir parça ayrımsamış olmanız gerek!"

Çilekeş kadın:

"Olmaz olur muyum, ayrımsıyorum elbette," dedi. "İşte tam iki gündür, testimde bir damla su yok." Bir süre sustuktan sonra da, "Şenlik var, beni unutuyorlar. İyi de ediyorlar. Niçin ben âlemi düşünmezken, âlem beni düşünsün? Sönmüş kömüre soğuk kül," diye ekledi.

Sanki bu kadar konuşmaktan yorulmuş gibi, başını gene dizlerinin üzerine bıraktı. Saf ve yufka yürekli Oudarde, bu son sözlerden onun hâlâ soğuktan yakındığını sanarak, pek masum bir tavırla:

"Öyleyse, bir parça ateş ister misiniz?" diye sordu.

Çuvallı rahibe garip bir sesle:

"Ateş mi!" dedi. "On beş yıldan beri toprak altında olan zavallı yavruma da ateş sağlayabilecek

misiniz?"

Bütün vücudu titredi, sesi ürperiyor, gözleri parlıyordu, dizlerinin üzerine kalkmıştı. Birdenbire, o beyaz, sıska elini, şaşkın şaşkın kendisine bakan çocuğa doğru uzattı:

"Bu çocuğu götürün buradan!" diye bağırdı. "Az sonra Çingene kızı geçecek!"

Bunu dedikten sonra yüzükoyun yere düştü, alını, taşa çarpan bir taş gürültüsüyle yere çarptı. Üç kadın da onu öldü sandılar. Biraz sonra kımıldadı. Dizleri ve dirsekleri üzerinde sürüne sürüne, küçük patığın bulunduğu köşeye doğru gittiğini gördüler. İşte o zaman bakmaya cesaret edemediler. Onu artık görmediler; ama bin bir öpücüğe, bin bir iç çekmeye karışan yürek paralayıcı çığlıklarla duvarlara çarpan bir başın çıkardığı sese benzer boğuk vuruşlar işittiler. Her üçünü de oldukları yerde sarsan son derece şiddetli o vuruşların birinden sonra hiçbir şey işitmez oldular.

Gervaise atılıp başını bodrum penceresinden içeri sokarak:

"Acaba kendini mi öldürdü?" dedi. "Hemşire! Gudule Hemşire!" diye seslendi.

Oudarde da, "Gudule! Hemşire!" diye seslendi.

Gervaise, "Aman Yarabbi! Hiç kımıldamıyor," dedi. "Öldü mü acaba? Gudule! Gudule!"

Mahiette konuşamayacak derecede heyecandan boğuluyordu. Büyük bir çaba göstererek:

"Durun hele," dedi. Sonra pencereye doğru eğilerek, "Paquette!" diye seslendi. "Paquette la Chantefleurie!"

Bu adın apansız Gudule Hemşire'nin hücrelerine fırlatılışının yaptığı etki üzerine Mahiette öyle bir dehşet duydu ki, iyi yanmamış bir kestane fişeginin fitiline masumane üfleyip de fişegın suratının önünde patladığını gören bir çocuk bile bu kadar dehşet duymazdı.

Çilekeş kadının bütün vücudu titredi, çıplak ayaklarının üzerinde dikilip kalktı ve öylesine ateş saçan gözlerle pencereye doğru sıçradı ki, Mahiette ile Oudarde ve öbür kadınla çocuk da rıhtımın korkuluğuna kadar geri çekildiler.

Bu sırada kadının korkunç yüzü bodrum penceresinin parmaklığına yapışmış bir halde görünüyordu. Korkunç bir kahkahayla:

"Ah! Ah!" diye bağırdı. "Çingene karısı beni çağırıyor!"

Tam o sırada teşhir direğinde geçen bir sahne onun yabanıl bakışlarını durdurdu. Alın dehşetle kırıştı. Odasından dışarı iskelet kolu gibi sıska kollarını uzattı ve hırıltıya benzer bir sesle bağırdı:

"Gene sensin demek ki ha, Çingene kızı! Bana seslenen sensin, çocuk hırsız! İyi ya öyleyse, lanet olsun sana! Lanet! Lanet! Lanet!"

IV

Bir Damla Su için Bir Gözyaşı

Bu sözcükler, denebilir ki, o zamana kadar her biri kendi özel alanında aynı anda, birbirine koşut olarak gelişen iki sahnenin birleşme noktasıydı: Biri, az önce okudunuz, Fareler Çukuru'nda; öbürü, şimdi okunacak olan teşhir direğinin merdiveni üzerinde. Birincinin tanıkları okuyucunun az yukarıda tanıştığı hanımlardı; ikincisinin seyircileri daha az önce Greve Alanı'nda, teşhir direğinin, darağacının çevresinde toplandığını gördüğümüz o halk kalabalığı.

Sabahın saat dokuzundan beri teşhir direğinin dört ucuna yerleşen dört güvenlik görevlisi bu kalabalığa bir ceza uygulanacağı umudunu vermişti. Bu, hiç kuşkusuz, bir asılma falan değil; ama en azından bir kamçılanma, bir kulak kesme, işte buna benzer bir şeyler olabilirdi. Kalabalık öyle bir hızla artmıştı ki, pek yakından kuşatılan dört çavuş halkı defalarca, büyük kamçı darbeleriyle, at sağrısı savurmayla, o çağda dendiği gibi, "sıkmak" gereksinimi duymuştu.

Aleni cezalarla idamları beklemeye alıştırılmış olan bu halk pek fazla sabırsızlık göstermiyordu. On, on beş ayak yüksekliğinde, içi boş, küp şeklinde bir duvardan oluşan, pek sade bir çeşit yapı olan ibret direğine bakmakla eğleniyordu. Yontulmamış taştan oldukça dik, tam yerinde bir ad verilmiş olan bir "merdiven" üst sahanlığa çıkıyordu; bu sahanlığın üzerinde meşe tahtasından yatay ve dolu bir tekerlek göze çarpıyordu. İşkence yapılacak kimse, diz çökmüş, elleri arkasında, bu tekerleğin üzerine bağlanıyordu. Küçük yapının içinde gizli bir bocurgatın çevirdiği tahtadan bir sap tekerleği döndürüyordu. Bu tekerlek hep yatay dururdu; böylece mahkûmun yüzü alanın her noktasından sırasıyla görülmüş oluyordu. İşte bunun adına bir mahkûmu "döndürmek" deniyordu.

Görüldüğü gibi, Greve Alanı'ndaki ibret direği Halles Alanı'ndaki direğin verdiği eğlencelerin hepsini sağlamaktan çok uzaktı. Mimari hiçbir yönü yoktu. Anıtsal bir hali de yoktu. Ne demir haçlı çatısı, ne sekiz cepheli feneri, ne yaprak, ne çiçek oymalı sütun başlığı şeklinde çatının kenarına gelip açılan incecik, narin sütunları, ne düşsel, canavarca yağmur olukları, ne oymalı tahtaları, ne de taşın içine derinlemesine kazılan ince oymaları vardı.

Sıvadan yapılmış bu dört duvarla sünger taşından payandalar arasında diklemesine duran sünger taşından iki plakayla, bir de yanda sıska, çıplak taştan bir darağacıyla yetinmek gerekiyordu.

Gotik mimari yapıtlarına meraklı olanlar için, bu ziyafet pek yavandı, hiç de doyurucu değildi, doğrusu. Doğruyu söylemek gerekirse, Ortaçağ'ın saf, avare kişileri kadar anıtlara meraklı olmayan kimseler pek az bulunur; bunun için, bir ibret direğinin güzelliğiyle, zarafetiyle fazla ilgileri yoktu.

En sonunda mahkûm bir arabanın arkasına bağlanmış olarak geldi, sahanlığa çıkarılıp da, alanın her noktasından onun iplerle, kayışlarla ibret direğinin tekerleğine bağlandığı görülünce, kahkahalara, alkışlara karışan korkunç bir yuhalama alanı çınlattı. Quasimodo'yu tanımışlardı.

Bu mahkûm gerçekten de oydu. Dönüş pek garipti. Dün Çingene dükü, Metelik kralı, Sayıştay loncası imparatoru kafilesinde Çılgınlar Papası ilan edildiği, alkışlanıp selamlandığı yerde direğe bağlanmıştı. Kesin olan bir şey vardı ki, halk kalabalığı içinde bir tek kişi, hatta sırasıyla utkulu, bir mahkûm olan kendisi bile, bu yakınlaştırmayı aklında belirli bir biçimde kavrayamıyordu. Bu

görünümde Gringoire ile felsefesinin yokluğu hissediliyordu.

Az sonra, Kralımız Efendimizin trompetçisi Michel Noiret kalabalığı susturdu ve karan sayın şehremini beyin talimatı ve buyruğu gereğince okudu. Sonra da, saray üniformalı, savaşı ceketli adamlarıyla birlikte, arabanın arkasına çekildi.

Quasimodo sakin, soğukkanlı duruyor, hiç kıpırdamıyordu, aldırış bile etmiyordu. Her türlü direniş, karşı koyma, o çağda ceza mahkemesi deyimiyle, "bağların şiddet ve metaneti" sayesinde, mahkûm için olanaksız hale getirilmişti; yani, ince kayışlar, zincirler besbelli onun etine saplanıyordu. Zaten, bu bir hapisane ve zindan geleneğidir; kelepçeler, yüzyıllar boyunca kaybolmadığı gibi, uygar, uysal, insancıl ulus olarak bizim aramızda da geleneğini hâlâ özenle sürdürüyor (söz arasında, buna kürek mahkûmluğu ile giyotini de ekleyin).

Quasimodo götürülmesine, itilip kakılmasına, taşınıp yukarı çıkarılmasına, bağlanıp sımsıkı sarılmasına karşı koymamıştı. Yüzünden sadece bir yabanılın ya da bir aptalın şaşkınlığından başka bir şey anlamak olanaksızdı. Sağır olduğu biliniyordu, üstelik kör de samlırdı.

Yuvarlak tahtanın üzerine onu diz üstü yerleştirdiler; direnmedi. Ceketini, gömleğini çıkarıp beline kadar soydular; direnmedi. Onu yeni bir kayış-toka düzeniyle yuvarladılar; tokalar takılıp ipler bağlanırken de direnmedi. Yalnız arada sırada, kasap arabasının kenarından başı sarkan, sallanan bir dana gibi, gürültüyle soluyordu.

Jehan Frollo du Moulin arkadaşı Robin Poussepain'e:

"Mankafa ahmak!" dedi. Çünkü iki öğrenci, haklı olarak, mahkûmun peşinden gelmişlerdi. "Bir kutuya kapatılan mayıs böceğinden beter, ne olacağını anlamıyor bile!"

Quasimodo'nun çıplak kamburunu, deve göğsünü andıran göğsünü, çıkık kemikli, tüylü omuzlarını görünce halk bir kahkaha tufanına tutuldu. Sürüp giden bütün bu neşe taşkınlığı sırasında kısa boylu, güçlü yapılı, kentin özel üniformasını giyinmiş bir adam sahanlığın üzerine çıktı ve işkence yapılacak adamın yanında durdu. Adı çabucak halk arasında ağızdan ağıza dolaştı. Châtelet'nin işkence görevlisi Pierrat Torterue Efendi idi bu.

Önce işkence sehпасının bir köşesine içi kırmızı kumla dolu, siyah bir kum saati yerleştirdi. Kum üst bölmeden alt bölmeye süzülüyordu. Sonra, iki parçalı kaputunu çıkardı ve o zaman, sağ elinde, ucunda uzun, beyaz, parlak, düğümlü, örülmüş, madeni tırnaklı ensiz kayışlar bulunan incecik bir kamçının sallandığı görüldü. Sol eliyle, umursamaz bir tavırla, gömleğinin sağ kolunu koltuk altına kadar sıvadı.

Bu arada Jehan Frollo, sapsarı kıvrıcık başını kalabalığın üzerinde yükselterek (bunun için de Robin Poussepain'in omuzlarına çıkmıştı) bağıırıyordu:

"Beyler, hanımlar, gelin görün! İşte şimdi Josas başdiyakozu ağabeyimin çancısı, sırtı kubbe şeklinde, bacakları burmalı sütun biçiminde garip bir Doğu mimarisini andıran Quasimodo Efendi'yi kesin olarak kamçılacaklar!"

Halk da buna gülüyordu, özellikle çocuklar ve genç kızlar. En sonunda işkenceci ayağım yere vurdu. Tekerlek dönmeye başladı. Quasimodo bağlarının altında sarsıldı. O biçimsiz çirkin suratına birdenbire yayılan şaşkınlık çevredeki kahkaha tufanını büsbütün artırdı.

Birden, tekerlek dönüşü sırasında Quasimodo'nun çıkıntılı sırtını Pierrat Efendi'nin tam karşısına getirdiği anda adam kolunu kaldırdı, ince uzun kayışlar, bir deste engerek yılanı gibi, havada acı acı ıslık çaldı ve hışımla zavallının sırtına indi.

Sanki sıçrayarak uyanırmış gibi, Quasimodo olduğu yerde hopladı. Artık durumunu anlamaya başlıyordu. Bağları içinde kıvrandı; şiddetli bir şaşkınlık ve acı büzülmesi yüzünün kaslarını perişan hale getirdi; ama bir tek inilti bile koparmadı. Sadece, tıpkı sığır sineği sokunca dananın yaptığı gibi, başını sallayarak arkaya, sağa, sonra sola çevirdi.

Birincisinden sonra, ikinci bir kamçı daha indi. Sonra bir üçüncüsü, bir yenisi, bir başkası daha... Bu böylece sürüp gitti. Tekerlek durmadan dönüyordu, kamçı da durmadan iniyordu. Kısa bir zaman sonra kan fişkırdı, binlerce sızıntı halinde kamburun kara omuzlarından aktığı görüldü; ensiz uzun kayışlar da havayı yırtan dönmeleri sırasında, kanı damla damla halkın üzerine sıçratıyordu.

Quasimodo, hiç olmazsa görünüşte, başlangıçtaki metanetine yeniden kavuşmuştu. Önce içten içe, pek dışarıdan belli olmayacak bir şekilde, bağlarını koparmayı denemişti. Gözünün parladığı, kaslarının gerildiği, kollarıyla bacaklarının toparlandığı, kayışlarla ince zincirlerin gerildiği görülmüştü. Gösterdiği çaba pek güçlü, korkunç ve çılgıncaydı; ama belediyenin eski işkence bağları iyi dayandı. Sadece çatırdadı, hepsi o kadar. Quasimodo yorularak kendini bıraktı. Yüzünün çizgilerindeki şaşkınlığın yerini acı ve derin bir umutsuzluk aldı. Tek gözünü yumdu; başı göğsünün üzerine düştü, ölü gibi kaldı.

Ondan sonra artık hiç kımıldamadı. Hiçbir şey ondan bir tek hareket koparamadı. Ne durmadan akan kan, ne şiddetini artıran vuruşlar, ne kendi kendine coşan ve cezanın uygulanışıyla adeta sarhoşa dönen işkencecinin öfkesi, ne de Afrika sivrisineklerinin iğnelerinden daha keskin, daha ıslık gibi öten korkunç meşin şeritlerin gürültüsü.

En sonunda, karalar giyinmiş, kara bir ata binmiş ve ceza uygulamasının başından beri merdivenin yanında duran Châtelet'nin bir mübaşiri abanoz ağacından değneğini kum saatine doğru uzattı. İşkenceci durdu. Tekerlek durdu. Quasimodo'nun gözü yavaş yavaş açıldı.

Kamçılama bitmişti. İşkence görevlisinin iki uşağı mahkûmun kanayan omuzlarını yıkadılar, bütün yaraları hemen kapatan bilmem hangi melhemle sırtını ovuşturdular, üzerine atkı biçimi sarı bir peştemal örttüler. Bu arada Pierrat Torterue Efendi kıpkırmızı ve kana bulanmış ince kayışları kaldırımın üzerine akıtıyordu.

Quasimodo için henüz her şey bitmiş değildi. Üstat Florian Barbedienne'in pek adilane bir biçimde Sayın Robert d'Estouteville'in kararına eklediği şu bir saat teşhir cezasını çekmesi de gerekiyordu. Bunların hepsi Jean de Cumene'in fizyolojik ve ruhbilimsel eski sözcük oyununa en büyük utkuyu kazandırıyor: "*Surdus absurdus*"^[106]

Böylece, kum saatini ters çevirdiler ve adaletin sonuna kadar yerini bulması için de kamburu

tahtanın üzerinde bağılı bıraktılar.

Aile içinde çocuk neyse, –özellikle Ortaçağ'da– toplum içinde de halk odur. İlk bilgisizlik içinde, tinsel ve entelektüel çocukluk ortamında bulunduğu sürece, çocuk için olduğu kadar, halk için de şu sözler söylenebilir:

Bu yaş amansızdır.^[107]

Quasimodo'dan, genel olarak, doğruyu söylemek gerekirse, birçok neden yüzünden, nefret edildiğini daha önce belirtmiştik. Bu kalabalık içinde Notre-Dame'ın kamburundan yakınmayan ya da yakınmada kendini haklı sanmayan belki bir, iki kişi bile yoktu. Onun için, kamburun teşhir sehpasında görülmesi genel sevince yol açtı. Ona uygulanan sert ceza ve bunun sonucu içine düştüğü acıklı durum halkı acındıracak yerde, bir nebze neşelendirerek kinini daha da hain bir şekilde sokmuştu.

Bu nedenle "vindicte publique"^[108] yerini bulduktan sonra, sıra binlerce öcün alınmasına geldi. Adliye Sarayı'nın salonunda olduğu gibi burada da özellikle kadınlar taşkınlık ediyorlardı. Hepsinin ona bir kını vardı; kimi muzipliğinden ötürü, kimi de çirkin olduğu için ona düşmandı. Bu sonuncular en şiddetli davrananlardı.

Biri, "Ah! Seni Deccal suratlı seni!" diyordu.

Öbürü de, "Süpürge sapından atla koşan büyücü!" diye bağıırıyordu.

Bir üçüncüsü, "Acıklı yüz buruşturma ustası!" diye avaz avaz bağıırıyordu. "Bugün dün olsaydı bu ustalık seni bir güzel Çılgınlar Papası yapardı, doğrusu!"

Bir kocakarı da, "Bu iyi!" diye söze karıştı. "İşte ibret direğinin yüz buruşturması. Darağacını ne zaman?"

"Yüz ayak yer altında kocaman çanını ne vakit kafana giyeceksin, lanet olasıca çancı?"

"Oysa ayın çanlarını da bu şeytan çalıyor!"

"Ah! Sağır! Tek gözlü! Kambur! Canavar!"

"Bütün kocakarı ilaçlarından da, bütün otlardan da daha iyi çocuk düşürtecek surat!"

İki öğrenci de, Jehan du Moulin ile Robin Poussepain, avaz avaz şu eski türküyü söylüyorlardı:

Asılana
Bir kangal ip!
Yakılana
Bir demet çalı!

Daha binlerce küfür, hakaret, yuha, lanet, kahkaha, şuradan buradan da taşlar yağıyordu.

Quasimodo sağırdı; ama gözü iyi görüyordu; halkın öfkesi de yüzlerde sözcüklerden çok daha

kuvvetle belirliyordu. Zaten atılan taşlar kahkahaları iyice açıklıyordu.

Quasimodo önceleri iyi dayandı; ama işkencecinin kamçısı altında sarsılmayan bu sabır bu böcek sokmaları karşısında yavaş yavaş gevşedi, geriledi. Boğa güreşçisinin saldırılarıyla pek heyecanlanmayan Asturya boğası köpeklere ve kurdeleli kargılara öfkelenir.

Önce tehdit dolu bakışlarını halkın üzerinde dolaştırdı. Ne var ki, bu sımsıkı bağlı durumda, bakışları yarasını ısıran şu sinekleri kovma gücünden yoksun kaldı. O zaman kayışların, zincirlerin içinde şiddetle kıpırdadı ve bu öfkeli, sert sıçramaları direğin köhne tekerleğini ince padavraları üzerinde inletti. Bütün bunların sonucu olarak da alaylar, yuhalar daha da arttı.

İşte bunun üzerine, zavallı bahtsız, zincire vurulmuş yırtıcı hayvan tasmaını koparamadığından, yeniden yatıştı. Yalnız, arada sırada, öfkeli, korkunç bir iç çekmesi göğsünün bütün derinliğini şişiriyordu. Yüzünde ne utanma, ne de kızarma vardı. Toplumsal durumdan çok uzak, doğal duruma çok yakın olduğundan utanmanın ne demek olduğunu bilmiyordu. Zaten, biçimsizliğin, çirkinliğin bu derecesinde onura, özsaygıya sürülen leke pek bir duygu uyandırır mı? Ama öfke, kin, büyük keder, umutsuzluk bu iğrenç yüze yavaş yavaş, daha karanlık, tek gözünde bin bir şimşek çaktıran bir elektrikle gitgide daha yüklü bir bulut indiriyordu.

Bununla birlikte, bu bulut halkın arasından, sırtında bir rahip bulunan bir katır geçerken bir an için aydınlandı. Bu katırla bu rahibi ta uzaktan ayırt eder etmez mahkûmun yüzü yumuşadı. Onu büzüştüren öfkenin yerini bir tatlılık, bir erinç, anlatılamaz bir sevgi dolu garip bir gülümseme aldı. Rahip yaklaştıkça, bu gülümseme daha belirli ve daha açık, daha neşeli bir hal alıyordu. Felakete uğramış birinin selamladığı kurtarıcının gelişi gibi bir şeydi bu. Yalnız, rahip mahkûmu tanıyabileceği kadar teşhir direğinin yakınına geldiği anda bakışlarını yere indirdi ve birdenbire yolunu değiştirdi; sanki küçük düşürücü savlardan kurtulmakta ve böyle bir durumda bulunan bir zavallıcık tarafından selamlanıp tanınmak derdinden kaçınmakta acele eder gibi, hayvanı mahmuzladı.

Bu rahip, Başdiyakoz Sayın Claude Frollo idi.

Bulut daha da karararak Quasimodo'nun yüzüne indi. Ona bir süre daha gülümseme karıştı; ama acı, umutsuz, son derece üzgün bir gülümsemeydi bu.

Vakit ilerliyordu. En aşağı bir buçuk saatten beri, yaralanmış, horlanmış, durmadan alay edilmiş, adeta taşa gömülmüş bir halde, buradaydı.

Birdenbire, artan bir üzünlükle, zincirlerinin içinde yeniden sarsıldı; öyle ki, üzerinde bulunduğu bütün tahtaları inletti, titretti, o ana kadar inat ettiği sessizliği bozarak, bir insan sesinden çok bir havlamayı andıran, yuhaların gürültüsünü bastıran boğuk, şiddetli bir sesle bağırdı:

"Su!"

Onun bu acı çığılığı acıma duygularını uyandıracak yerde, merdivenin çevresindeki saf Parisli avam tabakasına ayrıca bir eğlence oldu ve şunu da söylemeden geçemeyeceğiz, kütle halinde, kalabalık olarak ele alınınca, bunlar, daha önce okuyucuyu götürdüğümüz, sadece en aşağı halk katmanı olan şu dilencilerin, serserilerin korkunç kabilesinden hiç de az zalim, daha az hayvanlaşmış

değildi. Zavallı hükümlünün çevresinde onun susuzluğuyla alay eden seslerden başka bir tek ses yükselmedi. Hiç kuşku yok ki, kızarmış, ter içindeki yüzü, şaşkın bakışı, öfkeden ve acıdan köpük köpük olan ağzı, yarı yarıya dışarı sarkan diliyle, acınacak durumda olmaktan çok, gülünçtü ve iğrençti. Şunu da söylememiz gerekir ki, bu kalabalık arasında sıkıntı içindeki şu zavallı sefil yaratığa bir bardak su götürmek isteğini duyan iyiliksever, yufka yürekli bir kimse bulunsaydı bile, teşhir direğinin onur kırıcı basamakları çevresinde öyle bir utanç ve rezalet önyargısı hüküm sürüyordu ki, iyi yürekli Samaryalı'yı^[109] dahi geri çevirmeye yeterdi.

Birkaç dakika sonra Quasimodo son derece üzgün bakışlarını halkın üzerinde dolaştırdı, daha da yürek paralayıcı bir sesle bir daha inledi:

"Su!"

Hepsi de kahkahayı bastı.

Robin Poussepain sokaktaki çirkef sularında sürünmüş bir süngeri Quasimodo'nun suratına fırlatarak:

"Al şunu iç! Al, hain sağır! Ben sana minnet borçluyum!" diye bağırdı.

Bir kadın da onun kafasına taş fırlattı:

"Al işte, bu sana gece yarısı bizi o şeytan çanlarıyla uyandırmanın ne demek olduğunu öğretir!"

Koltuk değnekleriyle ona vurmaya çalışan bir kötürüm:

"Hey, evlat!" diye avaz avaz bağıırıyordu, "Bize gene Notre-Dame'ın çan kulelerinin tepesinden uğursuzluk yağdıracak mısın bakayım, haa?"

Adamın biri onun göğsüne kırık bir testi atarak:

"İşte sana su içmek için bir çanak!" diyordu. "Sadece önünden geçmekle, karımın iki başlı bir çocuk doğurmasına neden olan sensin, hıznır!"

Yaşlı bir kadın da, "Benim dişi kedimin de altı ayaklı bir yavru doğurmasına sen neden oldun!" diye bağırarak ona bir kiremit fırlattı.

Quasimodo soluk soluğa, "Suu!" diye üçüncü kez inledi.

Tam o sırada, halkın bir yana çekildiğini gördü. Garip şekilde giyinmiş bir genç kız kalabalığın içinden çıktı. Yanında boynuzları yaldızlı, beyaz küçük bir keçi vardı, elinde de bir tef tutuyordu.

Quasimodo'nun gözü parladı. Bu, bir gece önce kaçırmaya çalıştığı Çingene kızıydı, şu anda kendisinin cezalandırılmasına yol açtığını belli belirsiz sezindiği o kapışmayı anımsadı; oysa aslını ararsanız, hiç de öyle değildi, çünkü sağır olma, üstelik de bir sağır tarafından yargılanma bahtsızlığına uğradığı için cezalandırılıyordu. Genç kızın da oç almak ve ötekiler gibi kendisine vurmak için geldiğinden hiç kuşkusuz yoktu.

Gerçekten de, Quasimodo onun hızla merdiveni çıktığını gördü. Öfkeden ve kızgınlıktan boğulacak gibiydi. İbret sehpasını devirme kudretinde olmayı istedi, bakışının şimşegi yıldırım yağdırabilseydi hiç kuşku yok ki Çingene kızı daha sahanlığa ulaşmadan, toz haline gelmiş olurdu.

Genç kız bir tek sözcük söylemeden, kendisinden kurtulmak isteğiyle boş yere kıvranıp duran mahkûma yaklaştı, kemerindeki matarayı çözerek, yavaşçacık, zavallı sefilin kurumuş dudaklarına yaklaştırdı.

Bunun üzerine, o zamana kadar kupkuru ve alev alev yanan o tek gözün içinde iri bir damla yaş toplandı ve ağır ağır bu biçimsiz, çirkin ve derin bir üzüntüyle uzun zaman kasılmış olan yüzden aşağı kaydı. Bu belki de zavallı bahtsızın hayatında döktüğü ilk gözyaşığıydı.

Bu arada su içmek aklına bile gelmiyordu. Çingene kızı sabırsızlıkla hafifçe dudağını büzdü ve gülümseyerek mataranın deliğini Quasimodo'nun dişleri sıkılı ağızına dayadı. O da uzun yudumlarla içti. Susuzluğu yakıcı bir hal almıştı.

İçmesi bittikten sonra, zavallıcık, hiç kuşkusuz, kendisine yardım eden güzel eli öpmek üzere, o kapkara dudaklarını uzattı. Ne var ki, genç kız, belki de tam güven duymadığı ve geceki şiddetli saldırı denemesini anımsadığı için bir hayvan ısırarak diye korkan bir çocuğun ürkek hareketiyle elini çekti.

Bunun üzerine, zavallı sağır sitemle, anlatılamaz bir hüznle dolu bir bakışla gözünü ona dikti.

Her nerede olursa olsun, şu körpe, saf, sevimli, aynı zamanda da güçsüz güzel kızın bunca sefaletin, çirkinliğin ve kötülüğün imdadına böyle âdeta dindarcasına koşması acıklı bir görünüm olabilirdi. Bir teşhir sehpasında ise yüce bir görünümdü bu.

Bütün şu halk bile onun etkisinde kaldı. "Yaşasın! Yaşasın!" diye bağırarak alkışladı.

İşte tam o sırada, çilekeş kadın, deliğinin dar penceresinden, teşhir sehpasının üzerindeki Çingene kızını gördü, ona şu uğursuz bedduasını fırlattı:

"Lanet olsun sana, Çingene kızı! Lanet! Lanet!"

Çörek Öyküsünün Sonu

Esmeralda sarardı, titreyerek sehpadan aşağı indi. Kadının sesi hâlâ onun peşini kovalıyordu: "İN aşağı! İN! İN! Hırsız Çingene, seni! Nasıl olsa oraya gene çıkacaksın!"

Halk, "Torbalı'nın gene babaları üstünde!" diye mırıldandı; daha fazla bir şey diyen olmadı. Çünkü bu biçim kadınlardan ürkülürdü, bu da onları kutsallaştırırdı. O çağda, gece gündüz dua eden bir kimseye gönül hoşluğuyla saldırmazlardı.

Quasimodo'yu geri götürme zamanı gelmişti. Bağlarını çözdüler, halk da dağıldı.

Mahiette iki arkadaşıyla birlikte geri dönerken Büyük Köprü yakınlarında, birdenbire durdu:

"Sahi, bak şimdi aklıma geldi, Eustache! Çöreği ne yaptın?"

Çocuk, "Anneciğim," dedi, "demin siz delikteki şu hanımla konuşurken, kocaman bir köpek çöreğimi ısırıldı. O zaman ben de yedim."

"Nasıl, Efendi?" dedi annesi, "Hepsini yediniz mi?"

"Anneciğim, köpeğin kabahati. Ben ona söyledim, beni dinlemedi. Ne yapayım ben de ısırıldım."

Anne hem gülümseyerek hem de azarlayarak:

"Korkunç bir çocuk bu!" dedi. "Bakın, Oudarde'çığım, Charlerange'daki bahçemizdeki bütün bir ağacın kirazını daha şimdiden tek başına yiyor! Büyükbabası da, bu yüzden ileride bunun büyük bir komutan olacağını söylüyor. Hele bir daha böyle bir şey yaptığınızı göreyim, Eustache Efendi! Hadi bakalım, koca aslan!"

Yedinci Bölüm

Gizini Bir Keçiye Emanet Etmenin Tehlikesi

Aradan haftalar geçmişti.

Mart'ın ilk günlerindeydi. Benzetmenin şu klasik dedesi Dubartas'nın daha "mumların şahı" adını vermediği güneş gene pek sevinçliydi, bu yüzden de pırıl pırıl parlıyordu. Bunca tatlılığı, güzelliği bulunduğu için bütün Paris'in alanlara, gezi yerlerine yayılarak oraları pazar günündeki gibi şenlendirdiği o bahar günlerinden biriydi. Bu aydınlık, sıcaklık ve dinginlik günlerinde öyle bir saat vardır ki, Notre-Dame'ın büyük cümle kapısını mutlaka seyretmek gerekir. Bu, batıya doğru eğilen güneşin katedrale âdeta tam cepheden baktığı andır. Gitgide daha yatay bir hale gelen güneş ışınları yavaş yavaş alanın taşlarından çekilir; kilisenin önyüzünde tam diklemesine yükselirken onun binlerce yüksek kabartmasını gölgeleriyle daha da belirli hale getirir; önyüzün alınlığındaki gül biçimi pencere de demirhanenin parıltılarıyla alevlenen tek gözlü canavarın gözü gibi alev saçar.

İşte günün bu saatindeydiler.

Batan güneşin kızıl bir renge boyadığı o yüksek katedralin tam karşısında, alanla Parvis Sokağı'nın köşesini oluşturan gotik biçeminde zengin bir evin cümle kapısı üzerindeki taş balkonda güzel birkaç genç kız, her türlü zarafet ve çılgınlıkla gülüşüp konuşuyordu. İncilerle çevrili sivri tepeli başlıklarının ucundan topuklarına kadar inen peçenin uzunluğundan, o çağın cazip modası uyarınca o güzel bakire göğüslerinin başlangıcını açık bırakarak omuzlarını örten işlemeli bluzların inceliğinden, pelerinlerinden daha değerli (harikulade özenti!) iç etekliklerinin görkeminden, bütün bunların kaplandığı bürümcükten, ipekten, kadifeden ve özellikle de onların işsiz, avare kimseler olduklarını gösteren ellerinin beyazlığından, soylu, zengin ailelerin kızları oldukları kolaylıkla anlaşılıyordu. Bunlar gerçekten de, Fleur-de-Lys de Gondelaurier ile arkadaşları Diane de Christeuil, Amelotte de Montmichel, Colombe de Gaillefontaine, bir de küçük de Champchevrier idi; hepsi de, o sırada dul Bn. de Gondelaurier'nin evinde toplanan iyi aile kızlarıydı, Picardie'ye gidilip de Flamanlardan alınacak veliahtın eşi Prens Marguerite'e eşlik edecek nedimleri seçmek üzere nisanda Paris'e gelecek olan Monsenyör de Beaujeu ve sayın eşi hanımefendi yüzünden burada bir araya gelmişlerdi. Otuz fersah çevredeki bütün soylu kişiler kızları için bu onurun peşinde koşuyorlardı, onların pek çoğu kızlarını daha şimdiden Paris'e ya göndermişler ya da kendileri getirmişlerdi. Bu genç kızları aileleri kralın eski bir okçu ustasının dul eşi olup, tek kızıyla birlikte Paris'te Notre-Dame avlusu Alanı'ndaki evine çekilen Bn. Aloise de Gondelaurier'nin kibar ve saygıdeğer gözetimine teslim etmişlerdi.

Bu genç kızların buldukları balkon, duvarları altın yaldızlı kıvrımlı dallar basılmış kızılımtrak Flandre derisiyle görkemli bir biçimde kaplanmış bir salona açılıyordu. Tavam koşut bir şekilde çizgileyen kirişler boyalı, yaldızlı bin bir garip oymayla, nakışla gözü oyalıyordu. Oymalı konsolların üzerinde şurada burada şahane mineler pırıl pırıl parlıyordu. Çiniden yapılmış bir yabandomuzu başı görkemli bir camlı dolabın tepesini süslüyordu; bu dolabın da iki rafı, evin hanımının, asker toplayabilen tımar sahibi bir şövalyenin eşi ya da dulu olduğunu belli ediyordu. Dipte, yukarıdan aşağı armalı ve arma şekilleriyle süslü yüksek bir ocağın yanında, al kadife kaplı şahane bir koltukta, elli beş yaş giysisinde olduğu kadar yüzünden de belli olan Bn. de Gondelaurier oturuyordu. Onun

yanında, bir parça kendini beğenmiş, kahraman özentisi olmakla birlikte bir hayli azametli tavırlı, ağırbaşlı erkeklerle, fizyonomi uzmanlarının omuz silkmelerine karşın, bütün kadınların pek iyi anlaştıkları şu yakışıklı gençlerden biri ayakta duruyordu. Bu genç süvarinin sırtında kralın emrindeki okçu yüzbaşısının parlak üniforması vardı; bu da, öykümüzün ilk bölümünde hayranlıkla seyredilen Jüpiter'in giysisine pek fazla benzediği için okuyucuya ikinci bir tanımlama külfetini yüklemiyoruz.

Soylu genç hanımların bir bölümü salonda, bir bölümü balkonda, kimisi de altın sırma köşe saçakları bulunan Utrecht kadifesinden dört köşe minderlerde, geri kalanlar çiçekler, şekiller yontulmuş meşe ağacından iskemlelerde oturuyorlardı. Her birinin kucağında, birlikte işledikleri, büyük bir parçası yerdeki hasırın üzerinde duran büyük bir elişinin bir parçası vardı.

Aralarında, içinde hep bir delikanlı bulunan, gizli bir genç kız görüşmesinin o fısıltılı sesiyle, o bastırılan yarı gülüşmeleriyle konuşuyorlardı. Varlığı bütün o kadınca özsaygıları söz konusu etmeye yeten genç erkeğe gelince, onun böyle şeylere pek aldırış ettiği yok gibiydi; genç kızlar aralarında onun dikkatini çekmek için âdeta birbirleriyle yarışırken, o, geyik derisi eldivenleriyle kemerinin tokasını parlatmakla uğraşır görünüyordu.

Arada sırada yaşlı hamın alçak sesle ona bir şeyler söylüyordu; o da beceriksiz ve zoraki bir nezaketle, elinden geldiği kadar yanıt veriyordu. Bn. Aloise'ın yüzbaşıyla konuşurken gülümsemesinden, aralarında gizli bir anlaşmayı belirten işaretler yapmasından, kızı Fleur-de-Lys'e göz kırpmasından, delikanlıyla Fleur-de-Lys arasında tasarlanan bir nişanın, pek yakın gelecekteki düğünün söz konusu edildiğini anlamak pek kolaydı. Subayın sıkıntılı soğukluğundan da, hiç olmazsa onun yönünden kesinlikle aşkın söz konusu olmadığı pek rahatlıkla seziliyordu. Bütün yüzü, bugün garnizon teğmenlerimizin pek güzel bir biçimde, "Ne baş belası bir angarya!" diye belirttikleri bir huzursuzluk ve bir can sıkıntısı düşüncesini ifade ediyordu.

Kızı konusunda büyük bir inatla çaba harcayan hanımcağız, zavallı bir ana olduğundan, subaydaki heyecan yetersizliğinin hiç ayrımında olmuyordu. Fleur-de-Lys'in iğnesini batırışındaki ya da iplik çilesini açısındaki o sonsuz kusursuzlukları alçak sesle genç adama belirtmeye çalışıyordu.

Kulağına söylemek için subayın giysisinin kolunu çekiştirerek:

"Bakın, oğlum," diyordu. "Şuna bakın hele! İşte şimdi de eğildi."

Delikanlı da, "Evet, gerçekten de öyle," diyor, gene o dalgın ve buz gibi soğuk sessizliğine kapanıyordu.

Bir süre sonra, yeniden eğilmesi gerekiyordu. Bn. Aloise ona:

"Sizin şu sözlünüzden daha sevimli, daha neşeli birini hiç gördünüz mü?" diyordu. "Hiçbir genç kız bundan daha beyaz, daha sarışın olabilir mi? Şunlar en kusursuz eller değil mi? Ya şu boyun, büyük bir zarafetle kuğunun bütün biçimlerini alınıyor mu? Kimi zaman size o kadar imreniyorum ki! Sizi çapkın sizi! Erkek olmakla ne kadar mutlusunuz! Benim Fleur-de-Lys'ciğim tapılacak kadar güzel ve siz de ona çılgınlar gibi âşıksınız, değil mi?"

Genç adam büsbütün başka bir şey düşünerek:

"Hiç kuşkusuz," diye yanıt veriyordu.

Bn. Aloise delikanlıyı omuzundan iterek, birdenbire damdan düşer gibi:

"Hadi, gidip onunla konuşsanıza, canım!" dedi. "Ona bir şeyler söyleyiverin. Pek de sıkılgan oldunuz."

Okurlarımız kesinlikle emin olsunlar ki, sıkılganlık yüzbaşının ne erdemi, ne de kusuruydu. Gene de kendisinden istenileni yapmaya çalıştı.

Fleur-de-Lys'e yaklaşarak:

"Güzel dayım-kızı," dedi, "işlediğiniz bu gergefin konusu nedir?"

Fleur-de-Lys küskün, sitemli bir sesle:

"Soylu halam-oğlu, bunu size tam üç kez söyledim. Neptunus'un Mağarası."

Hiç kuşkusuz, Fleur-de-Lys yüzbaşının soğuk ve dalgın davranışlarını annesinden çok daha iyi, çok daha açıkça anlıyordu. Genç adam bir parça konuşmak zorunluluğunu hissetti.

"Peki, bütün bu Neptunus öyküsü kimin için hazırlanıyor?" diye sordu.

Fleur-de-Lys başını kaldırmadan:

"Saint-Antoine-des-Champs Manastırı için," dedi.

Yüzbaşı işlemenin bir ucunu eline aldı:

"Güzel dayım-kızı," dedi, "yanaklarını şişirerek borazan üfleyen şu şişko jandarma da nenin nesi, kuzum?"

Fleur-de-Lys, "Trito," yanıtını verdi.

Fleur-de-Lys'in verdiği kısa yanıtlarda hep bir parça dargın ve somurtkan bir ses perdesi vardı. Genç adam onun kulağına bir şeyler, herhangi saçma bir söz, bir iltifat, her ne olursa olsun bir şey söylemenin kaçınılmaz olduğunu anlıyordu. Böylece eğildi, ama belleğinde şunlardan daha tath ve daha içtenlikli bir şey bulamadı:

"Anneniz neden hep VII. Charles dönemindeki ninelerimiz gibi armalı kısa bir elbise giyiyor, kuzum? Güzel dayım-kızı, bunun artık bugünün modası olmadığını, giysilerinin üzerine arma işareti olarak işlenen çengel ve defne dalının ona yürüyen bir ocak örtüsü havası verdiğini kendisine söyleyin, kuzum. Gerçekten de, yemin ederim ki artık kimse böyle kendi sancağının üzerine oturmuyor."

Fleur-de-Lys sitem dolu güzel gözlerini onun üzerine dikti ve alçak sesle:

"Bana yemin edeceğiniz bundan başka bir şey yok mu?" dedi.

Bu arada, Bn. Aloise, onların böyle birbirine eğilmiş fısıldaştıklarını görünce pek sevinmişti. Dua kitabının kopçalarıyla oynayarak:

"Göz yaşartıcı aşk sahnesi!" diyordu.

Yüzbaşı gitgide daha da sıkılıyordu. Yeniden elişine döndü:

"Bu gerçekten de pek sevimli bir iş!" diye haykırdı.

Mavi şanı ipeklilerinin içine sıkıca sarınmış, duru beyaz tenli başka bir sarışın güzel, Colombe de Gaillefontaine, bu sözleri işitince, yakışıklı yüzbaşının buna kesinlikle yanıt vereceğini umarak çekine çekine Fleur-de-Lys'e aynı konuda şunu sordu.

"Sevgili Gondelaurier'ciğim, Roche-Guyon Konağı'ndaki elişlerini gördünüz mü?"

Pek güzel dişleri olduğu için, vara yoğa gülen Diane de Christeuil gülerek, "Louvre'un Lingere Bahçesi'nin bulunduğu konak, değil mi?" diye sordu.

Öbürünün güldüğü gibi, neden olduğunu bilmeden boyuna içini çekmek alışkanlığı olan kıvırcık saçlı, körpecik bir esmer güzeli olan Amelotte de Montmichel:

"Hani içinde Paris'in en eski surlarından kalma şu yıkık iri kulenin bulunduğu yer mi?" diye ekledi.

Bn. Aloise, "Sevgili Colombe'cuğum," diye söze karıştı, "Kral VI. Charles döneminde derebeyi Bacqueville'e ait olan konaktan mı söz ediyorsunuz? Gerçekten de dikey taraklı pek şahane duvar halıları vardır."

Genç yüzbaşı, bıyığını yukarı doğru burarak:

"VI. Charles! Kral VI. Charles!" diye homurdandı. "İlahi! Hanımefendi eski şeyleri ne kadar da iyi anımsıyorlar!"

Bn. Gondelaurier sözünü sürdürdü:

"Gerçekten de çok güzel duvar halılarıdır onlar. Öylesi değerli bir iş ki, nadir bir sanat yapıtı olarak kabul edilmiştir!"

O sırada, balkonun yonca biçimi deliklerinden alanı seyreden yedi yaşında, ince uzun, fidan gibi narin küçük bir kız çocuğu, Berangere de Champchevrier:

"Aa! Bakın! Bakın! Güzel vaftiz anacığım Fleur-de-Lys, şurada kaldırım taşları üzerinde dans eden, halk tabakasından efendilerin ortasında tef çalan şu güzel oyuncu kıza bakın, ne olur!"

Gerçekten de, bir tefin güzel sesli titreyişleri işitiliyordu.

Fleur-de-Lys, ilgisiz ve isteksiz, alana doğru dönerek:

"Çingenenin biri!" dedi.

Genç kızın arkadaşları büyük bir heyecanla:

"Biz de görelim! Biz de görelim!" diye bağırdılar.

Hepsi birden balkonun kenarına koştu; nişanlısının soğukluğunu düşünen Fleur-de-Lys de, ağır ağır, onların peşinden gidiyordu.

Genç adam da, sıkıntılı bir konuşmayı yarıda kesen bu olayla dertten kurtulmuş, nöbeti devreden bir askerin hoşnut tavrıyla salonun öbür ucuna doğru gidiyordu. Oysa, güzel Fleur-de-Lys'in hizmetinde bulunmak sevimli ve hoş bir görevdi, ona da eskiden öyle görünmüştü; ama yavaş yavaş bıkkınlık duymaya başlamıştı; yakın gelecekte bir evlilik olasılığı da onu günden güne daha çok soğutuyordu. Zaten oynak, vefasız bir yaradılıştaydı ve söylesek mi acaba? Bir parça da bayağı zevkliydi. Her ne kadar pek soylu bir kökten geliyorsa da, askerlik mesleğinde, kocamış asker alışkanlıklarından pek çoğunu kapmıştı. Meyhaneden ve ona bağlı şeylerden hoşlanıyordu. Ancak kaba şakalar, asker çapkınlıkları, çabuk elde edilen güzeller, kolay başarılar arasında rahat edebiliyordu. Oysa ailesinde iyi bir eğitim ve terbiye görmüş, görgü edinmiş, kibar tavırlar öğrenmişti. Ne var ki, pek genç yaşta memleketi dolaşmış, kışla yaşamına atılmıştı ve soylu kişi cilası onun jandarma palaskasının sert sürtünmesinde her gün siliniyordu. Kendisinde hâlâ izine rastlanan o "sonra herkes ne der?" korkusundan Fleur-de-Lys'i arada sırada görmeye gelmesine karşın onun yanında iki kat rahatsızlık ve sıkıntı duyduğunu hissediyordu. Bir kere, aşkını her çeşit yerde dağıttığı için ona sevgisinin pek azını saklayabilmişti; sonra da onca sert, kusursuz, son derece rabıtalı, güzel ve soylu hanımın içinde küfürlere ve kaba sözlere ahşan ağzının, birdenbire gemi azıya alıp da meyhane ağzı konuşmalarını kaçırıpvermesinden ödü patlıyordu her zaman. Bunun doğuracağı güzel etkiyi bir göz önüne getiri verin!

Hem zaten, bütün bunlar onda sonsuz bir zarafet, süslenme ve kibar tavırlar takınma isteklerine karışıyordu. Bu gibi şeyleri herkes nasıl isterse öyle düzenlesin. Ben sadece tarihçiyim.

Genç adam işte böylece, düşünerek ya da düşünmeyerek, bir süreden beri ocağın oymalarla süslü pervazına dayanmış, hiç konuşmadan öyle duruyordu. Birdenbire geri dönen Fleur-de-Lys ona seslendi. Her şeye karşın, zavallı genç kız ona istemeyerek, yüreği paralanarak küsüyor, surat asıyordu.

"Soylu halam-oğlu, siz bize iki ay önce, gece devriye gezerken, düzineyle hırsızın elinden bir küçük Çingene kızını kurtardığınızı anlatmamış mıydınız?"

Yüzbaşı, "Galiba evet, evet, güzel dayım-kızı," dedi.

"İyi ya öyleyse! Belki de şimdi kilise alanında dans eden şu Çingene kızıdır. Soylu halam-oğlu Phoebus, gelin bakın bakalım, tanıyor musunuz onu?"

Genç kızın, yanına gelmesi için delikanlıya yaptığı bu tatlı çağrıda, onu adıyla çağırmasında gizli

bir barışma isteği seziliyordu. Yüzbaşı Phoebus de Châteaupers (çünkü bu bölümün başından beri okuyucunun gözleri önünde bulunan odur) ağır adımlarla balkona yaklaştı.

Fleur-de-Lys elini sevgiyle Phoebus'ün koluna koyarak:

"İşte, bakın," dedi. "Şu halkanın içinde dans eden küçük kıza bakın. Sizin Çingene kızı mı?"

Phoebus baktı ve:

"Evet," dedi. "Keçisinden tanıdım."

Amelotte hayranlıkla ellerini kavuşturarak:

"Aa! Gerçekten de, ne kadar sevimli güzel bir keçicik!" dedi. Berangere, "Boynuzları sahici altından mı acaba?" diye sordu.

Bn. Aloise koltuğundan kımıldamadan söze karıştı:

"Geçen yıl Gibard Kapısı'ndan gelen Çingenelerden biri mi acaba?"

Fleur-de-Lys, tatlı bir sesle:

"Pek saygıdeğer anneciğim," dedi, "o kapının adı bugün Cehennem Kapısı."

Genç kız annesinin bu modası geçmiş şekillerde konuşmasının yüzbaşmayı ne derece sınırlendirdiğini biliyordu. Gerçekten de, Phoebus alaylı alaylı sırıtarak ağzının içinde, "Gibard Kapısı! Gibard Kapısı! Kral VI. Charles'ı geçirmek içindir!" diye mırıldanmaya başlamıştı bile.

Durmadan kıpır kıpır hareket eden gözlerini birdenbire Notre-Dame'ın çan kulelerinin tepesine doğru kaldıran Berangere: "Vaftiz anneciğim," diye haykırdı, "şu yukarıdaki siyahlı adam kimin nesi, kuzum?"

Bütün genç kızlar bakışlarını yukarı doğru kaldırdılar. Gerçekten de. Greve Alam'na bakan kuzeydeki çan kulesinin en üst korkuluk pervazına bir adam dirseklerini dayamıştı. Bu bir rahipti. Giysisi, ellerine yaslanan yüzü açık seçik belli oluyordu. Üstelik adam hiç kımıldamıyor, yontu gibi duruyordu. Bakışları alana dikilmişti. Bir serçe yuvasını keşfeden ve gözünü kırpmadan ona bakan bir çaylağın devinimsizliğine benzer bir şeydi bu.

Fleur-de-Lys, "Sayın Josas başdiyakozu," dedi.

Gaillefontaine, "Onu bu uzaklıktan tanıdıysanız, çok keskin gözleriniz var demektir, doğrusu!" diye fikir yürüttü.

Diane de Christeuil, "Oyuncu kıza nasıl da bakıyor!" dedi. Fleur-de-Lys, "Vay geldi küçük Çingene kızının başına!" dedi. "Çünkü Başdiyakoz, Çingeneleri hiç sevmez."

Amelotte de Montmichel, "Bu adamın o küçük oyuncu kıza böyle bakması gerçekten de çok

yazık," diye ekledi. "Çünkü, doğrusu ya, kızcağız çok güzel dans ediyor."

Fleur-de-Lys birdenbire, "Soylu halam-oğlu Phoebus," dedi, "siz madem ki bu küçük Çingene kızını tanıyorsunuz, yukarı gelmesi için işaret ediverin şuna. Biz de böylece biraz eğleniriz."

Bütün genç kızlar, "Ya, evet, evet!" diye el çırparak hep bir ağızdan bağırdılar.

Phoebus, "Ama buna düpedüz çılgınlık denir!" diye yanıt verdi. "Hiç kuşkusuz kız beni unutmuştur bile, üstelik de ben onun adını da bilmiyorum ki. Bununla birlikte, siz küçükhanımlar, mademki bunu o kadar istiyorsunuz, bir deneyeyim." Ve bunu dedikten sonra balkonun parmaklığından aşağı doğru eğilerek, "Psst, küçük!" diye seslendi.

Oyuncu kız da o sırada tefini çalmıyordu. Bu sesin geldiği yöne doğru başını çevirdi, parlak bakışları Phoebus'ün üzerine dikildi ve birdenbire zırp diye durdu.

Yüzbaşı, "Psst, küçük!" diye bir kez daha yineledi ve eliyle gelmesi için kıza işaret etti.

Genç kız ona gene baktı, sonra, yanaklarına bir alev çıkmışçasına kızardı ve tefini koltuğunun altına sıkıştırarak, şaşırıp kalan seyircilerin arasından geçti, ağır adımlarla, sendeleyerek, bir yılanın sihrine kapılan kuşun o büyülenmiş bakışıyla Phoebus'ün kendisine seslendiği evin kapısına doğru ilerledi.

Biraz sonra kapının işlemeli örtüsü kalktı. Çingene kızı kıpkırmızı, şaşkın, soluk soluğa, iri gözleri yere eğik, bir adım bile ilerlemeye cesaret edemeden salonun eşiğinde belirdi.

Berangere ellerini çırpıttı.

Bu sırada oyuncu kız kapının eşiğinde kımıldamadan duruyordu. Onun ortaya çıkması bu genç kız topluluğunda garip bir etki yaratmıştı. Hiç kuşku yok ki, hepsini bir belli belirsiz yakışıklı subaya kendini beğendirme isteği sarmıştı; şahane üniformanın bütün cilve ve işvelerin hedefi olduğu ve o burada bulunduğundan beri, aralarında, kendi kendilerine bile itiraf etmekten çekindikleri, gene de her dakika hareketlerinden, davranışlarından ve sözlerinden ortaya çıkan gizli ve içten içe bir rekabet olduğu açıkça belliydi. Bununla birlikte, hepsi de aşağı yukarı aynı derecede güzel olduğu için eşit silahlarla çarpışıyordu; her biri de zaferi umut edebilirdi. Çingene kızının gelişi bu dengeyi birdenbire bozdu. Genç kız öylesine ender rastlanan bir güzellikteydi ki salonun kapısında belirdiği anda oraya kendine özgü bir ışık saçarmış gibi oldu. Bu sıkışık odada, bir koyu renk örtüler ve tahta kaplamalar çerçevesinin altında kent alanında olduğundan ölçülemeyecek derecede daha güzel, daha parıltılıydı. Gün ışığından birdenbire karanlığa getirilen meşale gibiydi. Soylu genç kızların ellerinde olmaksızın gözleri kamaştı bu ışıktan. Onun karşısında her biri âdeta kendi güzelliğinin yaralandığını hissetti. Bu nedenle –deyimi bağışlayın– birbirlerine tek sözcük söylemeden, savaş cepheleri hemen değişti. Ne var ki, aralarında pek iyi anlaşıyorlardı. Kadınların içgüdüleri erkeklerin zekâsından çok daha çabuk anlaşır ve uyuşur. İçlerine bir düşman girmişti: Hepsi bunu seziyor, hepsi birleşiyordu. Bir bardak suyu kırmızıya boyamak için bir damla şarap yeter; bütün bir güzel kadınlar topluluğunu belirli bir öfkeyle boyamak için de daha güzel bir kadının çıkagelmesi yeter; hele üstelik bir de orada tek erkek bulunuyorsa.

Böylece, Çingene kızına yapılan karşılama son derece dondurucu oldu. Onu yukarıdan aşağı süzdüler, sonra kendi aralarında bakıştılar ve her şey söylenmiş oldu. Soylu hanım kızlar anlaşmışlardı. Bu arada Çingene kızı kendisiyle konuşmalarını bekliyordu, öylesine heyecanlıydı ki göz kapaklarını bile kaldırmaya cesaret edemiyordu.

İlk önce sessizliği yüzbaşı bozdu. Yürekli bir kendini beğenmişlik tavrıyla:

"Yemin ederim ki," dedi, "pek sevimli bir yaratık! Siz ne dersiniz, güzel dayım-kızı?"

Daha kibar bir hayranın hiç olmazsa alçak sesle yapacağı bu konuşma Çingene kızının karşısında tetikte duran kadın kıskançlıklarını hiç de yok edecek nitelikte değildi doğrusu.

Fleur-de-Lys yavan bir yapmacıklı hor görmeye yüzbaşıya: "Eh, fena değil," yanıtını verdi.

Öbürleri fısıldaşıyorlardı.

En sonunda, kızı hesabına kıskanç olduğu için, hiç de en az kıskanç olmayan Bn. Aloise oyuncu kıza:

"Yaklaşın, küçük," diye seslendi.

Boyu ancak kızın kalçasına gelen Berangere de gülünç bir ciddiyetle:

"Yaklaşın, küçük!" diye yineledi.

Çingene kızı soylu hanıma doğru ilerledi.

Phoebus de genç kıza doğru birkaç adım atarak tumturaklı bir sesle:

"Güzel çocuk," dedi, "bilmem tarafınızdan tanınmış olmanın yüksek onuruna erişebildim mi..."

Çingene kızı tatlı bir gülümsemeye bakarak onun sözünü kesti:

"A! Evet ya," dedi.

Fleur-de-Lys, "Belleği pek kuvvetli," dedi.

Phoebus, "Oysa, geçen akşam çabucak kaçıverdiniz," dedi. "Yoksa sizi korkutuyor muyum?"

Çingene kızı, "Yoo, hayır!" dedi.

"A! Evet ya"dan sonra söylenen bu "Yoo! Hayır"ın söylenişinde Fleur-de-Lys'i yaralayan anlatılamaz bir şey vardı.

Sokakların bir kızıyla konuşurken dili çözüveren yüzbaşı:

"Güzelim, kendi yerinize bana, galiba piskoposun çancısı, oldukça huysuz, tek gözlü ve kambur bir adamı bıraktınız," diye sürdürdü. "Onun bir başdiyakozun gayrimeşru çocuğu ve doğuştan şeytan

olduğunu söylediler bana. Pek de eğlenceli bir adı var, Quatre-Temps mı, Mardi-Gras mı, Pâques-Fleuries mi neydi bilmem! Her neyse, çanlar çalınarak ilan edilen o yortulardan birinin adı! Şuna bakın hele, sanki kilise hizmetlilerine göreymişsiniz gibi, sizi kaçırma cüretinde bulunuyordu, öyle mi? İşte bu kadarı da fazla doğrusu ya! Bu yarasa sizden ne istiyordu, kuzum? Haa? Söylesenize!"

Beriki de, "Bilmem ki," diye yanıt verdi.

"Böyle bir küstahlığı düşünebiliyor musunuz? Bir kilise çancısının, sanki bir vikontmuş gibi, bir kızı kaçırması! Soylu kişilerin avlarında kaçak avlanan bir köylü! İşte bu görülmüş şey değil. Hem zaten bunu pek pahalıya ödedi. Pierrat Torterue Efendi herhangi bir ahlâksız tımar eden, şimdiye kadar görülmüş en sert seyistir. Eğer bu sizi memnun edebilirse size şunu haber vereyim ki, kilise çancısının derisi pek kibarca onun ellerinden geçti."

Çingene kızı, "Zavallı adamcağız!" dedi. Yüzbaşının sözleri ibret sehpasındaki sahnenin anısını canlandırmıştı.

Genç subay kahkahayla güldü.

"Vay canına! İşte size bir domuzun kıçına takılan tavuk tüyü kadar yerinde bir acıma, doğrusu ya! Bir papa kadar göbekli olmaya razıyım, eğer..."

Birden zırp diye duruverdi.

"Özür dilerim, hanımlar! Az kalsın uygunsuz bir sözcük kaçıracaktım."

Gaillefontaine, "Yazıklar olsun size. Bayım!" dedi.

Öfkesi dakikadan dakikaya artan Fleur-de-Lys alçak sesle:

"Şu yaratıkla onun anladığı dilden konuşuyor!" diye ekledi.

Çingene kızından, daha çok da kendi kendinden pek hoşlanan yüzbaşının, saf ve askerce kaba bir çapkınlıkla:

"Şeytan beni çarpsın ki, çok güzel bir kız!" diye yineleyerek topuklarının üzerinde döndüğünü gördüğü zaman bu öfke hiç de azalmadı.

Diane de Christeuil bütün dişlerini ortaya çıkaran bir gülüşle:

"Pek de yabanıl bir biçimde giyinmiş!" dedi.

Bu sözler bütün ötekiler için bir işaret ışığı oldu. Çingene kızının zayıf yönünü onlara gösterdi. Güzelliğine diş geçiremeyince, giysilerine saldırdılar.

Montmichel, "Evet ama, küçük," dedi, "gerçekten de sokaklarda böyle başlıksız, pelerinsiz koşmak nereden aklına geldi?"

Gaillefontaine de, "İşte insanı ürkütüp irkiltecek kısalıkta bir etek!" diye ekledi.

Fleur-de-Lys oldukça sert bir sesle:

"Yaldızlı kemeriniz sizin devriye çavuşları tarafından yakalanmanıza neden olacak, şekerim!" dedi.

Christeuil acımasız, gaddar bir gülümsemeyle:

"Küçük, küçük," diye atıldı, "kolunun üzerine doğru dürüst bir yen koysan, güneşte daha az yanardın."

Bu, gerçekten de, Phoebus'ten daha akıllı bir seyirciye yaraşır bir görünümdü; bu güzel kızların zehirli ve öfkeli dilleriyle sokak dansözünün çevresinde nasıl kıvrandıkları, süzülükleri ve eğilip büküldükleri görülmeye değer bir şeydi. Acımasız ve zarifiler. Çingene kızının allı pullu, boncuklu, zavallı ve çılgın giysisini sözle, habişçe karıştırıyor, araştırıyorlardı. Bitmez tükenmez kahkahalar, alaylar, küçük düşürmeler birbirini kovalıyordu. Çingene kızının üzerine acı alaylar, azametli hor görmeler, hain bakışlar yağıyordu. İnsan bunları, güzel bir köle kadının göğsüne altın iğneler batırarak eğlenen şu Romalı genç hanımlar sanırdı. Efendilerinin bakışıyla, parçalamalarını yasak ettiği zavallı bir geyiğin çevresinde, burun delikleri açılmış, gözleri ateş içinde dönüp duran zarif dişi tazılar gibiydiler.

Önünde sonunda, bu soylu ailelerin kızlarının gözünde kent alanının sefil bir oyuncu kızı neydi ki! Onun orada bulunuşuna hiç aldırmaz gibi görünüyorlar, karşısında, onun hakkında yüksek sesle, oldukça pis, oldukça iğrenç, epeyce güzel şeyler konuşuyorlardı.

Çingene kızı bu iğne batışlarına hiç de duymaz değildi. Zaman zaman bir utanç kızzılığı, bir öfke şimşegi gözlerini ya da yanaklarını tutuşturuyordu; hor gören bir sözcük dudaklarının üzerinde duraksar gibiydi. Küçük görür gibi, okurlarımızın o pek iyi tanıdıkları dudak bükmesiyle dudakları büzüldü; ne var ki, susuyor, hiç sesini çıkarmıyordu. Kıpırdamadan duruyor, boynu bükük, üzünçlü ve tatlı bir bakışla Phoebus'e bakıyordu. Bu bakışta bir mutluluk, bir sevgi de vardı. Oradan kovulmaktan korktuğu için kendini tutuyor sanırdınız.

Phoebus'e gelince, gülüyor ve bir küstahlık ve acıma karışımıyla Çingene kızının tarafını tutuyordu.

Genç adam, altın mahmuzlarını şakırdatarak:

"Bırakın istediklerini söylesinler, Küçük!" diyordu. "Hiç kuşku yok ki, giysiniz bir parça acayip ve yabanıl görünümlü; ama sizin gibi tatlı, sevimli bir kız için bunun ne önemi var ki!"

Sarışın Gaillefontaine, acı bir gülümsemeyle o kuğu boynunu doğrultarak:

"Aman Tanrım!" diye haykırdı. "Bakıyorum da, kralın yaveri okçu Beyler Çingenelerin güzel gözleri karşısında kolayca alev alıyorlar."

Phoebus de, "Neden olmasın?" dedi.

Yüzbaşının, nereden geldiği bilinmeyen ve düştüğüne bile dikkat edilmeyen bir taş gibi ilgisizce fırlattığı bu yanıt üzerine Colombe, Diane ve Amelotte ile aynı zamanda gözleri de yaşaran Fleur-de-Lys de gülmeye başladılar.

Colombe de Gaillefontaine'in sözleri üzerine bakışlarını yere indiren Çingene kızı şimdi sevinç ve gururla parlayan gözlerini kaldırdı, yeniden Phoebus'e dikti. Genç kız şu anda son derece güzeldi.

Bu sahneyi seyreden yaşlı hanım, kendini hakarete uğramış sayıyordu; ama ne olduğunu da pek anlamıyordu. Bir ara:

"Ulu Tanrım!" diye bağırdı birdenbire. "Nedir bu ayaklarımın arasında kımıldayıp duran? Ay! Hınzır hayvan!"

Bu, hanımını aramak amacıyla gelen keçiydi ve ona doğru atılırken boynuzlarını soylu hanımın oturduğu vakit ayaklarının üzerine biriken giysilerinin kumaş yığınının içine dolaştırmıştı.

Bu bir değişiklik oldu. Çingene kızı, tek sözcük söylemeden, keçisini çekip kurtardı.

Berangere sevinçle zıplayarak:

"Aa! İşte altın ayaklı küçük bir keçi!" diye bağırdı.

Çingene kızı diz çökerek yere çömeldi, yanağını küçük keçinin okşayıcı başına dayadı. Sanki onu aşağıda tek başına bıraktığı için özür diliyordu.

Bu arada Diane da eğilmiş Colombe'un kulağına bir şeyler fısıldıyordu.

"Hey Yarabbi! Ben bunu neden daha önce düşünemedim? Keçili Çingene kızı bu! Onun büyücü olduğunu söylüyorlar, keçisi de dans ederek mucizevi soytarılıklar yapıyormuş."

Bunun üzerine Colombe:

"Öyleyse," dedi, "keçinin de bizi eğlendirmesi ve bize bir mucize göstermesi gerek."

Diane ile Colombe birdenbire Çingene kızına seslendiler:

"Küçük, keçine bir mucize yaptırırsana."

Oyuncu kız, "Ne demek istediğinizi anlamıyorum," dedi.

"Bir mucize, bir sihir, bir büyücülük, her ne olursa olsun işte."

Çingene kızı, "Bilmem ki," dedi. Ve "Djali! Djali!" diye yineleyerek güzel hayvanı okşamaya başladı.

Tam da o anda Fleur-de-Lys'in gözüne keçinin boynunda asılı nakışlı deriden bir küçük torba çarptı. Çingene kızına:

"Bu nedir?" diye sordu.

Çingene kızı o iri, şahane gözlerini ona doğru kaldırdı ve ciddi bir tavırla:

"O benim gizim!" diye yanıt verdi.

Fleur-de-Lys, "Senin gizinin ne olduğunu öğrenmeyi pek isterdim, doğrusu," diye düşündü.

Bu arada yaşlı hanım öfkeyle yerinden kalkmıştı:

"Aa! Hadi bakalım, Çingene kızı, ne senin, ne de keçinin bize gösterecek bir hüneriniz yoksa, burada ne işiniz var?"

Çingene kızı hiç yanıt vermeden, ağır ağır kapıya doğru ilerledi. Ne var ki, oraya doğru yaklaştıkça adımları yavaşlıyordu. Sanki gözle görülmez bir mıknatıs onu tutuyordu. Birdenbire yaşlarla ıslanan gözlerini Phoebus'e çevirdi ve durdu.

Yüzbaşı, "Ey ulu Tanrım!" diye haykırdı. "İnsan böyle başını alır gider mi hiç! Geri dönün, bize bir, iki dans, bir şeyler gösterin. Sahi, sırası gelmişken sorayım, aşk tanrıçası, adınız ne sizin?"

Oyuncu kız gözlerini ondan ayırmadan, "Esmeralda," dedi.

Bu garip adı işitince, genç kızlar arasında bir kahkahadır koptu.

Diane, "İşte bir genç kız için korkunç bir ad!" dedi.

Amelotte da, "Görüyorsunuz ya," diye atıldı, "büyücünün ta kendisi!"

Bn. Aloise, "Azizem" diye tumturaklı bir sesle haykırdı, "ailenizin bu adı size vaftizin kutsal su kabından çıkarmadığı belli."

Bu sırada, bir süreden beri, kimsenin ilgilenmediği Berangere, bademli bir çörekle keçiyi salonun bir köşesine çekmişti. Bir an içinde ikisi de pek candan dost oluvermişlerdi. Meraklı çocuk keçinin boynunda asılı duran torbacığı çözmüş, açmış ve içindekileri yerdeki hasırın üzerine boşaltmıştı. Bu, her harfi küçük bir şimşir tahtaya ayrı ayrı yazılmış bir alfabeydi. Bu oyuncaklar hasırın üzerine daha yeni yayılmıştı ki, çocuk, keçinin yaldızlı ayaklarıyla kimi harfleri çektiğini ve onları yavaşça itip özel bir düzende yerleştirdiğini görerek pek şaşıtı: Besbelli onun "mucizelerinden" biriydi bu. Biraz sonra, keçinin yazmaya pek alışkın olduğu anlaşılan –çünkü onu meydana getirirken pek az duraksamıştı– bir sözcük ortaya çıktı. Berangere de hayranlıkla ellerini kavuşturarak birdenbire haykırdı:

"Vaftiz anneciğim Fleur-de-Lys, gelin de keçinin yaptığını görün, ne olursunuz!"

Fleur-de-Lys koşup geldi ve iliklerine kadar ürperdi. Döşemenin üzerine yerleştirilen harfler şu sözcüğü oluşturuyordu:

PHOEBUS

Genç kız boğuk bir sesle:

"Bunu keçi mi yazdı?" diye sordu.

Berangere de, "Evet, vaftiz anneciğim," diye yanıtladı. Kuşkulananın olanaksızdı: Çocuk yazı yazmasını bilmiyordu.

"İşte kızın gizi buymuş!" diye düşündü Fleur-de-Lys.

Bu arada çocuğun haykırışına herkes, anne de, genç kızlar da, Çingene kızı da, subay da koşmuşlardı.

Çingene kızı keçinin yaptığı aptallığı gördü. Önce kıpkırmızı kesildi, sonra sarardı, kendisine hoşnutluk ve şaşkınlıkla gülümseyerek bakan yüzbaşının karşısında bir suçlu gibi titremeye başladı.

Genç kızlar, şaşkın şaşkın, fısıldaşıyorlardı:

"Phoebus! Yüzbaşının adı bu!"

Fleur-de-Lys taş gibi donup kalan Çingene kızına:

"Olağanüstü bir belleğiniz var!" dedi. Sonra da yüzünü güzel elleriyle gizleyip hıçkırıklara boğularak, "Ah!" diye acıyla kekeledi, "Bu kız bir büyücü!" Yüreğinin ta derinlerinden daha acı bir sesin kendisine, "Bu bana bir rakip!" dediğini duyuyordu.

Genç kız düşüp bayıldı.

Annesi dehşete düşerek:

"Kızım! Evladım!" diye bağırdı. "Defol, cehennem Çingenesi!"

Esmeralda kaşla göz arasında o uğursuz harfleri yerden topladı, Djali'ye işaret etti ve Fleur-de-Lys'i bir kapıdan götürürlerken o da öbür kapıdan dışarı çıktı.

Yüzbaşı Phoebus yalnız kalınca iki kapı arasında bir an duraksadı; sonra, Çingene kızının peşinden gitti.

Rahip ve Filozof İki Ayrı Şeydir

Genç kızların, kuzeydeki çan kulesinin ta tepesinde ayırt ettikleri, alana doğru eğilmiş, Çingene kızının dansını büyük bir dikkatle izleyen rahip gerçekten de Başdiyakoz Claude Frollo idi.

Okurlarımız, onun bu kulede kendisine ayırdığı gizemli hücreyi unutmamışlardır herhalde. (Bu arada, sırası gelmişken söyleyeyim, bugün orada hâlâ görülen oda mıdır bunu bilmiyorum. Çan kulelerinin yukarı doğru atıldığı sahanlıkta, doğuya bakan, insan boyunda, dört köşe küçük bir pencereden bugün bile bu odanın içi görülebilir. Şimdi çıplak, yıkık, boş ve sıvalan dökük duvarlarını, bugün bu saat, şurada burada, kilisenin önyüzlerini betimleyen sarı, kötü ve değersiz birkaç resmin süslediği bakımsız, küçük, pis bir oda. Bana öyle geliyor ki, şimdi bu berbat delikte yarasalarla örümcekler birlikte oturuyorlar, böylece de sineklere çifte yok etme savaşı açılmış oluyordur.)

Her gün, güneşin batmasından bir saat önce, Başdiyakoz çan kulesinin merdivenini tırmanıyor, kimi zaman geceler boyu kaldığı bu hücreye kapanıyordu. O gün gene barınağının basık kapısı önüne gelip de, kuşağının yanında asılı duran büyük kesenin içinde, hep yanında taşıdığı karmaşık küçük anahtarı kilide sokarken kulağına bir tef ve kastanyet sesi gelmişti. Bu ses kilise alanından yükseliyordu. Daha önce de söylediğimiz gibi, hücrenin kilisenin gövdesine açılan bir tek penceresi vardı. Claude Frollo çabucak anahtarı geri çekti ve bir süre sonra çan kulesinin tepesinde, genç kızların kendisini gördükleri o kaygılı ve düşünceli haline büründü.

Orada, bir bakışın ve bir düşüncenin içine dalmış, ciddi bir tavırla, hiç kımlıdamadan duruyordu. Bütün Paris, binalarının binlerce ince kulesiyle, yumuşak tepeli yuvarlak ufkuyla, köprülerinin altında kıvrılarak uzanan ırmağıyla, sokaklarında dalgalanan halkıyla, baca dumanlarının bulutuyla, gittikçe ağlarıyla Notre-Dame'ı sıkıştıran damların inişli-çıkışlı zinciriyle, ayaklarının altındaydı. Ne var ki, Başdiyakoz bütün bu şehirde sadece bir tek noktaya bakıyordu: Parvis Alanı'na; bütün bu kalabalık içinde bir tek yüze: Çingene kızına bakıyordu.

Bu bakışın ne tür bir bakış olduğunu, ondan fişkırان alevin nereden geldiğini söylemek pek zordu. Bu durağan bir bakıştı; ama gene de heyecan ve huzursuzluk doluydu. Rüzgârdaki bir ağaç gibi, bilinçsiz bir ürpertiyle arada sırada belli belirsiz sarsılan bütün gövdesinin derin hareketsizliğinden, üzerine dayandıkları parmaklıktan daha da çok mermer kesilen dirseklerinin sertliğinden, yüzünü büzen taş gibi donmuş gülümsemenin görünüşünden, Claude Frollo'da yalnızca gözlerin canlı olduğu söylenebilirdi.

Çingene kızı dans ediyordu. Tefini parmaklarının ucunda döndürüyor, havaya Provence oyun havalarının ezgilerini fırlatıyordu; kıvrak, tüy gibi hafif ve neşeliydi; tepesine dimdik inen korkunç bakışların ağırlığını hissetmiyordu.

Kızın çevresinde yoğun bir kalabalık kaynıyordu. Arada sırada, sırtında sarılı kırmızılı geniş kollu bir ceket bulunan bir adam çevreyi biraz genişletiyordu, sonra da dönüp oyuncu kızdan birkaç adım ötedeki sandalyeye oturuyor, keçinin başını dizlerinin arasına alıyordu. Bu adam Çingene kızının arkadaşına benziyordu. Claude Frollo bulunduğu o yüksek noktadan adamın yüz çizgilerini

seçemiyordu.

Bu yabancı adam gözüne iliştiğinden beri, Başdiyakoz'un dikkati genç kızla onun arasında bölünmüş gibi oldu, yüzü gitgide daha da kaygılı ve düşünceli bir hale büründü. Birdenbire, bulunduğu yerde doğruldu, bütün vücudunu bir titreme kapladı:

"Bu adam da kimin nesi böyle?" dedi ağzının içinde. "Ben bu kızı hep tek başına görmüştüm!"

Bunun üzerine, yeniden helezon biçimi merdivenin eğri büğrü kubbesinin altına daldı ve aşağı indi. Çan odasının aralık duran kapısı önünden geçerken gözüne bir şey çarptı: Quasimodo, kocaman pancurlara benzeyen şu kayağan taşından siperliklerin bir deliğinden eğilmiş, o da alana bakıyordu. Öylesine derin bir hayranlıkla seyrediyordu ki, babalığının geçtiğinin ayırında bile olmadı. Yabancı gözünde garip bir anlatım vardı. Büyülenmiş tatlı bir bakıştı bu.

Claude, "İşte bu pek garip!" diye mırıldandı. "Acaba Çingene kızını mı seyrediyor?"

İnmeye devam etti. Birkaç dakika sonra, tasalı Başdiyakoz çan kulesinin alt tarafındaki kapıdan kilise alanına çıktı.

Tefin bir araya getirdiği seyirciler topluluğuna katılarak:

"Çingene kızı ne oldu, kuzum?" diye sordu

Hemen yanında duranlardan biri:

"Bilmem ki," dedi. "Birdenbire ortadan kayboluverdi. Çağırıldığı şu karşıdaki evde bir parça kastanyet çalıp dans etmeye gitti galiba."

Başdiyakoz, az önce Çingene kızının dansının kaprisli kıvrak şekilleri altında arabeskleri kaybolan halının üzerinde, onun yerine kırmızılı sarılı erkekten başkasını göremedi; o da, birkaç metelik kazanabilmek umuduyla, dirsekleri kalçalarında, başı arkaya devrilmiş, yüzü kıpkırmızı, boynu gerilmiş, dişlerinin arasında bir sandalyeyle, halkanın çevresinde dolaşıp duruyordu. Bu sandalyenin üzerine de, bir komşu kadının kendisine ödünç verdiği, bu durumdan fena halde ürktüğü apaçık belli olan bir kediyi bağlamıştı.

İri iri ter döken sokak soytarısı dişlerinin arasındaki iskemle ve kedi ehramıyla tam önünden geçerken Başdiyakoz:

"Hey ulu Tanrım!" diye haykırdı. "Üstat Pierre Gringoire buralarda ne arıyor böyle?"

Başdiyakoz'un sert sesi zavallı adamcağızı öyle bir ruhsal heyecanla sarstı ki dişlerinin arasındaki bütün yapısıyla birlikte bir anda dengesini yitirdi ve iskemle de, üzerindeki kedi de, bitmek tükenmek bilmeyen yuhalar ortasında, karmakarışık, seyircilerin kafasına düştü.

Eğer kargaşalıktan yararlanmakta acele edip de, Claude Frollo'nun kendisine, peşinden gelmesi için işaret ettiği kiliseye sığınmamış olsaydı belki de üstat Pierre Gringoire'ın (çünkü bu ta kendisiydi) kedili komşusuyla ve çevresindeki bütün o berelenen, tırmalanan yüzlerle fena halde başı

derde girecekti.

Katedral daha şimdiden karanlık ve ıssızdı. Kubbelere öylesine kapkara kesilmişti ki, çeyrek kubbe altları karanlıklarla dolmuş ve küçük iç kiliselerin lambaları yıldız yıldız parlamaya başlamıştı. Yalnızca binlerce rengi yatay bir güneş ışınına boğulan, önyüzdeki o gül biçimi büyük pencere, koyu gölge içinde bir elmas yığını gibi parlıyor ve tayfını şahının öbür ucuna kadar yansıtıyordu.

Kilisenin içinde birkaç adım attıktan sonra, Dom Claude bir filayağına yaslandı ve bakışlarını Gringoire'ın üzerine dikti. Bu bakış, ciddi ve bilgin bir kimse tarafından sokak soytarısı kılığında görülmüş olmaktan utanç duyan Gringoire'ın korktuğu bakış değildi. Rahibin ona yönelttiği bakışta hor gören, alaycı hiçbir şey yoktu; ciddi, sakin ve keskin bir bakıştı bu. Sessizliği ilk olarak Başdiyakoz bozdu.

"Buraya gelin, Pierre Efendi. Bana pek çok şeyi açıklayacaksınız. Bir kere, nasıl oldu da, hemen hemen iki aydan beri sizi gören olmamışken, bugün birdenbire yol kavşaklarında görünürdünüz? Hem de gerçekten pek güzel bir kılıkta ortaya çıkıverdiniz! Mustabey armudu gibi, yarısı sarı, yarısı kırmızı!"

Gringoire içler acısı bir tavırla:

"Efendim," dedi, "bu, gerçekten de işitilmemiş, görülmemiş, olağanüstü bir kılık. Bu nedenle, beni karşınızda başına su kabağı geçirmiş bir kedi kadar mahcup görüyorsunuz. Biliyorum, devriye çavuşlarını bu kılık altında Pitagoras felsefesine bağlı bir filozofun kol kemiğine değnek vurmaktan zorunda bırakmak pek kötü bir şey. Ama ne yaparsınız, pek saygıdeğer üstadım? Elimden bir şey gelmez ki! Bütün kabahat, daha kış başında, lime lime döküldüğünü ve bir paçavracının küfesinde gidip dinlenmeye pek gereksinme duyduğunu bahane ederek beni alçakça bırakan setre pantolonumda. Ne yapabiliirdim ki? Uygarlık henüz Diojen'in istediği gibi, herkesin çırılçıplak gezebileceği noktaya ulaşmadı. Buna bir de son derece soğuk bir rüzgârın estiğini ekleyin; eh, kabul edersiniz ki insanlığa bu yeni adımı attırmak için ocak ayında başarılı bir denemeye girişilemez. Bu ceket karşıma çıktı. Bunu aldım, kendi siyah giysimi de orada bıraktım. Doğrusunu isterseniz, benim gibi kendi kabuğuna çekilmiş bir kimse için pek yırtık pırtık bir hale gelmişti, sıkıca kapatacak durumu kalmamıştı. İşte ben de böylece karşınızda Ermiş Genest gibi, soytarı kılığında bulunuyorum. Ne yaparsınız, bu bir batış. Apollo da Admetes'in domuzlarını gütmüştü ya."

Başdiyakoz, "Çok güzel bir meslek seçmişsiniz, doğrusu, hiç diyecek yok," dedi.

"Kabul ediyorum, üstadım. Felsefe yapıp şiir yazmak, alevi fırına üflemek ya da onu esin perisinin elinden almak, kedileri hoplatmaktan çok daha iyidir. Onun için, siz bana seslendiğiniz vakit bir kebab dolabının önündeki eşek kadar aptallaştım. Ama ne yapayım, efendim? Yaşamak gerek ve dünyanın en güzel on ikilik dizeleri dışın altında bir parçacık Balkan kaşarının yerini tutmuyor. Ben de Flandre Prensesi için bildiğiniz şu düğün övgüsünü yazdım, iyi olmadığı bahanesiyle, kent hakkım olan ücreti vermiyor, sanki dört meteliğe Sophocles trajedisi yazılabilmemiş gibi. Ben de böylece neredeyse açlıktan ölecektim. Bereket versin ki, çene kemiklerim epeyce güçlüdür, ben de çene kemiklerime dedim ki: "Kuvvet gösterileri yap, denge gösterileri yap, kendi kendini besle, yani 'ale te ipsam'. İyi arkadaş olduğum bir sürü serseri dilenci bana yirmi çeşit pehlivan harcı gösteri öğretti,

şimdi ben de her akşam dışarıya alnımın teriyle kazandıkları ekmeği veriyorum. En sonunda, 'concedo', kabul ediyorum ki kafa yeteneklerimi üzücü bir şekilde kullanıyorum, insan da ömrünü, tef çalıp iskemle ısırma ile geçirmek için yaratılmamıştır. Gelgelelim, sayın üstadım, hayatını geçirmekle iş bitmez, onu kazanmak gerekir."

Dom Claude sessizce dinliyordu. İçine gömülmüş gözleri birdenbire öyle akıllı ve keskin bir ifadeye büründü ki, Gringoire bu bakışla âdeta ruhunun ta derinlerine kadar araştırıldığını hissetti.

"Pekâlâ, Pierre Efendi, ama nasıl oluyor da siz şimdi şu Çingene oyuncu kızın yanında bulunuyorsunuz?"

"Doğrusunu isterseniz," dedi Gringoire, "o benim karım, ben de onun kocası olduğum için."

Rahibin karanlık bakışı alevlendi.

Gringoire'ın kolunu öfkeyle yakalayarak:

"Bunu nasıl yapabildin, sefil herif?" diye bağırdı. "Tanrı'dan bu kadar mı uzaklaştın ki elini o kıza uzatabildin, haa?" Gringoire bütün vücudu tir tir titreyerek:

"Cennetteki yerim üzerine yemin ederim ki. Efendim" diye yanıt verdi, "ona kesinlikle elimi bile dokundurmadım, eğer sizi kaygılandıran buysa."

Bunun üzerine rahip de:

"Peki, nedir öyleyse o sözünü ettiğin karı kocalık konusu?" dedi.

Gringoire, okurlarımızın önceden bildiklerinin hepsini elinden geldiği kadar kısaca anlatmaya çalıştı. Mucizeler Sarayı'ndaki serüvenini, kırık testili evlenmesini, hepsini birer birer anlattı. Zaten açıkça anlaşılıyordu ki, bu evlenme hâlâ bir sonuç vermemişti; her gece Çingene kıza, ilk günkü gibi, zıfaf gecesini ondan el çabukluğuyla aşırıveriyordu.

Ozan sözlerini bitirirken:

"Bu da bir dert," dedi. "Ama nideyim ki, bir bakireyle evlenmek bahtsızlığına uğradığım için böyle oluyor."

Bu öyküyü dinlerken yavaş yavaş yatışan Başdiyakoz:

"Ne demek istiyorsunuz?" diye sordu.

Şair de, "Anlatması oldukça güç, Efendim" diye karşılık verdi. "Bir boşinan. Çingene dükü adını verdiğimiz yaşlı bir dilencinin bana anlattığına göre, karım bulunmuş ya da kaybolmuş bir çocukmuş; bunun ikisi de aynı kapıya çıkar ya, neyse. Herkesin kesinlikle söylediği de şu: Boynunda taşıdığı bir muska onu bir gün kaybolan ailesine kavuşturacaktı, ama kız erdemini yitirirse muska da bütün özel niteliğini yitirmiş. Bunun sonucu olarak her ikimiz de son derece namuslu oturuyoruz."

Yüzü gittikçe aydınlanan Claude Frollo:

"Demek ki, Pierre Efendi," diye devam etti, "siz bu yaratığın hiçbir erkeğe yaklaşmadığına kesinlikle inanıyorsunuz, öyle mi?"

"Bir erkeğin bir boşinanla nasıl başa çıkmasını beklersiniz. Dom Claude? Bu onun kafasına işlemiş. O kadar kolayca yola getirilen o bir sürü Çingene kızının arasında böyle vahşicesine korunan bir rahibe erdeminin nadir rastlanan bir şey olduğunu biliyorum elbette. Ne var ki, kendini korumak için üç şey onun hizmetinde: Birincisi onu kanatlarının altına alan Çingene dükü; adam belki de onu günün birinde bir zengine satacağını umuyordur. İkincisi, ona âdeta bir Meryem Ana gibi, garip bir kutsal saygıyla bağlı olan bütün kabilesi. Üçüncüsü de, o küçük aşüfte, belediyenin bütün buyruklarına karşın, üzerinde bir yerde minicik bir hançer taşıyor; sadece onun belini tutmak bile o hınzırı hemen ortaya çıkarıyor. Başa çıkılmaz bir eşekarısı, gördünüz ya!"

Başdiyakoz Gringoire'ı soru yağmuruna tuttu.

Gringoire'ın dediğine göre, Esmeralda zararsız, sevimli, güzel, o kendine özgü dudak bükmesine kadar cana yakın bir yaratıktı; saf, tutkulu, her şeyin acemisi ve her şeye karşı heyecan duyan bir kız; düşte bile bir kadınla bir erkeğin ayrımını bilmiyordu; böyle yaratılmıştı; özellikle dansa, gürültüye, açık havaya çılgıncasına vurgundu; ayaklarında görünmez kanatlar bulunan, girdap içinde yaşayan bir arı-kadıncı. Bu yaradılışını o gezginci yaşama borçluymuştu. Gringoire en sonunda, onun, ta çocukluğunda İspanya'yı, Katalonya'yı, hatta Sicilya'ya kadar her tarafı dolaştığını öğrenebilmişti; hatta onun bulunduğu Çingene kervanıyla, Mora'daki Cezayir krallığına da götürüldüğünü sanıyordu; o Mora ülkesi ki bir yandan küçük Arnavutluk'a, bir yandan Yunanistan'a, bir yandan da Konstantinopolis'e yolu olan Sicilya Denizi'ne komşuydu. Gringoire'a göre. Çingeneler, beyaz Mağribi'lerin başkanı niteliğiyle, Cezayir kralına bağlıydılar. Kesin olan bir şey varsa, Esmeralda'nın, daha pek küçükken Macaristan'dan Fransa'ya geldiği idi. Genç kız bütün bu gezdiği ülkelerden birtakım garip dillerin, diyalektlerin kırıntılarını, acayip şarkılar, düşünceler getirmişti. Bu da onun dilini yarı Parisli, yarı Afrikalı giysisi kadar alacalı bulacalı bir hale getiriyordu. Hem zaten, dolaştığı mahallelerin halkı onu neşesi, sevimliliği, terbiyesi, canlı hareketleri, dansları ve şarkıları için seviyordu. Bütün kentte kendisinden sadece iki kişinin, sık sık korkarak sözünü ettiği iki kişinin, nefret ettiğini sanıyordu; Tour-Roland'daki torbalı rahibe, hani şu, Çingene kadınlarına bilinmez nasıl bir hıncı olan, penceresinin önünden her geçişinde zavallı oyuncu kızı lanetleyen o gaddar, kötü, çilekeş kadın; bir de, ona her rastlayışında kendisini ürküten bakışlar ve sözler atmadan geçmeyen bir rahip.

Bu sonuncusu Başdiyakoz'u bir hayli heyecanlandırdı; ama Gringoire bu heyecana pek dikkat etmedi; o iki ay tasasız ozana Çingene kızına rastladığı o gecenin garip ayrıntılarını ve bütün bunların içinde de Başdiyakoz'un varlığını unutturmaya yetmişti. Zaten küçük oyuncu kız hiçbir şeyden çekinmiyordu: Fal bakmıyordu, bu da onu Çingene kadınlarının aleyhine sık sık açılan büyücülük davalarından koruyordu. Sonra da, Gringoire ona eş olmasa da ağabey yerini tutuyordu. Her şeye karşın, bu platonik evlenmeye bizim filozof pek büyük bir sabırla katlanıyordu. Hiç yoktan iyiydi; bir barınak demektir bu onun için, ekmek demektir. Her sabah serseriler yatağından, çoğu zaman Çingene kızıyla birlikte çıkıyor, yol kavşaklarında onun metelikleri ve mangırları toplamasına yardım ediyordu; her akşam onunla birlikte aynı dam altına giriyor, onun hücrelerine kilitlemesine göz yumuyor, sonrada rahat uykusunu uyuyordu. "Her şeye karşın," diyordu, "oldukça tatlı, düşlemlere

pek uygun bir yaşam tarzı." Sonra da, bizim filozof, ruhça da, bedence de Çingene kızına çılgınca âşık olduğuna pek emin değildi. Hemen hemen aynı ölçüde küçük keçiyi de seviyordu. Sevimli, yumuşak başlı, zeki, akıllı bir hayvan, hünerli bir keçiydi bu. Herkesin hayran olduğu, öğreticilerini de sık sık odun ateşine götüren bu hünerli hayvan Ortaçağ'da pek olağan şeylerden biriydi. Hele de bu ayacıkları yaldızlı keçinin büyücülüğü pek zararsız şeytanlıklardandı.

Gringoire bütün bu ayrıntılarla pek ilgilenir görünen Başdiyakoz'a hepsini açıkladı. Keçiden istenilen soytarılığı elde etmek için, çoğu zaman tefi şu ya da bu şekilde uzatmak yetiyordu. Keçiyi bu iş için Çingene kızı yetiştirmişti; kızın bu inceliklerde öylesine ender rastlanan bir yeteneği vardı ki tahta harflerle keçiyeye "Phoebus" sözcüğünü yazmayı öğretmesine iki ay yetmişti.

Rahip, "Phoebus mü!" dedi. "Neden Phoebus?"

Gringoire, "Bilmiyorum," dedi. "Bu belki de kızın sihirli ve gizli bir erdemi olduğuna inandığı bir sözcüktür. Kendini yalnız sandığı zamanlar, sık sık alçak sesle bu sözcüğü yineler."

Claude insanın içine saplanan o keskin bakışıyla:

"Bunun sadece bir sözcük olduğuna, bir ad olmadığına emin misiniz?" diye sordu.

"Kimin adı olabilir ki?"

"Ne bileyim ben!"

Ozan, "Bakın, benim aklıma ne geliyor, Efendim," dedi. "Bu Çingeneler bir parçacık Zerdüş dinindendirler, güneşe taparlar. Phoebus oradan geliyordur."[\[110\]](#)

"Bu olay bana, size olduğu kadar aydınlık görünmüyor, Pierre Efendi."

"Zaten, bütün bunlar pek umurumda değil ya. Phoebus'ünü istediği kadar mırıldansın dursun. Kesin olan bir şey varsa o da şudur, Djali daha şimdiden beni de Esmeralda'yı sevdiği kadar seviyor."

"Bu Djali de nedir?"

"Keçi."

Başdiyakoz çenesini elinin üzerine dayadı, bir an düşünceye dalmış gibi durdu. Birdenbire sertçe, hışımla Gringoire'a doğru döndü.

"Ona elini bile sürmediğine bana yemin edebilir misin?"

"Kime?" dedi Gringoire, "keçiyeye mi?"

"Hayır, o kadına."

"Karıma mı? Yemin ederim ki, el sürmedim."

"Onunla sık sık yalnız kalıyor musun?"

"Her akşam, tam bir saate yakın."

Dom Claude kaşlarını çattı.

"Ah! Ah! Solus cum sola non cogitabuntur orare Pater noster."[\[111\]](#)

"Şeytan beni çarpsın ki 'Pater' duasını da, 'Ave Maria'yı da, 'Credo in Deum patrem omnipotentem' dualarını da okuyorum, o gene de bana bir tavuğun bir kiliseye göstereceği ilgiden fazlasını göstermiyor."

Başdiyakoz hışımlı bir sesle gene:

"Ananın kutsal adına yemin et yaratığa parmağının ucunu bile dokundurmadığına!" diye yineledi.

"Babamın başına da yemin edebilirim, çünkü o iki şeyin birbiriyle birden fazla ilişkisi vardır. Yalnız, pek saygıdeğer üstadım, izin verirsiniz ben de bir şey sorayım."

"Sorun, Bayım."

"Bu sizi neden ilgilendiriyor?"

Başdiyakoz'un solgun yüzü bir genç kız yüzü gibi kıpkırmızı kesildi. Bir süre yanıt veremedi, sonra gözle görülen bir sıkıntıyla konuştu.

"Dinleyin, Pierre Gringoire Efendi. Henüz cehennemlik olmadınız, bildiğim kadarıyla. Sizinle ilgileniyorum ve sizin iyiliğinizi istiyorum. Şimdi bakın, bu şeytanın Çingenesiyle en ufak bir temas sizi İblis'in kulu haline getirir. Çok iyi bilirsiniz ki, ruhu mahveden hep bedendir. Vay halinize eğer bu kadına yaklaşırsanız! İşte hepsi bu kadar."

Gringoire kulağını kaşıyarak:

"Bir kez denedim," dedi. "İlk günüydü. Ama dersimi aldım."

"Bu küstahlıkta bulundunuz mu, Pierre Efendi?"

Ve Rahip'in suratı yeniden kaygıyla karardı.

Şair gülerek sürdürdü:

"Bir başka seferinde de, yatmadan önce, ona anahtar deliğinden baktım ve çıplak ayağının altında karyolanın kolanlarını gıcırdatan, dünyanın en nefis gecelikli kadını gördüm."

Rahip korkunç bir bakışla ve hayranlıkla âdeta kendinden geçen Gringoire'ı omuzlarından iterek:

"Cehennemin dibine git, defol karşımdan!" diye bağırdı ve iri adımlarla kilisenin en loş kemerli

dehlizlerine daldı.

III

Kilise Çanları

Teşhir direği olayından beri, Notre-Dame'ın komşuları Quasimodo'nun çan çalma tutkusunun epeyce soğuduğunu fark eder gibi olmuşlardı. Eskiden her vesileyle çanlar çalınırdı. Sabahın saat altı duasından akşam duasının son bölümüne kadar uzun çan sesleri duyulurdu. İlahili bir ayin için çan kulesi sarsılır, bir nikâh töreni, bir vaftiz töreni için zengin müzik perdeleri küçük çanlarda gezinir, havalarda her türlü sevimli seslerden oluşan bir nakış gibi birbirlerine karışırlardı. Ürpertilerle, seslerle dolu güngörmüş yaşlı katedral sürekli bir çan sevinci içindeydi. Orada bütün bu bakır ağızlarla şarkı söyleyen bir gürültü, bir istek ruhunun varlığı boyuna sezilirdi.

Şimdi bu ruh yok olmuşa benziyordu; koca kilise pek üzgün gibiydi ve sanki kendi isteğiyle suskun duruyordu. Yortuların ve cenaze törenlerinin soğuk, çıplak, dinsel törenin gerektirdiği kadarı, daha fazlası değil, sade ve basit çanları çalınıyordu. Kilisenin çıkardığı çifte sestem –içeride org, dışarıda çan– sadece org kalmıştı. Sanırsınız ki çan kulelerinde artık hiç müzisyen kalmamıştı. Oysa Quasimodo gene oradaydı. Onun içinde ne gibi bir değişiklik olmuştu acaba? Yoksa yüreğinin ta derinlerinde hâlâ teşhir direğinin utancı ve üzüntüsü mü sürüp gidiyordu? Ya da işkencecinin kırbaç vuruşları ruhunda durmadan yansıyor da böyle bir davranışın doğurduğu üzüntü onda her şeyi hatta çanlara karşı duyduğu tutkuya varıncaya kadar her şeyi öldürüyor muydu? Yoksa Notre-Dame'ın çancısının gönlünde Marie'nin bir rakibesi mi vardı, o koskoca çanla on dört kız kardeşi çok daha sevimli, çok daha güzel başka bir şey için mi ihmale uğramıştı?

Öyle bir rastlantı oldu ki, o kutsal 1482 yılında Annonciation^[112] Yortusu 25 Mart Salı gününe rastladı. O gün hava o kadar temiz, o kadar hafifti ki, Quasimodo'ya çanlarının aşkı bir parçacık olsun geri gelir gibi oldu. Böylece, aşağıda kilise görevlisi kilisenin, o dönemde üzeri deri kaplanmış, yaldızlı demir çivilerle çevrelenmiş, "pek yapay bir biçimde hazırlanmış" oymalarla çepeçevre süslü, sağlam tahtadan muazzam kapılarını ardına kadar açarken, Quasimodo da kuzeydeki çan kulesine çıktı.

Çanların yüksek odasına gelince, Quasimodo sanki yüreğinde onlarla kendisi arasına yabancı bir şey sokulvermesinden ötürü inlermiş gibi, üzüntüyle başını sallayarak bir süre altı çana baktı. Ama sonra onları harekete geçirip de bu çan salkımının elinin altında kımıldadığını hissedince iş değişti: "Titreyen, ürperen çınlamaların, bir daldan bir dala atlayan bir kuş gibi bir ses ıskalasının inip çıktığını görünce –çünkü duymuyordu– inceden kalına yükselmeleri, ses titreşimlerinin parlak, cıvıllı cıvıllı destesini sarsan şu iblis –müzik şeytanı– zavallı sağırı ele geçirince, yeniden mutlu haline döndü; her şeyi unuttu: Genişleyen yüreği yüzünü aydınlattı, neşeye boğdu.

Quasimodo gidip geliyordu, ellerini çırpıyor, bir ipten öbürüne koşuyor, altı şarkıcıyı da sesle, hareketle coşturuyordu, tıpkı akıllı virtüozları kıskırtan bir orkestra şefi gibi.

"Hadi," diyordu, "hadi, Gabrielle, bütün gürültünü dök şu alana! Bugün yortu günü. Thibauld, tembellik istemez! Yavaşlıyorsun, bak. Hadi, hadi bakalım! Yoksa paslandın mı, tembel? Bu iyi işte! Çabuk! Çabuk! Tokmak görünmesin. Hepsini de benim gibi sağır et. İşte böyle. Aferin Thibauld! Aferin sana! Guillaume! Guillaume! Sen en büyüklerisin, Pasquier en küçüğünüz, öyle olduğu halde

Pasquier en iyi gideniniz. Bahse girerim ki duyanlar onun sesini seninkinden daha iyi işitiyorlardır. Güzel, güzel! Benim Gabrielle'ciğim, daha hızlı! Daha hızlı! Hey! N'apıyorsunuz siz ikiniz or'da, ta yukarılarda. Serçe beyler, bakayım? Sizin en küçük bir ses çıkardığınızı görmüyorum. Nedir or'daki bakır gagalar, ağızlar şarkı söylenmesi gerektiği zaman esnermiş gibi duruyor? Tamam! Herkes çalışsın. Bugün Annonciation Yortusu. Güzel bir güneş var. Şahane bir çan sesi gerek buna. Zavallı Guillaume! Bak soluk soluğa kaldın, şişkom benim!"

Birbirleriyle yarışarcasına altısı birden zıplayan, parlak sağırlarını, arabacının haykırışıyla şuradan buradan iğnelenen İspanyol katırları gibi sallanan çanları kışkırtıyor, coşturuyordu.

Birdenbire, çan kulesinin dimdik duvarını belirli bir yükseklikte kaplayan geniş kayağantaşı balık sırtı süsler arasından bakışını aşağı doğru kaydırınca Quasimodo alanda bir topluluk gördü: Pek acayip bir biçimde giyinmiş bir genç kız yere kilim sermiş, bir keçi de üzerine oturuvermişti. Bunların çevresini hemen bir kalabalık kuşatmıştı. Bu görünüm birdenbire çancının düşüncelerinin akışını değiştirdi ve esen bir yelin erimiş bir reçinayı dondurması gibi onun müzik heyecanını, coşkusunu donduruverdi. Quasimodo durdu, sırtını çanlara döndü, kayağantaşından siperliğin arkasına çömeldi; bir keresinde Başdiyakoz'u şaşırtmış olan o dalgın, tatlı ve yumuşak bakışıyla oyuncu kıza gözlerini dikti. Bu arada unutulmuş çanlar, birdenbire, hepsi aynı anda sustu; böylece Pont-au-Change'ın üzerinde büyük istekle cam gönülden çan sesini dinleyen çan meraklılarını büyük bir düş kırıklığına uğrattı. Bunlar da ilikli güzel bir kemik gösterip de kafasına bir taş fırlatılan köpek gibi süklüm püklüm, şaşkın şaşkın çekilip gittiler.

IV

'AN'AGKH[113]

Gene o aynı mart ayının güzel bir sabahı, sanırım ki 29'u cumartesi günü, Saint-Eustache Yortusu'nda, genç dostumuz öğrenci Jehan Frollo du Moulin giyinirken, kesesinin bulunduğu poturun hiçbir madeni ses çıkarmadığını ayırmsar.

"Zavallı kesecik!" diyerek onu cebinden çekip çıkardı. "Nasıl, en küçük bir metelik bile de mi yok? Zarlar, bira kupaları ve bir de Venüs, hiç acımadan senin karnını deşmiş! Bak nasıl da bomboş, bumburuşuk ve gevşeksin! Yaşlı bir cadının göğsüne benziyorsun! Sorarım size Bay Cicero, Bay Seneca, kemik gibi sertleşen kitapları şurada döşeme taşlarının üzerinde yayılıp dağılan sizlere sorarım: Bir darphane müdüründen ya da Pont-aux-Changeurs'deki bir Yahudi'den daha iyi, her altın, gümüş ya da bakır paranın değerini meteliğine kadar bilmenin bana ne yararı var? Ah! Konsül Cicero! Süslü uzun cümlelerle, "*quemadmodum*"larla, "*verum enim vero*"larla^[114] içinden çıkılacak bir dert değil bu!"

Üzgün üzgün giyindi. Potinlerinin bağım bağlarken aklına birden bir şey geldi; ama onu geri itti. O düşünce gene geldi; yeleğini ters giydi ki bu, içinde bir savaş koptuğunun açık belirtisiydi. En sonunda başlığını hışımla yere çarptı ve bağırdı:

"Amaan, n'apayım! Ne olursa olsun. Ağabeyime giderim. Bana bir güzel vaaz çeker; ama hiç olmazsa para da koparırım." İçi kürk kaplı geniş kollu paltosunu aceleyle giydi, yerden başlığını kaptı ve umutsuz bir tavırla dışarı fırladı.

Harpe Sokağı'ndan aşağı, Cite'ye doğru ilerledi. Huchette Sokağı'nın önünden geçerken durmadan dönen o şahane kebapların mis gibi kokusu koku duyusunu gıcıkladı, bir gün Fransisken papazı Calatagirone'ye şu "*Veramente, queste rotisserie sono cosa stupenda!*"^[115] gibi dokunaklı bir çığlık koparttıran o dağ gibi kebaba sevgi dolu bir bakış yöneltti. Ama Jehan'ın yemek yiyecek parası yoktu, derin bir iç çekmeyle, Cite'nin girişinde nöbet tutan heybetli kulelerin çift-yoncası, Petit-Châtelet'nin revakı altına daldı.

Gelenek haline geldiği üzere, VI. Charles'ın Paris'ini İngilizlere teslim eden Perinet Leclerc'in yontusuna geçerken bir taş atmak için bile oyalanmadı; onun, yüzü taşlarla ezilmiş ve çamurla kirlenmiş yontusu üç yüzyıldan beri Harpe Sokağı ile Buci Sokağı'nın köşesinde, tıpkı ebedi bir teşhir direğindeymiş gibi bu suçun kefarecini ödemişti.

Petit-Pont'u geçince, Neuve-Sainte-Genevieve Sokağı'nı da aşınca Jehan de Molendino kendini Notre-Dame'ın önünde buldu. O zaman, kararsızlığı onu yeniden yakaladı. "Vaaz kesin, para kuşkulu!" diye kaygıyla yineleyerek B. Legris'nin yontusu çevresinde bir süre dolandı durdu.

Sonra, manastırdan çıkan bir kayyumu durdurdu:

"Sayın Josas başdiyakozu acaba neredeler?" diye sordu.

Kayyum da, "Kuledeki gizli hücrelerinde galiba," dedi. "Onu şimdi orada rahatsız etmemenizi öğütlerim size; papa ya da kral hazretleri gibi birisi tarafından geliyorsanız o başka."

Jehan sevinçle ellerini çırpı: "Oh! Yaşasın! İşte şu ünlü büyücülük hücrelerini görmek için mükemmel bir fırsat!"

Bu düşünceyle kesin kararını vererek, azimle siyah küçük kapıdan içeri atıldı ve kulenin üst katlarına ulaştıran Saint-Gilles helezonunu tırmanmaya koyuldu. Yukarı çıkarken bir yandan da, "Göreceğim bakalım!" diyordu kendi kendine. "Hz. Meryem'in kargalarının başı üzerine! Sayın ağabeyimin tıpkı "pudendum"^[116] gibi gizlediği bu hücre pek meraklı bir yer olacak, hiç kuşkusuz! Dediklerine bakılırsa, orada cehennem ocağı yakıyor, harlı ateşte madenleri altına çevirecek olan kimya taşı pişiriyormuş. Adam sen de! Kimya taşı bir çakıl taşı kadar umrumda değil. Ağabeyimin ocağı üzerinde dünyanın en büyük kimya taşı yerine domuz yağında pişmiş Paskalya yumurtalarından bir omlet bulsam daha iyi olur, doğrusu ya!"

İnce sütunlu galeriye gelince durup biraz soluk aldı ve bu bitmez tükenmez merdivene karşı bilmem kaç milyon araba dolusu şeytanlı küfürlerini de savurduktan sonra, kuzey kulesinin bugün halka kapalı olan dar kapısından yukarı doğru tırmanmaya devam etti. Çan kafesini geçtikten birkaç dakika sonra yandaki bir girintiye yerleştirilmiş küçük bir sahanlığa ulaştı. Kubbenin altında tepesi sivri, basık bir kapı vardı. Duvarın yuvarlak çeperine açılmış bir mazgal deliğinden gelen aydınlık kocaman kilidi, güçlü demir çerçeveyi incelemesini sağladı. Bugün bu kapıyı görme merakına kapılan kimseler onu kara duvarlar üzerine beyaz harflerle kazılmış şu yazılardan tanıyabilirler; CORALIE'YI ÇILGINLAR GİBİ SEVİYORUM. 1829. İMZA UGENE. imza sözcüğü de metinde vardır.

"Uuff!" dedi öğrenci bir soluk alarak. "Hiç kuşkusuz burasıdır."

Anahtar kilidin üzerindeydi. Kapı tam yanı başındaydı. Delikanlı gevşekçe itti ve başını aralıktan içeri uzattı.

Okurlarımız hiç kuşkusuz, resim sanatının Shakespeare'i demek olan Rembrant'ın harikulade yapıtına göz atmıştır. Onca güzel gravürün arasında, özellikle bir tanesi vardır ki, Doktor Faust'u betimlediği tahmin ediliyor; insanın gözü kamaşmadan bunu seyretmesi olanaksızdır. Bu, son derece loş bir hücredir. Ortada, üstü iğrenç şeylerle, ölü başları, küreler, imbikler, pergeller, üzerleri hiyerogliflerle karalanmış parşömen kâğıtlarıyla dolu bir masa vardır. Doktor, sırtında kalın, bol kaftanı, başında da ta kaşlarına kadar inen kürk kaplı külahıyla bu masanın önündedir. Yalnız belden yukarısı görünür. Kocaman koltuğunda yarı yarıya doğrulmuş, yumruklarını masanın üzerine dayamıştır: Sihirli harflerin oluşturduğu, karanlık odada güneş tayfi gibi dipteki duvarın üzerinde parlayan büyük bir ışıklı daireyi merakla ve dehşetle seyrediyor. Bu sihirli güneş gözle bakılınca titrer gibidir, gizemli ışığıyla donuk hücreyi doldurur. Hem korkunç, hem de güzel bir şeydir bu.

Aralık kapıdan içeri başını uzattığında Jehan'ın gözlerine Faust'un hücrelerine oldukça benzer bir şeyler göründü. Burası da tıpkı öyle loş ve pek az aydınlanmış bir yerdi. Burada da büyük bir koltukla büyük bir masa, pergeller, imbikler, tavana asılı hayvan iskeletleri, yerlerde yuvarlanan bir küre, içinde altın yapraklarının titreştiği kavanozlarla karmakarışık at başları, şekillerle, harflerle alacalanan tirşelerin üzerine yerleştirilmiş ölü başları, parşömen kâğıdının çabuk kıvrılan köşelerine

hiç acımadan, açık olarak yığılan elyazması kalın kitaplar... bilimin bütün süprüntüleri; her yanda da, bu karışıklığın üzerinde, tozlar, örümcek ağları. Ama orada ışıklı harf çemberi yoktu; kartalın güneşe baktığı gibi, parlak hayali kendinden geçerek seyreden Doktor da yoktu.

Gene de hücre boş değildi. Bir adam koltuğa oturmuş, masanın üzerine eğilmişti. Sırtını dönmüş olduğu için Jehan onun sadece omuzlarını ve kafatasının arkasını görebiliyordu. Ne var ki, Başdiyakoz'un karşı konulmaz rahiplik esinini dıştan bir simgeyle belirtmek istermiş gibi doğanın ebedi bir saç traşı yaptığı bu çıplak başı tanımakta hiç güçlük çekmedi.

İşte demek ki Jehan ağabeyini tanıdı. Ne var ki, kapı öylesine usulca açılmıştı ki Dom Claude'u hiçbir şey kardeşinin varlığından haberdar etmemişti. Meraklı öğrenci hücreyi birkaç dakika rahatça incelemek için bundan yararlandı. Koltuğun solunda, pencerenin altında, ilk bakışta pek seçilemeyen geniş bir fırın vardı. Bu açıklıktan içeri giren gün ışığı yusuvarlak bir örümcek ağının içinden geçiyordu; bu ağ küçük pencerenin sivri tepesinde narin gül biçimi bir süsü ince bir zevkle çiziyordu; tam ortasında da mimar böcek, bu dantel tekerleğin paryası gibi, hiç kımıldamadan duruyordu. Fırının üzerine her çeşit kap, toprak şişe, cam imbik, kömürden yapılmış uzun boyunlu kimya aracı düzensiz bir biçimde yığılmıştı. Jehan bir tek tava ya da bir tek tencere bulunmadığını görünce içini çekti:

"Mutfak takımlarına el değmemiş!" diye düşündü.

Zaten fırında ateş yoktu, uzun zamandan beri de ateş yakılmışa pek benzemiyordu. Kimyagerlik avadanlığının arasından Jehan'ın gözüne cam bir maske ilişti. Korkunç bir madde üzerinde çalışmak gerektiğinde Başdiyakoz'un yüzünü koruduğu anlaşılan bu maske bir köşede, sanki unutulmuş gibi, toz toprak içinde duruyordu. Onun hemen yanbaşıda da, hiç de daha az tozlu olmayan bir körük yatıyordu, üst bölümünde bakır kakmayla şu sözcükler vardı: SPIRA, SPERA.^[117]

Duvarlara simyacıların modası uyarınca daha başka sözcükler de yazılmıştı; bir bölümü mürekkeple çizilmişti, ötekiler madeni sivri uçla kazınmıştı. Gotik harfleri, Grek harfleri, Romen harfleri, İbrani harfleri karmakarışıktı; yazılar rastgele taşarak, bu şunun üzerine biniyor, en yeniler en eskileri siliyordu; bir çalılığın dalları gibi, göğüs göğüse bir savaştaki mızraklar gibi hepsi birbirinin içine girmişti. Bu, gerçekten de bütün felsefelerin, bütün düşlerin, bütün insansal bilgilerin oldukça belirsiz, karmaşık bir çatışmasıydı. Şurada burada, mızrak demirleri arasındaki bir sancak gibi öbürlerinin üzerinde parlayan bir yazıya rastlanıyordu. Bu çoğu zaman, Latince ya da Grekçe, Ortaçağ'ın pek güzel tanımladığı kısa bir özdeyişti: "*Unde? Inde?*", "*Homo hamini monstrum.*", "*Astra, castra, namen, numen,*", "*Mega biblion, mega canon*", "*Sapere ande,*", "*Fiat ubi vult*"^[118] vb; kimi zaman görünür hiçbir anlamı olmayan Grekçe bir sözcük; "*Anagkofagia*"; belki de manastır yaşamına acı bir anıştırma gizliydi, kim bilir; kimi zaman da kurallara uygun bir altılık dize ile ifade edilen basit bir manastır disiplini anlatan bir özdeyiş: "*Coelestem dominum, terrestrem dicito domnum.*"^[119] Bir de passim^[120] çetrefil karalamalar vardı ki, zaten pek az Grekçe bilen Jehan bunlardan hiçbir şey anlamıyordu; bunların hepsinin üzerinden de yerli yersiz, yıldızlar, insan ya da hayvan resimleri, birbirini kesen üçgenler geçiyordu; bu da hücrenin karalanmış duvarlarını maymunun mürekkebe batırılmış bir kalemi üzerinde dolaştırdığı bir sayfa kâğıda benzetmeye bir hayli yardımcı oluyordu.

Ayrıca, hücrenin bütünü genel bir başıboşluk, bir ören görünümü sergiliyordu; mutfak eşyasının

derbederliği buranın efendisinin bir hayli zamandan beri başka işler yüzünden bunlardan uzaklaştığını düşündürüyordu.

Bununla birlikte, garip resimlerle süslü büyük bir elyazmasının üzerine eğilen bu efendi düşüncelerine durmadan takılan bir fikirle eziyet çekiyormuş, bunu bir türlü kafasından atamıyormuş gibiydi; bu daha doğrusu Jehan'ın, ağabeyinin yüksek sesle düş gören bir ham hayalci gibi, ara sıra bağırdığını işitince vardığı bir yargıydı:

"Evet, Manou öyle söyler, Zerdüş de onu öğretirdi, güneş ateşten doğar, ay güneşten. Ateş büyük bütünü ruhudur. Onun basit atomları boyuna, sonsuz akımlarla yeryüzüne dökülür, akar ve yayılır. Bu akımlar, gökyüzünde kesiştikleri noktalarda ışık doğururlar; yeryüzünde kesişme noktalarında altın üretirler. Işıkla altın aynı şeydir: Somut halde ateş. Aynı maddenin görülebilenden . dokunulabilene; akışkandan katıya; su buharından buza olan ayrımıdır, başka hiçbir şey değil. Bunlar hiç de düşlem değildir, doğanın genel yasasıdır bu. Ama ne var ki, bu genel yasanın gizemini bilime çekmek için ne yapmalı acaba? Nasıl! Elime yayılan bu ışık, altın, öyle mi? Belirli bir kurala uyarak genişleyen şu aynı atomlar! Nasıl etmeli? Kimisi bir güneş ışınını toprağa gömmeyi düşündü. İbn-i Rüşd... evet, evet, İbn-i Rüşd. Bu İbn-i Rüşd Kordoba'daki büyük Müslüman cemaatinin camisinde, soldaki ilk filayağının dibine bunlardan bir tanesini gömdü; ne var ki, çalışmanın başarıya ulaşır ulaşmadığını anlamak için mahzen ancak sekiz bin yıl sonra açılacaktır."

"Hay aksi şeytan!" diye söylendi Jehan kendi kendine. "Bir altın lirayı beklemek için pek uzun bir zaman, doğrusu ya!"

Başdiyakoz dalgın dalgın sürdürdü:

"...Kimisi de Sirius yıldızının bir ışınıyla çalışmanın daha doğru olduğunu düşündü. Ne var ki, bu ışını saf olarak ele geçirmek pek güç, çünkü gelip ona karışan birçok yıldızın varlığını da hesaba katmak gerekir. Flamel'e gelince, o doğrudan doğruya yeryüzündeki ateşle çalışmanın daha kolay olduğunu söyler. Flamel, bu işe ne kadar uygun, önceden saptanmış bir ad! "*Flamma!*"^[121] Evet, ateş. Hepsi bu kadar işte. Elmas kömürün içinde, altın ateşin içinde. Evet ama, onu oradan nasıl çıkarmalı? Magistri'nin söylediğine göre, çalışma sırasında anılması bu iş için yeterli olan öyle tatlı, öyle gizemli bir sihir dolu cazip kadın adları varmış ki! Bu konuda Manou'nun söylediklerini okuyalım: "Kadınların saygı gördükleri yerlerde tanrılar hoşnuttur; onların hor görüldüğü yerde Tanrı'ya dua etmek faydasızdır. Bir kadının ağzı lier zaman saftır; bu, akan bir sudur, bir güneş ışınıdır. Bir kadının adı sevimli, tatlı, düşsel olmalıdır; uzun sesli harflerle bitmeli, kutsanmış sözcüklere benzemelidir." Evet, bilge bilginin hakkı var; gerçekten de, Maria, Sophia, Esmeral... Tüh, lanet olsun! Hep bu düşünce!"

Kitabı hışımla kapadı.

Kendisini tedirgin eden bu düşünceyi kovmak istermiş gibi elini alnından geçirdi. Sonra masanın üzerinden bir çiviyle, sapı sihirli harflerle garip biçimde boyanmış küçük bir çekiç aldı.

Başdiyakoz acı bir gülümsemeyle:

"Bir süreden beri bütün deneylerimde başarısızlığa uğruyorum!" dedi. "Bir saplantı beni eline

geçirdi, ateşten bir damga gibi beynimi dağlıyor. Sadece lambası fitilsiz, yağsız yanan Cassiodorus'un gizini ele geçiremedim. Oysa pek basit bir şey bu!"

Jehan ağzının içinde:

"Vay canına!" diye söylendi.

Rahip sürdürdü: "...Demek ki, bir adamı zayıflatıp deli etmek için sefil bir tek düşünce yetiyor! Ah! Claude Pernelle benim bu halimle ne kadar alay ederdi, o kadın ki Nicolas Flamel'i büyük yapıtını devam ettirmekten bir an bile durduramamıştı! Ne demek! Zechiele'nin sihirli çekicini elimde tutuyorum! O korkunç hahambaşının hücresinin derinlerinden, bu çekiçle bir çiviye her vuruşunda mahkûm ettiği düşmanlarından birini, isterse iki bin fersah ötede olsun, onu yutuveren toprağın altına tam bir kulaç batırıyordu. Bir akşam bu keramet sahibi kişinin kapısını dikkatsizce çarptığı için Fransa kralı bile kendi Paris'inin sokaklarında diz kapağına kadar toprağa gömüldü. Bu tam üç yüzyıl önce oldu. Ee, peki, çekiç ve çivi bende; bunlar benim elimde taş yontucunun elindeki araçlardan hiç de daha korkunç değil. Söz konusu olan da sadece Zechiele'nin çivisinin üzerine vururken söylediği sihirli sözcüğü bulmak!"

"Çocuk oyuncuğu!" diye aklından geçirdi Jehan.

Başdiyakoz öfkeyle: "Dur bakalım, hele bir deneyelim" diye sözlerini sürdürdü. "Eğer başarırım çivinin başından mavi kıvılcım fışkırdığını göreceğim. Emen-hetan! Emen-hetan! Hayır, bu değil. Sigeani! Sigeani! Bu çivi Phoebus adını taşıyan kimsenin mezarını açsın!.. Lanet olsun! Hep o... hep aynı düşünce!"

Ve öfkeyle çekici attı. Sonra koltuğun içine, masanın üzerine öylesine bir yığıldı ki muazzam arkılığı ardında Jehan onu gözden yitirdi. Birkaç dakika, sadece, bir kitabın üzerinde titreyerek büzülen yumruğunu görebildi.

Birdenbire Dom Claude ayağa kalktı, bir keski aldı, sessizce duvara büyük harflerle şu Grekçe sözcüğü kazıdı:

'AN'ΑΓKH

Jehan kendi kendine, "Ağabeyim çıldırmış," diye söylendi; "*Fatum*"^[122] diye yazsa çok daha yerinde olurdu. Herkes Grekçe bilmek zorunda değil ki!"

Başdiyakoz döndü, koltuğuna oturdu ve başı ağır ve ateşler içinde yanan bir hastanın yaptığı gibi kafasını ellerinin üzerine koydu.

Öğrenci şaşkın şaşkın ağabeyini inceliyordu. Kendisi yüreğini açık tutar, dünyada yasa diye ancak doğanın saf yasasına uyardı; tutkuların eğilimleri üzerinde akmasına karşı koymazdı, büyük heyecanlar gölünde her sabah öylesine bol bol yeni arklar açıyordu ki, onun gölü hep kupkuruydu. Bu nedenle, delikanlı şu insan tutkuları denizinin bir çıkıştan yoksun edildiği zaman nasıl bir şiddetle köpürüp kaynadığını, nasıl biriktiğini, nasıl kabardığını, nasıl taşıdığını, yüreği ne derece oyduğunu, setlerini yıkıp, yatağını çatlatıncaya kadar nasıl iç hıçkırıklarla, boğuk titremelerle patladığını

bilmiyordu. Claude Frollo'nun sert ve dondurucu dış görünüşü, şu sarp, aşılmaz, soğuk erdem yüzeyi Jehan'ı hep aldatmıştı. Etna Dağı'nın karlarıyla kaplı şu yüzün altında ne derece kaynar, şiddetli, derin lavlar bulunduğunu neşeli, kaygısız öğrenci asla düşünmemişti.

Bunları birdenbire ayırımsadı mı, bilmiyoruz; ama bütün havailiğine karşın, görmemesi gerekeni gördüğünü, ağabeyini ruhunun en gizli davranışlarından birinde habersizce yakaladığım ve Claude'un bunun ayırında olmaması gerektiğini çok iyi anladı. Kardeşinin başlangıçtaki hareketsizliğine yeniden gömüldüğünü görünce, yavaşçacık başını geri çekti, yeni gelen ve geldiğini haber veren bir kimse gibi, kapının arkasında birtakım gürültüler yaptı.

Hücrenin içinden Başdiyakoz:

"Girin!" diye bağırdı. "Ben de sizi bekliyordum. Anahtarı mahsus kapının üzerinde bıraktım. Buyurun, üstat Jacques."

Öğrenci cesaretle içeri girdi. Böyle bir yerde, böyle bir ziyaretin fazlasıyla rahatsız ettiği Başdiyakoz, oturduğu koltukta ürperdi.

"Nasıl! Jehan, sen misin?"

Jehan o kıpkırmızı, küstah ve neşeli yüzüyle:

"Eh!" dedi, "Önünde sonunda gene de biri," dedi.

Dom Claude'un yüzü yeniden ciddi ifadesine bürünmüştü.

"Ne yapmaya geldiniz buraya?"

Öğrenci terbiyeli, alçakgönüllü ve acıklı bir tavır takınmaya çalışarak ve masum bir halle başlığını ellerinde döndürerek:

"Ağabeyciğim," dedi, "sizden bir ricada bulunmaya..."

"Ne?"

"Pek büyük bir gereksinme duyduğum bir ahlâk dersi istemeye geldim," diyen Jehan, "Daha da çok gereksinme duyduğum bir parça para istemeye," diye eklemeye cesaret edemedi. Cümlesinin bu son bölümü yayımlanamadı.

Başdiyakoz soğuk bir sesle:

"Efendi, sizden hiç hoşnut değilim," dedi.

Öğrenci, "Çok yazık!" diyerek içini çekti.

Rahip Claude koltuğunu çeyrek daire döndürdü ve gözlerini Jehan'a dikerek:

"Sizi gördüğüme çok memnun oldum," dedi.

Bu korkunç bir konuya giriş demektir. Jehan zorlu bir çarpışmaya hazırlandı.

"Jehan, bana her gün sizin hakkınızda yakınmalar getiriyorlar. Küçük Vikont Albert de Ramonchamp'ı sopayla yaraladığınız o dövüşme nedir öyle?..."

Jehan, "Aman canım!" dedi, "ne büyük şey! Atını çamurların içinde koşturup öğrencileri yukarıdan aşağı çamura bulayarak eğlenen beş para etmez bir maiyet beyzadesi!"

Başdiyakoz üsteledi: "Giysilerini yırttığınız şu Mahiet Fargel olayı nedir? *'Tunicam dechiraverunt'*^[123] diyor şikâyet mektubu."

"Adam sen de! Montaigu'nün kötü bir hırkası! Hepsi bu kadar işte!"

Şikâyet "tunicam" diyor, "cappettam" demiyor. Latince biliyor musunuz?"

Jehan buna yanıt vermedi.

Rahip başını sallayarak:

"Evet!" diye üsteledi. "İşte öğrenim ve yazın bu derecelere düştü şimdi. Latince şöyle böyle biliniyor, Süryanice hiç bilinmiyor, Grekçeden öylesine nefret ediliyor ki, en bilginler için bile sözcüğü okumadan atlamak hiç de bilgisizlik sayılmıyor da deniliyor ki: *'Graecum est, non legitur.'*"^[124]

Öğrenci korkusuzca ve kararlı bir tavırla gözlerini kaldırdı:

"Saygıdeğer ağabeyciğim, şurada, duvarda yazılı olan şu Grekçe sözcüğü güzel Fransız diliyle açıklamama izin verir misiniz?"

"Hangi sözcük?"

"AN'ΑΓKH"

Bir yanardağın gizli sarsıntılarını dışarıya bildiren duman tutamı gibi, Başdiyakoz'un sapsarı yanaklarına hafif bir kızılık yayılıverdi. Öğrenci bunu belli belirsiz ayımsadı.

Ağabey büyük bir çabayla:

"Ee, Jehan," diye kekeledi, "bu sözcüğün anlamı nedir?"

"YAZGI"

Dom Claude gene sapsarı kesildi, öğrenci de kaygısız tavrıyla sürdürdü.

"Şu biraz yukarıdaki, aynı elin kazıdığı Grekçe 'anagneia' sözcüğü de 'kirlilik'. Görüyorsunuz ki,

Grekçemizi az buçuk biliyoruz."

Başdiyakoz hiç sesini çıkarmadan duruyordu. Bu Grekçe dersi onu dalgınlaştırmıştı. Şımarık bir çocuğun bütün inceliklerine sahip olan küçük Jehan isteğini ortaya atma zamanının geldiğine karar verdi. Böylece, son derece tatlı bir sesle söze başladı:

"Ağabeyciğim, haklı bir davada bilmem hangi delikanlılara ve yumurcıklara, 'quibusdam mormosetis'e savrulan birkaç kötü tokat ve yumruk için bana bu korkunç suratı takınacak kadar mı benden nefret ediyorsunuz? Görüyorsunuz ya, Claude ağabeyciğim, Latincemi de biliyorum pekâlâ."

Ne var ki, bütün bu okşayıcı yüze gülücülüğün ağabeyde alışılakelen o her zamanki etkisi görülmedi. Üç başlı cehennem bekçisi köpek ballı pastayı ısırılmıyordu. Başdiyakoz'un alnından tek bir çizgi bile silinmedi.

Sert bir sesle, "Sözü nereye getirmek istiyorsunuz?" dedi.

Jehan yüreklilikle, "Aa, evet, konuya gelem! Sorun şu!" dedi. "Paraya gereksinmem var."

Bu küstah açıklama karşısında, Başdiyakoz'un yüzü tam anlamıyla öğüt verici babacan bir ifadeye büründü.

"Biliyorsunuz ki, Bay Jehan, bizim Tirechappe Malikânesi, yirmi evin haracıyla gelirini üst üste korsanız, bize ancak otuz dokuz Paris lirası, on bir metelik, altı dinar getiriyor. Paclet Kardeşler zamanına göre yarı yarıya daha çok; ama gene de fazla bir şey değil."

Jehan ayak direyerek, "Paraya kesinlikle gereksinmem var," dedi.

"Biliyorsunuz ki, ruhani mahkeme bizim yirmi bir evin tam piskoposluk tımarının içine düştüğüne ve bunu ancak sayın piskoposa altı Paris lirası değerinde yaldızlı gümüş iki mark ödeyerek satın alabileceğimize karar verdi. Oysa, bu iki markı henüz bir araya getiremedim. Bunu siz de biliyorsunuz.

Jehan tam üçüncü kez, "Ben paraya gereksinmem olduğunu biliyorum," diye yineledi.

"Peki, bu parayı ne yapacaksınız?"

Bu soru Jehan'ın gözlerinde bir umut ışığı parlattı. Yüze gülücü ve tatlı tavrına büründü hemen:

"Bakın, sevgili Claude ağabeyciğim, size hiç de kötü bir niyetle başvurmuyorum. Sizin paracıklarımızla meyhanelerde hovardalık etmeye, Paris sokaklarında altın sırma işlemeli bir palto ve peşimde uşağımla, 'cum meo laquasio', gezinmek söz konusu değil. Hayır, ağabey; bu parayı bir hayır işi için istiyorum."

Claude bir parça şaşırarak:

"Hangi hayır işi?" diye sordu.

"Arkadaşlarımdan ikisi dindar bir yoksul dul kadının çocuğu için kundak takımı almak istiyorlar. Sevaptır. Üç florine mal olacak, ben de kendi payıma düşeni vererek katkıda bulunmak istiyorum."

"O iki arkadaşınızın adları nedir?"

"Tepeleyici Pierre ve Palaz-Yiyen Baptiste."

Başdiyakoz, "Hımmm!" dedi. "İşte, bir büyük mihraba bir humbara topunun yakıştığı kadar hayır işlerine yaraşan adlar." Doğruyu söylemek gerekirse, Jehan pek yersiz arkadaş adları seçmişti. Bunun çok geç ayırında oldu.

Akıllı, zeki Claude, "Sonra da," diye üsteledi, "üç florine mal olacak bu kundak takımı nasıl şey öyle? Hem de dindar bir kadının çocuğu için! Ne zamandan beri dul ve yoksul kadınların çocukları kundağa konuluyor?"

Jehan bir kez daha buzları kırdı:

"Peki öyleyse! Evet, bu akşam Val-d'Amour'da Isabeau la Thierrye'yi seyretmeye gitmek için paraya gereksinmem var!"

"Pis sefil!" diye haykırdı rahip.

"Anagneia," dedi Jehan da.

Öğrencinin belki de muziplik olsun diye hücrenin duvarından aldığı bu söz rahip üzerinde garip bir etki yaptı. Adam dudaklarını ısırды ve öfkesi yüzünün kırmızılığı içinde yatıştı. Bunun üzerine Jehan'a:

"Gidin buradan," dedi. "Birisini bekliyorum."

Öğrenci bir çaba daha gösterdi:

"Claude ağabeyciğim, hiç olmazsa karnımı doyurmak için bana bir küçük Paris lirası olsun verin."

Dom Claude, "Gratien'in 'Papalık Fetvaları'nın neresindesiniz?" diye sordu.

"Defterlerimi yitirdim."

"Latin edebiyatının neresine geldiniz?"

"Horatius kitabımı çaldılar."

"Aristoteles'te nereye kadar geldiniz?"

"Aa, sahi, ağabey! Sapkınlık mezhebindekilerin hatalarını her zaman Aristoteles metafiziğinin çalılarına gizlediklerini söyleyen şu ulu rahip kimdi, kuzum? Lanet olsun Aristoteles'e! Ben dinimi

onun metafiziğinde parçalayıp yaralamak istemiyorum." Başdiyakoz, "Delikanlı!" diye sözlerini sürdürdü, "Kral'ın son gelişinde Philippe de Comines adında bir soylu kişi vardı, atının haşası üzerinde size düşünmenizi öğütleyeceğim şu özdeyiş vardı; *Qui non laborat non manducet.*"^[125]

Öğrenci, parmağı kulağında, gözü yere dikili, öfkeli bir suratla, bir süre sesini çıkarmadan durdu. Sonra birdenbire, bir kuyruksallayan kuşunun canlı çevikliğiyle Claude'a doğru döndü.

"Demek ki, benim iyi yürekli ağabeyciğim, ekmekçiden bir parça kuru ekmek almak için bir meteliği de bana çok görüyorsunuz, öyle mi?"

"Qui non laborat non manducet."

Başdiyakoz'un bu acımasız yanıtı üzerine Jehan, hıçkırarak ağlayan bir kadın gibi, başını ellerinin içine gömdü, büyük bir üzüntü ifadesiyle bir şeyler haykırdı: "Otototototay!"

Bu çılgınca çıkış karşısında pek şaşırın Claude:

"Bu da ne demek böyle, Efendi?" diye sordu.

Öğrenci, "Ee, peki, ne var yani?" dedi. Bir yandan da, gözyaşlarının kızarıklığını vermek için yumruklarını bastırıldığı küstah gözlerini Claude'a dikmişti. "Grekçe bu! Eschyle'in acıyı çok iyi belirten ölçülü bir sözü."

Sözün burasında öylesine maskara ve öylesine çingiraklı bir kahkaha kopardı ki, rahibi gülümsetti. Bu, gerçekten de Claude'un hatasıydı; bu çocuğu bu kadar şımartacak ne vardı?

Bu gülümsemeyle yüreklenen Jehan:

"Ah, benim iyi yürekli Claude ağabeyciğim!" dedi. "Şu tabanı delik ayakkabılarıma bir bakın. Dilini çıkarın pabuçlardan daha trajik bir şey var mıdır bu dünyada?"

Başdiyakoz çabucak ilk sertliğine dönmüştü: "Size yeni potinler yollarım; ama para asla."

Jehan, "Ah, ağabeyciğim, bir tek liracık, n'olursunuz!" diye sürdürdü sözlerini yalvararak. "Söz veriyorum, Gratien'i ezbere öğreneceğim, Tanrı'ya inanacağım, gerçek bir bilim ve erdem Pythagoras'ı olacağım. Ama n'olur, lütfen, bir tek liracık! Şurada, ta karşımda bir yabancıdan ya da bir rahip burnundan daha karanlık, daha pis kokulu açık ağızıyla duran açlığın beni ısırmasını mı istiyorsunuz yoksa?"

Dom Claude kırışık başını salladı; "Qui non laborat..."

Jehan onun sözünü tamamlamasına fırsat vermedi:

"Pekâlâ öyleyse!" diye bağırdı. "Canım cehenneme! Yaşasın neşe! Meyhaneye gideceğim, dövüşeceğim, şarap çanaklarını kıracağım, gidip kızlarla buluşacağım! Var mı daha diyeceğin!" Bunları söyledikten sonra, başlığını duvara fırlattı, parmaklarını da kastanyet gibi şaklattı.

Başdiyakoz kaygılı bir tavırla ona baktı.

"Jehan, sizin hiç ruhunuz yok."

"Öyleyse, Epicurius'a göre, adı olmayan bir şeyden yapılmış bir bilmem neden yoksunum ben."

"Jehan, ıslah olmayı ciddi bir biçimde düşünmeniz gerek."

Öğrenci, sırasıyla bir ağabeyine, bir de fırındaki imbiklere bakarak:

"Aa! Yoo!" diye bağırdı. "Burada her şey, düşünceler de, şişeler de boynuzlu demek ki!"

"Jehan, çok kaygan bir eğimin üzerindesiniz. Nereye gittiğinizi biliyor musunuz?"

"Meyhaneye," dedi Jehan.

"Meyhane ibret direğine götürür."

"O da bir başkası gibi bir fener direğidir. Kim bilir, belki de Diojen bununla aradığı adamı bulurdu."

"İbret direği darağacına götürür."

"Darağacı bir ucunda bir insan, öbür ucunda da bütün dünya olan bir terazidir."

"Darağacı cehenneme götürür."

"O büyük bir ateştir."

"Jehan, Jehan, sonu fena olur."

"Başlangıcı iyi olmuş olur."

Tanı o sırada merdivende bir ayak sesi işitildi.

Başdiyakoz bir parmağını dudaklarına götürerek:

"Sus!" dedi. "İşte üstat Jacques geliyor." Sonra da alçak sesle, "Dinleyin, Jehan," diye ekledi. "Burada görüp işittiklerinizden hiçbir zaman, hiç kimseye bir şey söylemeyin. Çabucak şu fırının altına saklanın ve sakın sesinizi çıkarmayın."

Öğrenci fırının altına saklandı. Orada aklına parlak bir fikir geldi.

"Claude ağabey, aklıma geldi, sesimi çıkarmamam için bir florin isterim."

"Susst! Söz veriyorum."

"Bunu bana hemen vermelisiniz."

Başdiyakoz öfkeyle ona kesesini atarak:

"Al öyleyse!" dedi.

Jehan fırının altına sokuldu ve kapı açıldı.

Karalar Giyinmiş İki Adam

İçeri giren adamın kara bir cüppesi, karanlık bir yüzü vardı. Pekâlâ tahmin edebileceğiniz gibi, her şeyi kendi isteğince görüp dinleyebilecek şekilde köşesine yerleşen dostumuz Jehan'ın ilk bakışta gözüne çarpan şey, bu yeni gelen kimsenin giysisinin de, yüzünün de son derece üzgün oluşuydu. Bununla birlikte, bu yüze yayılan bir yumuşaklık, bir tatlılık vardı; ama bu bir kedi ya da yargıç yumuşaklığı idi, tatsız, yavan bir yumuşaklıktı. Saçları bir hayli ağarmıştı, yüzü buruşuk, yaşı altmışa yakındı; gözlerini kırpıştırıyordu; adamın kaşları beyaz, dudakları sarkık, elleri iriydi. Jehan adamın ne menem şey olduğunu, yani hiç kuşkusuz bir hekim ya da bir adliyeciyi olduğunu anlamıştı. Adamın burnu ağzından çok uzaktaydı ki bu, ahmaklık işaretidir. Öğrenci bütün bunları görüp saptadıktan sonra, bu kadar rahatsız bir durumda, böylesine sevimsiz kimselerle geçireceği o bitip tükenmek bilmeyen zamana üzülenek, deliğine iyice büzüldü.

Bu arada Başdiyakoz bu adam gelince ayağa bile kalkmamıştı. Gelene kapının yanında duran bir iskemleye oturmasını işaret etti. Daha önceki bir düşüncenin devamına benzeyen birkaç dakikalık sessizlikten sonra ona koruyucu bir sesle:

"Günaydın, üstat Jacques," dedi.

Karalar giyinmiş adam da:

"Günaydın, üstadım!" diye yanıt verdi.

Bu, bir yanda "üstat Jacques" ile öbür yanda "üstadım" sözcüklerinin söylenişlerindeki iki tarzda, "sayın bay"la "bay" arasındaki, "domine" ile "domne" arasındaki ayrım vardı. Bu hiç kuşkusuz üstatla çırağının karşılaşmasıydı.

Üstat Jacques'ın bozmaktan çekindiği yeni bir sessizlikten sonra, Başdiyakoz:

"Ee, başarabiliyor musunuz?" diye sordu.

Beriki üzgün bir gülümsemeyle:

"Ne yazık ki, hayır, üstadım," dedi. "Hâlâ üflüyorum. İsteddiğiniz kadar kül. Ama bir tek altın kıvılcımı bile yok."

Dom Claude bir sabırsızlık işareti yaptı.

"Ben size onu sormuyorum, üstat Jacques Charmolue. Şu sizin sihirbazın davasını soruyorum. Sayıştay kâhyasının adı Marc Cenaine mi demiştiniz? Büyücülüğünü itiraf ediyor mu? Soruşturma işinize yaradı mı?"

Üstat Jacques hep o üzgün gülümsemesiyle:

"Ne yazık ki, hayır," diye yanıtladı. "O avuntuyu henüz elde edemedik. Bu adam bir çakıl taşı."

Onu Marche-aux-Pourceaux'da fokur fokur kaynatsak, gene de ağzından bir tek sözcük koparamayız. Bununla birlikte, gerçeğe ulaşmak için hiçbir şeyden kaçınmıyoruz. Adam şimdiden paramparça oldu. Şu yaşlı komik Plautus'un dediği gibi, Saint-Jean'ın bütün otlarını kullanıyoruz:

*Advorsum stimulos, laminas, crucesgue, compedesgue,
Nervos, catenas, canceres, numellas, pedicas, boias.* [\[126\]](#)

Hiçbir yarar sağlamıyor. Bu adam korkunç! Ne diyeceğimi bilemiyorum, sözcük bulamıyorum."

"Evinde yeni hiçbir şey bulamadınız mı?"

Üstat Jacques kemerinde asılı duran kesesini karıştırarak: "Bulmaz olur muyuz, bulduk elbette," dedi. "Şu parşömen kâğıdını bulduk. Üzerinde bizim anlamadığımız sözcükler var. Oysa cinayet davası avukatı B. Philippe Lheulier biraz İbranice biliyor, Brüksel'de Kantersten Sokağı'ndaki Yahudiler davasında öğrenmiş."

Bunları derken, üstat Jacques parşömeni açıyordu. Başdiyakoz, "Verin bana," dedi, sonra yazılara bir göz atarak, "Safi büyü, üstat Jacques!" diye haykırdı. "Emen-hetan! Cadıların, büyücülerin cumartesi gecesi toplantısına geldiklerindeki haykırışlarıdır bu. *'Ter ipsum, et cum ipso, et in ipso!*' [\[127\]](#) Şeytanı cehennemde yeniden kilit altına alan buyruktur bu. 'Hax, pax, max.' Bu da Hekimlikle ilgili bir söz. Kuduz köpeklerin ısırmasına karşı bir formül. Üstat Jacques! Siz kilise mahkemesinde kralın vekilisiniz, bu parşömen korkunç bir şey."

"Adamı yeniden sorguya çekeriz," dedikten sonra, Üstat Jacques yeniden kesesini karıştırarak, "Bir de bakın," diye ekledi, "Marc Cenaine'in evinde ne bulduk."

Rahip Claude'un fırının üzerini dolduran kaplar ailesinden bir kaptı bu. Başdiyakoz:

"A! Bir simya potası!" dedi.

Üstat Jacques o çekingen ve beceriksiz gülümsemesiyle:

"Size şunu itiraf edeyim ki," dedi, "bunu fırın üzerinde denedim, benimkinden daha fazla bir başarı elde edemedim."

Başdiyakoz kabı incelemeye başladı:

"Potanın üzerine neler kazımış? Och! Och! Pireleri kaçırın bir sözcük! Şu Marc Cenaine bilgisizin biri! Bununla altın yapamayacağınıza pekâlâ inanırım! Yazın yatak odanıza koymaya yarar ancak, hepsi o kadar!"

Kralın dava vekili:

"Madem ki burada hatalardan söz ediyoruz," dedi, "yukarı gelmeden önce aşağıdaki büyük cümle kapısını inceledim. Siz, sayın üstadım, kapıdaki maden işlemenin Hotel-Dieu tarafında bulunduğu, Notre-Dame'ın ayağının dibindeki yedi çıplak resimden topuğunda kanatlar bulunanın Mercurius olduğuna kesinlikle emin misiniz?"

Rahip, "Evet," diye yanıt verdi. "Bunu Augustin Nypho, hani kendisine her şeyi öğreten sakallı bir şeytanın sahibi şu İtalyan doktor yazıyor. Zaten, aşağı ineceğiz, ben size bunu kitaptan anlatırım."

Charmolue yerlere kadar eğilerek:

"Çok teşekkür ederim, üstadım," dedi. "Bakın, az daha unutuyordum! Şimdi aklıma geldi: Küçük büyücü kızı ne zaman yakalatmamı istersiniz?"

"Hangi büyücü kızı?"

"Sizin çok iyi tanıdığımız şu Çingene kızı; kilise mahkemesinin yasağına karşın gelip her gün avluda dans eden Çingene! Bir keçisi var ki Picatrix gibi matematik biliyor, okuyup yazıyor; boynuzları da şeytanın boynuzları gibi; bütün Çingene milletini astırmaya yetecek bir keçi. Dava hazır bile. Yakında tamam olur, görürsünüz! Şeytan beni çarpsın ki, çok güzel bir yaratık bu oyuncu kız! Dünyanın en güzel kara gözleri onda! Mısır'ın değerli iki elması. Ne zaman işe başlayacağız?"

Başdiyakoz'un benzi sapsarı kesilmişti. Duyulur duyulmaz bir sesle:

"Ben size bildiririm," diye kekeleydi. Sonra da zorlukla konuşarak, "Siz Marc Cenaine ile ilgilenin," diye sürdürdü.

Charmolue gülümseyerek:

"Merak etmeyin," dedi. "Şimdi döner dönmez onu yeniden meşin işkence şiltesine bağlatırım. Ama pek yaman bir adam! Benden daha büyük elleri olan Pierrat Torterue'yü bile yoruyor. Şu usta Plautus'un dediği gibi:

Nudus vincetus, centum pondo, es quando pendes per pedes. [\[128\]](#)

İşkence bocurgatta sürecek! Bu, elimizde olanın en iyisi. O da oradan geçecek."

Dom Claude derin bir düşünceye dalmış gibiydi. Charmolue'ye doğru döndü.

"Pierrat Efendi... Yani Jacques Efendi demek istedim, Marc Cenaine ile ilgilenin."

"Peki, peki. Dom Claude. Zavallı adam! Mummol gibi acı çekmiş olacak. Büyücülerin cumartesi ayinine gitmek de nereden aklına gelmiş, bilmem ki! Bir sayıştay kâhyasının Charlemagne'ın metnini bilmesi gerekirdi: *Stryga vel masca!* [\[129\]](#) Küçük kıza gelince, –onların dediği gibi, Esmeralda– emirlerinizi bekleyeceğim. Ah! Cümle kapısının altından geçerken, kilisenin girişinde görülen düz renkli bahçıvan resminin de ne anlam taşıdığını bana anlatırsınız! 'Tohum ekici' değil mi o? Hey, üstat, siz hangi düşüncelere daldınız böyle?"

Kendi iç evrenine dalan Dom Claude onu artık dinlemiyordu. Charmolue rahibin baktığı yöne gözlerini çevirince onun, dalgın dalgın, pencereyi kaplayan bir örümcek ağma gözlerini dikmiş, baktığını gördü. O sırada, mart güneşini arayan şaşkın bir sinek gelip de ağlara atıldı, oraya yapıştı. Ağının sallandığını duyunca iri örümcek hızla ortadaki hücrelerinden dışarı çıktı, sonra da bir

sıçrayışta sineğin üzerine atıldı; onu ön ayaklarıyla bükerken iğrenç iğnesiyle de kafasını kurcalıyordu.

Kralın kilise mahkemeleri vekili, "Zavallı sinek!" dedi ve onu kurtarmak amacıyla elini kaldırdı. Başdiyakoz sıçrayarak uyanmış gibi, titreyen bir şiddetle onun kolunu tuttu.

"Üstat Jacques," diye bağırdı, "yazgının yerine gelmesine engel olmayın!"

Kralın dava vekili ürkererek geri döndü. Ona, demirden bir kerpeten kolunu yakalamış gibi geldi. Rahibin bakışı sabit, şaşkın, haşın, alev alevdi ve sinekle örümceğin oluşturduğu küçük iğrenç topluluğa dikilip kalmıştı.

Rahip ruhunun ta derinlerinden gelirmişe benzeyen bir sesle:

"Ya! Evet," diye sözlerini sürdürdü. "İşte her şeyin simgesi: Sinek uçuyor; neşe içinde, daha yeni doğmuş; baharı ve açık havayı, özgürlüğü arıyor. Evet ya! Ne var ki, uğursuz pencereye çarpmayagörsün, oradan hemen örümcek çıkar, iğrenç pis örümcek! Zavallı oyuncu kız! Yazgısı önceden çizilmiş zavallı sinek! Üstat Charmolue, sakın engel olmayın! Yazgı bu! Ne yazık ki, Claude, örümcek sensin. Claude sen aynı zamanda sineksin de! Bilime, ışığa, güneşe uçuyordun, ezeli gerçeğin sonsuz aydınlığına ulaşmaktan başka bir tasan yoktu. Ama öbür dünyaya, açıklık, zekâ ve bilim dünyasına açılan göz kamaştırıcı pencereye doğru atılırken, sen ey kör sinek, çılgın bilgin, yazgının ışıkla senin arana gerdiği o incecik örümcek ağını görmedin; hiçbir şey düşünmeden, her şeyi göze alarak kendini oraya attın, sefil çılgın! İşte şimdi de, başın parçalanmış, kanatların kopmuş, yazgının demir telleri arasında çırpınıp duruyorsun! Üstat Jacques! Üstat Jacques! Örümceğe engel olmayın!"

Hiçbir şey anlamadan ona bakakalan Charmolue:

"Emin olun ki elimi bile sürmem," dedi. "Ama üstadım, lütfen kolumu bırakın! Kerpeten gibi eliniz var."

Başdiyakoz onu işitmiyordu; gözlerini pencereden ayırmaksızın:

"Ah! Çılgın!" dedi. "Şu korkunç ağı, o incecik sinek kanatlarıyla parçalayabilseydin bile, ışığa ulaşabileceğini mi sanıyorsun! Ne yazık ki, daha ilerideki şu camı, şu saydam engeli, bütün felsefeleri Gerçek'ten ayıran, tunçtan daha sert olan şu billur duvarı nasıl aşabilirdin? Ey bilimin boş kendini beğenmişliği! Nice bilgin bunca uzaktan uçarak geldi de başını orada parçaladı! Nice bilim sistemi karmakarışık, vızıldayarak şu ebedi cama çarptı!"

Rahip sustu. Onu yavaş yavaş kendiliğinden bilim dünyasına döndüren bu son düşünceler Başdiyakoz'u yatıştırmışa benziyordu. Jacques Charmolue şu soruyu yönelterek onu büsbütün gerçeğin bilincine çekti.

"Üstadım, altın yapmak için ne zaman gelip bana yardım edeceksiniz? Başarıya ulaşmak için sabırsızlanıyorum."

Başdiyakoz acı bir gülümsemeye başını salladı:

"Üstat Jacques, Michel Psellus'ü okuyun: Dialogues de energia et operatione daemonum? Bizim yaptığımız hiç de masum bir iş değil."

Charmolue, "Aman üstadım, yavaş konuşun! Ben de bunun ayırdındayım," dedi. "Ne var ki, yılda otuz gümüş lirayla sadece kilise mahkemesinde kralın vekili olunca, bir parça gizli kimyaya el atmak gerekiyor. Yalnız alçak sesle konuşalım."

Tanı o sırada fırının altından gelen bir çene ve çiğneme sesi Charmolue'nün kuşkulu, kaygılı kulağına çarptı.

"Nedir bu?" diye sordu.

Gizlendiği yerde pek rahatsız durumda olan ve son derece canı sıkılan öğrenci oralarda bayat bir ekmek kabuğuyla, küflenmiş bir parça peynir bulmuş, hem bir avuntu, hem de bir yemek yerine, hiçbir şeye aldırış etmeden, onları yemeğe koyulmuştu. Karnı çok aç olduğundan çok gürültü yapıyor, her lokmayı kuvvetle çiğniyordu; bu da kralın dava vekilini telaşlandırıp kaygıya düşürmüştü.

Başdiyakoz çabucak, "Benim kedi," dedi. "Şunun altında bir sıçanla karnını doyuruyor."

Bu açıklama Charmolue'yü tatmin etti. Saygılı bir gülümsemeye:

"Gerçekten de, üstadım," diye yanıt verdi, "bütün büyük filozofların yakınlık duydukları hayvanlar olmuştur. Servius'un söylediklerini bilirsiniz: *Nullus enim locus sinegenio esâ.*"[\[130\]](#)

Bu arada Jehan'ın yeni bir gürültü yapmasından korkan Dom Claude sayın öğrencisine cümle kapısının birlikte incelemeleri gereken kimi işlemleri bulunduğunu anımsattı da, ikisi birlikte hücreden çıktılar, dizinin çenesinin biçimini almasından ciddi olarak korkan öğrenci de geniş bir "Ohh!" çekti.

VI

Açıkta Söylenen Yedi Küfürün Yaratabileceği Etki

Jehan Efendi deliğinden çıkarken: "*Te deum laudamus!*"^[131] diye haykırdı. "İşte neyse, iki yarasa çekilip gitti. Och! Och! Hax! Pax! Max! Pireler! Kuduz köpekler! Şeytan! Bıktım bunların konuşmalarından! Kafamın içi kilise çam gibi uğulduyor. Bir de üstelik küflü peynir! Haydi bakalım! Aşağı inelim artık, ağabeyimin kesesini alalım, içindeki bütün paraları şişelere çevirelim!"

Değerli kesenin içine sevgi ve hayranlıkla bir göz attı, üstünü başını düzeltti, potinlerini parlattı, külden boz bir renk alan zavallı kolluklarının tozunu silkeledi, ıslıkla bir hava tutturdu, bir iki adım zıpladı, hücrede alınacak bir şeyler kalıp kalmadığını araştırdı, fırının üzerinde şurada burada adi camdan, Isabeau la Thierrye'ye mücevher yerine vermeye yarayacak birkaç muskayı tırtıkladı, en sonunda da, ağabeyinin son bir hoşgörüsüyle, kendisinin de son bir kötülükle açık bıraktığı kapıyı itti ve bir kuş gibi sıçrayarak yuvarlak merdivenden aşağı indi.

Helezonun zifiri karanlıkları içinde, homurdanarak bir köşeye çekilen bir şeyle dirsek dirseğe geldi. Bunun Quasimodo olduğunu tahmin etti. Bu ona o kadar gülünç geldi ki, merdivenin geri kalan bölümünü gülmekten kasıklarını tuta tuta indi. Kilise Alanı'na çıktığında hâlâ gülüyordu.

Kendisini toprak üzerinde bulunca, ayaklarını yere vurdu:

"Oh!" dedi. "Kurban olduğum Paris kaldırımını! Hz. Yakub'un merdivenindeki melekleri bile soluk soluğa bırakacak lanet olasıca merdiven! Nereden aklıma geldi de o gökyüzünü delen taş burgunun içine sokuldum, kuzum! Topu topu da küflenmiş bir parça peynir yemek ve bir tavanarası penceresinden Paris'in çan kulelerini görmek için!"

Delikanlı birkaç adım attı, iki yarasa, yani Dom Claude ile üstat Jacques Charmolue'yü, cümle kapısının bir oymasını hayran hayran seyreder bir durumda gördü. Ayaklarının ucuna basa basa onlara yaklaştı, Başdiyakoz'un alçak sesle Charmolue'ye:

"Kıyıları yaldızlı şu lacivert taşın üzerine bir Hz. Eyüp resmi kazdıran Guillaume de Paris'dir," dediğini işitti. "Hz. Eyüp, kusursuz hale gelmek için denenmesi, hatta çok acı çekmesi gereken kimya taşının üzerinde görünür. Raymond Lulle'ün dediği gibi: '*Sub conservatione formae specificae salva anima.*'"^[132]

Jehan, "Umurumda bile değil," dedi, "para kesesi bende ya!"

O sırada, arkasından, gür ve kuvvetli bir sesin müthiş bir küfür dizisini sıraladığını işitti:

"Tanrı'nın belâsı! Kahrolasıca! Şeytanın arka bacağı! Ölüsü kandilli! Cehennem zebanisi! Şeytan kovalayasıca! Cehennem direği!"

Jehan, "Şeytan çarpsın ki," diye haykırdı, "bu, dostum Yüzbaşı Phoebus'ten başkası olamaz!"

Bu "Phoebus" sözcüğü Başdiyakoz'un kulağına, tam da kralın dava vekiline içinden duman ve bir

kral başı çıkan banyoya kuyruğunu gizleyen ejderhayı anlattığı sırada çarptı. Dom Claude ürperdi, Charmolue'yü büyük bir şaşkınlığa salarak, sözünü zırp diye kesti, arkasına döndü, Gondelaurier Konağı'nın kapısında uzun boylu bir subaya doğru yaklaşan kardeşi Jehan'ı gördü.

Bu, gerçekten de Yüzbaşı Phoebus de Châteaupers'di. Nişanlısının evinin köşesine dayanmış, bir kâfir gibi küfür ediyordu.

Jehan onun elini tutarak:

"Doğrusu ya, Yüzbaşı," dedi, "pek büyük bir coşkuyla sövüp sayıyorsunuz!"

"Hepsini şeytan kovalasın!" dedi.

"Şeytan sizi kovalasın!" diye yanıt veren öğrenci, "Durun bakalım, soylu Yüzbaşım, bu güzel söz taşkınlığı size nereden geldi böyle?"

Phoebus onun elini sallayarak:

"Özür dilerim, dostum Jehan," diye haykırdı. "Parlayan at birdenbire durmaz. İşte ben de dörtnala küfrediyordum. Şu akıllı uslu hanımların evinden geliyorum, oradan çıktığımda hep gırtlığım ağzıma kadar küfür dolu oluyor; onları tükürmek zorundayım, yoksa boğulurum, şeytan çarpsın ki!"

Öğrenci, "Gidip bir şeyler içmek ister misiniz?" diye sordu.

Bu öneri Yüzbaşmayı yatıştırdı.

"Hem de nasıl isterim; ama bende metelik nanay."

"Bende var!"

"Vay canına! Görelim hele bir yol!"

Jehan azamet ve sadelikle, para kesesini Yüzbaşının gözlerinin önünde açtı.

Bu sırada, Charmolue'yü derin şaşkınlıklar içinde, yüzüstü bırakan Başdiyakoz da onların yanına kadar gelmiş, birkaç adım ötede durarak her ikisini de dikkatle inceliyordu. Berikiler kendilerini kesenin seyrine öylesine kaptırmışlardı ki, onun farkında bile olmadılar.

Phoebus, "Jehan, sizin cebinizde bir para kesesi demek, bir kova suda ay demektir," diye haykırdı. "Onu orada görürsünüz; ama orada değildir. Orada sadece gölgesi vardır. Kahretsin! Bahse girerim ki bunların hepsi de çakıl taşıdır!"

Jehan soğukça, "İşte keseme döşediğim çakıl taşları!" dedi.

Sonra da, bir tek sözcük ekmeden, keseyi, yurdunu kurtaran bir Romalı gibi, oradaki bir binek taşının üzerine boşaltdı.

Phoebus, "Ey ulu Tanrım!" diye homurdandı. "Metelikler, mangırlar, gümüşler, dinarlar, Paris metelikleri... daha neler de neler! Göz kamaştırıcı bir şey bu!"

Jehan ağırbaşlı ve heyecansız, öyle duruyordu. Birkaç mangır çamura yuvarlanmıştı. Yüzbaşı, o coşkuyla, onları yerden almak için eğildi. Jehan ona engel oldu:

"Yazıklar olsun, Yüzbaşı Phoebus de Châteaupers!"

Phoebus parayı saydı, gösterişli bir tavırla Jehan'a doğru döndü:

"Jehan, burada tam yirmi üç Paris meteliği olduğundan haberiniz var mı? Coupe-Gueule (Boğazkesen) Sokağı'nda bu gece kimi soydunuz siz, kuzum?"

Jehan sarışın ve bukleli başını arkaya doğru attı, hor gören gözlerini yarı yarıya kısarak:

"Başdiyakoz ve ahmak bir ağabeyim var," dedi.

Phoebus, "Hay şeytanın boynuzu!" diye haykırdı, "Saygıdeğer adam!"

Jehan, "Hadi gidip içelim," dedi.

Phoebus de, "Nereye gidelim?" dedi. "La Pomme d'Eve (Havva'nın Elması)'e mı?"

"Hayır, Yüzbaşım. La Vieille Science (Eski Bilim)'e gidelim. Testereyle kulp kesen yaşlı kadın.^[133] Bu bir sözcük oyunudur. Pek severim böyle şeyleri."

"Sözcük oyunlarına lanet olsun, Jehan! Pomme d'Eve'de şarap daha iyidir. Sonra da, kapının yanında güneşte bir asma var, içki içerken beni eğlendiriyor."

Öğrenci, "Pekâlâ, hadi öyle olsun! Havva ile elmasına gidelim," dedi.

Ve Phoebus'ün koluna girerek, "Şimdi aklıma geldi, azizim Yüzbaşı, az önce Coupe-Gueule Sokağı dediniz. Pek yakışsız bir konuşma biçimi bu. Şimdi artık eskisi gibi yabancı değiliz. Coupe-Gorge Sokağı diyoruz."

Böylece iki arkadaş la Pomme d'Eve meyhanesine doğru yola koyuldular. Bunların daha önce yerden parayı aldıklarını, Başdiyakoz'un da peşlerinden gittiğini söylemeye hiç gerek yok.

Başdiyakoz kaygılı ve şaşkın onların ardı sıra gidiyordu. Gringoire ile görüşmesinden beri lanetli adı bütün düşüncelerine karışan Phoebus bu muydu? Bilmiyordu; ama önünde sonunda bu da bir Phoebus'tü ya. Sadece bu sihirli ad bile Başdiyakoz'un, tasasız iki arkadaşı sessiz ve sinsî adımlarda izlemesine, onların konuşmalarını dinlemesine ve en ufak hareketlerini dikkatli bir kaygıyla incelemesine yetiyordu. Zaten berikiler, gelip geçenlere gizlerini yarı yarıya paylaşmaktan hiç de çekinmeyerek öylesine avaz avaza konuşuyorlardı ki, ne söylediklerini duymaktan daha kolay bir şey olamazdı. Düellodan, kızlardan, şarap testilerinden, çılgınlıklardan söz ediyorlardı.

Bir sokağın dönemecinde, yakınlardaki bir yol kavşağından gelen bir tef sesi kulaklarına çarptı.

Claude Frollo subayın öğrenciye:

"Tüh! Vay canına! Adımlarımızı sıklaştıralım," dediğini işitti.

"O da neden, Phoebus?"

"Çingene kızının beni görmesinden korkuyorum."

"Hangi Çingene kızı?"

"Bir keçisi olan küçük kız."

"Esmeralda mı?"

"Ta kendisi, Jehan. Onun o şeytan çarpası adını hep unutuyorum. Çabuk olalım, beni tanıyiverir. Bu kızın sokakta yanıma gelmesini istemiyorum."

"Onu tanıyor musunuz, Phoebus?"

Sözün burasında Başdiyakoz Phoebus'ün arsız arsız sırıttığını ve Jehan'ın kulağına eğilerek alçak sesle ona birkaç kelime söylediğini gördü. Sonra da Phoebus bir kahkaha attı ve başını utkulu bir tavırla salladı.

Jehan, "Gerçekten mi?" dedi.

Phoebus, "Şeytan beni çarpsın ki gerçek!" dedi.

"Bu akşam mı?"

"Bu akşam."

"Geleceğine emin misiniz?"

"Deli misiniz siz, Jehan? Bu gibi şeylerden hiç şüphe edilir mi?"

"Yüzbaşı Phoebus, siz mutlu bir jandarmasınız!"

Başdiyakoz bütün bu konuşmayı işitti. Dişleri birbirine çarptı. Gözle görülen bir ürperti bütün vücudunu sardı. Bir an durdu, sarhoş gibi, bir binek taşına dayandı, sonra yeniden neşeli iki çapkının peşine düştü.

Onlara yetiştiği sırada, berikiler konuyu değiştirmişlerdi. Avaz avaz eski bir şarkıyı söylediklerini işitti:

"Petits-Carreaux'lu çocuklar
Danalar gibi asılırlar."

VII

Asık Suratlı Rahip

Ünlü la Pomme d'Eve meyhanesi Üniversite'nin içinde, Rondelle Sokağı ile Batonnier Sokağı'nın kesiştiği köşedeydi. Burası, zemin katta, oldukça geniş, pek basık, ortadaki kemer boynu sarı boyalı iri bir desteğe dayanan kubbeli bir salondur; her yanda masalar, duvara asılı parlak, kalaylı maşrapalar vardı; her zaman çok sayıda içki içenle dolu olur, bir sürü kız bulunurdu; sokağa bakan bir camekan, kapısında bir asma, bu kapının üstünde de bir elmayla bir kadın resmi boyanmış, yağmurdan paslanmış, demir bir şiş üzerinde rüzgârda dönen sactan cırlak bir levha görülürdü. Kaldırıma bakan bu bir çeşit firıldak meyhanenin tabelasıydı.

Hava kararıyordu. Yol kavşağı kapkaranlıktı. Mumlarla dolu meyhane, uzaktan, karanlıklar içindeki bir demirhane gibi pırıl pırıldı. Bardakların, tıknmaların, küfürlerin, kavgaların kırık camlardan dışarı taşan gürültüsü işitiliyordu. Salonun sıcaklığının cama yaydığı pus arasından, belirsiz yüzlerce suratın kaynaştığı görülüyordu. Arada sırada da gürültülü bir kahkaha sivrili çıkıyordu. Sokakta kendi işlerine giden insanlar bu parıltılı camın önünden gözlerini oraya çevirmeden geçerlerdi. Yalnız, arada sırada, hırpani kılıklı bir küçük oğlan camın pervazına kadar ayaklarının ucunda yükselip meyhaneye, o zamanlar sarhoşların peşini kovalayan o alaycı eski yuhalamayı fırlatırdı: "Baykuşlar, sarhoşlar, sarhoşlar!"

Bu arada, gürültülü meyhanenin önünde, bir adam, boyuna oraya bakarak, mızraklı bir devriye erinin nöbet kulübesinden ayrılmadığı gibi, oradan uzaklaşmayarak, bıkip usanmadan sakın sakın geziniyordu. Geniş pelerini gözlerine kadar çıkıyordu. Bu pelerini, hiç kuşkusuz, mart gecelerinin soğuşundan korunmak yahut belki de giysilerini gizlemek amacıyla, meyhanenin bitişiğindeki eskici dükkânından yeni almıştı. Arada sırada kurşun kafesli bulanık camların önünde duruyor, dinliyor, bakıyor ve ayağını yere vuruyordu.

En sonunda meyhanenin kapısı açıldı. Onun da beklediği buydu galiba. İçeriden iki sarhoş çıktı. Kapıdan dışarı vuran ışık bir an onların neşeli yüzüne kızıl bir renk verdi. Pelerinli adam sokağın öbür yanında, bir kapının içine gizlenerek, gözetlemesini sürdürdü.

Sarhoşlardan biri, "Şeytan çarpsın hepinizi!" dedi. "Neredeyse saat yediyi çalacak. Benim buluşma saatim de bu."

Arkadaşı da ağırlaşan bir dille:

"Size Mauvaises-Paroles (Kötü-Sözler) Sokağı'nda oturmadığımı söyledim," diye ayak diriyordu, "*Indignus qui inter mala verba habitat.*^[134] Benim evim Jean-Pain-Mollet Sokağı'nda, in vico Johannis-Pain-Mollet. Bunun aksini söylerseniz bir tek boynuzludan daha da boynuzlusunuz! Herkes bilir ki bir ayının sırtına bir kez binen bir daha hiç korkmaz; ama sizin burnunuz hep eğlence kokusu alıyor, tıpkı Saint-Jacques de l'Hopital gibi."

Öbürü de, "Jehan, dostum, siz sarhoşsunuz," diyordu.

Beriki yalpalayarak:

"Bunu söylemek hoşunuza gidiyor; ama Phoebus, Platon'un yüzünün yandan görünüşünün av köpeğine benzediği kanıtlandı."

Hiç kuşkusuz okuyucu daha önceden bizim ahbabları, yüzbaşı ile öğrenciyi tanımıştır. Onları karanlıklar içinden gözetleyen adamın da onları tanıdığı belliydi; çünkü öğrencinin yüzbaşıya yaptırdığı bütün zikzakları ağır adımlarla izliyordu. İçkiye daha alışık olan yüzbaşı bütün soğukkanlılığını koruyordu.

Pelerinli adam dikkatle dinleyince şu ilginç konuşmayı tümüyle işitebildi:

"Hey fitil! Düzgün yürümeye çalışın bir parça, öğrenci efendi. Biliyorsunuz ki sizden ayrılmam gerekiyor. İşte saat yediyi çaldı. Bir kadınla buluşacağım."

"Siz beni bırakın, a canım! Yıldızlar, ateş mızrakları görüyorum ben. Siz tıpkı kahkahadan çatlayan Dampmartin Şatosu gibisiniz."

"Ninemin siğillerinin başı için, Jehan, bu aşırı bir inatla saçmalamaktır, doğrusu ya. Sahi, iyi ki aklıma geldi, Jehan, bir parçacık paranız arttı mı?"

"Pek sayın Rektör efendi, hiç hata yok, küçük bir öldürme, parva boucheria."

"Jehan, dostum Jehan! Biliyorsunuz ki, şu küçükle Saint-Michel Köprüsü'nün ucunda buluşacağım, onu köprü'nün kötü kadını Falourdel'in evinden başka bir yere götüremeyeceğimi ve ona da oda parası vermem gerektiğini de biliyorsunuz. Bıyığı ağarmış ahlâksız kocakarı bana veresiye de yapmaz. Jehan! Lütfen! Rahibin bütün kesesini içtik mi yoksa biz? Bir tek meteliğiniz bile kalmadı mı?"

"Geçen saatleri iyi değerlendirmiş olmak bilinci çok yerinde ve lezzetli bir yemeğin tuzu biberidir."

"Hay senin canın cehenneme, e mi! Yeter bu kadar saçmalık! Bana bakın, şeytanlar götüresice Jehan, bir parça bozuk paranız kaldı mı? Verin onları bana, yoksa üstünüzü başınızı arayacağım, ister Eyüp gibi cüzzamlı olun, ister Sezar gibi uyuz!"

"Efendi, Galiache Sokağı'nın bir ucunda Verrerie Sokağı, öbür ucunda da Tixeranderie Sokağı vardır."

"Peki, evet, benim aziz dostum Jehan, benim zavallı arkadaşım, Galiache Sokağı, evet, peki, pekâlâ. Ama Tanrı aşkına, kendinize gelin. Bir tek meteliğe gereksinmem var, hem de saat yedide."

"Hepiniz susun da şu nakarata dikkat edin:

Fareler kedileri yediği zaman.
Kral Arras'ya senyör olacak;
Büyük ve engin denizin,
Saint-Jean Yortusu'nda donduğu an.
Görülecek ta buzun üstünden,

Arraslıların çıktıkları yerlerinden.

Phoebus, "Pekâlâ dinsizin öğrencisi, ananın barsakları keşke seni boğsaydı da doğmaz olsaydın!" diye bağırdı, sonra da sarhoş öğrenciyi sertçe itti, o da duvara çarparak kaydı ve gevşekçe, Philippe-Aguste'ün kaldırımı üzerine düştü.

Phoebus bir sarhoşun yüreğinden hiçbir zaman ayrılmayan o kardeşçe acıma kalıntısıyla, Jehan'ı, Tanrı'nın inayetinin Paris'in bütün binek taşlarının köşesinde hazır bulundurduğu ve zenginlerin çöp yığını diye hor görerek küçük düşürdükleri o yoksul yastıklarından birinin üzerine ayağıyla yuvarladı. Yüzbaşı, Jehan'ın başını bir lahana koçanının eğik düzlemi üzerine yerleştirdi, öğrenci de hemen o anda şahane bir baso sesiyle horlamaya başladı. Bununla birlikte, yüzbaşının yüreğindeki kin büsbütün sönmemişti. Uyuyan zavallı öğrenciye:

"Çöp arabası geçerken seni de alır giderse, oh, olsun sana!" dedi ve uzaklaştı.

Onun peşinden hâlâ ayrılmayan pelerinli adam, bir an yerde, çöpler içinde yatan öğrencinin önünde durdu; bir kararsızlık içinde bocalıyormuş gibiydi; sonra derin bir iç çekerek, o da yüzbaşının ardından uzaklaştı.

Eğer okurumuz isterse, biz de onlar gibi, Jehan'ı yıldızların hoşgörü dolu bakışları altında uyumaya bırakır, ötekilerin peşine takılırız.

Yüzbaşı Phoebus Saint-Andre-des-Arcs Sokağı'na sapar sapmaz, birisinin peşinden geldiğini ayımsadı. Bir rastlantıyla başını çevirince, arkasından, duvarlara sürünerek ilerleyen, gölge gibi bir şey gördü. Durdu, gölge de durdu. Yeniden yürümeye başladı, gölge de yürüdü. Bu durum Phoebus'ü pek fazla kaygılandırmadı, doğrusu ya. "Adam sen de!" dedi kendi kendine, "Meteliğim bile yok."

Autun Koleji'nin önünde Yüzbaşı mola verdi. Kendisinin "öğrenimim" adını verdiği şeye işte bu okulda başlamıştı. Hâlâ sürüp giden muzip öğrenci alışkanlığıyla, Kardinal Pierre Bertrand'ın cümle kapısının sağında duran yontusuna, Horatius'un taşlamasında, "*Olim truncus eram ficulnus.*"^[135] Priapos'un o kadar acı acı yakındığı o bir çeşit hakareti yapmadan oradan asla geçemezdi. Bunu öyle bir inat ve şiddetle sürdürmüştü ki, "*Eduensis episcopus*"^[136] ibaresi hemen hemen silinmişti. Böylece, her zamanki gibi yontunun önünde durdu. Sokak ıssızdı. Burnu havada, tembel tembel kordonlarını bağladığı sırada, gölgenin ağır adımlarla kendisine doğru yaklaştığını gördü, öyle ağır adımlarla ilerliyordu ki, Phoebus bu gölgenin bir pelerini ve şapkası olduğunu rahat rahat ayımsayacak zamanı buldu. Gölge Yüzbaşının yanına gelince durdu ve Kardinal Bertrand'ın yontusundan daha da kıpırtısız olduğu yerde kaldı. Bununla birlikte, gece bir kedinin gözbebeklerinden çıkan o belirsiz ışıkla dolu bir çift gözü Phoebus'e dikmiş bakıyordu.

Yüzbaşı yürekliydi ve elinde kamayla karşısına çıkan bir hırsızdan pek kaygı duymazdı. Ne var ki, bu yürüyen yontu, taş kesilen bu adam onu buz gibi dondurdu. O sıralarda dünya âlem Paris sokaklarında dolaşan gece serserisi suratsız rahibin bilmem ne türden öyküleriyle çalkalanıyordu. İşte bunlar belli belirsiz belleğinde uyanıverdi. Birkaç dakika şaşkınlık içinde kaldı ve en sonunda gülmeye çalışarak sessizliği bozdu:

"Efendi, eğer umut ettiğim gibi, bir hırsızsanız, ceviz kabuğuna saldıran bir balıkçıl kuşu izlenimi

uyandırıyor sunuz bende. Azizim, ben soylu bir ailenin iflas etmiş oğluyum. Siz bitişige başvurun. Şu okulun iç kilisesinde gümüş takımlar arasında saklanan çok değerli bir haç vardır."

Gölgenin eli pelerinin altından çıktı, bir kartal pençesi ağırlığıyla Phoebus'ün koluna atıldı. Aynı zamanda da gölge konuştu:

"Yüzbaşı Phoebus de Châteaupers?"

Phoebus, "Vay canına!" dedi. "Adımı biliyorsunuz, demek!"

Pelerinli adam o gömütten gelen sesiyle:

"Sadece adınızı bilmekle kalmıyorum," diye sürdürdü. "Bu akşam birisiyle buluşacaksınız."

Pek şaşırın Phoebus, "Evet," dedi.

"Saat yedide."

"Bir çeyrek saat sonra."

"Falourdel Kadın'ın evinde."

"Gerçekten de öyle."

"Saint-Michel Köprüsü'ndeki kötü kadın."

"Pazar duasının dediği gibi, büyük melek Saint-Michel'in."

Hayalet, "Dinsiz kâfir!" diye homurdandı. "Bir kadınla mı?"

"*Confîteor.*"^[137]

"Adı da..."

Phoebus neşeyle, "Esmeralda," dedi. Bütün tatasızlığı yavaş yavaş geri gelmişti.

Bu adı işitince, gölgenin pençesi Phoebus'ün kolunu öfkeyle sarstı.

"Yüzbaşı Phoebus de Châteaupers, yalan söylüyorsun!"

O anda Yüzbaşının alev alev yanan yüzünü, kendisini yakalayan kıskaçtan kurtulacak kadar şiddetle geriye doğru sıçrayışını, elini kılıcına atışındaki soylu ve yiğit tavrını ve bütün bu öfke karşısında pelerinli adamın kaygılı hareketsizliğini herhangi bir kimse görebilseydi, korkardı. Don Juan ile yontunun çarpışmasına benzer bir şeydi bu.

Yüzbaşı, "Hay, şeytan çarpasınca herif!" diye bağırdı. "İşte, bir Châteaupers'in kulağına pek ender olarak saldıran bir sözcük! Bunu bir daha söylemeye cesaret edemezsin."

Gölge hiç istifini bozmadan, zerre kadar heyecanlanmadan:

"Yalan söylüyorsun!" dedi.

Yüzbaşı dişlerini gıcırdattı. O anda, suratsız rahibi, hayaleti, boşınanları, hepsini unutmuştu. Karşısında sadece bir adam ve bir hareket görüyordu. Şiddetli bir öfkenin boğduğu bir sesle:

"Ya! İşte bu pek güzel, doğrusu!" diye kekeleydi. Kılıcını çekti, sonra da öfke de korku gibi insanı titrettiğinden, kekeleyerek:

"Buraya gel! Hemen! Hadi! Kılıçlar! Kılıçlar! Şu taşların üzerine kan dökülmeli!" dedi.

Bu sırada beriki hiç kıpırdamıyordu. Hasımın silahını çektiğini ve sağ ayağını öne uzatarak saldırmaya hazırlandığını görünce, acı acı titreyen sesiyle:

"Yüzbaşı Phoebus," dedi, "randevunuzu unutuyorsunuz."

Phoebus gibi adamların öfkesi saman alevi gibidir, bir damla su bunu hemen söndürmeye yeter. Bu basit sözler Yüzbaşının elinde parlayan kılıcı indiriverdi.

Beriki sürdürdü:

"Yüzbaşı, yarın, öbür gün, bir ay sonra, on yıl sonra, beni, boğazınızı kesmeye hazır karşınızda bulursunuz; ama önce randevunuza gidin."

Phoebus, sanki kendi kendisiyle uzlaşmak istermiş gibi:

"Gerçekten de," dedi, "bunlar, bir kılıçla bir kız, insanın önceden söz verip de buluştuğu sevimli iki şeydir; ama her ikisine de sahip olacakken birini öbürü yüzünden neden kaçıracağımı, anlamıyorum."

Kılıcını kınına yerleştirdi.

Bilinmeyen adam, "Hadi şimdi randevunuza gidin," dedi.

Phoebus biraz sıkılarak, "Beyim, nezaketinize pek çok teşekkür ederim," dedi. "Gerçekten de, yarın Adem Baba giysilerimizde yırtmaçlar, düğme delikleri açmakta hiç de geç kalmış olmayız. Bir süre daha hoş vakit geçirmem için bana izin verdiğinizden dolayı size minnettarım. Sizi şu çirkef deresine uzatıp gene de güzele vaktinde yetişmeyi umuyordum; hem zaten bu gibi durumlarda kadınları bir parça bekletmek uygun düşer. Ne var ki, siz sağlam, dinç birine benziyorsunuz; onun için, eğlenceyi yarına bırakmak daha doğru olacak. İşte böylece, ben de randevuma gidiyorum. Bildiğiniz gibi, saat yedideydi." Sözün burasında Phoebus kulağını kaşıdı: "Hay kör şeytan! Az daha unutuyordum! Kulübenin giriş parasını verecek metelik yok bende, ihtiyar orospu da ücreti peşin ister. Bana hiç güveni yoktur."

"İşte alın ödeyeceğiniz parayı."

Phoebus yabancı adamın soğuk elinin kendi eline geniş bir madeni para sıkıştırdığını hissetti. Bu parayı almaktan, o eli sıkılmaktan kendini alamadı.

"Hay Tanrım!" diye haykırdı. "Siz iyi bir insansınız!"

Adam, "Bir koşulla," dedi. "Hata ettiğimi ve sizin bana gerçeği söylediğinizi kanıtlayın. O kadının gerçekten sizin adım söylediğiniz kadın olduğunu görebileceğim bir köşeye beni gizleyin."

Phoebus, "Ohoo! Bana göre hava hoş, vız gelir!" dedi. "Biz Sainte-Marthe'lı odayı tutacağız. Siz de yandaki köpek kulübesi gibi yerden istediğiniz kadar görebilirsiniz."

Gölge, "Hadi, gelin öyleyse!" dedi.

Yüzbaşı da, "Emrinizdeyim," dedi. "Sizin bizzat Şeytan'ın kendisi olup olmadığınıza bilmiyorum. Ama bu akşam dost olalım. Yarın size bütün borçlarınızı öderim, hem kese borcunu, hem de kılıç borcunu."

İki erkek hızlı hızlı yürümeye koyuldular. Birkaç dakika sonra, ırmağın sesi, o zamanlar evlerle dolu olan Saint-Michel Köprüsü'nün üzerinde bulduklarını onlara bildirdi.

Phoebus arkadaşına, "Önce sizi içeri sokayım, sonra da gidip Petit-Châtelet yakınlarında beni bekleyen güzeli alıp geleyim," dedi.

Arkadaşı buna hiç karşılık vermedi. Yan yana yürüdüklerinden beri bir tek sözcük söylememişti. Phoebus alçak bir kapının önünde durdu ve sertçe vurdu. Kapının aralıklarından bir ışık belirdi. Dişsiz bir ağız:

"Kim o?" diye bağırdı.

Yüzbaşı, "Tanrı'nın cezası! Tanrı'nın gazebi! Tanrı'nın musibeti!" diye karşılık verdi.

Kapı hemen açıldı ve yeni gelenlere, her ikisi de titreyen yaşlı bir kadınla eski bir lamba gösterdi. Yaşlı kadın iki büklüm olmuştu, hırpani kılıklı, titrek başlı, minicik gözlü bir kadındı bu; kafasında örtü diye bir paçavra vardı; elleri, boynu, suratı, her yanı kırış kırıştı; dudakları dişetlerinin altına giriyordu; ağzının çevresinde, kendisine bıyıklı bir kedi suratı veren, beyaz kıllardan fırçalar vardı.

Viranenin içi kadından daha da beterdi, her taraf yıkık döküktü: Kireç badanalı duvarlar, tavanda kapkara kirişler, saçakları dökülmüş bir ocak; bütün köşelerde örümcek ağları; ortada sallantılı bir sürü topal masa ve iskemle; küller içinde pis bir çocuk; dipte de bir merdiven ya da daha doğrusu tahtadan asma bir merdiven tavandaki deliğe ulaşıyordu.

Phoebus'ün gizemli arkadaşısı bu inden içeri girince pelerinini ta gözlerine kadar kaldırdı. Bu arada Yüzbaşı, bir Afrika Arabı gibi küfür ederek, değerli Regniermizin dediği gibi, "bir mangırda güneşi parlatmak" telaşına düştü. "Sainte-Marthe'lı oda," dedi.

Yaşlı kadın onu bir beyefendi gibi karşıladı ve parayı hemen bir çekmeceye koydu. Pelerinli

adamın Phoebus'e verdiği paraydı bu. Kadın arkasını dönünce, küllerle oynayan, saçı başı karmakarışık, hırpani kılıklı küçük oğlan ustalıkla çekmeceye yaklaştı, oradan parayı aldı, bir çalı demetinden kopardığı bir kuru yaprağı da onun yerine koydu.

Yaşlı kadın, onlara taktığı adla iki "soylu kişiye" peşinden gelmelerini işaret etti ve onların önü sıra merdiveni çıktı. Üst kata gelince, lambasını bir sandığın üzerine koydu, Phoebus de evin bir gediklisi gibi, karanlık, mezbele halinde bir odaya açılan kapıyı itti ve arkadaşına:

"Buraya girin, dostum," dedi.

Pelerinli adam bir tek sözcük söylemeden denileni yaptı. Kapı arkasından kapandı. Adam Phoebus'ün kapıyı sürmelediğini, sonra da yaşlı kadınla birlikte aşığı indiğini duydu. Işık kaybolmuştı.

VIII

Irmağa Bakan Pencereilerin Yararı

Claude Frollo (çünkü Phoebus'ten daha akıllı olan okurun bütün bu serüvende Başdiyakoz'dan başka asık suratlı rahip görmediğini tahmin ediyoruz) dediğimiz gibi Claude Frollo, kendisini Yüzbaşının dışarıdan sürgülediği zifiri karanlık hücrede birkaç dakika el yordamıyla araştırdı. Burası, mimarların kimi zaman çatıyla dayanma duvarını birleştirdikleri noktada oluşturdukları kıyı-bucaklardan biriydi. Phoebus'ün pek yerinde olarak "köpek kulübesi" diye adlandırdığı bu yeri dikine kesersek, ortaya bir üçgen çıkardı. Ne penceresi, ne de yuvarlak tavanarası penceresi vardı. Tavanın eğik düzlemi insanın ayakta durmasına engel oluyordu; bu nedenle, Claude toz toprak arasına, altında ezilen molozların, dökük sıvaların içine çömeldi. Başını ateş gibi yanıyordu. Elleriyle çevresini araştırırken yerde kırık bir cam parçası buldu, aldı alınına bastırıp; camın serinliğiyle bir parça ferahladı.

Başdiyakoz'un karanlık ruhunda o anda acaba neler geçiyordu? Bunu ancak kendisi ve bir de Tanrı bilebilir.

Esmeralda'yı, Phoebus'ü, Jacques Charmolue'yü, çamurlar içinde yüzüstü bıraktığı o pek sevgili kardeşini, başdiyakoz cüppesini, şu Falourdel Kadın'ın evinde belki de iki paralık olan saygınlığını, bütün bu düşlemleri, bütün bu serüvenleri düşüncesinde acaba hangi uğursuz düzenle yerleştirmişti? Bunu açıklayacak durumda değilim. Ama hiç kuşku yok ki, bu düşünceler kafasında korkunç bir öbek oluşturuyordu.

Claude Frollo orada bir çeyrek saatten beri bekliyordu; ona aradan bir yüzyıl geçmiş gibi geliyordu. Birdenbire, tahta merdivenin çubuklarının çıtırdadığını işitti. Birisi yukarı çıkıyordu. Merdiven kapağı yeniden açıldı ve bir ışık belirdi. İçine kapatıldığı pis hücrenin kurt yenikli kapısında oldukça geniş bir çatlak vardı. Yüzünü oraya yapıştırdı.

Böylece yandaki odada bütün olup bitenleri görebiliyordu. Merdiven kapağından önce, elinde lambasıyla yaşlı kadının kedi suratı çıktı; ardından, bıyığını buran Phoebus; sonra da üçüncü bir kişi, o güzel, o sevimli yüz, Esmeralda göründü. Rahip onun yerden göz kamaştırıcı bir hayalet gibi çıktığını gördü. Claude tepeden tırnağa titredi, gözlerinin üzerine bir bulut yayıldı, damarları hızlı hızlı attı; çevredeki her şey hışırdıyor, uğulduyor ve fir fir dönüyordu. Ondandan sonra hiçbir şeyi ne gördü ne de işitti.

Kendine geldiği zaman, Phoebus ile Esmeralda yalnızdılar, Başdiyakoz'un gözlerinin önüne o iki gencecik yüzü ve çatı odasının dibinde sefil, perişan bir yatağı sergileyen lambanın yanına, tahta sandığın üzerine oturmuşlardı.

Sefil yatağın yanında, üzerine yağmur yağmış bir örümcek ağı gibi camı delik deşik bir pencere vardı; ağın kopmuş ilmekleri arasından gökyüzünün bir köşesi, uzakta yumuşacık bulutlardan bir örtünün üzerine yatmış ay görünüyordu.

Genç kız kıpkırmızı, şaşkın ve heyecan içindeydi. Aşağı inik uzun kirpikleri kızarmış yanaklarını gölgeliyordu. Gözlerini kaldırıp bakmaya cesaret edemediği subayın sevinçten etekleri âdeta zil

çalıyordu, neredeyse ayakları yere basmıyordu. Genç kız sevimli bir beceriksizlikle, dalgın, düşünceli, sıranın üzerine parmaklarının ucuyla anlaşılmaz birtakım çizgiler çiziyordu ve gözlerini parmaklarından ayırmıyordu. Ayağı görünmüyordu, küçük keçi üzerine yatmıştı.

Yüzbaşı pek zarif giyinmişti, yakasında ve bileklerinde kurdeleler, danteller, sırmalar vardı: O çağın büyük şıklığı.

Rahip Claude, şakaklarında zonklayan kanın uğultusu arasında, onların birbirlerine neler söylediklerini bir hayli zorlukla işitebildi. (Bu âşıklar konuşması da, hiçbir olağanüstülüğü olmayan, hayli yavan, alelade bir şeydir. Bitmez tükenmez bir "Seni seviyorum"dur bu. Birkaç ara nağmeyle süslenmediği zaman, dinleyen ilgisizler için son derece çıplak ve pek yavan bir müzik cümlesidir. Ne var ki, Claude ilgisiz bir yabancı gibi dinlemiyordu.)

Genç kız gözlerini kaldırmadan:

"Ah, Sayın Bay Phoebus, beni hor görmeyin. Yaptığım şeyin kötü olduğunu hissediyorum," diyordu.

Subay da buna üstün ve kibar bir zarafetle:

"Sizi hor görmek mi, güzel çocuk," diye yanıt veriyordu. "Sizi hor görmek mi? Ey, ulu Tanrım! Neden hor görecekmışim?"

"Sizin peşinizden geldiğim için."

"Bu konuda anlayamıyoruz, güzelim. Sizi hor görmek değil, sizden nefret etmeliydim."

Genç kız ona korkuyla baktı:

"Benden nefret etmek mi? Ne yaptım ki ben?"

"Kendinize o kadar yalvarttığımız için."

Genç kız, "Ah! Ne yazık ki bir adağa ihanet ediyorum..." dedi. "Ailemi bulamayacağım... Muska bütün değerini yitirecek. Ama ne önemi var? Şimdi artık anaya, babaya ne gereksinmem var?"

Bunu derken sevinçten ve sevgiden nemlenen o iri kara gözlerini Yüzbaşıya dikmişti.

Phoebus, "Sözlerinizden bir şey anlıyorsam beni şeytan çarpsın!" diye haykırdı.

Esmeralda bir an sessiz durdu; sonra gözlerinden bir damla yaş, dudaklarından bir iç çekme çıktı:

"Ah! Efendim, sizi seviyorum," dedi.

Genç kızın çevresinde öylesine bir namus, utanma havası, öylesine bir erdem sihri vardı ki Phoebus kendisini onun yanında tam olarak rahat ve huzurlu hissedemiyordu. Bununla birlikte bu sözler onu cesaretlendirdi. Coşkuyla:

"Beni seviyorsunuz!" dedi ve kolunu Çingene kızının beline doladı. Zaten bu fırsatı kolluyordu.

Rahip onun bu davranışını gördü ve göğsünde gizli tuttuğu hançerin ucunu parmağıyla yokladı.

Çingene kızı, yüzbaşının yapışkan ve inatçı ellerini yavaşça belinden çözerken:

"Phoebus," diye sözlerini sürdürdü, "siz iyi yüreklisiniz, cömertsiniz, yakışıklısınız. Beni kurtardınız. Çingeneler dünyasında yitip gitmiş zavallı bir çocuk olan beni kurtardınız. Uzun zamandan beri hayatımı kurtaracak bir subayı düşünüyordum. Sizi tanımadan önce de düşlediğim sizdiniz, Phoebus'üm benim. Düşümdekinin de sizin gibi güzel bir üniforması vardı, kibar bir tavrı, kılıcı vardı. Adınız Phoebus, güzel bir ad bu. Adınızı seviyorum, kılıcınızı seviyorum. Phoebus, kılıcınızı çekin de göreyim."

Yüzbaşı, "Çocuk!" dedi ve gülümseyerek kılıcını kınından çıkardı.

Çingene kızı kabzaya, kılıcın keskin çeliğine baktı, son derece tatlı bir merakla kabzadaki markayı inceledi ve kılıcı öperek:

"Siz bir yiğidin kılıcısısınız. Yüzbaşımı seviyorum," dedi.

Phoebus, bu fırsattan yararlanarak, onun öne doğru eğilmiş güzel boynuna bir öpücük kondurdu. Genç kız kiraz gibi kızararak doğruldu. Rahip zifiri karanlıklar içinde dişlerini gıcırdattı.

Çingene kızı, "Phoebus," dedi, "bırakın da sizinle konuşayım. Şöyle biraz yürüyün hele de sizi boylu boyunca göreyim, mahmuzlarınızın şıkırtısını işiteyim. Ne kadar da yakışıklısısınız!"

Yüzbaşı mutlu bir gülümsemeye onu hafifçe azarlarken, genç kıza hoş görünmek için ayağa kalktı:

"Ne kadar da çocuk gibisiniz! Sırası gelmişken sorayım, tatlım, siz beni tören giysilerimle hiç gördünüz mü?"

"Ne yazık ki göremedim!" diye yanıt verdi beriki de.

"Asıl güzel olan odur işte!"

Phoebus döndü geldi, onun yanına oturdu; ama öncekinden çok daha yakınına yerleşti.

"Dinleyin, güzelim..."

Çingene kızı güzel eliyle, çılgınlık, zarafet ve neşe dolu çocukça bir davranışla onun ağzına birkaç kez vurdu:

"Hayır, hayır, sizi dinlemeyeceğim. Beni seviyor musunuz? Beni sevip sevmediğinizi söylemenizi istiyorum."

Yüzbaşı onun önünde yarı diz çökerek haykırdı:

"Seni sevmek mi, hayatımın meleği! Bedenim, kanım, canım, ruhum, hepsi senin, hepsi senin için. Seni seviyorum, senden başkasını asla sevmedim."

Yüzbaşı bu cümleyi buna benzer nice durumlarda o kadar çok yinelemiştir ki, şimdi de bir solukta, hiçbir şey unutmadan, bir çırpıda sıralayıverdi. Bu tutkulu aşk ilanı karşısında Çingene kızı meleksi bir mutluluk dolu bakışlarını gökyüzünün yerini tutan pis tavana kaldırdı:

"Ah!" diye mırıldandı, "İşte insanın ölmesi gereken an!"

Phoebus ondan yeni bir öpücük koparmak için o anı uygun buldu; bu da sefil Başdiyakoz'u köşesinde derin acılara boğdu.

Tutkun Yüzbaşı, "Ölmek mi!" diye haykırdı. "Siz neler söylüyorsunuz öyle, güzel meleğim? Tam yaşanacak zamandayız ya da Jüpiter korkağın biri! Bu kadar tatlı bir şeyin başlangıcında ölmek mi! Yazıklar olsun, ne kötü bir şaka bu böyle! Olmaz öyle şey. Beni dinleyin, sevgili Similar... Esmenarda... Özür dilerim; ama öyle olağanüstü bir adınız var ki bir türlü içinden çıkamıyorum. Tıpkı bir çalılıkmiş gibi takılıp kalıyorum."

Zavallı kızcağız, "Ah! Ulu Tanrım," dedi, "ben de değişikliği nedeniyle bu adın güzel olduğunu sanıyordum! Ama madem ki sizin hoşunuza gitmiyor adımın Goton olmasını isterdim."

"Yoo! Bu kadarcık şey için üzülüp gözyaşı dökerek değiliz ya, güzelim! Alışılması gereken bir ad, hepsi bu kadar. Onu bir kez ezberledim miydi, her şey yoluna girer. Bakın, beni dinleyin, sevgili Similar'çığım, derin bir tutkuyla tapıyorum size. Sizi öylesine seviyorum ki mucize gibi bir şey bu. Bu yüzden kıskançlıktan kuduran bir küçük kız tanıyorum..."

Kıskanç genç kız onun sözünü kesti; "Kimmiş o?"

"Ondan bize ne, canım?" dedi Phoebus. "Siz de beni seviyor musunuz?"

Genç kız, "Ah!..." dedi.

"Pekâlâ! İşte hepsi bu kadar. Benim de sizi ne kadar sevdiğimi anlayacaksınız. Eğer sizi dünyanın en mutlu yaratığı haline getirmezsem, beni de en büyük şeytan çarpsın! Bir yerlerde sevimli, güzel küçük bir odamız olur. Okçularımıza sizin pencereleriniz altında geçit yaptırırım. Hepsi de at sırtında. Yüzbaşı Mignon'unkilere meydan okuyor. Kargılı piyadeler, okçu süvariler, el topçuları var. Parislilerin Rully Ambarı'ndaki büyük gösterilerine götürürüm sizi. Görülecek şeydir! Silahlanmış seksen bin baş; otuz bin beyaz koşum, cepken ya da zırhlı gömlek; meslek loncalarının altmış yedi bayrağı, Parlamento'nun, Sayıştay'ın, generaller hâzinesinin, mâliyenin sancakları; sözün kısası, bir şeytan debdebesi! Kral Konağı'ndaki aslanları seyretmeye götürürüm sizi, bunlar yırtıcı hayvanlardır. Bütün kadınlar bundan hoşlanırlar."

Birkaç dakikadan beri tatlı düşüncelere dalan genç kız, erkeğin sözlerinin anlamına kulak vermeden sesinin ahengiyle düşler kuruyordu.

Yüzbaşı genç kızın kuşağını yavaşça çözerken, bir yandan da:

"Ah! Mutlu olacaksınız, bakın görürsünüz," diye sözlerini sürdürüyordu.

Çingene kızı sertçe:

"Ne yapıyorsunuz, kuzum?" diye haykırdı. Bu zor ve şiddet yolu, etkili eylem onu düşlerinden koparmıştı.

Phoebus, "Hiiç," diye yanıt verdi. "Sadece diyordum ki, benimle olduğunuz zaman şu çılgınlık ve sokak giysisini çıkartmanız gerekecek."

Genç kız derin bir sevecenlikle:

"Seninle olduğum zaman, benim Phoebus'üm!" dedi.

Yeniden düşüncelere daldı ve suskunlaştı.

Onun bu yumuşaklığından yüreklenen Yüzbaşı, genç kızda hiçbir direnişle karşılaşmadan beline sarıldı, sonra da küçük fısırtılarla zavallı çocuğun giysisinin göğsündeki şeritleri çözmeye başladı ve yakalığını öylesine yerinden oynattı ki, soluğu kesilen rahip kumaşın altından Çingene kızının o güzel çıplak omzunun, yuvarlacık ve esmer, ufuktaki sis içinden yükselen ay gibi ortaya çıktığını gördü.

Genç kız Phoebus'e engel olmuyordu. Olup bitenlerin ayırında değilmiş gibiydi. Cüretli Yüzbaşının gözleri parlıyordu.

Esmeralda birdenbire ona doğru döndü ve sonsuz bir sevgi ifadesiyle:

"Phoebus," dedi, "bana dinini öğret."

Yüzbaşı kahkahayla gülerek:

"Benim dinim mi!" diye haykırdı. "Ben size dinimi öğreteyim, öyle mi? Hay kör şeytan! Ne yapacaksınız benim dinimi?"

Genç kız, "Evlenmemiz için," dedi.

Yüzbaşının yüzü şaşkınlık, hor görme, tasasızlık ve çapkınca tutku karışımı bir ifadeye büründü:

"Adam sen de! Evleniyor muyuz ki?" dedi.

Çingene kızı sapsarı oldu ve başını üzüntüyle göğsüne eğdi.

Phoebus sevecenlikle:

"Güzel sevgili, nedir bu çılgınlıklar böyle?" dedi. "Sanki önemli bir şeymiş evlilik! Bir rahibin tezgâhında Latince üç buçuk sözcük gevelemezsene, insan daha mı az sever?"

En tatlı sesiyle böyle konuşurken bir yandan da Çingene kızına iyice yaklaşıyordu, okşayıcı elleri

gene o incecik, kıvrak belin çevresindeki yerlerini almıştı, bakışı gitgide alevleniyordu ve her şey Phoebus Efendi'nin, Jüpiter'in bile, o iyi yürekli Homeros'un bir bulutu imdadına çağırarak zorunda kalacağı kadar saçmalıklar yaptığı o anlardan birine yaklaşmış olduğunu gösteriyordu.

Bu arada Claude Frollo her şeyi görüyordu. Kapı, onun yırtıcı kuş bakışlarına aralarında geniş yollar bırakan, baştan başa çürümüş fiçı tahtalarından ve çatı direklerinden yapılmıştı. O zamana kadar manastırın sert bekâretine mahkûm edilen bu esmer derili, geniş omuzlu rahip bu aşk, gece ve şehvet sahnesi karşısında hem tir tir titriyor, hem de fokur fokur kaynıyordu. Bu ateşli delikanlıya yaka paça bir yanda teslim olan genç ve güzel kız onun damarlarından erimiş kurşun akıtıyordu. İçinde olağanüstü bir şeyler kıpırdıyordu. Bakışı şehvetli bir kıskançlıkla, çözülen bütün kopçaların altına dalıyordu. Şu anda, bu zavallının kurt yenikli tahtalara yapışan yüzünü bir gören olsaydı, kafesinin dibinden, ceylan yutan çakalı seyreden bir kaplan sanırdı. Gözbebekleri kapının yarıkları arasında bir mum gibi parlıyordu.

Birdenbire, Phoebus hızlı bir hareketle Çingene kızının yakalığını çıkardı. Sapsarı kesilen beziyle dalgın, düşünceli duran zavallı çocuk, âdeta sıçrayarak uyanmış gibi oldu. Sert bir tavırla, ansızın girişken subaydan uzaklaşır; çıplak omuzlarına ve göğsüne bir göz atınca kıpkırmızı kesildi, mahcup oldu ve utancından dili tutularak, göğsünü saklamak için güzel kollarını kavuşturdu. Yanaklarını tutuşturan alev olmasaydı, onu böyle sessiz, kıpırtısız görünce insan bir utanma, sıkılma yontusu sanırdı. Gözleri hâlâ yere inik duruyordu.

Bu arada, Yüzbaşının bir hareketi genç kızın boynunda taşıdığı gizemli muskayı ortaya çıkarmıştı. Ürküttüğü bu güzel yaratığa yaklaşmak için bu bahaneyi yakalayarak:

"Bu nedir böyle?" dedi.

Genç kız şiddetle:

"Sakın ona elinizi sürmeyin!" diye atıldı. "O benim koruyucumdur. Ona layık kalırsam beni aileme kavuşturacak. Ah! Sayın Yüzbaşı, bırakın beni! Anneciğim! Benim zavallı anneciğim! Nerelerdesin! Yetiş imdadıma! Anneciğim! Ne olursunuz. Bay Phoebus, lütfen yakalığımı geri verin!"

Phoebus geriledi ve soğuk bir sesle:

"Oo! Küçükhanım! Görüyorum ki beni sevmiyorsunuz," dedi.

Zavallı bahtsız yavrucak yanına oturttuğu genç adamın boynuna sarılarak:

"Seni sevmiyor muyum!" diye haykırdı. "Seni sevmiyor muyum, Phoebus'üm benim! Hain, yüreğimi parçalamak için neler söylüyorsun sen öyle? Ah! Hadi öyle olsun! Al beni, her şeyi al! Bana ne istersen yap. Seninim. Ne umurumda muska! Ne umurumda annem! Mademki seni seviyorum, annem de sensin! Phoebus! Phoebus'üm, sevgilim, beni görüyor musun? Bu benim, bak bana. Senin geri çevirmemeyi kabul ettiğin şu küçük kız geldi, kendisi seni almaya geldi. Ruhum, hayatım, bedenim, kişiliğim, bütün bunlar size ait, Yüzbaşım. Pekâlâ, hayır! Evlenmeyelim, bu senin canını sıkıyor. Hem ben neyim ki? Sokakların zavallı bir kızı, oysa sen, benim Phoebus'üm, sen soylu kişisin. Güzel şey doğrusu ya, bir oyuncu kızın bir subayla evlenmesi! Ben çıldırmıştım. Hayır,

Phoebus, hayır, senin kadının, eğlencen, isteğin olurum... istediğin zaman senin olan bir kız... ben ancak bunun için yaradılmışım, sadece buna yararım; lekelenmiş, onurunu yitirmiş; ama ne olursa olsun, gene de sevilen bir kız. Kadınların en gururlusu ve en neşelisi olacağım. Yaşlandığımda ya da çirkinleştiğimde, Phoebus, sizi sevebilecek durumdan çıktıktan sonra, değerli efendim, hizmetinizde bulunmam için bana katlanırsınız. Başka kadınlar size çevreler işler. Onları gözetecek, sakınacak hizmetçi benim. Mahmuzlarınızı parlatmama, giysilerinizi fırçalamama, süvari çizmelerinizin tozunu almama izin verirsiniz. Bu iyi yürekliliği, bu lütfü benden esirgemezsiniz, değil mi, Phoebus'cüğüm? O vakte kadar, şimdilik, al beni! İşte Phoebus, bütün bunlar sana ait. Yeter ki beni sev! Biz Çingene kızlarına sadece bunlar gereklidir: Hava ve aşk."

Bunları derken, kollarını subayın boynuna atıyor, ona yalvararak, gözyaşlarına karışmış güzel bir gülümsemeye, aşağıdan yukarı doğru bakıyordu. O narin, nefis göğsü çuha cekete, sert işlemlere sürtünüyordu. Yarı çıplak güzel vücudunu onun dizlerinin üzerinde kıvrandırıyor. Sarhoşa dönen yüzbaşı ateşli dudaklarını bu güzel Afrikalı omuzlara yapıştırdı. Arkaya doğru devrilen, gözleri tavana dalan kız bu öpüşün altında heyecan içinde ürperiyordu.

Birdenbire, Phoebüs'ün başının üzerinden bir başka baş lanetlenmiş bir bakışla mosmor, yemyeşil olmuş, kasılmış bir başka yüz daha gördü. Bu yüzün yanında hançer tutan bir el vardı. Rahibin yüzü ile eliydi bu. Kapıyı kırmış, orada duruyordu. Phoebus onu göremezdi.

Genç kız o korkunç görüntünün karşısında, yusuvarlak gözleriyle büyük deniz kartalının tam yuvasının içine baktığı anda başını kaldıran bir güvercin gibi, buz gibi donarak, sessiz ve hareketsiz kalakaldı.

Bir çığlık bile atamadı. Hançerin Phoebüs'ün üzerine indiğini, dumanı tüterek kalktığını gördü.

Yüzbaşı, "Lanet olsun!" dedi ve yuvarlandı.

Genç kız bayıldı.

Gözlerinin kapandığı, her türlü duygunun içinde dağıldığı anda, dudaklarının üzerine bir ateşin değdiğini, celladın kızıl demirinden daha yakıcı bir öpüşün yapıştığını hissetti.

Kendine geldiğinde, çevresini devriye erleri kuşatmıştı. Kendi kanıyla ıslanan Yüzbaşmayı götürüyorlardı. Rahip ortadan kaybolmuştu, odanın dibinde, ırmağa bakan pencere ardına kadar açıktı, Yüzbaşmayı ait olduğu sanılan bir pelerini yerden alıyorlardı, genç kız çevresinde:

"Yüzbaşmayı bu büyücü kadın hançerledi," dediklerini işitiyordu.

Sekizinci Bölüm

Kuru Yaprak Haline Gelen Para

Gringoire ve bütün Mucizeler Sarayı öldürücü bir kaygıya gömülmüştü. Aradan geçen koskoca bir aydan beri Esmeralda'nın ne olduğunu kimse bilmiyordu, bu durum Çingene dükü ile dostları serseri dilencileri çok üzüyordu, keçinin nerelerde olduğu da bilinmiyordu, bu da Gringoire'ın acısını bir kat daha artırıyordu.

Bir akşam, Çingene kızı kayboluvermişti, o zamandan beri de hayatından bir haber alınamamıştı. Bütün araştırmalar boşa çıkmıştı. Birtakım eziyetçi muzipler Gringoire'a o akşam kıza Saint-Michel Köprüsü'nün dolaylarında bir subayla giderken rastladıklarını söylüyorlardı. Ne var ki, Çingene geleneklerine pek uygun olan bu koca zor inanan bir filozoftu; hem zaten karısının ne derece bakire olduğunu da herkesten daha iyi biliyordu. Muskayla Çingene kızının birbirine karışan erdemin— den nasıl sağlam, karşı konulmaz bir edebî meydana geldiğini deneyleriyle görmüştü; bu temizliğin karşı durma gücünü saniyesine kadar matematik olarak hesaplamıştı. Böylece, o yönden gönlü rahattı.

Bu nedenle, bu ortadan kayboluşa bir türlü akıl sır erdiremiyordu. Derin bir üzüntüydü bu. Zayıflayabilse, buyüzden zayıflardı. Bu yüzden her şeyi unutmuştu, edebî zevklerine kadar, eline geçecek parayla bastırmayı tasarladığı büyük yapıtı "De figuris regularibus et irregularibus"a kadar. Çünkü, Hugues de Saint-Victor'un, Vindelin de Spire'in ünlü baskı harfleriyle yayınlanan "Didascalon"unu gördüğünden beri bir kitabını bastırmayı sayıklayıp duruyordu.

Günün birinde, üzgün üzgün cinayet mahkemesi Tournelle'in önünden geçerken Adliye Sarayı'nın kapılarından birinin önünde bir topluluk gözüne çarptı. Oradan çıkan bir delikanlıya:

"Ne oluyor burada?" diye sordu.

Delikanlı da, "Bilmiyorum, beyim," dedi. "Bir jandarmayı öldüren bir kadının yargılandığını söylüyorlar. Bu işin altında bir büyücülük olduğu sanıldığından piskoposla kilise mahkemesi de davaya katıldılar. Josas başdiyakozu olan ağabeyim de ömrünü orada geçiriyor. Onunla görüşmek istiyordum; ama kalabalık nedeniyle yanana yaklaşamadım; buna da pek canım sıkıldı doğrusu, çünkü paraya gereksinmem var."

Gringoire da, "Ne yazık ki, beyim," dedi, "size biraz ödünç verebilmeyi pek isterdim; ama poturumun cepleri delikse, bilin ki mangırlar yüzünden değil."

Bu arada, Gringoire delikanlıya ağabeyi başdiyakozu tanıdığını söylemeye cesaret edemedi; canını sıkıyan bir savaşla, kilisedeki sahneden beri bir daha onunla görüşmemişti.

Öğrenci çekilip yoluna gitti, Gringoire da duruşma salonunun merdivenini çıkan halkın peşinden ilerlemeye başladı. Onun düşüncesine göre, yargıçlar genel olarak öylesine gönül eğlendirici bir aptallıktaydılar ki, insanın kaygılarını, üzüntülerini dağıtmak için bir cinayet davasından daha iyi bir şey olamazdı. Aralarına karıştığı halk yürüyor, dirsek dirseğe ilerliyordu. Adliye Sarayı'nın içinde bu eski yapının barsak kanalı gibi kıvrımlanan loş bir koridorda, yerinde sayarmışçasına ağır bir yürüyüşten sonra, bir salona açılan basık bir kapının yanına ulaşabildi. Uzun boyu sayesinde

kalabalığın dalgalanan başları üzerinden içerisini bakışlarıyla araştırabilirdi.

Duruşma salonu geniş ve loştu; bu da onu olduğundan daha da geniş gösteriyordu. Hava kararıyordu; uzun, yüksek pencerelerden ancak soluk bir ışık giriyor, oymalı tahtalardan bir kafesi andıran ve bin bir şekli gölgeler içinde belli belirsiz kıpırdarmışa benzeyen kubbe kadar varamadan sönüyordu. Masaların üzerinde, şurada burada, tutanak yazmanlarının kâğıtların içine gömülü başları üzerinde parlayan bir hayli mum yakılmıştı bile. Salonun ön bölümünü halk doldurmuştu; sağda solda, masalarda adliyeciler vardı; dipte, bir setin üzerinde, son sıraları karanlıklar içine gömülen birçok yargıç; kıpırtısız ve uğursuz yüzler seçiliyordu. Duvarlara sayısız zambak çiçeği serpilmişti. Yargıçların tepesindeki büyük bir haç belli belirsiz seçiliyordu. Ve dört bir yanda, mumların ışığıyla uçlarına ateşten benekler konan mızraklar, kargılar.

Gringoire yanındakilerden birine, "Dinsel meclis üyesi rahipler gibi şuraya sıralanan bütün bu insanlar kimin nesi böyle?" diye sordu.

Beriki de, "Beyim, sağdakiler yüce meclis üyeleri, soldakiler de soruşturma üyeleri; kara cüppeliler avukatlar, kırmızı cüppeliler de noterler."

Gringoire, "Şurada, onların üst tarafında, ter döken şu kıpkırmızı şişko kim?" diye sürdürdü.

"O sayın başkan."

Gringoire bu kez de, "Ya onun arkasındaki şu koyun sürüsü kim?" diye sordu; daha önce de söylediğimiz gibi Gringoire yargıçları hiç sevmezdi. Bu belki de dramının başına gelen aksilikten beri Adliye Sarayı'na karşı beslediği kinden kaynaklanıyordu, kim bilir.

"Onlar kral sarayının dilekçe avukatları."

"Peki, ya önündeki şu yaban domuzu?"

"Parlamento mahkemesinin tutanak yazmanı."

"Peki, sağdaki şu timsah?"

"Üstat Philippe Lheulier, kralın olağanüstü avukatı."

"Peki, soldaki şu koskoca kara kedi?"

"Üstat Jacques Charmolue, kralın kilise mahkemesindeki vekili, yanında da kilise mahkemesinin sayın rahipleri."

Gringoire, "Peki beyim, bütün bu yüksek mevkili kişilerin burada ne işleri var?" diye sordu.

"Yargılıyorlar."

"Kimi yargılıyorlar? Ben ortada hiçbir sanık göremiyorum."

"Bir kadını yargılıyorlar, beyim. Onu göremezsiniz. Sırtı bize dönük; sonra halk onu görmemize engel oluyor. Bakın, kadın şurada, bir kargı topluluğunu gördüğünüz yerde."

Gringoire, "Kimin nesi bu kadın? Adını sanını biliyor musunuz?" diye sordu.

"Hayır, beyim. Ben de az önce geldim. Kilise mahkemesinin davaya katıldığına bakılırsa, işin içinde büyücülük var sanırım." Bizim filozof, "Eh, hadi bakalım!" dedi. "Bütün bu hukuk adamlarının insan eti yemelerini seyredeceğiz desenize. Önünde sonunda bu da bir seyirdir."

Yanıdaki adam:

"Üstat Charmolue'nün pek yumuşak bir tavrı olduğunun farkında mısınız, beyim?" diye sordu.

Gringoire, "Hımm!" dedi. "Burun delikleri kısılmış, ince dudaklı bir yumuşaklığa ben hiçbir zaman güvenmem."

Sözün burasında yanlarındakiler iki konuşmacıyı susmaya zorladılar. Önemli bir tanık dinleniyordu. Salonun ortasında, yürüyen bir paçavra yığını sanılacak kadar yüzü gözü giysilerinin altında kaybolan yaşlı bir kadın konuşuyordu:

"Sayın Efendilerim, olay o kadar gerçek ki, kırk yıldan beri Saint-Michel Köprüsü'nde oturan Falourdel Kadını'nın ben olduğum kadar gerçek. Efendilerime kazanç vergimi, veraset vergimi, tımar vergimi hiç aksatmadan meteliğine kadar öderim, ırmağın yukarı tarafındaki boyacı Tassin-Caillart'ın evinin kapı karşı komşusuyum. Eski günlerin güzel kızyiken şimdi yaşlı bir kadını, Sayın Efendilerim! Birkaç günden beri bana, 'Falourdel Kadın, çıkırığım akşamları çevirme,' diyorlardı. 'Şeytan yaşlı kadınların iğni boynuzlarıyla taramasını pek sever. Geçen yıl Temple dolaylarında dolaşan asık suratlı rahip bu yıl, kesin olarak Cite' de dolanıp duruyor. Falourdel Kadın, aman dikkat edin, gelip de kapınızı çalmasın,' diyorlardı hep. Bir akşam çıkırığımı çeviriyordum. Kapı vuruldu. 'Kim o?' diye seslendim. Biri küfür etti. Kapıyı açtım. İçeri iki adam girdi. Yakışıklı bir subayla karalar giymiş kapkara biri. Karalar giymiş olanın yalnızca gözleri görünüyordu; iki kor. Geri kalanı pelerinle şapkaydı. Bunlar bana, "Sainte-Marthe'lı odayı istiyoruz," dediler. Bu benim yukarıdaki odamdır, sayın Efendilerim, en temiz odamdır. Bana gümüş bir teklik verdiler. Parayı çekmemin içine koydum, kendi kendime de, 'Bununla yarın Gloriette Mezbahası'ndan işkembe, paça alırım,' dedim. Yukarı çıktık. Odaya gelince, ben sırtımı çevirir çevirmez, karalar giyinmiş adam ortadan kayboldu. Bu beni birazcık şaşırttı. Yüce bir soylu kişi gibi yakışıklı olan subay benimle birlikte aşağı indi. Dışarı çıktı. Çilenin çeyrekte birini eğirecek kadar bir zaman geçti geçmedi, güzel bir kızla döndü, azıcık saç başı düzenlense güneş gibi parlayacak bir taşbebek. Genç kızın yanında bir teke, kocaman bir teke vardı, siyah mı beyaz mı, pek anımsayamıyorum. Doğrusu ya, bu beni düşündürdü. Kız, o beni ilgilendirmez; ama teke!.. Bu hayvanları hiç sevmem; sakalları, boynuzları vardır. Tıpkı bir erkek gibi. Üstelik de cumartesiyi^[138] anımsatır. Bununla birlikte, ben gene de sesimi çıkarmadım. Paramı almıştım ya, gerisi vız gelir. Haklı değil miyim sayın Yargıç? Kızla yüzbaşmayı yukarıdaki odaya çıkardım, onları yalnız bıraktım, yani tekeyle birlikte. Aşağı indim, iplik eğirmeye koyuldum. Size şunu da söyleyeyim ki evim bir zemin bir de birinci kattan ibarettir, köprüdeki bütün öbür evler gibi, arka cephesi ırmağa bakar, zemin katın penceresiyle birinci katın penceresi suya açılır. Dediğim gibi, ben iplik eğirmekle uğraşıyordum. Bilmem neden, tekenin aklıma getirdiği asık suratlı rahibi düşünüyordum; sonra da güzel kızın giysileri biraz yabanıldı. Birdenbire, yukarıdan bir çığlık işittim,

yere bir şeyin düştüğünü ve pencerenin açıldığını duydum. Tam yukarıdakinin altında bulunan kendi pencereye koştum ve o anda gözlerimin önünden kapkara bir şeyin geçip suya düştüğünü gördüm. Rahip kılığına girmiş bir hayaletti bu. Ayışığı vardı. Onu iyice gördüm. Cite yönünde yüzüyordu. Bunun üzerine, tir tir titreyerek nöbetçileri çağırdım. Devriye gezen bu beyler içeri girdiler ve hatta biraz çakırkeyf olduklarından, neyin söz konusu olduğunu bilmediklerinden, beni dövdüler. Onlara her şeyi bir bir anlattım. Yukarı çıktık, bir de ne görelim? O zavallı güzelim odacığını kanlar içinde kalmamış mı? Yüzbaşı boynunda bir hançerle boylu boyunca yere serilmişti, kız ölüye öykünüyordu, teke de fena halde ürkmüştü. 'İyi,' dedim kendi kendime, 'döşeme tahtalarını temizlemek için artık on beş günden fazla uğraşmalıyım. Kazımam gerekecek, korkunç bir yorgunluk olacak.' Subayı alıp götürdüler, zavallı delikanlı! Yaka paça bir yanda, üstü başı darmadağınık, saç baş karmakarışık, kızı da alıp gittiler. Durun. Daha beterin beteri var: Ertesi gün, işkembe almak için parayı aradığım zaman yerinde bir kuru yaprak bulmaz mıyım!"

Kocakarı sustu. Dinleyiciler arasında bir dehşet mırıltısı dolaştı.

Gringoire'ın yanındakilerden biri:

"O hayalet, o teke... bütün bunlarda bir büyü kokusu var," dedi.

Bir başkası da, "Ya o kuru yaprak!" diye ekledi.

Bir üçüncüsü söze karışarak, "Hiç kuşku yok ki bu, subayları soymak için asık suratlı rahiple ilişkisi olan bir büyücü kadın," dedi.

Gringoire bile bütün bunları korkunç ve gerçeğe uygun bulmaktan pek de uzak değildi.

Sayın başkan azametle:

"Falourdel Kadın," dedi, "adalete söyleyecek başka sözünüz yok mu?"

Yaşlı kadın, "Hayır, sayın Başkan," diye yanıt verdi. "Yalnız şunu belirtmek isterim ki, bildiride benim evimi uygunsuz, pis bir virane olarak göstermişler, bu bana hakarettir, namusuma dokundu, doğrusu. Çok kalabalık olduğu için, Köprü'nün evleri pek iyi durumda değil; ama gene de zengin, temiz pak ve güzel hanımlarla evli kimseler olan kasaplar da orada oturmaktan hiç de yüksünmüyorlar."

Gringoire'a bir timsah etkisi yapan adliyeciyi ayağa kalktı:

"Susun artık!" dedi. "Sanığın üzerinde bir kama bulunduğunu gözden kaçırmamalarını sayın beylerden rica ederim. Falourdel Kadın, şeytanın size verdiği para kuru yaprak biçimine girmiş, o yaprağı yanınızda getirdiniz mi?"

Kadın, "Evet, sayın Efendim, onu buldum. İşte burada," dedi.

Bir mübaşir kuru yaprağı kadından alıp timsaha verdi, o da üzgün üzgün başını sallayarak bunu başkana uzattı. Başkan da yaprağı kilise mahkemesinde kralın vekiline gönderdi; öyle ki yaprak bütün salonu dolaştı.

Üstat Jacques Charmolue:

"Bu bir kayın ağacı yaprağı," dedi. "Büyücülüğün yeni bir kanıtı."

Bir üye söz aldı:

"Tanık, evinizde iki erkek aynı zamanda yukarı çıktı. Önce ortadan yittiğini, sonra da rahip giysileriyle Seine Irmağı'nda yüzdüğünü gördüğünüz karalar giyinmiş adamla subay. Parayı bunlardan hangisi size verdi?"

Yaşlı kadın bir süre düşündü ve:

"Subay verdi," dedi. Kalabalığın içinde bir uğultu dolaştı.

Gringoire da, "A! İşte bu benim inancımı sarstı!" diye düşündü.

Bu arada, kralın olağanüstü avukatı üstat Philippe Lheulier yeniden söze karıştı:

"Sayın beylere şunu anımsatmak isterim ki, saldırıya uğrayan subay, başucunda yazılan ifadesinde, karalar giyinmiş adam sokakta yanına yaklaştığında, bunun asık suratlı rahip olabileceği düşüncesinin belli belirsiz aklından geçtiğini bildirirken, gidip sanıkla ilişki kurması için hayaletin kendisini çok sıkıştırdığını ve kendisinin, yüzbaşının, beş parasız olduğunu bildirmesi üzerine de ona para verdiğini, yani sözü edilen subayın Falourdel Kadın'a ücret olarak ödediği gümüş parayı verdiğini sözlerine eklemiştir. Demek ki o gümüş cehennem parasıdır."

Bu inandırıcı gözlem Gringoire'ın da, dinleyiciler arasındaki öbür şüphecilerin de bütün kuşkularım dağıtır gibi oldu.

Kralın avukatı yerine otururken:

"Belgelerin dosyası sayın beylerde; Phoebus de Châteaupers'in ifadesini araştırabilirler," diye ekledi.

Bu adı işitince sanık ayağa kalktı. Başı halkın üzerinden aştı. Gringoire dehşete kapılarak Esmeralda'yı tamdı.

Genç kızın benzi pek soluktu; eskiden pek zarif bir biçimde örgülü, sarı pullarla süslü o güzelim kara saçları karmakarışık sarkıyordu; dudakları morarmıştı; çukura batmış gözleri insana ürküntü veriyordu. Ne yazık ki şaşkın şaşkın, sayıklar gibi:

"Phoebus mü!" dedi. "Nerede o? Ey benim sayın Efendilerim! Beni öldürmeden önce, ne olur, sağsa... lütfen söyleyin bana!"

Başkan, "Kesin sesinizi, kadın!" dedi. "Bizim davamızın konusu bu değil."

Genç kız zayıflayan güzel ellerini kavuşturarak:

"Ah! Acıyın!" dedi. "Yaşıyorsa bana söyleyin, lütfen!" Ve elbisesinin boyunca zincirlerin titreştiği işitiliyordu.

Kralın avukatı sert bir tavırla:

"Pekâlâ öyleyse," dedi. "Ölmek üzere. Memnun oldunuz mu şimdi?"

Bahtsız kız ses çıkarmadan, gözyaşı dökmeden, balmumundan bir yontu gibi bembeyaz, sanık sandalyesine yığıldı.

Mahkeme başkanı ayaklarının dibinde duran, başında sırmalı takke, sırtında kara cüppe, boynunda bir zincir, elinde değnek bulunan bir adama doğru eğildi.

"Mübaşir, ikinci sanığı içeri alın."

Bütün gözler açılan küçük bir kapıya doğru döndü ve Gringoire'ın yürek çarpıntıları arasında, boynuzlan ve ayakları yaldızlı güzel bir keçi içeri girdi. Zarif hayvan, sanki bir kayanın tepesinde dikilip de ayaklarının altında geniş bir ufuk varmış gibi, boynunu uzatarak bir süre kapının eşiğinde durdu. Birdenbire Çingene kızı gözüne çarptı ve masanın, tutanak yazmanının başı üzerinden sıçrayarak iki hamlede onun dizlerine ulaştı. Sonra, bir sözcük ya da bir okşama dileyerek, büyük bir zarafetle hanımının ayaklarının üzerinde yuvarlandı. Ne var ki, sanık hiçbir hareket yapmadı, zavallı Djali'ciğe bir göz bile atmadı.

Yaşlı Falourdel Kadın:

"Al işte ta kendisi... benim kötü hayvan bu," dedi. "ikisini de o kadar iyi tanıyorum ki!"

Jacques Charmolue söze karıştı:

"Sayın Efendilerim hoş görürlerse, keçinin sorgusuna başlayalım."

Keçi gerçekten de ikinci sanıktı. O çağda bir hayvana karşı büyüculük davası açmaktan daha kolay, daha doğal bir şey olamazdı. Bunlar arasında, şehremanetinin (belediye) 1466 hesaplarında, "Corbeil'de ayıp davranışları yüzünden idam edilen" Gillet-Soulart ile dişi domuzunun davasının mahkeme harcından söz edildiğine rastlanır. Orada her şey tamamdır: Dişi domuzun konulduğu çukurlara ödenen para, Morsant Limanı'ndan alınan beş yüz demet çalı çırpının, tutuklunun kardeşçe cellatla paylaştığı son yemekteki üç ölçek şarapla ekmeğin, beheri sekiz Paris meteliğinden dişi domuzun on bir günlük bakım, yiyecek bedeli... Kimi zaman hayvanlardan daha da ileri gittikleri olmuştu. Charlemagne ile Louis le Debonnaire'in buyrultularında havada görünmek cüretinde bulunan alevli hayaletlere ağır cezalar verirler.

Bu arada kilise mahkemesi savcısı haykırmıştı:

"Bu keçiyi çarpan ve onu kovmak için yapılan bütün dualara, ayinlere karşı koyan şeytan, eğer kötülüklerinde devam ederse ve onlarla mahkeme heyetini dehşete düşürürse, ona karşı darağacı ya da odun ateşi cezasına başvurmak zorunda kalacağımızı kendisine haber veririz."

Gringoire soğuk terlere battı. Charmolue Çingene kızının bir masanın üzerinde duran tefini aldı ve onu belirli bir biçimde keçiye uzatarak sordu:

"Saat kaç?" Keçi akıllı gözleriyle ona baktı, yaldızlı ayağını kaldırdı ve yedi kez vurdu. Gerçekten de, saat tam yediydi. Halkın üzerinden bir dehşet dalgası geçti.

Gringoire dayanamadı, yüksek sesle:

"Mahvoluyor! Görüyorsunuz ki ne yaptığımı bilmiyor," diye bağırdı.

Mübaşir sert bir sesle:

"Salonun ucundaki efendiler, susun!" diye haykırdı.

Jacques Charmolue tefin buna benzer hareketleriyle günün tarihi, yılın ayı gibi konularda keçiye daha başka birçok maskaralık yaptırmıştı. Bütün bunlara okuyucu daha önce tanık olmuştu. Adli duruşmalara özgü bir görüş yanılısamıyla, belki de Djali'nin bu masum muzipliklerini yol kavşaklarında defalarca alkışlamış aynı seyirciler Adliye Sarayı'nın kubbeleri altında bunlardan ürktüler. Hiç kuşku yok ki keçi şeytanın ta kendisiydi.

Daha da beteri oldu: Kralın vekili Djali'nin boynunda asılı duran, elle dizilen harflerle dolu bir deri çantayı döşeme taşlarının üzerine boşaltınca dağınık harflerden, keçinin ayağıyla şu uğursuz adı çıkardığı görüldü: "Phoebus". Yüzbaşının kurban edildiği büyüler karşı konulmaz bir biçimde kanıtlanmış gibi göründü. Herkesin gözünde de, zarafetiyle gelip geçenleri defalarca hayran bırakan Çingene kızı, şu fevkalâde güzel oyuncu kız, artık bir büyücü cadıdan başka bir şey değildi.

Zaten o da hiçbir yaşam belirtisi göstermiyordu. Ne Djali'nin zarif hareketleri, ne yargıçlarla avukatların verdiği gözdağları, ne dinleyicilerin boğuk lanet sesleri, hiçbir şey onun bilincine ve düşüncesine kadar gidemiyordu.

Kızcağızı uyandırmak için bir çavuşun acımasızca sarsması, başkanın da sesini azametle yükseltmesi gerekti.

"Kız, siz kendini büyücülüğe vermiş Çingene ırkındansınız. Siz, davaya katılan büyülenmiş keçinin de suç ortaklığıyla, geçen 29 Mart gecesi, şeytanlarla anlaşarak, büyülerle, işvelerle kralın hassa alayı mızraklı süvarilerinden bir yüzbaşını, Phoebus de Châteaupers'i yaraladınız ve bıçakladınız. Yadsımakta direniyor musunuz?"

Genç kız yüzünü ellerinin içine gömerek haykırdı:

"Ne korkunç şey! Phoebus'üm benim! Ah! Cehennem azabı bu!"

Mahkeme başkanı sert bir sesle:

"Yadsımakta direniyor musunuz?" diye sordu.

Genç kız, "Elbette yadsıyorum!" diye haykırdı korkunç bir sesle.

Ayağa fırlamıştı, gözleri alev saçıyordu.

Mahkeme başkanı dobra dobra sordu:

"Peki öyleyse, aleyhinizdeki olguları nasıl açıklayacaksınız?"

Genç kız kesik kesik bir sesle:

"Daha önce de söylemiştim," diye yanıt verdi. "Bilmiyorum. Bir rahipti. Tanımadığım bir rahip. Hiç peşimi bırakmayan, çok kötü, şeytan gibi bir rahip!"

Yargıç, "Ta kendisi," diye atıldı. "Asık suratlı rahip."

"Ey sayın Efendilerim! Acıyın bana! Zavallı bir kızım ben..."

Yargıç, "Çingene kızı," dedi.

Üstat Jacques Charmolue tatlılıkla söze başladı:

"Sanığın bu üzücü direnmesi karşısında sanığa işkence uygulanmasını talep ediyorum."

Mahkeme başkanı, "Kabul edildi," dedi.

Bahtsız kızın bütün vücudu ürperdi. Gene de harbeli askerlerin buyruğu üzerine, ayağa kalktı, önünde Charmolue ile kilise mahkemesinin rahipleri, iki sıra mızrağın arasında, oldukça metin adımlarla, birdenbire açılan ve arkasından hemen kapanan bir yan kapıya doğru yürüdü. Bu, kaygılı Gringoire'a kızcağızı yutuveren müthiş bir canavar ağzı gibi göründü.

Genç kız kapının ardında kaybolunca içler acısı, yakınma dolu bir meleme işitildi. Küçük keçiydi bu; ağlıyordu.

Duruşmaya ara verildi. Bir üye, beylerin yorgun olduğunu ve işkencenin sonunu beklemenin uzun süreceğini belirtti; bunun üzerine, Başkan:

"Bir adliyeciyi görevine feda etmesini bilmelidir," dedi.

Yaşlı bir yargıç da, "Daha yemek yemediğimiz bir sırada, kendisine işkence cezası verdiren can sıkıcı, densiz cadaloz!" dedi.

Kuru Yaprak Haline Gelen Paranın Devamı

Gün ortasında bile lambalarla aydınlatılan kapkaranlık geçitlerde birkaç basamak çıkıp indikten sonra, hâlâ korkunç muhafızların çevrelediği Esmeralda Kızı adliye çavuşlarından biri uğursuz bir odaya itti. Daire biçimindeki bu oda, yüzyılımızda bile hâlâ yeni Paris'in eskisini bütünüyle kaplayan çağdaş yapılar tabakasını delen o kocaman kulelerden birinin zemin katındaydı. Bu mahzende pencere yoktu; basık ve muazzam bir demir kapıyla kapanan giriş yerinden başka da delik yoktu. Bununla birlikte, orası gene de ışıktan yoksun değildi. Duvarın kalınlığı içine bir ocak yapılmıştı. Orada yanan harlı bir ateş kızıl yansımalarıyla mahzeni dolduruyor ve bir köşeye bırakılan zavallı mumu bütün aydınlığından yoksun ediyordu. Ocağı kapatmaya yarayan dikenli parmaklık, o sırada, yukarı kaldırılmıştı, kapkaranlık duvar üzerinde bu alevli pencerenin ağzında sadece bir dizi kapkara, sivri, keskin ve aralıklı diş sırası gibi, çubuklarının alt ucu görünüyordu, bu da ocağı söylencelerdeki o alev saçan ejderha ağızlarından birine benzetiyordu.

Oradan yayılan ışıktaki, tutuklu kız odanın çevresinde, ne işte kullandıklarını bilmediği korkunç aygıtlar gördü. Odanın tam ortasında, hemen hemen doğrudan doğruya yere konmuş bir meşin şilte seriliydi, üzerine de kubbenin kilit taşına oyulmuş yayvan, yassı burunlu bir canavarın ısırıldığı bakır bir halkaya bağlı tokalı bir kayış sallanıyordu. Kıskaçlar, kerpetenler, geniş saban demirleri ocağın içini dolduruyor ve korların üzerinde karmakarışık bir biçimde kızdırılıyordu. Cehennem ocağının kanlı ışığı bütün odanın içinde sadece bir korkunç şeyler yığınınını aydınlatıyordu.

Bu odanın adı sadece işkence odası idi.

Yeminli işkenceci Pierrat Torterue şiltenin üzerinde oturuyordu. Yardımcıları, dört köşe suratlı, meşin önlüklü, dokuma kayışlı biçimsiz iki cüce, korların üzerindeki demirleri kurcalıyorlardı.

Zavallı kızcağız elinden geldiği kadar cesaretini toplamaya çalışmıştı. Ne var ki, bu odaya girer girmez dehşete kapıldı.

Adliye Sarayı çavuşları bir yana, kilise mahkemesinin rahipleri bir yana dizildiler. Bir köşede, bir tutanak yazmanı, bir yazı takımı, bir de masa vardı. Üstat Jacques Charmolue pek yumuşak, tatlı bir gülümsemeye Çingene kızına yaklaştı.

"Yavrucuğum," dedi, "yadsımakta hâlâ direniyor musunuz?"

Genç kız daha şimdiden ölü bir sesle, "Evet," dedi.

"Öyleyse, size istediğimizden daha fazla ısrarla işkence yapmak bizim için pek acıklı olacak. Şu şiltenin üzerine oturmak zahmetine katlanın, lütfen. Pierrat Usta, Küçükhanım'a yer verin, kapıyı da kapatın."

Pierrat homurdanarak ayağa kalktı:

"Kapıyı kaparsam, ateşim söner," diye mırıldandı.

Bunun üzerine, Jacques Charmolue:

"Öyleyse, azizim, açık bırakın," diye yanıt verdi.

Bu arada, Esmeralda Kız ayakta duruyordu. Üzerinde kim bilir nice bahtsızın kıvrandığı bu meşin şilte onu korkutuyordu. Dehşet kemiklerinin içindeki iliği donduruyordu. Ürkümü, şaşkın, orada öylece durup duruyordu. Charmolue'nün bir işareti üzerine, iki yardımcı onu yakaladı ve yatağın üzerine oturttu. Genç kızın canını hiç acıtmadılar; ama o adamlar kendisine dokununca, şu meşin kendisine değince, bütün kanı yüreğine doğru çekilir gibi oldu. Şaşkın gözlerle odanın çevresine bakındı. Her yanda, şimdiye kadar gördüğü araç gereçler içinde, böceklerle kuşlar arasında yarasalar, kırkayaklar ve örümcekler neyse onlar gibi duran bütün bu biçimsiz işkence aygıtlarının vücuduna tırmanmak, onu ısırarak ve çimdiklemek için dört bir yandan kendisine doğru kıvıldığını ve yürüdüğünü görür gibi oluyordu.

Charmolue, "Hekim nerede?" diye sordu.

Genç kızın o ana kadar görmediği kara bir cüppe: "Buradayım!" dedi.

Genç kız ürperdi.

Kralın kilise mahkemesindeki vekili okşayıcı sesiyle: "Küçükhanım," dedi, "suçlandırıldığınız olayları üçüncü kez yadsımakta direniyor musunuz?"

Kızcağz bu kez sadece bir baş işareti yapabildi. Sesi çıkmadı.

Jacques Charmolue, "Direniyor musunuz?" diye yineledi. "Öyleyse, çok üzgünüm; ama görevimin gereğini yerine getirmek zorundayım."

Pierrat ansızın söze karıştı:

"Kralın sayın vekili, nereden başlayacağız?"

Charmolue uyak arayan bir şairin çapraşık yüz buruşturmasıyla bir süre duraksadı. Sonra da:

"İşkence ayaklığından," dedi.

Bahtsız kızcağz kendisini Tanrı'nın da, insanların da yüzüstü bıraktıklarını öylesine derinden hissetti ki, başı hiç gücü olmayan cansız bir şey gibi, göğsüne düştü.

İşkenceci ile hekim aynı anda ona yaklaştılar. Bu sırada da, iki uşak iğrenç ve korkunç silahları arasında birşeyler araştırmaya başladı.

Bu ürkünç demirlerin şıkırtısını işitince, bahtsız yavrucak elektrik akımına tutulan ölü bir kurbağa gibi titredi.

"Ah! Ey benim Phoebus'üm!" diye öyle alçak sesle mırıldandı ki, hiç kimse işitmedi.

Sonra, yeniden yontu hareketsizliğine ve mermer suskunluğuna gömüldü. Bu görüntü, yargıç yüreklerinden başka her yüreği parçalardı. Cehennemin kıpkızıl kapısı altında İblis'in sorguya çektiği zavallı günahkâr bir ruh sanırdınız. Az sonra testerelerin, çarkların, işkence sehplarının bu korkunç kalabalığının yapışacağı zavallı beden, cellâtların haşin ve sert ellerinin, kıskaçlarının kurcalayacağı yaratık demek ki bu sakın, yumuşak, beyaz ve narin yaratıktı. İnsan adaletinin öğütmek için o korkunç değirmen taşlarına verdiği zavallı darı tanesi!

Bu arada, Pierrat Torterue'nün yardımcılarının nasırlı, haşin elleri, Paris'in yol kavşaklarında, güzellikleri ve sevimlilikleriyle gelip geçenleri defalarca hayran eden o güzel bacağı, o küçücük ayağı hoyratça soyup ortaya çıkardı.

İşkenceci, bu zarif ve narin biçimleri seyrederek:

"Çok yazık, doğrusu!" diye homurdandı.

Başdiyakoz orada bulunsaydı, hiç kuşkusuz örümcekle sinek simgesini anımsardı.

Zavallı kızcağız, az sonra, gözlerinin üzerine yayılan bir bulutun arasından "işkence ayaklığı"nın yaklaştığını gördü, az sonra da demirli ince tahtalara geçirilen ayağının korkunç aygıtın altında kaybolduğunu gördü.

İşte o zaman korku ona yeniden kuvvet verdi. Öfkeyle: "Çıkarın şunu ayağımdan!" diye bağırdı. Ve saçı başı darmadağınık, doğrularak, "Acıyın bana!" diye haykırdı.

Genç kız kralın davavekilinin ayaklarına kapanmak amacıyla meşin şilteden dışarı atıldı; ama bacağı meşe ağacından ve demirlerden yapılmış o ağır külçenin içine yakalanmıştı, kanadının üzerine kurşun konan bir andan daha da bitkin, işkence ayaklığının üzerine yığıldı.

Charmolue'nün bir işaretiyle onu yeniden işkence şiltesinin üzerine yerleştirdiler; kocaman iri iki el kubbeden sarkan kayışı kızın incecik beline bağladı.

Charmolue sarsılmaz, soğukkanlı iyi yürekliliğiyle:

"Son bir kez daha, davada söz konusu edilen bütün olguları itiraf ediyor musunuz?" diye sordu.

"Ben masumum."

"Peki öyleyse, Küçükhanım, aleyhinizdeki koşulları nasıl açıklıyorsunuz?"

"Ne yazık ki, sayın Efendim, ben de bilmiyorum!"

"Yadıyorsunuz demek ki?"

"Hepsini!"

Charmolue Pierrat'ya, "İşinizi görün," dedi.

Pierrat bocurgatın kolunu çevirdi, işkence ayaklığı sıkıştı, kızcağz yazımı hiçbir insan dilinde bulunmayan o korkunç çığlıklardan birini kopardı.

Charmolue Pierrat'ya, "Durun," dedi. Çingene kızına da, "İtiraf ediyor musunuz?" diye sordu.

Zavallı kızcağz, "Hepsini!" diye bağırdı. "İtiraf ediyorum! İtiraf ediyorum! Acıyın bana!"

İşkence cezasını göze alırken, kızcağz kendi gücünü hesaplayamamıştı. O zamana kadarki yaşantısı o kadar neşeli, tatlı, yumuşak geçen zavallı yavrucak! İlk acıda yenilmişti.

Kralın vekili, "İnsanlık beni size şunu bildirmeye zorluyor," dedi. "İtiraf ederseniz, ölümü beklemeniz gerekecek."

Genç kız, "Ben de öyle umuyorum," dedi.

Yarı ölü bir halde, iki büklüm olmuş, göğsünden tokalanan kayışa asılmış bir durumda kendini bırakarak meşin yatağın üzerine yığıldı yeniden.

Pierrat Efendi onu doğrulturken:

"Ha gayret, güzelim!" dedi. "Bay de Bourgogne'un boynundaki mutondor kürküne benziyorsunuz."

Jacques Charmolue sesini yükseltti:

"Tutanak yazmanı, yazın: Genç Çingene kızı, karakoncoloslar, maskeler ve gece cadılarıyla birlikte, dost sofralarına, büyücülerin cumartesi toplantılarına ve cehennem büyülerine katıldığınızı itiraf ediyor musunuz? Sorduğuma yanıt verin."

Genç kız o kadar alçak bir sesle, "Evet," diye yanıt verdi ki, sözü soluğunun içinde kayboldu.

"Büyücülerin cumartesi toplantılarını bir araya getirmek için Belzebuth'ün bulutların içinde ortaya çıkardığı ve sadece büyücülere görünen koçu gördüğünüzü itiraf ediyor musunuz?"

"Evet."

"Temple tarikatındakilerin şu iğrenç putlarına, Bophomet başlarına tapındığınızı itiraf ediyor musunuz?"

"Evet."

"Davaya eklenen, evcil bir keçi şeklindeki şeytanla ilişkiniz olduğunu?"

"Evet."

"En sonunda, şeytanın ve halk arasında asık suratlı rahip denen hayaletin yardımıyla, geçtiğimiz Mart'ın yirmi dokuzuncu gecesini, Phoebus de Châteaupers adındaki yüzbaşıyı yaralayıp öldürdüğünüzü itiraf ve kabul ediyor musunuz?"

Genç kız o iri durağan gözlerini adliyeciye doğru kaldırdı ve titremeden, sarsılmadan, bilinçsiz bir halde, dalgın dalgın:

"Evet," diye yanıt verdi. Onda artık her şeyin parçalandığı, kırıldığı apaçık belliydi.

Charmolue, "Yazın, yazman Efendi," dedi. Sonra da işkencecilere dönerek, "Tutuklu çözülsün ve duruşmaya geri götürülsün," dedi.

Tutuklunun ayağındaki işkence ayakkabısı çıkarılınca, kralın kilise mahkemesindeki vekili, hâlâ acıyla uyuşuk olan ayağı inceledi.

"Hadi, hadi!" dedi, "Büyük bir zarar yok. Tam zamanında bağırdınız. Gene dans edebilirsiniz, güzelim!"

Sonra kilise mahkemesindeki yardımcılarına döndü:

"İşte en sonunda adalet aydınlandı! Bu, insanı rahatlatıyor, Beyler! Küçükhanım elden geldiği kadar yumuşak davrandığımızıza tanıklık edebilir!"

III

Kuru Yaprak Haline Gelen Paranın Sonu

Esmeralda duruşma salonuna sapsarı bir yüzle, topallayarak girince, onu genel bir memnunluk mırıltısı karşıladı. Dinleyiciler açısından bu, tiyatrodaki komedinin son perde arası bitip de örtü açılıp, son perde başlarken duyulan o memnunluk verici sabırsızlık duygusuydu. Yargıçlar açısından ise, az sonra akşam yemeğine kavuşmak umudu. Küçük keçi de sevinçle meledi. Hanımına doğru koşmak istedi; ama onu sıraya bağlamışlardı.

Artık gece iyice bastırmıştı. Sayıları arttırılmayan mumlar o kadar az ışık veriyordu ki, salonun duvarları görünmüyordu. Karanlık orada bütün eşyayı bir çeşit sisle kaplıyordu. Duygusuz, hantal birkaç yargıç yüzü belli belirsiz seçiliyordu. Onların tam karşısında, uzun salonun ucunda koyu renk zemin üzerinde belirsiz beyazlıkta bir noktayı görebiliyorlardı. Bu, sanıktı.

Zavallı kızcağzı yerine sürüklene sürüklene gelmişti. Charmolue de bütün azametiyle kendi yerine gelince oturdu, sonra ayağa kalktı ve başarısının böbürlenmesini pek fazla belli etmeden:

"Sanık her şeyi itiraf etti," dedi.

Mahkeme başkanı:

"Çingene kızı," dedi, "bütün büyücülüğünüzü, sihirbazlığınızı, fahişeliğinizi ve Phoebus de Châteaupers'i öldürdüğünüzü itiraf ettiniz mi?"

Genç kızın yüreği sıkıştı. Gölgele içinde, hıçkırarak hıçkırarak ağladığı duyuldu. Zayıf bir sesle:

"İstedığınız her şeyi," dedi. "Yalnız beni çabuk öldürün!"

Mahkeme başkanı:

"Kilise mahkemesinde kralın sayın vekili," dedi, "mahkeme heyeti isteklerinizi dinlemeye hazırdır."

Üstat Charmolue ortaya korkunç bir defter çıkardı, pek çok el hareketi ve avukatlık sanatının abartmalı ses tonuyla, Latince bir söylevi okumaya başladı. Davanın bütün kanıtlarının kendi gözde komedi yazarı olan Plautus'tan alman parçalarla desteklenen Cicero'vari benzetmeler üzerine kurulmuş bir söylevdi bu. Bu önemli parçayı okurlarımıza veremediğimiz için gerçekten üzgünüz. Konuşmacı bunu pek olağanüstü el hareketleriyle okuyordu. Daha başlangıç bölümünü bitirmemişti ki alnından terler boşanmış, başında da gözler dışarı uğramıştı. Birdenbire bir cümlenin tam ortasında zırp diye duruverdi; her zaman oldukça yumuşak, hattâ bir hayli aptalca olan bakışı yıldırımlar saçan bir parıltıya büründü.

"Beyler," diye haykırdı, (bu kez Fransızca, çünkü defterde yazılı değildi) "İblis bu olaya o kadar karışmış ki işte şimdi duruşmalarımıza katılıyor ve Kral hazretlerine öykünüyor. Bakın!"

Charmolue bunları derken, eliyle küçük keçiye gösteriyordu: Hayvancık Charmolue'nün el kol hareketleri yaptığını görünce, gerçekten de onun gibi davranması pek yerinde olur düşüncesiyle, kaidesinin üzerine oturarak elinden geldiği kadar, ön ayaklarıyla, sakallı başıyla, kilise mahkemesinde kral vekilinin dokunaklı pantomimini yineliyordu.

Bu, anımsanacağı gibi, keçinin en sevimli yeteneklerinden biriydi. Bu olay, bu son belge büyük etki yaptı. Keçinin ayaklarını bağladılar, kralın vekili de uz diline kaldığı yerden devam etti.

Bu pek uzun sürdü; ama güzel bir sonuçla bitti. İşte son cümlesi; buna üstat Charmolue'nün kısık sesini, yorgun el kol hareketlerini de ekleyin.

"Ideo, Domni, coram stryga demonstrata, erimine patente, intentione criminis existente, in nomine sanctae ecclesiae Nostrae-Dominae Parisiensis, quae est in saisina habendi omnimodam altam et bassam justitiam in illa hac intemerata Civitatis insula, texore praesentium declaramus nas requirere, primo, aliquandam pecunariam indemnitate; secundo, amendationem honorabilem ante portaliu maximum Nostrae-Dominae, ecclesiae, cathedralis; tertio, sententiam in virtute cujus ista stryga cum sua capella, seu in trivio vulgariter dicto la Greve, seu in insula exeunte in Duvio Sequanae, juxta poin- tam jardini regalis, executatae sint!"^[139]

Takkesini başına giydi ve yerine oturdu.

Gringoire üzüntüyle içini çekerek, *"Eheu! Bassa latinitas!"*^[140] dedi.

Kara cüppeli başka bir adam sanığın yanında ayağa kalktı. Bu onun avukatıydı. İyice acıkan yargıçlar mırıldanmaya başladılar.

Mahkeme başkanı, "Avukat Efendi, kısa konuşun," dedi.

Avukat da, "Sayın Başkan," diye yanıt verdi, "mademki suçlu suçunu itiraf etti, benim Beylere söyleyecek bir tek sözüm var. İşte ceza yasasından bir madde: 'Bir gece cadısı bir erkeği yediyse, suçu da kanıtlanırsa, sekiz bin dinarlık bir para cezası öder ki, bu da iki yüz altın metelik eder.' Mahkeme heyeti müvekkilimi para cezasına mahkûm etmek lütfunda bulunsun!"

Kralın olağanüstü avukatı: "Bu madde yürürlükten kaldırılmıştır," dedi.

Avukat, *"Nego,"*^[141] diye karşılık verdi.

Bir üye, "Oylamaya gidilsin!" dedi. "Suç meydana, hem de vakit geç oldu."

Duruşma salonundan ayrılmadan oylama yapıldı. Yargıçlar oylarını külâhlarıyla bildirdiler, aceleleri vardı. Başkanın alçak sesle kendilerine sorduğu uğursuz soruya karşılık vermek için, yarı karanlıkta, başlıklı kafaların birbiri ardından açıldığı görülüyordu. Zavallı sanık onlara bakıyormuş gibiydi; ama bulanık gözü artık hiçbir şey görmüyordu.

Sonra tutanak yazmam yazmaya başladı; ardından da uzun bir parşömen kâğıdını başkana uzattı.

O zaman bahtsız kız halkın kıymıldadığını, mızrakların birbirine çarptığını, dondurucu bir sesin konuştuğunu işitti:

"Çingene kızı, Kralımız Efendimizin dileyeceği gün, öğle saatinde, bir sanık arabasında, gömlekle, yalınayak, boynunuzda ipile, Notre-Dame'ın büyük cümle kapısının önüne götürüleceksiniz ve orada elinizde iki libre ağırlığında bir meşaleyle suçlarınızı halkın önünde itiraf edeceksiniz ve oradan kentin darağacında asılıp boğulacağınız Greve Alanı'na götürüleceksiniz ve keçiniz de sizinle birlikte; kilise mahkemesine de, tarafınızdan işlenen, tarafınızdan itiraf edilen büyücülük, sihirbazlık, fahişelik ve Phoebus de Châteaupers'i öldürmek suçlarının kefareti olarak üç altın ödeyeceksiniz. Tanrı ruhunuzu kurtarsın!"

Genç kız, "Ah! Bu bir düş olmalı!" diye mırıldandı. Ve kendisini götüren sert elleri hissetti.

IV

Lasciate Ogni Speranza^[142]

Ortaçağ'da bir yapı tamamlandığı zaman, hemen hemen dışarıda olan kadarı da toprağın altındaydı. Notre-Dame gibi kazıklar üzerine kurulmadıysa, bir sarayın, bir hisarın, bir kilisenin hep çifte gövdesi vardı.

Katedrallerde, ışık içinde yüzen ve gece gündüz org sesleriyle, çan sesleriyle çınlayan üstteki kubbenin altında, yeraltında, basık, karanlık, gizemli, kör ve dilsiz bir çeşit başka bir katedral vardı; kimi zaman bu bir gömüttü. Saraylarda, büyük hisarlarda bu bir hapishaneydi, kimi zaman da bir gömüt, kimi zaman ikisi birden. Başka bir yerde kuruluş ve gelişme şekillerini açıkladığımız bu güçlü yapıların sadece temelleri değil, denebilir ki, âdeta toprak içinde tıpkı yukarıdaki yapı gibi odalar, galeriler, merdivenler halinde dal budak salarak ilerleyen kökleri vardı. Böylece, kiliseler, saraylar, büyük hisarlar yarı bellerine kadar toprak içindeydiler. Bir yapının mahzenleri, çıkılacak yerde inilen bir başka yapıydı ve tıpkı kıyıdağdaki ormanlar ve dağların altındaki bir gölün parlak sularına devrilen o ormanlar ve dağlar gibi, yapının dışarıdaki katlarının yığını altında kendi yeraltı katlarını oluşturuyordu.

Saint-Antoine Hisarı'nda, Paris Adliye Sarayı'nda, Louvre Sarayı'nda bu yeraltı yapıları hapishaneydi. Toprağın içine gömüldükçe bu hapishanelerin katları gitgide daralıp karanlıklaşırdı. Bunlar dehşet derecelerinin sıralandığı bölgeler gibiydi. Dante cehennemi için bundan daha iyisini bulamamıştı. Bu zindan hunileri, genel olarak, Dante'nin Şeytan'ı toplumun da ölüm mahkûmunu yerleştirdiği fiçı dipli bir yeraltı zindanının içine ulaşırdı. Bahtsız, sefil bir varlık bir kez buraya gömülmeyegörsün, artık elveda gün ışığı, hava, yaşam, "ogni speranza". Oradan ancak ya darağacı ya da odun ateşi için çıkardı artık. Kimi zaman da orada çürürlerdi bunlar. İnsan adaleti buna unutmak diyordu. Mahkûm, insanlarla kendisi arasında, başı üzerinde bir taş ve zindancılar yığını ve bütün hapishanenin ağırlığını hissederdi; ağır, kunt hisar artık onu canlı dünyanın dışına kilitleyen kocaman karmaşık bir kilitten başka bir şey değildi.

Darağacına mahkûm edilen Esmeralda'yı, hiç kuşkusuz kaçmasından korktukları için, La Tournelle'in "*inpace*"sinde,^[143] Ermiş Louis'nin^[144] kazdırdığı yeraltı zindanlarında, tepesinde dev boyutlardaki Adliye Sarayı ile bu türden bir fiçı dibine bırakmışlardı. Bu duvar taşlarının en küçüğünü bile kımıldatma yeteneğinden yoksun zavallı sinek!

Hiç kuşku yok ki, yazgı da, toplum da aynı ölçüde haksız davranmıştı; bu kadar narin bir yaratığı ortadan kaldırmak için bunca felaket ve işkence bolluğuna hiç de gerek yoktu.

Kızcağz orada, karanlıklar içinde gömülmüş, gizlenmiş, kaybolmuştu. Onun güldüğünü ve güneşte dans ettiğini gördükten sonra bu durumda görebilen bir kimse ürperirdi. Gece gibi soğuk, ölüm gibi soğuktu, saçlarında artık tek bir hava esintisi bile yoktu; kulaklarında bir insan sesi, gözlerinde bir gün ışığı yoktu; iki büklüm olmuş, zincirlerle ezilmiş, bir testiyle bir ekmeğin yanına, zindanın sızıntılarından toplanan su birikintilerinin üstündeki bir parça samanın üzerine çömelmiş, hiç kıpırdamadan, neredeyse soluk bile almadan kalakalmıştı, artık acı çekecek durumda bile değildi. Phoebus, güneş, öğle zamanı, açık hava, Paris sokakları, alkışlar altında dans, subayla tatlı aşk

civiltıları, sonra rahip, arabulucu kadın, hançer, kan, işkence, darağacı... Bütün bunlar, kimi zaman neşeli ve pırıl pırıl yaldızlı bir düşlem, kimi zaman biçimsiz bir karabasan gibi hâlâ aklına geliyordu; ama bu artık karanlıklarda yitip giden korkunç ve belirsiz bir çarpışma ya da yukarıda, yeryüzünde çalınan, bahtsız kızın düştüğü bu derinlikte artık duyulmayan uzak bir müzikti.

Esmeralda burada bulunduğundan beri ne uyanıktı ne de uyuyordu. Uğradığı bu felakette, içine düştüğü bu zindanda, geceyi gündüzden ayıramadığı gibi, uyanıklığı düştü, düşü de gerçekten artık ayırt edemiyordu. Bütün bunlar düşüncesinde karışmış, kırılmış, dalgalı, belirsiz bir şekilde yayılmıştı. Artık hissetmiyor, bilmiyor, düşünmüyordu. Olsa olsa hayal ediyordu. Hiçbir canlı yaratık hiçliğe bu kadar derinlemesine dalmamıştır.

Böyle uyuşmuş, donmuş, taş kesilmiş bir durumdayken, üzerinde bir yerlerde, bir parçacık ışık bile geçirmeden açılan bir kapağın sesini üç kez hayal meyal ayımsamıştı: Bir el oradan kendisine bir parça kara ekmek atmıştı. Oysa zindancının belirli zamanlarda gelişi insanlarla arasında kalan tek ilişkiydi.

Bir tek şey hâlâ bilinçsizce Esmeralda'nın kulağını kurcalıyordu: Başının üzerinde, kubbenin küflü taşları arasından nem sızıyordu ve eşit aralıklarla bir damla su oradan ayrılıyordu. Bu damlanın, yanındaki su birikintisine düşerken çıkardığı sesi aptal aptal dinliyordu.

Su birikintisine düşen bu damla, onun çevresinde hâlâ kıvıldaayan tek hareketti, zamanı bildiren tek saat, yeryüzünde yapılan bütün gürültülerden ona kadar ulaşabilen tek sestti.

Her şeyi söylemek gerekirse, zaman zaman bu çamur ve karanlık bataklığında şuradan buradan ayağının ya da kolunun üzerinden geçen soğuk bir şey hissediyor ve ürperiyordu.

Ne kadar zamandan beri oradaydı, hiç bilmiyordu. Bir yerlerde birisi hakkında bildirilen bir ölüm cezasını, sonra da kendisini götürdüklerini ve gecenin, sessizliğin içinde, donmuş bir halde uyandığını anımsıyordu. Ellerinin üzerinde sürünmüştü, o zaman da demir halkalar ayak bileklerini kesmiş, zincirler şakırdamıştı. Dört bir yanının duvar olduğunu, altında suyla örtülü taş bir döşemenin ve bir demet samanın bulunduğunu anlamıştı. Ama ne lamba vardı ne de bir bodrum penceresi. O zaman, samanın üzerine oturmuştu. Kimi vakit de, değişiklik olsun diye, zindanındaki bir taş merdivenin son basamağına oturuyordu. Bir ara, su damlasının düşme süresini ölçen karanlık dakikaları saymayı denemişti; ama az sonra hasta bir beynin bu üzüntülü çalışması kafasında kendiliğinden kopmuş ve onu uyuşukluk içinde bırakmıştı.

En sonunda bir gün ya da bir gece (çünkü bu mezarda gece yarısıyla gün ortası aynı renkteydi), başının üzerinde, ekmeğini, testisini getirdiğinde zindancının her zaman yaptığı gürültüden daha kuvvetli bir ses duydu. Genç kız başını kaldırdı, "inpace"nin kubbesindeki kapıya ya da kapağa benzer şeyin aralıklarından kızılımtrak bir renk gördü. Aynı zamanda ağır demirler acı ve keskin bir ses çıkardı, kapak paslı rezelerinin üzerinde gıcırdayarak döndü ve genç kız bir fener, bir el ve iki erkek vücudunun alt kısmını gördü, kapı çok basık olduğundan başlarını göremiyordu. Işık onu öyle şiddetle rahatsız etti ki gözlerini sımsıkı yumdu.

Gözlerini yeniden açtığında kapı kapanmış, fener merdivenin bir basamağı üzerine konulmuştu, bir adam, tek başına, karşısında ayakta duruyordu. Kara bir kolsuz papaz cüppesi ayaklarına kadar

inmiyor, aynı renkte bir başlık da yüzünü gizliyordu. Hiçbir yeri görünmüyordu, ne yüzü, ne de elleri. Bu âdeta, karşısında ayakta duran, altında bir şeyin kımıldadığı sezilen kapkara bir kefendi. Genç kız birkaç dakika gözünü kırpmadan bu hayalet gibi şeye baktı. Bu arada, ne genç kız ne de beriki konuşmuştu. Yüz yüze gelen iki yontu sanırdınız. Mahzende sadece iki şey yaşıyordu sanki: Fenerin havadaki nem yüzünden çıtırdayan fitili; bir de tavandan damlayan, bu düzensiz çıtırtıyı tek düze şıpırtısıyla kesen, fenerin ışığını su birikintisinin yağlı yüzeyinde menevişlerle titreten su damlası.

En sonunda tutuklu kız sessizliği bozdu:

"Kimsiniz siz?"

"Bir rahip."

Sözcük, konuşma tarzı, ses tonu kızı ürpertti.

Rahip boğuk bir sesle ağır ağır konuşarak:

"Hazırlandınız mı?" diye sordu.

"Neye?"

"Ölmeye."

"Ah! O kadar yakında mı!"

"Yarın."

Genç kızın sevinçle kalkan başı dönüp göğsüne çarptı.

"O kadarı bile çok uzun!" diye mırıldandı. "Hemen bugün olsa onlara ne zararı dokunurdu ki?"

Kısa bir sessizlikten sonra rahip:

"Demek ki o kadar mutsuzsunuz?" diye sordu.

Genç kız da, "Çok üşüyorum," dedi.

Üşüyen bahtsızların alışık oldukları bir hareketle, daha önce de Tour-Roland'daki çilekeş kadının yaptığını gördüğümüz gibi, ayaklarını elleriyle tuttu, dişleri birbirine çarpıyordu.

Rahip başındaki külahın altından gözlerini zindanın çevresinde gezdirir gibi oldu.

"Işıksız! Ateşsiz! Sular içinde! Korkunç bir şey!"

Genç kız felaketin kendisine verdiği şaşkın halle:

"Evet," diye yanıt verdi. "Gün herkesindir. Niçin geceyi bana vermiyorlar?"

Rahip yeni bir sessizlikten sonra:

"Niçin burada olduğunuzu biliyor musunuz?" diye sordu. Esmeralda, sanki belleğine yardım etmek istiyormuş gibi, sıksa parmaklarını kaşlarının üzerinden geçirerek:

"Galiba biliyordum; ama artık anımsamıyorum," dedi.

Birdenbire çocuk gibi ağlamaya başladı.

"Buradan çıkmak istiyorum, efendim. Üşüyorum, korkuyorum ve vücuduma tırmanan hayvanlar var burada."

"Peki öyleyse, gelin benimle."

Böyle derken, rahip onun kolunu tuttu. Bahtsız kız ta iliklerine kadar donmuştu; ama gene de bu el ona buz gibi geldi.

"Ah!" diye mırıldandı. "Ölümün buz gibi dondurucu eli bu! Kimsiniz siz, kuzum?"

Rahip başlığını kaldırdı. Genç kız baktı. Uzun zamandan beri peşini bırakmayan o uğursuz yüzdü bu; Falourdel Kadın'ın evinde sevgili Phoebus'cüğünün o tapılası başının üzerinden kendisine görünen o iblis kafası, son kez bir hançerin yanında parladığını gördüğü o göz.

Kendisini felaketten felakete, işkenceden işkenceye iten, kendisine hep uğursuzluk getiren bu hayalet onu içine gömüldüğü uyuşukluktan kurtardı. Ona, belleğinin üzerinde kalınlaşan o örtü gibi şey yırtılıyormuş gibi geldi. Üzücü serüveninin bütün ayrıntıları, Falourdel Kadın'ın evindeki gece sahnesinden Tournelle'deki mahkûmiyetine kadar hepsi birden aklına geliverdi; hem de şimdiye kadar olduğu gibi bulanık ve belirsiz bir biçimde değil de, belirli, açık seçik, belirgin, heyecanlı ve korkunç bir halde. Acının aşırılığı ile yarı silinen, hemen hemen aşınan bu anıları, tıpkı eczalı mürekkeple yazılan görülmez harflerin ateşin yaklaşmasıyla kâğıdın üzerinde taptaze ortaya çıkıvermesi gibi, karşısındaki karanlık yüz canlandırıyor. Ona yüreğinin bütün yaraları yeniden açılıyor ve hep birden kanıyormuş gibi geldi.

Elleri gözlerinin üzerinde, çırpınmalı bir titremeyle haykırdı:

"Ah! Rahip bu!"

Sonra umudu kırılarak, kollarını yanlarına sarkıttı, başı önüne eğik, gözleri yere dikilmiş, suskun, hâlâ titreyerek, oturduğu yerde kalakaldı.

Rahip ona, ekinler arasına büzülmüş zavallı bir tarlakuşunun çevresinde, gökyüzünün ta yükseklerinde uzun zaman uçan, uzun zaman uçuşunun korkunç dairelerini sessizce daraltan ve birdenbire şimşeğin oku gibi avının üzerine atılan ve onu yarı ölü bir halde, pençesinde tutan bir atmacanın bakışıyla bakıyordu.

Genç kız alçak sesle mırıldanmaya başladı:

"Öldürün! Öldürün! Son darbeyi indirin!"

Ve kasabın topuzu vurmasını bekleyen koyun gibi, dehşetle başını omuzlarının arasına gömüyordu.

Adam en sonunda:

"Demek sizi korkutuyorum, öyle mi?" dedi.

Genç kız hiç yanıt vermedi. Beriki gene:

"Sizi korkutuyor muyum?" diye üsteledi.

Kızın dudakları sanki gülüyormuş gibi büzüldü:

"Evet," dedi, "cellat mahkûmla alay ediyor. Aylardan beri peşimi kovalıyor, bana gözdağı veriyor, beni korkutuyor! Tanrım! O yokken ben ne kadar mutluydum! Beni bu uçuruma atan odur! Ey ulu Tanrım! O öldürdü... O öldürdü! Benim Phoebus'ümü o öldürdü!"

Kızcağz sözün burasında hıçkırarak ve gözlerini rahibe doğru kaldırarak:

"Ah! Sefil!" dedi. "Kimsiniz siz? Size ben ne yaptım? Benden bu kadar çok mu nefret ediyorsunuz? Ah! Bana karşı ne garziniz var?"

Rahip de, "Seni seviyorum!" diye bağırdı.

Kızın gözyaşları birdenbire zırp diye kesiliverdi. Ona bir budalanın gözleriyle baktı.

Beriki diz çökmüş, yakıcı gözlerle ona bakıyordu.

"Seni seviyorum! Anlıyor musun?" diye bağırdı.

Bahtsız kız ürpererek:

"Ne aşk!" dedi.

Beriki de, "Bir lanetlinin aşkı," dedi.

Her ikisi de heyecanlarının ağırlığı altında ezilmiş, erkek çılgın, kız şaşkınlıktan sersemlemiş bir halde, birkaç saniye sessiz kaldılar.

En sonunda, rahip, garip bir dinginliğe kavuşarak:

"Dinle bak," dedi. "Her şeyi öğreneceksin. Şimdiye kadar, bunca zifiri karanlıklar yüzünden Tanrı'nın artık bizi görmediği sanılan gecenin o derin saatlerinde gizlice vicdanımı sorguya çektiğim zaman, kendi kendime bile ancak sormaya cesaret edebildiğim şeyi sana söyleyeceğim. Bak dinle. Genç kız, sana rastlamadan önce mutluydum..."

Esmeralda hafifçe içini çekti:

"Ben de!" dedi.

"Sözümü kesme. Evet, mutluydum, hiç olmazsa, öyle olduğumu sanıyordum. Tertemizdim, ruhum duru bir ışıkla dopdoluydu. Benimkinden daha gururlu ve daha parlak bir baş yükselmezdi. Rahipler bakir kalabilmek konusunda, bilginler de bilgi konusunda bana danıştırlardı. Evet, bilim benim için her şeydi. Bir kız kardeşti ve bir kız kardeş de bana yetiyordu. Yaşım ilerledikçe aklıma başka düşünceler de gelmez değildi. Pek çok kez, bir kadın şekli geçerken, tenim heyecanlanmıştı. Çılgın delikanlılık dönemimde, yaşam boyu boğup susturabileceğimi sandığım şu erkek cinselliğinin ve kanının o kuvveti ben sefili mihrabın soğuk taşlarına gömen demir andlar zincirini pek çok kez çırpıntıyla ürperterek kaldırmıştı. Ne var ki, oruç, dua, bilim, manastırın eziyetleri ruhu yeniden bedene egemen hale getirmişti. Sonra da, kadınlardan kaçmıyordum. Zaten, bilimin parlaklığı karşısında beynimin bütün kirli dumanlarının silinip kaybolması için bir kitap açmam yeterliydi. Birkaç dakika içinde, dünyanın kaba şeylerinin benden kaçtığını seziyordum ve ebedi gerçeğin dingin parıltısı karşısında kendimi yatışmış, gözleri kamaşmış ve dupduru hissediyordum. Şeytan, bana saldırmak için, kilisede, sokaklarda, kırlarda gözlerimin önünden dağınık olarak geçen ve düşlerime pek az giren, silik kadın gölgeleri gönderdiği sürece, onların hepsini rahatlıkla yendim. Ne yazık ki, eğer üstünlük bende kalmadıysa, bunun suçu, insanla şeytani eşit güçte yaratmamış olan Tanrı'nındır. Dinle. Bir gün..."

Burada rahip durdu ve tutuklu kız onun göğsünden bir hırıltı ve koparıma sesi çıkaran iç çekmelerin yükseldiğini işitti.

"...Bir gün, hücremin penceresine yaslanmışım... Hangi kitabı okuyordum o sırada acaba? Ah! Bütün bunlar kafamın içinde bir çevrinti gibi. Her neyse, kitap okuyordum. Pencere bir alana bakıyordu. Bir tef ve bir müzik sesi işittim. Düşüncelerimin arasında böyle rahatsız edildiğime kızarak, alana baktım. Benim gördüklerimi benden başkaları da görüyordu, oysa, insan gözleri için yaratılmış bir görünüm değildi bu. Orada, sokağın ortasında, –vakit öğleydi– pırıl pırıl güneş altında, bir yaratık dans ediyordu. Öyle güzel bir yaratık ki, İsa onu Meryem'e yeğleyebilir ve onu kendine ana olarak seçer, dünyaya geldiğinde bu yaratık hayatta olsaydı, ondan doğmak isterdi! Gözleri kapkara ve şahaneydi, kapkara saçlarının arasında güneşin içine işlediği birkaç tel saç altın telleri gibi sarı san parlıyordu. Ayakları, hareketleri içinde, hızla dönen bir tekerleğin ara değnekleri gibi kayboluyordu. Başının çevresinde, o kapkara saç örgülerinin içinde, güneşte ışıldayan, alnında yıldızdan bir taç oluşturan madeni parçacıklar vardı. Pullar serpiştirilmiş giysisi mavi mavi ve bir yaz gecesi gibi binlerce kıvılcım çakılmışçasına pırıldıyordu. Kıvrak, esmer kolları birer çevre gibi beline bağlanıp çözülüyordu. Vücudunun biçimi şaşılacak güzellikteydi. Ah! Güneşin ışığında bile aydınlık bir şey gibi beliren o parlak yüz!.. Ne yazık ki, genç kız, bu sendin. Şaşkınlık içinde, sarhoş gibi, büyülenmiş, seni seyretmekten kendimi alamıyordum. Sana öyle bakıyordum ki birdenbire dehşetle ürperdim, yazgının beni kısıvrak pençesine aldığı hissettim."

Soluğu kesilen rahip gene bir süre durdu. Sonra yeniden sürdürdü:

"Daha o zaman yarı yarıya büyülendiğimden, âdeta bir çekime uğradığımdan, bir şeye yapışmaya ve kendimi düşmekten korumaya çabalıyordum. Daha önce de şeytanın bana kurduğu tuzakları anımsıyordum. Gözlerimin altındaki yaratıkta ancak cennetten ya da cehennemden gelebilecek o

insanüstü güzellik vardı. Bizim toprağımızın bir parçacığıyla yaratılan ve içinden bir kadın ruhunun titrek ışığıyla hafifçe aydınlatılan basit, sıradan bir kız değildi bu. Bir melekti! Ama sadece karanlıklardan, sadece alevden yaratılmıştı, ışıktan değil. Bunu düşündüğüm sırada, senin yanında, gülerek bana bakan, büyücülerin hayvanı, bir keçi gördüm. Öğle güneşi keçinin boynuzlarını ateştenmiş gibi parlatıyordu. O zaman şeytanın tuzağını gördüm ve senin cehennemden geldiğinden, oradan beni mahvetmek için geldiğinden artık hiç kuşku kalmadı. Buna inandım."

Sözün burasında rahip kızın yüzüne baktı ve sertçe ekledi:

"Buna hâlâ inanıyorum. Bununla birlikte, büyü yavaş yavaş etkisini gösteriyordu. Senin dansın benim beynimde dönüyordu, büyüün gizemli kötülüğünün içimde gerçekleştiğini hissediyordum, uyanık kalması gereken her şey ruhumda uyuyordu ve karda donup ölenler gibi, bu uykunun bastırmasından zevk duyuyordum.

"Sen birdenbire şarkı söylemeye başladın. Ben sefil, ne yapabilirdim ki? Şarkın dansından da güzeldi. Kaçmak istedim. Olanaksız. Çivilenmişim, toprağa kök salmışım. Döşemenin mermeri dizlerime kadar çıkmış gibi geliyordu bana. Sonuna kadar kalmak zorundaydım. Ayaklarım buz kesilmişti, başım kaynıyordu. En sonunda, sen belki de bana acıydın, şarkını kestini ve ortadan kayboldun. Göz kamaştırıcı hayalin ışıltısı, büyülü müziğin sesi gitgide gözlerimden ve kulaklarımdan silindi. O zaman yerinden sökülen bir yontudan daha sert ve daha güçsüz, pencerenin köşesine yığıldım. Akşam ayınının çanı beni uyandırdı. Doğrulup kalktım, kaçtım. Ama ne yazık ki düşen ve bir daha doğrulamayacak bir şey, benim kaçamayacağım, birdenbire ortaya çıkan bir şey vardı."

Gene bir süre durdu ve sonra sürdürdü:

"Evet, o günden sonra içimde benim tanımadığım bir adam vardı. Bütün çarelerimi, hücre, mihrap, çalışma, kitaplar, hepsini kullanmak istedim. Ne çılgınlık! Ah! Tutkularla dolu bir başı insan üzüntü ve umutsuzlukla oraya çarptığı zaman bilim ne kadar da kof bir ses verir! O zamandan beri kitapla aramda hep ne görüyorum biliyor musun, genç kız? Hep sen, senin gölgen, bir gün önümdeki alandan geçen parlak bir görüntünün hayali. Ne var ki, bu hayal artık aynı renkte değil; gözünü kırpmadan güneşe bakan sakınımsız kişinin bakışına uzun süre takılıp kalan kara daire gibi, koyu renkli, yaşlı ve karanlıktı.

"Ondan kurtulamayınca, kafamda hep şarkının vızıldadığını duyunca, dua kitabımın üzerinde boyuna senin dans eden ayaklarını gördükçe, gece düşte hayalinin hep tenimin üzerinde süzülmesini hissettikçe, seni yeniden görmek, sana dokunmak, kim olduğunu öğrenmek, senden bana kalan kusursuz hayale seni gerçekten benzer bulup bulamayacağımı görmek, belki de gerçekle düşlemimi dağıtmak istedim. Her ne olursa olsun, yeni bir etkinin ilkinin sileceğini umuyordum, ilki benim için artık dayanılmaz bir hale gelmişti. Seni arıyordum. Yeniden gördüm. Felaket! Seni iki kez görünce, bin kez görmek istedim; her zaman, hep görmek istedim. O zaman –bu cehennem bayırında nasıl durulur ki?– o zaman ben ben olmaktan çıktım, artık kendime ait değildim. Şeytan kanatlarıma bağladığı ipin öbür ucunu da senin ayağına bağlamıştı! Ben de senin gibi kararsız, gezginci oldum. Seni kapı önlerinde bekliyordum, sokak köşelerinde gözlüyordum, kulenin tepesinden gözetliyordum. Her akşam, daha büyülenmiş, daha üzgün, daha umutsuz, daha tutkun, daha perişan kendi içime dönüyordum.

"Senin kim olduğunu öğrenmiştim, Kıpti kıızıydın, Çingene'ydin, büyüden artık nasıl emin olmazdım? Dinle. Açılacak bir davanın beni büyüden kurtaracağını umuyordum. Bir büyücü kadın Bruno d'Ast'ı afsunlamıştı, adam kadını yaktırdı ve iyileşti. Bunu biliyordum. İlacı denemek istedim. Gider de bir daha dönmezsen seni unutacağımı umarak önce Notre-Dame'ın önündeki alanı sana yasaklamayı denedim. Sen ona aldırış etmedin. Gene geldin. Sonra aklıma seni kaçırmak geldi. Bir gece onu da denedim. İki kişiydik. O sefil subay ortaya çıktığında seni ele geçirmiştik bile. O seni kurtardı. Böylece senin, benim ve kendi felaketini başlatıyordu. En sonunda, artık ne yapacağımı, ne olacağımı bilemediğimden seni kilise mahkemesine ihbar ettim. Bruno d'Ast gibi iyileşeceğimi sanıyordum. Bir davanın seni bana teslim edeceğini, bir hapisanede seni yakalayabileceğimi, seni elde edeceğimi, orada benden kaçamayacağını, uzun zamandan beri sen bana sahip olduğuna göre benim de sana sahip olacağımı belli belirsiz aklımdan geçiriyordum. İnsan kötülük edince, her kötülüğü yapmalı, sonuna kadar gitmeli. Canavarlıkta bir ortada duruvermek çılgınlıktır! Suçun sonunda sevinç heyecanları vardır. Bir rahiple bir büyücü kız, sonunda, bir zindanın saman demeti üzerinde çılgınca heyecanlarla birleşebilirler!

"Böylece seni ele verdim. İşte o zamanlar rastlaşmalarımda seni korkutuyordum. Sana karşı düzenlediğim oyun, başının üzerine yığdığım fırtına, benden korkutmalar, şimşekler halinde çıkıyordu. Bununla birlikte, gene de duraksıyordum. Tasarımın beni geriletken korkunç yönleri vardı.

"Belki de ondan vazgeçerdim, belki de iğrenç ürününü vermeden beynimde kuruyup giderdi. Bu davayı sürdürmenin de, koparmanın da hep bana bağlı olduğu kanısındaydım. Ne var ki, her kötü düşünce amansızdır ve kesinlikle gerçekleşmek ister. Ama kendimi mutlak kudret sahibi sandığım yerlerde yazgı benden daha da güçlüydü. Ne yazık! Ne yazık! Seni ele geçiren, benim el altından yapmış olduğum makinenin korkunç dişlerine teslim eden odur, yazgıdır! Dinle. Sonuna geldim.

"Bir gün, –başka bir güzel güneşli gün– önümden senin adını söyleyen, gülen, gözlerinden şehvet taşan genç bir adamın geçtiğini gördüm. Lanet olsun! Onun ardına düştüm. Sonunu biliyorsun."

Rahip sustu. Genç kız söyleyecek tek bir söz bulabildi:

"Ey benim Phoebus'üm!"

Rahip şiddetle onun kolunu yakalayarak:

"O ad yok!" diye haykırdı. "Söyleme o adı! Ah! Bizler ne kadar zavallıyız! Bizi mahveden o ad oldu! Ya da daha doğrusu, yazgının anlaşılmaz, akıl sır ermez oyunuyla birbirimizi mahvettik! Acı çekiyorsun, değil mi? Üşüyorsun, karanlık gözlerini körleştiriyor, zindan seni çevreliyor; ama belki de hâlâ ruhunun derinliklerinde bir ışık vardır; hiç olmazsa, senin kalbinle oynayan o boş adama karşı senin çocukça aşkın var! Oysa ben zindanı bile kendi içimde taşıyorum; kış, buz, umutsuzluk benim içimde; ruhumda gece karanlığı var. Ne acılar çektiğimi biliyor musun? Senin davanda bulundum. Kilise mahkemesi sıralarında oturuyordum. Evet, o rahip başlıklarından birinin altında bir lanetlinin kıvranırları vardı. Seni getirdiklerinde ben oradaydım. Seni sorguya çektiklerinde ben oradaydım. Kurtlar ini! Senin alnında yavaş yavaş yükseldiğini gördüğüm kendi suçumdu. Her tanıkta, her belgede, her savunmada ben oradaydım; acıklı yoldaki adımlarımın her birini sayabildim. Ben gene oradaydım, o yırtıcı hayvan... Ah! İşkenceyi düşünmemiştim! Dinle. İşkence odasına senin peşinden geldim. İşkencecinin o alçak ellerinin seni soyduğunu ve yarı çıplak seni ellediğini gördüm. Bütün bir

imparatorluğa karşılık bir tek öpücük kondurup sonra da uğruna ölmek istediğim o ayağın, altında başımın ezildiğini onca zevk duyarak hissedeceğim o ayağın, canlı bir yaratığın uzuvlarını kanlı bir çamur haline getiren o korkunç işkence ayakkabısının içinde sıkıştırıldığını gördüm. Ah! Sefil! Olanları görürken, kefenimin altındaki bir hançerle göğsümün derisini şahrem şahrem doğruyordum. Senin kopardığın ilk çığlıkta onu etime sapladım; ikinci bir çığlıkta hançer yüreğime girecekti! Bak. Hâlâ kanıyor galiba."

Rahip cüppesini açtı. Gerçekten de göğsü bir kaplan pençesiyle yırtılmış gibiydi, böğründe de oldukça geniş, pek de iyi kapanmamış bir yara vardı.

Tutuklu kız dehşetle geri çekildi.

Rahip, "Ah! Genç kız, acı bana!" dedi. "Sen kendini bahtsız sanıyorsun. Ah! Ah! Bahtsızlığın ne olduğunu bilmiyorsun sen. Ah! Bir kadını sevmek! Rahip olmak! Nefret edilmek! Onu ruhunun bütün şiddetli tutkularıyla sevmek, onun en küçük bir gülümsemesi için kanını, canını, saygınlığını, ruhunun selametini, ölümsüzlüğünü ve ebediyeti, bu dünyayı ve öbür dünyayı verebileceğini bilmek; ayaklarının altına daha büyük bir tutsak koyabilmek için kral, dâhi, imparator, baş melek, tanrı olmadığına yerinmek; onu gece gündüz düşleri ve düşünceleriyle kucaklamak ve onun bir subay üniformasına âşık olduğunu görmek! Ve sadece onu korkutacak ve iğrendirecek pis bir rahip cüppesinden başka ona sunacak bir şeyi olmamak! O, sersem bir kahraman bozuntusu sefile aşk ve güzellik hazinelerini bol bol verirken, kıskançlık ve öfke içinde orada hazır bulunmak! Sadece biçimi bile sizi yakan o vücudun, o nefis göğsün, o tenin bir başkasının öpücükleri altında ürperdiğini ve kızardığını görmek! Ey Tanrım! Ayağını, kolunu, omuzunu sevmek, hücrelerinin taş döşemesi üzerinde, onlar yüzünden geceler boyunca kıvrınacak kadar mavi damarlarını, esmer derisini düşünmek, sonra da onun için düşlenen okşamaların işkenceye ulaştığını görmek! Onu sadece meşin şilteye yatırmayı başarabilmek! Ah! İşte asıl bunlar cehennem ateşiyle kızdırılmış gerçek kıskançlardır! Ah! İki tahtanın arasında biçilen, dört atla çekiştirilip kolları, bacakları kopartılan kimse çok mutludur! Uzun geceler boyunca kaynayan damarlarının, çatlayan yüreğinin, kopan başının, ellerini ısırın dişlerinin kişiye çektiği o işkence nedir biliyor musun sen? Kızgın bir ızgara üzerindeymiş gibi bir aşk, kıskançlık ve umutsuzluk düşüncesi üzerinde seni hiç durmadan döndüren inatçı işkenceciler! Genç kız, acı bana! Bir an ara ver! Şu korlu ateşe bir parça kül serp! Yalvarırım sana, alnımdan iri damlalarla akan teri sil! Çocuk! Bana bir elinle işkence yap, ama öbürüyle okşa! Genç kız, acı bana! Acı bana!"

Rahip yerlerdeki suyun içinde yuvarlanıyor, alnım taş basamakların köşelerine çarpıyordu. Genç kız onu dinliyor, ona bakıyordu. Beriki yorgun ve soluk soluğa sustuğu zaman alçak sesle gene:

"Ey benim Phoebus'üm!" diye yineledi.

Rahip iki dizi üzerinde ona doğru sürüklendi:

"Yalvarırım sana," diye haykırdı, "şu kadarcık yüreğin varsa beni geri çevirme! Ah! Seni seviyorum! Ben bir sefilim! O adı ağzına aldığı vakit, sanki dişlerinin arasında yüreğimin bütün liflerini eziyormuşsun gibi oluyor! Acı bana! Sen cehennemden geliyorsan, ben de seninle oraya gidiyorum. Bunu hak etmek için her şeyi yaptım. Senin bulunacağın cehennem benim cennetimdir, senin görünüşün Tanrı'nınkinden daha sevimidir! Ah! Söyle, ne olursun! Beni istemiyor musun? Bir kadının böyle bir aşkı geri çevirdiği gün dağlar yerinden oynar sanırdım. Ah! Eğer isteseydin!.. Ah!"

Ne kadar mutlu olabilirdik! Kaçardık, –ben seni kaçıırdım– bir yerlere giderdik, yeryüzünde en çok güneş, en çok ağaç, en çok mavi gökyüzü olan yeri arardık. Sevişirdik, ruhlarımızı birbirine boşaltırdık, birbirimize sönmez bir susuzluk duyardık; birlikte durmadan o tükenmez kaynaktan, aşktan içerdik!"

Genç kız korkunç ve gürültülü bir kahkahayla onun sözünü kesti.

"Bakın, bakın, Peder! Tırnaklarınızın ucunda kan var!"

Rahip birkaç dakika taş kesilmiş gibi, gözleri ellerine dikilmiş, kımıldamadan öyle kalakaldı. En sonunda garip bir yumuşaklıkla yeniden söze başladı:

"Pekâlâ, pekâlâ, bana hakaret et, benimle alay et, beni suçla! Ama ne olur, gel! Gel! Çabuk olalım. Bak söylüyorum: Yarın için kararlaştı. Greve Alanı'ndaki darağacı, biliyor musun, hep hazırdır. Ne korkunç şey! Senin o mahkûm arabasında gittiğini görmek! Ah! Acı bana! –Seni ne kadar sevdiğimi şimdiki kadar hiçbir zaman anlamamıştım.– Ah! Benimle gel. Seni kurtardıktan sonra beni sevecek zamanı bulursun. İstedığın kadar uzun zaman benden nefret edebilirsin. Ama şimdi gel. Yarın! Yarın! Darağacı! Senin işkencen! Ah! Kaç! Beni kurtar!"

Rahip kızın kolunu tuttu, kendini kaybetmişti, onu sürüklemek istedi.

Genç kız hiç kıpırdamadan gözlerini ona dikti.

"Benim Phoebus'üm ne oldu?"

Rahip onun kolunu bırakarak:

"Ah!" dedi. "Hiç acımanız yok sizin!"

Genç kız soğuk tavırla, "Phoebus ne oldu?" diye üsteledi.

Rahip de, "Öldü!" diye bağırdı.

Genç kız gene buz gibi, hiç kımıldamadan durdu:

"Öldü mü!" dedi. "Siz, siz karşıma geçmiş yaşamaktan söz ediyorsunuz?"

Adam onu dinlemiyordu. Kendi kendine konuşur gibi:

"Ah! Evet," diyordu, "gerçekten ölmüş olması gerek. Kamanın demiri çok ileriye gitti. Ucuyla yüreğe dokunduğumu sanıyorum. Ah! Hançerin ucuna kadar yaşıyordum!"

Genç kız kızgın bir dişi kaplan gibi adamın üzerine atıldı ve doğaüstü bir güçle onu merdivenin basamakları üzerine itti.

"Defol, canavar! Defol, katil! Bırak da öleyim! Her ikimizin kanı da senin alnında ebedi bir leke oluşturur, umarım! Senin olmak mı, rahip? Asla! Asla! Bizi hiçbir şey birleştiremez, cehennem bile!"

Defol, lanetli! Asla!"

Rahip merdivende sendelemişti. Ayaklarını usulca cüppesinin eteklerindeki kıvrımlardan kurtardı, fenerini eline aldı ve kapıya ulaşan basamakları ağır ağır çıkmaya başladı; kapıyı açtı ve çıktı.

Birdenbire, genç kız onun başının yeniden belirdiğini gördü. Bu baş korkunç bir ifadeye bürünmüştü ve adam ona bir öfke ve umutsuzluk hırıltısıyla:

"O öldü diyorum sana!" diye bağırdı.

Esmeralda yüzükoyun yere yuvarlandı ve artık bu zindanda karanlıklar içinde su birikintisini ürperten damlanın iç çekmesinden başka ses işitilmiyordu.

V

Ana

Dünyada, evlâdının minicik patığının görünüşü karşısında bir ananın yüreğinde uyanan düşüncelerden daha tatlı bir şey olabileceğini sanmıyorum. Özellikle de bu, bayram, pazar, vaftiz günleri patığı ise; ta tabanının altına kadar işlenmiş bir patikse; çocuğun onunla daha bir tek adım bile atmadığı bir patikse. Bu patığın öylesine bir zarafeti, inceliği, minicikliği vardır ki, yürümek onun için öylesine olanaksızdır ki ana sanki kendi evlâdını görüyormuş gibi olur. Ona gülümser, onu öper, onunla konuşur. Bir ayağın gerçekten de bu kadar küçük olup olamayacağını kendi kendine sorar ve çocuk orada bulunmasa bile, o tatlı, narin yarattığı onun gözlerinin önüne getirmek için güzel bir patik yeter. Ana yavrusunu gördüğünü sanır, onu bütünüyle görür: Onu canlı, neşeli, narin elleriyle, yuvarlacık başı, saf tertemiz dudakları, akı mavimsi olan berrak gözleriyle görür. Mevsim kışsa, şuradadır, halının üzerinde emekler, zorlukla bir iskemleye tırmanır, ateşe yaklaşacak diye anacığının ödü patlar. Mevsim yazsa, avluda, bahçede yerlerde sürüklenir, emekler, taşların arasından ot koparır; saf saf iri köpeklere, kocaman atlara korkmadan bakar; böcek kabuklarıyla, çiçeklerle oynar; çiçek tarhlarında kum, bahçe yollarında toprak bulan bahçıvanı homurdadır. Çevresinde her şey onun gibi güler, pırıldar, ta saçlarının delişmen bukleleri arasında yarışırçasına oynaşan esintilere ve güneş ışınına kadar. Patik bütün bunları anaya gösterir ve yüreğini ateş karşısındaki balmumu gibi eritir.

Ne var ki, çocuk kaybolduğu zaman, küçük patığın çevresinde toplanan bu binlerce sevinç, sihir, sevgi düşlemi bir o kadar korkunç şey haline dönüşür. O güzelim işlemeli patik artık ananın yüreğini sonsuza kadar ezen, çiğneyen bir işkence aygıtından başka bir şey değildir. Titreyen hep aynı liftir, en derin ve en duyarlı lif; ne var ki, onu bir melek okşayacak yerde bir şeytan burkar.

Bir sabah, mayıs güneşi Garofalo'nun tablolarında haçtan indiriliş sahnelerini yerleştirmeyi pek sevdiği o koyu mavi göklerden birinde yükselirken, Tour-Roland'daki çilekeş kadın Greve Alanı'nda bir tekerlek, at ve demir gürültüsü işitti. Bu onu pek uyandırmadı, kendini sağırlandırmak amacıyla saçlarını kulaklarının üzerine topladı, sonra da diz çökmüş bir halde, on beş yıldan beri böyle tapındığı cansız şeyi yeniden seyretmeye koyuldu. Daha önce de söylediğimiz gibi, bu küçük patik onun gözünde bütün evrendi. Düşüncesi onun içine hapsedilmişti ve ancak ölümünde oradan çıkabilirdi. Bu pembe atlastan sevimli çocuk oyuncuğu yüzünden onun gökyüzüne doğru fırlattığı acı bedduaları, dokunaklı sızlanmaları, duaları ve yürek paralayıcı hıçkırıkları ancak Tour-Roland'ın karanlık mahzeni bilir. Bundan daha sevimli, daha zarif bir şey üzerine hiçbir zaman bundan daha çok üzüntü ve umutsuzluk dökülmemiştir.

O sabah sanki acısı her zamankinden daha şiddetli fişkırıyordu ve insanın yüreğini parlayan yüksek ve tekdüze bir sesin ağlayıp sızlandığı dışarıdan duyuluyordu.

Bu ses, "Ey benim kızım, nazlı kuzum!" diyordu, "Kızım, benim zavallı bahtsız sevgili küçük yavrum! Artık seni hiç göremeyeceğim demek ki! Demek her şey bitti! Bana hep sanki daha dünmüş gibi geliyor! Tanrım! Tanrım! Mademki onu çabucak benden geri alacaktın, onu bana hiç vermesen daha iyi olmaz mıydı? Çocuklarımızın bizim yüreğimizin ta derinlerine kadar işlediğini ve evladını yitiren ananın artık Tanrı'ya inanmadığını siz bilmiyor musunuz? Ah, ah! Ben sefil! Ne vardı o gün

sokağa çıkacak! Ey Tanrım! Tanrım! Onu benden böyle nasıl ayırdın? Onu kendi iç ateşimde neşeyle ısıttığım zamanlar, onun minicik ayaklarını göğsümün üzerinden ta dudaklarıma kadar yürüttüğüm zamanlar, meme emerken bana güldüğü zamanlar bana hiç mi bakmamıştın, beni hiç mi görmemiştin, ey Tanrım! Bütün bunlara bakmış ve görmüş olsaydınız, sevincime acırdınız da yüreğimde kalan tek sevgiyi elimden almazdınız! Cezalandırmadan yüzüme bakamayacağınız kadar sefil bir yaratık mıydım ben? Ah, ah! İşte paticiği, ya ayak nerede? Bunun üst tarafı nerede? Çocuk nerede? Kızım, kızım, evladım benim! Seni ne yaptılar? Tanrım onu bana geri ver. Tam on beş yıldan beri sana dua etmek ve yalvarmak için dizlerimin derisi yüzüldü, Tanrım yetmez mi? Onu bana geri verin, bir gün için, bir saat için, bir dakika, bir dakika için, ulu Tanrım! Sonra da beni ebediyen cehennem zebanilerinin önüne atın! Ah, ah! Giysinizin eteğinin nerede süründüğünü bilseydim iki elimle oraya yapıştırdım da, siz de benim evladımı geri vermek zorunda kalırdınız! Onun o güzelim küçücük patığı, ona hiç mi acımiyorsunuz, Tanrım? Bir zavallı anayı bu on beş yıllık işkenceye mahkûm edebilir misiniz? Meryem Ana'cığim! Cennetteki Meryem Ana'cığim! Benim İsa çocuğumu, onu benden aldılar, onu benden çaldılar, bir çalıllığın üzerinde onu yediler, kanını içtiler, kemiklerini çiğnediler! İyi yürekli Meryem Ana'cığim, acıyın bana! Kızım! Bana kızım gerek! Onun cennette olmasından bana ne? Sizin meleğinizi istemiyorum, kendi evladımı istiyorum! Ben bir dişi aslanım, yavrumu istiyorum. Ah! Toprağın üzerinde kıvranırm, taşı alnımla kırarım, kendimi cehenneme atarım ve sana lanet ederim, Tanrım, eğer çocuğumu alıkor da bana geri vermezsen! Görüyorsunuz ki, kollarım baştan başa ısırık, Tanrım! Artık Tanrı'nın acıması mı yok acaba? Ah! Bana sadece tuzla kara ekmek ver, yeter ki kızım, kızıma kavuşayım ve beni bir güneş gibi ısıtsın! Ne yazık ki, ulu Tanrım, ben sefil bir günahkârım;; ama kızım beni dindar ediyordu, onun sevgisi uğruna dinle, inançla doluydum ve onun gülümseyişi arasından, gökyüzünün bir aralığından görür gibi, sizi görüyordum. Ah! Yalnız bir kez, bir kez daha, bir tek kez daha şu paticiği onun pembe minicik güzel ayağına giydireyim, sonra da Meryem Ana'cığim, sizi kutsayarak öleyim. Ah! On beş yıl! Şimdi büyümüş, kocaman olmuştur! Bahtsız çocuk! Nasıl! Onu bir daha göremeyeceğim demek ki? Cennette bile! Çünkü ben oraya gitmeyeceğim ki. Ah! Ne acı! Desenize ki, işte onun patığı, hepsi bu kadar!"

Zavallı bahtsız kadın bunca yıldan beri avuntusu ve üzüntüsü olan o patığın üzerine atılmıştı, tıpkı ilk günkü gibi hıçkırıklarla gene ciğeri paralanıyordu. Çünkü evladını yitiren bir ana için hep ilk gündür. Bu acı yaşlanmaz. Yas giysisi istediği kadar yıpransın, aşınsın ve ağarsın: Yürek hep kapkara kalır.

O sırada, hücrenin önünden körpecik ve şen çocuk sesleri geçti. Çocuklar bakışlarına ya da kulaklarına çarptığı her seferinde zavallı ana mezarının en karanlık köşesine atılır ve âdeta onları duymamak için başını taşın içine daldırmaya çalışırdı. Bu kez, tam tersine, sıçrar gibi doğruldu ve doymak bilmezcesine dinledi. Küçük oğlanlardan biri, "Çünkü bugün bir Çingene kızını asacaklar da," demişti.

Ağının titremesiyle, bir sineğin üzerine atıldığını gördüğümüz o örümceğin birdenbire sıçramasıyla, bilindiği gibi, Greve Alanı'na bakan penceresine koştu. Gerçekten de, sabit darağacının yanına bir merdiven yükseltmişlerdi, cellat da yağmurla paslanan zincirleri düzeltmeye çalışıyordu. Çevrede birkaç kişi vardı.

Çocukların neşeli topluluğu uzaklaşmıştı bile. Torbalı çilekeş kadın, gözleriyle, soru yöneltebileceği birini araştırdı. Tam hücresinin yanında bir rahip gördü. Rahip genel dua kitabını

okumuş gibi yapıyorsa da "demir kafesli yazılar"dan çok, arada sırada karanlık ve korkunç bir bakış fırlattığı darağacıyla ilgileniyordu. Kadın, evliya gibi bir adam olan sayın Josas başdiyakozunu tanıdı. Hemen ona:

"Sayın Peder, orada kimi asacaklar acaba?" diye sordu.

Rahip ona baktı ve hiç yanıt vermedi. Kadın sorusunu yineleyince de:

"Bilmiyorum," dedi.

Çilekeş kadın, "Şurada az önce, çocuklar, bir Çingene kızının asılacağını söylüyorlardı," diye üsteledi.

Rahip de, "Öyle galiba," dedi.

Bunun üzerine, Paquette la Chantefleurie bir sırtları kahkahası attı.

Başdiyakoz, "Hemşire," dedi, "Çingenelerden o kadar mı nefret ediyorsunuz?"

Çilekeş kadın, "Onlardan nefret mi ediyorum?" diye haykırdı. "Çingene kadınların hepsi büyücü cadıdır, çocuk hırsızdır! Onlar benim kızcağzımı, yavrumu, tek evladımı yediler! Artık benim hiç yüreğim yok. Çingene karıları onu yediler!"

Kadının görünüşü pek korkunçtu. Rahip ona soğukkanlılıkla bakıyordu. Kadın anlatıyordu:

"İçlerinde nefret ettiğim ve lanet yağdırdığım özellikle bir tanesi var ki! Bu genç bir Çingene kızı, onun anası benim kızımı yemeseydi, kızım da bu yaşta olacaktı. Bu genç engerek yılanı hücremin önünden her geçişinde kanımı allak bullak ediyor!"

Bir gömüt yontusu kadar soğuk duran rahip:

"Pekâlâ öyleyse, hemşire! Artık sevinin," dedi. "İşte bugün onun öldüğünü göreceksiniz."

Bunu dedikten sonra, başı göğsüne düşen rahip ağır ağır oradan uzaklaştı.

Çilekeş kadın sevinçle kollarını büktü.

"Günün birinde oraya çıkacağımı ben ona önceden haber vermiştim! Teşekkür ederim, Rahip Efendi!" diye bağırdı.

Sonra da, saçı başı darmadağınık, gözleri ateş saçarak, omuzlarını duvara çarparak, uzun zamandır aç olan ve yemek saatinin yaklaştığını hisseden kafese kapatılmış bir dişi kurdun o yırtıcı haliyle penceresinin parmaklıkları önünde iri adımlarla dolaşmaya başladı.

VI

Ayrı Yaradılıştta Üç Erkek Yüreği

Bu arada, Phoebus ölmemişti. Bu türden adamlar dokuz canlıdır. Kralın baş avukatı üstat Philippe Lheulier zavallı Esmeralda'ya, "Can çekişiyor," dediği vakit ya yanılıyordu ya da alay ediyordu. Başdiyakoz zindandaki kıza, "O öldü!" diye bağırırken, gerçekte hiçbir şey bilmiyordu; ama öyle olduğunu sanıyor, öyle olmasını diliyor, bundan asla şüphe etmiyor, öyle olacağını umuyordu. Sevdiği kadına rakibinin iyilik haberlerini vermek ona pek güç gelirdi. Onun yerinde olan her erkek aynı şeyi yapardı.

Phoebus'ün yarası ağır olmasına ağırdı; ama Başdiyakoz'un övündüğünden daha hafifti. Devriye erlerinin onu ilk anda götürdükleri hekimbaşı sekiz gün onun yaşamından kaygı duymuştu, hatta bunu kendisine de Latince söylemişti. Bununla birlikte, gençlik üstün gelmiş ve sık sık olduğu gibi de doğa, tanılara ve tahminlere aldırılmayarak, hekimin burnunun dibinde hastayı kurtarmakla eğlenmişti.

Phoebus daha hekimbaşının döşeğinde yatarken Philippe Lheulier ile kilise mahkemesinin sorgu yargıçları ilk soruşturmasını yapmışlardı. Bu da onun pek canını sıkıyordu. Böylece, günün birinde, kendini daha iyi hissedince, hekim bozuntusuna ücret yerine altın mahmuzlarını bırakmış ve sıvışıp gitmişti. Zaten bu da davanın kovuşturulmasında hiçbir karışıklık yaratmamıştı. O dönemin adaleti bir cinayet davasının açıklığına ve berraklığına pek önem vermezdi. Yeter ki sanık asılsın, işte ona gerekenin hepsi buydu. Yargıçların elinde bu konuda Esmeralda aleyhinde pek çok belge vardı. Phoebus'ü öldü sanmışlardı; böylece de söylenecek bir şey kalmamıştı.

Phoebus'e gelince, pek uzağa kaçmamıştı. Sadece, Paris'ten birkaç menzil ötede, Ile-de-France'ta, Queue-en-Brie garnizonundaki birliğine katılmıştı.

Üstelik de, bu davada görünmek hiç de hoşuna gitmiyordu. Orada gülünç bir varlık olacağını belli belirsiz hissediyordu. Aslında, bütün bu olaylar konusunda ne düşüneceğini pek bilmiyordu. Salt asker olan her asker gibi, hiç dindar değildi, birtakım da boşınanları vardı; o nedenle, bu serüven konusunda kendi kendini sorguya çektiği zaman, geçiden, Esmeralda ile o garip karşılaşmasından, kızın sevgisini hiç de daha az acayip olmayan bir biçimde belli edişinden, onun Çingene oluşundan, en sonunda da asık suratlı rahipten oldukça kaygı duyuyor, bunlara pek güvenemiyordu. Bu öyküde aşktan çok büyüü, hiç kuşkusuz bir büyücüyü, belki de şeytanı sezinler gibi oluyordu; kısacası bir güldürü ya da o çağın diliyle söylersek, kendisinin pek beceriksizce rol oynadığı, vuruşmalar ve maskaralıklar rolünü üstlendiği pek sevimsiz dinsel bir temsildi. Yüzbaşı bundan pek utanıyordu. La Fontaine'in çok güzel dile getirdiği şekilde utanç duyuyordu:

"Bir tavuğun yakaladığı bir tilki kadar mahçup."

Olayın dışarı sızmayacağını, kendisi bulunmayınca, adının orada pek az geçeceğini, hiç olmazsa mahkemedeki duruşmanın ötesinde duyulmayacağını umuyordu. Bunda da yanılmıyordu, o çağda "Mahkeme Gazetesi" yoktu, Paris'in sayısız mahkemelerinden birinde kaynar suda haşlanan kalpazan, asılan büyücü kadın, odun ateşinde yakılan dinsiz bulunmadan geçen bir tek hafta olmadığı için, derebeylik çağının yaşlı Themis'ini^[145] her dört yol kavşağında, kolları çıplak, mintan yenleri sıvanmış, çatal yabalar, merdivenleri ve darağaçlarıyla görevini yaparken görmeye o kadar

alışılmıştı ki, artık böyle şeylere pek aldırış eden olmuyordu. O zamanın yüksek sınıfı sokağın köşesinden geçen mahkûmun adını pek bilmezdi bile, halk tabakası ise olsa olsa bu kaba yiyeceğin tadını çıkarmaya bakardı. Bir idam nalbantın ocağı ya da deri yüzücünün mezbahası gibi, sokakların her günkü, alışılmış bir olayıydı. Cellat biraz daha koyu, biraz daha esmer bir kasaptan başka bir şey değildi.

Böylece, Phoebus büyücü Esmeralda'nın ya da onun deyimiyle, Similar'ın etkisinden, Çingene kızının ya da asık suratlı rahibin –hangisi olursa olsun, pek umurunda değildi– hançer saplayışından, davanın sonucundan zihnini epeyce çabuk kurtarıp dinginliğe kavuşmuştu. Ne var ki, gönlü bu yönden boşalır boşalmaz Fleur-de-Lys'in hayali oraya hemen yeniden döndü. Yüzbaşı Phoebus'ün gönlü, o çağın fiziği gibi, boşluğu hiç sevmezdi.

Hem zaten, nalbantlar ve elleri çatlak içindeki sığır çobanı kadınlar köyü, yarım fersah boyunca anayolun her iki yakasına sıralanmış uzun bir kulübe ve virane dizisi olan Queue-en-Brie tatsız tuzsuz, yavan bir yerdi.

Fleur-de-Lys Yüzbaşının sondan bir önceki tutkusuydu, güzel bir kız, sevimli bir çeyiz; işte böylece âşık süvari, bir sabah, iyice iyileşmiş olarak, aradan geçen iki aydan sonra Çingene kızı olayının unutulup gittiğini varsayıp caka satarak, binbir gösterişle Gondelaurier Konağı'nın kapısına geldi.

Kilise alanında, Notre-Dame'ın büyük cümle kapısının önünde biriken büyük bir halk kalabalığına aldırış etmedi; mayıs ayında bulduklarını anımsadı; ya bir dinsel tören vardı ya Pentecote Yortusu'ydu ya da bir şenlik vardı. Yüzbaşı atını kapının girintisindeki bir halkaya bağladı ve neşeyle güzel sevgilisinin yanına çıktı.

Genç kız annesiyle yalnızdı.

Fleur-de-Lys büyücü kız, keçisi, keçinin o lanetli alfabetesi ve Phoebus'ün uzun süren yokluğunun etkisini hâlâ yüreğinde duyuyordu. Yüzbaşının içeri girdiğini görünce, onu öylesine sağlıklı, süvari ceketini öylesine yeni, kılıcının omuz kayışını öylesine parlak, tavrım da öylesine tutkulu buldu ki, sevinçten kızardı. Soylu küçükhanım da her zamankinden daha sevimliydi. Şahane sarı saçları çok güzel örülmüştü, Colombe'un kendisine öğrettiği bir zarafetle, beyaz tenli kadınlara pek yaraşan uçuk maviler giymişti, gözleri de beyaz tenli kadınlara daha da çok yaraşan o tatlı aşk yorgunluğuyla doluydu.

Güzellik konusunda, uzun zamandan beri Queue-en-Brie'nin bayağı sokak kadınlarından başkasını görmeyen Phoebus, Fleur-de-Lys'i görünce âdeta başı döndü, bu da yüzbaşımıza öyle nazik, öyle kibar bir tavır verdi ki, çabucak barış sağlandı, hemen bağışlandı. Geniş koltuğunda hep eşsiz bir ana sevecenliğiyle oturan Bn. de Gondelaurier bile ona çıkışmak gücünü kendinde bulamadı. Fleur-de-Lys'in azarlarına gelince, bunlar da tatlı cıvıltılar halinde sönüp gitti.

Genç kız pencerenin yanına oturmuş, hâlâ Neptunus'un mağarasını işliyordu. Yüzbaşı onun sandalyesinin arkalığına dayanmış, ayakta duruyordu, genç kız alçak sesle, okşayıcı azarlarla ona çıkışıyordu.

"Hain! Koskoca iki aydır nerelerdeydiniz, kuzum siz?"

Bu sorudan bir parça rahatsız olan Phoebus:

"Yemin ederim ki, bir piskoposu düşlere daldıracak kadar güzelsiniz!" diye yanıt verdi.

Genç kız elinde olmadan gülüyordu.

"Pekâlâ, pekâlâ, Beyefendi. Şimdi benim güzelliğimi bir yana bırakın da soruma yanıt verin. Ne güzellik, doğrusu ya!"

"Peki, peki, sevgili dayım-kızı, garnizona çağrılmışım da."

"Peki, garnizon neredeydi, lütfen söyler misiniz? Niçin gelip bana veda etmediniz?"

"Queue-en-Brie'de."

Birinci sorunun ikinciye savuşturmasına yardım ettiği için Phoebus pek memnundu.

"İyi ama, Beyefendi, hemen şuracıkta, pek yakın bir yerdeymiş. Nasıl oldu da bir kerecik olsun beni görmeye gelmediniz?" Sözün burasında, Phoebus ciddi bir biçimde sıkıntıya düştü. "Çünkü... görev... hem sonra da güzelim, hastalandım."

"Hastalandınız mı?" diye haykırdı genç kız dehşetle.

"Evet... yaralandım."

"Yaralandınız mı?"

Zavallı yavrucak pek heyecanlanmıştı.

Phoebus hiç önemsemez bir halle:

"Ah! Ne var bu kadar ürkecek canım," dedi. "Önemli bir şey değildi ki. Bir kavga çıktı, bir kılıç darbesi yedim; size ne bundan?"

Fleur-de-Lys yaşlarla dolu o güzel gözlerini kaldırarak:

"Bana ne mi?" diye haykırdı. "Ah! Bunu söylerken ne düşündüğünüzü açıkça söylemiyorsunuz. Nedir bu kılıç yarası böyle? Her şeyi öğrenmek istiyorum."

"Pekâlâ, sevgili güzel! Mahe-Fedy ile kavga ettim, bilmem onu tanır mısınız? Saint-Germain-en-Laye'de teğmendir, işte böylece birbirimizin derisini birkaç parmak boyunda yırttık. Hepsi bu kadar işte."

Yalancı Yüzbaşı pekâlâ biliyordu ki, bir onur kavgası erkeği her zaman kadının gözünde yükseltir. Gerçekten de, Fleur-de-Lys korkudan, memnunluktan ve hayranlıktan tepeden tırnağa

heyecanlanarak onun yüzüne bakıyordu. Bununla birlikte, gene de tam olarak gönlü rahat etmemişti.

"Phoebus'cüğüm, yeter ki siz tamamıyla iyileşmiş olasınız!" dedi. "O sizin Mahe-Fedy'nizi tanıyorum; ama çok kötü bir insan olmalı. Peki, bu kavga neden çıktı?"

Sözün burasında, hayali pek öyle yaratıcı olmayan Phoebus, kahramanlığının içinden nasıl sıyrılacağı artık bilemez olmaya başladı.

"Aa! Ne bileyim!.. Bir hiç, bir at, bir söz yüzünden belki!" Bunu dedikten sonra da, konuyu değiştirmek amacıyla, "Güzel dayım-kızı, kilise alanındaki bu gürültü nedir böyle?"

Genç adam pencereye yaklaştı:

"Ohoo! Aman Tanrım! Güzel dayım-kızı, alanda bir hayli kalabalık toplanmış!"

Fleur-de-Lys, "Bilmiyorum," dedi. "Söylediklerine göre, sonradan asılacak olan bir büyücü kadın bu sabah kilisenin önünde, herkesin karşısında suçunu itiraf edecekmiş."

Yüzbaşı şu Esmeralda kız davasının sonuçlandığına o kadar inanıyordu ki, Fleur-de-Lys'in bu sözlerinden pek heyecanlanmadı. Bununla birlikte gene de ona bir, iki soru yöneltti:

"Bu büyücü kadının adı neymiş?"

"Bilmiyorum."

"Peki, ne yapmış bu kadın?"

Genç kız bu kez de bembeyaz omuzlarını silkti:

"Bilmem ki."

Bu sırada anne söze karıştı:

"Ah! Ulu Tanrım! Günümüzde o kadar çok büyücü var ki, galiba artık adlarını öğrenmeden onları yakıyorlar. Gökyüzündeki her bulutun adım öğrenmeye çalışmak daha iyidir. Ne olursa olsun, artık herkesin gönlü rahat edebilir. Tanrı'nın kütük defteri iyi düzenlenmiş."

Sözün burasında, saygıdeğer hanım ayağa kalktı ve pencereye gitti. "Tanrım!" dedi, "Hakkınız var, Phoebus. Büyük bir kalabalık toplanmış. Tanrı'ya şükürler olsun! Ta damların tepesine kadar dolmuş. Biliyor musunuz, Phoebus, bu bana eski güzel günlerimi anımsattı: Gene böyle büyük bir kalabalığın toplandığı bir günde, VII. Charles'ın Paris'e girişi gözümün önüne geldi. Hangi yıldı, pek anımsayamıyorum. Ben bunları anlatırken çok eski bir şey gibi geliyor size, değil mi? Oysa bana, gencecik, yepyeni bir şey etkisi yapıyor. Ah! O vakitler şimdikinden çok daha güzel bir halk vardı. Saint-Antoine Kapısı'nın tepe mazgallarının üzerine kadar kalabalık toplanmıştı. Kral kraliçeyi atının tergisine almıştı ve kral soyundan prenslerin ardından bütün soylu hanımlar, soylu beylerin tergisinde ilerliyorlardı. Bugün gibi anımsıyorum, çok kısa boylu olan Amanyon de Garlande'in yanında yığınla İngiliz'i öldüren dev yapılı bir şövalye olan Sire Matefelon bulunduğundan, herkes pek gülmüştü.

Bütün bunlar güzel şeylerdi. Göz önünde kıpkızıl kesilen sancaklarıyla, Fransa'nın bütün soylu kişilerinin geçit töreni. Mızrak ucunda üçgen biçiminde flamalar vardı, sancaklılar vardı... Ne bileyim ben! Sözelimi, Sire de Calan, sancakla; Jean de Châteaumorant, sancakla; Sire de Coucy, flamayla ve Bourbon Dükü bir yana, öbürlerinin hepsinden daha şişmandı... Ne yazık! Bütün bunların yaşamış olduklarım, artık onlardan hiçbir şey kalmadığını düşünmek ne üzüntü verici!"

İki sevgili saygıdeğer hanımın sözlerini dinlemiyorlardı. Phoebus geri gelip nişanlısının sandalyesinin arkalığına dayanmıştı; çapkın bakışının Fleur-de-Lys'in yakasının bütün açıklıklarından içeri daldığı pek hoş bir yerdi burası. Bu ince yakalık öyle uygun zamanda, tam yerinde aralanıyordu ve ona daha başkalarını tahmin ettirerek, öyle nefis şeyler gösteriyordu ki, atlas ışıltılı derinin karşısında Phoebus'ün gözleri kamaşıyordu, kendi kendine, "Beyaz tenli bir kadından başkası nasıl sevilebilir?" diyordu.

Her ikisi de sessiz duruyordu. Genç kız arada sırada, hayran, tatlı bakışlarını delikanlıya doğru kaldırıyordu ve saçları bir bahar güneşinin ışığında birbirine karışıyordu. Fleur-de-Lys birdenbire alçak sesle:

"Phoebus," dedi, "üç ay sonra evleneceğiz, benden başka bir kadını sevmediğinize yemin edin bana bakayım."

Phoebus, "Yemin ederim, güzel melek!" diye yanıt verirken Fleur-de-Lys'i inandırmak için de, yürekten gelen sesine tutkulu bakışını da ekliyordu. O anda, belki kendi de dediklerine inanıyordu.

Bu arada, nişanlıları bu kadar anlaşmış bir halde görmekten büyük mutluluk duyan zavallı annecik herhangi bir ev işi için salondan dışarı çıkmıştı. Phoebus bunu hemen ayımsadı. Bu yalnızlık serüven düşkününü Yüzbaşıyı öylesine yüreklendirdi ki, aklına o anda pek garip düşünceler üşüştü: Fleur-de-Lys onu seviyordu, kendisi de onun nişanlısıydı; genç kız onunla baş başa kalmıştı, subayın ona karşı duyduğu eski istek bütün tazeliğiyle değilse bile, bütün şiddetiyle uyanmıştı; üstelik de gelirini ucundan kıyısından, önceden yemek büyük bir suç değildi ya, şöyle bir tadına bakıverirdi. Bütün bu düşünceler aklından geçti mi bilmem; ama kesin olan şu ki, Fleur-de-Lys onun bakışının ifadesinden birdenbire ürktü. Genç kız şöyle çevresine bir bakındı, annesini göremedi. Kıpkırmızı kesilerek kaygıyla:

"Aman Yarabbi!" dedi. "Burası ne kadar da sıcak!"

Phoebus, "Gerçekten de," diye karşılık verdi. "Öğle saati pek yakın galiba. Güneş rahatsız ediyor. Perdeleri kapatıvermek yeter."

Zavallı kızcağız, "Hayır, hayır!" diye bağırdı. "Tam tersine, açık havaya gereksinmem var benim."

Ve av köpeklerinin soluğunu ensesinde hisseden bir ceylan gibi yerinden fırladı, pencereye koştu, kanadı açtı ve kendini balkona attı.

Phoebus'ün oldukça canı sıkılmıştı; o da genç kızın peşinden balkona çıktı.

Bilindiği gibi, balkonun baktığı Notre-Dame Alanı o sırada pek korkunç ve garip bir görünüm

sergiliyordu. Bunu görünce çekingen Fleur-de-Lys'in dehşetinin niteliği birdenbire değişti.

Bütün yan sokaklara taşan muazzam bir kalabalık asıl alanı dolduruyordu. Elllerinde ince uzun silahlarıyla, sık bir süvari ve mızraklı çavuş çitiyle sağlamlaştırılmasaydı, avluyu çevreleyen dirsek yüksekliğindeki küçük duvar orayı korumaya yetmezdi. Bütün bu mızrak ve arkebüz tüfekleri ormanı sayesinde kilisenin avlusu boş kalabilmişti. Giriş yerini piskoposun armalarını taşıyan piyade birliği koruyordu. Kilisenin geniş kapıları kapalıydı; bu da alana bakan, ta sivri çatı pencerelerine kadar açık, âdeta cephanelikte bir top parkındaki gülle kümeleri gibi birbiri üstüne yığılmış binlerce başın görüldüğü sayısız pencereyle çelişki halindeydi.

Bu kalabalığın yüzeyi kurşuni, kirlı, tozlu ve donuk renkliydi. Bu halk topluluğunun beklediği görüntü de hiç kuşkusuz kalabalığın içinde ne kadar murdarlık, ne kadar pislik varsa onu dışarı çekmek ve doğurmak ayrıcalığına sahip olanlar türündendi. Bu sarı başlıklar ve kirlı saçlar kaynaşmasından yayılan gürültü kadar iğrenç bir şey olamaz. Bu halk kalabalığında, bağırışmadan çok kahkaha, erkekten çok kadın vardı.

Arada sırada keskin ve cırtlak bir ses genel uğultuyu delip geçiyordu.

"Hehey! Mahiet Baliffre! Kadını burada mı asacaklar acaba?"

"Sersem sen de! Burada, gömlekle, herkesin önünde suçunu itiraf edecek! Tanrı onun suratına Latince tükürecek! Bu iş hep burada, öğle vakti olur. Senin istediğin darağacıysa, Greve Alanı'na git!"

"Sonra gideceğim."

"Buraya bakar mısınız, Boucanbry Hatun? Günah çıkarmak için giden bir rahibi kadın geri çevirmiş diyorlar. Gerçek mi dersin?"

"Dediklerine bakılırsa, öyleymiş, Bechaigne Hatun."

"Dinsiz karıyı görüyor musunuz hele!"

"Beyim, teamül böyle. Mahkeme başsavcısı yargılanan suçluyu, idam için, sivil halktansa Paris Şehremini'ne, rahipse piskoposluk mahkeme heyetine teslim etmek zorundadır."

"Verdiğiniz bilgiler için çok teşekkür ederim, beyim."

Fleur-de-Lys acıyarak:

"Aman Yarabbi! Vah, zavallı yaratık!" diyordu.

Bu düşünce, kızın halk kalabalığı üzerinde dolaştırdığı bakışını üzüntüyle dolduruyordu. Bu ne idüğü belirsizler yığınından çok nişanlısıyla ilgilenen Yüzbaşı, büyük bir aşkla, arkasından onun belindeki kuşağı buruşturuyordu. Fleur-de-Lys yalvaran ve gülümseyen bir tavırla arkasına döndü:

"Lütfen, beni bırakın, Phoebus! Annem içeri girirse, elinizi görür."

Tam o sırada, Notre-Dame'ın saati ağır ağır on ikiyi çaldı. Kalabalık içinde bir hoşnutluk mırıltısı dolaştı. On ikinci vuruşun son titreşimi daha yeni bitiyordu ki bütün başlar, bir esintinin etkisindeki dalgalar gibi köpürmeye başladı ve sokaklardan, pencerelerden, damlardan muazzam bir uğultu yükseldi:

"İşte! İşte! Geliyor!"

Fleur-de-Lys görmemek için elleriyle gözlerini kapattı.

Phoebus, "Güzelim, içeri girmek ister miydiniz?" dedi.

Genç kız, "Hayır," diye yanıt verdi ve korkuyla kapattığı gözlerini merakla yeniden açtı.

Güçlü bir Normandiya katanasının çektiği, beyaz haçlı mor üniformalarıyla süvarilerin çevresini sardığı bir yük arabası Saint-Pierre-aux-Boeufs Sokağı'ndan alana girdi. Devriye çavuşları kamçılarını savurarak halkın içinde arabaya yol açıyorlardı. Arabanın yanında, siyah giysilerinden, at üzerindeki beceriksiz duruşlarından tanınan birkaç adliye ve güvenlik görevlisi vardı. Üstat Jacques Charmolue onların başında çalımla ilerliyordu.

O uğursuz arabada, elleri arkasından bağlanmış, yanında rahip bulunmayan bir genç kız oturuyordu. Sırtında sadece bir gömlek vardı, uzun siyah saçları, darmadağınık, yarı çıplak göğsüne ve omuzlarına dökülüyordu. O çağın modası uyarınca, bu saçlar ancak darağacının dibinde kesilecekti.

Karga tüylerinden daha kara ve parlak olan bu dalgalı saçlar arasından narin köprücük kemiklerini yaralayan ve bir çiçeğin üzerindeki solucan gibi, zavallı kızcağzın sevimli boynuna sarılan kurşuni, kalın ve sert bir ipin bükülüp bağlandığı görülüyordu. Bu ipin altında yeşil pullarla, boncuklarla işlenmiş, küçücük, süslü bir muska parlıyordu, kuşkusuz ölüme gidenlerden hiçbir şey esirgenmediği için bunu ona bırakmışlardı. Pencerelere yerleşen seyirciler, arabanın dibinde mahkûmun âdeta son bir kadınlık içgüdüleriyle altına gizlemeye çalıştığı çıplak bacaklarını görebiliyorlardı. Ayaklarının ucunda sımsıkı bağlanmış küçük bir keçi vardı. Tutuklu kadın iyi bağlanmamış olan gömleğini dişleriyle tutuyordu. Sanırdınız ki felaketinin içinde bir de böyle âdeta çırılçıplak herkesin gözleri önüne serilmekten acı duyuyordu. Ne yazık ki utanma bu tür ürpertiler için yaratılmamıştır.

Fleur-de-Lys heyecanla Yüzbaşıya:

"Aman Tanrım!" dedi, "Baksanıza hele, yakışıklı halam-oğlu! Şu keçili kötü Çingene kızı bu!"

Genç kız bunları derken Phoebus'e doğru döndü. Yüzbaşı gözlerini arabaya dikmişti. Yüzü sapsanydı. Kekeleyerek:

"Hangi keçili Çingene kızı?" dedi.

Fleur-de-Lys, "Nasıl olur, canım!" dedi. "Anımsamıyor musunuz yoksa?"

Phoebus onun sözünü keserek:

"Ne demek istediğinizi anlamıyorum," dedi.

Yüzbaşı balkondan içeri girmek için bir adım attı; ama Fleur-de-Lys'in, eskiden aynı Çingene kızının öylesine şiddetle uyandırdığı kıskançlığı yeniden tepreşmişti, genç kız erkeğe içe işleyen ve güvensizlik, kuşku dolu bakışlarla bir göz attı. Fleur-de-Lys, o anda, bu büyücü kızın davasına karışan bir yüzbaşından söz edildiğini belli belirsiz anımsadı. Phoebus'e:

"Neniz var, kuzum?" dedi. "Bu kadın sizi adeta allak bullak etti."

Phoebus alaycı bir gülümsemeyle sıırıtmaya çalıştı:

"Kiim? Ben mi? Hiç de değil! Zerre kadar!"

Bunun üzerine, genç kız buyurgan bir sesle:

"Öyleyse burada durun da, sonuna kadar görelim," dedi.

İşi ters giden Yüzbaşı orada durmak zorunda kaldı. Ona bir parça gönül rahatlığı veren, mahkûmun gözlerini arabanın döşemesinden ayırmamasıydı. Kesinlikle Esmeralda idi bu. Yüz karasının, utancın ve felaketin son basamağında bile güzeldi, yanaklarının çökmesi yüzünden o iri kara gözleri daha da iri görünüyordu, soluk benizli yüzünün yandan görünüşü saf ve yüceydi. Masaccio'nun bir Meryem'inin Rafaello'nun bir Meryem'ine benzediği gibi o da kendi eski haline benziyordu: Daha güçsüz, daha ince, daha zayıf.

Hem zaten, şaşkınlık ve üzüntüden öyle derinden derine bitmiş, tükenmişti ki, onda adeta boşlukta sallanmayan, utanma ve sıkılmanın dışında, rastlantıya bırakmadığı hiçbir şey yoktu. Arabanın her sarsıntısında vücudu ölü ya da kırık bir şey gibi sıcıyordu. Bakışı donuk ve çılgındı. Gözbebeğinde hâlâ bir damla yaş görünüyordu; ama hareketsiz ve adeta donmuş gibi.

Bu arada, kasvetli atlılar kafilesi, sevinç çılgınlıkları ve garip davranışlar arasında, halkın içinden geçmişti. Sadık bir tarihçi olmak için şunu da söylememiz gerekir ki, Esmeralda'yı bu kadar güzel, üzgün ve ezilmiş görüncü pek çoğu, hem de en sert, en duygusuz yürekli olanlar, duygulanmış ve ona acımişti.

Araba kilise avlusuna girmişti. Ortadaki cümle kapısının önünde durdu. Muhafızlar, yalın kılıç, her iki yana dizildiler. Halk kalabalığı sessizleşti, kutsallık ve kaygı dolu bu sessizliğin ortasında büyük kapının iki kanadı, kendiliğindenmiş gibi, gayda sesini andıran bir gürültüyle gıcırdayarak rezeleri üzerinde döndü. O zaman bütün uzunluğunca, karanlık, yas örtüleri asılmış, orta mihrapta uzaktan pırıldayan birkaç mumla belli belirsiz ışıldayan, pırıl pırıl parlayan, aydınlıktan göz kamaştıran alanın ortasında bir mağara ağız gibi açılan derin kilise görüldü. En dipte, mihrabın gölgeleri içinde, kubbeden döşemeye kadar inen kara bir çuha üzerine yayılan dev boyutlu, gümüş bir haç ayırt ediliyordu. Bütün salım bomboştı. Bununla birlikte, koronun uzaktaki sıralarında birkaç rahip başının kımıldadığı belli belirsiz görülüyordu. Büyük kapı açılınca kiliseden mahkûmun başı üzerine sanki dalgalar halinde acıklı şarkı parçaları atan kalın, gür sesli ve tekdüze bir ilahi yayıldı.

...Non timebo millia populi circumdantis me: exsurge, Domine; salvum me fac, Deus!

*Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquae usque ad animam meam.
...Infixus sum in limo profundi; et non est substantia.* [\[146\]](#)

Aynı zamanda, korodan ayrı başka bir ses mihrabın merdiveninde şu üzümlü kutsama duasını okuyordu:

"Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam et in iudicium non venit; sed transit a morte in vitam." [\[147\]](#)

Karanlıklar içinde kaybolan birkaç ihtiyarın uzaktan, gençlik ve yaşam dolu ılık bahar havasının okşadığı, güneş ışığına boğulan bu güzel yaratık için okuduğu ilahi ölümler duasıydı.

Halk kendinden geçmiş, dinliyordu.

Zavallı kız ürkmüştü, düşüncesini ve bakışını kilisenin derin karanlıkları içinde kaybetmiş gibiydi. Bembeyaz dudakları dua ediyormuş gibi kıpırdıyordu, celladın uşağı arabadan inmesine yardım etmek için ona yaklaştığı zaman alçak sesle şu sözcüğü yinelediğini işitti: "Phoebus."

Genç kızın ellerini çözdüler, ayakları çözülüp, kendini serbest görünce sevinçle melemeye başlayan keçisiyle birlikte arabadan indirdiler; yalınayak, sert taşların üzerinde, cümle kapısının merdivenlerinin alt basamağına kadar yürüttüler. Kızın boynundaki ip arkasından sürükleniyordu. Bu, onun peşinden gelen bir yıldı sanki.

Bunun üzerine kilisedeki ilahi kesildi. Büyük bir altın haçla bir dizi mum karanlıklar içinden harekete geçti. Alacalı bulacalı giysiler içindeki kilise kavaslarının mızraklarının şıkırtısı işitiliyordu. Birkaç dakika sonra da ağır ağır, sureler okuyarak, mahkûma doğru ilerleyen sırmalı ayin kaftanlarını giymiş rahipler ve ayin gömleklerini giymiş diyakozlar halkın ve mahkûmun gözlerinin önüne serildi. Ne var ki, kızın bakışı en başta hemen haç taşıyıcısının arkasında yürüyenin üzerinde durdu. Ürpererek alçak sesle, "Ah!" dedi, "Gene o rahip!"

Gerçekten de Başdiyakoz'du bu. Solunda ikinci ilahici, sağında da görevinin asasıyla başilahici vardı. Başdiyakoz başı arkaya devrilmiş, gözleri açık ve bir noktaya dikili, gür bir sesle ilahi okuyarak ilerliyordu:

*De ventri inferi clamavi, et exaudisti vocem meam,
Et projecisti me in profundum in corde maris, et flumen circumdedit me.* [\[148\]](#)

Tepesi sivri yüksek cümle kapısının altında, gün ışığında, kara bir haç çizili geniş gümüşlü bir ayin kaftanına sarınmış olarak görüldüğü sırada benzi o kadar sararmıştı ki, halk arasında pek çok kimse bunu korodaki gömüt taşlarının üzerine diz çökmüş piskopos yontularından biri sandı. Sanki yerinden kalkmış da, gömütün eşiğinden, ölmek üzere olan kadını karşılamaya geliyordu.

Benzi daha da sarı, daha yontu gibi duran genç kız, eline yanan ağır, sarı bir mum verildiğini hayal meyal ayrımsamıştı, herkesin önünde suçunu itiraf etme belgesinin o uğursuz metnini okuyan tutanak yazmanının cırlak sesini dinlememişti; kendisine "Amin" diye karşılık vermesi söylenince "Amin" demişti. Ona biraz canlılık ve bir parça güç vermek için, rahibin muhafızlarına

uzaklaşmalarını işaret ettiğini ve tek başına ona doğru ilerlediğini görmesi gerekmişti.

O zaman, kanının başında kaynadığını hissetti ve daha şimdiden uyuşan ve soğuyan o ruhta bir öfke kalıntısı yeniden alevlendi.

Başdiyakoz ağır ağır ona doğru yaklaştı. Bu son anda bile kızcağız çıplaklığının üzerinde onun şehvetle, kıskançlıkla ve istekle yanan bakışlarının dolaştığını gördü. Sonra rahip yüksek sesle ona:

"Genç kız, hatalarınız ve kusurlarınız için Tanrı'dan af dilediniz mi?" dedi. Ardından da kulağına eğilip (seyirciler kızın son itirafını dinlediğini sanıyorlardı): "Beni istiyor musun? Seni hâlâ kurtarabilirim!" diye ekledi.

Esmeralda gözünü kırpmadan ona baktı:

"Defol, şeytan! Yoksa seni ihbar ederim!" dedi.

Beriki korkunç bir sırıtışla gülmeye başladı:

"Sana inanmazlar ki. Bir suça bir rezalet eklemiş olursun. Çabuk söyle: Beni istiyor musun?"

"Sen benim Phoebus'ümü ne yaptın?"

"Öldü o," dedi Rahip.

O sırada sefil Başdiyakoz düşünmeden başını kaldırdı ve meydanın öbür ucunda, Gondelaurier Konağı'nın balkonunda, Fleur-de-Lys'in yanında ayakta duran Yüzbaşıyı gördü. Sendeledi, ellerini gözlerinin üzerinden geçirdi, bir daha baktı, bir beddua mırıldandı ve yüzünün bütün hatları şiddetle kasıldı. Ağzının içinde:

"Peki, öyleyse! Sen de öl. Kimse sana rahip olamayacak," dedi.

Ondan sonra, elini Çingene kızının üzerine doğru kaldırarak uğursuz bir sesle haykırdı:

"I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors!"^[149]

Bu, benzer türden iç karartıcı, üzünçlü törenlerin sonunda söylenmesi âdet olan korkunç bir deyimdi. Bu rahipten cellada kararlaştırılmış olan işaretti.

Halk diz çöktü. Cümle kapısında kalan rahipler:

"Kyrie Eleison," dediler.^[150]

Dalgalı bir denizin şıpırtısı gibi bütün başların üzerinden hızla geçen bir mırıltıyla halk yineledi:

"Kyrie Eleison."

Başdiyakoz, "Amin," dedi.

Sırtını mahkûm kıza döndü, başı göğsüne düştü, elleri çaprazlandı, rahipler kafilesine katıldı ve bir an sonra da , onun haç, mumlar ve ayin kaftanlarıyla, katedralin puslu kemerleri altında kaybolduğu görüldü; gür sesi de şu küçük üzüntü ayetini okuyarak derece derece koroda kayboldu:

"Omnes gurgites tui et fluctus tui super me transierunt!"^[151] Aynı zamanda da, kilise kavalalarının demir uçlu mızraklarının aralıklı gürültüsü, sahnin sütun aralarında azar azar yok olurken, mahkûm kadının son saatini çalan bir saat tokmağı etkisi yapıyordu.

Bu arada, Notre-Dame'ın açık kalan kapısından mumsuz ve sessiz kilisenin bomboş, ıssız, üzgün, yaşlara bürünmüş içi görünüyordu.

Mahkûm kız kendisine gerekenin yapılmasını beklerken, olduğu yerde, hiç kıpırdamadan duruyordu.

Bütün bu sahne süresince, büyük cümle kapısının, kimine göre Hz. İbrahim'in oğlunu kurban edişini, kimine göre de, güneşi melekle, ateşi çalı demetiyle, işçiyi Hz. İbrahim ile simgeleyen simya çalışmasını gösteren alçak kabartmaları inceleyen Üstat Charmolue'yü kamçılı çavuşlardan biri uyarmak zorunda kaldı. Onu bu seyirden ayırmakta büyük güçlük çektiler; ama en sonunda döndü ve yaptığı bir işaret üzerine, sanlar giymiş iki adam, celladın yamakları, ellerini bağlamak üzere Çingene kızına yaklaştılar.

Uğursuz arabaya binip de son durağına doğru yol alacağı anda bahtsız kız belki de içler acısı bir yaşama özlemine tutuldu. Kıpkırmızı ve kupkuru gözlerini gökyüzüne, güneşe, şurada burada yamuklar ve üçgenlerle bölünen gümüş renkli bulutlara doğru kaldırdı, sonra da bakışlarını çevresine, yeryüzüne, kalabalığın, evlerin üzerine indirdi. Sarılı giysili adam dirseklerini birbirine bağlarken, genç kız birdenbire korkunç bir çığlık kopardı, bir sevinç çığlığı. Orada, alanın köşesindeki şu balkonda, onu, arkadaşını, efendisini, Phoebus'ü, yaşantısının öbür görünüşünü fark edivermişti! Yargıç yalan söylemişti! Rahip yalan söylemişti! Bu tam da ona uygun bir davranıştı, bundan asla kuşkusuz yoktu; işte orada, parlak üniforması sırtında, başında tüy, kılıcı yanında, bütün yakışıklılığıyla, capcanlı duruyordu!

"Phoebus!" diye bağırdı, "Phoebus'üm benim!"

Ve aşktan, hayranlıktan titreyen kollarını ona doğru uzatmak istedi; ama onları bağlamışlardı.

Bunun üzerine Yüzbaşının kaşlarını çatıldığını, ona yaslanan güzel bir genç kızın da delikanlıya alaycı dudaklar ve öfkeli gözlerle baktığını gördü. Sonra da Phoebus, aşağıdaki kıza kadar gelmeyen birkaç sözcük söyledi ve ikisi birlikte, telaşla, yeniden kapanan balkonun camlı kapısı ardında gözden kayboldular. Esmeralda çılgınlar gibi bağırdı:

"Phoebus! İnanıyor musun bunlara?"

Birdenbire aklına korkunç bir düşünce geliverdi: Phoebus de Châteaupers'i öldürmekten mahkûm edildiğini anımsayıvermişti.

O ana kadar her şeye dayanmıştı. Ama bu son darbe çok şiddetliydi. Birden yerdeki taşların

üzerine düştü ve hareketsiz kaldı.

Charmolue, "Hadi bakalım, onu arabaya taşıyın da bu işi bitirelim!" dedi.

Cümle kapısının hemen üzerine oyulmuş kral yontuları galerisinde o zamana kadar hiç kimsenin gözüne çarpmayan garip bir seyirci vardı. Olup biten her şeyi öylesine gerilmiş bir boyunla, öylesine biçimsiz bir suratla, öyle büyük bir hareketsizlik içinde seyrettiği için, yarı kırmızı, yarı mor giysisi olmasa, altı yüzyıldan beri ağızlarından kilisenin uzun su oluklarının aktığı o canavarlardan biri sanılırdı. Bu garip seyirci, öğleden beri Notre-Dame'ın cümle kapısı önünde olup bitenlerden hiçbir şeyi gözden kaçırmamıştı. Hiç kimse onu incelemeyi düşünmediğinden, daha ilk dakikalarda, galerinin sütunlarından birine düğümlü kalın bir ipi sıkıca bağlamıştı, ipin ucu aşağıda büyük merdivenin üzerinde sürünüyordu. Bu iş bittikten sonra sakın sakın bakmaya, arada sırada, önünden bir karatavuk geçtiği zaman ıslık çalmaya başlamıştı. Birdenbire, cellat yamaklarının Charmolue'nün soğukkanlı buyruğunu yerine getirmeye hazırlandıkları sırada galerinin parmaklığını aştı, ipi ayakları, dizleri ve elleriyle yakaladı, sonra da, bir camın üzerinde kayan bir yağmur damlası gibi, cephenin üzerinden aktığını, damdan düşen bir kedi hızıyla iki cellada doğru koştuğunu, iri iki yumrukla onları yere serdiğini, bir çocuğun bebeğini kaldırdığı gibi Çingene kızını bir eliyle kaldırdığını, kızı başının üzerine yükselterek ve korkunç bir sesle: "Barınak!"^[152] diye bağırarak, bir sıçrayışta, ta kilisenin içine kadar zıpladığını gördüler.

Bütün bunlar öyle büyük bir hızla gerçekleşmişti ki, gece olsaydı, hepsi bir tek şimşek ışığında görülebilirdi.

Halk da, "Barınak! Barınak!" diye hep bir ağızdan bağırdı ve binlerce alkış Quasimodo'nun tek gözünü sevinç ve gururla ışıldattı.

Bu sarsıntı mahkûmu kendine getirdi. Gözkapağını açtı, Quasimodo'ya baktı, kurtarıcısından ürkmüş gibi yeniden çabucak gözünü yumdu.

Charmolue şaşırıp kaldı, cellatlar da, bütün muhafızlar da şaşırmışlardı. Gerçekten de, Notre-Dame'dan içeri girince, mahkûm kız dokunulmazlık kazanıyordu. Katedral bir barınak yeriydi. Her türlü insan adaleti onun eşiğinde son bulurdu.

Quasimodo büyük cümle kapısının altında durmuştu. Geniş ayakları, kilisenin döşeme taşları üzerinde, roman biçemi ağır filayakları kadar sağlam görünüyordu. Uzun saçlı iri kafası, gür yeleleri olup da boynu olmayan aslanların kafası gibi omuzlarına gömülmüştü. Tir tir titreyen genç kızı, beyaz bir sancak gibi nasırlı ellerine asılı tutuyordu. Ne var ki, onu öyle dikkatle ve özenle taşıyordu ki kırmaktan ya da soldurmaktan korkmuş gibiydi. Sanki onun kendininkilerden başka ellere yaraşır narin, nefis ve değerli bir şey olduğunu sezinliyor sanırdınız. Zaman zaman, ona soluğuyla bile dokunmaya cesaret edemez gibi bir hali vardı.

Sonra, birdenbire, ona sarılarak, kendi malı gibi, hazinesi gibi, o çocuğun anasının yapacağı gibi, onu kemikli, köşeli göğsüne bastırıyordu. Genç kızın üzerine eğilen o biçimsiz cüce gözü onu sevgiyle, acı bir üzüntüyle ve acımayla sarıyor, sonra da ansızın içinde şimşekler çakararak yukarı kaldırıyor. İşte o zaman, kadınlar hem gülüyor, hem ağlıyorlardı, halk heyecandan tepiniyordu, çünkü o anda Quasimodo gerçekten de güzelliğe erişmişti. Quasimodo, şu yetim, şu bulunmuş çocuk,

şu lanetlenmiş yaratık güzeldi; kendini yüce ve güçlü hissediyordu, içinden kovulduğu ve gene de böylesine kudret ve etkinlikle içine karıştığı şu topluma, elinden avını koparıp aldığı şu insan adaletine, bomboş ağızlarıyla çiğnemek zorunda kalan bütün şu kaplanlara, şu polis görevlilerine, şu yargıçlara, şu cellatlara, sakat olmasına karşın, kendisinin Tanrı gücü sayesinde parçaladığı kralın bütün o gücüne karşıdan bakıyordu.

Sonra da, bu kadar biçimsiz, çirkin bir yaratıktan bu kadar bahtsız bir yaratığa yöneltilen bu koruma, Quasimodo'nun bir idam mahkûmunu kurtarışı, doğrusu ya, dokunaklı, duygulandırıcı bir şeydi. Doğa ile toplumun birbirine yaklaşan ve birbirine yardım eden en son iki sefaletiydi bunlar.

Bununla birlikte, birkaç dakikalık zaferden sonra, Quasimodo birdenbire, yüküyle birlikte kilisenin içine dalmıştı. Her türlü kahramanlığa vurgun olan halk, onu gözleriyle karanlık sahında araştırıyor, alkışlardan bu kadar çabuk kaçmasına üzülmüyordu. Ansızın, onun Fransa kralları galerisinin uçlarından birinde yeniden belirmediğini gördüler. Elde ettiğini kucağında yukarı kaldırıp, çılğınlar gibi koşarak ve "Barınak!" diye bağırarak galeriden geçti. Halk yeniden alkışladı. Galeriyi geçtikten sonra kilisenin içlerine doğru daldı. Biraz sonra, Çingene kızı hâlâ kucağında, gene çılğınlar gibi koşarak, gene, "Barınak!" diye bağırarak üst sahanlıkta belirdi. Ve halk alkışlıyordu. Sonunda, küçük çan kulesinin tepesinde üçüncü kez görüldü; oradan, bütün kente, kurtardığı kızı gururla gösterir gibiydi, gur sesiyle de –pek seyrek olarak işitilen, kendisinin ise hiç duymadığı o ses– çılğınlar gibi, ta bulutlara kadar, üç kez üst üste yineledi:

"Barınak! Barınak! Barınak!"

Beri yanda halk da:

"Yaşasın! Yaşasın!" diye bağırıyordu. Ve bu muazzam alkış, karşı yakada Greve Alanı'ndaki kalabalığı, hâlâ gözleri darağacına dikili bekleyen çilekeş kadını şaşkınlıklar içinde bırakıyordu.

Dokuzuncu Bölüm

I

Ateş

Bahtsız Başdiyakoz'un Çingene kızını yakaladığı ve kendisinin de onunla birlikte yakalandığı uğursuz kördüğümü manevi oğlu böylesine birdenbire keserken Claude Frollo artık Notre-Dame'da değildi. Ayın giysilerinin bulunduğu bölmeye dönünce, beyaz rahip giysisini, işlemeli kaftanı ve atkıyı yalarcasına çekip çıkarmış, hepsini şaşkına dönen kayyumun ellerine atmış, manastırın gizli bir kapısından sıvışmış, Terrain'deki bir kayıkçıya kendisini Seine Irmağı'nın sol yakasına götürmesini buyurmuştu. Karaya çıkınca da her adımda, büyücü kadının asılışını görmeye "vaktinde" yetişmek için Saint-Michel Köprüsü'ne doğru neşeyle, hızlı hızlı ilerleyen kadınlı erkekli topluluklara rastlayarak; salıverilen bir gece kuşundan daha heyecanlı, daha kör ve daha ürkek, gün ortası peşine takılan bir çocuk topluluğu tarafından kovalanarak, benzi sapsarı, şaşkın şaşkın, Üniversite'nin inişli çıkışlı sokaklarına dalmıştı. Artık nerede bulunduğunu, ne düşündüğünü, düş görüp görmediğini bilmiyordu. Gidiyor, yürüyor, koşuyor, rastgele bir sokağa giriyor, hiçbirini seçmiyordu, sadece Greve Alanı, belli belirsiz arkasında hissettiği o korkunç Greve Alanı, onu hep ileri itiyordu.

Böylece Sainte-Genevieve Tepesi'nin eteğinden geçti ve en sonunda Saint-Victor Kapısı'ndan çıkıp kentten ayrıldı. Arkasına döndükçe Üniversite'nin kuleli çevre duvarlarını, dış mahallenin seyrek evlerini gördüğü sürece kaçmayı sürdürdü. Ne var ki, en sonunda, bir arazi kıvrımı o iğrenç Paris'i ondan büsbütün gizlediğinde, kendini oradan yüz fersah ötede, kırlarda, bir çölde sandı da durdu, biraz soluk alır gibi oldu. O zaman aklından korkunç düşünceler geçti. Ruhunu çırpıplak gördü ve bundan ürperdi. Kendisini mahveden, kendisinin de mahvettiği o bahtsız kızı düşündü. Şaşkın gözlerini, yazgının kendi yaşamlarına, onların birbirine çarparak amansızca parçalandığı kesişme noktasına kadar izlettiği eğri büğrü çifte yol üzerinde gezdirdi. Ebedi antların çılgınlığını, bekaretin, bilimin, dinin, erdemin boş gururunu, Tanrı'nın yararsızlığını düşündü. Büyük bir zevkle, baştan kara, kötü düşüncelere daldı, bunlara daha da daldıkça, daha da derine indikçe, içinde şeytanın kahkahasının çınladığını duyuyordu.

Böylece ruhunu kazarken, doğanın orada tutkulara ne kadar geniş yer hazırladığını görünce, daha da acı acı güldü. Yüreğinin dibindeki bütün hıncını, bütün kötülüğünü karıştırdı; sonra da bir hastayı inceleyen bir hekimin duygusuz göz atışıyla bu hıncın, bu kötülüğün bozulmuş aşktan başka bir şey olmadığını; aşkın, kişideki her türlü erdemin bu kaynağının bir rahip yüreğinde korkunç şeylere dönüştüğünü ve kendi yaradılışındaki bir erkeğin, rahip olurken şeytan olduğunu kabul etti. O zaman korkunç kahkahalarla güldü ve birini darağacına, öbürünü cehenneme ulaştıran kendi uğursuz, kaçınılmaz tutkusunun, o kemirici, zehirli, kinci, amansız aşkın, en korkunç, en kötü yönünü seyrederken birdenbire yeniden sapsarı kesildi: Kız mahkûm olmuş, kendisi lanetlenmişti.

Derken, Phoebus'ün hayatta olduğunu düşününce gene gülmeye başladı; her şeye karşın, Yüzbaşı yaşıyordu, neşeliydi, hoşnuttu; her zamankinden daha güzel süvari ceketleri, eskisinin asıldığı görmeye götürdüğü yeni bir sevgilisi vardı. Ölümünü istediği canlı yaratıklar içinde nefret etmediği tek yaratık olan Çingene kızının, lanetini isabet ettirdiği tek insan olduğunu düşününce sırıtması arttı.

Bunun üzerine, düşüncesi Yüzbaşidan halka yöneldi ve içinde görülmemiş, işitilmemiş türden bir kıskançlık uyandı. Sevdiği kadını halkın da –bütün halkın– gömlekle, hemen hemen çırpıplak görmüş

olduğunu düşündü. Karanlıkta, sadece kendisinin ayrımsayacağı şeklinin kendisine yüce bir mutluluk vereceği o kadının, gün ortasında, öğle vakti, bütün bir halka, bir şehvet gecesine hazırlanır gibi giyinmiş olarak teslim edildiğini düşününce, kıvrandı. Kutsallığı ebediyen saygısızlığa uğrayan, lekelenen, çıplak bırakılan, soldurulan bütün o sevgi gizemleri için öfkesinden ağladı. Kim bilir nice kirliliğin iyi bağlanmayan o gömlekten yararlandığı aklına geldikçe öfkesinden ağladı. O güzel kızın, el değmemiş zambağın, ancak titreyerek dudaklarını yaklaştırmaya cesaret edebileceği o edep ve zevk kupasının, Paris'in aşağı halk tabakasının, hırsızların, dilencilerin, uşakların hayasız, küstah ve ahlâksız bir zevki hep birlikte oradan içmeye geldikleri bir çeşit karavana şekline getirildiğini düşlemleyerek ağladı.

O bir Çingene kızı olmasaydı, kendisi de bir rahip olmasaydı, Phoebus diye biri yeryüzünde bulunmasaydı ve kız kendisini sevmiş olsaydı, dünyada bulabileceği mutluluğu düşünmeye çalıştıkça; bir sükunet ve aşk yaşamının kendisi için de olasılık kazanabileceğini, şu anda yeryüzünde şurada burada portakal ağaçlarının altında, dere kıyısında, batan güneşin, yıldızlı bir gecenin durgunluğunda uzun konuşmalara dalan mutlu çiftler bulunduğunu, Tanrı istemiş olsaydı, kendisinin de o kızla bu mutlu çiftlerden birini oluşturabileceğini aklına getirdikçe yüreği sevgi ve üzüntüyle eriyordu.

Ah! O yok mu o! Boyuna geri gelen, işkence eden, beynini tırmalayan, yüreğini parçalayan o düşünce! Esef etmiyor, pişman olmuyordu; bütün yaptıklarını yeniden yapmaya hazırdı. Onu Yüzbaşının kollarında görmektense, celladın ellerinde görmeyi yeğliyordu; ama acı çekiyordu. Hem de öylesine acı çekiyordu ki, zaman zaman ağarıp ağarmadıklarını görmek için, avuç avuç saçlarını yoluyordu.

Özellikle, öyle bir an geldi ki, sabahleyin gördüğü iğrenç halkanın öylesine narin, öylesine zarif boynun çevresinde çelik düğümünü sıkıştırdığı dakikanın belki de şimdi şu içinde bulunduğu dakika olabileceği aklına geldi. Bu düşünce üzerine derisinin bütün gözeneklerinden dereler gibi ter boşaldı.

Şeytancasına kendine gülerken gene öyle bir an oldu ki, Esmeralda kızı hem ilk gördüğündeki gibi canlı, tasasız, neşeli, süslü, dans eder, kanatlı ve ahenkli olarak, hem de son günkü gibi, sırtında gömlekle, boynunda ip, yalınayak, darağacının köşeli merdivenini çıkarken gözünün önüne getirdi; bu çifte tablo aklına o şekilde geldi ki korkunç bir çılgılık koparmaktan kendini alamadı.

Bu büyük üzüntü ve umutsuzluk kasırgası ruhunda her şeyi . kırar, koparır, bükür, kökünden sökerken, rahip çevresindeki doğaya baktı. Ayaklarının dibinde birkaç tavuk gagalarıyla çalılarını araştırıyordu; alaca renkli donuzlan böcekleri güneş altında koşuyordu; başının üzerinde beyazlı kurşunili birkaç küme bulut masmavi gökyüzünde kaçışıyordu; ufukta Saint-Victor Manastırı'nın çan kulesinin külâhı küçük tepenin eğik çizgisini kayağantaşından dikilitaşıyla deliyordu; Copeaux Tepeciği'ndeki değirmenci de ıslık çalarak değirmeninin hamarat kanatlarını seyrediyordu. Çevresinde bin bir şekilde görünen bütün bu etkin, düzenli, dingin yaşam ona acı verdi. Rahip yeniden kaçmaya başladı.

Kırlar, tarlalar içinde böylece akşama kadar koştu. Doğadan, yaşamdan, kendi kendinden, insanlardan, Tanrı'dan, her şeyden kaçış bütün gün sürdü. Kimi zaman kendi kendini yüzükoyun yere atıyor ve tırnaklarıyla körpe buğday sürgünlerini koparıyordu. Kimi zaman da ıssız bir köy sokağında duruyordu, düşünceleri öylesine dayanılmaz şeylerdi ki, başını iki elinin arasına alıyor ve onu taşların üzerinde parçalamak için omuzlarının arasından koparmaya çalışıyordu.

Güneşin battığı saatlere doğru, yeniden kendi kendini inceledi; kendini adeta deli olarak kabul ediyordu. Çingene kızını kurtarmak umudunu ve istencini yitirdiği andan beri içinde sürüp giden fırtına, o fırtına vicdanında sağlıklı bir tek düşünce, ayakta bir tek fikir bırakmamıştı. Aklı o fırtınanın içinde hemen hemen tamamıyla mahvolmuş, yatıyordu. Kafasında belirli olarak sadece iki imge vardı artık: Esmeralda ve darağacı. Ondan gerisi kapkaranlıktı. Bu iki imge birbirine yaklaştırılınca gözlerinin önüne korkunç bir topluluk seriyordu ve elinde kalabilen bütün dikkati ve düşünceyi oraya topladıkça onların düşsel bir ilerlemeyle birinin zarafette, sevimlilikte, güzellikte ve ışıktaki; öbürünün ise dehşette daha arttıklarını, kabardıklarını görüyordu; öyle ki, en sonunda Esmeralda ona bir yıldız gibi, darağacı da etleri dökülmüş kocaman bir kol gibi görünüyordu.

Önemli bir başka şey de şudur: Bütün bu işkence süresince, ölmek düşüncesi ciddi olarak rahibin aklına hiç gelmedi. Sefil adamın yaradılışı böyleydi. Yaşama bağlıydı. Kim bilir, belki de arkada cehennemi görüyordu.

Bu sırada gün gittikçe alçalıyordu. Hala içinde yaşayan canlı yaratık belli belirsiz dönüşü düşündü. Claude Frollo Paris'ten çok uzakta olduğunu sanıyordu; ama yönünü bulunca, ancak Üniversite'nin duvarları çevresinde dönüp durduğunu ayımsadı. Sağda, Saint-Sulpice'in sivri çan kulesinin külahıyla, Saint-Germain-des-Pre'nin yüksek üç sivri kulesi ufku aşırıyordu. Rahip o yana doğru yöneldi. Saint-Germain'in mazgallı kuşatma siperlerinin, istihkam çevresindeki manastır başrahibinin silahlı adamlarının "Kim var orada?" diye seslendiklerini işitince geri döndü, manastır değirmeniyle, kasabanın cüzzamlılar hastanesi arasında önüne çıkan patikaya daldı. Birkaç dakika sonra da kendini Pre-aux-Clercs Çayırısı'nın kıyısında buldu. Bu çayırılık, orada gece gündüz gürültülerle ün salmıştı; Saint-Germain Manastırının zavallı rahiplerinin "ejder"iydi; "*quod monachis Sancti-Germani pratensis hydra fuit, clericis nova semper dissidiorum capita suscitantibus.*"[\[153\]](#)

Başdiyakoz oralarda birine rastlamaktan çekindi; her insan yüzü onu korkutuyordu; Üniversite'den, Saint-Germain kasabasından kaçınmıştı, sokaklara elinden geldiği kadar geç girmek istiyordu. Pre-aux-Clercs'in kıyısından ilerledi, bu çayırısı Dieu-Neuf'ten ayıran ıssız geçiyoluna saptı ve en sonunda suyun kıyısına ulaştı. Dom Claude orada bir kayık buldu. Kayıkçı onu birkaç metelik karşılığında Cite'nin burnuna kadar, Seine Irmağı'ndan yukarı çıkardı, okurun daha önce, Gringoire'ın düş kurduğunu gördüğü, Passeur-aux-Vaches Adası'na koşut, Kral Bahçeleri'nin ötesinde uzanan o ıssız arazi çıkıntısına bıraktı.

Kayığın tekdüze sallantısı ve suların fişirtisi bahtsız Claude'u bir bakıma uyuşturmuştu. Kayıkçı uzaklaşınca, karşısına bakarak ve artık her şeyi sadece bir çeşit hayal oyunu haline getiren büyültücü değişimler, kararsızlıklar arasından görerek, kumsalda şaşkın şaşkın dikilip kaldı. Büyük bir acının verdiği yorgunluğun zihin üzerinde bu etkiyi yaptığı hiç de az rastlanır bir olay değildir.

Güneş yüksek Nesle Kulesi'nin arkasında batmıştı. Akşamın alacakaranlığının bastırıldığı andı. Gökyüzü bembeyazdı, ırmağın sulan beyazdı. Bu iki beyazlık arasında, Claude'un gözlerini diktiği Seine'in sol kıyısı karanlık kütesini suya yansıtıyordu ve görünüş bakımından gitgide incelerken kara bir ok gibi ufkun sislerine gömülüyordu. Sol yaka evlerle doluydu; ama bunların ancak gökyüzünün ve suyun açık renk zemini üzerinde koyu renklerle kuvvetle beliren karaltıları ayırt ediliyordu. Şurada burada pencereler kordan delikler gibi ışıdamaya başlıyordu. Gökyüzüyle, o noktada oldukça

genişleyen ırmağın çifte beyaz örtüsü arasında böylece yalnız kalan o muazzam kara dikilitaş Claude Frolo'nun üzerinde garip bir etki yaptı: Bunu, Strasbourg çan kulesinin dibine, yere sırtüstü yatıp da koskocaman sivri kulenin başı üzerinde akşamın alacakaranlıklarına dalışını seyreden bir adamın duyacağı duygulara benzetebiliriz. Yalnız, burada ayakta olan Claude, yerde yatan da dikilitaşı. Ne var ki, ırmak gökyüzünü yansıtıken uçurumunu onun altında devam ettirdiği için geniş burnu da, her kilisenin sivri külahı gibi, cesaretle, cüretle boşluğun içine atılır gibi duruyordu; bunların her ikisi de kişiye aynı izlenimi veriyordu. Hatta bu izlenimin ayrıca garip ve daha da derin bir yönü vardı: Bu gerçekten de Strasbourg Katedrali'nin çan kulesiydi; ama iki fersah yüksekliğindeki bir Strasbourg Kulesi, işitilmemiş, dev boyutlu, ölçsüz bir şey, hiçbir insan gözünün görmediği bir yapı, bir Babil Kulesi. Evlerin bacaları, sur duvarlarının mazgalları, damların sipsivri çatısı, Augustins'lerin sivri çan kulesinin külahı, Nesle Kulesi, dev boyutlu dikilitaşın yüzünü çentikleyen bütün bu çıkıntılar, sık sık, karmaşık ve düşsel bir oymanın kesitlerine garip biçimde öykünerek, benzetmeyi daha da artırıyordu.

Claude Frolo, içinde bulunduğu o halüsinasyon durumunda, cehennemın kulesini gerçekten gördüğünü, canlı gözleriyle gördüğünü sandı; korkunç kulenin bütün yüksekliğince yayılan binlerce ışık ona muazzam iç ocağın bir o kadar kapıları gibi göründü; oradan çıkan sesler ve uğultular bir o kadar can çekişme hırıltıları gibiydi. O zaman, korktu; işitmek için elleriyle kulaklarını kapadı, görmemek için sırtını döndü; iri adımlarla korkunç hayalden uzaklaştı.

Ne var ki, hayal onun içindeydi.

Yeniden sokaklara daldığı zaman, dükkan camekanlarının ışığında, dirsek dirseğe sürtünerek gelip geçenler onun üzerinde, çevresinde dönen hayallerin ezeli bir gidiş gelişi etkisini yapıyordu. Kulaklarında garip çatırtılı gürültüler vardı. Acayip hayaller düşüncesini bulandırıyor. Ne evleri görüyordu, ne kaldırımları, ne arabaları, ne erkekleri, ne de kadınları; sadece uçlarından birbirine karışan bir belirsiz eşyalar karmaşası görüyordu. Barillerie Sokağı'nın köşesinde bir bakkal dükkanı vardı; ta başlangıcı bilinmeyen bir zamandan beri süren bir gelenek uyarınca, bunun kepenk saçağı, çepeçevre, kastanyetler gibi şakırdayarak rüzgârda birbirine çarpan bir deste tahta şamdan asılı o teneke çemberlerle süslenmişti. Montfaucon'un bir iskeletler destesinin karanlıkta çarpıştığını işittiğini sandı.

"Ah!" diye mırıldandı, "Gece rüzgârı bunların bir bölümünü öbürleri üzerine doğru kovalıyor, zincirlerinin gürültüsünü kemiklerinin gürültüsüne katıyor! O kız da belki burada, onların arasındadır!"

Adeta çılgın gibiydi, nereye gittiğini bilmiyordu. Birkaç adım sonra kendini Saint-Michel Köprüsü'nde buldu. Bir zemin katının penceresinde ışık vardı. Yaklaştı. Çatlak camlardan, aklında belirsiz bir anıyı uyandıran pis bir oda gördü. Zayıf bir lambanın iyi aydınlatamadığı bu odada gürültülü kahkahalarla, pek utanmazca giyinmiş bir genç kıızı kucaklayıp öpen neşeli, körpe ve sarışın bir delikanlı vardı. Lambanın yanında da iplik eğirip titrek bir sesle türkü söyleyen yaşlı bir kadın oturuyordu. Delikanlı arada bir kahkahasını kestiğinde, yaşlı kadının türküsü bölük pörçük rahibe kadar geliyordu. Anlaşılmaz ve korkunç bir şeydi bu:

Havla, Greve Alanı, kayna, Greve Alanı!
Eğir, eğir, örekem,

İpini büküver, zindan avlusunda
Islık çalan cellada.
Havla, Greve Alanı, kayna, Greve Alanı!

Ey kendirden güzel ip!
Issy'den Vanvre'a kadar tohum atın,
Kendir ekin, sakın buğday olmasın.
Hırsız hak ediverdi
Güzel kendir ipini.

Kayna, Greve Alanı, havla, Greve Alanı!
Görmek için günahkar kızı
Çapaklı sehpa da asılı,
Birer gözdür, bilin pencereler
Kayna, Greve Alanı, havla, Greve Alanı!

Bunun üzerine, delikanlı gülüyor ve kızı okşuyordu. Yaşlı kadın Falourdel Kadın'dı; kız, bir sokak kızıydı; delikanlı da rahibin küçük kardeşi Jehan'dı.

Dom Claude bakmayı sürdürdü. Bir başkası olacağına varsın bu görünüm olsun.

Rahip, Jehan'ın odanın dibinde bulunan bir pencereye gittiğini, kanadı açıp, uzakta, aydınlatılmış binlerce pencerenin ışıldadığı rıhtıma bir göz attığını gördü, ardından da, pencereyi kapatırken:

"Ruhumun selameti üzerine! İşte artık iyice gece oluyor. Kentliler mumlarını, Tanrı da yıldızlarını yakıyor," dediğini işitti.

Sonra Jehan sokak kadınına doğru geldi ve masanın üzerinde duran bir şişeyi kırarken:

"Kahretsin, boşalmış bile!" diye haykırdı. "Hiç de param kalmadı! Isabeau, sevgilim, ancak senin beyaz memelerini, gece gündüz Beaume şarabı emebileceğim iki siyah şişeye dönüştürdüğü zaman Jüpiter'den hoşnut olabilirim."

Bu güzel şaka fahişeyi güldürdü, Jehan da dışarı çıktı.

Rahip Claude kardeşiyle rastlaşmamak, karşıdan görülüp de tanınmamak için kendini yere atabilecek kadar zamanı ancak bulabildi. Bereket versin sokak epeyce karanlıktı, öğrenci de oldukça sarhoştu. Öyleyken, gene de kaldırımlarda çamur içinde yatan Başdiyakoz'u gördü.

"Oh! Oh! İşte bugün neşeli bir yaşam sürmüş birisi!" dedi. Soluğunu tutan rahip Claude'u ayağıyla dürtüklendi: "Körkütük sarhoş. Ağzına kadar dolmuş. Fıçıdan zorla kopan gerçek bir sülük." Eğilip baktıktan sonra da, "Başı da kel," diye ekledi; "*moruğun biri! Fortunate senex.*"[\[154\]](#)

Sonra Dom Claude onun şunları söyleyerek uzaklaştığını duydu:

"Ne olursa olsun, akıl güzel bir şey, ağabeyim Başdiyakoz da bilgili ve paralı olduğu için, doğrusu ya, pek mutlu."

Bunun üzerine, Başdiyakoz yerden kalktı ve karanlıkta evlerin üzerinden kocaman kulelerinin fırladığını gördüğü Notre-Dame'a bir solukta koştu.

Soluk soluğa kilise avlusunun alanına geldiği anda, geriledi ve uğursuz binaya bakmaya cesaret edemedi. Alçak sesle, "Ah! Böyle bir olayın daha bu sabah burada geçmiş olması gerçek olabilir mi!" dedi.

Bununla birlikte, gene de kendini zorlayarak, kiliseye bakabildi. O sırada sağdaki kulenin tepesinde sona eren önyüz karanlıktı. Arkadaki gökyüzü yıldızlarla parlıyordu. Ufuktan yükseliveren yeni ay o sırada sağdaki kulenin tepesinde durmuştu, kara yonca yaprakları oyulmuş parmaklığın kıyısında ışıklı bir kuş gibi tünemişti sanki.

Manastırın kapısı kapalıydı. Ama, Başdiyakoz laboratuvarının bulunduğu kulenin anahtarını hiç yanından ayırmazdı. Kiliseye girmek için ondan yararlandı.

Claude Frollo kilisede bir mağara karanlığı ve sessizliği buldu. Geniş parçalar halinde her yandan dökülen büyük gölgelerden sabahki dinsel törenin örtülerinin daha kaldırılmamış olduğunu anladı. üzerine birkaç parlak nokta serpilmiş büyük gümüş haç bu gömüt gecesinin Samanyolu gibi parlıyordu. Koro yerindeki uzun pencerelerin sivri üst uçları kara örtülerin üzerinden görünüyordu. Bunların, içinden bir ay ışını geçen vitraylarında sadece ölümlerin yüzünde rastlanan bir çift mor, beyaz ve maviden oluşan, gecenin kuşuklu renkleri kalmıştı. Başdiyakoz koro yerinin bütün çevresinde bu soluk renkli pencere tepelerini ayırımsayınca, lanetlenmiş piskoposların başlıklarını gördüğünü sandı. Gözlerini yumdu, yeniden açtığı da, onları kendisine bakan soluk benizli bir yüzler çemberi sandı.

Claude Frollo kilisenin içinde kaçmaya başladı. O zaman ona öyle geldi ki, kilise de sallanıyor, oynuyor, kımıldıyor, canlanıyor, yaşıyordu; her büyük sütun geniş taş tabanı ile zemini döven kocaman bir ayak haline geliyordu; dev boyutlu katedral artık, soluyan ve ayak yerine filayaklarıyla, hortum yerine de o iki kulesiyle, sırtının kalın derisi yerine de o muazzam kara örtüyle yürüyen olağanüstü bir çeşit filden başka bir şey değilmiş gibi geliyordu ona.

Böylece, rahibe basan ateş ya da çılgınlık öyle bir yoğunluğa ulaştı ki, dış dünya bahtsız adam için artık sadece gözle görülen, elle tutulan korkunç bir kıyamet gününden başka bir şey değildi.

Rahip bir an rahatladı. Yan galerilere daldığında, bir filayağının arkasında kızılımtrak bir ışık gördü. Bir yıldız doğru koşar gibi oraya koştu. Bu, Notre-Dame'ın bir tel kafes altındaki dua kitabını gece gündüz aydınlatan zavallı lambaydı. Bir parça avuntu ya da herhangi bir cesaret bulma umuduyla, hırsla, doymak bilmez bir istekle kutsal kitabın üzerine atıldı. Kitap Eyüp bölümünün bir parçasında açık duruyordu, rahip durağan bakışlarını onun üzerinde gezdirdi: "Ve yüzümün önünden bir ruh geçti, hafif bir soluk işittim, tüylerim diken diken oldu."

Bu üzünçlü yazıyı okuyunca Claude Frollo'nun içinde, yerden aldığı bir değneğin etine battığını hisseden bir körün duyacağı duygular uyandı. Dizlerinin bağı çözüldü, o gün ölen kızcağızı düşününce taşların üzerine yığıldı. Beyninin içinden o kadar çok sayıda korkunç duman geçtiğini ve aktığını hissediyordu ki sanki başı cehennem bacalarından biri halini almış gibi geliyordu.

Artık hiç düşünmeden, şeytanın eli altında ezilmiş ve edilgin, uzun zaman o durumda kalmış olmalıydı. En sonunda, kendinde bir parça güç buldu, kuleye gidip sadık Quasimodo'nun yanına sığınmayı düşündü. Ayağa kalktı, korktuğu için de yolunu aydınlatmak amacıyla dua kitabının lambasını aldı. Bu, kutsal şeylere karşı bir saygısızlıktı; ama böylesine küçük şeylere aldırış edecek durumda değildi artık.

Rahip Frollo kulelerin gizli bir dehşet dolu merdivenini ağır ağır çıktı. Bu dehşet, bu kadar geç saatte mazgal deliğinden mazgal deliğine, ta çan kulesinin tepesine kadar çıkan lambasının gizemli ışığıyla, alandan geçen tek tük yolcuya kadar yayılacaktı.

Birdenbire yüzünde bir serinlik hissetti ve kendini en yüksek galerinin kapısında buldu. Hava soğuktu; gökyüzü bulutları sürükleyip duruyordu; bunların geniş beyaz dalgaları köşelerden ezilerek birbirinin üzerine taşıyor ve kışın bir ırmaktaki buzların çözülmesini andırıyordu. Bulutların arasına düşen yeni ay havanın bu buz parçaları arasına sıkışan göksel bir gemiye benziyordu.

Dom Claude bakışlarını indirdi ve bir an, iki kuleyi birleştiren ince sütunlu parmaklığın arasından, uzakta bir sis ve duman tülü arasından Paris'in bir yaz gecesinde sakin bir denizin dalgalan gibi sivri, sayısız, sık sık ve küçük damlarının sessiz kalabalığını seyretti.

Ay gökyüzüne de, yeryüzüne de bir kül rengi veren hafif bir aydınlık serpiyordu.

O sırada kilisenin saati ince ve çatlak sesini yükseltti. Rahip öğle vaktini düşündü. O zaman da saat on iki kez çalmıştı. Alçak sesle kendi kendine, "Ah! O şimdi soğumuştur bile!" dedi.

Birdenbire bir esinti lambasını söndürdü ve hemen aynı anda da kulenin karşı köşesinde bir gölgenin, bir beyazlığın, bir şeklin, bir kadının belirlediğini gördü. İliklerine kadar ürperdi. Bu kadının yanında, melemesini saatin son melemesine katan küçük bir keçi vardı.

Rahip bakacak gücü kendinde buldu. Bu oydu!

Kız sapsarıydı, üzgündü, saçları sabahki gibi omuzlarına dökülüyordu. Ama, artık boynunda ip yoktu, elleri bağlı değildi. Özgürdü, ölmüştü.

Beyazlar giymişti, başında da beyaz bir örtü vardı.

Genç kız, gökyüzüne bakarak ağır ağır rahibe doğru geliyordu. Doğaüstü keçi de onun peşindeydi. Adam taş kesildiğini ve kaçamayacak kadar ağırlaştığını hissediyordu. Kızın öne doğru attığı her adımda, o da geriye doğru bir adım atıyordu, hepsi bu kadar işte. Böylece merdivenin karanlık kubbesinin altına girdi. Kızın da belki oraya gireceği düşüncesiyle donup kalmıştı; eğer kız gerçekten öyle davransaydı, adam dehşetten ölürdü.

Genç kız, gerçekten de, merdivenin kapısının önüne geldi, birkaç dakika orada durdu, gözünü kırpmadan karanlığa baktı; ama hiç de rahibi ayırmsamış gibi görünmedi ve geçip gitti. Adama sağken olduğundan daha uzun boylu göründü; rahip onun beyaz giysisinin arasından ayı gördü; kızın solğunu işitti.

Genç kız geçtikten sonra, Dom Claude saçları dimdik, sönük lambası hâlâ elinde, kendini de

hayalet sanarak, hayalette gördüğü ağırlıkla merdivenden aşağı inmeye başladı; sarmal biçimi basamakları inerken kulağının içinde gülerek:

"...Yüzümün önünden bir ruh geçti ve hafif bir soluk işittim, tüylerim diken diken oldu," diye yineleyip duran bir sesi çok açık seçik işitiyordu.

II

Kambur, Bir Gözü Kör, Topal

Ortaçağ'da her kentin, XII. Louis'ye kadar da Fransa'da her kentin barınak yerleri vardı. Kenti kaplayan ceza yasaları ve yabancı yargılama yöntemleri tufanı ortasında bu barınak yerleri insansal adalet düzeyinin üzerinde yükselen bir çeşit adalar gibiydi. Oraya ayak basan her suçlu kurtulmuş demektir. Her semtte hemen hemen darağacı kadar da barınak vardı. Bu, işkence aşırılığı yanında cezasız kalma aşırılığı idi; her ikisi de kötüydü, biri öbürüyle kendini düzeltmeye çalışıyordu. Kral saraylarının, prens konaklarının, özellikle de kiliselerin barınak hakkı vardı. Kimi zaman da nüfus sayısının artırılması gereken bütün bir kenti geçici olarak barınak yeri yapıyorlardı. 1467'de XI. Louis bütün Paris'i barınak yaptı.

Suçlu bir kere ayağını barınağa atınca kutsallaşıyordu; ama oradan kesinlikle çıkmamaya dikkat etmeliydi. Tapınaktan dışarı bir adım atarsa, dalganın içine yeniden düşerdi. Tekerlek cezası, darağacı, darağacına bağlanma cezası barınak yerinin çevresinde sıkı nöbet tutar, geminin çevresindeki köpekbalıkları gibi durmadan avlarını gözetlerdi. Böylece bir manastırda, bir sarayın merdivenlerinde, bir manastırın tarlasında, bir kilise kapısında yaşlanıp saçını, sakalını ağartan mahkûmlar görülmüştür; bu şekilde barınak da bir tür hapishaneydi. Kimi zaman da mahkemenin resmi bir kararı barınağın dokunulmazlığını bozar ve mahkûmu cellada geri verirdi; ne var ki, bu ender rastlanan bir durumdu. Mahkemeler piskoposlardan çekinirlerdi ve bu iki cüppenin arası açılacak olursa, yargıç cüppesi rahip cüppesine karşı hiç de üstünlük sağlayamazdı. Bununla birlikte, kimi zaman Paris celladı Petit-Jean'ın katillerinin davasında ve Jean Valleret'nin katili Emery Rousseau davasında olduğu gibi, adalet kilisenin üzerinden atlar, kararlarının uygulanması yoluna giderdi; ne var ki, bir mahkeme kararı olmaksızın, silahlı bir saldırıyla bir barınak yerinin dokunulmazlığını bozanın vay haline! Fransa Mareşali Robert de Clermont ve Champagne Mareşali Jean de Chalons'un nasıl öldüklerini herkes bilir; oysa söz konusu olan herhangi bir Perrin Marc'tı, bir sarraf çırağı, sefil bir katil; ama her iki mareşal de Saint-Mery Kilisesi'nin kapılarını kırmışlardı. İşte bağışlanmaz hata buydu.

Barınakların çevresinde öyle bir saygı egemendi ki, geleneğin dediğine bakılırsa, kimi zaman bu saygı hayvanları bile kapsarmış. Aymoin'in anlattığına göre, Dagobert'in kovaladığı bir geyik ermiş Denys'nin gömütünün yanına barındığında, avı kovalayan köpek sürüsü havlayarak orada zırp diye duruvermişti.

Genellikle kiliselerin, ricaları kabul etmek üzere hazırlanmış küçük bir hücreleri vardı. 1407'de Nicolas Flamel bu gibi kimseler için Saint-Jacques-de-la-Boucherie'nin kubbeleri altında, kendisine dört lira, altı metelik on altı dinara mal olan bir oda yaptırmıştı.

Notre-Dame'da bu, yan galerinin çatısı üzerinde, manastırın tam karşısında, bugünkü kuleler bekçisinin eşinin kendine küçük bir bahçe düzenlediği yerdeydi. Bu bahçe Babil'in asma bahçeleri yanında, bir hurma ağacının yanında bir marul neyse, Babil melikesi Semiramis'e göre bir kapıcı kadın neyse, öyle kalırdı işte.

Quasimodo, kuleler ve galeriler üzerinde çılgın ve utkulu koşusundan sonra, Esmeralda'yı buraya bırakmıştı. Bütün bu koşu süresince genç kız kendine gelememişti; yarı baygın, yarı uyanık, havada

yükseldiğinden, dalgalandığından, uçtuğundan, bir şeyin kendisini toprağın üzerine kaldırdığından başka bir şey hissetmemişti. Arada sırada, Quasimodo'nun gür kahkahasını, gürültülü sesini kulağının dibinde duyuyor, gözlerini aralıyordu; o zaman altında, kırmızı mavi bir mozaik gibi kayağantaşından ve kiremitten binlerce damıyla beneklenmiş Paris'i belli belirsiz görüyordu; başının üstünde de, Quasimodo'nun korkunç ve neşeli yüzünü görüyordu. O zaman gözkapakları kapanıyordu; her şeyin bittiğini, baygınlığı sırasında kendisini astıklarının ve yazgısının gidişini yöneltmiş olan o biçimsiz ve çirkin ruhun kendisini yeniden ele geçirdiğini ve alıp götürdüğünü sanıyordu. Ona bakmaya cesaret edemiyor ve öylece sürüklenip gidiyordu.

Ama ne var ki, saç başı darmadağınık, soluk soluğa kalan kilise çancısının onu barınak hücre sine bıraktığı, kollarını acıtıp yaralayan ipi iri elleriyle yavaş yavaş çözdüğünü hissettiği zaman, karanlık bir gecenin ortasında karaya oturan bir geminin yolcularını sıçrayarak uyandıran türden bir sarsıntı geçirdi. Düşünceleri de uyandı ve birer birer aklına geldi. Notre-Dame'ın içinde olduğunu gördü, celladın ellerinden koparılıp alındığını, Phoebus'ün sağ olduğunu, artık kendisini sevmediğini anımsadı; biri öbürünün üzerine onca acılık döken bu iki düşünce zavallı mahkûm kıza aynı zamanda ve birlikte göründüklerinden, karşısında ayakta duran ve kendisini korkutan Quasimodo'ya doğru döndü ve:

"Beni neden kurtardınız?" dedi.

Quasimodo ona, ne dediğini tahmin etmeye uğraşmış gibi, kaygıyla baktı. Genç kız sorusunu yineledi. O zaman kilise çancısı ona son derece üzgün bir bakış yöneltti ve kaçtı.

Genç kız şaşırıp kaldı.

Birkaç dakika sonra, Quasimodo gene geldi, onun ayaklarının dibine bir çıkın attı. Bunlar iyiliksever kadınların kızın giymesi için kilisenin eşiğine bıraktıkları giysilerdi. O zaman Esmeralda gözlerini kendi üzerine eğdi ve hemen hemen çıplak olduğunu gördü ve kızardı. Yaşam geri geliyordu.

Bu utanmadan Quasimodo bir şeyler sezinler gibi oldu. Geniş eliyle gözünü kapadı ve bir kez daha uzaklaştı; ama bu sefer ağır adımlarla.

Esmeralda telaşla giyindi. Beyaz bir giysiyle beyaz bir baş örtüsüydü bu. Hotel-Dieu Hastanesi'ne yeni gelen bir rahibe giysisi.

Giyinmesi henüz bitmişti ki, Quasimodo'nun yeniden geldiğini gördü. Kilise çancısının bir kolunun altında bir sepet, öbürünün altında da bir şilte vardı; sepetin içinde bir şişe, ekmek ve kimi yiyecekler bulunuyordu. Sepeti yere koydu ve "Yiyin," dedi. Şilteyi mermerin üzerine serdi ve "Uyuyun," dedi. Kilise çancısının gidip getirdiği kendi yemeği ve kendi şiltesiydi.

Çingene kızı ona teşekkür etmek için gözlerini kaldırdı; ama bir tek sözcük söyleyemedi. Zavallı adamcağız, gerçekten de pek korkunçtu. Genç kız bir dehşet ürpertisiyle başını önüne eğdi.

Bunun üzerine Quasimodo, "Sizi ürkütüyorum. Çok çirkinim, değil mi?" dedi. "Bana hiç bakmayın. Sadece beni dinleyin. Gündüz burada kalırsınız; gece bütün kilisede dolaşabilirsiniz. Ne

gece ne de gündüz, kiliseden sakın çıkmayın. Mahvolsunuz. Onlar sizi öldürürler, ben de ölürüm."

Esmeralda heyecanlanmıştı. Bu sözlere karşılık vermek için başını kaldırdı. Quasimodo kaybolmuştu. Genç kız yalnız kaldı, neredeyse canavarı andıran bu yaratığın garip sözlerini düşünüyordu. Adamın o kadar boğuk, bununla birlikte o kadar tatlı olan sesi onu şaşırtmıştı.

Genç kız sonra da hücrelerini inceledi. Burası ancak birkaç metre karelik bir odaydı, yassı taştan damın hafifçe eğik düzeyinde küçük bir penceresi ve bir kapısı vardı. Hayvan suratlarını simgeleyen birçok su oluğu kıza doğru eğilir ve pencereden onu görmek için boyunlarını uzatır gibi duruyordu. Damın kıyısından, Paris'in bütün ocaklarının dumanını gözlerinin altında yukarı püskürten binlerce bacanın üst kesimi görünüyordu. Bulunmuş çocuk, idam mahkûmu, bahtsız yaratık, yurtsuz, ailesiz, yuvasız zavallı Çingene kızı için üzünçlü bir görünüm.

Yalnızlığının bilinci ona böylece her zamankinden daha içler acısı bir biçimde görüldüğü anda, tüylü ve sakallı bir başın, dizlerinin üzerinden ellerinin arasına doğru süzüldüğünü gördü. Ürpererek baktı (şimdi artık her şey onu ürkütüyordu). Zavallı çevik küçük keçi Djali'ydi bu. Quasimodo'nun Charmolue'nün birliğini dağıttığı anda hanımının peşinden kaçıp canını kurtarmıştı; şimdi de, tam bir saate yakındır, bir bakış bile elde edemedi sahibinin ayakları dibinde bin bir okşama savurup duruyordu. Çingene kızı onu doya doya öptü, sevdi, bağrına bastı.

"Ah! Djali'ciğim, seni nasıl da untabildim! Demek sen hâlâ beni düşünüyorsun, haa, öyle mi? Sen hiç de nankör değilsin!" diyordu.

Aynı zamanda da, sanki gözyaşlarını bunca zamandan beri yüreğinin içine sıkıştıran ve orada zapt eden ağırlığı görünmez bir el kaldırıvermiş gibi, ağlamaya başladı. Gözyaşları aktıkça da üzüntüsünde en yakıcı ve en acı ne varsa onlarla birlikte çekilip gittiğini hissediyordu âdeta.

Akşam olunca, Esmeralda geceyi öyle güzel, ayı öyle tatlı buldu ki kilisenin çevresindeki yüksek galeride gezindi. Yeryüzü bu yükseklikten bakılınca, ona öyle dingin göründü ki içinde bir parça rahatlama duydu.

III

Sağır

Esmeralda ertesi sabah uyandığında, uyumuş olduğunu anladı. Bu garip şey onu şaşırttı. Pek uzun zamandan beri uyku alışkanlığını yitirmişti. Doğan güneşin neşeli bir ışını penceresinden içeri giriyor ve gelip onun yüzüne çarpıyordu. O pencerede güneşle birlikte, kendisini ürküten bir şey gördü: Quasimodo'nun bahtsız yüzü. Elinde olmayarak gözlerini yumdu; ama boşuna; pembe gözkapaklarının arasından bu bir gözü kör, ön dişleri dökük çirkin cüce maskesini hep görür gibi oluyordu. Sonra, gözlerini hep kapalı tutarken, sert bir sesin büyük bir tatlılıkla, yumuşacık bir tonla, "Korkmayın!" dediğini işitti. "Ben sizin dostunuzum. Sizin uyuyuşunuzu seyretmeye gelmişim. Uyumanızı seyretmek için gelirim, size bir zararı dokunmaz, değil mi? Gözleriniz kapalıyken benim burada bulunmamın size ne kötülüğü olabilir ki? Şimdi ben gidiyorum. Bakın, duvarın arkasına çekildim. Gözlerinizi gene açabilirsiniz."

Bu sözlerden daha da acıklı bir şey vardı: Bunları söyleyen sesin tonu. Çingene kızı duygulanmıştı, gözlerini açtı. Gerçekten de, Quasimodo artık pencerede değildi. Genç kız kalkıp pencereye gitti, zavallı kamburu acıklı, yazgıya boyun eğmiş bir durumda, bir duvar köşesine büzülmüş gördü. Kamburun kendisine verdiği iğrenme duygusunu yenmek için bir çaba gösterdi. Yavaşça, "Gelin," dedi.

Onun dudaklarının oynayışından Quasimodo kendisini kovuyor sandı; bunun üzerine ayağa kalktı ve topallayarak, ağır ağır, başı önüne eğik, derin bir acı ve umutsuzluk dolu bakışlarını ona çevirmeye bile cesaret edemedi uzaklaştı. Esmeralda, "Gelsenize, canım!" diye bağırdı.

Ne var ki, beriki uzaklaşmayı sürdürdü. Bunun üzerine genç kız hücrelerinden dışarı atıldı, ona doğru koştu ve kolundan tuttu. Genç kız kendisine dokununca Quasimodo tepeden tırnağa titredi. Yalvaran tek gözünü kaldırdı ve kızın kendisini yanına doğru çektiğini görünce bütün yüzü sevinç ve sevgiyle parladı. Esmeralda onu hücrelerine sokmak istedi; ama beriki eşikte kalmak için ayak diredi.

"Hayır, hayır," dedi, "baykuş tarlakuşunun yuvasına giremez."

Bunun üzerine, genç kız ayaklarının dibinde uyuyan keçisiyle birlikte yatağının üzerine zarafetle oturdu. Her ikisi de birkaç dakika hiç kıılmıdamadan durdu, Quasimodo bunca zarafeti, Esmeralda da bunca çirkinliği sessizce seyrediyordu. Genç kız her an Quasimodo'da yeni bir çirkinlik, herhangi bir biçimsizlik keşfediyordu. Kızın gözleri, çarpık dizlerinden kambur sırtına, kambur sırtından tek gözüne gidip geliyordu. Bu kadar beceriksizce taslak haline getirilmiş bir yaratığın bulunabileceğini bir türlü anlayamıyordu. Bununla birlikte, bütün bunların üzerine öyle bir hüznün ve öyle bir yumuşaklık yayılmıştı ki kızcağız ona alışmaya başladı. tik olarak sessizliği Quasimodo bozdu:

"Demek ki geri gelmemi söylüyordunuz bana, öyle mi?"

Genç kız da, "Evet," diyerek başıyla olumlu bir işaret yaptı.

Beriki baş hareketini anladı. "Ne yazık ki," dedi âdeta sözünü tamamlamaktan çekinir gibi duraksayarak, "ben... sağırım da."

Çingene kızı iyiliksever bir acıma ifadesiyle, "Zavallı adam!" diye haykırdı.

Beriki acı acı gülümsemeye başladı.

"Benim sanki tek eksiğimin bu olduğunu düşünüyorsunuz, değil mi? Evet, sağırım. Ben böyle yaratıldım. Müthiş bir şey, değil mi? Siz o kadar güzelsiniz ki!"

Zavallı adamın sesinde, sefaletinin öyle derin bir bilinci vardı ki genç kız kendinde bir tek sözcük söyleyecek gücü bulamadı. Hem zaten, söylese de adam duyamazdı.

Quasimodo, "Çirkinliğimi hiçbir zaman bugünkü kadar görmemiştim," diyordu. "Kendimi sizinle karşılaştırdığımda, ne zavallı, ne bahtsız bir canavar olduğumu görüp kendime öyle acıyorum ki! Size bir hayvan gibi görünüyorum, değil mi? Siz, siz bir güneş ışını, bir çiğdem damlası, bir kuş cıvıltısısınız! Bense, korkunç bir şeyim, ne insan, ne hayvan; bir çakıl taşından daha sert; ayaklar altında daha ezilmiş, daha biçimsiz bilmem nasıl bir şey!"

Bunu dedikten sonra gülmeye başladı ve bu gülüş dünyada olabilecek en acıklı, en yürek paralayıcı şeydi.

"Evet, sağırım. Ama, siz benimle el hareketleriyle, işaretlerle konuşursunuz. Bu şekilde benimle sohbet eden bir efendim var. Hem sonra, ne istediğinizi dudaklarınızın oynayışından, bakışlarınızdan çabucak anlarım," diye sürdürdü.

Genç kız gülümseyerek:

"Peki, beni niçin kurtardığınızı söyleyin bana bakayım!" dedi.

O konuşurken, Quasimodo dikkatle ona bakıyordu.

"Anladım," dedi. "Sizi niçin kurtardığımı soruyorsunuz. Bir gece sizi kaçırmaya yeltenen bir sefili, hemen ertesi gün de onların şu iğrenç teşhir direklerinde yardım ettiğiniz bir sefili unutmuşsunuz. Bir damla su, bir parça acıma... İşte yaşamımla bile ödeyebileceğimden fazlası. Siz bu sefili unuttunuz; o sizi anımsadı."

Esmeralda onu derin bir acımayla dinliyordu. Kilise çancısının gözünde bir damla yaş belirdi; ama akmadı. O bir damla gözyaşını içine akıtmayı bir onur sorunu yaptı. Gözyaşının düşmesinden artık korkusu kalmayınca yeniden konuştu:

"Bakın, dinleyin: Burada çok yüksek kulelerimiz var, oradan düşen bir insan kaldırıma varmadan ölür; oradan düşmemi istediğiniz anda bir tek sözcük söylemenize bile gerek yok, bir bakış yeter."

Bunu dedikten sonra ayağa kalktı. Çingene kızının kendisi de o kadar bahtsız olmasına karşın, bu garip yaratık onda hâlâ bir acıma duygusu uyandırıyor. Kız ona kalmasını işaret etti.

Quasimodo, "Hayır! Hayır!" dedi. "Uzun zaman kalmamalıyım. Siz bana bakarken rahat edemiyorum. Acıdığınız için gözlerinizi benden çevirmiyorsunuz. Siz beni görmeden sizi görebileceğim bir yere gidiyorum. Böylesi daha iyi olur."

Cebinden küçük bir madeni düdük çıkardı.

"Bunu alın," dedi. "Bana gereksinme duyduğunuz zaman, gelmemi istediğiniz zaman, beni görmekten fazla dehşete düşmediğiniz zaman bunu öttürürsünüz. Bu sesi duyabiliyorum."

Düdüğü yere bırakıp kaçtı.

IV

Kumtaşı ile Billur

Günler birbirini kovaladı.

Esmeralda'nın ruhu yavaş yavaş yatışıyordu. Aşırı sevinç gibi, aşırı keder de pek kısa süren şiddetli bir şeydir. İnsan yüreği bir uçta uzun zaman kalamaz. Çingene kızı o kadar acı çekmişti ki, ona artık bunların sadece şaşkınlığı kalmıştı.

Güvenle birlikte umut da duymaya başlamıştı. Toplumun dışında, yaşamın dışındaydı; ama oraya dönebilmenin belki de imkânsız olmayacağını belli belirsiz seziniyordu. Gömütünün bir anahtarını yedekte saklayan bir ölü gibiydi.

O kadar uzun zamandan beri peşini bırakmayan korkunç hayallerin yavaş yavaş kendisinden uzaklaştığını hissediyordu. Bütün iğrenç hayaletler, Pierrat Torterue, Jacques Charmolue, hatta garip rahip bile kafasından silinip gidiyordu.

Sonra da Phoebus yaşıyordu, sağdı, bundan kesinlikle emindi; onu gözleriyle görmüştü. Phoebus'ün hayatta olması onun için her şeydi. İçinde her şeyi yıkan uğursuz sarsıntılar dizisinden sonra, ruhunda ayakta kalan bir tek şey, bir tek duygu bulmuştu: Yüzbaşıya olan aşkı. Çünkü aşk bir ağaç gibidir, kendiliğinden biter, köklerini bütün varlığımızın derinliklerine kadar uzatır ve harabe haline gelmiş bir yürekte de yeşermeyi sürdürür.

Açıklanması zor olan da şudur ki, bu tutku ne kadar kör olursa o ölçüde de inatçıdır. En çok da mantıksız olduğu zaman sağlamdır.

Hiç kuşkusuz, Esmeralda'nın acı bir üzüntü duymaksızın Yüzbaşıyı düşündüğü olmuyordu. Hiç kuşkusuz onun da aldatılmış olması, o imkânsız şeye inanmış olması, onun için binlerce hayat verebilecek bir kızıdan bir hançer yediğini sanması korkunç bir şeydi. Gene de ona pek kızmamalıydı: Kendisi suçunu itiraf etmemiş miydi? Zayıf kadın, işkenceye yenilip boyun eğmemiş miydi? Bütün kabahat kendisindeydi. Böyle bir şey söyleyecek yerde bütün tırnaklarını söktürmesi gerekirdi. En sonunda, Phoebus'ü bir tek kez, bir tek dakika görebilse, onu yanlış düşüncesinden kurtarmak, yeniden kendine döndürmek için bir tek söz, bir tek bakış yeterdi. Bundan asla kuşkusu yoktu. Pek çok garip şeye de akıl erdiremiyordu. Herkesin önünde suç itirafı gününde Phoebus'ün de orada bulunuşuna, onun yanındaki genç kıza da şaşıırıp kalıyordu. Besbelli kız kardeşiydi. Akla pek yakın olmayan bir açıklama; ama bununla yetiniyordu, çünkü Phoebus'ün hâlâ kendisini sevdiğine, yalnız kendisini sevdiğine inanmaya gereksinimi vardı. Delikanlı bunun için yemin etmemiş miydi? Kendisi gibi deneyimsiz, saf bir kız inanmak için daha ne isterdi ki? Sonra, bu olayda görünüşler ondan çok kendi aleyhinde değil miydi? Böylece bekliyordu. Umuyordu.

Şunu da sırası gelmişken ekleyelim ki, kilise de, kendisini her yandan çevreleyen, koruyan, kurtaran o engin kilise de, yüce bir yatıştırıcıydı. Bu yapının ulu çizgileri, bu mimari, kızın çevresindeki her şeyin dinsel tutumu, bu taşın bütün gözeneklerinden âdeta fişkırlıp yayılan dinsel ve dingin düşünceler' kendisi ayrımında olmadan onu etkiliyordu. Bir de, yapının öyle kutsayıcı ve öyle görkemli sesleri, gürültüleri vardı ki, bu hasta ruhu uyuşturuyordu. Rahiplerin tekdüze ilahisi, halkın

rahiplere kimi zaman mırıltı halinde, kimi zaman da gür bir sesle yanıt veriş, renkli vitrayların ahenkli ürpertisi, yüzlerce borazan gibi ses veren org, iri arılar kovanı gibi vızıldayan üç çan kulesi, üzerinde bir halk kalabalığından bir çan kulesine durmadan inip çıkan dev boyutlu bir müzik perdesinin fişkırıldığı bütün o orkestra genç kızın belleğini, hayalini, üzüntüsünü âdeta sağırlaştırıyordu. Özellikle çanlar onu oyalıyordu. Bu geniş aygıtlar onun üzerine büyük dalgalar halinde güçlü bir manyetizma yayar gibiydi.

Bu nedenle, her doğan güneş onu daha yatışmış, daha iyi soluk alır, benzi daha az soluk buluyordu. İç yaraları kapandıkça, zarafeti ve güzelliği yeniden yüzünde çiçekleniyordu; ama daha dalgın ve daha dinlenmiş olarak. Eski huyuna da kavuşuyordu, hatta neşesinden, güzel dudak büküşünden, geçisine sevgisinden, türkü söyleme zevkenden, utanmasından bir şeyler geri geliyordu. Sabahları, komşu evlerin tavanarasında oturan bir kimsenin pencereden görmesinden çekinerek, küçük hücrenin köşesinde giyinmeye özen gösteriyordu.

Phoebus düşüncesi ona bir parça fırsat verdiği zamanlarda Quasimodo'yu düşünüyordu. O, insanlarla, canlı yaratıklarla arasında kalan tek bağlantıydı, tek ilişkiydi, tek bağıdı. Zavallı kız! Quasimodo'dan daha da çok toplumun dışındaydı! Rastlantının kendisine verdiği bu garip arkadaştan bir şey anlamıyordu. Çoğu zaman, göz yumacak bir minnettarlık duyamadığı için kendi kendini kınıyordu; ama gene de zavallı kilise çancısına alışamıyordu. Pek çirkindi.

Quasimodo'nun kendisine verdiği düdüğü yerde bırakmıştı. Bu, gene de, ilk günlerde Quasimodo'nun arada sırada görünmesine engel olmadı. Adam yiyecek sepetini, su testisini getirmek üzere geldiğinde Esmeralda büyük bir tiksintiyle başını çevirmemek için elinden geleni yapıyordu, ama çancı bu tür davranışların en hafifinin bile ayırında oluyordu, bunun üzerine de üzgün üzgün oradan uzaklaşıyordu.

Bir keresinde, genç kız Djali'yi okşarken çıkageldi. Keçiyle Çingene kızının oluşturduğu bu zarif topluluk karşısında birkaç dakika düşünceli düşünceli durdu. En sonunda, o ağır, biçimsiz başını sallayarak:

"Benim bahtsızlığım şu ki, gene de insana benziyorum. Bir keçi gibi büsbütün hayvan olmak isterdim," dedi.

Esmeralda şaşkınlık dolu bakışlarını ona doğru kaldırdı.

Quasimodo da bu bakışa:

"Ah! Neden olduğunu ben de bilmiyorum!" diye yanıt verdi ve çabucak çekilip gitti.

Bir başka sefer, Esmeralda İspanyolca eski bir türkü söylüyordu; sözlerini anlamıyordu; ama Çingene kadınları onu çocukken bu türküyle uyuttukları için kulağında kalmıştı. Tam o sırada Quasimodo hücrenin kapısında göründü. Zaten içeri hiç girmezdi. Esmeralda, türkünün ortasında birdenbire ortaya çıkıveren bu çirkin yüzü görünce, elinde olmaksızın ürküntüsünü belli ederek, duruverdi. Zavallı çancı kapının eşiğine diz çöktü; biçimsiz, koskocaman ellerini yalvaran bir tavırla birleştirdi. Büyük bir üzüntü ve acıyla:

"Ah! Yalvarırım size, devam edin, ne olur! Beni de kovmayın!" dedi. Genç kız onu üzmemek istemedi; baştan ayağa titreyerek türküsünü sürdürdü. Gitgide korkusu dağıldı, kendini söylediği o üzüncü ve tekdüze ezginin etkisine kaptırdı.

Quasimodo'nun elleri dua eder gibi kavuşmuş, bakışı Çingene kızının parlak gözbebeklerine dikilmiş, öylece diz çöküp kalmıştı; dikkatle bakıyor, soluk almaktan bile korkuyordu. Sanırsınız ki türküyü gözlerinden duyuyordu.

Gene bir keresinde beceriksiz, utangaç bir tavırla ona doğru gitti. Güçlkle:

"Dinleyin beni," dedi. "Size söyleyecek bir şeyim var."

Bunun üzerine, Çingene kızı ona dinlediğini işaret etti. O zaman Quasimodo içini çekmeye başladı, dudaklarını araladı; bir an konuşmaya hazırmış gibi oldu, sonra kıza baktı; başıyla olumsuz bir hareket yaptı. Alın elinin içinde, Çingene kızını şaşkınlıklar içinde bırakarak ağır ağır geri çekilerek gitti.

Duvara oyulmuş garip kişiler arasında, kilise çancısının özellikle sevdiği, sık sık kardeşçe bakışır gibi olduğu bir tanesi vardı. Bir defa Çingene kızı onun şöyle dediğini işitti:

"Ah! Neden ben de senin gibi taştan değilim!"

En sonunda, bir gün, bir sabah, Esmeralda damın kıyısına kadar ilerlemişti ve Saint-Jean-le-Rond'un sipsivri çatılarının üzerinden alana bakıyordu. Quasimodo orada, hemen arkasındaydı. Kendiliğinden, kızı kendisini görme sıkıntısından elinden geldiği kadar kurtarmak için hep böyle dururdu. Birdenbire Çingene kızı ürperdi, gözlerinde bir sevinç yaşıyla bir sevinç şimşegi aynı anda parladı. Damın ucuna diz çöktü, büyük bir kaygıyla, kollarını alana doğru uzatarak bağırdı:

"Phoebus! Gel! Gel! Bir sözcük, bir tek sözcük, ne olur! Phoebus! Phoebus!"

Sesinde, yüzünde, davranışında, bütün varlığında, ufukta bir güneş ışını içinde uzaktan geçen neşeli bir gemiye imdat işareti veren bir deniz kazazedesinin ifadesi vardı.

Quasimodo alana doğru eğildi ve bu sevgi dolu, çılgın yalvarışın kime olduğunu gördü: Alanın öbür ucundan, atını oynatarak, döndürüp dolaştırarak geçen bir genç adam, bir yüzbaşı başındaki sorgucuyla balkonda gülümseyen genç ve güzel bir hanıma selam veriyordu. Silahlar, süsler içinde, pırlıl pırlıl, yakışıklı bir süvariye bu. Subay kendisine seslenen bahtsız kızı duymuyordu. Çok uzaktaydı.

Ne var ki, zavallı sağır duyuyordu. Derin bir iç çekmeyle göğsü kalktı. Arkasını döndü. Yüreği, içine akıttığı bütün gözyaşlarıyla şişmişti; sıkılmış yumrukları başının üzerine çarptı, ellerini çektiğinde her birinde birer avuç kızıl saç vardı.

Çingene kızı ona aldırış etmiyordu. Quasimodo dişlerini gıcırdatarak alçak sesle söyleniyordu:

"Lanet olsun! İşte böyle olmak gerekmiş! Dış görünüşün yakışıklı olması yetermiş!"

Bu arada genç kız diz üstü çöküp kalmış, çılgin bir telaşla boyuna bağıyordu:

"Ah! İşte attan iniyor! Şu eve girecek! Phoebus! Beni duymuyor bile. Phoebus! Ne kötü bir kadın, benimle aynı zamanda konuşuyor Phoebus'le! Olacak şey mi? Phoebus! Phoebus!"

Sağır ise genç kıza bakıyordu. Bu pantomimi anlıyordu. Zavallı çancının gözleri yaşlarla doluyordu; ama bir tekini bile akıtmıyordu. Birdenbire, kızı usulca giysisinin kolundan çekiştirirdi. Kız döndü, adam sakın bir tavır takınmıştı.

"Gidip onu size getireyim mi?" dedi.

Esmeralda sevincinden bir çığlık kopardı.

"Ah! Hadi! Git! Koş, çabuk! Durma! Şu yüzbaşı! Onu bana getirin! Sizi severim!"

Genç kız o coşkuyla kamburun dizlerini öpüyordu.

Beriki acı acı, üzüntüyle başını sallamaktan kendini alamadı. Zayıf bir sesle:

"Onu size getireceğim," dedi.

Sonra başını çevirdi; hıçkırıklarla boğularak, iri adımlarla merdivene doğru atıldı.

Alana geldiği zaman Gondelaurier Konağı'nın kapısına bağlanmış güzel attan başka bir şey göremedi. Yüzbaşı az önce içeri girmişti.

Quasimodo bakışlarını kilisenin damına doğru kaldırdı. Esmeralda hâlâ orada, aynı yerde, aynı biçimde duruyordu. Quasimodo ona üzgün üzgün başını salladı. Sonra, Gondelaurier Konağı'nın binek taşlarından birine sırtını dayadı ve Yüzbaşının çıkışını beklemeye karar verdi.

Bu, Gondelaurier Konağı'nda, düğünden önceki ziyafet günlerinden biriydi. Quasimodo pek çok kimsenin içeri girdiğini gördü, hiç kimsenin çıktığını görmedi. Arada sırada dama doğru bakıyordu. Çingene kızı da, onun gibi, yerinden hiç kımıldamıyordu. Bir seyis gelip atı çözdü, götürüp konağın ahırına soktu.

Bütün gün böyle geçti. Quasimodo binek taşında, Esmeralda damın tepesinde, Phoebus de hiç kuşkusuz Fleur-de-Lys'in ayaklarının dibindeydi.

En sonunda, hava iyice karardı, gece bastırdı, aysız bir gece, kapkaranlık bir gece. Quasimodo bakışlarını Esmeralda'ya dikmeye çalışıyordu. Çok geçmeden gece karanlığında bir beyazlıktan başka bir şey göremez oldu; sonra hiçbir şey göremedi. Her şey silindi; her şey kapkara olmuştu.

Quasimodo Gondelaurier Konağı'nın cephesindeki pencerelerin yukarıdan aşağı aydınlandığını gördü. Alana bakan öbür pencerelerin de birbiri ardından aydınlandığını gördü; onların en sonuncusuna kadar söndüğünü de gördü. Bütün gece nöbet yerinde kaldı. Subay dışarı çıkmıyordu. Son gelip geçenler de evlerine döndükten sonra, öbür evlerin bütün pencereleri karardıktan sonra Quasimodo büsbütün yalnız, büsbütün karanlıkta kaldı. O dönemde Notre-Dame'ın avlusunda ışık

yoktu.

Bu arada, Gondelaurier Konağı'nın pencereleri gece yarısından sonra bile aydınlık kalmıştı. Quasimodo kımıldamadan duruyor, dikkatle bakıyordu. Bin bir renkli vitraylardan neşeli, dans eden bir yığın gölgenin geçtiğini görüyordu. Sağır olmasaydı, uyuyan Paris'in gürültüsü kesildikçe Gondelaurier Konağı'nın içinden gitgide daha belirli bir biçimde, bir şenlik, kahkaha ve müzik sesi duyardı.

Saat sabahın birine doğru konuklar gitmeye başladılar. Karanlıklara sarılan Quasimodo onların meşalelerle aydınlatılan kapıdan geçişlerini seyrediyordu. Hiçbiri Yüzbaşı değildi.

Kilise çancısı üzüntülü düşüncelere dalmıştı. Zaman zaman, canı sıkılan insanlar gibi havaya bakıyordu. Kapkara, ağır, parçalanmış, yarılmış büyük bulutlar yas örtüleri gibi, gecenin yıldızlı kemeri altında sarkıyordu. Bunlar gökkubbenin örümcek ağlarıydı.

Böyle anların birinde, taş parmaklığı başının üzerinde şekillenen balkonun kapısının birdenbire gizemli bir biçimde açıldığını gördü. İnce cam kapı iki kişiye geçit verdi ve arkalarından sessizce kapandı. Bu bir kadınla bir erkekti. Erkeğin Yüzbaşı, kadının da sabahleyin gene aynı balkonun tepesinden subayı karşılayan genç hanım olduğunu tanımakta Quasimodo bir hayli güçlük çekti. Alan zifiri karanlıktı. Kapı yeniden kapandığı anda arkasından hemen inen bir çift fesrengi perde de salonun ışığının balkona vurmasına engel oldu.

Delikanlıyla genç kız, söylediklerinin bir tekini bile duyamayan bizim sağırın anladığı kadarıyla, pek tatlı bir konuşmaya dalmış gibiydiler. Genç kız subayın kolundan kendisine bir kuşak yapmasına izin vermiş benziyordu ve bir öpüşe pek gevşekçe karşı koyuyordu.

Quasimodo, görülmemesi gerektiği oranda seyredilmesi hoş olan bu sahneyi aşağıdan görüyordu. Bu mutluluğu, bu doyulmaz güzelliği acılıkla, üzüntüyle seyrediyordu. Hem zaten, bu zavallı yaratıkta doğa hiç de sağır değildi ve onun belkemiği de, her ne kadar berbat bir şekilde yamru yumru ise de, hiç de bir başkasınınkinden daha az ürpertili değildi. Adamcağız yazgının kendisine verdiği o içler acısı, zavallı payı, kadının, sevinin, şehvetin sonsuza dek gözlerinin önünden gelip geçeceğini, kendisinin de sadece başkalarının mutluluğunu görmekle yetineceğini düşünüyordu. Ne var ki, bu görüntüde ona en çok dokunan, yüreğini paralayan, küskünlüğüne öfkeyi de katan, Çingene kızının bunu görse pek acı çekeceğini düşünmesiydi. Şurası bir gerçektir ki gece son derece karanlıktı, eğer Esmeralda hiç kımıldamadan yerinde beklediyse (ki bundan hiç kuşkusu yoktu), çok uzaktaydı, zaten kendisi de balkondaki sevgilileri hayal meyal seçebiliyordu. Bu onu avutuyordu.

Bu arada, sevgililerin konuşmaları gitgide daha bir canlanıyordu. Genç hanım kendisinden daha fazla şeyler istememesi için subaya yalvarıyormuşa benziyordu. Quasimodo bütün bunlardan sadece genç kızın birbirine kavuşmuş güzel ellerini, gözyaşlarına karışan gülümsemelerini, yıldızlara doğru kalkan bakışlarını, Yüzbaşının ona çevrilen ateşli gözlerini seçebiliyordu.

Bereket versin ki, –çünkü genç kız artık pek gevşekçe karşı koymaya başlıyordu– birdenbire balkonun kapısı açıldı, yaşlı bir hanım belirdi, genç güzel hanım utanmış göründü, subay öfkeli bir tavır takındı, üçü de içeri girdiler.

Biraz sonra, kapının önünde bir at ön ayaklarıyla yeri eşeledi, kara pelerinine sarınmış yakışıklı, parlak subay hızla Quasimodo'nun önünden geçti.

Kilise çancısı onun köşeyi dönmesini bekledi, sonra da bir maymun çevikliğiyle peşinden koşmaya başladı; bir yandan da:

"Hey! Yüzbaşı!" diye bağıırıyordu.

Yüzbaşı durdu.

Karanlıklar içinde, sallanarak kendisine doğru koşan bu kalça kemikleri çıkık şekli görünce kendi kendine:

"Bu ahlâksız da benden ne istiyor?" diye söylendi.

Bu sırada Quasimodo onun yanına gelmiş ve çekinmeden, korkusuzca atının yularını yakalamıştı:

"Benimle gelin, Yüzbaşı," dedi. "Şurada sizinle konuşmak isteyen biri var."

Phoebus, "Hay kahrolasıca!" diye homurdandı. "İşte, saç baş birbirine karışmış, kötü haber ulaştırıcısı acayip bir kuş! Dur bakayım, ben bunu bir yerde gördüm galiba. Heyy! Efendi, atının yularını bırakır mısın, bakayım?"

Sağır, "Konuşmak isteyen kim olduğunu sormuyor musunuz, Yüzbaşı?" diye yanıt verdi.

İyice sabırsızlanmaya başlayan Phoebus:

"Atımı bırak diyorum sana!" diye gürledi. "Atımın başlığına asılan bu ahlâksız herif ne ister böyle? Sen atımı darağacı mı sandın yoksa?"

Quasimodo atın yularını bırakmaya hiç de niyetli değildi, hayvanın yolunu çevirmeye hazırlanıyordu. Yüzbaşının karşı koymasına bir anlam veremediğinden ona çabucak şunları söyledi:

"Gelin, Yüzbaşı. Sizi bir kadın bekliyor," ardından da büyük bir güçlkle, "sizi seven bir kadın."

Yüzbaşı, "Beni seven ya da sevdiğini söyleyen bütün kadınlara gitmek zorunda olduğumu sanan ender rastlanır küstah herif! Ya kadın sana benziyorsa, baykuş suratlı? Seni gönderene evlenmek üzere bulunduğumu, cehennem dibine gitmesini söyle!"

Quasimodo genç adamın isteksizliğini bir sözle yeneceğini sanarak:

"Bakın dinleyin," diye haykırdı, "gelin, saygıdeğer efendim! Tanıdığınız Çingene kızı bekliyor sizi."

Bu sözler gerçekten de Phoebus'ün üzerinde büyük bir etki yarattı; ama sağırın beklediği etki değildi bu. Anımsanacağı gibi, bizim çapkın subay, Quasimodo'nun mahkûmu Charmolue'nün ellerinden kurtarmasından birkaç dakika önce, Fleur-de-Lys ile birlikte içeri girmişti. O zamandan

beri Gondelaurier Konağı'na her gelişinde, her ne olursa olsun, anısı kendisine acı veren o kadından bir kez daha söz etmekten kesinlikle kaçınmıştı; beri yandan Fleur-de-Lys de, kendi açısından, ingene kızının sağ olduğunu ona söylemeyi pek uygun görmemişti. Böylece, Phoebus zavallı Similar'ın bir, iki ay önce öldüğünü sanıyordu. şunu da ekleyelim ki, Yüzbaşı birkaç dakikadan beri gecenin zifiri karanlığını, garip ulağın doğauştu çirkinliğini, mezardan gelirmişe benzeyen sesini, vaktin çoktan gece yansım geçtiğini, sokağın asık suratlı rahibin kendisine yaklaştığı akşamki gibi ıssız olduğunu ve atının Quasimodo'ya bakarak soluduğunu düşünüyordu. Hemen hemen büyük bir ürküntüyle:

"ingene kızı mı?" diye haykırdı. "Hey, buraya bak, yoksa sen öbür dünyadan mı geliyorsun?"

Ve bunu derken elini hançerinin kabzasına götürdü.

Sağır, atı sürüklemeye çalışarak:

"abuk, çabuk!" dedi. "Buradan!"

Phoebus onun göğsüne güçlü bir tekme indirdi.

Quasimodo'nun gözünde şimşekler aktı. Yüzbaşının zerine atılmak için bir hamle yaptı. Sonra, kendini tutarak:

"Ah! Sizi seven biri bulunduğu için ne kadar mutlusunuz!" dedi.

"Biri" sözcüğünü üzerine bastırarak söylemişti. Sonra atın yularını bırakarak:

"Defolun!" dedi.

Phoebus küfür ederek atı her iki yanından mahmuzladı. Quasimodo onun sokağın sisleri içine dalışına baktı. Zavallı sağır alçak sesle:

"Ah!" diyordu, "Böyle bir şey yüz geri edilebilir mi hiç?"

Quasimodo Notre-Dame'a geri döndü, lambasını yaktı ve kuleye ıktı. Düşündüğü gibi, ingene kızı hâlâ aynı yerdeydi.

Esmeralda, ta uzaktan onu görür görmez hemen ona doğru koştu. Güzel ellerini acıklı bir halle birleştirerek:

"Yalnız mı döndün?!" diye haykırdı.

Quasimodo soğuk bir tavırla, "Onu bulamadım," dedi.

Genç kız öfkeyle:

"Bütün gece onu beklemeliydin!" dedi.

Kilise çancısı onun öfkeli davranışını gördü, çıkışmayı anladı. Başını eğerek:

"Bir başka sefere onu daha iyi gözetlerim," dedi.

Esmeralda ona, "Defol!" diye haykırdı.

Beriki süklüm püklüm onun yanından ayrıldı. Genç kız kendisinden hoşnut değildi, onu kızdırmıştı. Esmeralda'yı üzmeğe, ondan kötü muamele görmeyi yeğlemişti. Bütün acıyı kendine saklamıştı.

O günden sonra, Çingene kızı onu artık hiç görmedi. Quasimodo onun hücreğine artık hiç gelmiyordu. Esmeralda olsa olsa, arada sırada, bir kulenin tepesinde, çancının kendisine dikilen üzgün, tasalı yüzünü görebiliyordu. Ne var ki, genç kız ona bakar bakmaz, beriki hemen yitiveriyordu.

Şurasını açıkça belirtmemiz gerekir ki, zavallı kamburun bu gönüllü yok oluşundan dolayı genç kız pek üzgün değildi. Yüreğinin ta derinliklerinde bu nedenle ona minnet bile duyuyordu. Quasimodo da bu yönden pek düşlere kapılmıyordu zaten.

Genç kız onu görmüyordu; ama çevresinde iyi bir perinin bulunduğunu seziyordu. Kendisi uyurken, yiyeceklerini görünmez bir el yeniliyordu. Bir sabah penceresinde bir kuş kafesi buldu. Hücresinin üstünde kendisini korkutan bir kabartma vardı. Bunu pek çok kez Quasimodo'nun önünde belirtmişti. Bir sabah uyandığında (bütün bu işler gece yapılıyordu çünkü) onu artık göremedi. Kırmışlardı. O kabartmaya kadar tırmanan kimse yaşamını tehlikeye atmak zorunda kalmıştı.

Kimi zaman, akşamları, çan kulesinin siperlikleri altına gizlenen bir sesin sanki onu uyutmak istemiş gibi, acıklı ve garip bir türkü söylediğini duyuyordu. Bunlar, bir sağırın yapabileceği gibi, uyaksız dizelerdi.

Yüze bakma, genç kız,
Sen bak gönüle.
Yakışıklı delikanlının yüreği çirkindir çoğu kez.
Öyle yürekler vardır ki içinde aşk barınmaz.

Çam güzel değildir, genç kız,
Kavak gibi güzel değil.
Ne var ki kış gelince yaprağını dökmez o.

Ne yazık ki boşuna bütün bunlar, öyle ya!
Güzel olmayan şeyin hakkı yok yaşamaya;
Güzellik olur güzellikten yana,
Nisan sırt çevirir ocak ayına.

Güzellik kusursuzdur,
Güzellik her şeyi yapabilir.
Yarım olmayan tek şey sadece güzelliştir.

Karga ancak gündüz uçar,

Baykuş ancak gece uçar.

Kuğu hem gece hem de gündüz uçar.

Bir sabah, genç kız uyanınca, penceresinin kenarında çiçek dolu iki vazo gördü. Bir tanesi çok güzel, çok parlak billur bir vazoydu; ama çatlaktı. Ona konulan bütün su akmış, içine yerleştirilen çiçekler de solmuştu. Öbürü kumtaşından, kaba ve adi bir kaptı; ama bütün suyunu tutmuştu, içindeki çiçekler de taptaze ve pırıl pırıl kalmıştı.

Bir art düşünceyle mi, bilmiyorum; ama Esmeralda solmuş çiçekleri aldı ve bütün gün göğsünde taşıdı.

O gün kuledeki sesin türkü söylediğini duymadı.

Buna pek aldıriş etmedi. Günlerini Djali'yi okşamakla, Gondelaurier Konağı'nın kapısını gözetlemekle, alçak sesle kendi kendine Phoebus'ten söz etmekle ve ekmeğini kırlangıçlara ufalamakla geçiriyordu.

Çingene kızı Quasimodo'yu büsbütün görmez ve işitmez olmuştu. Zavallı çancı kiliseden yitmiş benziyordu. Derken, Esmeralda, bir gece hep o yakışıklı Yüzbaşıyı düşündüğü için, uyuyamamıştı; hücresinin yanında bir soluk işitti. Ürkerek ayağa kalktı ve ayışığında, kapısının önünde enlemesine yatan bir kütle gördü. Quasimodo'ydu bu. Orada, bir taşın üzerinde uyuyordu.

Kızıl-Kapı'nın Anahtarı

Bu arada, kamuoyu Çingene kızının nasıl mucizevi bir biçimde kurtarıldığını Başdiyakoz'a öğretmişti. Bunu öğrendiği zaman içinde neler hissettiğini kendi de bilemedi. Esmeralda'nın ölümüyle kendine bir düzen kurmuştu. Böylece, artık rahattı, duyabileceği acının ta sonuna ulaşmıştı. İnsan yüreği (Rahip Claude bu konular üzerinde derin derin düşünmüştü) ancak belirli bir ölçüde acı ve felaket içerebilir. Sünger iyice suyu emince, deniz istediği kadar onun üstünden geçebilir, ona artık bir damla bile ekleyemez.

İşte şimdi, Esmeralda ölünce, sünger suyu iyice içmişti, Claude Frollo için yeryüzünde son söz söylenmişti. Ama, genç kızın da, Phoebus'ün de yaşadığını bilmek, rahip için yeniden başlayan işkenceler, sarsıntılar, seçenekler, yaşam demektir. Claude ise bütün bunlardan bezmiş, yorgun düşmüştü.

Bu haberi öğrenince, manastırdaki hücrelerine kapandı. Ne rahip toplantılarına katıldı ne de ayinlere. Kapısını herkese kapadı, hatta piskoposa bile. Böylece, uzun haftalar boyu dört duvar arasında kapanıp kaldı. Onu hasta sandılar. Gerçekten de hastaydı.

Böyle içeri kapanmış ne yapıyordu acaba? Bahtsız adam hangi düşünceler altında çırpınıp duruyordu acaba? Korkunç tutkusuyla son bir savaşa mı girişmişti? Genç kızın ölümü, kendisinin de mahvolması için son bir tasarımı mı hazırlıyordu yoksa?

Jehan'cığı, sevgili kardeşi, şımarık çocuğu, bir kez onun kapısına geldi, kanada vurdu, küfür etti, yalvardı, on kez kendi adını söyledi. Claude açmadı.

Rahip, sabahtan akşama kadar yüzü pencerenin camına dayalı duruyordu. Manastır hücrelerinde bulunan bu pencereden Esmeralda'nın hücrelerini görüyordu; sık sık da genç kıza keçisiyle, kimi zaman da Quasimodo ile birlikte gördüğü oluyordu. Çirkin sağırın Çingene kızına karşı gösterdiği ince ve nazik ilgi gözüne çarpıyordu. Claude Frollo, çancının bir akşam oyuncu kıza diktiği garip bakışı anımsıyordu; anımsıyordu, çünkü belleği çok kuvvetliydi, bellek de kıskanç kişilerin işkencesidir. Kızı kurtarmaya Quasimodo'yu neyin ittiğini kendi kendine sorup duruyordu. Çingene kızıyla sağırın arasında geçen binlerce küçük sahneye tanık oldu. Bütün bunlar, uzaktan bakılınca, sevgi belirten bir pantomim gibi görünüyordu. Claude kadınların garip davranışlarından kuşkulandı. O zaman içinde hiç ummadığı, beklemediği bir kıskançlık, utançtan ve öfkeden yüzünü kızartan bir kıskançlığın uyandığını belli belirsiz hissetti. "Hadi, Yüzbaşı için neyse; ama ya bu!" Bu düşünce onu allak bullak ediyordu.

Rahibin geceleri pek korkunç geçiyordu. Çingene kızının sağ olduğunu öğrendiğinden beri, bütün bir gün boyunca onu rahatsız ve huzursuz eden o soğuk hayalet ve gömüt düşünceleri yok olmuştu ve şehvet isteği onu yeniden kamçılılamaya başlamıştı. O esmer kızın bu kadar yakınında bulunduğunu düşünerek, yatağında kıvranıyordu.

Her gece, çılgın hayali ona Esmeralda'yı damarlarındaki kam en çok kaynatmış olan bütün durumlarda gösteriyordu: Onu, hançerlenen Yüzbaşının üzerine serilmiş, gözleri kapalı, o güzelim

çıplak göğsü Phoebus'ün kanıyla bulanmış bir halde, Başdiyakoz'un, bahtsız kızın yan ölü olduğu halde yakışını hissettiği o öpücüğü soluk dudaklarına kondurduğu o doyulmaz zevk anında görüyordu. Onu işkencecilerin yabanıl ve hoyrat elleriyle soyulmuş, demir vidalı işkence ayaklığına sokmak için soyulup meydana çıkarılmış minicik ayağıyla, narin ve yuvarlak bacağıyla, kıvrak ve kar gibi beyaz diziyle görüyordu hep. Torterue'nün korkunç aygıtının dışında kalan o fildişi beyazlığındaki dizkapağını da görüyordu hep. En sonunda, genç kızı âdeta çırılçıplak, sırtında bir gömlek, boynunda ip, omuzlar çıplak, yalınayak, onu son gün gördüğü gibi gözünün önüne getiriyordu. Bu şehvet düşlemleriyle yumruklarım sıkıyor ve belkemiğinde uzun bir ürperti dolaşıyordu.

Hele bir gece, bütün bu düşlemler onun bakir kalmış rahip kanını damarlarında öylesine amansızca tutuşturdu ki, yastığım ısırıldı, yatağından dışarı fırladı, geceliğinin üzerine rahip cüppesini attı ve elinde lambası, yarı çıplak, ürkmüş ve şaşkın, gözleri alev alev yanarak hücrelerinden çıktı.

Manastırdan kiliseye ulaşan Kızıl-Kapı'nın anahtarını nerede bulacağını biliyordu ve bilindiği gibi de kulelere çıkan merdivenin bir anahtarım hep üzerinde taşırdı.

VI

Kızıl-Kapı'nın Anahtarının Devamı

O gece Esmeralda, şaşkınlık, umut ve tatlı düşlemler içinde, hücrelerinde uyuyakalmıştı. Çevresinde bir ses duyar gibi olduğunda, her zamanki gibi gene düşünde Phoebus'ü görerek bir süreden beri uyuyordu. Uykusu, kuş uykusu gibi hafif ve tedirgindi. En ufak bir pıtırı onu uyandırıyordu.

Genç kız gözlerini açtı. Gece zifiri karanlıktı. Öyleyken gene de penceresinden kendisine bakan bir yüz gördü. Bu hayaleti aydınlatan bir lamba vardı. Esmeralda'nın kendisini ayımsadığını görünce bu yüz lambayı üfledi. Gene de genç kız onu görebilecek kadar zaman bulmuştu. Gözkapakları dehşetle yeniden kapandı. Kısık, boğuk bir sesle:

"Ah!" dedi, "Rahip!"

Geçmişteki bütün felaketi bir şimşek gibi aklına geldi. Buz gibi donarak yatağının üzerine yığıldı.

Bir süre sonra, vücuduna bir şeyin dokunduğunu hissetti; bu onu öyle bir ürpertmişti ki, uyanıp öfkeyle doğrularak yatağa oturmuştu.

Rahip genç kızın yanına süzülmişti. İki koluyla ona sarılmıştı.

Esmeralda bağırmak istedi, başaramadı.

Öfke ve dehşetten titreyen, kısık bir sesle:

"Defol, canavar. Defol, katil!" dedi.

Rahip dudaklarını genç kızın omuzlarına yapıştırarak:

"Acı! Acı bana!" diye mırıldandı.

Kız iki eliyle onun çıplak başını artakalan saçlarından yakaladı ve sanki bunlar birer ısırılmış gibi onun öpücüklerini uzaklaştırmaya çabaladı. Bahtsız adam habire:

"Acı bana!" diye yineliyordu. "Sana duyduğum aşkın ne olduğunu bilseydin!.. Yüreğimin içinde ateş, erimiş kurşun, binlerce bıçak sanki bu!"

İnsanüstü bir güçle genç kızın iki kolunu da durdurdu.

Esmeralda çılgına dönmüş bir halde:

"Bırak beni, yoksa yüzüne tükürürüm!" dedi.

Adam kızı bıraktı.

"Bana hakaret et, döv, vur bana, kötülük et! Ne istersen yap! Ama, ne olur, sev beni!"

Bunun üzerine, genç kız bir çocuk öfkesiyle ona vurdu. Adamın yüzünü acıtmak, tırmalamak, yaralamak için güzel ellerini sertleştirip geriyordu.

"Defol, şeytan!"

Zavallı rahip onun üzerinde yuvarlanarak, vuruşlarına okşamalarla karşılık vererek:

"Sev beni! Sev beni! Acı bana!" diye bağıyordu.

Birdenbire, genç kız onun kendisinden daha güçlü olduğunu hissetti.

Adam dişlerini gıcırdatarak:

"Bu işe bir son vermek gerek!" dedi.

Genç kız rahibin üstün gücü karşısında yeniliyor, titriyor, yoruluyordu; onun kolları arasında, adamın isteğine, emrine bırakılmıştı. Üzerinde şehvetli bir elin dolaştığını hissediyordu. Son bir çaba gösterdi ve avazı çıktığı kadar:

"İmdat! Yetişin! Vampir var! Vampir var!" diye bağırmaya başladı.

Ne gelen vardı ne giden. Sadece Djali uyanmıştı, kaygıyla meliyordu.

Soluk soluğa kalan Rahip, "Sus!" diyordu.

Çırpınıp, yerlerde sürünürken, Çingene kızının eli birdenbire soğuk ve madeni bir şeye rastladı. Quasimodo'nun düdüğüydü bu. Genç kız, bir umut ürpertisiyle hemen düdüğü kaptı, dudaklarına götürdü ve artakalan bütün gücüyle üfledi. Düdükten berrak, tiz ve keskin bir ses çıktı.

Rahip, "Bu da ne?" dedi.

Hemen hemen aynı anda güçlü bir kolun kendisini kaptığı gibi yukarı kaldırdığını hissetti; hücre karanlıktı, rahip kendisini bu şekilde yakalayanın kim olduğunu açıkça ayımsayamadı; yalnız öfkeyle birbirine çarpan dişlerin sesini duydu; karanlığın içinde de başının üzerinde bir kamanın parladığını görmesine yetecek kadar dağınık bir ışık vardı.

Rahip, Quasimodo'nun şeklini görür gibi oldu. Bunun ondan başkası olamayacağını düşündü. İçeri girerken, ayağının dışarıda kapının önünde enlemesine uzanmış bir yığına takıldığını ve sendelediğini anımsadı. Bununla birlikte, yeni gelen bir tek sözcük bile söylemediği için neye inanacağını bilemiyordu. Kamayı tutan kolun üzerine atılarak:

"Quasimodo!" diye bağırdı.

Bu büyük tehlike anında, Quasimodo'nun sağır olduğunu unutmuştu.

Göz açıp kapayıncaya kadar, rahip yere serildi ve kurşun gibi bir dizkapağının göğsüne kapandığını hissetti. Bu dizin çıkıntılı izinden Quasimodo'yu tanımakta güçlük çekmedi. Ama ne yapmalı? Nasıl edip de kendini tanıtmalıydı? Gecenin zifiri karanlığı sağıın kör ediyordu.

Rahip mahvolmuştu. Genç kız, kızgın bir dişi kaplan gibi amansızdı, onu kurtarmak için araya girmiyor, kılım bile kıpırdatmıyordu. Kama başına doğru yaklaşıyordu. İçinde bulunduğu an son derece nazikti.

Rahibin üzerine atılan adam birdenbire duraksar gibi oldu. Boğuk bir sesle:

"Kızın üstüne kan sıçramasın, sakın!" dedi.

Bu gerçekten de Quasimodo'nun sesiydi.

O sırada rahip iri bir elin kendisini ayaklarından tutup hücreden dışarı sürüklediğini hissetti. İşte orada ölecekti. Bereket versin ki, bir süreden beri ay yükselmişti.

Küçük hücrenin kapısını aştıkları vakit, ayın soğuk ışığı rahibin yüzüne vurdu. Quasimodo karşıdan ona baktı, tir tir titremeye başladı, rahibi bırakıp geri geri çekildi.

Hücrenin eşiğine kadar gelen Esmeralda rollerin birdenbire değiştiğini büyük bir şaşkınlıkla gördü. Şimdi gözdağı veren, korkutan rahipti, yalvaran da Quasimodo'ydu.

Sağıra öfe ve azarlama hareketleriyle çıkışan rahip, ona sertçe çekilip gitmesini işaret etti.

Sağır başını eğdi, sonra da gelip Çingene kızının kapısının önünde diz çöktü. Kalın ve yazgıya boyun eğen bir sesle:

"Pek saygıdeğer Efendim" dedi, "sonra ne isterseniz yapın; ama önce beni öldürün."

Bunu derken, kamasını rahibe uzattı. Öfkeden gözü dönen rahip kamburun üzerine atıldı; ama genç kız ondan daha çevik davrandı. Hemen Quasimodo'nun elinden bıçağı kaptı ve öfkeyle bir kahkaha attı. Rahibe:

"Yaklaş hele!" dedi.

Genç kız bıçağı yukarı kaldırmıştı. Rahip kararsız kaldı. Hiç kuşku yok ki, Çingene kızı onu vururdu.

Esmeralda, "Artık yaklaşmaya cesaret edemezsin, alçak!" diye bağırdı. Sonra da, amansız bir ifadeyle rahibin yüreğini bin bir kızgın demirle parçalayacağını bile bile, "Ah! Phoebus'ün ölmediğini biliyorum!" diye ekledi.

Rahip bir tekmeyele Quasimodo'yu yere devirdi ve öfkeden tir tir titreyerek merdiven kubbesinin altına daldı.

O gittikten sonra, Quasimodo Çingene kızını kurtaran düdüğü yerden aldı. Onu genç kıza geri

verirken:

"Paslanıyordu," dedi. Sonra da genç kızı yalnız bıraktı.

Bu zorlu şiddet sahnesiyle allak bullak olan Esmeralda bitkin bir halde yatağının üzerine yığıldı ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Ufkunu yeniden uğursuzluk kaplıyordu.

Öte yandan, rahip el yordamıyla hücrelerine dönmüştü.

Olan olmuştu. Claude Frollo, Quasimodo'yu kıskanıyordu!

Düşünceli, dalgın bir tavırla uğursuz sözünü yineledi.

"Ona hiç kimse sahip olamayacak!"

Onuncu Bölüm

Bernardins Sokağı'nda Gringoire'ın Aklına Artlarda Birçok Güzel Düşünce Geliyor

Gringoire bu işin ne gibi bir biçim aldığını ve bu komedinin başlıca kahramanlarını hiç kuşkusuz ipe çekilme, asılma ve daha başka can sıkıcı şeylerin beklediğini gördüğünden beri bunlara bulaşmayı artık aklının ucuna bile getirmemişti. Serseriler, ne de olsa bunların Paris'in en iyi topluluğu olduklarını göz önünde tutarak aralarında kaldığı serseriler, Çingene kızıyla ilgilenmeyi sürdürmüşlerdi. Gringoire, bu kız gibi, Charmolue'den ve Torterue'den başka gelecekleri olmayan ve kendisi gibi Pegasus'un^[155] iki kanadı arasında düşsel bölgelerde at koşturmayan kimseler için bunu pek olağan bulmuştu. Onların konuşmalarından kırık testili eşinin Notre-Dame Kilisesi'ne sığındığını öğrenmiş ve buna pek sevinmişti. Ne var ki, gidip onu görmek isteğini bile duymuyordu. Arada sırada küçük keçiyi düşünüyordu, hepsi o kadar işte. Hem zaten, gündüzleri ekmek parasını çıkarmak için kuvvet gösterileri yapıyordu; gece de uykusunu feda ederek, Paris piskoposuna karşı bir borç listesi hazırlıyordu; çünkü onun değirmenlerinin çarklarıyla baştan ayağa islandığını hiç aklından çıkaramıyordu, bu yüzden de ona karşı müthiş bir hınç duyuyordu. Noyon ve Tournay piskoposu Kızıl Baudry'nin güzel yapıtı "De Cupa Petrarum"un^[156] yorumunu kaleme almakla uğraşıyordu; bu da onda mimarlığa karşı şiddetli bir heves uyandırmıştı; bu eğilim de Gringoire'ın yüreğinde simyacılık tutkusunun yerini almıştı; zaten simyacılıkla duvarcılık arasında sıkı bir bağ bulunduğu için, mimarlık da simyacılığın kuşku götürmez doğal bir sonucuydu. Gringoire bir düşüncenin sevgisinden, bu sevginin şeklinin sevgisine geçmişti.

Bir gün, Saint-Germain-l'Auxerrois'nın yanında, "Le For-Le Roi" (Kral Yargıevi) adı verilen bir konağın tam karşısında bulunan "Le For l'Eveque" (Piskopos Yargıevi) denilen bir başka konağın köşesinde durmuştu. Bu For-l'Eveque Konağı'nda, mihrap bölümü sokaktan yana olan, XIV. yüzyıldan kalma güzel bir küçük kilise vardı. Gringoire dindar bir saygıyla bu kilisenin dış oymalarını inceliyordu. Sanatçının dünyada sadece sanatı gördüğü ve sanatta dünyayı gördüğü o bencil, saltık, yüce zevk anlarından birinde bulunuyordu. Birdenbire, bir elin büyük bir ciddiyetle omuzuna konduğunu hissetti. Döndü. Eski dostu, eski ustası, sayın Başdiyakoz'du bu.

Gringoire şaşırıldı kaldı. Başdiyakoz'u uzun zamandan beri görmemişti; Rahip Claude Frolo da, görüşüldüğü zaman şüpheci bir filozofun dengesini bozan o yüce ve tutkulu kimselerden biriydi.

Başdiyakoz birkaç dakika sessiz kaldı, bu süre içinde de Gringoire onu rahatça inceleyebildi. Rahibi pek değişmiş buldu; benzi bir kış sabahı gibi soluktu; gözleri çökmüş, saçları adeta bembeyaz olmuştu. Sessizliği en sonunda rahip bozdu. Durgun, buz gibi bir sesle, "Nasılısınız, Pierre Efendi?" diye sordu.

Gringoire, "Sağlığım mı?" dedi. "Eh, işte, şöyle böyle gidiyoruz. Gene de bütün olarak iyiyim. Hiçbir şeyi aşırı kullanmam. Hippocrates Hekim'e göre sağlıklı kalmanın gizi neymiş, biliyor musunuz, üstat? *Id est cibi, potus, somni, Venus, omnia moderata sint.*"^[157]

Başdiyakoz gözlerini Gringoire'a dikerek:

"Sizin hiçbir tasanız, derdiniz yok mu kuzum, Pierre Efendi?" diye üsteledi.

"İnanın ki, yok."

"Şimdi neyle uğraşıyorsunuz? Ne yapıyorsunuz?"

"Gördüğünüz gibi, üstadım, şu taşların yontuluşunu, şu alçak kabartmaların işlenişini inceliyorum."

Rahip, ağzın uçlarından yalnız bir tanesini yukarı kaldıran o acı gülümsemeye gülmeye başladı.

"Ve bu sizi eğlendiriyor, öyle mi?"

Gringoire, "Cennette gibiyim!" diye haykırdı. Sonra da canlı acayıplikler göstericisinin hayran yüzüyle oymaların üzerine eğildi. "Sözgelimi, şu değişik oymanın büyük bir ustalıkla, zarafetle ve sabırla işlendiğini kabul etmiyor musunuz siz? Şu ince sütuna bakın. Hangi sütun başlığının çevresinde bundan daha yumuşak, oymacı kalemiyle daha iyi okşanmış yapraklar görebilirsiniz? İşte Jean Maillevin'in üç tane kabartması. Bunlar o büyük dahinin en güzel yapıtları değil. Bununla birlikte, gene de yüzlerin safiyeti, yumuşaklığı, tatlılığı, duruşların, giysilerin kıvrımlarındaki neşe, iç açıcılık ve bütün kusurlara karışan o anlatılması olanaksız hoşluk, sevimlilik küçük yontuları hatta belki de biraz fazlasıyla pek neşeli ve pek narin bir hale sokuyor. Bunun eğlendirici, oyalayıcı olduğunu kabul etmiyor musunuz?"

Rahip, "Yoo! Gerçekten de öyle!" dedi.

Konuşkan coşkusuyla ozan sürdürüyordu:

"Ya bir de bu küçük kilisenin içini görebilseydiniz!.. Her yanda oymalar. Bir lahananın göbeği gibi ukış tıkış! Mihrabın pek dindar bir havası var, öyle de özel bir biçimde yapılmış ki eşini hiçbir yerde göremedim!"

Claude Frollo onun sözünü kesti:

"Demek ki mutlusunuz, öyle mi?"

Gringoire ateşli bir coşkuyla:

"Şerefim üzerine, evet!" dedi. "Önceleri kadınları sevdim, sonra hayvanları. Şimdi de taşları. Bu da kadınlar ve hayvanlar kadar eğlenceli, üstelik de daha az hain."

Rahip elini alnına götürdü. Bu onun alışılmış bir hareketiydi:

"Gerçekten de öyle!" dedi.

Gringoire, "Bakın!" dedi. "İnsanın zevkleri var!" Bunu derken, rahibin koluna girdi, o da hiç karşı koymadı, böylece Gringoire Claude Frollo'yu For-l'Eveque Konağı'nın merdiveninin küçük kulesine soktu. "İşte bir merdiven! Bunu her gördüğümde mutlu oluyorum. Bu, Paris'in en sade ve en nadir

rastlanan yapılda merdivenidir. Bütün basamaklar alttan yontulmuştur. Güzelliğiyle sadeliği birbirine sarılmış, birbirine geçmiş, girift olmuş, zincirlenmiş, birbirinin içine gömülmüş, birbirinin içine oyulmuş, sağlam ve pek sevimli bir şekilde birbirine takılan bir ayak eninde ya da ona yakın genişlikte basamaklara dayanıyor!"

"Hiçbir isteğiniz yok mu?"

"Hayır."

"Hiçbir şeye üzölmüyor musunuz?"

"Ne üzöntü, ne istek. Yaşantımı düzenledim."

Claude, "İnsanların düzenlediğini nesnelere bozar," dedi.

Gringoire da buna:

"Ben kuşkucu bir filozofum, her şeyin dengesini koruyorum," yanıtını verdi.

"Peki, geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?"

"Hâlâ şuraya buraya destanlar, trajediler yazıyorum; ama bana asıl en büyük geliri sağlayan, sizin de bildiğiniz hünerim, mesleğimdir, üstadım. Dişlerimle sandalyeler piramidini taşımak."

"Bir filozof için kaba bir meslek, doğrusu."

Gringoire buna da:

"İşte bu da dengedir," yanıtını verdi. "İnsanın bir düşüncesi olunca onu her şeyde gene bulur."

Başdiyakoz, "Biliyorum," dedi.

Bir süre sustuktan sonra rahip:

"Ama, gene de epeyce yoksul, sefil bir yaşantınız var, değil mi?" diye sürdürdü.

"Yoksul, evet; mutsuz, hayır."

O anda nal güröltüleri duyuldu. Bizim iki geveze de sokağın öbür ucundan, başta subayları, yalın kılıç, kralın bir mızraklı emir süvari bölüğünün geçtiğini gördü. Atlı geçit pek parlaktı, kaldırım taşlarını çınçın öttürüyordu.

Gringoire, Başdiyakoz'a:

"Şu subaya nasıl da bakıyorsunuz!" dedi.

"Onu tanıyor gibiyim de."

"Adı nedir?"

Claude, "Phoebus de Châteaupers, galiba," dedi.

"Phoebus! Garip bir ad doğrusu! Bir de Foix Kontu Phoebus vardır. Bir zamanlar, Phoebus adına tapan, onu hiç dilinden düşürmeyen bir kız tanıdığımı anımsıyorum da."

Rahip, "Benimle gelin," dedi. "Size söyleyecek bir şeyim var."

Bu askeri birliğin geçişinden beri Başdiyakoz'un buz gibi soğuk görünüşü altından bir huzursuzluk belirliyordu. Yürümeye başladı. Derinden derine etkileyip sözünü geçirme yeteneğine sahip bu adama bir kez yaklaşan herkes gibi, dediğine boyun eğmeye alışık olan Gringoire onun peşinden gitti. Hiç konuşmadan, epeyce ıssız olan Bernardins Sokağı'na kadar geldiler. Rahip Frollo orada durdu.

Gringoire, "Bana ne söyleyeceksiniz, üstadım?" diye sordu.

Başdiyakoz, derin düşüncelere dalmış gibi bir tavırla, "Az önce gördüğümüz süvarilerin giysileri sizinkinden de, benimkinden de çok daha güzel değil mi?"

Gringoire başını salladı:

"Yalla, bilmem ki! Sarılı kırmızılı giysimi şu demir ve çelik pullara yeğlerim, ne yalan söyleyeyim. Yürürken Demirciler Rıhtımı'nın depreme çıkardığı gürültüye benzer sesler çıkarmak güzel bir eğlence, doğrusu!"

"Demek ki, Gringoire, savaş gömlekli bu yakışıklı gençlere hiçbir zaman imrenmediniz, öyle mi?"

"Nelerine imreneceğim, sayın Başdiyakoz? Güçlerine, zırhlarına, sıkı bir disiplin altında bulunmalarına mı? Felsefe ve hırpani kılıklı özgürlük bunlardan daha iyidir. Aslan kuyruğu olmaktansa sinek başı olmayı yeğlerim."

Dalgın ve düşünceli görünen rahip:

"Bu pek acayip doğrusu!" dedi. "Şöyle pırıl pırıl, görkemli bir üniforma güzeldir, neme lazım!"

Gringoire onun derin düşüncelere daldığını görünce yanından ayrıлып, yandaki bir evin kapısını seyretmeye gitti. Ellerini çırparak geri geldi.

"Savaş insanların görkemli giysileriyle daha az ilgilenseydiniz, sayın Başdiyakoz, gidip şu kapıyı görmenizi rica ederdim. Ben hep söylemişimdir: Aubry Efendi'nin evinin girişi dünyadaki en görkemli kapıdır."

Başdiyakoz, "Pierre Gringoire," dedi, "şu oyuncu küçük Çingene kızı ne yaptınız?"

"Esmeralda'yı mı? Konuyu pek birdenbire değiştiriyorsunuz."

"Sizin eşiniz değil miydi o?"

"Evet, kırılan bir testi aracılığıyla. Dört yıl için evlenmiştik." Gringoire yarı alaycı bir tavırla Başdiyakoz'a bakarak, "Bakın, dedim de aklıma geldi," diye ekledi, "onu hâlâ düşünüyor musunuz, kuzum?"

"Ya siz, onu artık hiç düşünmüyor musunuz?"

"Pek az. Düşünecek o kadar çok şeyim var ki!.. Yarabbim, küçük keçi ne kadar da güzeldi!"

"O Çingene kızı sizin hayatınızı kurtarmamış mıydı?"

"Tanrı için, bakın bu doğru."

"Peki öyleyse, ne oldu o kız? Onu ne yaptınız?"

"Size bir şey söyleyemem. Onu astılar galiba."

"Öyle mi dersiniz?"

"Doğrusunu isterseniz, bundan pek emin değilim. Ötekini berikini asmak istediklerini anlayınca, oyundan çekildim."

"Bu konuda bütün bildikleriniz bu kadar mı?"

"Durun bakayım. Bana, onun Notre-Dame'a sığındığını, orada güvenlik içinde bulunduğunu da söylediler. Buna pek sevindim; ama keçinin de onunla birlikte kurtulup kurtulmadığını öğrenemedim. İşte benim bütün bildiklerim bu kadar."

Rahip Claude hışımla:

"Şimdi de benden daha fazlasını öğreneceksiniz!" diye bağırdı. O zamana kadar kalın, ağır ve âdeta boğuk çıkan sesi gürleşmişti. "Evet, gerçekten de, Notre-Dame'a sığındı. Ama, üç gün sonra mahkeme onu oradan alacak ve kız Greve Alanı'nda asılacak. Mahkemenin kararı var."

Gringoire, "İşte bu çok can sıkıcı," dedi.

Rahip göz açıp kapayıncaya kadar gene o soğuk ve durgun tavrını takınmıştı.

Ozan, "Peki ama," dedi, "kızı yakalama kararını istemek kimin aklına gelmiş, kuzum? Bundan ne zevk almış acaba? Mahkemeyi rahat bırakamazlar mıydı? Zavallı bir kızın Notre-Dame'ın kemerleri altında, kırlangıç yuvalarının yanında barınmasının ne zararı vardı?"

Başdiyakoz, "Dünyada iblis çok," diye karşılık verdi.

Gringoire, "Bu pek şeytanca düzenlenmiş bir iş," diye belirtti. Bir süre sessizlikten sonra Başdiyakoz, "Demek ki kız sizin hayatınızı kurtardı, öyle mi?" diye sürdürdü.

"Evet, sevgili serseri dostlarımın yurdunda. Beni az kalsın asıyorlardı. Böyle bir şey yapmış

olsalardı, bugün pek üzülürlerdi, doğrusu ya."

"O kız için bir şeyler yapmak istemiyor musunuz?"

"Bunu canı gönülden isterim, rahip Claude. Ama, ya eğer başıma kötü bir iş sararsam?"

"Ne olursa olsun, adam sen de!"

"Ya? Çok tuhaf doğrusu! Ne olursa olsun, öyle mi? Çok iyi yüreklisiniz siz, üstadım. Benim başlanmış iki büyük yapıtım var."

Rahip elini alınına vurdu. Takındığı sakın tavra karşın arada sırada şiddetli bir davranış iç sarsıntılarını açığa vuruyordu. "Onu nasıl kurtarmalı? Ne etmeli?"

Gringoire ona, "Üstadım, size bunun yanıtını vereyim," dedi. "İlpadelt, Türkçede bu, Tanrı'dan umut kesilmez demektir."^[158]

Rahip Claude düşünceli bir tavırla, "Onu nasıl kurtarmalı?" deyip duruyordu habire.

Bu kez de Gringoire alınına vurdu.

"Dinleyin, üstadım. Benim düşlemim kuvvetlidir. Size kurtuluş çareleri bulurum: Kraldan bağışlama istense?"

"Kral XI. Louis'den mi? Bağışlama, haa?"

"Neden olmasın?"

"Git de kaplanın ağzından kemiğini al!"

Gringoire yeni çareler aramaya başladı.

"Peki öyleyse! Bakın! Gidip ebe kadınlardan kızın gebe olduğunu belirten bir bildiri almamı ister misiniz?"

Bu sözler rahibin bomboş bakan gözbebeklerini kıvılcımlandırdı.

"Gebe mi dedin! Alçak! Yoksa bir bildiğin mi var?"

Gringoire adamın halinden ürktü. Çabucak:

"Bizim evliliğimiz gerçek bir *'forismaritagium'*^[159] idi. Ben dışarıda kaldım. Ama her ne olursa olsun, bir erteleme elde edilebilirdi."

"Çılgınlık! Alçaklık! Kes sesini!"

Gringoire homurdanarak:

"Öfkelenmekte hata ediyorsunuz," dedi. "Bir erteleme koparılır, bunun hiç kimseye bir zararı dokunmaz ki, yoksul kadınlar olan ebelere de kırk Paris dinarı kazandırır."

Rahibin onu dinlediği yoktu: "Her ne pahasına olursa olsun, onun kesinlikle oradan çıkması gerek!" diye mırıldandı. "Karar üç gün içinde yerine getirilecek! Zaten yakalama kararı çıkmayacaktı ya, ah! Şu Quasimodo! Kadınların pek aşağılık, pek bayağı zevkleri var!" Sonra, sesini yükselterek, "Pierre Efendi, bu konuyu iyice düşündüm. O kız için tek bir kurtuluş yolu var."

"Hangisi? Ben artık hiçbir yol göremiyorum?"

"Bakın, dinleyin, Pierre Efendi, ona hayatınızı borçlu olduğunuzu anımsayın. Size düşüncemi açıkça anlatacağım. Kilise gece gündüz gözetleniyor. Sadece içeri girdiklerini gördükleri kimselerin oradan çıkmasına izin veriyorlar. Demek ki siz içeri girebilirsiniz. Gelirsiniz. Ben sizi onun yanına götürürüm. Onunla giysilerinizi değiştirirsiniz. O sizin ceketinizi giyer, siz de onun etekliğini."

Filozof, "Buraya kadar iyi de, ya sonrası?" diye sormaktan kendini alamadı.

"Sonrası mı? Kız sizin giysilerinizle dışarı çıkar; siz onunkilerle içerde kalırsınız. Sizi belki asarlar; ama o kurtulmuş olur." Gringoire pek ciddi bir tavırla kulağını kaşdı.

"Bak hele!" dedi. "İşte bu kendiliğinden hiçbir zaman aklıma gelmezdi, ne yalan söyleyeyim."

Rahip Claude'un bu beklenmedik önerisi karşısında ozanın açık ve yumuşak yüzü, güneşin üzerine bir bulut yapıştıran ters bir rüzgâr çıkıverdiği zamanki neşeli bir İtalya görünümü gibi, birdenbire kararıverdi.

"Eee? Gringoire! Bu çare konusunda ne düşünüyorsunuz?"

"Diyorum ki, üstadım, beni belki asmazlar; ama kesinlikle asarlar."

"Bu bizi ilgilendirmez."

Gringoire, "Vay canına!" dedi.

"Kız sizin hayatınızı kurtardı. Sizin yapacağınız bir borç ödemektir."

"Daha pek çokları var ki ödemiyorum."

"Pierre Efendi, bu kesinlikle böyle olmalı."

Başdiyakoz buyururcasına konuşuyordu.

Büyük bir üzüntü duyan ozan:

"Dinleyin, Rahip Claude," diye karşılık verdi. "Siz bu düşüncede ayak diriyorsunuz; ama haksızsınız. Niçin bir başkasının yerine kendimi aştıracakmışım, anlamıyorum, doğrusu!"

"Sizi bu kadar yaşama bağlayan neniz var ki, kuzum?"

"Ohoo! Bin bir neden var!"

"Hangileri, lütfen söyler misiniz?"

"Hangileri mi? Hava, gökyüzü, sabah, akşam, ayışığı, sevgili dostlarım serseriler, kötü kadınlarla açıktan açığa alay etmelerimiz, Paris'in incelenecek güzel mimari yapıtları, bir tanesi piskoposla değirmenlerine karşı olmak üzere yazılması gereken üç büyük kitap... daha ne bileyim ben! Anaxagoras güneşi hayranlıkla seyretmek için dünyada bulunduğunu söylemiş. Sonra da, sabahtan akşama kadar bütün günlerimi deha sahibi bir adamla, kendimle, geçirmek mutluluğuna sahibim, bu da son derece hoş bir şey."

Başdiyakoz, "Çıngırak kafalı herif!" diye homurdandı. "Heey! Söyle bakalım, pek sevimli gördüğün o yaşamı sana kim bağışladı? Kim korudu onu? Bu havayı solumayı, bu gökyüzünü görmeyi, o kuş beynini hâlâ bin bir saçmalıkla, çılgınlıklarla eğlendirmeyi kime borçlusun? O olmasaydı sen nerelerde olurdu? Demek ki onun sayesinde hayatta olduğun insanın ölmesini istiyorsun? Güzeller güzeli, tatlı, tapılmaya değer, dünyanın ışığı için zorunlu olan, Tanrı'dan daha kutsal şu yaratık ölsün de, yarı-bilgin, yarı-çılgın, bir şeylerin yararsız taslağı, yürüdüğünü ve düşündüğünü sanan bitki bozuntusu, ondan çaldığın hayatla, tam günün ortasındaki mum kadar gereksiz sen yaşamaya devam edeceksin, öyle mi? Hadi, hadi, biraz acı, Gringoire! Sen de cömert ol. Önce o başladı, sen de sürdür."

Rahip büyük bir coşkuyla konuşuyordu. Gringoire önce onu kararsız bir tavırla dinledi, sonra duygulandı, en sonunda, soluk yüzünü, karnı ağrıyan yeni doğmuş bir bebeğin yüzüne benzeten acıklı bir şekilde buruşturdu.

Bir damla gözyaşını silerek:

"Gerçekten de pek dokunaklı konuşuyorsunuz," dedi. "Pekâlâ, öyle olsun. Bu konu üzerinde düşünürüm. Aklınıza gelen, pek garip bir düşünce, doğrusu ya." Bir süre sustuktan sonra da, "Üstelik de, kim bilir, belki de beni asmazlar," diye sürdürdü. "Her nişanlanan mutlaka evlenmez. Beni o küçük hücrede, eteklik ve başlıkla pek gülünç bir biçimde giyinmiş görünce, belki de kahkahalarla gülerler, ne bileyim. Sonra da, beni asarlarsa, eh, varsın assınlar! İpte sallanmak da herhangi bir ölüm gibi bir ölümdür ya da daha doğrusunu söylemek gerekirse, herhangi bir ölüm gibi değildir. Bütün ömrünce kararsızlık içinde bocalamış, hep duraksamış bir bilgine yaraşır bir ölümdür, gerçek bir kuşkucunun düşüncesi gibi iki şey arasında kalmış kararsız, ne idüğü belirsiz bir ölüm; baştan başa kuşkuculuk, duraksama izleri taşıyan, gökyüzüyle yeryüzü arasında tam ortada bulunan, sizi sallantıda bırakan bir ölüm. Bu bir filozof ölümü, belki de ben buna önceden adanmıştım, kim bilir. İnsanın yaşadığı gibi ölmesi pek şahane bir şeydir."

Rahip onun sözünü kesti:

"Kararlaştırıldı, değil mi?"

Gringoire coşkuyla:

"En sonunda, iyice düşünülecek olursa, ölüm nedir ki?" diye sürdürdü. "Kötü bir an, bir geçiş ücreti, azdan hiçe geçmek. Birisi Cercidas'a isteye isteye mi öleceğini sorduğunda, 'Neden olmasın?' yanıtını vermiş; 'çünkü öldükten sonra şu büyük adamları, filozoflar arasında Pythagoras'ı, tarihçiler arasında Hecataeus'u, şairler arasında Homeros'u, müzisyenler arasında Olympus'u göreceğim,' demiş."

Başdiyakoz elini uzattı:

"Karar verildi, değil mi? Yarın geleceksiniz."

Bu el hareketi ve bu sözler Gringoire'ı gerçeğe döndürdü. Uykudan uyanan bir adamın sesiyle:

"Yoo, asla! Hayır!" dedi. "Asılmak mı! Çok anlamsız bir şey. İstemiyorum, ziyade olsun."

Başdiyakoz, "Öyleyse, elveda!" dedi. Sonra da ağzının içinde, "Seni gene ele geçiririm ben!" diye ekledi.

Gringoire da, "Bu Tanrı'nın belası herifin beni gene ele geçirmesini istemiyorum" diye düşündü ve Rahip Claude'un peşinden koştu. "Bakın, sayın Başdiyakoz, eski dostlar arasında dargınlık, kırgınlık olmasın! Siz, şu kızla, yani benim eşimle demek istiyorum, ilgileniyorsunuz, pekâlâ. Onu Notre-Dame'dan sağ salim çıkartmak için bir kurnazlık düşündünüz. Ne var ki, sizin bulduğunuz çare ben Gringoire için berbat bir şey. Ya ben de bir başka çare buldumsa! Size haber vereyim ki şu anda pek parlak bir esin doğdu içimde. En ufak bir yağlı ipe boynumu tehlikeye atmadan onu o kötü durumdan kurtarmak için uygun bir düşüncem varsa ne dersiniz? Bu size yetmez mi? Sizin hoşnut olmanız için benim kesinlikle asılmam mı gerekli?"

Rahip sabırsızlıktan cüppesinin düğmelerini koparıyordu.

"Ağız kalabalığı! Neymiş senin bulduğun çare?"

Gringoire kendi kendine konuşarak ve düşünce belirtisi olarak da işaret parmağıyla burnuna dokunarak:

"Evet, tamam!" dedi. "Serseriler iyi çocuklardır. Çingene kabilesi de onu sever. İlk sözcükle hepsi ayaklanır. Bundan daha kolay bir şey olamaz. Korkusuzca yapılacak bir iş. Karışıklık sayesinde onu rahatça kaçıırırlar. Yarın akşamdan tezi yok... Seve seve kabul ederler."

Rahip onu sarsalayıp:

"Ya çare! Hani nerede? Konuşsana, be adam!" dedi.

Gringoire azametle ona doğru döndü:

"Beni rahat bıraksanıza, kuzum! Görüyorsunuz ki, yapıt hazırlıyorum!"

Birkaç dakika daha düşündü. Sonra kendi düşündüklerini alkışlamaya başlayarak:

"Harika! Kesin başarı!" diye bağırdı.

Claude öfkeyle:

"Hani çare?" diye sordu.

Sevinçten Gringoire'ın etekleri zil çalıyordu.

"Gelin de bütün bunları size alçak sesle anlatayım. Bu gerçekten de gözüpek bir girişim, hepimizi de beladan kurtaracak. Tüh! Kabul etmek gerekir ki ben de pek görüldüğüm kadar ahmak değilim." Sonra birden sözünü keserek, "Ah! Dedim de aklıma geldi! O küçük keçi kızın yanında mı?" diye sordu. "Evet. Canın cehennem, e mi, hıznır herif!"

"Çünkü onu da asacaklardı, değil mi?"

"Keçinin asılması umrumda mı benim?"

"Evet, onu da asacaklardı. Geçen ay bir dişi domuzu bal gibi astılar ya. Cellat bu işi pek seviyor. Sonra da hayvanı afiyetle mideye indiriyor. Benim güzel Djali'ciğimi asacaklar, ha! Zavallı kuzucuk!"

İyice sabrı tükenen rahip Claude:

"Hay lanet olasınca!" diye haykırdı. "Asıl cellat sensin. Alçak, nasıl bir kurtuluş çaresi buldun, söylesene? Senin kafandaki düşünceyi forsepsle mi doğurtmalı?"

"Sakin olun, üstadım! İşte çare."

Gringoire Başdiyakoz'un kulağına eğildi, hiç kimseciklerin geçmediği sokağın bir ucundan öbür ucuna kaygıyla bir göz atarak alçak sesle ona bir şeyler söyledi. Konuşmasını bitirdiği zaman Claude Frollo onun elini tuttu ve soğuk bir tavırla, "Pekâlâ. Yarın görüşürüz," dedi.

Gringoire da, "Yarın görüşürüz," diye yineledi. Başdiyakoz uzaklaşırken o da alçak sesle kendi kendine konuşarak öbür yana doğru gitti.

"Al sana zorlu bir iş, Pierre Gringoire Efendi! Aman, adam sen de, n'apalım. Küçük olduğumuz için büyük bir girişimden korkacak değiliz ya! Biton kocaman bir boğayı sırtında taşıdı; kuyruksallayan kuşları, çalibülbülleri, kuyrukkakan kuşları pekâlâ denizi aşılıyorlar ya!"

II

Siz de Serseri Olun

Başdiyakoz manastıra dönünce, hücresinin kapısında kendisini bekleyen, beklemenin can sıkıntılarım bir kömür parçasıyla duvara ağabeyinin koskocaman bir burunla süslediği resmini çizerek hafifleten kardeşi Jehan du Moulin'i buldu.

Rahip Claude kardeşine şöyle bir baktı. Şimdi kafasında başka düşünceleri vardı. Parıltısıyla rahibin kaygılı, sıkıntılı yüzünü defalarca dinginleştirmiş, tasalarını gidermiş olan o neşeli yüz şimdi artık şu bozulmuş, pis kokulu ve durgun ruhun üzerinde her gün daha kalınlaşan ve yoğunlaşan sisi eritmek ve dağıtmak gücünden yoksundu.

Jehan çekine çekine, "Ağabeyciğim," dedi, "sizi görmeye geldim."

Başdiyakoz başını çevirip de ona bakmadı bile.

"Eee, sonra?"

İkiyüzlü oğlan, "Ağabeyciğim," dedi, "siz bana karşı o kadar iyi davranıyorsunuz, bana o kadar güzel öğütler veriyorsunuz ki, her zaman hep size dönüyorum."

"Sonra?"

"Ne yazık ki, ağabeyciğim, bana, 'Jehan! Jehan! *Cessat doctorum doctrina, discipulorum disciplina,*'^[160] dediğiniz zaman yerden göğe kadar haklıymışsınız. 'Jehan, bilgin olun; Jehan, bilgili olun;' Jehan, haklı bir mazeretiniz ya da öğretmenin izni olmadan geceyi okul dışında geçirmeyin. Picard'lılan dövmeyin, yani noli, Joannes, verberare picardo. Bilgisiz bir eşek gibi, quasi asinus illitteratus, okulun samanları üzerinde çürüyüp kalmayın. 'Jehan, bırakın da öğretmen size istediği kadar ceza versin. jehan, her akşam kiliseye gidin ve orada Hz. Meryem Anamıza bir ayet okuyun, dua edin ve ilahi söyleyin.' Ne yazık ki, bütün bunlar pek haklı, mükemmel uyarılarmış!"

"Peki, sonra?"

"Ağabeyciğim, karşınızda bir suçlu, bir cani, bir sefil, dinsiz bir haylaz, korkunç bir adam var! Sevgili ağabeyciğim, Jehan sizin karşılık beklemeden verdiğiniz iyi yürekli öğütleri ayaklar altında çiğnemenen saman ve gübre haline getirdi. Ben bunun cezasını bolca çektim, Tanrı olağanüstü derecede adildir. Param olduğu zaman yedim, içtim, çılgınlıklar yaptım, sefih bir yaşam sürdüm. Ah! Önden bakılınca pek hoş bir şey gibi görünen sefahat arkadan ne çirkin ve ne asık suratlı! Şimdi bir tek meteliğim bile yok, sofrayı örtümü, gömleğimi ve el havlumu sattım, neşeli yaşama paydos! Güzel mum söndü, artık balmumu içinde tüten berbat yağ kandilinden başka bir şeyim kalmadı. Sokak kızları benimle alay ediyorlar. Su içiyorum. Vicdan azapları ve alacaklılarla kıvranıyorum."

Başdiyakoz, "Ee, sonra?" dedi.

"Ne yazık ki, pek aziz ağabeyciğim, daha düzenli, daha iyi bir yaşam sürmek istiyorum. Pişmanlık

dolu bir halde size geldim. Tövbekâr oldum. Günahlarımı itiraf ediyorum. Şiddetli yumruklarla göğsümü dövüyorum. Benim bir gün diploma almamı ve Torchi Okulu'na öğretmen yardımcısı olmamı istemekte ne kadar da haklısınız. İşte şimdi bu meslek için kendimde pek yüce bir istek duyuyorum. Yalnız, hiç mürekkeğim yok, almam gerekiyor; hiç yazı kalemim yok, onu da sağlamam gerek; hiç kâğıdım yok, hiç kitabım yok, onları da almalıyım. Bunun için bir parça paraya büyük bir gereksinmem var. Size de, ağabeyciğim, yüreğim baştan başa pişmanlıkla dolu olarak geliyorum."

"Hepsi bu kadar mı?"

"Evet," diyen öğrenci ardından da, "Biraz para," diye ekledi.

"Hiç param yok."

Bunun üzerine öğrenci ciddi, aynı zamanda da kesin kararlı bir tavırla:

"Pekâlâ öyleyse, ağabeyciğim," dedi, "başka yerlerden bana pek parlak öneriler yapıldığını üzülerek size bildirmek zorundayım. Bana para vermek istemiyor musunuz? Hayır mı? Öyleyse ben de serseri olacağım."

Jehan bu korkunç sözcüğü söylerken başına yıldırımların düşmesini bekleyen bir Ajax^[161] havasına büründü.

Başdiyakoz ona sert bir tavırla, soğukça:

"Serseri olun," dedi.

Jehan onu yerlere kadar eğilerek selamladı ve ıslık çalarak manastırın merdivenini indi.

Avluda, tam ağabeyinin hüccresinin penceresinin altından geçerken bu pencerenin açıldığını duydu, gözlerini yukarı kaldırdı ve açılan camdan Başdiyakoz'un öfkeli başının uzandığını gördü. Rahip Claude ona:

"Canın cehenneme!" diyordu; "İşte benden görüp göreceğin son para."

Bunu derken aynı zamanda da Jehan'a, öğrencinin alnında kocaman bir şişlik oluşturan bir kese fırlattı. Jehan da, ilikli kemiklerle taşa tutulan bir köpek gibi, hem öfkeli, hem de sevinçli, uzaklaşıp gitti.

III

Yaşasın Neşe!

Okuyucu, Mucizeler Sarayı'nın bir bölümünün kentin eski sur duvarıyla kapandığını belki unutmamıştır. Bu surların çoğunun kuleleri daha o zaman yıkıntı haline gelmeye başlamıştı bile. Bunlardan bir tanesini de serseriler eğlence yerine dönüştürmüşlerdi. Alt kattaki basık salonda meyhane bulunuyordu, geri kalan da üst katlardaydı.

Bu kule serseriler yurdunun en canlı, dolayısıyla da en iğrenç yeri idi. Burası gece gündüz uğuldayan bir çeşit korkunç an kovanı gibi bir yerdi. Gece, dilencilerin, kopukların bütün döküntüsü uyuduğu zaman; alandaki evlerin toprak renkli cephelerinde bir tek ışıklı pencere kalmadığı zaman; bu sayısız evden, bu hırsızlar, kötü kadınlar, çalınmış çocuklar ya da piçler yuvasından artık bir tek çığlık duyulmadığı zaman, neşeli kule yaptığı gürültüden, bodrum pencerelerinde, katların pencerelerinde, çatlak duvarların yarıklarında ışıldayan, âdeta bütün gözeneklerinden fişkıran kızıl ışığından tanınırdı.

Dediğimiz gibi, bodrum meyhaneydi. Oraya basık bir kapıdan, on iki ayaklı klasik bir dize kadar dik bir merdivenle inilirdi. Kapının üzerinde tabela yerine, çil çil metelikleri ve kesilmiş tavukları betimleyen, altında da şu sözcük oyunu bulunan pek güzel bir resim vardı: "Ölüm çanı çalanların yeri."

Bir akşam, Paris'in bütün gözetleme kulelerinden ateş söndür çanı çalındığı sırada, devriye çavuşları korkunç Mucizeler Sarayı'na girebilselerdi, serseriler meyhanesinde her zamankinden daha çok gürültü yapıldığını, daha çok içki içildiğini, daha rahatlıkla küfürler savrulduğunu görürlerdi. Dışarıda, alanda, büyük bir oyun tasarlandığı zamanlarda olduğu gibi, alçak sesle konuşan pek çok topluluk, şurada burada da kötü bir demir parçasını bir taşın üzerinde bileyen çömelmış bir adam vardı.

Bununla birlikte, meyhane de şarapla kumar o akşam serseriler yurdundakilerin kafasındaki düşünceler için öyle güçlü bir oyalanmaydı ki, içenlerin konuşmalarından neyin söz konusu edildiğini anlamak pek güç olurdu. Yalnız, her zamankinden daha neşeli bir halleri vardı, hepsinin bacaklarının arasında bir silahın, bir bağcı bıçağının, bir baltanın, kocaman bir nacağın ya da ilkel bir eski arkebüz kancasının parladığı görülüyordu.

Yuvarlak biçimdeki salon çok büyüktü; ama masalar öyle sıkışık, içki içenler de öyle kalabalıktı ki bütün meyhane de bulunanlar, kadınlar, erkekler, bira testileri, içenler, uyuyanlar, sızanlar, kumar oynayanlar, sağlamlar, sakatlar bir istiridye kabuğu yığını kadar düzenle, ahenkle karmakarışık yığılmış gibiydiler. Masaların üzerinde birkaç yağ kandili vardı; ama meyhane nin gerçek aydınlatma aracı, meşalesi ise, bir opera salonundaki avizenin yerini tutan ateşti. Bu bodrum öyle nemliydi ki, yazın tam ortasında bile ocağı hiç söndürmezlerdi. Pek büyük bir ocaktı bu, oymalı yaşmaklı, bir baştan bir başa dizilen ağır demir ızgaraları ve mutfak araç gereçleriyle dopdolu; geceleri, köy sokaklarında, karşıdaki duvarların üzerinde demirhane pencerelerinin hayaletlerini kıpkızıl belirten o harlı odun ve yer kömürü karışımı ateşlerinden birinin gürül gürül yandığı bir ocak. Büyük bir ciddiyetle küllerin içine oturmuş iri bir köpek korların önünde et dolu bir şişi çeviriyordu.

İlk bakıştan sonra, karışıklık ne olursa olsun, bu kalabalık içinde, okuyucunun daha önceden tanıdığı üç kişinin çevresine sıkışan belli başlı üç topluluk seçilebilirdi. Bu üç kişiden biri, bir yığın Doğulu kıyafetlerle garip biçimde giyinmiş olanı, Çingene Dükü Mathias Hungadi Spicali idi. Serseri, bacak bacak üstüne atmış, parmağı havada, bir masanın üzerine oturmuştu. Çevresinde bulunanlara, ağzı açık bir yığın insana, yüksek sesle kişi ve toplumun iyiliğine ya da kötülüğüne yönelen büyü bilimini dağıtıyordu. Bir başka kalabalık, tepeden tırnağa silahlı, eski dostumuz Metelik Kralı'nın çevresinde yoğunlaşıyordu. Clopin Trouillefou, son derece ciddi bir tavırla ve alçak sesle, gözlerinin önünde boydan boya delinen, bolluk boynuzlarından dökülen elmalar ve üzüm gibi, yığınla baltanın, kılıcın, çakmaklı tüfeğin, zırhlı gömleğin, mızrak, kargı demirinin, alelade okların, dönerek giden okların taşıdığı, ağzına kadar silah dolu koskocaman bir fiçinin yağma edilmesini düzenliyordu. Yığından herkes bir şey alıyordu: Kimi miğfer, kimi ince uzun kılıç, kimi kabzası haç biçiminde pala. Çocuklar bile silahlanıyorlardı. Hatta, içki içenlerin bacakları arasından zırhlanmış büyük bir donuzlan böceği gibi geçen kötürümlere varıncaya kadar herkes tepeden tırnağa silahlanmıştı.

En sonunda, en gürültücü, en neşeli ve en kalabalık üçüncü bir topluluk sıralan ve masaları doldurmuştu. Bunların ortasında, miğferden mahmuzlara kadar eksiksiz ağır bir zırhın altından çıkan incecik bir ses upuzun bir söylev çekip küfürler savuruyordu. Vücudunun üzerine böylece bir zırh takımım vidalamış olan kişi savaş giysisinin altında öylesine yitip gitmişti ki, ondan sadece küstah, kırmızı, yukarı kalkık bir burun, bir sarı saç lülesi, pembe bir ağız ve cüretli bakışlar görülebiliyordu. Kemerinde palalar, hançerler, yanında büyük bir kılıç, sol tarafında paslanmış bir zemberekli ok, önünde geniş bir şarap testisi, sağında da, yaka paça bir yanda, toplu bir kız. Bu zırhlara bürünmüş kimsenin çevresindeki bütün ağızlar gülüyor, küfür ediyor ve içiyordu. Buna ikinci derecede, yirmiye yakın topluluğu da ekleyin; başlarında testilerle koşan, hizmet eden kızlarla oğlanları; zıpzip, üç-taş oyunları, zarlar, coşkulu çubuk oyunu üzerine çömelmiş kumarbazları, bir köşede kavgalar, öbüründe öpüşmeler... Ve işte böylece, meyhanenin duvarlarında ölçsüz derecede büyük ve gülünç binlerce gölgeyi oynatan, alev alev yanan büyük bir ocağın aydınlığının üzerinde titreştiği bu topluluk konusunda daha iyi bir fikir edinebilirsiniz.

Gürültüye gelince, büyük bir hızla, bütün gücüyle çalan bir kilise çanının içi gibiydi.

İçinde yağmur gibi yağ serpintilerinin çıtırdadığı, şişte çevrilen kebabların suyunu ve yağını toplayan çanak da salonun bir ucundan öbürüne uzanan o bin bir konuşmanın aralarım sürekli cızırtısıyla dolduruyordu.

Bu gürültünün ortasında, meyhanenin dibinde, ocağın içindeki sıranın üzerinde, ayakları külün içinde, gözleri kohlara dikilmiş düşünen bir filozof vardı. Pierre Gringoire'dı bu.

Clopin Trouillefou adamlarına:

"Hadi, sallanmayın! Elinizi çabuk tutun, silahlanın! Bir saate kadar yola koyulacağız!" diyordu.

Bir kız türkü mırıldanıyordu:

İyi geceler anacığım, babacığım!
Sona kalanlar söndürsün ateşi.

İki kumarbaz kavga ediyordu. İkisinden yüzü en çok kızarmış olanı öbürüne yumruğunu göstererek:

"Bacak!" diye bağıyordu. "Seni ispatiyle yeneceğim. Kral hazretlerinin iskambil oyununda ispati bacağının yerini alabilirsin."

Genizden konuşmasıyla tanınan bir Normandiyalı avaz avaz bağıyordu:

"Öf be! Nedir bu böyle! İnsanlar burada Caillouville'deki ermiş yontuları gibi üst üste yığılmış!"

Çingene dükü de, cırlak bir sesle konuşarak dinleyicilerine:

"Evlatlar," diyordu, "Fransa'nın büyücü kadınları cumartesi ayınlarına süpürgesiz, yağsız, bineksiz, sadece birkaç tılsımlı sözcükle gidiyorlar. İtalya'nın büyücü kadınlarının ise kendilerini kapılarında bekleyen birer tekesi var. Hepsi de bacadan çıkmak zorundadır."

Tepeden tırnağa silahlı olan genç çapkının sesi uğultuyu bastırıyordu:

"Yaşasın! Yaşasın! Bugün ilk silah çatışmam benim! Serseri! Ben serseriyim, be! İçki verin bana, içki! Dostlarım, benim adım Jehan Frolo du Moulin. Üstelik de soylu kişiyim. Benim düşünceme göre, Tanrı jandarma olsaydı, kesinlikle yağmacı olurdu. Kardeşler, güzel bir sefere çıkacağız. Hepimiz yiğidiz. Kiliseyi kuşatmak, kapılan devirmek, güzel kızı oradan çıkarmak, onu yargıçlardan kurtarmak, rahiplerin şerrinden korumak, manastırı yıkmak, piskoposu piskoposluk binası içinde yakmak... Biz bütün bunları bir belediye başkanının bir kaşık çorba içmesi için gerekli zamandan daha kısa bir sürede başaracağız. Bizim davamız haklıdır. Notre-Dame'ı yağma edeceğiz, son sözümüzü söylemiş olacağız. Quasimodo'yu asacağız. Hanımlar, Quasimodo'yu tanır mısınız? Büyük Pentecote Yortusu gününde onu koca çanın üzerinde soluk soluğa hiç gördünüz mü? Hay şeytan boynuzu! Tadına doyulmaz bir görünümdür, neme lazım! Bir fırın ağzının üzerinde bir şeytan sanırsınız. Dostlarım, beni dinleyin; ben yüreğimin ta derinliklerine kadar serseriyim; ruhum külhanbeyi. Dünyaya kopuk olarak geldim ben. Bir zamanlar çok zengindim, bütün servetimi yedim. Anam beni subay, babam diyakoz çömezi, teyzem de soruşturma mahkemesi üyesi yapmak istiyordu; ninem kralın mektupçusu olmamı, büyük halam adliye haznedarı olmamı istiyordu. Ben serseri oldum. Bunu, lanetini yüzüme tüküren babama da, şu ateş ızgarasındaki kütük gibi zırıl zırıl ağlamaya ve tükürükler saçmaya başlayan zavallı yaşlı hanıma, yani anama da söyledim. Yaşasın neşe! Ben gerçek bir tımarhane kaçkınıyım! Meyhaneci hanım, sevgilim, şarabı tazele hele! Ödeyecek param var daha. Artık Suresnes şarabı istemiyorum. Gırtlığımı tırmalıyor, rahatsız ediyor. Bir sepetle gargara yapmayı onu içmeye yeğlerim!"

Bu arada, kalabalık kahkahalar atarak onu alkışlıyordu, öğrenci de çevresinde gürültünün arttığını görünce:

"Ne güzel gürültü!" diye bağırdı. "*Populi debacchantis populosa debacchatio!*^[162] Gözleri zevkten çakmak çakmak yanarak, akşam duasını okuyan bir büyücü sesiyle ilahi söylemeye başladı: "*Quae cantica! Quae organa! Quae cantilenae! Quae melodiae hic sine fine decantatur! sonant melliflua hymnorum organa, suaviima angelorum melodia, cantica canticorum mira!..*"^[163] Bir süre konuşmasına ara verdikten sonra, "Şeytanın meyhanecisi, yemek getir bana!" diye bağırdı.

Bir süre yarı sessizlik oldu. O sırada, bu kez de Çingene dükünün sert sesi işitildi. Çingenelerine bir şeyler öğretiyordu:

"...Gelinciğin adı Aduine'dir, tilkinin adı Mavi-Ayak ya da Ormanlar Koşucusu; kurdun adı Kurşuni-Ayak ya da Yıldızlı-Ayak; ayının adı Moruk ya da Dede. Bir cücenin külâhı görüneni görünmez hale getirir, görünmeyi de gösterir. Vaftiz edilen her kurbağa kırmızı ya da siyah kadifeler giyinmeli; boynunda bir çıngrak, ayaklarında bir çıngrak. Vaftiz babası önden gider, vaftiz anası arkadan gelir. Kızları çırılçıplak dans ettirmek gücüne sahip olan şeytan Sidragasum'dur."

Jehan onun sözünü keserek:

"Ayinin başı için!" dedi, "şeytan Sidragasum olmak isterdim."

Bu arada, meyhanenin öbür ucunda serseriler aralarında fısıldaşarak silahlanmayı sürdürüyorlardı.

Bir Çingene, "Zavallı Esmeralda'cık! O bizim kız kardeşimiz! Onu oradan kurtarmamız gerek," diyordu.

Yahudi suratlı birisi de:

"Hâlâ Notre-Dame'da mı?" diye sordu.

"Evet, ya!"

Yahudi suratlı bağırdı:

"İyi ya öyleyse! Arkadaşlar, Notre-Dame'a! Üstelik de ermiş Fereol ve ermiş Ferrution'a adanan küçük iç kilisesinde iki yontu var; biri ermiş Jean-Baptiste'in, öbürü de ermiş Antoine'ın, ikisi de som altından, birlikte en azından bir okka on beş dirhem eder, altın suyuna batmış gümüşten ayaklıkları da bir okka yüz dirhem gelir. Bunu iyi biliyorum. Kuyumcuyum ben."

Sözün burasında, Jehan'ın akşam yemeğini getirdiler. Delikanlı da yanındaki kızın göğsüne yayılarak:

"Halkın ermiş Goguelu adımı verdiği ermiş Voul-de-Lucques'ün başı için burada pek mutluyum! Şurada, tam karşımda, bir arşidükün köse suratıyla bana bakan bir ahmak var. İşte bir tane de solumda. Öyle de uzun dişleri var ki, çenesini gizliyor. Sonra da ben, Pontoise Kuşatması'ndaki Gie Mareşali gibiyim. Sağ yanım küçük bir tepeciğe dayanıyor. Hay kahrolasıca! Arkadaş! Sen bir el topu satıcısına benziyorsun, sonra da gelip benim yanı başıma oturuyorsun. Ben soylu kişiyim, arkadaş! Alışveriş, esnafılık soylulukla bağdaşmaz. Çekil git şur'dan, hadi! He-heeyy! Sizler! Dövüşmeyin bakayım! Nasıl, Palaz-Yiyen Baptiste? O kadar güzel bir burnun varken onu şu hantal herifin yumruklarına karşı tehlikeye mi atacaksın? Sersem sen de! *Non cuiquam datum est habere nasum.*^[164] Sen gerçekten de tanrısal bir yaratıksın, Kulak-Kemiren Jacqueline! Yazık ki saçların yok. Hey, buraya bakın! Benim adım Jehan Frollo'dur, ağabeyim de başdiyakozdur. Adam sen de, canı cehenneme! Size bütün söylediklerim gerçeğin ta kendisi. Serseriler arasına katılarak,

ağabeyimin bana söz verdiği o cennette bulunan evin yarısından gönül hoşluğuyla vazgeçtim. *Dimidiam domum in paradisi*.^[165] Metni aynen okuyorum. Tirechappe Sokağı'nda bir malikânem var ve bütün kadınlar bana vurgun. Ermiş Eloy nasıl mükemmel bir kuyumcuysa, soylu Paris kentinin beş mesleği nasıl sepicilik, dericilik, saraçlık, kesecilik ve alın teriyse, ermiş Laurent'ın yumurta kabuklarıyla yakıldığı ne kadar gerçekse bu da o kadar gerçek. Yemin ederim, arkadaşlar,

Biber içeyim bir yıl boyunca
Bu sözlerimde yalanım varsa!

"Güzelim, ayışığı var, bodrum penceresinden şuraya baksana, rüzgâr bulutları nasıl buruşturuyor! Ben de senin yakalığını öyle buruşturuyorum. Heeyy! Kızlar! Çocukları sümkürtün, mumların yanık fitillerini de kesin. Hay kör şeytan! Nedir benim şurada yediğim, ey Jüpiter! He-hey! Arabulucu karı! Sermayen olan orospuların başında bulunmayan saçlar omletlerinin içinden çıkıyor. Hey, kocakarı! Ben omletleri saçsız severim. Seni şeytan şaşırtır umarım, e mi! Orospların çatallarla tarandıkları, Belzebuth'ün güzel oteli!"

Bunları söyledikten sonra, tabağını döşeme taşının üzerine atıp kırdı ve avaz avaz bağırarak bir türkü söylemeye başladı:

"Bana gelince, benim,
Bakın, yemin ederim,
Ne inancım var, ne yasam,
Ne ocağım, ne odam,
Ne kralım,
Ne Tanrım!"

Bu sırada, Clopin Trouillefou silahların dağıtımını bitirmişti. Ayakları bir ateş ızgarasının üzerinde, derin bir düşe dalmış görünen Gringoire'a yaklaştı. Metelik kralı:

"Dostum Pierre, nedir düşünüp durduğun?" dedi.

Gringoire üzgün bir gülümsemeye ona doğru döndü:

"Ateşi severim, saygıdeğer Efendim. Ateşi, ayaklarımızı ısıtır ya da çorbamızı pişirir diye bayağı bir neden yüzünden değil de, kıvılcımları olduğu için severim. Kimi zaman saatlerce kıvılcımları seyrederim. Ocağın kapkaranlık tabanına serpilen bu yıldızlarda bin bir şey keşfederim. Bu yıldızlar da birer evrendir."

Serseri, "Eğer bir şey anladım, yıldırım çarpsın beni!" dedi. "Saat kaç, biliyor musun?"

Gringoire, "Bilmiyorum," diye yanıtladı.

Bunun üzerine, Clopin, Çingene düküne yaklaştı. "Arkadaşım, Mathias, vakit hiç elverişli değil. Kral XI. Louis'nin Paris'te bulunduğu söyleniyor."

Yaşlı Çingene, "Kız kardeşimizi onun pençelerinden kurtarmak için al sana bir neden daha!"

karşılığını verdi.

Metelik Kralı, "Sen erkekçe konuşuyorsun," dedi. "Zaten işi kolayca başarırız, tereyağından kıl çeker gibi. Kilisede çekinilecek bir karşı koyma yok. Piskoposluk kurulu üyeleri tavşan gibi korkaktır, biz de güçlüyüz. Mahkeme üyeleri yarın onu almaya geldiklerinde, avuçlarım yalayacaklar! Şeytanın uşakları! Güzel kızın asılmasını istemiyorum!"

Clopin meydana çıktı.

Bu sırada Jehan kısık bir sesle haykırıyordu:

"Yiyorum, içiyorum, sarhoşum, Jüpiter'im ben! Hey! Tepeleyici Pierre, bir daha bana o biçim bakarsan, tırnaklarımla burnunun tozunu alırım ha, bak haberin olsun."

Beri yanda Gringoire da daldığı derin düşüncelerinden ayrılmış, ağzının içinde homurdanarak çevresindeki ateşli, gürültülü sahneyi seyretmeye başlamıştı:

"*Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas.*^[166] Ne yazık! İçki içmemekle ben ne kadar haklıyım, Ermiş Benoit da ne güzel söylüyor: '*Vinum apos tatare facit edam sapientes*'"^[167]

O sırada Clopin döndü geldi ve gök gürültüsünü andıran bir sesle:

"Gece yansı!" diye avazı çıktığı kadar bağırdı.

Mola veren bir süvari alayına eyer vurma komutu etkisini yapan bu söz üzerine, kadın, erkek, çocuk, bütün serseriler, büyük bir silah şakırtısı ve demir gürültüsüyle hep birden meyhaneden dışarı fırladılar.

Ay gizlenmişti.

Mucizeler Sarayı zifiri karanlıktı. Hiç ışık yoktu. Öyleyken, ıssız olmaktan çok uzaktı. Orada, alçak sesle konuşan bir sürü kadın ve erkek seçiliyordu. Onların vızıltısı duyuluyor, zifiri karanlıklar içinde çeşit çeşit silahın parladığı görülüyordu. Clopin büyük bir taşın üzerine çıktı.

"Tabur olun, Külhanbeyler," diye bağırdı. "Tabur olun, Çingeneler! Tabur olun, Loncalılar!"

Karanlıkta bir hareket oldu. Muazzam kalabalık kol nizamına girer gibi göründü. Birkaç dakika sonra Metelik Kralı sesini yükseltti:

"Şimdi Paris'in içinden geçmek üzere susun! Parola: 'Amaçsız yanan küçük alev!' Meşaleler ancak Notre-Dame'da yakılacak! İleri marş!"

On dakika sonra, o geniş Halles Mahallesi'nde her yöne açılan eğri-büğrü sokaklardan Pont-au-Change'a doğru inen kapkara, sessiz insanların meydana getirdiği uzun bir kafilenin önünde devriye süvarileri dehşete kapılarak kaçıyorlardı.

IV

Beceriksiz Bir Dost

O gece Quasimodo uyumuyordu. Kilisede son devriyesini yapmıştı. Kapıları kapadığı sırada, yanından Başdiyakoz'un geçtiğini ayırımsamamıştı. Başdiyakoz ise onun kapıların geniş kanatlarına bir kale duvarı sağlamlığı veren muazzam demir levhaları dikkatle sürgüleyip asma kilitleri de astığını görünce hayli kızmıştı; Quasimodo bunun da ayırımında olmamıştı.

Rahip Claude'un her zamankinden daha düşünceli bir hali vardı. Zaten hücredeki gece serüveninden beri Quasimodo'ya durmadan sert davranıyordu. Ne var ki, onu istediği kadar terslesin, hatta arada bir dövsün, efendisine bağlı kilise çancısının bağlılığını, sabrını, özverili boyun eğişini hiçbir şey sarsmıyordu. Başdiyakoz'un her şeyine, ondan gelen her davranışa, hakaretlere, korkutmalara, vurmalara, hiç yakınmadan, hiç sızlanmadan, gık bile demeden katlanıyordu. Olsa olsa, Claude Frolo kulenin merdivenini çıkarken Quasimodo onu kaygılı bir tavırla gözleriyle izliyordu, ama zaten Başdiyakoz kendiliğinden Çingene kızının gözüne görünmekten kaçınıyordu.

İşte böylece, o gece Quasimodo pek yüzüstü bıraktığı sevgili çanlarına, Jacqueline'e, Marie'ye, Thibauld'ya bir göz attıktan sonra, kuzey kulesinin ta tepesine kadar çıkmış, oradan, iyice kısılan hırsız fenerini kurşunların üzerine yerleştirerek Paris'i seyretmeye koyulmuştu. Daha önce de söylediğimiz gibi, gece zifiri karanlıktı. O dönemde hemen hemen hiç aydınlatılmayan Paris göze, şurada burada Seine sularının beyazımtrak çizgisiyle kesilen kara kütlelerin belli belirsiz bir yığın gibi görünüyordu. Quasimodo o yığın içinde, Saint-Antoine Kapısı yönünde, belirsiz karaltısı damların üzerinde pek güzel çizilen uzak bir binanın bir penceresindeki ışıktan başka bir şey görmüyordu. Orada da uyumayan birisi vardı.

Çancı bu sisler ve karanlıklar ufkunda tek gözünü gezdirirken, içinde anlatılmaz bir kaygı duyuyordu. Günlerden beri tetikteydi. Kilisenin çevresinde kızın barınağından gözlerini ayırmayan uğursuz suratlı adamların durmadan dolaştığını görüyordu. Belki de bahtsız kızcağıza karşı kötü bir oyun düzenlendiğini düşünüyordu. Kendisine karşı olduğu gibi kıza karşı da halkın bir hıncı olduğunu sanıyor, pek yakında bir şeylerin meydana gelebileceğini seziniyordu. Bu nedenle, çan kulesinin tepesinde, pusuda bekliyor, Rabelais'nin dediği gibi, düş yerinde düş görerek, gözü bir hücrede, bir Paris'te, iyi bir bekçi köpeği gibi aklında bin bir güvensizlikle, koruduğunu iyice koruyarak, öylece duruyordu.

Birdenbire, doğanın bir çeşit denkleştirme, ödünleme olarak Quasimodo'da eksik olan öteki duyuların yerini tutabilecek derecede keskin yarattığı o tek gözüyle büyük kenti araştırırken, Vieille-Pelleterie Rıhtımı'nın karaltısında garip bir şey varmış gibi geldi çancıya: Köprü'nün silueti değişmiş gibiydi, o noktada bir kaynaşma vardı sanki; suyun beyazlığı üzerinde kapkara beliren korkuluk çizgisi öbür rıhtımlardaki gibi düz ve sakin değildi ve dikkatli bakılınca bir ırmağın dalgalan ya da yürüyen bir kalabalığın başlan gibi dalgalanıyordu.

Bu durum Quasimodo'ya garip göründü. Dikkatini daha bir artırdı. Kaynaşma Cite'ye doğru gelir gibiydi. Zaten hiç de ışık yoktu. Rıhtımın üzerinde bu böylece bir süre devam etti, sonra, yavaş yavaş, sanki orada olup bitenler adanın içine giriyormuş gibi akıp gitti, sonra da büsbütün durdu ve rıhtımın çizgisi de yeniden dümdüz ve kıvılcısız halini aldı.

Quasimodo varsayımlar içinde kendini tükettiği sırada, kaynaşma Notre-Dame'ın cephesine dikey olarak Cite'ye uzanan Parvis Sokağı'nda yeniden belirir gibi oldu. En sonunda, karanlık ne kadar yoğun olursa olsun, bu sokaktan bir kol nizamı başının çıktığını ve bir an içinde, büyük bir kalabalığın alana yayıldığını gördü. Zifiri karanlıkta bunun ancak bir kalabalık olduğu görülüyor, başka bir şey ayırt edilemiyordu.

Bu görünüm pek dehşet vericiydi. Kuşkusuz ki, derin bir karanlık içine gizlenmeye bu kadar önem veren bu garip kafile, bir yandan da sessiz davranmaya son derece özen gösteriyordu. Bu kalabalıktan herhangi bir gürültü, hiç olmazsa bir ayak sesi çıkıyor olmalıydı. Ne var ki, bu ses bizim sağıra kadar ulaşmıyordu. Ve sadece belli belirsiz bir şeyler görebildiği, hiçbir şey duyamadığı bu kalabalık, gene de o kadar yakınında kımıldayan, yürüyen bu büyük kalabalık, sessiz, elle tutulamaz, bir duman içinde yitip gitmiş bir ölümler topluluğu gibi geliyordu ona. Sanki insanlarla dolu bir bulutun üzerine doğru yürüdüğünü, karanlıkta gölgelerin kımıldadığını görüyormuş gibiydi.

İşte o zaman korkularını yeniden anımsadı, Çingene kızına karşı bir saldırı girişimi düşüncesi aklına geldi. Quasimodo zor] 11 bir duruma yaklaştığını belli belirsiz sezindi. O tehlikeli anda, böylesine kötü düzenlenmiş bir beyinden umulmayacak kadar iyi ve çabuk bir düşünce yürüterek, kendi kendine, içinden durumu tartıştı. Çingene kızını uyandırmalı mıydı? Onu kaçırmalı mıydı? Nereden? Sokaklar sarılmıştı, kilisenin arkası ırmaktı. Kayık yok! Çıkış, kurtuluş yolu yok! Yapılacak tek bir şey vardı; Notre-Dame'ın eşiğinde ölümü beklemek; hiç değilse, bir yardım gelinceye kadar – o da geleceksse– direnmek, karşı koymak ve Esmeralda'nın uykusunu bozmamak. Bahtsız kız ölmek için ne kadar geç uyandırılırsa o kadar iyi olurdu. Bir kere bu karara vardıldıktan sonra, "düşman"ı daha bir sükûnetle incelemeye koyuldu.

Kilise avlusundaki kalabalık her dakika artıyor gibiydi. Yalnız, Quasimodo'nun varsayımlarına göre, bunlar pek az ses çıkarıyorlardı, çünkü sokaktaki ve alandaki bütün pencereler kapalı duruyordu. Birdenbire bir ışık parladı, yedi sekiz meşale, başlar üzerinde, karanlığın içinde alev demetlerini sallayarak dolaştı. O zaman Ouasimodo, ellerinde bin bir ucu ışıldayan oraklar, mızraklar, bağcı bıçakları, harbeler, hırpani kılıklı bir kadın erkek sürüsünün kilise alanında kaynaştığını açıkça gördü. Şurada burada kapkara çatal yabalar bu iğrenç, korkunç yüzlere boynuz ekliyordu. Kilise çancısı bu ayaktakımı kalabalığını belli belirsiz anımsadı ve birkaç ay önce kendisini Çılgınlar Başkanı olarak selamlayan bütün başları tanır gibi oldu.

Bir elinde meşale, öbür elinde ucu kayışlı kamçı tutan bir adam bir binek taşının üzerine çıktı ve bir konuşma yapar gibi göründü. Gene aynı zamanda, o garip ordu kilisenin çevresinde savaş düzeni alıyormuş gibi birkaç manevra yaptı. Quasimodo fenerini yerden aldı ve daha yakından görüp, koruma yolları düşünüp araştırmak amacıyla kulelerin arasından sahanlığa indi.

Clopin Trouillefou, Notre-Dame'ın büyük cümle kapısının önüne gelince, gerçekten de ordusunu savaş düzeninde yerleştirmişti. Hiçbir direnme beklememekle birlikte, sakımlı bir general olarak, gerektiğinde devriyenin ya da oklu zabıta birliğinin apansız saldırısına karşı cephe kurabilmeyi sağlamak üzere bu düzeni olduğu gibi korumak istiyordu. Böylece, takımını o şekilde sıralamıştı ki, yukarıdan, uzaktan bakılınca, Romalıların Eknomon Savaşı'ndaki Romalı üçgeni, İskender'in domuzbaşı ya da Gustave-Adolphe'un ünlü köşesi sanırdınız. Bu üçgenin tabanı, Parvis Sokağı'nı kapatacak biçimde, alanın ta öbür ucuna dayanıyordu; yanlardan biri Hotel-Dieu'ye, öbürü de Saint-Pierre-aux-

Boeufs Sokağı'na bakıyordu. Clopin Trouillefou, Çingene Dükü, dostumuz Jehan, gözünü budaktan esirgemez, ağzından sabun köpüğü saçan en gözü pek, en atak dilencilerle birlikte üçgenin tepesine yerleşmişti.

Serserilerin, dilencilerin o sırada Notre-Dame'a karşı giriştikleri bu saldırı Ortaçağ kentlerinde hiç de seyrek rastlanan bir olay değildi. Bugün bizim "polis" adını verdiğimiz örgüt o zamanlar yoktu. Kalabalık kentlerde, özellikle de başkentlerde, tek, düzenleyici, merkezi bir güç yoktu. Derebeylik bu büyük bucakları garip bir şekilde kurmuştu. Bir site, onu her biçimde, her büyüklükte bölmelere ayıran bin bir derebeyliğin bir araya gelmesiydi. Bu nedenle, birbiriyle çelişen binlerce polis vardı; yani polis yoktu. Sözgelimi, Paris'te, tımar vergisi toplayan yüz kırk bir derebeyinden bağımsız olarak, yargı hakkı, vergi hakkı olan, yüz beş sokağı bulunan Paris Piskoposu'ndan başlayarak dört sokağı olan Notre-Dame des Champs'ın başrahibine kadar yirmi beş tanesi vardı. Bütün bu derebeylik, yargı yetkisine sahip derebeyler kralın krallık yetkisini ancak ad olarak kabul ediyorlardı. Bunların hepsi sokakları kendi egemenliği altında bulundururdu. Hepsi kendi evinde gibiydi. XI. Louis, Richeheu ile XIV. Louis'nin krallığın yararına devam ettirdikleri, Mirabeau'nun da halkın yararına tamamladığı, derebeylik yapısını yıkmaya pek geniş bir biçimde başlayan bu yorgunluk bilmez işçi, evet, XI. Louis Paris'i kaplayan bu derebeyler ağını, içine iki, üç genel polis muhafızını şöyle bir şiddetle fırlatarak, delmeye çok uğraşmıştı. Böylece, 1465'te kent halkına, gece olunca, pencerelerini mumlarla aydınlatmak, köpeklerini de içeri kapatmak buyruğu verildi; yoksa asılarak cezalandırılacaklardı. Gene o yıl, gece sokakları demir zincirlerle kapatma emri verilmişti, gece sokaklarda kama ya da saldırmaya yarar başka bir silah taşıma yasağı konulmuştu. Ne var ki, bütün bu belediye yasaları kısa zamanda hükümsüz hale geldi. Kentliler pencerelerindeki mumları rüzgârın söndürmesine, köpeklerinin sokaklarda başıboş dolaşmasına aldırış etmediler; demir zincirler sadece sıkıyönetim zamanlarında gerildi; bıçak taşıma yasağı da Coupe-Gueule Sokağı'nın Coupe-Gorge Sokağı adını almasından başka bir değişiklik getirmedi, eh, bu da apaçık bir ilerlemedir, doğrusu ya. Derebeylik yargı yetkilerinin köhne yapısı ayakta kaldı; kentin üzerinde karşılaşan, birbirini rahatsız eden, birbirine geçen, birbirinin ağına takılan, birbirini delen muazzam bir yargıçla derebey yığını; arasından eşkıyalığın, çapulculuğun, ayaklanmanın silah gücüyle geçtiği o işe yaramaz gözetleme, alt-gözetleme, karşı-gözetleme denen bataklık orman. Demek ki bu düzensizlik içinde ayaktakımının bir saraya, bir konağa, bir eve saldırmaması en kalabalık mahallelerde de işten bile değildi, sık sık rastlanan bir olaydı. Çoğu zaman komşular yağmacılık ancak kendilerine kadar gelirse işe karışıyorlardı. Can cana baş başa bir hal. Fitilli tüfek atışma kulaklarını tıkıyorlar, pancurlarını kapatıyorlar, kapılarını barikatlıyorlardı; çekişmenin devriyeli ya da devriyesiz sonuçlanmasını bekliyorlardı; ertesi gün de Paris'te, "Bu gece Etienne Barbette'in evi zorlanmış", "Clermont Mareşali'ne saldırmışlar," vb. gibi sözler ediliyordu. Onun için, yalnız kral konutlarının, Louvre'un, Saray'ın Bastille'in, Tournelles'in değil, sadece soylu kişilerin konutlarının bile, bu arada Petit-Bourbon'un, Sens Konağı'nın, Angouleme Konağı'nın, vb. duvarlarında mazgallar, kapılarının üzerinde tepe mazgalları vardı. Kiliseleri kutsallıkları koruyordu. Bununla birlikte, kimileri berkitilmişti (tahkim edilmişti); Notre-Dame bunlar arasında değildi. Saint-Germain-des-Pres başrahibi bir baron gibi mazgallarla kuşatılmıştı, kilisesinde, çanlara kullanılandan çok, taş gülle atan toplara harcanan kurşun vardı. Rahibin hisarı 1610'da hâlâ ayaktaydı, görülüyordu. Bugünse sadece kilise kalmıştır.

Biz gene Notre-Dame'a dönelim.

İlk hazırlıklar tamamlandıktan sonra –burada serseriler arasındaki disiplini övmek için belirtmemiz gerekir ki Clopin'in buyrukları büyük bir sessizlik içinde ve olağanüstü bir kesinlikle yerine getirildi– çetenin saygıdeğer başkanı kilise avlusunun korkuluğunun üzerine çıktı, rüzgârla dalgalanan ve her an kendi dumanıyla örtülen ışığıyla kilisenin kızılımtrak cephesini bir gösterip bir kaybeden meşalesini sallayarak Notre-Dame'a doğru döndü ve boğuk, hiddetli sesini yükseltti:

"Sana, Paris Piskoposu, mahkeme meclisi üyesi olan ey Louis de Beaumont, ben Clopin Trouillefou, Metelik Kralı, ahlâksızların yüce başkanı, Külhanbey Prensi olarak sana diyorum ki, büyücülükten mahkûm olan kız kardeşimiz senin kilisene sığındı; ona barınak vermek, onu korumak senin boynunun borcu; oysa, mahkeme kurulu onu oradan almak istiyor, sen de buna razı oluyorsun; o kadar ki eğer Tanrı ile serseriler burada olmasaydı onu yarın Greve Alanı'nda asacaklardı. Böylece, sana geldik, piskopos. Senin kilisen kutsalsa, bizim de kız kardeşimiz kutsaldır; bizim kız kardeşimiz kutsal değilse, senin de kilisen kutsal değildir. İşte bu nedenle, kiliseni kurtarmak istiyorsan kızı bize geri vermeni, yoksa onu alacağımızı, kiliseyi de yağma edeceğimizi bildiriyoruz sana. Hoş böylesi daha iyi olur ya! Bunun kanıtı olarak da sancağımı şuraya dikiyorum, Tanrı seni korusun, Paris Piskoposu!"

Kaygı verici ve yabancı bir azamete söylenen bu sözleri ne yazık ki Quasimodo duyamadı. Serserilerden biri Clopin'e sancağını uzattı, o da törenle bunu iki taş arasına dikti. Dışlerinden kanlı bir hayvan leşinin bir parçası sallanan bir çatal yabaydı bu.

Metelik Kralı, bu işi bitirdikten sonra, arkasına döndü ve gözlerini, bakışları neredeyse mızraklar kadar parlayan yabancı kalabalığın, ordusunun üzerinde dolaştırdı. Bir anlık bir aradan sonra:

"İleri, evlatlar!" diye bağırdı. "İş başına, savaşçılar!"

Kolları, bacakları gelişmiş, çilingir suratlı, güçlü kuvvetli otuz kişi, omuzlarında çekiçler, kıskaçlar, demir çubuklarla, sıralarından ayrıldı. Kilisenin büyük kapısına doğru ilerledi, merdivenleri çıktı ve kısa bir zaman sonra, hepsinin, kemerin atında çömelerek, kapıyı kıskaçlarla, kaldıraçlarla kurcaladığı görüldü. Onlara yardım etmek ya da çalışmalarını seyretmek için bir yığın serseri peşlerinden gitti. Kapının on bir basamağı hep onlarla doluydu.

Kapı dayanıyordu. Serserilerden biri:

"Hay kör şeytan! Hem sağlam, hem de inatçı!" diyordu.

Bir başkası, "Kocalmış da kemikleri boynuz gibi sertleşmiş," diyordu.

Clopin söze karışarak: "Ha gayret, arkadaşlar! Göreyim sizi!" diyordu. "Bir terliğine karşı başımın üzerine bahse girerim ki, bir tek kayyum uyanmadan siz kapıyı açar, kızı kaçırır ve mihrabı soyar, çırılçıplak bırakırsınız bile. İşte bakın! Kilit kırılıyor galiba!"

Tam o sırada arkasında gürleyen korkunç bir çatırtı Clopin'in sözünü kesti. Döndü baktı. Gökten aşağı muazzam bir kalas düşmüştü; kilisenin merdiveni üzerinde on iki kadar serseriye öldürmüş, hâlâ şurada burada, çığlık çığlığa kaçışan dilenciler kalabalığı içinde bacaklar kırarak, bir top güllesi gürültüsüyle kaldırımın üzerinde sığıyordu. Göz açıp kapayınca kadar Parvis Alanı boşalıverdi.

Kapının derin oyuklu kemerleriyle korunmuş olmalarına karşın savaşılar oradan ayrıldılar, Clopin bile kiliseden bir hayli uzağa çekildi. Jehan avazı çıktığı kadar:

"Tehlikeden kıl payı kurtuldum!" diye bağıyordu. "Çıkardığı rüzgârı duydum kör olasıcanın! Ne var ki, Tepeleyici-Pierre tepelendi!"

Bu kalasla birlikte haydutların üzerine nasıl korkuyla karışık bir şaşkınlığın düştüğünü anlatmak olanaksızdır. Birkaç dakika, gözleri havada, öyle kalakaldılar. Bu tahta parçası onları kralın yirmi bin okçu askerinden daha çok ürkütmüştü.

Çingene Dükü, "İblis!" diye homurdandı. "Bu işin altında bir büyü kokusu var!"

Kızıl Andry, "Bu kütüğü bize ay attı," dedi.

François Chantepune de söze karışarak:

"Bir de derler ki ay Meryem Anamızın dostudur!" diye fikir yürüttü.

Clopin, "Hepinizi şeytan götürsün! Hepiniz sersemsiniz!" diye bağırdı; ama şu koskoca kalasın düşmesini nasıl açıklayacağını bilemiyordu.

Bununla birlikte, meşalelerin ışığının ta tepesine erişemediği cephenin üzerinde hiçbir şey görünmüyordu. Ağır meşe kerestesi avlunun ortasında boylu boyunca yatıyordu. Onun ilk çarptığı ve taş basamakların köşesinde karınları ikiye yarılan zavallıların iniltileri duyuluyordu.

Metelik Kralı, ilk şaşkınlıktan kurtulunca, arkadaşlarına akla yakın görünen bir açıklamayı en sonunda buldu.

"Kahretsin! Yoksa rahip efendiler kendilerini mi savunuyorlar dersiniz? Öyleyse, hadi bakalım, yağma! Yağma!"

Bütün kalabalık şiddetli bir hurra çığıyla, "Yağma!" diye yineledi.

Ve kilisenin yüzüne oklar, mızraklar yağdırdılar.

Bu gürültüye, çevredeki evlerde oturanlar uyandılar. Birçok pencerenin açıldığı, gecelik külâhının, şamdan tutan elin camlarda belirdiği görüldü.

Clopin, "Pencerelere nişan alın!" diye bağırdı.

Pencereler hemen kapandı. Bu aydınlık ve gürültü sahnesine ürkek ürkek bir göz atacak kadar vakit bulabilen zavallı adamcağızlar, şimdi de Notre-Dame'ın avlusunda büyücülerin mi toplandıklarını, yoksa '64 yılında olduğu gibi gene Burgonyalıların mı saldırdığını kendi kendilerine sorarak eşlerinin yanına dönerken korkudan ter döküyorlardı. Böylece, kocalar hırsızlığı, kadınlar ırza geçmeyi düşünüyor ve hepsi titriyordu.

Külhanbeyler, "Yağma! Yağma!" diye yineliyorlardı. Ama, yaklaştırmaya bir türlü cesaret

edemiyorlardı. Bir kiliseye bakıyorlar, bir kalasa bakıyorlardı.

Kalas kımıldamıyordu. Yapı gene sakindi, ıssızdı; ama bir şey serserileri donduruyordu.

Bunun üzerine Trouillefou:

"Hadi iş başına, savaşçılar!" diye bağırdı. "Kapı zorlansın."

Kimse bir adım atmadı.

Clopin, "Hay tabansız herifler, hay! İşte bir hatıldan korkan erkekler!" diye bağırdı.

Yaşlı bir savaşçı ona doğru dönerek:

"Komutan," dedi, "bizim canımızı sıkan hatıl değil, baştan başa demir çubuklarla örülmüş kapı. Kıskaçlar işlemiyor."

Clopin de, "Peki, onu çökertmek için size ne gerekiyor?" diye sordu.

"Ah! Bize koçbaşı gerek."

Metelik Kralı gözünü bile kırpmadan, korkusuzca o müthiş kalasa doğru koştu, ayağını üzerine koydu:

"İşte, alın size bir koçbaşı!" diye bağırdı. "Onu bize rahip efendiler gönderdi." Sonra da kiliseye doğru gülünç bir selam vererek, "Sağ olun, rahip efendiler!" diye ekledi.

Bu meydan okuma iyi etki yaptı, kalasın tılsımı bozulmuştu. Serseriler iyice yüreklendiler. Az sonra, onların yüzlerce güçlü koluyla bir tüy gibi kaldırılan ağır hatıl, daha önce de sarsmayı denedikleri büyük kapıya geldi, hızla çarptı. Serserilerin tek tük meşalesinin alana saçtığı alacakaranlıkta bakınca, insan bir yığın adamın taşıdığı, koşarak kiliseye doğru yönelttiği bu uzun hatılın, bin bir ayaklı bir canavarın başı önünde, taştan bir deve saldırdığını görür gibi oluyordu.

Hatılın çarpmasıyla, yarı madeni kapı muazzam bir tef sesi çıkardı. Çatlamadı; ama bütün katedral ürperdi; yapının derin kovuklarının homurdandığı duyuldu. Tam o sırada, bir iri taş yağmuru cephenin tepesinden saldıranların üzerine yağmaya başladı.

Jehan, "Hay aksi şeytan!" diye bağırdı, "yoksa şimdi de kuleler parmaklıklarını tepemize mi silkeliyor, nedir?"

Ne var ki, herkes bir kere hızını almıştı, Metelik Kralı hepsine örnek oluyordu, bu hiç kuşkusuz kendini savunan piskoposun direnişiydi, berikiler de kapıyı, sağda solda başları yaran, kafataslarını çatlatan taşlara aldırış etmeden, daha büyük bir hırsla dövüyorlardı.

Bütün taşların teker teker düşmesi dikkat çekiciydi, doğrusu ya; birer birer, ama hiç aralıksız birbiri peşinden geliyorlardı. Külhanbeyleri bunların çarpışını ikişer ikişer duyuyorlardı; birini bacaklarında, öbürünü de başlarında. Hedefini bulmayan taş pek azdı. Artık iyice öfkelenedikleri için

durmadan yenilenen saldırganların ayaklarının altında daha şimdiden, kan kaybeden, çarpınan geniş bir ölü ve yaralı tabakası oluşmuştu bile. Uzun kalas, bir çan tokmağı gibi düzenli aralıklarla kapıyı dövmeye, taşlar da yağmaya devam ediyordu.

Okuyucu hiç kuşkusuz, serserileri çılgına çeviren bu beklenmedik direnişin Quasimodo'dan geldiğini anlamakta güçlük çekmemiştir. Kötü bir talih eseri olarak, zavallı sağıra rastlantı da yardım etmişti. Quasimodo kulelerin arasından sahanlığa indiğinde, kafasındaki düşünceler karmakarışıktı. Birkaç dakika, deliler gibi, gidip gelmiş, kiliseye saldırmaya hazır olan serserilerin yoğun kalabalığını yukarıdan görünce, Tanrı'ya ya da şeytana, Çingene kızını kurtarması için yalvararak uzun galeride koşup durmuştu. Güney kulesine çıkıp tehlike çanı çalmak aklına gelmişti; ama kendisi büyük çanı daha yerinden oynatmaya, Marie'nin kalın sesi tek bir gürültü çıkarmaya kalkmadan, berikiler kilisenin kapısını on kez deviremezler miydi? Bu, tam da savaşçıların çilingir aletleriyle kapıya doğru ilerledikleri andı. Ne yapmalıydı?

Quasimodo, birdenbire, duvarcılarının bütün gün güneydeki kulenin duvarını, çatısını, damını onarmak için çalışmış olduklarını anımsadı. Ansızın kafasında şimşek çakar gibi oldu. Duvar taştan örülmüştü, dam kurşundu, çatı da tahtadandı. Bu muazzam çatı öylesine tikişikti ki, ona "orman" adını vermişlerdi.

Quasimodo hemen o kuleye koştu. Alt odalar gerçekten de malzeme doluydu. Yığınlarla taş, tomarlarla kurşun levha, destelerle hatıl, testereyle yarılmış sağlam kirişler, yığınlarla moloz vardı. Eksiksiz bir cephanelik.

Vakit daralıyordu. Aşağıda kıskaçlar, çekiçler çalışıp duruyordu. Tehlike duygusunun on katma çıkardığı bir güçle, Quasimodo hatıllardan birini, en ağırını ve en uzununu kaldırdı, yuvarlak bir çatı penceresinden dışarı çıkardı; sonra da kulenin dışından yakalayarak, sahanlığın çevresindeki parmaklığın köşesine kaydırıp ve boşluğa bırakıverdi. Muazzam kalas, yüz altmış ayak yükseklikten düşünce, duvarı kazıyarak, kabartmaları kırarak, havada tek başına bir değirmen kanadı gibi, kendi üzerinde birçok defa döndü. En sonunda yere ulaştı, korkunç çığlıklar yükseldi, kara hatıl taşların üzerinde zıplarken sıçrayan bir yılanı benziyordu.

Quasimodo kalasın düşmesiyle serserilerin bir çocuk soluğuyla savrulan kül gibi dört bir yana kaçıştıklarını gördü. Onların dehşete düşmelerinden yararlandı ve berikiler gökten düşen topuza boşınanlı bakışlarını diktikleri ve kapıdaki taştan ermişleri oklar, domuz saçmaları yağdırarak kör ederken, Quasimodo sessiz sedasız, hatılın fırlatılmış olduğu parmaklığın kenarına molozları, taşları, duvar taşlarını, duvarcılarının araç gereç çantalarına kadar her şeyi yığıyordu.

Böylece, onlar büyük kapıyı dövmeye başlar başlamaz, taş, toprak, sıva yağmuru da yağmaya başladı; sanki kilise kendiliğinden kafalarına yıkılıyormuş gibi geldi adamlara.

Quasimodo'yu o sırada bir gören olsaydı ürkerdi. Parmaklığın üzerine yığıldıklarından başka ayrıca sahanlığa da bir küme taş yığılmıştı. Dış kenara toplanan duvar taşları tükenince kümeden almaya başladı. İnanılmaz bir aceleyle eğiliyor, doğruluyor, yeniden eğiliyor, doğruluyordu. O kocaman cüce başı parmaklığın üzerinden aşağı sarkıyor, sonra iri bir taş düşüyordu; derken bir başkası, ardından gene bir başkası. Arada sırada güzel bir taş bakışıyla izliyor, taş aşağıda birini güzelce öldürdüğü vakit de, "Hıh!" diyordu.

Bununla birlikte, dilenci serseriler gene de umutlarını kesmiyorlardı. Şimdiye kadar üzerinde inatla uğraştıkları kapı, meşe koçbaşının yüz adamın gücüyle çarpılan ağırlığı altında, yirmi defadan fazla titemişti. Tahtalar çatırıyor, oyma işleri parçalanıyor, her sarsılıştta rezeler sıçrayarak yuvalarından oynuyordu; padavralar yerinden çıkıyordu; tahta, ezilmiş un gibi demir kabartmalar arasından dökülüyordu. Quasimodo'nun yararına, bereket versin ki, kapıda tahtadan çok demir vardı.

Yine de, Quasimodo büyük kapının sarsıldığını hissediyordu. Kulakları işitmiyorsa da, her koçbaşı vuruşu hem kilisenin mahzenlerinde, hem de onun yüreğinin ta derinlerinde yankılanıyordu. Zafer sevinci ve öfkeyle dolu serserilerin kapkaranlık cepheye doğru yumruklarını salladıklarını ta yukarıdan görüyordu; Çingene kızıyla kendi hesabına, başı üzerinden yığın yığın uçup kaçışan baykuşların kanatlarına haset ediyordu.

Taş, toprak ve moloz yağmuru saldırganları püskürtmeye yeterli değildi.

Bu şiddetli kaygı anında, külhanbeylerini ezip göz açtırmadığı parmaklığın biraz aşağısında, hemen büyük kapının üzerinde, taştan uzun iki su oluğu gözüne çarptı. Olukların iç ağzı sahanlığın taş döşemesine ulaşıyordu. Aklına hemen o anda bir şey geldi. Koştı, odasından çalı çırpı demeti getirdi, demetlerden birinin üzerine bir sürü tahta destesi, bir yığın kurşun tomarı yerleştirdi. Bunlar şimdiye kadar kullanmadığı yeni bir cepaneydi. Bu iki odun yığını her iki oluğun delikleri önüne iyice yerleştirdikten sonra, feneriyle tutuşturdu.

Bu sırada, serseriler, artık başlarına taş yağmadığı için, yukarı bakmaktan vazgeçmişlerdi. Yuvasındaki bir yaban domuzunu zorlayan bir av köpeği sürüsü gibi, soluk soluğa kalan haydutlar, koçbaşının vuruşlarıyla biçimini iyice yitiren, ama gene de ayakta durabilen kapının çevresine, gürültüyle toplanıyorlardı. Heyecanla titreyerek, büyük vuruşu, kapıyı delecek vuruşu bekliyorlardı. Kapı açılınca, içeriye, üç yüz yılın servetinin gelip yığıldığı geniş depo olan görkemli zengin katedrale ilk saldıranlar arasında bulunmak için elden geldiği kadar yakında bulunmak isteyen isteyeneydi. Sevinç ve iştah çılgınlıklarıyla, güzel gümüş haçları, altın sırma işlemeli kumaştan değerli papaz kaftanlarını, altın yıldızlı gümüşten güzel gömütleri, koro yerinin büyük zenginliklerini, göz kamaştırıcı yontuları, şamdanlarda pırıl pırıl parlayan Noel'leri, güneşte ışıldayan Paskalya'ları; sandukaların, şamdanların, ayin ekmeği kaplarının, kutsal eşya dolaplarının, kutsal emanet mahfazalarının mihrapları bir altın ve elmas tabakasıyla kabarttığı bütün o parlak törenleri birbirlerine anımsatıyorlardı. Hiç kuşkusuz, şu muhteşem anda, cüzzamlılar, hastalıklılar, ailece dilenenler, ahlâksızlar, Çingene kızının kurtarılmasından çok, Notre-Dame'ın yağmalanmasını düşünüyorlardı; hatta pek çoğu için Esmeralda'nın sadece bir bahane olduğuna rahatlıkla inanırız, eğer hırsızların bir bahaneye gereksinmeleri olsaydı.

Birdenbire, her birinin kesin vuruşu bütün gücüyle indirebilmek için soluğunu tutup, kaslarını sertleştirerek koçbaşının çevresinde son bir çaba göstermek amacıyla toplanıp bir araya geldikleri sırada, aralarından, daha önce kocaman hatılın altında kopup gene orada sönen çılgıktan daha da korkunç bir çılgık yükseldi. Bağırmayanlar, hâlâ hayatta olanlar baktılar: Yapının tepesinden kalabalığın en yoğun yerine iki oluk halinde erimiş kurşun akıyordu. Bu insan denizi, düştüğü iki yerde, sıcak suyun karda yaptığı gibi, kalabalık içinde kapkara ve dumanı tüten iki çukur meydana getiren erimiş maden altında çökmüştü. Orada yarı kömür haline gelmiş, acıdan böğürerek can çekişenlerin kımıldadığı görülüyordu. Bu iki belli başlı akıntının çevresinde, o korkunç yağmurun saldırganların üzerine serpilen, alevden burgular gibi kafataslarına giren damlaları vardı. Sefilleri

bin bir dolu tanesiyle delip geçen ezici bir ateşti bu.

Bağırışmalar, çığlıklar yürek paralayıcıydı. Kalası ölülerin üzerine atarak, en gözüpekleri de en korkakları gibi karmakarışık, itişip kakışarak kaçtılar ve kilisenin avlusu ikinci kez boşaldı.

Bütün gözler kilisenin tepesine doğru kalkmıştı. Gördükleri korkunç, olağanüstü bir şeydi: En yüksek galerinin tepesinde, ortadaki gül biçimi pencereden daha da yüksekte, iki çan kulesinin arasında kıvılcım çevrintileriyle yükselen büyük bir alev, rüzgârın zaman zaman bir parçasını dumanla birlikte alıp götürdüğü düzensiz ve şiddetli koskocaman bir alev vardı. Bu alevin altında, kor halindeki yoncalarla süslü karanlık parmaklığın yanında, canavar ağız biçimindeki iki su oluğu durmadan, cephenin aşağısındaki karanlıklar üzerinde gümüş yaldızlı akıntısını belirten bu yakıcı yağmuru kusuyordu. Yere yaklaştıkça erimiş iki kurşun akıntısı, bahçe kovasının bin bir deliğinden fişkırان su gibi, bir demet halinde genişliyordu. Alevin üzerinde, her biri açık ve belirli iki cephesi görünen –biri kara, biri kıpkırmızı– muazzam kuleler, gökyüzüne kadar uzattıkları gölgenin bütün sonsuzluğuyla daha da büyük görünüyordu. Bunların sayısız şeytan ve ejderha oymaları üzünçlü bir hal alıyordu. Alevin kaygı verici aydınlıkları onları insanın gözüne kımıldarmış gibi gösteriyordu. Gülüyormuş gibi bir hali olan yedi başlı yılanlar, şapırtısı duyulduğu sanılan canavar ağızlı su olukları, ateşe üfleyen semenderler, dumanın içinde aksıran canavarlar vardı. Ve bu alevle, bu gürültüyle taş uykularından böylesine uyandırılan bütün bu canavarlar arasında, yürüyen bir şamdanın önünden geçen bir yarasa gibi, arada sırada yakıcı ateşin önünden geçtiği görülen bir canavar daha vardı.

Hiç kuşkusuz bu garip fener, uzaklarda, Bicetre Tepeleri'nin oduncusunu uyandıracaktı. Adam Notre-Dame'ın çan kulelerinin o dev boyutlu gölgesinin fundalar üzerinde sallandığını görünce besbelli dehşete düşecekti.

Serseriler arasında bir korku sessizliği oldu. O sırada da sadece manastır hücrelerinde kapalı kalan ve yanan bir ahırdaki atlardan daha da kaygılı olan keşişlerin korku ve imdat çığlıkları; çabucak açılıp çabucak kapanan pencerelerin kaçamaklı sesleri; can çekişenlerin son hırıltıları; evlerin ve Belediye hastanesi Hotel-Dieu'nün gürültülü patırtısı; alevin içindeki rüzgâr ve kurşun yağmurunun kaldırımındaki sürekli çıtırtısı duyuldu.

Bu sırada üst düzeydeki serseriler Gondelaurier Konağı'nın kapı boşluğuna çekilmişler, tartışıyorlardı. Çingene Dükü bir binek taşının üzerine oturmuş, düş evrenlerini andıran ateşin yerden iki yüz ayak yukarıda, havalarda parıldayışım âdeta dinsel bir korkuyla seyrediyordu. Clopin Trouillefou öfkeden o iri yumruklarım kemiriyordu. Ağzının içinden:

"İçeri girmek olanaksız!" diye mırıldandı.

Yaşlı çingene Mathias Hungadi Spicali:

"Eski bir perili kilise!" diye homurdanıyordu.

Savaşa katılmış olan saçlı sakalı ağarmış bir sinsi söze karışarak:

"Papa'nın bıyıklarına yemin ederim ki, Lectoure'un tepe mazgallarından daha iyi kafanıza erimiş

kurşun tüküren kilise olukları bunlar!" dedi.

Çingene Dükü, "Ateşin önünden gidip gelen şu iblisi görüyor musunuz?" diye haykırıyordu.

Clopin, "Kahretsin," dedi, "lanet olasıca çancı o! Quasimodo'nun ta kendisi!"

Yaşlı çingene başını sallıyordu:

"Ben de size diyorum ki, o kalelerin iblisi, büyük Marki Sabnac'ın ruhudur o. Aslan başlı, silahlı bir asker şeklindedir. Kimi zaman da iğrenç bir ata biner. İnsanları taş haline sokar, onlarla kuleler inşa eder. Elli alaya komuta eder. Bu ta kendisi! Onu tanıdım. Arada sırada Türkler gibi, altın sırmalarla işlenmiş güzel bir kaftan giyer."

Clopin, "Bellevigne de l'Etoile nerede, kuzum?" diye sordu.

Dilenci kadınlardan biri, "Öldü," dedi.

Kızıl Andry aptal aptal gülerek:

"Notre-Dame, Hotel-Dieu'ye iş gönderiyor!" diyordu.

Metelik Kralı ayağını yere vurarak:

"Şu kapıyı zorlamanın çaresi yok mu allaseniz?" diye haykırdı.

Çingene Dükü üzüntüyle ona, fosforlu iki uzun şerit gibi kapkara cepheyi durmadan çizen iki kaynar kurşun deresini gösterdi. Sonra da içini çekerek:

"Böyle kendi kendini savunan kiliseler görülmüştür," dedi. "Konstantinopolis'teki Ayasofya, bundan tam kırk yıl önce, onun başları demek olan kubbelerini silkeleyerek Muhammed'in hilalini art arda üç kez yere attı. Bu kiliseyi inşa eden Guillaume de Paris bir büyücüydü."

Clopin, "Kovulmuş uşaklar gibi böyle başımız önde çekilip gidecek miyiz yoksa?" dedi. "Başlıklı kurtların yarın asacakları kız kardeşimizi burada mı bırakacağız?"

Ne yazık ki adını öğrenemediğimiz bir serseri de:

"Ya o arabalar dolusu altın bulunan kutsal eşya dairesi?" diye ekledi.

Trouillefou, "Tüh! Yazıklar olsun!" diye bağırdı.

Deminki serseri, "Bir kez daha deneyelim!" dedi.

Mathias Hungadi başını salladı:

"Kapıdan giremeyiz. Yaşlı perinin zırhındaki kusuru, zayıf noktayı bulmak gerek. Bir delik, gizli bir yol, herhangi bir ek yeri, ne bileyim!"

Clopin birden haykırdı: "Benimle gelen var mı? Kapıya gidiyorum gene. Sahi, dedim de aklıma geldi, tepeden tırnağa silahlanan küçük öğrenci Jehan nerelerde, kuzum?"

Birisi, "Hiç kuşkusuz ölmüştür," dedi. "Artık güldüğü duyulmuyor."

Metelik Kralı kaşlarını çattı:

"Vah! vah! Çok yazık oldu. Bütün o demirlerin altında kahraman bir yürek vardı. Peki, ya üstat Pierre Gringoire ne oldu?"

Kızıl Andry, "Komutan Clopin," dedi, "biz daha Pont-aux-Changeurs'e gelmemiştik ki o sıvışıp kaçtı."

Clopin ayağını yere vurdu:

"Kahretsin, şeytan kafalı herif! Bizi buraya o itti, sonra da tam işin ortasında bizi bırakıp savuştu haa! Başına terlik giymiş, korkak geveze!"

Parvis Sokağı'na doğru bakan Kızıl Andry:

"Komutan Clopin, işte küçük öğrenci!" diye bağırdı.

Clopin, "Plüton'a^[168] şükürler olsun!" dedi. "Evet ama, nedir o peşinden sürüklediği şeytan kuyruğu?"

Bu, gerçekten de, Jehan'dı. Bir yandan ağır savaşçı giysilerinin, öbür yandan taşlar üzerinde kahramanca sürüklediği uzun bir merdivenin elverdiği oranda hızlı koşuyordu; boyundan yirmi kez daha uzun bir otu çekiştiren bir karıncadan daha da soluk soluğa kalmıştı.

"Zafer! *Te Deum*.^[169] İşte size Saint-Landry Limanı'ndaki gemi boşaltıcılarının merdiveni!" diye haykırıyordu.

Clopin ona yaklaştı:

"Çocuk! Bu merdivenle ne yapmak istiyorsun sen?"

Jehan soluk soluğa:

"Oh, neyse! Onu ele geçirdim," dedi. "Nerede olduğunu biliyordum. Kaymakam'ın evinde, sundurmanın altında duruyordu. Orada tanıdığım bir kız var, beni Cupido^[170] kadar yakışıklı bulur. Merdiveni ele geçirmek için ondan yararlandım. Ve merdiveni elde ettim işte! Zavallı kız, sırtında sadece gecelik gelip bana kapıyı açtı."

Clopin, "Hepsi iyi hoş da, bu merdiveni ne yapacaksın?" diye sordu.

Jehan adama muzip, bilgiç bir tavırla baktı ve parmaklarını şaklattı. O anda, bu küçük öğrenci gerçekten de yüceydi. Başında, ejder biçimi sorguçlarıyla düşmanı dehşete salan XV. yüzyılın o

kabartmalı miğferlerinden biri vardı. On tane demir gagayla diken diken duran bu miğfer sayesinde Jehan, Homeros'un destanındaki Nestor'un gemisinin, şu korkunç "dekembolos"^[171] niteliğiyle rekabet edebilirdi.

"Merdiveni ne mi yapacağım, yüce Metelik Kralı? Şurada, üç kapının üzerindeki şu aptal suratlı yontu dizisini görüyor musunuz?"

"Evet. Eee, n'olmuş onlara?"

"İşte orası Fransa krallarının galerisidir."

Clopin, "Bundan bana ne?" dedi.

"Hele bekleyin biraz! O galerinin ucunda sadece bir kapı koluyla kapanan bir kapı var. Bu merdivenle oraya çıkarsam, kilisenin içinde olurum."

"Çocuk, bırak da ilk ben çıkayım."

"Yoo, hayır arkadaş, merdiven benim. Gelin, siz de ikinci olursunuz."

Suratsız Clopin, "Hay seni Belzebuth paralasın, e mi!" dedi. "Ben kimsenin arkasında olmak istemem, anlaşıldı mı!"

"Öyleyse, Clopin, sen de kendine bir merdiven ara!"

Ve bunu dedikten sonra, Jehan merdiveni sürükleyerek ve bir yandan da:

"Benimle gelin, çocuklar!" diye bağırarak alanda koşmaya başladı.

Kaşla göz arasında, hemen bir anda merdiven doğrultuldu, yan kapılardan birinin üzerindeki alt galerinin parmaklığına dayandı. Serseriler kalabalığı büyük sevinç çılgınlıkları atarak, oraya çıkmak için merdivenin dibine yığıldı. Ama, Jehan hakkını korudu, ilk olarak ayağını basamaklara o koydu. Mesafe oldukça uzundu. Fransa krallarının galerisi bugün kaldırımından yaklaşık altmış ayak kadar bir yüksekliktedir. O dönemde, kapının on bir basamağı onu daha da yükseltiyordu. Jehan ağır zırhıyla epeyce zorluğa uğradığı için yavaş yavaş çıkıyordu. Bir eliyle basamağı, öbür eliyle okunu tutuyordu. Merdivenin ortasına gelince, kilise merdivenlerini dolduran ölmüş zavallı külhanbeylerin cesetlerine üzgün üzgün bir göz attı.

"Çok yazık!" dedi. "İşte İliada Destanı'nın beşinci şarkısına yaraşır bir ceset yığını!"

Sonra gene çıkmayı sürdürdü. Serseriler de peşinden geliyorlardı. Her basamakta onlardan bir tane vardı. Karanlıkta bu zırhlı sırtlar çizgisinin dalgalanarak çıktığını gören, kilisenin üzerinde dikilmiş, çelik pullu bir yılan sanırdı. Yılanın başını oluşturan ve ıslık çalan Jehan düşlemi tamamlıyordu.

Öğrenci en sonunda galerinin balkonuna ulaştı ve bütün serseri topluluğunun alkışları altında oldukça çevik bir zıplayışla üzerinden atladı. Böylece kaleyi ele geçirince bir sevinç çılgılığı kopardı

ve birdenbire âdeta taş kesilerek zırp diye durdu. Bir kral yontusunun arkasında, karanlıklar içine gizlenmiş, gözünden kıvılcımlar saçılan Quasimodo'yu görmüştü.

İkinci bir saldırganın galeriye adım atmasına vakit kalmadan, korkunç kambur merdivenin başına atladı, bir tek sözcük söylemeden merdivenin iki ucunu da güçlü elleriyle yakaladı, dayandığı yerden kopardı, duvardan uzaklaştırdı, dehşet çığlıkları arasında, yukarıdan aşağı serserilerle dolu bu uzun ve esnek merdiveni bir süre salladı, sonra da, birdenbire insanüstü bir güçle, bu insan salkımını alana attı. En gözüpek olanların bile heyecanla titredikleri bir an oldu. Arkaya doğru itilen merdiven, bir süre dimdik, ayakta, sanki duraksarmış gibi durdu; sonra sallandı, ardından da birdenbire, yarı çapı seksen ayak olan korkunç bir çember çizerek, zincirleri kopan bir iner-kalkar köprüden daha büyük bir hızla, basamaklarındaki haydut yüküyle birlikte sokağın taşları üzerine devrildi. Küfürlerle karışık muazzam bir lanet haykırışı yükseldi, sonra hepsi yitip bitti, bahtsız birkaç sakat sürünerek ölümler yığınının altından kendilerini kurtardı.

Saldıranlar arasında, ilk zafer çığlıklarından sonra, bir acı ve öfke uğultusu yükseldi. Hiç istifini bozmayan, kılı bile kıpırdamayan Quasimodo dirsekleri parmaklığın üzerine dayalı, bakıyordu. Penceresinden bakan uzun saçlı yaşlı bir krala benziyordu.

Jehan Frollo çok tehlikeli bir durumdaydı. Galeride, seksen ayak yükseklikteki dikey bir duvarla arkadaşlarından ayrılmış, korkunç kilise çancısıyla tek başına kalmıştı. Quasimodo merdivenle uğraşırken, öğrenci açık bulacağını sandığı gizli geçide koşmuştu. Oysa umduğu gibi değildi. Sağır, galeriye girince, arkasından orayı kapatmıştı. Bunun üzerine Jehan, soluk bile almaya cesaret edemeden, taştan bir kralın arkasına gizlendi ve tıpkı, bir hayvanat bahçesi bekçisinin karısıyla dostluk kurup da bir akşam buluşmaya giderken, tırmandığı duvarı şaşırان ve birdenbire bir beyaz ayıyla başbaşa kalan şu adam gibi, o canavar kambura ürkek bakışlarla, gözlerini kırpmadan bakıyordu.

Kambur önceleri ona pek dikkat etmedi; ama en sonunda başını döndürdü ve birdenbire doğruldu. Öğrenciyi görüvermişti.

Jehan şiddetli bir saldırıya hazırlanmıştı; ama sağır hiç kıvıldamadı; sadece öğrenciye doğru dönmüş ona bakıyordu.

Jehan kambura, "Hey, hey! O tek ve üzüntülü gözünle ne bakıp duruyorsun öyle?" diye seslendi.

Böyle derken genç adam bir yandan da sinsi sinsi yaylı okunu hazırlıyordu.

"Quasimodo! Senin takma adını değiştireceğim. Bundan sonra kör diyeceğiz sana!" diye bağırdı.

Ok yaydan çıktı. Tüylü demir ok ıslık çalarak gitti kamburun sol koluna saplandı. Kral Pharamond bir sıyrıktan nasıl ürkmese, Quasimodo da bundan hiç heyecan duymadı. Elini oka götürdü, çekip kolundan çıkardı ve sakın sakın, o kocaman dizinin üzerinde kırdı. Sonra, iki parçayı yere atmadı da düşürdü. Ama, Jehan'ın ikinci bir defa nişan almasına vakit bırakmadı. Oku kırdıktan sonra, Quasimodo gürültüyle soludu, bir çekirge gibi sıçradı ve öğrencinin üzerine atıldı. Jehan'ın zırhı duvarda yamyassı oluverdi.

O zaman, meşalelerin dışarıdan vuran ışığının dalgalandığı bu alacakaranlıkta korkunç bir şey fark edildi.

Quasimodo sol eliyle, artık mahvolduğunu anladığından hiç çırpınmayan Jehan'ı iki kolundan yakaladı. Sağ eliyle, sessizce, uğursuz bir yavaşlıkla onun zırhının bütün parçalarını, kılıcı, kamaları, miğferi, zırhı, kol zırhlarını teker teker çıkardı. Ceviz ayıklayan bir maymun gibiydi tıpkı. Quasimodo öğrencinin demir kabuğunu parça parça ayaklarının dibine atıyordu.

Jehan bu korkunç ellerin arasında kendini silahsız, soyulmuş, zayıf ve çıplak görünce bu sağır la konuşmaya çalışmadı; onun yüzüne karşı arsız arsız gülmeye ve on altı yaşındaki bir çocuğun korkusuz tasasıyla o dönemde pek tutulan bir türküyü söylemeye başladı:

Cambrai kenti,
Pek süslü giyinmiş,
Marafin soydu onu...

Öğrenci türküsünü tamamlayamadı. Quasimodo'nun galerinin parmaklıklı küpeştesinde ayakta durduğunu gördüler, öğrenciyi bir eliyle ayaklarından tutmuş, boşlukta savura savura döndürüyordu. Sonra bir duvara çarpan bir kemik kutusunun sesi gibi bir ses duyuldu ve yolunun üçte birinde yapının bir çıkıntısında duran bir şeyin düştüğünü gördüler. İki büklüm olmuş, belkemiği kırılmış, kafatası patlamış, ölü bir vücuttu bu. Oraya asılıp kalmış.

Serseriler arasında bir dehşet çığlığı yükseldi. Clopin:

"Öç alalım!" diye bağırdı.

Kalabalık yanıt verdi.

"Yağma edelim! Saldırın! Saldırın!"

O zaman, içine her dilin, her diyeleğin, her ağzın karıştığı muazzam bir haykırış duyuldu. Zavallı öğrencinin ölümü bu kalabalığa öfkeli bir azgınlık vermişti. Bu kadar uzun bir zaman, bir kambur yüzünden, bir kilisenin önünde başarısızlığa uğratılmış olmanın öfkesi, utancı hepsini sarmıştı. İyice kabaran öfke merdivenler buldu, meşaleleri çoğalttı, birkaç dakika sonra da Quasimodo bu korkunç kalabalığın Notre-Dame'ın her yanından birden saldırıya geçtiğini gördü ve çılgına döndü. Merdivenleri olmayanlar düğümlü iplere, düğümlü ipleri olmayanlar da oymaların kabartmalarına tırmanıyorlar, birbirlerinin yırtık pırtık giysilerine asılıyorlardı. Bu korkunç suratların yükselişine karşı durmanın hiçbir yolu yoktu. Öfke bu yırtıcı, yabanıl yüzleri parlatıyordu; topraklara bulanmış alınlarından şakır şakır ter akıyordu; gözleri çakmak çakmak yanıyordu. Bütün bu yüz buruşturmalar, bütün bu çirkinlikler Quasimodo'yu dört bir yandan kuşatıyordu. Sanki bir başka kilise Notre-Dame'a saldırmak için canavarlarını, buldoklarını, diş gıcırdatan efsanevi hayvanlarını, iblislerini, en korkunç, en inanılmaz yontularını, kabartmalarını göndermişti. Cephenin taş canavarları üzerinde canlı bir canavar tabakası varmış gibiydi âdeta.

Bu arada, alan binlerce meşaleyle aydınlanmıştı. O zamana kadar karanlıklara gömülmüş olan bu düzensiz sahne birdenbire bol ışıkla parıl parıl aydınlanmıştı. Kilisenin avlusu parlıyor, gökyüzüne

ışıklar fırlatıyordu. Tepedeki sahanlıkta tutuşturulan odunlar hâla yanıyor, uzaktan uzağa bütün kenti aydınlatıyordu. İki çan kulesinin uzakta Paris damlarının üzerine yayılan muazzam karaltısı bu aydınlık içinde geniş bir gölge yırtmacı oluşturuyordu. Kent heyecana düşmüş gibiydi. Uzaktaki tehlike çanları yakınıp duruyordu. Serseriler avaz avaz bağırıyorlar, soluyorlar, küfür ediyorlar, tırmanıyorlardı. Quasimodo da bunca düşman karşısında güçsüz, Çingene kızı için korkuyordu; bulunduğu galeriye gitgide daha çok yaklaşan öfkeli korkunç yüzleri gördükçe Tanrı'dan bir mucize yaratmasını diliyor, umutsuzlukla kıvranıyordu.

Fransa Kralı B. Louis'nin Dualarını Okuduğu Sakin Yer

Quasimodo'nun, çan kulesinin tepesinden Paris'i araştırırken, serserileri ayırımsamadan önce, yalnız parlayan bir tek ışık gördüğünü, onun da Saint-Antoine Kapısı'ndan yana, yüksek, koyu renk bir yapının en üst katında bir pencerede ışıldadığını okuyucu belki de unutmamıştır. İşte o yapı Bastille'di, o ışık da XI. Louis'nin şamdanı.

Gerçekten de, kral XI. Louis iki günden beri Paris'te bulunuyordu. İki gün sonra da Montilz-les-Tours Kalesi'ne dönecekti. Paris'te, çevresinde yeteri kadar gizli tuzak, darağacı, İskoçyalı yaylı okçular bulamadığı için bu iyi yürekli saf kente ancak pek seyrek gelir ve pek kısa kalırdı.

O gün Bastille'de yatmaya gelmişti. Louvre Sarayı'nda, on iki kocaman hayvan ve on üç de büyük peygamberle süslü büyük ocağıyla, on ikiye on bir ayak boyutundaki koskocaman yatağıyla yaklaşık ona on metre karelik o büyük yatak odasından hiç mi hiç hoşlanmıyordu. Bütün bu büyüklükler içinde yitiyordu. Orta halli yaradılıştaki bu kral küçük bir odacıkla, sade yataklı Bastille'i yeğliyordu. Sonra da Bastille Louvre Sarayı'ndan daha güçlüydü.

Kral'ın ünlü devlet hapisanesinde kendisine ayırdığı bu odacık gene de epeyce genişti; bir burcun içinde bulunan küçük bir kulenin bütün en üst katını kaplıyordu. Tabanı parlak hasır kaplı, tavan kirişleri yaldızlı kalaydan zambak çiçekleriyle süslenmiş, duvarlarla kiriş aralarına beyaz kalaydan çiçekler serpiştirilmiş ve çeşitli renkler karıştırılarak elde edilen güzel bir açık yeşile boyanmış, üzerine beyaz kalaydan minicik güller serpilmiş değerli tahtalarla kaplı yuvarlak bir odaydı bu.

Odada bir tek pencere vardı. Pirinç tellerle ve demir çubuklarla kafeslenmiş, bir levhası tam yirmi iki mangıra mal olmuş, kral ile kraliçenin armalarıyla süslü renkli camlarla kapatılmış upuzun bir pencereydi bu.

Odanın bir tek girişi vardı. Basık kemerli, içten bir duvar halısıyla kaplı, dışarıdan da, yüz elli yıl önceki eski evlerde hâlâ pek bol görülen, garip şekilde işlenmiş ince doğramacılık ürünü o İrlanda tahtasından meydana getirilen revaklardan biriyle süslenmiş, modern bir kapıydı. Bu konuda Sauval üzülerek, "Buldukları yerleri biçimsizleştirip bozmalarına karşın yaşlılarımız bunları asla elden çıkarmak istemezler ve herkese karşın onları koruyup saklarlar," diyor.

Bu odada alışılmış ev eşyalarından hiçbiri yoktu; ne sıra vardı, ne peyke, ne sehpa, ne sandık biçimi alelade iskemle, ne de tanesi dört mangıra satılan, ayaklar ve ayak aralarıyla desteklenen o güzelim iskemleler. Orada ola ola, sadece açılır kapanır son derece görkemli, kollu bir sandalye vardı: Bunun tahtası kırmızı zemin üzerine güllerle boyanmıştı, oturacak yeri uzun ipek saçaklarla süslü, binlerce altın çiviyle çakılmış kızıl Kordoba derisindendi. Bu sandalyenin tek oluşu odada sadece bir kişinin oturma yetkisine sahip olduğunu gösteriyordu. Sandalyenin yanında ve pencerenin pek yakınında, üzerinde kuş şekilleri bulunan bir halıyla kaplı bir masa vardı. Bu masanın üzerinde mürekkep lekeleriyle dolu bir hokka, birkaç parşömen kâğıdı, birkaç yazı tüyü ile kalemle işlenmiş gümüşten bir su kupası duruyordu. Biraz daha uzakta, küçük bir ayak tandırı, kızıl kadife kaplı, altın çıkıntılarla süslü iki dua iskemlesi görülüyordu. En dipte de pulsuz, dantelsiz, sade saçaklı, sarılı-

narçiçeği kırmızılı Şam kumaşı kaplı basit bir karyola. XI. Louis'nin uykusunu ya da uykusuzluğunu sırtladığı için ün kazanan bu karyola bundan iki yüzyıl önce bir hükümet üyesinin evinde hâlâ görülebiliyordu; Cyrus'te Arricidie ya da Canlı Ahlâk adı altında ünlü olan yaşlı Bn. Pilou da bu karyolayı işte orada görmüştü.

"Fransa kralı B. Louis'nin dualarını okuduğu sakın köşe" adı verilen oda işte böyle bir yerdi.

Okuyucuyu oradan içeri soktuğumuzda bu sakın köşe epeyce karanlıktı. Ateş söndür çanı bir saat önce çalmıştı. Gece olmuştu. Odada çeşitli biçimde toplanmış olan beş kişiyi aydınlatmak için masanın üzerine bırakılan titrek bir mumdan başka bir şey yoktu.

Işığın aydınlattığı ilk kimse, gümüş simlerle çizgili lâl rengi kısa bir pantolon ve setre, en üzerine de kalın şeritlerle süslü, siyalı nakışlı altın sansı çuhadan geniş kollu bir üstlülle, pek şahane giysili bir soylu kişiydi. Üzerinde ışığın bin bir meneviş çizerek oynadığı bu görkemli giysinin her kıvrımı alevle parlatılmışa benziyordu. Bunu giyen adamın göğsünde canlı renklerle arması işlenmişti: Sivri bir şeritle yürür halde gösterilen bir alageyik. Arma sağında bir zeytin dalına, solunda da bir geyik boynuzuna yaslanıyordu. Bu adam beline, bir savaş tulgası biçiminde işlenmiş, üzerinde kontluk tacı bulunan, gümüş kabzalı pek değerli bir hançer takmıştı. Adamın kötü bir havası, kibirli bir yüzü vardı, başı hep yukarıdaydı. İlk bakışta yüzünden küstahlık, ikinci bakışta hilekârlık okunuyordu.

Baş açık, elinde uzun bir yafta, kollu sandalyenin arkasında ayakta duruyordu. Bu sandalyede bedeni sevimsiz, çirkin bir biçimde iki büklüm olmuş dizleri birbirinin üzerine binmiş, dirseği masaya dayalı, son derece kötü giyimli birisi oturuyordu. Gerçekten de, görkemli Kordoba derisi sandalyenin üzerinde, dizleri birbirine bitişik, ayakları birbirinden uzak, çarpık bacaklı, siyah bir yün örgüsü giymiş sıska iki but, tüyden çok derisi görünen kürkle süslü kaba yünlüden bir pelerine sarınmış bir gövdeyi gözünüzün önüne getirin hele; en sonunda da, hepsine tüy diken, üzerinde kurşundan şekiller bulunan yuvarlak bir şeritle çevrelenmiş en berbat türde siyah çuhadan, yağlı eski bir şapka. İşte, ancak bir tek tel saçı dışarıda bırakan pis bir başlıkla oturan adamdan görünenlerin hepsi buydu. Başını öylesine göğsünün üzerine eğik tutuyordu ki, gölgeler içinde kalan yüzünün, üzerine ışık düşen ve uzunca olması gereken burnundan başka hiçbir yanı görünmüyordu. Buruşuk elinin sıskalığından bu yaşlı adamın kimliği tahmin ediliyordu. XI. Louis idi.

Onların arkasında, biraz geride, Flaman modasınca giyinmiş iki adam alçak sesle konuşuyordu; pek fazla karanlıkta kalmadıkları için, Gringoire'ın dinsel temsilinde bulunan bir kimse bunların Flaman elçilerinin en önemlilerinden ikisi, Gand'lı bilgin yürütme gücü başkanı Guillaume Rym ile, pek tanınmış ünlü çorapçı Jacques Coppenole olduğunu hemen anlardı. Anımsanacağı gibi, bu iki adam XI. Louis'nin gizli siyasetine karışmışlardı.

En sonra da, ta dipte, kapının yanında, bodur gövdeli, asker kıyafetli, pelerini armalı, patlak gözlerle delinmiş, koskocaman bir ağızla yarılmış, kulakları pırasa gibi dümdüz saçlardan oluşan geniş iki yarisakal altında gizlenmiş, alınsız dört köşe yüzü hem köpeğe, hem de tilkiye benzeyen güçlü kuvvetli bir adam, yontu gibi hiç kımıldamadan, karanlıkta duruyordu.

Kral'dan başka hepsi baş açıktı.

Kral'ın yanındaki soylu kişi bir çeşit upuzun bir bildiriye okuyordu, kral hazretleri de bunu

dikkatle dinler görünüyordu. İki Flaman aralarında fisıldaşıyorlardı.

Coppenole, "Kahretsin, e mi!" diye homurdanıyordu. "Dikilip durmaktan ayaklarıma kara sular indi! Burada hiç sandalye yok mu acaba?"

Rym kaygılı bir gülümsemeye, "hayır" der gibi başını salladı.

Böyle sesini alçaltmak zorunda kaldığına pek cam sıkılan Coppenole:

"Kahretsin!" diye üsteledi, "Dükkânımda yaptığım gibi, çorapçı usulü, şuraya bağdaş kurup oturmaya öyle bir can atıyorum ki!" dedi.

"Aman, Jacques Efendi, sakın öyle bir şey yapmaya kalkışmayın!"

"Ööff! Guillaume Efendi! İnsan burada sadece ayak üstü mü durur, kuzum?"

Rym de, "Ya da diz üstü," dedi.

Tam o anda Kral'ın sesi yükseldi. Berikiler hemen sustular.

"Uşaklarımızın giysileri elli mangır, tahtımızın yazmanlarının pelerinleri on iki lira! Oh! Ne âlâ, doğrusu diyecek yok! Fıçılar dolusu altını dökün bakalım! Çıldırıldınız mı siz, Olivier?"

Bunları söylerken, yaşlı adam başını kaldırdı. Boynunda Saint-Michel nişanının altın halkaları parlıyordu. Mum da onun zayıf ve somurtuk yüzünü yandan iyice aydınlatıyordu. Berikin elinden kâğıdı çekip aldı. Çukura batmış gözlerini yazıların üzerinde gezdirerek:

"Bizi mahvediyorsunuz!" diye bağırdı. "Nedir bütün bunlar? Bu kadar görkemli bir maiyete ne gereksinmemiz var? Her biri ayda on liradan iki hükümdar papazı, yüz mangıra da bir iç kilise çömezi! Yılda doksan liraya bir oda uşağı! Beheri yılda yüz yirmi liradan dört aşçı yamağı! Her biri ayda on liradan bir kebabçıbaşı, bir çorbacıbaşı, bir salçacıbaşı, bir aşçıbaşı, bir kilerci, iki kilerci yamağı! Sekiz liraya iki mutfak yamağı! Ayda yirmi dört liraya bir seyisle iki de seyis yamağı! Bir postacı, bir pastacı, bir fırıncı, iki arabacı, her biri yılda altmış liradan! Bir de nalbant, yüz yirmi lira da ona! Bir de haznedar, bin iki yüz lira da ona, tahsildara da beş yüz! Ne bileyim ben? Daha neler! Çılgınlık bu! Hizmetkârlarımızın aylıkları Fransa'yı yağma ediyor! Louvre'un bütün para keseleri böyle bir harcama ateşinde eriyip gider! Böyle sürerse, sofrta tabaklarımızı satarız! Gelecek yıl da, Tanrı ve Hz. Meryem Anamız (sözün burasında şapkasını kaldırdı) ömür verirse, ıhlamurlarımızı kalay taslarda içeriz!"

Bunları söylerken, yaşlı kral, masanın üzerinde parlayan gümüş su kupasına bir göz attı. Öksürdü ve:

"Olivier Efendi," diye sözlerini sürdürdü, "Kral ve imparator gibi, büyük topraklar üzerinde saltanat süren prensler kendi evlerinde ihtişam yaratılmasına engel olmalıdırlar; taşrada dolaşan o ateş işte bundan doğar. Demek ki, Olivier Efendi, bunu iyice aklına yerleştir. Harcamalarımız her yıl artıyor. Bu da benim hiç hoşuma gitmiyor. Nasıl olur, canım? '79'a kadar otuz altı bin lirayı aşmamıştı. 80'de kırk üç bin altı yüz on dokuz liraya ulaştı, sayı iyice aklımda kalmıştır, '81'de altmış

altı bin altı yüz seksen lira; bu yıl da seksen bin liraya ulaşmazsa adam değilim! Dört yılda iki kat! Korkunç!"

Suluk soluğa durdu, sonra öfkeyle yeniden girişti:

"Çevremde benim zayıflığımdan semiren kimseler görüyorum sadece! Bütün gözeneklerimden para emiyorsunuz!"

Hepsi susuyordu. Geçmesini bekledikleri öfkelerden biriydi bu.

"Tahtın büyük görev ve yükümlülükleri adım verdikleri şeyi yeniden düzeltmemiz için Fransa Beyliği'nin şu Latince dilekçesi gibi bu! Gerçekten de yükümlülük! Beni ezen yükümlülük! Ah! Efendiler! "*Dapifero nullo, buticulario nullo.*"^[172] saltanat sürdüğümüz için, bizim kral olmadığımızı söylüyorsunuz! Biz size gösteririz Tanrı'nın izniyle kral mıyız, değil miyiz!"

Sözün burasında, kudretinin üstünlüğü bilinciyle gülümsedi, öfkesi yumuşadı ve Flamanlara doğru döndü.

"Görüyor musunuz, Guillaume Efendi? Ekmekçi başı, şarapçı başı, başmabeyinci, başkomutan en önemsiz uşağın bile yerini tutamıyor. Coppenole Efendi, şunu iyice aklınıza yerleştirin: Hiçbiri hiçbir işe yaramıyor. Onların böyle Kral'ın çevresinde hiçbir işe yaramadan durduklarım gördükçe, Philippe Brille'in yepyeni bir hale getirerek onardığı saatin, saraydaki büyük saatin çevresindeki dört havariyi düşünüyorum. Bunlar pırıl pırıl yıldızlıdırlar; ama saati bildirmezler; yelkovan onlarsız da pekâlâ işini görebilir."

İhtiyar kral bir süre sessiz ve düşünceli durdu. Sonra yaşlı başını sallayarak:

"Ah! Ah!" diye ekledi. "Meryem Anamızın başı için, ben Philippe Brille değilim, büyük soyluları altın yaldıza bulayamam. Kral Edouard ile aynı fikirdeyim: Halkı kurtarın ve soylu kişileri öldürün. Devam et, Olivier."

"...Paris şehremaneti adliyesinde mühürdar Adam Tenon'a, öncekilerin eskiliğinden ve kullanılmaz hale gelmiş olmasından, yeniden yaptırılan adı geçen mühürlerin kazılması ücreti olarak, on iki Paris lirası.

"Guillaume Frere'e, bu yılın Ocak, Şubat ve Mart aylarında, Tournelles Konağı'nın iki güvercinliğindeki güvercinleri besleyip doyurma emeğine ve harcamalarına karşılık dört Paris lirası ve dört metelik; kuşların doyurulması için de yedi ölçek darı kullanıldı.

"Bir suçlunun günahlarını çıkarması için bir Cordelier rahibine dört Paris meteliği."

Kral hiç sesini çıkarmadan dinliyordu. Arada sırada öksürüyordu. O zaman gümüş kupayı dudaklarına götürüyor ve yüzünü buruşturarak bir yudum içiyordu.

"Bu yıl mahkemenin buyruğuyla Paris yol kavşaklarında boruyla elli altı ilan verildi. Görülmesi gereken hesap."

"Paris'te olduğu kadar başka yerlerde de, gizlendiği bildirilen ve hiçbirini bulunamayan paralar için birtakım yerlerde yapılan kazılar ve araştırmalar için kırk beş Paris lirası."

Kral, "Bir meteliği topraktan çıkarmak için bir mangırı toprağa gömmek!" dedi.

"...Tournelles Konağı'nda, demir kafesin bulunduğu yere beyaz cam levha yerleştirilmesi için on üç metelik. Kral buyruğuyla, canavarlar gününde adı geçen senyörün armalarını taşıyan, bütün çevresi gül başlıklarla süslü dört arma levhası yapılıp teslim edilmesi için, altı lira. Kral'ın eski ceketine yeni iki kol takmak için yirmi metelik. Kral'ın çizmelerini yağlamak için bir kutu yağ, on beş dinar. Kral'ın kara domuz yavrularını yerleştirmek için yeniden yapılan bir ahır, otuz Paris lirası. Saint-Paul'deki aslanları kapatmak için yapılan birçok bölme, döşeme ve kapak, yirmi iki lira.

XI. Louis, "İşte bir hayli pahalıya mal olan hayvanlar," dedi. "Ama, ne olursa olsun, güzel bir kral ihtişamı. Sevimliliği için sevdiğim büyük bir kızıl aslan var. Guillaume Efendi, onu gördünüz mü? Prenslerin bu görkemli hayvanlardan edinmeleri gerekir. Kral olan bizler için köpeklerimiz aslan, kedilerimiz de kaplan olmalı. Ululuk tahtlara yaraşır. Jüpiter'in dinsizleri zamanında, halk tapınaklara yüz sığırla yüz koyun bağışladığı vakit imparatorlar yüz aslanla yüz kartal ihsan ederlerdi. Pek yırtıcı, pek yabanıl, pek de güzel bir davranıştı bu. Fransa kralları tahtlarının çevresinde hep bu aslan kükremelerini duydular. Yalnız, şu hakkımı da teslim edeceklerdir ki ben bu işlerde onlardan çok daha az para harcıyorum, aslan, ayı, fil ve pars bakımından daha alçakgönüllüyüm. Hadi bakalım, Olivier Efendi, devam edin. Flaman dostlarımıza bunu söylemek istiyorduk."

Guillaume Rym yerlere kadar eğildi; Coppenole ise, asık suratıyla, Kral hazretlerinin sözünü ettiği o aylardan birine benziyordu. Kral buna dikkat etmedi. Dudaklarını gene gümüş kupaya daldırmıştı. "Ööff! Tüh! Berbat ıhlamur!" diye ağzındaki tükürüyordu. Bildiriyi okuyan kişi sürdürdü:

"Ne yapılacağına karar verilmesi beklenirken, mezbahanın bir hücrelerinde altı aydan beri kilitli bulunan ahlâksız bir piyadenin beslenmesi için altı lira dört metelik."

Kral okuyan adamın sözünü kesti:

"O da nedir öyle? Asılması gerekeni beslemek mi! Kahretsin! Bu yiyecekler için artık bir tek metelik bile vermem! Bu konuda B. d'Estouteville ile anlaşın, Olivier, bu akşamdan tezi yok o çapkının darağacıyla evlenme hazırlıklarına başlayın. Devam edin."

Olivier baş parmağıyla ahlâksız piyade maddesine bir işaret yaptı ve geçti.

"Paris adliyesinde soylu kişilerin başcelladı Henriette Cousin'e, saygıdeğer Paris başyargıcının buyruğuyla, uygunsuz davranışları yüzünden adalet tarafından mahkûm edilen kimseleri idam etmek üzere boyunlarını vurmaya yarayan geniş ağzlı büyük bir kılıç, buna gerekli olan kın ve daha başka şeyleri almak için adı geçen saygıdeğer yargıcın belirterek buyurdıkları harcamaların tutarı olarak altmış Paris meteliği; sayın Louis de Luxembourg'u idam ederken çatlayan ve körleşen eski kılıcı hiç belli olmayacak şekilde düzelttirip onartmak için de..."

Kral gene onun sözünü kesti:

"Yeter! O tutarın verilmesini seve seve emrediyorum. İşte paraya hiç acımadan yaptığım harcamalar bunlar. Bu paraya hiç pişman olmadım. Devam edin."

"Büyük bir kafes-hücreyi yenilemek için..." Kral iki eliyle sandalyenin kollarını tutarak, "Ya!" dedi. "Bu Bastille'e bir şey için geldiğimi çok iyi biliyordum. Durun, Olivier Efendi. Bu kafes-hücreyi kendim görmek istiyorum. Ben onu incelerken siz de bana ederini okursunuz. Flaman Efendiler, gelin şunu siz de görün. Pek ilginç bir şeydir."

Kral ayağa kalktı, konuştuğu adamın koluna yaslandı, kapının önünde duran o dilsiz kılıklıya önden gitmesini, iki Flaman'a da peşinden gelmelerini işaret etti ve odadan çıktı.

Kral'ın tek başına yaşadığı odanın kapısında, Kral ile yanındakilere, demirlerle ağırlaşmış silahşorlarıyla, ellerinde şamdan tutan dal gibi narin saraylı genç soylular katıldı. Topluluk bir süre, duvarların derinliklerine kadar merdivenler ve koridorlar açılmış karanlık burcun içinde ilerledi. Bastille'in komutanı başta yürüyor, hasta, beli bükülmüş, yürürken öksüren yaşlı Kral'ın önünde kapıları açtırıyordu.

Her kapıda, yaşlı adamın yılların büktüğü başı dışında, bütün başlar eğilmek zorunda kalıyordu.

Kral dişetlerinin arasından, "Hımmm!" diyordu, çünkü ağzında bir tek dişi kalmamıştı, "artık mezarın kapısından geçmeye iyice yaklaştık: Basık kapıya, eğilmiş yolcu."

En sonunda, bir sürü kilitle karmakarışık olduğu için ancak bir çeyrek saatte açılabilen son bir kapıdan da geçtiler, yumurta biçimi yüksek ve geniş bir salona girdiler. Meşalelerin alevinde, bu odanın tam ortasında, duvar, demir ve tahtayla yapılmış küp biçimi kocaman, kunt bir kütle görülüyordu. Bunun içi oyuktu. Devlet tutuklularının konulduğu ve kralın küçük kızları adı verilen ünlü kafeslerden biriydi bu. Duvarlarında kalın demir çubuklarla öylesine sık delikle kafeslenmiş iki, üç küçük penceresi vardı ki, camı görünmüyordu. Kapısı, gömütlerde olduğu gibi, düz taştan büyük bir kapaktı. Ancak girmek için kullanılan kapılardan bu. Yalnız, buradaki ölü canlıydı.

Kral dikkatle inceleyerek küçük yapının çevresinde ağır ağır yürümeye başladı. O sırada da peşinden gelen Olivier Efendi elindeki raporu yüksek sesle okuyordu.

"Gövdesindeki ve çatı kirişlerindeki kollamaları iri hatıllardan yapılmış, iki taban arasında sekiz ayak genişliği, dokuz ayak derinliği ve yedi ayak yüksekliği olan, iri demir çivilerle işlenmiş, Saint-Antoine Kalesi'nin kulelerinden birinde olduğu için bir tek odadan ibaret bulunan büyük hücrenin içine oturtulan büyük tahta kafesin yenilenmesi için –Kralımız efendimizin emriyle, daha önce eski, kullanılmaz hale gelen kırık dökük kafeste bulunan bir tutuklu buraya konuldu ve hapsedildi– doksan altı yatay hatılla elli iki dikey hatıl, üç 'toise' (yaklaşık altı metre) uzunluğunda on tane kollama kullanılmış, sözü edilen tahtayı Bastille'in avlusunda yirmi gün süresince yontmak, işlemek ve kesmek için on dokuz doğramacı çalıştırılmıştır..."

Kral yumruğuyla tahtaya vurarak:

"Çok güzel meşe tahtaları," dedi.

Beriki okumayı sürdürdü:

"...Bu kafesin yapımında, ortalama en fazla yüksekliği dokuz ve sekiz ayak olan iki yüz yirmi demir kazık kullanılmıştır. İşte bu demir kazıklara gerekli tekerlekler, kurşun süzgeçler ve köşebentlerle birlikte bütün demir bölümler üç bin yedi yüz otuz beş libre ağırlığındadır. Bundan başka, adı geçen kafesi bağlamak için hepsi birden iki yüz on sekiz libre ağırlığında sekiz tane iri halka, kancalar, çiviler, ayrıca kafesin yerleştirildiği odanın pencerelerine geçirilen demir kafesler, kapının demir çubukları ve başka şeylerin de..."

Kral, "Bir kafanın düşüncesizliğini sıkıca tutabilmek için işte böyle demir gerekir!" dedi.

"...Toplam üç yüz on yedi lira beş metelik yedi dinara mal oldu."

Kral, "Kahretsin!" diye bağırdı.

XI. Louis'nin pek sevdiği bu küfür üzerine, kafesin içinden sanki birisi uyanırmış gibi oldu, yerlerde gürültüyle sürüklenen zincir sesleri duyuldu ve gömütten gelirmiş gibi hafif bir ses yükseldi:

"Efendimiz! Acıyın bana! Efendimiz!"

Bunları söyleyen kişiyi görme olanağı yoktu.

XI. Louis, "Üç yüz on yedi lira beş metelik yedi dinar!" diye sürdürdü.

Kafesten çıkan içler acısı ses orada hepsini, hatta Olivier Efendi'yi bile iliklerine kadar dondurmuştu. Sadece Kral onu duymamış gibi davranıyordu. Haşmetmeabın buyruğu üzerine, Olivier Efendi yeniden okumaya koyuldu. Kral hazretleri de en küçük bir heyecan duymadan kafesi inceliyordu.

"...Bundan başka, pencerelere parmaklıkları takmak üzere delikler açan, ağırlığı nedeniyle döşeme bu kafesi taşıyamayacağı için, kafesin bulunduğu odanın döşemesini berkiten bir duvarcıya yirmi yedi lira dört Paris meteliği verilmiştir..."

Kafesteki ses yeniden sızlanmaya başladı:

"Acıyın bana, Efendimiz! Yemin ederim ki ihaneti yapan Angers Piskoposu'dur, ben değilim."

Kral, "Yaman bir duvarcıymış, doğrusu!" dedi. "Devam et, Olivier."

Ve Olivier devam etti:

"...Bir marangoza pencereler, yataklar, delinen ayakyolu ve daha başka işler için yirmi lira iki Paris meteliği..."

İçerideki ses de devam ediyordu:

"Ne yazık, Efendimiz! Beni dinlemeyecek misiniz? Size yemin ederim ki o şeyi Monsenyör de

Guyenne'e ben yazmadım, Sayın Kardinal Balue yazdı!"

Kral, "Marangoz pahalı olmuş," diye belirtti. "Hepsi bu kadar mı?"

"Hayır, Efendimiz. Sözü edilen odanın camları için bir camcıya kırk altı metelik sekiz Paris dinarı ödendi."

"Acıyın bana, Efendimiz! Bütün emlakimi, arazimi yargıçlarıma, sofrta takımlarımı B. de Torcy'ye, kitaplarımı üstat Pierre Doriolle'e, duvar halılarımı Roussillon valisine vermiş olmaları yetmez mi? Ben suçsuzum. İşte tam on dört yıldan beri bir demir kafesin içinde soğuktan titreyip duruyorum. Acıyın bana, Efendimiz! Bunun karşılığını cennette görürsünüz."

Kral, "Olivier Efendi, toplam nedir?" diye sordu. "Üç yüz altmış yedi lira, sekiz metelik, üç Paris dinarı."

Kral, "Ulu Tanrım!" diye bağırdı. "İşte haddini aşan bir kafes!"

Sonra da Olivier Efendi'nin elindeki defteri çekti aldı ve kendisi, sırasıyla kâğıdı ve kafesi inceleyerek, parmak hesabıyla saymaya başladı. Bu arada tutuklunun hıçkırdığı duyuluyordu. Karanlıkta bu pek yürek paralayıcı bir şeydi; yüzler sapsarı kesilerek birbirine bakıyordu.

"On dört yıl, Efendimiz! Tam on dört yıl oldu! 1469 yılının nisan ayından beri. Hz. İsa'nın Kutsal Anası'nın başı için beni dinleyin, Efendimiz! Bütün bu süre içinde siz güneşin sımsıcak ışığından yararlandınız. Sıksa, çelimsiz ben, bir daha gün ışığını göremeyecek miyim? Bağışlayın, Efendimiz! Merhametli olun. Bağışlayıcılık, öfkenin sürgünlerini koparan krallara yaraşır güzel bir erdemdir. Efendimiz hiçbir hakareti cezasız bırakmamış olmanın ölüm saatinde bir kral için büyük bir memnuluk olduğuna mı inanıyor? Zaten, Efendimiz, ben Majestelerine karşı hiçbir ihanette bulunmadım, onu B. d'Angers yaptı. Ayağımda pek ağır bir zincir, ucunda da gerektiğinden çok daha ağır kocaman bir gülle var. Ey! Efendimiz! Acıyın bana!"

Kral başını sallayarak:

"Olivier," dedi, "bakıyorum, on iki metelik değerindeki alçı ölçeğini bana yirmi metelikten hesap etmişler. Bu hesap pusulasını yeniden yazın."

Bunu derken Kral sırtım kafese döndü ve odadan dışarı çıkmaya koyuldu. Şamdanların, seslerin uzaklaşmasından zavallı tutuklu Kral'ın gittiğini anladı. Büyük bir umutsuzluk ve acıyla: "Efendimiz! Efendimiz!" diye bağırdı.

Kapı kapandı. Kafesteki tutuklu artık hiçbir şey göremez oldu; sadece kulaklarının dibinde türkü söyleyen kapıcının boğuk sesini duydu:

Jean Balue Efendi
Piskoposluklarını
Gözden yitirdi;
Bay de Verdun'ün de
Bir tane bile yok elinde;

Hepsi birden gitti.

Kral sessizce gene odasına çıkıyordu, tutuklunun son iniltileriyle dehşete düşen maiyeti de peşinden geliyordu. Majesteleri birdenbire Bastille Komutanı'na döndü:

"Şimdi aklıma geldi," dedi, "o kafeste birisi vardı, değil mi?" Bu soru karşısında şaşkına dönen Komutan:

"Elbette, Efendimiz!" dedi.

"Peki, kimdi o?"

"Sayın Verdun Piskoposu."

Kral bunu herkesten daha iyi biliyordu; ama bu garip bir alışkanlıktı.

İlk kez aklına geliyormuş gibi saf bir tavırla:

"Ya!" dedi. "Guillaume de Harancourt, Kardinal Balue'nün dostu. Babacan, iyi bir piskopostur!"

Birkaç dakika sonra tek başına yaşadığı odasının kapısı yeniden açıldı, sonra da okuyucunun bu bölümün başında gördüğü beş kişinin ardından yeniden kapandı. Beşi de gene oradaki eski yerlerine geçtiler, gene eski tutumlarını takındılar ve alçak sesle konuşmalarına yeniden başladılar.

Kral'ın yokluğunda, masanın üzerine resmi birkaç kâğıt bırakmışlardı, onların mühürlerini Kral kendisi açtı. Sonra çabucak art arda onları okumaya koyuldu, Kral'ın yanında nazır yerini tutar gibi görünen Olivier Efendi'ye eline bir yazı tüyü almasını işaret etti, resmi kâğıtlarda neler yazılı olduğundan ona hiç söz etmeden, verilecek yanıtları alçak sesle yazdırmaya başladı. Olivier de pek rahatsız bir biçimde masanın önüne diz çökerek, söylenenleri yazıyordu.

Guillaume Rym dikkatle çevresini inceliyordu.

Kral öyle alçak sesle konuşuyordu ki Flamanlar onun yazdırdıklarından, şuradan buradan tek başına, anlaşılmaz birkaç cümle kırıntısından başka bir şey duyamıyorlardı:

"...Şimdi verimli yerleri ticarete, verimsiz yerleri de yapım-evlerine ayrılın..." - "İngiliz soylularına bizim dört havan topu: Londra, Brabant, Bourg-en-Bresse, Saint-Omer gösterilsin..." - "Şimdilerde savaşın daha akla yakın bir şekilde yapılmasının nedeni topçu kuvvetidir..." - "Dostumuz B. Bressuire'e..." - "Vergi olmadan orduların bakımı sağlanamaz..." gibi.

Bir keresinde Kral sesini yükseltti:

"Kahretsin! Olur şey değil! Sicilya Kralı mektuplarını bir Fransa Kralı gibi sarı balmumuyla mühürlüyor. Buna izin vermekle belki hata ediyoruz. Soylu amcam-oğlu de Bourgogne rastgele herkese arma dağıtmazdı. Hanedanların yüceliği ayrıcalıklarının bütünlüğüyle sağlanır. Bunu şuraya yaz, Olivier Efendi."

Bir başka sefer de, "Oh! Oh!" dedi. "Ne kadar yüklü bir mektup! Kardeşimiz imparator bizden neler istiyor acaba?" Okumasını ünlemlerle keserek mektubu gözden geçirdi: "Elbette, ona ne şüphe! Almanlar öylesine büyük ve güçlüdürler ki, inanılır gibi değildir. Yalnız biz eski atasözünü unutuyoruz: En güzel kontluk Flandra'dır; en güzel dukalık Milano, en güzel krallık da Fransa. Öyle değil mi, Flaman Efendiler?"

Bu kez Coppenole de Guillaume Rym ile birlikte eğildi. Çorapçının yurtseverlik duygusu okşanmıştı.

Son bir resmi yazıyı görünce XI. Louis kaşlarını çattı.

"Bu da neyin nesi?" diye haykırdı. "Picardie'deki karargâhlarımıza karşı yakınmalar, sızlanmalar! Olivier, hemen Mareşal de Rouault'ya yazınız. Ordu düzeni gevşiyor... Emir süvari birliğinin jandarmaları, soylular, okçular, İsviçreli ücretli askerler halka sonsuz kötülük yapıyorlar... Savaşçıların, çiftçilerin evinde buldukları şeylerle yetinmeyerek onları, değnekle ya da kargıyla döve döve, kente gidip şarap, balık, baharat ve daha birçok aşırı şey almaya zorluyorlar. Kral hazretleri de bunların hepsini biliyor... Halkımızı zararlardan, hırsızlardan ve yağmacılardan korumak istiyoruz... Tanrı adına bu bizim irademizdir! Üstelik de hiçbir çalgıcının, bir erin ya da savaş uşaklarının prensler gibi kadifelerle, ipek kumaşlarla, altın halkalarla giyinmesini kesinlikle onaylamıyoruz... Bu boş ve yararsız şeyler Tanrı'nın gazabına uğrar... Biz ki soylu kişiyiz, arşını on altı metelik çuhadan giysiyle yetiniyoruz pekâlâ... Ne idüğü belirsiz hödük efendiler de pekâlâ oraya kadar inebilirler... Bildirin ve emredin... Dostumuz de Rouault Efendi'ye... İyi."

Bu mektubu yüksek sesle, kararlı bir tavırla ve kesik kesik söyleyerek yazdırdı. Tam bitirdiği anda, kapı açıldı ve ürkmüş bir halle haykırarak birisi içeri daldı:

"Efendimiz! Efendimiz! Paris'te bir halk ayaklanması var!" XI. Louis'nin ciddi yüzü kasıldı. Ama, heyecanındaki bu gözle görülen şey bir şimşek gibi geldi geçti. Kendini toparladı ve sakin bir öfkeyle çıkıştı:

"Jacques Efendi, pek birdenbire ve pek kaba bir biçimde giriyorsunuz!"

Jacques Efendi soluk soluğa:

"Efendimiz! Efendimiz! Bir ayaklanma var!" diye üsteledi.

Ayağa kalkan Kral sert bir tavırla onun kolunu yakaladı ve yalnız onun işitebileceği bir ses ve zor zaptedilen bir öfkeyle, Flamanlara da yan yan bakarak, adamın kulağına:

"Kes sesini ya da yavaş konuş!" dedi.

Yeni gelen anladı, pek alçak bir sesle ve pek ürkek bir şekilde, olup bitenleri anlatmaya koyuldu. Kral bunları sakin sakin dinliyordu, beri yanda da Guillaume Rym Coppenole'e işaret ediyor ve yeni gelenin yüzünü, Sayıştay Başkanı olduğunu belirten kürklü külahını: Caputia fourrata, kısa cüppesini: Eptogia curta, siyah kadife giysisini gösteriyordu.

Bu kimse Kral'a daha ancak birkaç açıklama yapmış, yapmamıştı ki XI. Louis kahkahalarla

gölerek haykırdı:

"Gerçekten de! Daha yüksek sesle konuşun, Coictier Efendi. Ne var böyle fısır fısır konuşacak? Tanrı bilir ki aziz dostlarımız Flamanlardan gizleyecek hiçbir şeyimiz yok."

"Ama, Efendimiz..."

"Daha yüksek sesle!"

"Coictier Efendi" şaşkınlıktan dili tutulmuş, öylece durup duruyordu.

Kral, "Demek ki, bizim sevgili Paris kentimizde –konuşsanıza, Efendi– bir halk heyecanlanması var, öyle mi?" diye üsteledi.

"Evet, Efendimiz."

"Dediğimize göre de bu Adliye Sarayı başyargıcına karşı, öyle mi?"

Efendi, kralın düşüncelerinde birdenbire oluşan bu ani ve anlaşılmaz değişikliktan hâlâ şaşkın:

"Öyle görünüyor," diye yanıtladı kekeleyerek.

XI. Louis, "Devriye kalabalığa nerede rastlamış?" diye sordu. "Grande-Truanderie'den Pont-aux-Changeurs'e doğru ilerlerken. Efendimizin buyruklarını yerine getirmek için buraya gelirken ben de rastladım. Birkaç tanesinin 'Kahrolsun Adliye başyargıcı!' diye bağırdığını işittim."

"Peki, başyargıca karşı olan hınçları nedenmiş?"

Jacques Efendi, "Ah! Efendimiz! Neden olacak! Başyargıç onların derebeyi de ondan!" dedi.

"Öyle mi!"

"Evet, Efendimiz. Bunlar Mucizeler Sarayı'nın serserileri. Zaten uzun zamandan beri bağımlı oldukları başyargıçtan yakınıp duruyorlardı. Onu ne adliyeci, ne de yollar genel müdürü olarak tanımak istiyorlar."

Kral boş yere gizlemeye çalıştığı bir hoşnutluk gülümsemesiyle:

"Yok canım!" dedi.

Jacques Efendi anlattı:

"Adliye'ye verdikleri bütün dilekçelerde sadece iki efendileri olduğunu ileri sürüyorlar: Biri Efendimiz, öbürü de sanırsam şeytanın ta kendisi olan tanrıları."

Kral, "Oh! Oh!" dedi.

Ellerini ovuşturuyor, yüzünü aydınlatan o iç gülüşle gülüyordu. Her ne kadar arada sırada kendini

toparlıyorsa da, sevincini gizleyemiyordu. Bundan kimse bir şey anlamıyordu. Hatta "Olivier Efendi" bile. Kral bir süre, düşünceli ve hoşnut bir tavırla sessiz durdu. Sonra birdenbire:

"Bunlar çok kalabalık mı?" diye sordu.

"Evet, elbette, Efendimiz."

"Ne kadar?"

"En azından altı bin."

Kral, "İyi!" demekten kendini alamadı. "Silahlanmışlar mı?"

"Oraklar, mızraklar, arkebüz tüfekleri, kazmalar. Çok şiddetli her türlü silah."

Bu sayıp dökmeden Kral hiç de kaygılanmış görünmedi. Jacques Efendi:

"Efendimiz acele olarak yardım yollamazlarsa, başyargıç mahvolur," diye eklemesi gerektiğini düşündü.

Kral yapay bir ciddiyetle, "Göndeririz," dedi. "İyi, iyi. Elbette ki yollayacağız. Başyargıç Efendi dostumuzdur. Altı bin mi! Bunlar pek gözüpek adamlar doğrusu. Cüret güzel şeydir; ama buna pek kızdım. Yalnız, bu gece çevremizde çok az insan var. Yarın bir çaresine bakarız elbette."

Jacques Efendi, "Aman Efendimiz! Hemen, hemen göndermelisiniz!" diye haykırdı. "Yarına kadar başyargıçlık yirmi kez yağma edilir, malikâneye saldırırlar, başyargıcı da asarlar! Tanrı adına, Efendimiz! Yarın sabahtan önce yollayın."

Kral adamın yüzüne baktı:

"Yarın sabah dedim size."

Karşı gelinmeyen o bakışlardan biriydi bu.

Bir süre sustuktan sonra XI. Louis yeniden sesini yükseltti:

"Jacques Efendi'ciğim, bunu siz bileceksiniz? Neydi o ..." Derken kendini topladı: "Başyargıcın derebeylik yargı bölgesi nereleridir?"

"Efendimiz, Adliye başyargıcı Calandre Sokağı'ndan Herberie Sokağı'na kadar, Saint-Michel Alanı'ndan, genel olarak Mureaux adı verilen Notre-Dame Kilisesi'nin..." Sözün burasında XI. Louis şapkasının kenarını hafifçe kaldırdı... "yanında bulunan binalara kadar. Bu konakların sayısı tam on üçtür. Bir de Mucizeler Sarayı, bir de Banlieu adı verilen Maladerie, bir de Maladerie'den başlayıp Saint-Jacques Kapısı'nda sona eren bütün yol. Başyargıç bu çeşitli yerlerin genel müdürüdür, mutlak egemeni, yetkili efendisidir."

Kral sağ eliyle sol kulağını kaşıyarak:

"Ya!" dedi. "Bu kentimin epeyce büyük bir parçası demektir! Ya! Yargıç efendi bütün bunların kralı idi demek?"

Bu kez artık sözünü düzeltmedi. Dalgın dalgın, sanki kendi kendine konuşuyormuş gibi, "Yavaş gelin, yargıç efendi!" dedi. "Paris'imizin hatırı sayılır bir parçasını dışlerinizin arasına kıstırmışsınız."

Birdenbire parladı: "Kahretsin! Nedir bu bizim kendi evimizde kendini yollar genel müdürü, mutlak egemen, derebey ilân eden bütün bu insanlar? Her vesileyle vergi alan, haraç kesen, her dörtyol ağzında, halkımızın arasında kendi adaletleri, kendi cellatları olan bu adamlar nedir böyle? Tıpkı sahip olduğu çeşme sayısı kadar tanrısı olduğunu sanan eski Yunanlılar, gördüğü yıldızlar sayısınca tanrısı olduğunu sanan Persler gibi, Fransız'ın da gördüğü darağacı kadar kralı var! Nedir bu böyle! Çok kötü bir şey bu; neden olduğu karışıklık da hiç hoşuma gitmiyor. Pek merak ediyorum, doğrusu: Paris'te kraldan başka yollar genel müdürü, adliyemizden başka bir adalet, bu imparatorlukta bizden başka imparator olması Tanrı'nın inayeti mi! Ruhumun selameti adına! Fransa'da, tıpkı ahrette bir tek Tanrı bulunduğu gibi, bir tek kral, bir tek derebey, bir tek yargıç, bir tek darağacının bulunacağı günün gelmesi kesinlikle gerekecek!"

"Tanrı" derken gene şapkasını kaldırdı; hâlâ dalgın, düşünceli, av köpeklerini sinirlendirip içeri saldırtan bir avcının hali ve sesiyle:

"Oh! Oh! Ne iyi!" dedi. "Ey benim yiğit halkım! Kahramanca! Şu yapay beyleri parçala! Ödevini yerine getir! Ha gayret! Ha gayret! Yol şunları, yağmala, ipe çek onları, vur, kır dök!.. Yaa! Kral olmak mı istiyorsunuz, sayın efendiler? Haydi! Halkım! Haydi!"

Sözün burasında birden zırp diye durdu, sanki yarı dağılan düşüncesini toplamak istermiş gibi dudağını ısırды, o içe işleyen keskin bakışını çevresinde bulunan beş kişinin her biri üzerinde gezdirdi. Ve birdenbire şapkasını iki eliyle kavradı ve ona bakarak:

"Ah! Eğer kafamın içindekileri bilseydin, seni yakardım!" dedi.

Sonra da, sinsice inine dönen tilkinin o dikkatli ve kaygılı gözleriyle yeniden çevresine bakarak:

"Her neyse, önemli değil!" dedi, "Başyargıç efendiye yardım edeceğiz. Ama, ne yazık ki şu sırada o kadar halka karşı elimizde çok az bir kuvvet var. Yarına kadar beklemek gerek. Cite'ye yeniden düzen verilecek ve her yakalanan da hemen asılacak."

Coictier Efendi, "Dediniz de aklıma geldi, Efendimiz!" dedi. "İlk heyecan içinde bunu unutuvermişim: Çetenin geride kalmış iki adamını devriye ele geçirdi. Efendimiz görmek isterlerse, buradalar."

Kral, "Görmek ister miyim! Ne demek!" diye haykırdı. "Ulu Tanrım! Böyle bir şeyi nasıl unutabilirsin! Sen, Olivier, koş çabuk! Git getir onları!"

Olivier Efendi çıktı ve az sonra Kral'ın emir eri okçularla çevrilmiş iki tutukluyla birlikte geri geldi. Adamlardan birincisinin alık, sarhoş ve şaşkın, kaba bir yüzü vardı. Sırtına hırtı pırtı giysiler

geçirmişti ve dizini bükerek, ayağını sürükleyerek yürüyordu. İkincisi, okuyucunun daha önceden tanıdığı solgun ve güleç yüzlü bir adamdı.

Kral hiçbir şey söylemeden bir süre onları inceledi, sonra birdenbire birincisine dönerek:

"Adın ne senin?" diye sordu.

"Gieffroy Pincebourde."

"Mesleğin?"

"Serseri."

"Şu lanet olasıca ayaklanmada ne iş görecektin?"

Serseri aptal aptal kollarını sallayarak Kral'a baktı. Bu, iyi gelişmemiş, zekânın hemen hemen mum söndürme külâhının altındaki ışık kadar rahat olduğu o başlardan biriydi.

"Bilmem," dedi. "Herkes gidiyordu, ben de gittim."

"Efendiniz Adliye başyargıcına küstahça saldırmaya ve malını mülkünü yağma etmeye gitmiyor muydunuz?"

"Birinden bir şey alınacağını biliyorum. Hepsi bu kadar."

Bir er Kral'a serserinin üzerinde yakalanan bir bağcı bıçağını gösterdi. Kral:

"Bu silahı tanıyor musun?" diye sordu.

"Evet, benim bıçağım. Ben bağcıyım."

XI. Louis öbür tutukluyu göstererek:

"Peki, bu adamın senin arkadaşın olduğunu kabul ediyor musun?" diye sordu.

"Hayır, onu hiç tanımıyorum."

Kral, "Yeter," dedi. Daha önce okuyucunun dikkatini çektiğimiz, kapının yanında sessiz, hiç kımıldamadan duran adama parmağıyla bir işaret yaptı. "Tristan Efendi, işte işinize yarayacak bir adam."

Tristan l'Hermite eğildi. Zavallı serseriye götüren iki okçu erine alçak sesle bir emir verdi.

Bu sırada Kral bakla gibi iri iri ter döken ikinci tutukluya yaklaşmıştı:

"Adın?"

"Pierre Gringoire, Efendimiz."

"Mesleğin?"

"Filozof, Efendimiz."

"Utanmaz alçak seni! Dostumuz Adliye başyargıcı efendiye saldırmaya nasıl cüret edebildin ve bu halk heyecanını nasıl açıklayabileceksin?"

"Efendimiz, ben onların arasında değildim."

"Hadi, hadi ahlâksız herif! O kötü topluluk içinde yakalamadılar mı devriyeler seni?"

"Hayır, Efendimiz, yanlışlık var. Bu bir talihsizlik oldu. Ben trajediler yazarım. Efendimize beni dinlemelerini rica ederim. Ben şairim. Geceleri sokaklarda dolaşmak benim mesleğimdeki kimselerin başlıca tasalarıdır. Bu akşam da oradan geçiyordum. Tam bir rastlantı oldu. Beni haksız yere yakaladılar. Bu halk fırtınasında ben masumum. Serserinin de beni tanımadığım Efendimiz gördüler. Yemin ederim ki, Efendimiz..."

Kral, ıhlamurundan bir yudum alarak:

"Kes sesini!" dedi. "Kafamızı şişirdin!"

Tristan l'Hermite ilerledi ve parmağıyla Gringoire'ı göstererek:

"Bunu da asabilir miyiz, Efendimiz?" diye sordu.

O ana kadar adamın ağzından çıkan ilk sözdü bu.

Kral umursamaz bir tavırla, "Adam sen de! Bence hiçbir sakıncası yok!" dedi.

Gringoire hemen atılarak:

"Bana göre pek çok sakınca var!" dedi

Bizim filozof o anda bir zeytinden daha da yeşildi. Kral'ın soğuk ve ilgisiz yüzünden kendisini ancak pek olağanüstü bir şeyin kurtarabileceğini anladı. Umutsuz, üzgün bir el-kol hareketiyle: "Efendimiz beni dinlemek tenezzülünde bulunacaklardır," diye haykırarak XI. Louis'nin ayaklarına kapandı. "Efendimiz! Benim gibi bu kadar önemsiz, değersiz bir şey üzerine yıldırımlarınızı fırlatmayın. Tanrı'nın yüce yıldırımını bir marula düşmez. Efendimiz, siz pek kudretli yüce bir hükümdarsınız, bir buz parçasının kıvılcım yaratamayacağı gibi, bir ayaklanmayı ateşlendirme yeteneğinden yoksun, daha da yoksun olan dürüst, namuslu bir adama acıyın! Pek lütüfkâr Efendimiz, yumuşak huyluluk, iyi yüreklilik aslanlara ve krallara özgü bir erdemdir. Ne yazık ki, şiddet ruhları ürkütmekten başka bir işe yaramaz; poyrazın şiddetli esintileri yolcuya pelerinini çıkarttıramaz da, ışıklarını yollayan güneş onu azar azar öylesine ısıtır ki adamı sadece bir gömlekle bırakır. Efendimiz, siz güneşsiniz. Size yemin ederim ki, benim yüce Kral'ım ve Efendim, ben serseri, hırsız, uygunsuz bir kişi değilim. Ayaklanma ve haydutluk Apollo [\[173\]](#) takımının yapacağı şey değildir. Ayaklanma gürültüleriyle patırtı çıkaran o halk kalabalıklarına gidip katılacak adam değilim ben. Efendimizin sadık bir kuluyum ben. Bir kocanın eşinin onuru ve namusu için gösterdiği kıskançlığı,

bir evladın babasının sevgisine karşı duyduğu titizliği iyi bir uyruk da kralının ünü ve görkemi için duymalıdır; onun hanedanına hizmet yolunda çabalarının artması uğruna kendini tüketmelidir. Onu kendinden geçip sürükleyecek bir tutku ancak çılgınlık olur. İşte, Efendimiz, benim devlet düsturlarını. Demek ki, benim şu dirsekleri aşınmış giysimden benim de isyancı ve yağmacı olduğuma hükmetmeyin. Beni bağışlarsanız, Efendimiz, giysimin diz kapaklarını gece gündüz sizin için Tanrı'ya dua etmekle aşındırırım! Yazık ki son derece zengin değilim, orası bir gerçek; hatta biraz yoksulum bile. Ama, böyle olduğum için kötü ahlâklı değilim. Bu benim kusurum değil. Herkes bilir ki, büyük servetler edebiyatla elde edilmez, özlü kitaplara en çok kendilerini verenler kışın her zaman ateş bulamazlar. Sadece avukatlık bütün kazançları topluyor, öbür bilim mesleklerine ancak sapla saman kalıyor. Filozofların, aydın kişilerin delik deşik pelerinlerinin üzerine kırk tane çok güzel atasözü vardır. Ah! Efendimiz! Bağışlama yüce bir ruhun içini aydınlatabilen tek ışıktır. Bağışlama meşaleyi bütün öbür erdemlerin önüne taşır. O olmasa, el yordamıyla Tanrı'yı arayan körlere benzer herkes. Bağışlamayla aynı şey olan merhamet hükümdarın en güçlü muhafızı olan kullarının sevgisini yaratır. Yüzleri hep güldüren siz Efendimize, yeryüzünde bir zavallı adamın daha bulunması ne zarar verir ki? Boş midesinin üzerinde tıntın öten boş cebiyle, felaketin karanlıkları içinde yuvarlanıp duran zavallı suçsuz bir düşünürden size bir kötülük gelir mi? Zaten, Efendimiz, ben okumuş, mürekkep yalamış bir insanım. Edebiyatı korumakla yüce krallar taçlarına bir inci eklemiş olurlar. Hercules kendisine verilen Şiir Perileri Başı ününü hiç de küçük görmezdi. Mathias Corvin, matematiğin övünç kaynağı, onuru olan Jean de Monroyal'i korurdu. Okumuşları, aydın kişileri idam etmek edebiyatı korumanın kötü bir şeklidir. Aristoteles'i astırsaydı Büyük İskender için ne silinmez bir leke olurdu! Bu, onun ününü yüzünde güzelleştiren küçük bir ben değil, çirkinleştiren berbat bir yara olurdu. Efendimiz! Flandra prensesiyle pek yüce Velihaht hazretleri için çok uygun bir düğün övgüsü yazdım. Bu bir ayaklanma fitili değildir ki. Majesteleri görüyorlar ki ben bir kötü yazar değilim; mükemmel bir eğitim gördüm; sonra yaradılıştan da büyük bir doğal uzdilliğe sahibim. Beni bağışlayın. Efendimiz! Böyle davranmakla da Meryem Ana' mızın hoş karşılayacağı bir şekilde hareket etmiş olursunuz; sonra da, size yemin ederim ki, asılmak düşüncesi beni pek ürkütüyor."

Son derece üzgün olan Gringoire böyle konuşurken bir yandan da Kral'ın terliklerini öpüyordu.

Guillaume Rym de alçak sesle Coppenole'e, "Yerlerde sürünmekle çok iyi ediyor," diyordu. "Krallar Girit Adası Jüpiter'i gibidirler, onların kulakları ayaklarındadır."

Çorapçı da Girit Adası'nın Jüpiter'i ile ilgilenmeden, gözlerini Gringoire'a dikmiş, ağır bir gülümsemeyle:

"Oh! Ne güzel, ne iç açıcı sözler bunlar!" diyordu. "Nazır Hugonet'nin benden merhamet dileyişini işitir gibi oluyorum."

Gringoire en sonunda soluk soluğa durduğu zaman titreyerek başım, poturunun dizindeki bir lekeyi tırnağıyla kazıyan Kral'a doğru kaldırdı. Majesteleri sonra da gümüş kupadaki ıhlamurdan içmeye başladı. Zaten ağızını açıp da tek sözcük söylemiyordu, bu sessizlik de Gringoire'a işkence gibi geliyordu. En sonunda Kral ona baktı ve:

"İşte korkunç bir geveze!" dedi. Ardından da Tristan l'Hermite'e doğru dönerek, "Adam sen de! Salıverin şunu!" dedi.

Gringoire, sevinçten dehşete kapılarak, kaidesinin üzerine yıkıldı.

Tristan, "Salıvermek mi!" diye homurdandı. "Majesteleri onu bir süre kafeste tutmamızı istemezler miydi acaba?"

XI. Louis, "Efendi!" dedi, "Biz üç yüz altmış yedi lira sekiz metelik üç dinarlık kafesleri bu kuşlar için mi yaptırдық sanıyorsun sen? Şu çulsuz heriifi." XI. Louis "Kahretsin," deyimiyle birlikte güteryüzlülüğünün temelini oluşturan bu sözü pek seviyordu, "...vurup tekmeleyerek dışarı atın gitsin!"

Gringoire, "Oh! İşte yüce bir kral!" diye haykırdı.

Ve bir karşı-emirden korkarak, Tristan'ın pek isteksizce açtığı kapıya doğru saldırdı.

Askerler onu sert yumruklarla iteleyerek, Gringoire ile birlikte odadan çıktılar. Gringoire da bunlara gerçek stoacı bir filozof olarak ses çıkarmadan katlandı.

Başyargıca karşı düzenlenen ayaklanma kendisine bildirildiğinden beri Kral'ın neşesi her şeyde kendini belli ediyordu. Bu alışılmamış bağışlama bunun hiç de yabana atılamayacak bir işaretiydi. Köşesine çekilen Tristan l'Hermite bir şey görüp de elde edemeyen bir buldoğun suratım takınmıştı.

Bu sırada Kral parmaklarıyla koltuğunun kolunda neşeyle Pont-Audemer marşını çalıyordu. Sinsi, içinden pazarlıklı bir hükümdardı; ama üzüntülerini sevinçlerinden daha iyi gizlemesini biliyordu. Her yeni gelen iyi haberde neşe gösterileri kimi zaman çok uzaklara varıyordu; sözgelimi, Korkusuz Charles'ın ölümünde Saint-Martin de Tours'a gümüş parmaklıklar adayacak kadar; tahta çıktığı zaman da babasının cenaze töreni emrini vermeyi unutacak kadar.

Jacques Coictier birdenbire, "Eee! Efendimiz! Beni çağırttığınız şiddetli hastalık nöbeti ne oldu?" diye haykırdı.

Kral da, "Ah!" dedi, "gerçekten de pek fazla acı çekiyorum, efendiciğim. Kulaklarım uğulduyor, kızgın parmaklar göğsümü tırmalıyor."

Coictier kralın elini tuttu ve yetenekli bir insan yüzüyle hükümdarın nabzının atışlarını saymaya başladı.

Rym alçak sesle, "Bakın, bakın, Coppenole," diyordu, "işte Kral, Coictier ile Tristan'ın tam arasında. Onun bütün saray erkanı bu. Kendisi için bir hekim, başkaları için bir cellat."

Kral'ın nabzını tutarken Coictier gitgide daha telaşlı bir hal alıyordu. XI. Louis ona oldukça kaygılı bakıyordu. Coictier'nin üzüntülü bir hal aldığı açıkça belli oluyordu. Zavallı adamcağızın Kral'ın hastalığından başka çiftliği yoktu ki. O da bunu elinden geldiği kadar işletiyordu.

En sonunda, "Ah! Ah!" diye mırıldandı, "Gerçekten de, bu çok önemli."

Kral kaygıyla, "Değil mi?" dedi.

Hekim, "*Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis*,"^[174] diye sürdürdü.

"Kahretsin!"

"Üç güne varmadan, bir adamı götürür bu."

Kral, "Ulu Tanrım!" diye haykırdı. "Hacı nedir bunun, efendi?"

"Ben de onu düşünüyorum ya, Efendimiz."

Coictier Efendi XI. Louis'ye dilini çıkarttırdı, başını salladı, yüzünü buruşturdu ve bütün bu yapmacıklar arasında, birdenbire:

"Elbette, Efendimiz," dedi, "münhal bir piskoposluk tahsildarlığı bulunduğunu, benim de bir yeğenim olduğunu size anlatmam gerek."

Kral, "Tahsildarlığı yeğenine verdim gitti, Jacques Efendi," dedi. "Yalnız, sen göğsümdeki şu ateşi çıkar!"

Hekim bununla yetinir mi hiç! "Efendimiz bu kadar merhametli olduklarına göre, şu benim Saint-Andre-des-Arcs Sokağı'ndaki evimin yapımında bana bir parça yardım etmeyi de esirgemezler elbette."

Kral, "Hööh!" dedi.

Doktor, "Bütün param tükendi," diyordu. "Ev damsız kalırsa, gerçekten de pek yazık olur. Son derece sade ve ortahalli olan eve değil; ama tahta kaplamaları süsleyen Jehan Fourbault'nun yağlıboya resimlerine yazık olur. Havada uçan bir Diana^[175] var; ama öylesine mükemmel, öylesine yumuşak, narin, öylesine masum tavırlı, başı yeni doğan bir ayla öyle güzel bezenmiş ve taçlanmış, teni öylesine beyaz ki, ona pek merakla bakanlar baştan çıkıyor âdeta. Bir de Ceres^[176] var. Bu da pek güzel bir tanrıçadır. Başında, tekesakalı ve daha başka çiçeklerle örülmüş güzel bir başak çelengiyle buğday demetlerinin üzerine oturmuş. Onun gözlerinden daha aşk dolu, bacaklarından daha yuvarlak, tavrından daha soylu, giysisinden daha iyi kuşanmış bir şey görmek olanaksızdır. Fırçanın yarattığı en masum, en kusursuz güzelliklerden biridir bu."

XI. Louis, "Cellat!" diye homurdandı. "Sözü nereye getirmek istiyorsun?"

"Efendimiz, bu resimlerin üzerine bir dam gerek, bu pek önemsiz bir şey olmakla birlikte, benim hiç param kalmadı."

"Senin dam için kaç para gerekiyor?"

"Yani şey... işlemeli, yaldızlı bakır bir dam, en fazla iki bin lira."

Kral, "Ah! Katil!" diye bağırdı. "Bir dişimi bile elmas değerine getirmeden çekmiyor!" diye bağırdı.

Coictier, "Dama kavuşabilecek miyim?" dedi.

"Evet! Canın cehenneme; ama beni iyileştir."

Jacques Coictier yerlere kadar eğilerek:

"Efendimiz," dedi, "hastalığı içeri yansıtan bir ilaç sizi kurtaracak. Belinize zeytinyağlı balmumu merhemiyile, kiltermeni, yumurta akı, yağ ve sirkeyle yapılmış bir yakı koyarız. Ihlamurunuza devam edersiniz. Biz Efendimize kefiliz."

Yanan bir mum sadece bir sineği çekmez ki. Olivier Efendi de, Kral'ın cömert davranışını görüp, zamanın elverişli olduğunu düşünerek yaklaştı.

"Efendimiz..." dedi.

XI. Louis, "Gene ne var?" diye sordu.

"Efendimiz, Simon Rodin Efendi'nin öldüğünden Majestelerinin haberi var mı?"

"Eee, ne olmuş?"

"Kendisi Danıştay'da kralın danışmanıydı."

"Eee, peki?"

"Efendimiz, onun yeri boşaldı."

Böyle konuşurken, Olivier Efendi'nin kendini beğenmiş yüzündeki küstah ifadenin yerini aşağılık, bayağı bir ifade almıştı. Bir saraylı yüzünün tek değişikliğidir bu.

Kral gözünü dikerek Olivier Efendi'ye pek sert sert baktı ve kuru bir sesle:

"Anlıyorum" dedi. Sonra da, "Olivier Efendi," diye sürdürdü, "Mareşal de Boucicaut derdi ki: 'Denizde kum, kralda ihsan'. Görüyorum ki, siz de B. de Boucicaut'nun düşüncesindesiniz. Şimdi sözlerime iyice kulak verin: Bizim belleğimiz kuvvetlidir, kolay kolay unutmayız. '68 yılında sizi şövalyelik öğreniminiz için dairemize seçtik; '69'da yüz lira maaşla (siz Paris lirası istiyordunuz) Pont de Saint-Cloud Şatosu muhafızlığına getirdik. Kasım '73'te Gergeole'e verilen buyruyla sizi, yaver Gilbert Aclé'in yerine, Vincennes Ormanı komutanlığına getirdik; '75'te, Jacques Le Maire'in yerine Rouvray-lez-Saint-Cloud Ormanı muhafız başkomutanı; '78'de yeşil balmumlu çifte mühürle mühürlenmiş beratla size ve eşinize, Saint-Germain Okulu yanındaki pazar yerinde, on Paris lirası bir gelir bıraktık; '79'da sizi, zavallı Jehan Daiz'in yerine Senart Ormanı muhafız başkomutanı atadık; ardından da Loches Şatosu komutanı; sonra Saint-Quentin valisi; sonra Pont de Meulan komutanı yaptık, siz de kendinize oranın kontu adını verdiniz. Bir yortu gününde sakal tıraşı yapan her berberden alınan metelik cezanın üçü sizin, geri kalanını da biz alıyoruz. Yüzünüze pek benzeyen Le Mauvais^[177] soyadınızı değiştirmenize razı olduk. '74 yılında, soylularımızın büyük hoşnutsuzluğuna karşın, size bir tavus kuşu göğsü oluşturan bin bir renkli armalar ihsan ettik. Kahretsin be! Daha doymadınız mı? Denizin kumu yeteri kadar parlak ve verimli değil mi? Bir alabalığın daha

eklenmesinin geminizi batırabileceğinden korkmuyor musunuz? Efendi, kibir sizi mahvedecek. Kibrin hemen arkasında hep felaket ve utanç vardır. Bunu düşünün ve susun."

Sertlikle söylenen bu sözler üzerine Olivier Efendi'nin öfkelenen yüzüne yeniden küstahlık geldi. Adeta yüksek sesle:

"İyi, bugün Kral'ın hasta olduğu belli. Hekime her şeyi veriyor," diye mırıldandı.

XI. Louis bu küstah çıkışa kızacak yerde oldukça yumuşak bir sesle:

"Bakın, sizi Prenses Marie'nin nezdine Gand elçisi atadığımı unutuyordum," diye sözlerini sürdürdü. Kral sonra da Flamanlara dönerek, "Evet, Beyler, bu adam elçilik etti," diye ekledi. Yeniden Olivier Efendi'ye dönerek, "İşte böyle, Olivier Efendi, darılmaca yok, biz çok eski dostuz. Vakit bir hayli geç oldu. İşimizi bitirdik. Hadi, beni tıraş edin bakayım."

Hiç kuşku yok ki okuyucularımız, Olivier Efendi'nin şu büyük üstat dram yapımcısı Yazgı'nın XI. Louis'nin uzun ve kanlı komedisine o kadar ince bir sanatla kattığı o korkunç Figaro^[178] olduğunu anlamak için buraya kadar beklememişlerdir. Bu garip kişiyi burada anlatmaya girişmeyeceğiz. Bu kral berberinin üç adı vardır. Sarayda ona Geyik Olivier, halk arasında Şeytan Olivier derler. Gerçek adı ise Olivier Le Mauvais idi.

Böylece, Olivier Le Mauvais Kral'a surat asarak, Jacques Coictier'ye ters ters bakarak kımıldamadan durdu. Ağzının içinde: "Evet, evet! Hekim!" diyordu.

XI. Louis garip bir babacanlıkla:

"Evet, ya! Hekim," dedi. "Hekimin senden daha çok itibarı var. Bu pek basit. O bütün bedenimizi elinde tutuyor, oysa sen sadece çenemizi tutuyorsun. Hadi, hadi, aldırma, benim zavallı berberim, her şey düzelir. Ben de bir eliyle sakalım tutma alışkanlığı olan Kral Chilperic gibi olsaydım ne derdin, senin görevin ne olurdu? Hadi bakalım, Efendi, işinin başına, beni tıraş et. Git de gereken şeyleri getir."

Olivier, Kral'ın alay etmeye kararlı olduğunu ve onu kızdırmanın bile olanaksızlığını görünce, buyrukları yerine getirmek üzere, homurdanarak dışarı çıktı.

Kral ayağa kalktı, pencereye yaklaştı ve birdenbire, olağanüstü bir heyecanla camı açıp ellerini çırparak:

"Aa, evet!" diye haykırdı. "İşte Cite'nin göğünde bir kızılık. Başyargıç yanıyor. Bundan başka bir şey olamaz. Ya! Benim babacan halkım! İşte en sonunda derebeylerinin yıkılmasında sen bana yardımcı oluyorsun!"

Sonra da, Flamanlara dönerek:

"Beyler, gelin bakın," dedi. "Kızıl alevler saçan bir yangın değil mi bu?"

Gand'lı iki hemşeri yaklaştı.

Guillaume Rym, "Büyük bir yangın," dedi.

Birdenbire gözleri parlayan Coppenole de:

"Ah!" diye ekledi, "Bu bana Hymercourt derebeyinin evinin yanışını anımsattı. Orada büyük bir ayaklanma olmalı."

"Öyle mi dersiniz, Coppenole Efendi?"

Bunu derken, XI. Louis'nin bakışı da hemen hemen çorapçınıniki kadar neşeliydi.

"Buna direnmek, karşı koymak çok zor olur, değil mi?"

"Vallahi, Efendimiz! Majesteleri orada pek çok savaşçı birliğini kırabilirler!"

Kral, "Ah! Ben mi! Bu başka," diye yanıt verdi. "Eğer ben isteseydim! ..."

Çorapçı cesaretle karşılık verdi:

"Eğer bu ayaklanma benim tahmin ettiğim gibiyse, siz istediğiniz kadar isteyin, Efendimiz!"

XI. Louis, "Efendi," dedi, "emrimdeki kuvvetlerden iki birlikle, bir de yılcık topu ateşiyle bir ayaktakımı kalabalığının hakkından gelinir."

Çorapçı, Guillaume Rym'in kendisine yaptığı işaretlere karşın, Kral'a kafa tutmaya kararlı görünüyordu:

"Efendimiz, İsviçreli de halk tabakasıydı. Sayın Bourgogne Dükü büyük bir soyluydu ve bu ayaktakımına zerre kadar kulak asmıyordu. Efendimiz, Grandson Savaşı'nda, sayın dük, "Topçular! Şu köylülerin üzerine ateş!" diye bağıırıyordu ve Saint-Georges adına yemin ediyordu. Ama, Başyargıç Scharnachtal balyozuyla ve adamlarıyla o güzel soylu dükün üzerine saldırdı; manda derili köylülerle karşılaşınca da, o parlak Bourgogne ordusu, bir taş çarpınca kırılan cam gibi, parçalandı. Orada serseriler pek çok şövalyeyi öldürdüler; Bourgogne'un en büyük senyörü olan B. de Château-Guyon'u küçük bir bataklık tarlada iri kır atıyla birlikte ölü buldular."

Kral, "Arkadaş," dedi, "siz bir savaştan söz ediyorsunuz. Burada söz konusu olan bir ayaklanma. Kaşlarımı çatmak istediğim anda hakkından gelirim."

Beriki ilgisizce karşılık verdi:

"Olabilir, Efendimiz. O halde, daha halkın saati gelmemiş demektir."

Guillaume Rym araya girmesi gerektiğini düşündü.

"Coppenole Efendi, güçlü bir kral ile konuşuyorsunuz."

Çorapçı büyük bir ciddiyetle, "Biliyorum," diye yanıt verdi.

Kral da, "Dostum Bay Rym, bırakın söylesin," dedi. "Bu açıksözlülük hoşuma gidiyor. Babam Yedinci Charles gerçeğin hasta olduğunu söylediler. Bense gerçeğin öldüğünü ve günahlarını çıkaracak rahip de bulamadığımı sanıyordum. Coppenole Efendi bana yanıldığımı gösteriyor."

Bunun üzerine, elini teklifsizce Coppenole'ün omuzuna koyarak:

"Jacques Efendi, diyordunuz ki? ..." dedi.

"Evet, Efendimiz, diyordum ki, belki siz haklısınız, halkın saati sizin ülkenizde daha gelmemiş olabilir."

XI. Louis ona keskin bir gözle baktı.

"O saat ne zaman gelir, Efendi?"

"Onun çaldığını duyarsınız."

"Acaba hangi saat kulesinde çalacak, söyler misiniz?" Coppenole dingin ve köylü soğukkanlılığıyla Kral'ı pencereye yaklaştırdı:

"Dinleyin, Efendimiz! Şurada bir burç, bir çan kulesi, toplar, askerler var. Kulenin çanları uğuldadığı, toplar gürlediği, kale burcu büyük gürültüyle yıkıldığı, kentliler ve askerler avaz avaz bağırışıp birbirlerini öldürdüğü zaman saat çalacaktır."

Louis'nin yüzü kaygılı ve dalgın bir hal aldı. Bir süre sessiz durdu. Sonra, yavaşça, bir atın boynunu okşar gibi eliyle burcun kalın duvarına vurdu.

"Yoo! Hayır!" dedi. "Sen öyle kolay kolay yıkılmazsın, değil mi, benim sevgili Bastille'ciğim?"

Sonra da haşin bir hareketle, cüretli Flaman'a doğru dönerek:

"Siz hiç ömrünüzde bir ayaklanma gördünüz mü, Jacques Efendi?" diye ekledi.

Çorapçı, "Görmedim, yaptım," dedi.

Kral, "Bir ayaklanma yapmak için nasıl davranıyorsunuz?" dedi.

Coppenole: "Ah! Hiç de zor bir şey değil. Yüzlerce şekli var bunun," diye yanıt verdi. "Önce kentten hoşnut olmamak gerek. Bu duruma da sık sık rastlanır. Sonra kentlilerin karakteri önemli. Gand kentinde yaşayanlar ayaklanmaya elverişlidirler. Onlar hep hükümdarın oğlunu severler, hükümdarı hiç sevmezler. İşte böyle! Bir sabah, diyelim, benim dükkâna gelirler. 'Coppenole Baba, durum şöyle şöyle. Flandra Prensesi bakanlarım kurtarmak istiyor, başyargıç haracı iki katına çıkarıyor," derler ya da daha başka şeyler söylerler. Canları ne isterse, çekinmeden söylerler. Ben de, işi gücü orada bırakırım, çorapçı dükkânımdan dışarı fırlar, sokağa atılırım ve: "Yağmaya!" diye bağırırım. Oralarda her zaman delik bir fiçı bulunur. Hemen üzerine çıkarım ve avaz avaz bağırarak içimden geleni, içimde dert olan her şeyi söylerim. Eh, insan kendi de halktan olunca, Efendimiz, hep içine dert olan bir şeyler vardır. O zaman herkes toplanır, bağırışır, kilisede tehlike çanları çalınır,

askerlerin silahları ellerinden alınır, halk silahlandırılır, pazar yerindeki kimseler de buna katılır, herkes ayaklanır! Derebeyliklerde derebeyler, kasabalarda kasabalılar, köylerde köylüler bulunduğu sürece bu hep böyle olacaktır, Efendimiz."

Kral, "Peki, kime karşı böyle ayaklanıyorsunuz? Yargıçlarınıza karşı mı? Efendilerinize karşı mı?" diye sordu.

"Kimi zaman yargıçlara karşı. Artık duruma göre. Kimi zaman da düke karşı."

XI. Louis dönüp yerine oturdu ve gülümseyerek:

"Eh! Burada şimdilik yargıçlarla uğraşıyorlar!" dedi.

Tam o sırada Geyik Olivier içeri girdi. Ardından da Kral'ın giysilerini taşıyan iki genç soylu geliyordu. Ne var ki, XI. Louis'nin asıl dikkatini çeken, Olivier Efendi'nin yanında bir de, son derece üzgün görünen Paris Belediye Başkanı ile devriye komutanının da bulunmasıydı. Kinci berber de pek üzgün görünüyordu; ama içten içe sevinçliydi. Söze ilk o başladı:

"Efendimiz, getirdiğim uğursuz haberden dolayı Majestelerinden özür dilerim."

Kral hışımla dönerken sandalyesinin ayaklarıyla döşemenin üzerindeki hasır yırttı.

"Ne demek o öyle?"

Geyik Olivier, şiddetli bir darbe indirmeye hazırlandığı için etekleri zil çalan bir adamın kötü yüzüyle:

"Efendimiz, ayaklanan halk Adliye Sarayı başyargıcının üzerine yürümüyor," diye yanıt verdi.

"Ya kimin üzerine yürüyor öyleyse?"

"Sizin, Efendimiz."

Yaşlı Kral bir delikanlı gibi, dimdik ayağa fırladı:

"Sözlerini açıkla, Olivier! Sözlerini açıkla! Kellene de iyi dikkat et, efendi, çünkü Saint-Lo haçı üzerine yemin ederim ki, eğer bize yalan söylüyorsan, Luxembourg derebeyinin boynunu kesen kılıç seninkini biçemeyecek kadar çentikli değil henüz!" Yemin korkunçtu. XI. Louis ömründe ancak iki kez Saint-Lo haçı üzerine yemin etmişti.

Olivier karşılık vermek üzere ağzını açtı:

"Efendimiz..."

Kral hışımla onun sözünü kesti:

"Diz çök! Tristan, bu adama göz kulak olun!"

Olivier diz çöktü ve korkusuzca konuştu:

"Efendimiz, bir büyücü kadım sizin mahkemeniz ölüme mahkûm etmiş. Kadın Notre-Dame Kilisesi'ne sığınmış. Halk zora başvurarak onu oradan almak istiyor. Söylediklerim doğru değilse, beni yalanlamak için, ayaklanmadan gelen sayın belediye başkanıyla sayın devriye komutanı işte buradalar. Halk Notre-Dame'ı kuşattı."

Sapsarı kesilen ve öfkeden tir tir titreyen Kral alçak sesle:

"Olur şey değil!" dedi. "Notre-Dame haa! Demek ki benim iyi yürekli koruyucumu kendi Notre-Dame Katedrali'nde kuşatıyorlar, öyle mi? Ayağa kalk, Olivier. Hakkın var. Simon Rodin'in görevini sana verdim. Saldırılan benim. Büyücü kadın kilisenin koruması altında, kilise benim korumam altında. Ben de başyargıcın söz konusu olduğunu sanıyordum! Bu bana karşı!"

Bunun üzerine, Kral öfkeden âdeta gençleşerek, iri adımlarla yürümeye başladı. Artık gülmüyordu, korkunçtu, gidip geliyordu. Tilki şimdi sırtlana dönüşmüştü. Konuşamamaktan tıkanır gibi oluyordu, dudakları kıpırdıyor, sıska yumrukları kasılıyordu. Birdenbire başını kaldırdı, içeri dönük gözleri ışık saçar gibi oldu, sesi de borazan gibi çınladı:

"Vur, Tristan! Aman verme, vur şu alçakları! Hadi, Tristan, dostum! Öldür! Öldür!"

Bu taşkınlık geçtikten sonra, geldi yerine oturdu ve zor tuttuğu şiddetli bir öfkeyle:

"Buraya gel, Tristan! Bizim yanımızda, bu Bastille'de, Gif Vi-kontu'nun mızraklı elli mangası var, hepsi üç yüz süvari eder, onları alırsınız. Emir subayımız B. de Châteaupers'in okçu birliği de var, onu da alırsınız. Siz jandarma komutanısınız, jandarma kıtanızda adamlarınız var, onları da alırsınız. Saint-Pol Konağı'nda, Veliht hazretlerinin yeni muhafızlarından kırk okçu bulursunuz, onları da alın; sonra da bütün bunlarla Notre-Dame'a koşarsınız. Ya! Paris'in işsiz güçsüz efendileri, işte böyle Fransa tahtına, Notre-Dame'ın kutsallığına, bu toplumun huzuruna saldırırsın, öyle mi? Hepsini öldür, Tristan! Hepsini öldür! Kaçabilen ancak Montfaucon^[179] için kaçmış olsun!"

Tristan eğildi.

"Başüstüne, Efendimiz!" dedi. Bir süre sustuktan sonra da, "Büyücü kadım ne yapayım?" diye ekledi.

Bu soru kralı düşündürdü.

"Ya!" dedi, "Büyücü kadın! B. d'Estouteville, halk onu ne yapmak istiyordu?"

Paris Belediye Başkanı, "Efendimiz, öyle sanıyorum ki," dedi, "mademki halk onu sığındığı Notre-Dame barınağından koparıp almaya geldi, demek ki bu cezasız kalma işi halkın içine sinmedi, onu rahatsız etti ve büyücü kadını asmak istiyor."

Kral derin derin düşünür gibi oldu, sonra Tristan l'Hermite'e dönerek:

"Pekâlâ, efendi, halkı kılıçtan geçir, büyücü kadını da ipe çek," dedi.

Rym alçak sesle Coppenole'e:

"İşte," dedi, "halkı istediği şey için cezalandırmak, sonra da onun istediğini yapmak."

Tristan, "Başüstüne, Efendimiz," dedi. "Büyücü kadın hâlâ Notre-Dame'ın içindeyse, barınak hakkına karşın onu oradan almalı mı?"

Kral kulağını kaşıyarak:

"Kahretsin, barınak ya!" dedi. "Oysa bu kadının asılması gerek."

Sözün burasında, Kral sanki birden aklına bir şey gelmiş gibi, diz çökerek hemen iskemlesinin önüne saldırdı, şapkasını çıkardı, oturacak yere koydu ve şapkasının üzerindeki kurşun muskalardan birine dindar bir saygıyla bakarak ellerini kavuşturdu:

"Ah! Notre-Dame de Paris," dedi, "benim lütfkâr koruyucum, bağışlayın beni. Bunu bir bu sefer yapacağım. Bu suçlu kadının cezalandırılması gerek. Size yemin ederim ki, Kutsal Meryem Anamız, benim iyi yürekli koruyucum, bu sizin sevimli korumanıza hiç de layık olmayan bir büyücü. Biliyorsunuz ki, çok dindar bir hayli hükümdar, Tanrı'nın zaferi, hükümetin gereği uğruna kiliselerin dokunulmazlığını çiğnedi. İngiltere Piskoposu Ermiş Hugues, Kral Edouard'a bir büyücünün kendi kilisesinde yakalanmasına izin verdi. Benim Efendim, Fransa Kralı Ermiş Louis (IX. Louis) aynı konuda Ermiş Paul'ün Kilisesi'nin dokunulmazlığını bozdu; Kudüs Kralı'nın oğlu Alphonse da Saint-Sepulcre (Kutsal Mezar) Kilisesi'ne saldırdı. Onun için, bu seferlik beni bağışlayın, n'olursunuz, Notre-Dame de Paris! Bir daha asla böyle bir şey yapmam; size de geçen yıl Notre-Dame d'Ecouys'a verdiğimin eşi, güzel bir gümüş yontu armağan ederim. Tanrı kabul etsin, amin."

İstavroz çıkardı, ayağa kalktı, şapkasını giydi ve Tristan'a dönerek:

"Çabuk olun, efendi," dedi. "B. de Châteaupers'i yanınıza alın. Tehlike çanlarını çaldırırız. Halkı ezersiniz. Büyücü kadını da yakalarsınız. Karar verildi. İdam kovuşturmasını da sizin yapmanızı istiyorum. O konuda bana hesap vereceksiniz. Hadi bakalım, Olivier, bu gece yatmayacağım artık. Beni tıraş et."

Tristan l'Hermite eğildi ve dışarı çıktı. Bunun üzerine Kral bir el işaretiyle Rym ile Coppenole'e izin verirken:

"Tanrı sizi korusun, benim iyi dostlarım Flaman efendiler," dedi. "Gidip biraz dinlenin siz de. Gece ilerliyor, akşamdan çok sabaha yakınız."

Berikiler birlikte çekildiler. Bastille komutanının önderliğinde dairelerine giderken Coppenole Guillaume Rym'e:

"Hımın!" diyordu, "Öksüren bu Kral'dan bıktım artık! Burgonya Kralı Sarhoş Charles'ı gördüm ben, hasta XI. Louis'den daha iyi yürekliydi."

Guillaume Rym de, "Jacques Efendi," diye yanıt verdi, "kralların ıhlamurları şaraplarından daha acımasızdır da ondan."

VI

Boşuna Yanan Küçük Alev

Gringoire, Bastille'den çıkar çıkmaz, ipini koparan bir at hızıyla Saint-Antoine Sokağı'ndan aşağı indi. Baudoyer Kapısı'na gelince, dosdoğru, alanın ortasında dikili duran taştan yapılmış haça yürüdü; sanki haçın basamaklarında oturan kara giysili, kara külahlı adamın yüzünü karanlıklar içinde görebilirmiş gibi:

"Siz misiniz, üstat?" dedi.

Karalar giyinmiş adam ayağa kalktı:

"Ölüm ve tutku! Beni kızdırıyorsun, Gringoire, tepemin tasım attırıyorsun. Saint-Gervais Kulesi'ndeki adam sabahın saat bir buçuğunu ilan etti."

Gringoire, "Ah! Suç bende değil, devriyede, Kral'da," yanıtını verdi. "Büyük bir tehlikeden kıl payı kurtuldum! Hep asılmak tehlikesiyle karşılaşıyorum. Bu da benim yazgım."

Beriki de, "Sen hiçbir şeyi tam yapamazsın," dedi. "Neyse, hadi çabuk gidelim. Parolayı öğrendin mi?"

"Üstadım, düşünün ki, Kral'ı gördüm ben! Oradan geliyorum. Bacağında yünlü kumaştan bir potur var. Tam bir serüven bu."

"Ah! Laf dolabı! Senin serüvenin benim umurumda mı? Serserilerin parolasını öğrendin mi?"

"Öğrendim, gönlünüz rahat etsin. 'Boşuna yanan küçük alev'. İşte parola bu."

"İyi. Yoksa dünyada kiliseye kadar gidemezdik. Serseriler bütün yolları tuttular. Bereket versin ki direnmeyle karşılaştılar galiba. Belki gene de vaktinde yetişebiliriz."

"Evet üstat. İyi hoş da, Notre-Dame'dan içeri nasıl gireceğiz?"

"Kulelerin anahtarı bende."

"Peki, sonra nasıl çıkacağız?"

"Manastırın arkasında Arazi'ye, oradan da ırmağa ulaşan küçük bir kapı var. Onun da anahtarı bende; bu sabah da oraya bir kayık bağladım."

Gringoire gene, "Gerçekten de asılmaktan kıl payı kurtuldum!" dedi.

Beriki, "Ee, hadi bakalım! Çabuk ol!" dedi.

Hızlı hızlı Cite'ye doğru yürümeye başladılar.

VII

Châteaupers İmdada Yetiş!

Okuyucu belki de Quasimodo'yu içinde bıraktığımız zor durumu anımsıyordur. Her yandan sarılan zavallı sağır bütün cesaretini değilse de, en azından, kendini değil, çünkü kendini düşünmüyordu, Çingene kızını kurtarma umudunu yitirmişti. Çılgınlar gibi galeride koşuyordu. Notre-Dame serserilerin eline geçecekti. Birdenbire, dörtnala gelen atların nal sesi yandaki sokakları doldurdu, uzun bir meşale dizisiyle, mızraklarını indirip doludizgin gelen kalabalık bir süvari kolu, korkunç seslerle, bir kasırga gibi alanı doldurdu:

"Fransa! Fransa! Serserileri biçin! Châteaupers, imdada yetiş! Jandarma kıtası! Jandarma kıtası!"

Fena halde ürken serseriler yüzgeri ettiler.

Hiçbir şey duymayan Quasimodo yalın kılıçları, meşaleleri, kargıların demirini, başlarındaki Yüzbaşı Phoebus'ü tanıdığı bütün o süvari birliğini, serserilerin şaşkınlığını, kimisindeki dehşeti, en iyilerindeki heyecanı, telaşı gördü ve bu umulmadık yardımdan öyle bir güç kazandı ki, galeriye adım atan ilk saldırganları kiliseden dışarı fırlattı.

Bu birdenbire çıkagelenler gerçekten de kralın birlikleriydi.

Serseriler kahramanca davrandılar. Kendilerini umutsuz bir şekilde savundular. Koltuk altından Saint-Pierre-aux-Boeufs Sokağı ile, arkadan Parvis Sokağı ile sarılmışlardı, hâlâ kuşattıkları ve Ouasimodo'nun koruduğu Notre-Dame'a sıkıştırılmışlardı. Hem kuşatan, hem kuşatılan durumundaydılar. Daha sonraları, 1640'da Torino Kuşatması'nda, kuşattığı Savoie Prensi Thomas ile kendisini kuşatan Leganez Markisi arasında kalan ve gömüt yazıtının dediği gibi "*Taurinum obsessor idem et obsessus*"^[180] Kont Henri d'Harcourt'un içinde bulunduğu o garip durumdaydılar.

Göğüs göğüse çarpışma çok korkunç oldu. P. Mathieu'nün dediği gibi, kurt etine köpek dişi. Aralarında Phoebus de Châteaupers'in pek yiğitçe davrandığı süvariler hiç kimsenin canını bağışlamıyorlardı, ince uzun kılıçtan kurtulanı pala yakalıyordu. İyi silahlanmamış olan serseriler öfkeden köpürüyorlar, rastgelene ısırıyorlardı. Erkekler, kadınlar, çocuklar atların sağrısına, göğsüne atlıyorlar ve kediler gibi dişleriyle, ellerinin, ayaklarının tırnaklarıyla oraya asılıyorlardı. Kimisi meşalelerini okçuların suratına dayıyordu, kimisi demir kancaları süvarilerin boynuna saplıyor ve kendine doğru çekiyordu. Düşenleri parçalıyorlardı.

İçlerinden bir tanesinin elindeki parlak geniş orakla uzun zaman atların bacaklarını biçtiği görüldü. Adam korkunçtu. Burundan gelen bir sesle şarkı söylüyor, durmadan da orağını savurup geri çekiyordu. Her vuruşta çevresinde kesilmiş uzuvlardan geniş bir çember çiziyordu. Böylece, atların en yoğun olduğu yere doğru, bir buğday tarlasını biçmeye başlayan çiftçinin dingin yavaşlığı, baş sallaması, düzenli soluğuyla ilerliyordu. Clopin Trouillefou idi bu. Bir arkebüz yaylım ateşi onu yere serdi.

Bu arada pencereler yeniden açılmıştı. Kralın adamlarının savaş çığlıklarını işiten komşular olaya karışmışlardı, bütün katlardan serserilerin üzerine kurşun yağıyordu. Parvis Alanı, fitilli tüfek

yaylým ateşinin çizdiği kalın bir dumanla dolmuştu. Orada Notre-Dame'ın cephesi, bir de, çatı pencerelerinin tepesinden bakan soluk benizli birkaç hastayla, eskilikten dökülen köhne Hotel-Dieu Hastanesi seçiliyordu.

En sonunda, serseriler boyun eğdiler. Yorgunluk, iyi silah yoksunluğu, ansızın gelen baskının verdiği korku, pencerelerden açılan fitilli tüfek yaylým ateşi, kralın adamlarının kahramanca çarpışması, hepsi, hepsi, onları yendi. Kuşatanların hattım zorladılar, Parvis Alanı'nda bir yığın ölü bırakarak dört bir yana kaçışmaya başladılar.

Bir an bile çarpışmaktan geri kalmayan Quasimodo, bu geri çekilişi görünce, iki dizinin üzerine çöktü, ellerini gökyüzüne kaldırdı; sonra da, sevinçten sarhoş bir halde, uçan bir kuş hızıyla, öylesine korkusuzca, gözünü budaktan esirgemedi savunduğu o hücreye doğru çıktı. Artık bir tek düşüncesi vardı: İkinci kez kurtardığı genç kızın karşısında diz çökmek.

Hücreye girdiği vakit orayı boş buldu.

On Birinci Bölüm

I

Minik Patik

Serseriler kiliseyi kuşattığında Esmeralda uyuyordu.

Kısa zaman sonra, binanın çevresinde boyuna artan gürültü, kendisinden önce uyanan geçisinin melemesi onu bu derin uykudan uyandırmıştı. Genç kız doğrulup oturmuş, çevreyi dinlemiş, bakmış, sonra da ışıktan, gürültüden ürkererek kendini hücreden dışarı atmış, bakmaya gitmişti.

Alanın görünüşü, orada çırpınan görüntü, bu gece saldırısının düzensizliği, kurbağa sürüsü gibi zıplayan, karanlıklar içinde hayal meyal seçilebilen bu iğrenç halk topluluğu, bu boğuk sesli kalabalığın kurbağa viyaklaması, bu karanlıkta, bataklıkların sinsi yüzeyini çizip geçen gece ışıkları gibi koşan, karşılaşan şu birkaç kızıl meşale... Bütün bu görünüm genç kızın üzerinde büyücü hayaletleriyle kilisenin taş canavarları arasında açılan gizemli bir savaş etkisi yarattı. Çocukluğundan beri Çingene kabilesinin inançlarıyla dopdolu olduğundan ilk düşüncesi şu oldu: Geceye özgü bu garip yaratıkları belki de, uğursuz büyücülükleri sırasında, birdenbire, habersizce görüvermişti. O zaman, dehşete kapıldı, sefil yatağından, daha az korkunç karabasanlar bekleyerek, koşup hücrelerine saklandı.

Ama ne var ki, korkunun ilk dumanları yavaş yavaş dağılmıştı; durmadan artan gürültüden ve gerçeğin daha başka birçok işaretinden, çevresinin hayaletlerle değil, insanlarla sarılmış olduğunu hissetti. Bunun üzerine, dehşeti artmadan biçim değiştirdi. Kendisini barınağından çekip alacak bir halk ayaklanması olasılığını düşündü. Yaşamını, umudunu, ilerisi için hep belli belirsiz aklına getirdiği Phoebus'ü yeniden yitirme düşüncesi, zayıflığının derin hiçliği, her kapının kapalı oluşu, hiçbir destek bulunmaması, yüzüstü bırakılmış olması, yalnızlığı... Bütün bu düşünceler ve daha binlercesi genç kızı ezmiş, gücünü tüketmişti. Baş yatağının üzerinde, elleri de başının üstünde kavuşmuş, kaygı, tasa, ürperti içinde diz üstü yere çökmüştü. Bir Çingene'ydi, puta tapardı, dinsizdi; ama gene de hıçkırıklarla sarsılarak, yüce Tanrı'dan merhamet istemeye, barınağının sahibi Meryem Ana'ya dua etmeye başladı. İnsan, hiçbir şeye inanmasa bile, hayatta öyle anlar vardır ki, hep hemen o anda elinin altında bulunan tapınağın dininden biri oluverir.

Uzun zaman böylece, diz çökmüş bir halde, gerçekte dua etmekten çok titreyerek, bu öfkeli kalabalığın gitgide yaklaşan soluğuyla donarak, bu şiddetten hiçbir şey anlamadan, nelerin hazırlandığını, ne yapıldığını ve ne istendiğini bilmeden, yalnız korkunç bir sonucu sezerek, olduğu yerde donup kaldı.

İşte tam bu sıkıntının ortasında, genç kız yanı başında birinin yürüdüğünü duydu. Döndü: Birinin elinde fener bulunan iki adam hücrelerine girmişti. Esmeralda hafif bir çığlık kopardı.

Kendisine hiç de yabancı gelmeyen bir ses:

"Korkmayın, benim," dedi.

Genç kız da, "Siz kimsiniz?" diye sordu.

"Pierre Gringoire."

Bu ad Esmeralda'ya güven verdi. Gözlerini kaldırdı ve gerçekten de ozanı tanıdı. Ne var ki, onun yanında karalar giyinmiş, başından ayağına kadar örtülü birisi vardı ki bu adam genç kızı dilsiz ediyordu.

Gringoire sitemli bir sesle:

"Ya!" dedi, "Djali beni sizden önce tanıdı!"

Gerçekten de küçük keçicik Gringoire'ın kendisini tanıtmamasını beklememişti. Daha şair içeri girer girmez sevgiyle, dizlerine sürtünerek onu okşamalarıyla ve kar gibi beyaz tüyleriyle kapladı; çünkü tüy değiştirme mevsimindeydi. Gringoire da onun okşamalarını karşılıksız bırakmadı.

Çingene kızı alçak sesle, "Kim var orada yanınızda?" diye sordu.

Gringoire, "Merak etmeyin," dedi, "dostlarımdan biri."

Bunun üzerine, filozof fenerini yere koyarak, döşeme taşlarının üstüne çömeldi, Djali'ye sarılarak heyecanla haykırdı:

"Ah! İşte zarif bir hayvan, hiç kuşkusuz büyüklüğünden çok temizliği bakımından saygıdeğer bir yaratık; ama akıllı, becerikli, bir dil bilgini gibi de okumuş! Hadi bakalım, Djali'ciğim, güzel hünerlerini unutmadın ya umarım! Üstat Jacques Chamolue nasıl yapıyor?..."

Karalar giyinmiş adam onun sözünü tamamlamasına fırsat bırakmadı. Gringoire'a yaklaştı, omuzundan sertçe itti. Gringoire doğrulup ayağa kalktı.

"Gerçekten de," dedi, "acelemiz olduğunu unutuyordum. Ama, üstadım, gene de insan bundan dolayı böylesine zorlanır mı?!.. Sevgili güzel kızım, sizin de, Djali'nin de hayatı tehlikede. Sizi yakalamak istiyorlar. Biz sizin dostunuzuz, sizi kurtarmaya geldik. Arkamızdan gelin."

Allak bullak olan genç kız büyük bir heyecanla: "Gerçekten mi?" diye haykırdı.

"Evet, hem de pek gerçek. Çabuk gelin!"

Esmeralda, "Peki öyle olsun," diye kekeledi. "Ama arkadaşınız niçin hiç konuşmuyor?"

Gringoire, "Ah!" dedi, "Anasıyla babası garip yaratılışlı insanlarmış, onu da böyle sessiz yaratılışlı yapmışlar."

Genç kızın bu açıklamayla yetinmesi gerekiyordu. Gringoire onun elini tuttu. Arkadaşı feneri yerden aldı ve önden yürümeye başladı. Korku genç kızı şaşkına çevirmişti. Kendisini götürmelerine karşı koymadı, hiç sesini çıkarmadı. Keçi de zıplayarak onların peşinden gidiyordu, Gringoire'ı gördüğüne hayvancık öyle sevinmişti ki, boynuzlarını onun bacaklarının arasına sokmaya çalışıyor, her an onu sendeletiyordu.

Filozof her düşme tehlikesi atlattığında, "İşte hayat budur," diyordu. "Bizi düşürenler, çoğu zaman en iyi dostlarımızdır!"

Çabucak kulelerin merdivenlerini indiler, zifiri karanlıklar ve yalnızlık içinde korkunç bir çelişki oluşturan müthiş bir gürültüyle çın çın öten kilisenin içinden geçtiler, Kızıl Kapı'dan manastırın avlusuna çıktılar. Manastır ıssızdı; rahipler birlikte dua etmek için piskoposluğa kaçmışlardı. Avlu bomboştu. Ürkmüş birkaç uşak karanlık köşelere büzülüp gizlenmişti. Bu avludan boş Arsa'ya açılan kapıya yöneldiler. Karalar giyinmiş adam yanındaki bir anahtarla kapıyı açtı. Bu arsanın, kilisenin arkasında, Cite'den yana duvarlarla çevrili, adanın sınırını oluşturan, Notre-Dame'ın ruhani meclisine ait bir toprak dili olduğunu okurlarımız bilirler. Burasını pek ıssız buldular. Burada havada bile daha az uğultu vardı. Serserilerin saldırı uğultusu onlara daha çok bulanık ve daha az cırlak bir perdeden geliyordu. Suyun akıntısı boyunca esen serin rüzgâr Arsa'nın ucuna dikili tek ağacın yapraklarını oldukça hatırı sayılır hışırtıyla kımıldatıyordu. Öyleyken gene de tehlikenin pek yakınındaydılar. Kendilerine en yakın binalar piskoposlukla kiliseydi. Piskoposluğun içinde büyük bir kargaşalık olduğu iyice belliydi. Kapkaranlık kütleleri bir pencereden öbürüne koşan ışıklarla çizgilenmişti; tıpkı kâğıt yakıldığı zaman, üzerinde parlak kıvılcımların binlerce garip hareket yaptığı karanlık bir kül yığınının kalması gibi. Yanda, Notre-Dame'ın o muazzam kuleleri, üzerinde yükseldikleri uzun sahinle birlikte, avluyu dolduran kızıl ve geniş ışık üzerinde kapkara ortaya çıkıyordu, böyle arkadan bakılınca, bir devler ocağının azman boyutlu iki kütük desteğine benziyordu.

Paris'in dört bir yanından görülebilen her şey insanın gözünde ışıkla karışan bir gölge içinde sallanıyordu. Rembrandt'ın tablosunda böyle zeminler vardır.

Fenerli adam dosdoğru Arsa'nın ucuna yürüdü. Orada, suyun tam kıyısında, ince tahtalarla birbirine kenetlenmiş kazıklardan yapılmış bir çitin kurt yenikli yıkıntısı vardı, üzerine de alçak bir asma, açık bir elin parmakları gibi yayılan sıska dallarıyla dolanmıştı. Arkada, bu parmaklığın oluşturduğu gölgenin içinde, küçük bir kayık saklıydı. Adam, Gringoire ile yanındaki kıza buna binmelerini işaret etti. Keçi de onların peşinden kayığa atladı. Adam en son bindi. Sonra kayığın ipini kesti, uzun bir kancayla tekneyi kıyıdan uzaklaştırdı ve iki kürek yakalayarak, öne oturdu, bütün gücüyle açığa doğru kürek çekmeye başladı. Seine Irmağı orada bir hayli akıntılıdır; bu nedenle, adam adanın ucundan ayrılmakta epeyce zorluk çekti.

Kayığa biner binmez, Gringoire'in ilk işi keçiyi dizlerinin üzerine almak oldu. Kendisi arkaya yerleşti, yabancından yana anlatılmaz bir kaygı duyan genç kız da ozanın yanına büzülüp oturdu.

Bizim filozof kayığın yola koyulduğunu anlayınca ellerini çırpı, Djali'nin boynuzlarının arasını öptü:

"Oh!" dedi, "İşte çok şükür dördümüz de kurtulduk!" Derin bir düşünür tavrıyla da şunları ekledi: "Büyük girişimlerin mutlu sonuçlarını insan kimi zaman da böyle hileye borçludur."

Kayık ağır ağır sağ kıyıya doğru ilerliyordu. Genç kız gizli bir dehşetle yabancı adamı inceliyordu. Adam hırsız fenerinin ışığını büyük bir dikkatle yeniden örtmüştü. Karanlıkta, teknenin başında bir hayalet gibi ancak seçilebiliyordu. Hep inik duran külahı ona âdeta bir maske oluşturuyordu, kürek çekerken de geniş kara yenlerin sarktığı kollarını her aralayışında iki büyük yarasa kanadı sanırdınız. Üstelik de, şimdiye kadar ağzını açıp tek sözcük söylememişti, soluğu bile

çıkamıştı. Kayığın boyunca suyun binlerce kıvrımının fişirtisine karışan, küreğin gidip gelirken çıkardığı sestten başka da ses yoktu teknede.

Gringoire birdenbire:

"Ruhumun selameti adına!" diye haykırdı. "Askalafoslar^[181] kadar şen ve neşeliyiz. Pitagorasçılar ya da balıklar gibi sessiz duruyoruz! Kahretsin! Dostlarım, birisinin benimle konuşmasını isterdim. İnsan sesi insan kulağı için tatlı bir müziktir. Bunu söyleyen ben değilim, İskenderiyeli Didymos'tur ve bunlar pek ünlü sözlerdir. Hiç kuşkusuz, İskenderiyeli Didymos küçümsenecek bir filozof değildir. Bir tek sözcük, güzel kızım! Yalvarırım, bir tek sözcük söyleyin bana. Sahi, dedim de aklıma geldi: Hani sizin acayip, küçük, garip bir dudak bükmeniz vardı? Hep yapıyor musunuz? Biliyor musunuz ki, güzelim, mahkemenin barınak yerleri konusunda tam bir yargı yetkisi vardı ve siz Notre-Dame'daki hücrede büyük bir tehlikeyle karşı karşıya idiniz? Ne yazık ki minicik sinekkuşu yuvasını timsahın ağzının içine kurar. Üstat, işte şimdi ay da ortaya çıktı. Tanrı vere de kimse bizi fark etmese! Küçükhanım'ı kurtarmakla övülecek bir iş yapıyoruz; ama yarasalar bizi yakalasalar, gözümüzün yaşına bakmadan, kral adına asarlar Tanrı bilir. Ne yazık! İnsancıl eylemler iki yönlüdür. Sende ödüllendirileni bende yere çarparlar. Catilina'yı ayıplayan Sezar'ı beğenir. Öyle değil mi, üstadım? Bu felsefe konusunda fikriniz nedir? Ben içgüdü, doğa felsefesinden yanayım, *'ut apes geometriam'*^[182] Eh! Hadi bakalım! Kimse bana yanıt vermiyor. Her ikinizin de ne kadar tersliği üzerinde! Tek başıma konuşmam gerekiyor. Biz buna, trajedide 'monolog' deriz. Kahretsin! Size haber vereyim ki, Kral XI. Louis'yi gördüm ben ve ondan bu küçük küfürü öğrendim. Demek ki, kahretsin! Cite'de hâlâ korkunç bir gürültü koparıyorlar. Berbat kötü yaşlı bir kral o. Baştan aşağı kürklere sarınmış. Hâlâ bana o düğün övgüsünün parasını verecek; üstelik de, dün akşam asılmaktan zor bela kurtuldum onun elinden, bu da, doğrusu ya, hiç işime gelmezdi. Değerli adamlara karşı son derece eli sıkı davranıyor. Köln'lü Salvien'in *'Adversus avaritiam'*^[183] adlı dört kitabını okuması gerek. Gerçekten de, edebiyatçılara karşı tutumunda pek sıkı davranan ve son derece barbar acımasızlıklar yapan bir kral bu. Halkın üzerine, para çekmek için konulmuş bir sünger. Onun cimriliği bütün öteki uzuvların zayıflığı nedeniyle şişen dalak gibi. Bu yüzden de, dönemin sertliğine karşı yükseltelen yakınmalar hükümdara karşı mırıltı haline geliyor. Bu yumuşak, dindar hazretin görünüşü altında, çengeller asılmış insanlardan kırılıyor, cellat kütükleri kandan çürüyor, hapisaneler çok dolu bir mide gibi patlıyor. Bu kralın alan bir eli ve asan bir eli var. Tuz Vergisi Hatun'la, Darağacı Efendi'nin davavekilidir o. Büyükler onurlarından oluyor, küçükler de durmadan yeni yükümlülükler altında eziliyorlar. Sının aşan, çok ölçüsüz bir hükümdar bu. Ben bu kralı hiç sevmiyorum. Ya siz üstadım?"

Karalar giyinmiş adam geveze şairin eleştirilerine, çekiştirmelerine hiç sesini çıkarmıyordu. Cite'nin burnunu bugün bizim Saint-Louis Adası adını verdiğimiz Notre-Dame Adası'nın pupasından ayıran sert ve zorlu akıntıya karşı savaşıp duruyordu hâlâ.

Gringoire birdenbire yeniden söze başladı:

"Dedim de aklıma geldi, üstat! Biz o kudurmuş serseriler arasından geçerek tam avluya geldiğimiz sırada, şu sizin sağır zavallının bir küçüğün beynini krallar galerisinin parmaklığı üzerinde parçaladığını gördünüz mü? Benim gözüm uzağı pek iyi görmez de, kim olduğunu tanıyamadım. Acaba kim olabilir, biliyor musunuz?"

Kimliği bilinmeyen adam bir tek sözcük bile söylemedi. Ama, birdenbire kürek çekmeyi bıraktı, kolları kırılmış gibi kesildi, başı göğsüne düştü, Esmeralda da onun çırpıntılı bir biçimde içini çektiğini duydu, o da ürperdi. Bu iç çekmeleri daha önce de işitmişti.

Başiboş bırakılan kayık suyun akıntısıyla birkaç dakika yolundan ayrıldı. Ama, karalar giyinmiş adam en sonunda doğruldu, kürekleri yeniden ele aldı, gene akıntıya karşı ilerlemeye başladı. Notre-Dame Adası'nın burnunu geçti, Port-au-Foin İskeleye doğru yöneldi.

Gringoire, "Aa! İşte orada Barbeau Konutu!" dedi. "İşte üstat, bakın, ayın, kabuğu kırılmış bir yumurta sarısı gibi ezilip yayıldığı şu alçak, karmaşık, kirli ve pis bulut yığınının üzerinde garip açılar çizen şu kara damlar topluluğuna bakın. Güzel bir evdir, doğrusu ya! Pek güzel çizilmiş bezeklerle dolu küçük bir kubbesi bulunan bir iç kilisesi vardır. Üzerinde ince bir sanatla işlenmiş çan kulesini görebilirsiniz. Pek hoş bir de bahçesi vardır. Bir minicik göl, bir güvercinlik, bir yankı, bir gezinti yeri, dolambaçlı yollar, yabanıl hayvanlar için bir evle, Venüs'ün pek hoşlanacağı sık ağaçlı bir alay yol... Bir de, ünlü bir prensesle, çapkın ve nükteci bir Fransa başkomutanının eğlencelerine hizmet ettiği için 'sefih' adı verilen yaramaz bir ağaç vardır. Ne yazık! Bir lahana, kırmızı turp tarhi Louvre Sarayı'nın bahçesine oranla neyse, biz zavallı filozoflar da Fransa başkomutanına oranla oyuz işte. Ama, gene de, ne önemi var ki? İnsanoğlunun yaşamı bizler için olduğu kadar büyükler için de iyi ve kötüyle karışıktır. Acı ve dert hep sevincin yanındadır; iki uzun hece, bir uzun bir kısa hecenin bitişiğindedir. Üstadım, bu Barbeau Konağı'nın öyküsünü size anlatmalıyım. Pek acıklı bir biçimde sonuçlanıyor. Fransa krallarının en uzun boylusu olan V. Philippe döneminde, 1319 yılındaydı. Kıssadan çıkan hisse şu: İlimizden gelen dürtüler tehlikelidir, kötüdür. Duygularımız onun güzelliğine ne kadar duyarlı olursa olsun, komşunun eşine bakışlarımızı fazla dikmeyelim. Zina çok edepsizce bir düşüncedir. Zina başkasının şehvetine duyulan meraktır... Hehey! Orada gürültü amma da artıyor!"

Gerçekten de, Notre-Dame'ın çevresinde gürültü artıyordu. Dinlediler. Oldukça açık seçik bir biçimde zafer çığlıkları duyuluyordu. Birdenbire, silah adamlarının miğferlerini ışılatan yüzlerce meşale, kilisenin üzerine her yükseklikte, ta yukarılara kadar, kulelerin, galerilerin üzerine, destek kemerlerinin altına yayıldı. Bu meşaleler bir şey arıyormuşa benziyordu; az sonra da uzaktaki o bağırışmalar açıkça ta kaçakların kulağına kadar ulaştı:

"Çingene kızı! Büyücü karı! Kahrolsun Çingene kızı!"

Bahtsız kız başını ellerinin arasına bıraktı, bilinmeyen adam da korkunç bir öfkeyle kıyıya doğru kürek çekmeye koyuldu. Bu sırada bizim filozof düşünüyordu. Kollarının arasındaki keçiyi bağrına bastırıyor, elinde kalan tek sığınak gibi gitgide daha çok kendisine doğru sokulan Çingene kızından yavaşça uzaklaşıyordu.

Hiç kuşku yok ki, Gringoire korkunç bir şaşkınlık içindeydi. "Mevcut yasalar uyarınca", ele geçerse, keçinin de asılacağını, böylece de keçiyeye pek yazık olacağını düşünüyordu. Zavallı Djali'cik! Böylece, kendisine sarılan iki mahkûmun fazla olduğunu, arkadaşının da Çingene kızının sorumluluğunu yüklenmeye can attığını aklından geçiriyordu. Gringoire'ın düşünceleri arasında, "İliada Destanı"nın Jüpiter'i gibi, sırasıyla Çingene kızıyla keçiyeye tarttığı şiddetli bir savaş oluyordu; gözleri yaşlı, dudaklarının arasından, "İkinizi birden kurtaramam ya!" diye mırıldanarak birbiri ardından her ikisine de bakıyordu.

En sonunda, bir sarsıntı kaygının kıyıya yanaştığını bildirdi. Uğursuz gürültü hâlâ Cite'yi dolduruyordu. Kimliği bilinmeyen adam ayağa kalktı, Çingene kızının yanına geldi, kayıktan inmesine yardım etmek amacıyla kolunu tutmak istedi. Genç kız hemen onu itti ve Gringoire'ın koluna asıldı; o da keçiyle uğraştığı için, genç kızı âdeta geri itti. Bunun üzerine, Esmeralda kendi kendine kayıktan dışarı atladı. O kadar heyecanlı, öylesine şaşkın bir haldeydi ki, ne yaptığını, nereye gittiğini bilmiyordu. Bir süre, öylece, dalgın dalgın suyun akışını seyrederek olduğu yerde kaldı. Bir parça kendine geldiğinde, rıhtımda yabancıyla yapayalnızdı. Gringoire'ın karaya çıkma telaşından yararlanarak, keçisiyle birlikte Grenier-sur-l'Eau Sokağı'ndaki evler arasından sıvışıp kaçtığı besbelliydi.

Esmeralda bu adamla yapayalnız kaldığını görünce ürperdi. Konuşmak, bağırarak, Gringoire'ı çağırmak istedi, dili ağzının içinde cansız gibiydi, dudaklarından bir tek ses çıkmadı. Birdenbire yabancıya elini elinin üzerine koyduğunu hissetti. Soğuk ve güçlü bir eldi bu. Genç kızın dişleri birbirine çarptı, benzi kendisini aydınlatan ayışığından daha da fazla soluklaştı. Adam bir tek sözcük bile söylemedi. Kızı elinden tutarak, geniş adımlarla, Greve Alanı'na doğru ilerlemeye başladı. Esmeralda o dakikada yazgının karşı konulmaz bir güç olduğunu belli belirsiz sezindi. Artık hiç direnci kalmamıştı, adam yürürken kendisi onun peşinden koşarak sürüklenip gidiyordu. Orada rıhtım yokuş yukarı çıkıyordu. Öyleyken genç kıza bir bayırdan aşağı iniyormuş gibi geliyordu.

Kızcağz dört bir yana bakındı. Gelip geçen bir tek insan yoktu. Rıhtım tam bir ıssızlık içindeydi. Sadece, Seine Irmağı'nın bir kolunun kendisini ayırdığı ve ölüm çığlıklarına, "Kahrolsun!" bağırışmalarına karışan kendi adının kulaklarına kadar ulaştığı o gürültülü ve kıpkızıl Cite'den sesler duyuyor, insanların devindiğini hissediyordu. Paris'in geri kalan kesimi büyük gölge kütleleri halinde genç kızın çevresine yayılmıştı.

Bu arada, yabancı adam hâlâ aynı suskunluk içinde ve aynı hızla onu sürükleyip duruyordu. Yürüdüğü, geçtiği yerlerin hiçbirini belleğinde bulamıyordu. Aydınlik bir pencerenin önünden geçerken, genç kız bir çaba gösterdi ve birdenbire dikleşerek:

"İmdat!" diye bağırdı.

Pencerenin sahibi olan kimse camı açtı, elinde lambası, sırtında gecelik entarisiyle orada belirdi; şaşkın bir tavırla rıhtıma baktı, genç kızın duymadığı birkaç sözcük söyledi, sonra da pencerenin pancurunu kapadı. Sönen son umut ışığıydı bu.

Karalar giyinmiş adam bir tek söz söylemedi, genç kızı sımsıkı tutuyordu, sonra da daha hızlı yürümeye başladı. Esmeralda artık direnmedi ve bitkin bir halde onun peşinden gitti.

Genç kız arada sırada bir parça güç topluyor, kaldırımın sarsıntıları ve hızlı yürüyüşün verdiği soluk tıkanmasıyla kesilen bir sesle:

"Siz kimsiniz? Kimsiniz siz, kuzum?" diye soruyordu.

Beriki hiç yanıt vermiyordu.

Böylece, hep rıhtım boyunca ilerleyerek, oldukça geniş bir alana geldiler. Bir parça ay vardı.

Burası Greve Alanı'ydı. Tam ortada kapkara dikilmiş duran bir haç seçiliyordu. Darağacıydı bu. Genç kız bütün bunları tanıdı ve nerede bulunduğunu anladı.

Adam durdu, genç kıza doğru döndü ve külahını kaldırdı. Taş gibi donup kalan kızcağız:

"Ah! Gene o! Bunu biliyordum ya!" diye kekeledi.

Gerçekten de rahipti bu karalar giymiş adam. Kendi hayaleti gibiydi. Bu, ayışığının bir etkisiydi. İnsana bu ışıktaki eşyanın sadece hayaletini görüyormuş gibi gelir.

Adam genç kıza:

"Bak dinle," dedi. Beriki de, uzun zamandan beri duymadığı bu uğursuz sesi işitince ürperdi. Adam devam etti. Sarsıntılılarıyla derin iç titremelerini ortaya vuran o kesik, soluk soluğa ve düzensiz kesintilerle tane tane konuşuyordu. "Dinle. Bak işte buradayız. Seninle konuşacağım. Burası Greve Alanı. Burası en son nokta. Alinyazısı bizi birbirimize teslim etti. Ben senin yaşamın hakkında karar vereceğim, sen de benim ruhumun selameti konusunda son sözü söyleyeceksin. İşte ondan öte hiçbir şey görülmeyen bir alan ve bir gece. Şimdi dinle beni. Sana... Bir kere, sakın bana Phoebus'ünden söz etme. (Bunları söylerken, bir türlü yerinde duramayan bir kimse gibi, gidip geliyor, kızı da peşinden sürüklüyordu.) Sakın bana ondan söz etme. Bak görüyor musun? Eğer o adı ağzına alacak olursan, ne yapacağımı bilmiyorum; ama besbelli korkunç bir şey olacak."

Bunu dedikten sonra, ağırlık merkezini bulan bir cisim gibi, gene kımıldamaz hale geldi. Ama, sözleri gene de bir hayli heyecanı ve sıkıntıyı belli ediyordu. Sesi gitgide alçalıyordu.

"Başını habire öyle çevirip durma. Beni iyi dinle. Çok ciddi bir konu bu. Önce, şimdiye kadar neler olduğuna bir göz atalım. Sana yemin ederim ki bütün bunlarda hiç de gülünecek bir yan yok. Ne diyordum? Anımsat bana! Ha, evet! Seni yeniden darağacına götürecek bir mahkeme kararı var. Seni onların elinden çekip aldım. Ama, işte bak, onlar hâlâ senin peşindeler. Bak!" Adam kolunu Cite'ye doğru uzattı. Gerçekten de, orada araştırmalar hâlâ devam ediyormuşa benziyordu. Uğultular yaklaşıyordu. Greve Alanı'nın tam karşısında bulunan komutan evinin kulesi gürültü ve ışıkla doluydu; karşı rıhtımda da askerlerin, meşaleler ve "Çingene kızı! Nerede o Çingene kızı! Kahrolsun! Kahrolsun!" çığlıklarıyla koşuştukları görülüyordu.

"İyice görüyorsun ki, hâlâ senin peşini kovalıyorlar, sana hiç de yalan söylemiyorum. Ben seni seviyorum. Sakın ağzını açayım deme, benden nefret ettiğini söylemek içinse sakın benimle konuşma daha iyi. Bunu artık bir daha işitmemeye kesin olarak karar verdim. Senin hayatını kurtardım. Bırak da önce sözümü bitireyim. Seni büsbütün kurtarabilirim. İstemek senin elinde. Sen nasıl istersen öyle davranacağım."

Konuşmasını birdenbire kesti: "Hayır, söylenmesi gereken bunlar değil."

Adam koşarak, kızı da koşturarak, –çünkü onun elini dünyada bırakmıyordu– doğruca darağacına yürüdü ve onu parmağıyla kıza göstererek, boğuk bir sesle, "İkimizden birini seç, hadi," dedi.

Esmeralda adamın elinden kurtuldu ve o uğursuz desteğe sarılarak idam sehпасının dibine yığıldı.

Sonra o güzel başını yarı çevirerek omzunun üzerinden rahibe baktı. Haçın dibinde bir Hz. Meryem sanırdınız. Rahip hiç kımıldamadan, hâlâ parmağı darağacına doğru uzanmış, olduğu yerde bir yontu gibi duruyordu.

En sonunda, Çingene kızı ona:

"Bu bana sizden daha az dehşet veriyor!" dedi.

Bunun üzerine, rahip ağır ağır kolunu indirdi ve derin bir bezginlikle kaldırıma baktı:

"Eğer bu taşlar konuşabilseydi, evet, işte son derece bahtsız bir adam derlerdi," diye mırıldandı.

Rahip yeniden konuşmaya başlamıştı. Darağacının önüne diz çökmüş, uzun saçlarının arasında kaybolmuş gibi duran genç kız da hiç sözünü kesmeden onu dinliyordu. Adamın şimdi, yüz çizgilerinin kibirli sertliğiyle acıklı bir biçimde çelişen yakınmalı ve tatlı bir sesi vardı.

"Ben sizi seviyorum. Ah! İşte gerçeğin ta kendisi. Yüreğimi yakan bu ateşten dışarı hiçbir şey vurmuyor demek ki! Ah! Ne yazık, genç kız! Gece gündüz, evet, gece gündüz! Bunun en ufak bir acınmaya hakkı yok mu? Gecenin ve gündüzün aşkı bu, diyorum size! Bu bir işkence. Ah! Çok acı çekiyorum, zavallı yavrucuğum! Emin olun ki acımaya değer bir şey bu. Görüyorsunuz ki sizinle artık tatlılıkla konuşuyorum. Artık bana karşı o dehşeti ve nefreti duymamanızı isterdim. Ne de olsa, bir kadını seven bir erkek; suç onun değil!.. Ah! Tanrım!.. Nasıl! Beni hiç bağışlamayacak mısınız yoksa? Benden hep nefret mi edeceksiniz? Demek her şey bitti, öyle mi? İşte beni kötü hale getiren, kendimden bile iğrendiren bu, anlıyor musunuz?.. Yüzüme bile bakmıyorsunuz! Şurada, ayakta dikilmiş ve tir tir titreyerek, her ikimizin de sonsuzluğunun sınırında sizinle konuşurken belki de siz başka şey düşünüyorsunuz!.. Aman, hele o subaydan sakın söz etmeyin bana! Nasıl! Sizi sevdiğimi söylemek için ayaklarınıza kapanayım.. nasıl! Ayaklarınızı değil –çünkü siz bunu istemezsiniz– ayaklarınızın altındaki toprağı öpeyim ve bir çocuk gibi hıçkırayım, göğsümden sözler değil; ama yüreğimi, ciğerlerimi koparıp çıkarayım da hepsi yararsız olsun, öyle mi? Oysa, bütün ruhunuzda sevecen ve merhametli duygulardan başka bir şey yok; en güzel tatlılıkla, yumuşaklıkla pırıl pırılısınız, bütününüzle tatlı, iyi, sevecen ve merhametlisiniz, sevimlisiniz. Ne yazık ki yalnız bana karşı kötü davranıyorsunuz! Ah! Ne talihsizlik!"

Adam yüzünü ellerinin içine gizledi. Genç kız onun ağladığını işitti. Bu ilk kez oluyordu. Böyle ayakta ve hıçkırıklarla sarsılırken, diz çökmüş halinden daha sefil ve daha yalvarıcıydı. Bir süre öyle ağladı. İlk gözyaşları geçtikten sonra konuşmasını sürdürdü:

"Eh, hadi bakalım! Söyleyecek bir tek sözcük bulamıyorum. Oysa size söyleyeceklerimi iyice düşünmüştüm. Şimdi ise titriyorum, ürperiyorum, kesin sonuca götüreceğim anda güçten düşüyorum, bizi çevreleyen yüce bir şeyin varlığını hissediyorum ve kekeleyorum. Ah! Eğer bana acımazsanız, kendinize acımazsanız taşların üzerine yığılacığım. Her ikimizi de mahkûm etmeyin. Sizi ne kadar sevdiğimi bir bilerseniz!.. Nasıl bir yüreğim olduğunu bir anlarsanız! Ah! Her erdem nasıl da kaçıyor! Kendi kendimi nasıl bir umutsuz bırakıştır bu böyle! Bilginken, bilimi ayaklar altına alıyorum; soylu kişiyken, adım mahvediyorum; rahipken ayın kitabını bir şehvet yastığı yapıyorum, Tanrımın suratına tükürüyorum! Bütün bunların hepsi senin uğruna, büyücü kız! Senin cehennemine daha layık olabilmek uğruna! Ve sen bu lanetliyi istemiyorsun! Ah! Sana her şeyi söyleyeyim mi? Daha fazlasını,

daha korkunç bir şeyi, ah! Daha korkunç!.."

Rahip bu son sözleri söylerken büsbütün dalgın ve şaşkın bir hal almıştı. Bir süre sustu, sonra da kendi kendine konuşur gibi, yüksek sesle:

"Kabil, kardeşini ne yaptın?" diye sürdürdü.

Gene bir sessizlik oldu, ardından adam gene konuştu:

"Onu ne mi yaptım, Tanrım? Onu aldım, büyüttüm, besledim, yetiştirdim, sevdim, ona taptım, sonra da öldürdüm! Evet, Tanrım, az önce onun başını gözlerimin önünde, sizin evinizin taşı üzerinde ezdiler... Benim yüzümden, bu kadının yüzünden, hep bunun yüzünden..." Gözleri çılgın gibiydi, çakmak çakmak yanıyordu. Sesi gittikçe zayıflıyordu, birkaç kez daha, oldukça uzun aralıklarla, son titreşimini uzatan bir çan gibi, dalgın dalgın yineledi:

"Bunun yüzünden... Bunun yüzünden..." Sonra artık dilinden hiçbir ses işitilmedi; oysa dudakları hâlâ kıpırdıyordu. Birdenbire, yıkılan bir şey gibi yere yığılıverdi, başı dizlerinin üzerinde, kıpırdamadan yerde kaldı.

Genç kız onun altında kalan ayağını çekince, bu sürtünmeyle adam kendine geldi. Elini yavaşça çökük yanaklarının üzerinden geçirdi; birkaç dakika şaşkın şaşkın, ıslak parmaklarına baktı.

"Nasıl!" diye mırıldandı, "Ağlamışım ha!"

Ve birdenbire anlatılamaz bir kaygıyla, Çingene kızına doğru dönerek:

"Yazık!" dedi, "Ağlayışımı hiç heyecan duymadan seyrettiniz! Çocuk, bu gözyaşlarının lav olduğunu biliyor musun? Nefret edilen adamın hiçbir şeyiyle ilgilenilmez, öyle değil mi? Öldüğümü görür de gene gülersin demek! Ah! Ben senin öldüğünü görmek istemiyorum! Bir sözcük! Bir tek bağışlama sözü! Beni sevdiğini söyleme; sadece razı olduğunu söyle, yeter, seni kurtarırım. Yoksa... Ah! Zaman ilerliyor, kutsal olan her şey adına sana yalvarıyorum: Seni isteyen şu idam sehpası gibi yeniden taş kesilmemi bekleme benden! Her ikimizin de yazgısını elimde tuttuğumu, tam bir çılgın gibi olduğumu –korkunç bir şeydir bu– her şeyi yüzüstü bırakabileceğimi ve altımızda dibi görünmeyen korkunç bir uçurum bulunduğunu, bahtsız kız, sen oraya düşersen benim de sonsuza kadar orada peşini kovalayacağımı düşün! Bir tek iyilik sözü! Bir tek sözcük söyle! Sadece bir tek sözcük!"

Genç kız ona yanıt vermek için ağzını açtı. Rahip onun dudaklarından çıkacak belki merhamete gelmiş olan sözcüğü derin bir hayranlıkla yakalayabilmek için telaşla onun önünde diz çöktü.

Esmeralda, "Siz bir katilsiniz!" dedi.

Rahip onu şiddetle, öfkeyle kollarının arasına aldı, iğrenç bir gülüşle gülmeye başladı:

"Pekâlâ, öyle olsun, evet! Katilim!" dedi. "Ve sana sahip olacağım. Beni kölen olarak istemiyorsun, efendin olarak kabul edeceksin. Sana sahip olacağım. Seni sürükleyip götüreceğim bir inim var. Peşimden geleceksin, peşimden gelmek zorundasın, yoksa seni ele veririm! Ya öleceksin, güzel kız, ya da benim olacaksın! Rahibin olacaksın! Dinden çıkmışın olacaksın! Katilin olacaksın!"

Hem de bu geceden tezi yok, anladın mı? Hadi! Neşelen! Hadi bakalım! Öp beni, çılgın! Ya gömüt ya da benim yatağım!"

Rahibin gözü edepsizlik, ahlâksızlık ve öfkeyle parlıyordu. Şehvetli ağzı genç kızın boynunu morartıyordu. Esmeralda onun kollarında çırpınıp duruyordu. Adam onu köpük saçan dudaklarıyla öpüyordu. Genç kız:

"Isırma beni, canavar!" diye bağırdı. "Ah! İğrenç, murdar, ahlâksız rahip! Bırak beni! O berbat ağarmış saçlarını yolacağım ve avuç avuç suratına atacağım!"

Rahip kızardı, bozardı, sarardı, sonra da kızı bıraktı ve üzüntülü, karamsar bir tavırla ona baktı.

Esmeralda zaferin kendisinde olduğunu sanarak:

"Sadece ve sadece Phoebus'üme ait olduğumu, sadece Phoebus'ü sevdiğimi, Phoebus'ün yakışıklı olduğunu söylüyorum sana!" diye devam etti. "Sen ise, rahip, yaşlısın! Çirkinsin! Defol!"

Adam kıpkızıl bir demirle dağlanan bir zavallı gibi, şiddetli, acı bir çığlık kopardı. Diş gıcırtaıları arasından, "Öl, geber öyleyse!" dedi.

Genç kız onun korkunç bakışım gördü ve kaçmak istedi. Beriki onu gene yakaladı, sarstı, yere attı ve güzel ellerinden tutarak onu peşinden yerlerde, taşların üzerinde sürükleyerek hızlı hızlı Tour-Roland'ın köşesine doğru yürüdü.

Oraya gelince, kıza döndü ve:

"Son bir kez soruyorum," dedi, "benim olacak mısınız?"

Genç kız bütün gücüyle, "Hayır," diye yanıt verdi.

Bunun üzerine rahip yüksek sesle, "Gudule! Gudule! İşte Çingene kızı! Öcünü al!"

Genç kız birdenbire kendisini bir elin yakaladığını hissetti. Baktı. Bu, duvardaki küçük pencereden uzanan ve demir bir pençe gibi onu tutan kupkuru, sıska bir koldu.

Rahip, "Sıkı tut!" dedi. "Kaçak Çingene kızı bu. Sakın salıverme. Ben gidip zaptiyeleri getireyim. Onun asıldığını göreceksin."

Bu kanlı sözlere, duvarın içinden, gırtlaktan gelen bir kahkaha karşılık verdi:

"Hah! Hah! Hah!"

Çingene kızı, Rahip'in koşarak Notre-Dame Köprüsü'ne doğru uzaklaştığını gördü. O yandan nal sesleri geliyordu.

Esmeralda o kötü çilekeş kadını tanımişti. Korkudan soluk soluğa kalmış, kurtulmaya çalışıyordu. Kıvrandı, can çekişir gibi, umutsuzluk içinde çırpındı; ama beriki onu görülmemiş bir güçle

yakalamıştı. Canını acıtan kemikli ve sıska parmaklar etinin üzerinde kasılıyor ve kolunun çevresinde birbirine ulaşıyordu. Bu elin kızın koluna perçinlendiğini sanırdınız. Bir zincirden, bir boyunduruktan, demir bir halkadan da fazla bir şeydi bu; bir duvardan çıkan akıllı ve canlı bir kıskaçtı.

Esmeralda bitkin bir halde duvarın dibine yığıldı ve işte o zaman ölüm korkusuna kapıldı. Yaşamın güzelliğini, gençliği, gökyüzünün görünüşünü, doğanın çeşitli görünüşlerini, seviyi, Phoebus'ü, kaçan her şeyi ve yaklaşan her şeyi, kendisini ele veren rahibi, neredeyse çıkıp gelecek olan celladı, şuracıktaki darağacını düşündü. O zaman dehşetin ta saçlarının köküne kadar çıktığını hissetti. Bir yandan da, kendisine alçak sesle, "Hah! Hah! Hah! Asılacaksınız!" diyen çilekeş kadının uğursuz kahkahasını duydu.

Yarı ölü bir halde küçük pencereye doğru döndü. Parmaklıkların arasından kadının yırtıcı, acımasız, yabanıl yüzünü gördü. Adeta yarı cansız bir halde:

"Ben size ne yaptım ki?" dedi.

Çilekeş kadın yanıt vermedi, ezgili, öfkeli ve alaycı bir sesle mırıldanmaya başladı:

"Çingene kızı! Çingene kızı! Çingene kızı!"

Bahtsız Esmeralda, karşısındakinin bir insan sayılamayacağını anlayınca, başını saçlarının altına eğdi.

Kadın, sanki Çingene kızının sorusu kendi düşüncesine ancak bu kadar zamanda ulaşabilmiş gibi, birdenbire:

"Bana ne mi yaptın?" diye haykırdı. "Ah! Çingene kızı, bana ne mi yaptın! Pekâlâ öyleyse! Dinle bak... Benim bir evladım vardı! Anladın mı? Bir evladım vardı; bir evladım, diyorum sana. Güzel mi güzel küçük bir kız!" Karanlıklarda bir şeyi öperek, şaşkın, dalgın, "Agnes'ciğim!" diye sürdürdü. "İşte böyle! Anladın mı, Çingene kızı? Çocuğumu aldılar, yavrumu çaldılar, evlâdımı yediler. İşte senin bana yaptığın."

Genç kız, La Fontaine'in kuzusunun yaptığı gibi:

"Ama, nasıl olur! Belki de o zaman ben daha doğmamıştım bile!" dedi.

Çilekeş kadın, "Yoo! Doğmuş olman gerek!" dedi. "Sen de onlardan biriydin. Kızım senin yaşında olacaktı! Böyle!.. İşte tam on beş yıldır buradayım, on beş yıldır acı çekiyorum, on beş yıldır dua ediyorum, on beş yıldır başımı dört duvara vuruyorum. Çocuğumu Çingeneler çaldı, diyorum sana, anlıyor musun? Hem de onu dişleriyle yediler. Senin yüreğin var mı? Oynayan bir çocuğu, meme emen bir çocuğu, uyuyan bir çocuğu gözünün önüne getir. Öylesine masumdur ki!.. Evet, işte onu benden aldılar, onu öldürdüler! Ulu Tanrı bunu biliyor! Bugün de sıra bende, Çingene kızını yiyeceğim. Ah! Şu parmaklıklar engel olmasa seni bir güzel ısırırdım ki! Başım pek kocaman! Zavallı yavrucak! Hem uyuduğu sırada! Eğer alırken Çingene kadınları onu uyandırdılarsa, boş yere ağlayıp bağırmıştır evladım, ben orada değildim ki! Yaa! Çingene analar, siz benim yavrumu yediniz! Şimdi

gelin de siz de kızınızı görün!"

Bunun üzerine, gülmeye ya da dişlerini gıcırdatmaya başladı, bu son derece öfkeli yüzde bunların her ikisi de birbirine benliyordu.

Şafak sökmeye başlıyordu. Külrengi bir ışık bu sahneyi belli belirsiz aydınlatıyordu, alandaki idam sehpası da gitgide daha belirginleşiyordu. Öbür yanda, zavallı mahkûm kız Notre-Dame Köprüsü'nden doğru nal seslerinin yaklaştığını duyar gibi oluyordu.

Ellerini kavuşturup, saçları dağılmış, çılgınlar gibi, korkudan deliye dönmüş bir halde, iki dizinin üzerine düşmüş, bağırıyordu:

"Hanımcığım! Hanımcığım! Acıyın bana. Geliyorlar. Ben size hiçbir şey yapmadım. Böyle iğrenç bir şekilde, gözlerinizin önünde öldüğümü görmek mi istiyorsunuz? Siz merhametlisiniz, buna kesinlikle eminim. Bu çok korkunç bir şey! Bırakın beni de kaçayım. Bırakın beni! Lütfen, acıyın bana! Bu şekilde ölmek istemiyorum!"

Kadın, "Çocuğumu bana geri ver öyleyse!" dedi.

"Acıyın! Acıyın bana!"

"Çocuğumu bana geri ver!"

"Tanrı aşkına, bırakın beni!"

"Çocuğumu bana geri ver!"

Genç kız bu sefer de yorgun, bitkin, daha şimdiden gömütteki bir insanın o donuk, ferî kaçmış gözleriyle yere yığıldı.

"Ne yazık!" diye kekeledi, "Siz çocuğunuzu, ben de anamı babamı arıyorum!"

Gudule gene, "Benim minicik Agnes'ciğimi geri ver!" diye sürdürdü. "Onun nerede olduğunu bilmiyor musun? Öyleyse, öl geber! Bak sana anlatayım. Ben bir sokak kadınıydım, bir çocuğum vardı, yavrumu benden çaldılar. Onu çingeneler aldı. Görüyorsun ki, senin ölmen gerek. Senin Çingene annen gelip seni sorduğu zaman ona diyeceğim ki, 'Analık, şu idam sehpasına bir bak hele!' Yahut da çocuğumu bana geri ver. Benim minicik kızımın nerede olduğunu biliyor musun? Bak, işte sana göstereyim. İşte onun minimini paticiği, ondan bana kalan tek şey bu. Patiğin öbür tekinin nerede olduğunu biliyor musun? Biliyorsan söyle, dünyanın öbür ucunda da olsa dizlerimin üzerinde yürüyerek onu almaya giderim."

Çilekeş kadın böyle söylerken, pencereden dışarı uzanan öbür koluyla, Çingene kızına işlemeli küçük patigi gösteriyordu. Artık onun şeklini ve renklerini seçebilecek kadar ortalık ışımıştı,

Çingene kızı ürpererek, "Şu patigi bana göstersenize," dedi. "Tanrım! Tanrım!"

Aynı zamanda da, serbest kalan eliyle, boynunda taşıdığı o yeşil boncuklarla süslü küçük torbayı

hızlı hızlı açıyordu.

Gudule, "Hadi! Hadi!" diye homurdandı. "O şeytan muskasını araştır bakalım!"

Birdenbire zırp diye konuşmasını kesti, bütün vücudu ürperdi, yüreğinin en derin damarlarından kopup gelen bir sesle, çığlıklar gibi bir çığlık attı:

"Kızım!"

Çingene kızı torbadan ötekinin tıpatıp eşi olan küçük patiği çıkarmıştı. Bu küçük patiğe bağlı parşömen kâğıdında şu tekerleme yazılıydı:

Bunun eşini bulduğun zaman,
Sana kollarını açacak anan

Bir şimşek çakımından daha kısa bir zamanda, çilekeş kadın her iki patiği karşılaştırdı, parşömendeki yazıyı okudu, tanrısal bir sevinçle aydınlanan yüzünü pencerenin parmaklığına yapıştırarak:

"Kızım! Kızım!" diye bağırdı.

Çingene kızı da, "Anacığım!" diye yanıt verdi.

Burada artık o sahneyi anlatmaktan vazgeçiyoruz.

İkisinin arasında duvarla parmaklıklar vardı. Çilekeş kadın:

"Ah! Duvar!" diye bağırdı. "Ah! Onu görüp de sarılıp öpememek! Elini! Elini ver bana!"

Genç kız kolunu pencereden içeri uzattı, kadın bu elin üzerine atıldı, oraya dudaklarını yapıştırdı, arada sırada kalçalarını kaldıran bir hıçkırıktan başka bir yaşam işareti göstermeden, bu öpüşle harap olarak öylece kaldı. Oysa bir gece yağmuru gibi, karanlığın içinde sessiz sessiz, dereler gibi gözyaşı dökerek ağlıyordu. Zavallı ana, içindeki kuyuyu, on beş yıldan beri bütün acısının damla damla içine sızdığı karanlık ve derin gözyaşı kuyusunu, seller halinde, o taparcasına sevdiği elin üzerine boşaltıyordu.

Kadın birdenbire doğruldu, ağarmış uzun saçlarını alnının üzerinden itti, bir tek sözcük bile söylemeden, iki eliyle, bir dişi aslandan daha şiddetle hücresinin parmaklıklarını sarsalamaya başladı. Parmaklıklar dayandı. Bunun üzerine, kadın gitti hücresinin bir köşesinden yastık niyetine kullandığı büyük bir kaldırım taşı aldı ve bunu öyle bir şiddetle çubuklara doğru fırlattı ki, bir tanesi binbir kıvılcım saçarak kırıldı. İkinci bir vuruş küçük pencereyi tıkayan köhne demir haçı olduğu gibi parçaladı. Ondan sonra, elleriyle çubukların paslanmış parçalarını koparmayı ve ayırmayı tamamladı. Bir kadının ellerinin insanüstü bir güce sahip olduğu anlar vardır.

Geçit açılınca –buna da bir dakikadan daha kısa bir zaman yetmişti– kadıncağz kızını belinden yakaladığı gibi hücrenin içine çekti.

"Gel! Seni uçurumdan çekip kurtaracağım!" diye mırıldanıyordu.

Kadın kızım hücreye alınca, onu yavaşça yere oturttu, sonra yeniden kucağına aldı ve sanki hâlâ küçük Agnes'miş gibi, kucağında taşıyarak, daracık hücrenin içinde, sarhoş gibi, çılgın ve neşeli, bağırarak, şarkı söyleyerek, kızım öperek, onunla konuşarak, kahkahalarla gülerek, gözyaşlarına boğularak –hepsi bir arada– taşkınlıkla gidip geliyordu.

"Kızım! Kızım!" diyordu. "Kızıma kavuştum! İşte burada. Ulu Tanrım onu bana geri verdi. Hey, sizler! Hepiniz gelin! Kızıma kavuştuğumu göreceksiniz kimse yok mu orada? Yüce Tanrım, ne kadar da güzel! Beni tam on beş yıl onun özlemiyle kıvrandırdınız, ey ulu Tanrım; ama onu bütün güzelliğiyle bana geri vermek içinmiş bu! Demek ki çingeneler yememişler onu! Kim söylemişti bunu bana? Benim küçük kızım! Minimini yavrum! Öp beni bakayım! Ah, şu iyi yürekli Çingeneler. Çingene kadınlarım seviyorum. Sensin bu, bundan hiç kuşku yok. Demek ki sen her geçtiğinde yüreğim bunun için yerinden oynuyordu. Ben de bunu kinden, nefretten sanıyordum! Bağışla beni, Agnes'çiğim, bağışla beni! Beni çok kötü bir insan sanmışsındır, değil mi? Seni seviyorum. Boynundaki küçük işaret hâlâ duruyor mu? Bakayım hele. Hâlâ yerinde duruyor. Ah! Çok güzelsin, yavrum benim! O iri güzel gözleri ben yaptım, Küçükhamm. Öp beni. Seni seviyorum. Başka anaların çocukları olması hiç umurumda değil, onlara artık aldırış bile etmem. Artık istedikleri kadar gelip burada salınabilirler. İşte benim kızım. İşte boynu, gözleri, saçları, eh. Bunun kadar güzel bir şey bulun da göreyim! Ah! Size yemin ederim ki nice canlar yakacaktır bu benim güzel kızım! Tam on beş yıl gözyaşı döktüm. Yiten bütün güzelliğim ona gitti. Öp beni!"

Bütün güzelliği ancak söyleyiş şeklinde olan daha binlerce garip şey söylüyordu. Zavallı kızın yüzünü kızartacak kadar giysilerini kurcalıyor, orasını burasını elliyor, ipek saçlarını elleriyle düzeltiyor, ayağını, dizini, alnını, gözlerini öpüyor, her şeyine hayran oluyordu. Genç kız da ona hiç engel olmuyordu, arada sırada, alçak sesle, sonsuz bir tatlılıkla, "Anacığım!" deyip duruyordu.

Çilekeş kadın bütün sözlerini öpücüklerle keserek, konuşmasını sürdürüyordu:

"Göreceksin, yavrucuğum, göreceksin seni ne kadar seveceğim! Buradan çekilip gideriz. Çok mutlu olacağız. Reims'te, kendi ülkemizde, bana ufak tefek bir şeyler miras kaldı. Reims'i biliyor musun? Yoo! Hayır, sen bunu bilemezsin, oraları anımsayamazsın ki, çok küçüktün! Dört aylıkken ne kadar güzel olduğunu bir bilsen! Yedi fersah öteden, ta Epernay'den merak ederek görmeye geldikleri minicik ayaklar! Bir tarlamız, bir evimiz olur. Seni kendi yatağında yatırırım. Tanrım! Ulu Tanrım! Kimin aklına gelirdi ki! Buna kim inanırdı? Kızıma kavuştum!"

Derin heyecanı içinde, en sonunda konuşacak gücü bulan genç kız da:

"Ey anacığım!" dedi, "Çingene kadın bana bunu muştulamıştı. Bizimkilerin içinde bana hep dadı gibi bakan iyi yürekli bir Çingene kadın vardı, geçen yıl öldü. Bu küçük torbayı boynuma o asmıştı. Bana her zaman, 'Bu ziyneti iyi koru, yavrum. Bu bir hazinedir. Sana anneni bulduracak. Anneni boynunda taşıyorsun,' derdi. Kadıncağız bunu önceden haber vermişti bana."

Çilekeş kadın kızına yeniden sarılarak bağrına bastı.

"Gel de seni öpeyim! Bunları ne de tatlı tatlı söylüyorsun! Memlekete gidince kilisede bir İsa-

Çocuk'a bu patikleri giydiririz. Bu kadarcığını da Meryem Anamıza borçluyuz. Ulu Tanrım, ne kadar da güzel bir sesin var! Demin benimle konuşurken, bir müzik gibiydi âdeta. Ey Ulu Tanrım! Yavruma kavuştum. Ama, inanılır gibi mi bu öykü? İnsan kolay kolay ölmüyormuş, çünkü baksana, sevinçten ölmedim ben."

Sonra ellerini çırparak gülmeye ve "Mutlu olacağız!" diye bağırmaya başladı.

O sırada hücre silah şakırtılarıyla, Notre-Dame Köprüsü'nden çıkarak rıhtıma gitgide yaklaşan, dörtnala kalkmış atların nal sesiyle çınladı. Çingene kızı dehşetle torbalı kadının kucağına atıldı:

"Kurtarın beni! Kurtarın beni, anneciğim! İşte geliyorlar!" diye inledi.

Çilekeş kadın sapsarı kesildi.

"Ey Tanrım! Neler söylüyorsun sen öyle? Ah! Ya, tamamıyla unutmuştum! Seni kovalıyorlar! Ne yaptın sen, kuzum?"

Bahtsız kız, "Bilmiyorum; ama ölüme mahkûm edildim," dedi.

Gudule sanki bir yıldırım çarpmış gibi sendeleyerek:

"Ölüme mi mahkûm edildin!" dedi. Gözlerini kızma dikmiş, ağır ağır konuşarak, "Ölüme mi!" diye üsteledi.

Çılgına dönen genç kız:

"Evet, anneciğim," diye sürdürdü, "beni öldürmek istiyorlar. İşte beni yakalamaya geliyorlar. Şu idam sehpaları benim için hazırlandı! Kurtarın beni! Kurtarın beni! Geliyorlar! Kurtarın beni!"

Çilekeş kadın taş kesilmiş gibi, birkaç dakika kımıldamadan durdu. Sonra inanamıyormuş gibi başını oynattı, birdenbire bir kahkaha kopardı; ama yeniden başlayan o korkunç kahkahayla güldü: "Yoo! Yoo! Hayır! Senin bu söylediklerin bir düş olmalı. Yaa! Evet! Onu yitireceğim, bu böylece tam on beş yıl sürecek, sonra onu bulacağım ve bu sadece bir dakika sürecek, öyle mi? Onu benden alacaklar, öyle mi? Hem de şimdi, tam güzelleşmiş, büyümüş, benimle konuşur, beni severken, öyle mi? Şimdi mi gelip onu yiyecekler, hem de benim gözlerimin önünde, onun anası olan benim karşımda! Yoo! Hayır! Böyle bir şey olamaz! Ulu Tanrım bu kadarına izin vermez."

Sözün burasında dörtnala gelen atların gürültüsü durur gibi oldu, uzaktan gelen bir sesin:

"Bu yandan, sayın Tristan! Rahibin dediğine göre, onu Fareler Çukuru'nda bulacağız," dediği duyuldu.

Nal sesleri yeniden başladı. Çilekeş kadın çılgın gibi bir çığlık kopararak ayağa fırladı:

"Kaç! Kaç, evladım! Şimdi hepsini anımsadım. Hakkın var. Senin ölümünü istiyorlar. Korkunç! Lanet olsun! Kaç yavrum, kaç da kurtul!"

Kadın başını delikten uzattı, sonra da çabucak geri çekildi. Canlıdan çok ölüye dönen Çingene kızını heyecandan tepeden tırnağa ürpererek sıktı ve kısık, kesin, acı bir sesle:

"Dur," dedi. "Dur! Soluk bile alma, sakın sesini çıkarma! Her yanda askerler var. Dışarı çıkamazsın. Ortalık iyice aydınlandı artık."

Kadıncağzın gözleri kupkuruydu; ama yanıyordu. Bir ara hiç konuşmadan durdu. Sadece, hücrede iri adımlarla yürüyor, arada sırada duruyor, kırılmış saçlarını avuç avuç yoluyor, sonra da dişleriyle koparıyordu.

Birdenbire, "Yaklaşıyorlar!" dedi. "Ben onlarla konuşurum. Sen şu köşeye saklan. Orada seni göremezler. Onlara senin kaçtığını, seni salıverdiğimi söylerim, inan olsun!"

Kızını götürdü, hücrenin dışarıdan görülmeyen bir köşesine bıraktı, çünkü yavrusunu hâlâ kucağında taşıyordu. Onu yere çömeltilti, ne ayağı, ne de eli karanlık köşeden taşmayacak biçimde dikkatle yerleştirdi, onu gizlemek için kızın o kapkara saçlarını çözdü, beyaz giysisinin üzerine yaydı, önüne de tek eşyası olan su testisiyle yastık olarak kullandığı kaldırım taşıını koydu; bunların onu gözlerden gizleyeceğini düşünüyordu. Bu iş bitince de, daha bir sakinleşerek, diz çöktü ve dua etti. Yeni doğmakta olan gün, Fareler Çukuru'nda hâlâ bir hayli karanlık bırakıyordu.

Tam o sırada, rahibin sesi, o cehennem kaçkını ses, bağırarak hücrenin pek yakınından geçti:

"Bu yana, Yüzbaşı Phoebus de Châteaupers!"

Köşesine büzülen Esmeralda bu adı, bu sesi işitince bir hareket yaptı.

Gudule, "Sakın kıpırdama!" dedi.

Kadın daha sözünü yeni bitirmişti ki insanların, kılıçların, atların meydana getirdiği bir gürültü hücrenin çevresinde durdu. Ana çabucak ayağa kalktı, içerisi görünmesin diye, küçük pencerenin önüne gidip dikildi. Greve Alanı'na sıralanmış, yaya, atlı, silahlı büyük bir insan kalabalığı gördü. Bunlara komuta eden kimse attan indi, ona doğru geldi. Adamın korkunç bir yüzü vardı.

"İhtiyar," dedi, "asmak üzere bir büyücü kadını arıyoruz; onun sende olduğunu söylediler bize."

Zavallı ana elinden geldiğince ilgisiz bir tavır takındı ve:

"Ne demek istediğinizi pek anlayamıyorum," dedi.

Beriki üsteledi:

"Kahretsin! Şu şaşkın Başdiyakoz neler saçmalıyordu, kuzum? Nerede o şimdi?"

Bir asker, "Ortadan kayboldu, komutanım," dedi.

"Buraya bak, ihtiyar deli," dedi, "sakın bana yalan söyleme. Göz kulak olman için sana bir büyücü kadın teslim etmişler. Onu ne yaptın?"

Çilekeş kadın, kuşku uyandırmaktan korkarak, her şeyi yadsımaktan kaçındı, içten gelen hışımlı bir sesle:

"Az önce ellerime tutuşturulan uzun boylu kızı soruyorsanız... Elimi ısırды, ben de onu salıverdim. İşte bu kadar. Rahat bırakın beni," diye yanıt verdi.

Komutan umutları kırılmış bir halde, dudak büktü.

"Yaşlı hayalet, sakın bana yalan söylemeye kalkma! Benim adım Tristan l'Hermite; Kral'ın yakın adamıyım. Tristan l'Hermite, anlıyor musun?" Çevresindeki Greve Alanı'na bakarak, "Burada bir hayli yankılanan bir addır bu," diye ekledi.

Biraz umutlanan Gudule:

"Şeytan l'Hermite de olsanız, size bundan başka söyleyecek sözüm yok; hem de sizden korkmam ben," diye karşılık verdi.

Tristan, "Kahretsin!" dedi. "Hele bak şu kocakarıya sen! Yaa! Büyücü kız kaçtı demek ki? Peki, ne yana doğru gitti?"

Gudule büyük bir ilgisizlikle, "Galiba Mouton Sokağı'ndan yana kaçtı," dedi.

Tristan başını çevirdi, yeniden yola koyulmak üzere hazırlanmaları için birliğine işaret etti. Çilekeş kadın soluk aldı.

Birdenbire bir okçu, "Komutanım," dedi, "şu ihtiyar periye bir sorun bakalım, penceresinin demir çubukları neden böyle bozulmuş."

Bu soru zavallı ananın yüreğine korkuyu yeniden düşürdü. Ne var ki, gene de bütün hazırcevaplığını yitirmedi.

"Bunlar hep böyleydiler zaten," diye kekeledi.

Okçu eri üsteledi:

"Hadi! Hadi! Daha dün insana ibadet etme isteği veren kapkara, güzel bir haç oluşturuyorlardı."

Tristan çilekeş kadına yan yan bir baktı.

"Bana öyle geliyor ki, kocakarı telaşlanıp heyecanlanıyor!"

Bahtsız kadın her şeyin soğukkanlılığını yitirmemesine, kararlı davranmasına bağlı olduğunu sezindi ve yüreği kan ağlarken sırtıtmaya başladı. Analarda böyle güçler vardır.

"Hadi canım!" dedi. "Bu adam sarhoş. Bir yıldan fazla oluyor ki, taş yüklü bir arabanın arkası pencereme çarptı, parmaklığı söktü. Hatta ben de arabacıya sövdüm, saydım, ağzıma geleni söyledim."

Bir başka okçu eri, "Doğrudur," dedi, "ben de gördüm."

Her zaman her yerde her şeyi gören insanlar bulunur. Okçu erinin bu umulmadık tanıklığı çilekeş kadını canlandırdı. Kadıncağız bu sorgulamayla âdeta keskin bir bıçağın sırtında bir uçurumun üzerinden geçermiş gibi oluyordu.

Ne var ki umutla, korku ve telaş arasında sürekli bir seçeneğe mahkûm edilmişti.

İlk konuşan asker, "Bunu bir araba yaptıysa," diye sürdürdü, "demir çubukların parçaları içeri doğru itilmiş olurdu, oysa bunlar dışarı doğru çıkmış."

Tristan bu çok bilmiş ere, "He hey! Sende de tıpkı ağır ceza mahkemesi soruşturma yargıcı gibi iyi koku alan keskin bir burun var, haa!" dedi. "İhtiyar, bunun dediklerine yanıt verin bakalım."

Kadıncağız çaresizlik içinde, elinde olmaksızın ağlamaklı bir sesle:

"Vallahi, yemin ederim ki, efendim, bu demir çubukları bir taş arabası kırdı," diye haykırdı. "Bu adam da gördüğünü söyledi, siz de işittiniz. Hem sonra, sizin Çingene kızıyla ne ilgisi var bunun?"

Tristan, "Hımmm!" diye homurdandı.

Az önceki iltifattan gururlanmış olan asker:

"Hem de, baksanıza komutanım, demir kırıkları daha taptaze!" diye atıldı.

Tristan başını salladı. Kadın sarardı.

"O araba çarpalı ne kadar uzun zaman oldu demiştiniz?"

"Bir ay, on beş gün belki de, efendim. Bilmem pek anımsayamıyorum ki."

Asker hemen atılarak:

"Daha önce bir yıldan fazla oldu demişti," diye belirtti.

"Bunda karanlık, kuşku uyandıran bir şey var!" dedi Tristan. Hâlâ pencerenin önüne yapışıp duran, adamların kuşkulananarak başlarını içeriye uzatıp hücreye bakmayı akıllarına getirmelerinden korkarak tir tir titreyen kadıncağız:

"Efendim," diye bağırdı, "vallahi efendim, yemin ederim ki bu parmaklığı bir araba kırdı. Cennetin bütün melekleri üzerine yemin ederim. Bu işi yapan bir araba değilse, kıyamete kadar cehennemde yanayım, Tanrı'nın lanetine uğrayayım!"

Tristan adamın ciğerini okuyan araştırmacı bir göz atışla:

"Bu yemini pek hararetle, pek canı gönülden yapıyorsun, hatun!" dedi.

Zavallı kadıncağız güveninin gitgide kaybolduğunu görüyordu. Beceriksizlikler yapıyordu; söylenmesi gerekeni söylemediğini anlıyor, dehşete kapılıyordu.

Burada, bağırarak başka bir asker geldi:

"Komutanım, ihtiyar peri yalan söylüyor. Büyücü kadın Mouton Sokağı'ndan kaçmamış. Sokağın zinciri bütün gece gerili kalmış, zincir bekçisi de kimsenin geçtiğini görmemiş."

Tristan'ın yüzü her dakika daha uğursuz bir hal alıyordu. Kadına:

"Buna ne söyleyeceksin, bakalım?" diye seslendi.

Kadın bu yeni olaya da karşı koymaya çalıştı:

"Bir şey bilmediğimi söyleyeceğim, efendim. Belki de yanılmışımdır, kim bilir. Suyun öte yanına geçti sanıyorum."

Komutan, "Orası tam tersi," dedi. "Hem de Cite'de fellik fellik aranırken, peşinden koşulurken oraya geri dönmek istemesi pek görünüşe uygun düşmüyor. Sen yalan söylüyorsun, kocakarı!"

İlk asker de, "Sonra, suyun ne bu yakasında, ne öbür yakasında kayık var," diye ekledi.

Çilekeş kadın durumu adım adım direnerek savunuyordu! "Belki de yüzerek geçmiştir, ne bileyim," diye yanıt verdi. Asker, "Kadınlar yüzer mi hiç?" dedi.

Tristan öfkeyle, "Kahretsin! Sen yalan söylüyorsun, kocakarı, yalan söylüyorsun!" diye gürledi. "Hani şeytan diyor ki, şu büyücüyü bir yana bırak da asıl bu kocakarıyı ipe çek, seni ipe çekmeyi ne kadar isterdim. Bir çeyreklik işkence belki de gerçeği senin gırtlığından çekip alırdı. Hadi bakalım! Sen de bizimle geleceksin."

Kadın bu sözlere hırsıyla sarıldı:

"Nasıl isterseniz, efendim. Yapın. İşkenceden çekinmem ben. Götürün beni. Hadi, çabuk, çabuk! Hemen hiç durmadan gidelim." İçinden de, "Bu arada kızım da kaçıp kurtulur," diye düşünüyordu.

Tristan l'Hermite, "Kahretsin be!" dedi. "İşkence sehpasına bu ne iştah böyle! Ben bu delinin işinden hiçbir şey anlamıyorum."

Kır saçlı, yaşlı bir devriye çavuşu sıralardan çıkararak komutana:

"Gerçekten de delidir, komutanım," dedi. "Çingene kızını salıverdiyse, onun hiç kabahati yoktur, çünkü Çingene kadınlarını hiç sevmez. Şurada tam on beş yıldır devriye gezerim, onun her akşam Çingene kadınlarına bitmez tükenmez bir nefretle beddua ettiğini duyarım. Peşini kovaladığımız, düşündüğüm gibi, şu keçili oyuncu kızsı, hepsinden çok da ondan nefret eder." Gudule bir çaba gösterdi ve:

"En çok da ondan," dedi.

Devriye kolundaki adamların aynı şekilde tanıklık etmeleri üzerine jandarma komutanı yaşlı çavuşun sözlerinin doğruluğuna inandı. Tristan l'Hermite, çilekeş kadından bir şey elde etmekten umudunu keserek, ona sırtını döndü. Kadın anlatılamaz bir kaygıyla, onun ağır ağır atma doğru yöneldiğini gördü. Adam dişlerinin arasından:

"Hadi bakalım! Yola koyulalım! Araştırmaya yeniden başlayalım," diye homurdanıyordu. "Çingene kızı asılmadan gözüme uyku girmeyecek."

Yalnız, ata binmeden önce, birkaç dakika daha duraksadı. Onun böyle, hayvanın ininin kokusunu alan, uzaklaşmamak için direnen bir av köpeğinin kaygılı yüzüyle alanın çevresinde dolaştığını gördükçe, Gudule yaşama ölüm arasında çarpınıp duruyordu. Tristan l'Hermite en sonunda başını salladı ve atına bindi. Gudule'ün öylesine korkunç bir biçimde sıkışan yüreği genişledi, adamlar orada buldukları süre içinde bakmaya cesaret edemediği kızına bir göz atarak alçak sesle:

"Kurtuldun!" dedi.

Zavallı çocuk bütün o süre boyunca soluk almadan, kımıldamadan, karşısına dikilen ölümün düşüncesiyle köşesine büzülüp kalmıştı. Gudule ile Tristan arasında geçen sahneden hiçbir şey yitirmemişti ve anasının kaygılarından her biri onun ta içinde yankılanmıştı. Kendisini uçurumun üzerinde asılı tutan ipin bütün çıtırtılarını duymuş, yirmi kez onun koptuğunu görür gibi olmuştu; en sonunda soluk almış, ayağının sağlam toprağa bastığını hissetmeye başlamıştı. O sırada, birisinin jandarma komutanına:

"Tüh be! Ben bir savaş adamıyım, komutanım, benim işim mi büyücü karıları asmak," dediğini işitti. "Ayaktakımı halkın değeri nedir ki! Sizi araştırmalarınızda yalnız bırakıyorum. Komutansız kalan birliğimin başına dönmemde bir sakınca görmezsiniz sanırım."

Bu Phoebus de Châteaupers'in sesiydi. Bunu duyunca genç kızın içinde nelerin geçtiği dille anlatılır gibi değildi. Demek ki, dostu, koruyucusu, desteği, barınağı, Phoebus'ü şuradaydı! Ayağa kalktı ve anasının kendisine engel olmasına zaman kalmadan:

"Phoebus! İmdat! Phoebus'üm benim!" diye bağırarak pencereye atılmıştı bile.

Phoebus artık orada değildi, gözden yitip gitmişti. Dörtnala Coutellerie Sokağı'nın köşesini dönmüştü. Ama, Tristan daha gitmemişti.

Çilekeş kadın bir böğürtüyle kızının üzerine atıldı. Tırnaklarını boynuna batırarak onu hızla oradan geri çekti. Bir kaplan ana bir tehlike anında bundan daha çok dikkatli davranamaz. Ne var ki, iş işten geçmişti. Tristan göreceğini görmüştü.

Adam bütün dişlerini meydana çıkararak, suratım bir kurt yüzüne benzeten bir gülüşle:

"Heh! Heh! He!" diye haykırdı. "Fare kapanında iki fare!"

Asker, "Ben zaten kuşkulanıyordum," dedi.

Tristan onun omzuna vurdu:

"Sen iyi bir kedisin!" dedi, ardından da "Hadi bakalım. Henriette Cousin nerede?" diye ekledi.

Ne giysileri, ne de yüzü öteki askerlere benzeyen bir adam onların arasından çıktı. Sırtında yarısı kurşuni, yarısı kahverengi bir giysi vardı; dümdüz saçları, meşin kollukları ve iri kocaman ellerinde bir kangal ip vardı. Bu adam hep Tristan'ın peşinden giderdi. Tristan da hep XI. Louis'nin peşinden.

Tristan l'Hermite, "Arkadaş, öyle sanıyorum ki aradığımız büyücü kadın işte şurada," dedi. "Şunu bana bir güzel asıvereceksin. Merdivenin yanında mı?"

Beriki, "Şurada, Sütunlu Ev'in sundurması altında bir merdiven var," dedi. Ardından da, taş darağacını göstererek, "İşi şu idam sehpasında mı yapacağız?" diye sordu.

"Evet."

Adam, jandarma komutanınıninkinden de hayvanca, kaba bir gülüşle:

"Oh, oh! Aşılacak pek uzun bir yolumuz da yok!" dedi.

Tristan, "Çabuk ol!" dedi. "Sonra gülersin."

Bu arada, çilekeş kadın Tristan kızım gördüğünden, bütün umutlar kaybolduğundan beri, bir tek sözcük söylememişti. Yarı ölü haldeki Çingene kızını mahzenin dip köşesine atmış, ellerini iki pençe gibi pencerenin alt pervazının köşesine dayayarak gene eski yerine dönmüştü. Bu durumda, yeniden o eski yırtıcı, çılgın ifadesini alan bakışlarını bütün o askerlerin üzerinde korkusuzca dolaştırdığı görülüyordu. Henriette Cousin'in hücreye yaklaştığı sırada ona öyle vahşi bir yüzle baktı ki adam geriledi.

Jandarma komutanının yanına dönerek: "Komutanım, hangisini yakalamak gerekiyor?" diye sordu.

"Gencini."

"Daha iyi, çünkü yaşlısı pek çetin cevize benziyor."

Yaşlı devriye çavuşu, "Keçili zavallı küçük dansöz!" dedi. Henriette Cousin gene pencereye yaklaştı. Ananın bakışı üzerine gözlerini yere indirmek zorunda kaldı. Oldukça çekingen bir sesle:

"Hanımcığım..." dedi.

Kadın çok alçak ve öfkeli bir sesle onun sözünü kesti:

"Ne istiyorsun?"

"Sizi değil, ötekini."

"Hangi öteki?"

"Genci."

Kadın avaz avaz bağırarak başını sallamaya başladı:

"Kimse yok burada! Kimse yok burada! Kimse yok burada!"

Cellat, "Hayır, var!" diye üsteledi. "Bunu siz de pekâlâ biliyorsunuz. Bırakın da genci yakalayayım. Ben size kötülük etmek istemiyorum."

Kadın garip bir sırıtışla, "Ya! Bana bir kötülük yapmak istemiyorsun demek ki, haa!" dedi.

"Ötekini bana verin, Hanımcığim; jandarma komutam öyle istiyor."

Kadın deli gibi bir halle, "Kimse yok!" diye yineledi.

Cellat da, "Ben size var diyorum!" diye üsteledi. "Hepimiz sizin iki kişi olduğunuzu gördük."

Çilekeş kadın sırtarak, "İçeri bak istersen!" dedi. "Kafam pencereden sok da bak."

Cellat ananın tırnaklarını inceledi, cesaret edemedi.

Birliğini Fareler Çukuru'nun çevresine çember biçimi yerleştiren ve idam sehpasının yanında at üstünde oturan Tristan:

"Çabuk ol!" diye bağırdı.

Henriet sıkıla sıkıla gene jandarma komutanının yanına geldi. İp kangalım yere bırakmış, beceriksiz bir halle şapkasını ellerinde döndürüp duruyordu:

"Komutanım, içeriye nereden girilir?" diye sordu.

"Kapıdan."

"Kapı yok."

"Pencereden."

"Pencere çok dar."

Tristan öfkeyle, "Pencereyi genişlet," dedi. "Yanında kazma yok mu?"

Ana, ininin ta derinliklerinden, hâlâ, zıncı diye durmuş, bakıyordu. Artık hiçbir şey umut etmiyordu, artık ne istediğini bilmiyordu; ama kızını elinden almalarını istemiyordu.

Henriet Cousin, Sütunlu Ev'in sundurması altında duran idam gereçlerinin bulunduğu sandığı almaya gitti. Oradan çifte merdiveni de çekti çıkardı, hemen götürüp darağacına dayadı. Jandarma komutanlığının beş, altı adamı ellerine küsküler, kaldıraçlar aldılar, Tristan da onlarla birlikte pencereye doğru ilerledi. Komutan sert bir sesle, "İhtiyar, şu kızı bize iyilikle teslim et," dedi.

Kadın hiçbir şey anlamamış gibi ona bomboş gözlerle baktı.

Tristan, "Kahretsin!" dedi. "Senin şu büyücü kızla ne ilgin var ki, Kral'ın dileğine göre asılmasına engel oluyorsun?"

Zavallı bahtsız kadın o yırtıcı gülüşüyle gülmeye başladı.

"Ne ilgim mi var? O benim kızım!"

Bu sözcüğü söyleyiş tarzı Henriët Cousin'e kadar herkesi ürpertti.

Jandarma komutanı, "Çok üzüldüm; ama Kral'ın dileği bu," yanıtım verdi.

Kadın o korkunç gülüşünü artırarak bağırdı: "Senin kralından bana ne? O benim kızım diyorum sana!"

Tristan, "Duvarı delin," dedi.

Daha geniş bir açıklık elde etmek için pencerenin altındaki taban taşım yerinden çıkarmak yeterdi. Ana, küskülerle kaldıraçların kalesini yıkmaya başladığını anlayınca, korkunç bir çılgılık kopardı. Sonra da, dar hücrenin kendisine verdiği o yabanıl hayvan alışkanlığıyla odanın çevresinde korkunç bir hızla dönmeye başladı. Artık hiçbir şey söylemiyordu; ama gözleri alev saçıyordu. Askerler ta yüreklerinin içine kadar donmuşlardı.

Kadın, birdenbire, yastık yerine kullandığı kaldırım taşım aldı, güldü ve iki eliyle işçilerin üzerine fırlattı. İyi fırlatamamıştı, çünkü elleri titriyordu; taş hiç kimseye çarpmadı ve geldi Tristan'ın atının ayaklarının dibinde durdu. Kadın dişlerini gıcırdattı.

Bu arada, güneş daha iyice doğmamıştı; ama ortalık bir hayli aydınlanmıştı, güzel bir pembelik Sütunlu Ev'in delik deşik köhne bacalarını süslüyordu. Büyük kentte en erkenci pencerelerin neşeyle damların üzerine açıldığı saatti bu. Yoldan geçen birkaç kişi, eşeklerinin sırtında Halles'e giden birkaç manav Greve Alanı'ndan geçmeye başlamıştı. Bunlar Fareler Çukuru'nun çevresinde yığılan şu asker topluluğunun önünde bir ara duruyorlar, şaşkın şaşkın bakıyorlar, sonra da geçip gidiyorlardı.

Çilekeş kadın gitmiş kızının önünde oturmuş, gövdesiyle onu gizlemişti; kadıncağz gözlerini dikmiş, hiç kımlıdamadan oturan ve tek sözcük olarak alçak sesle, Phoebus! Phoebus! diye mırıldanan zavallı yavrucuğunu dinliyordu. Yıkıcıların işi ilerler gibi göründükçe, ana farkına varmadan geri çekiliyor, kızını gitgide daha çok duvara sıkıştırıyordu. Çilekeş kadın birdenbire taşın sarsıldığını gördü (çünkü nöbet tutuyor, gözünü ondan ayırmıyordu) ve işçilere gayret veren, onları yüreklendiren Tristan'ın sesini işitti. O zaman birkaç dakikadan beri içine düştüğü çöküntüden çıktı ve avazı çıktığı kadar bağırdı; konuşurken sesi kimi zaman kulağı testere gibi tırmalıyor, kimi zaman da sanki bütün beddualar, lanetler hep birden patlamak üzere dudaklarında sıkışmış gibi kekeliyordu:

"Ah! Ah! Ah! Ama bu korkunç bir şey! Hepiniz haydutsunuz! Gerçekten de kızımı elimden alacak mısınız? Bu benim biricik kızım diyorum size! Ah! Alçaklar! Ah! Cellat uşakları! Sefil katil uşakları! İmdat! İmdat! Yangın var! Yoksa böylece yavrumu elimden alacaklar mı bunlar? Yüce Tanrı adı verilen kimdir öyleyse?"

Bunun üzerine, köpükler saçarak, bakışı çılgın gibi, bir pars gibi dört ayak üzerinde, bütün saçları

dimdik olmuş bir halde Tristan'a seslendi:

"Kızımı almak için biraz yaklaş hele bakalım! Bu kadının, "Bu benim öz kızımdır," dediğini anlamıyor musun sen? İnsanın bir evladı olması ne demektir sen biliyor musun? Hey! Azgın kurt, dışı kurduyla yuva kurup hiç yatmadın mı sen? Hey! Ondan hiç kurt yavrun olmadı mı senin? Yavruların varsa, onlar uluduğu zaman içinde hiçbir şey kıpırdamıyor mu?"

Tristan, "Taşı çıkarın," dedi, "artık iyice yerinden oynadı."

Kaldıraçlar ağır taban taşını kaldırdı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, ananın son kafesiydi bu. Kadın hemen taşın üzerine atıldı, onu yerinde tutmak istedi, tırnaklarıyla tırmaladı; ama ne yazık ki, altı kişinin oynattığı ağır taş kütlesi elinden kurtuldu, ağır ağır demir kaldıraçlar boyunca yere kadar kaydı.

Ana, girişin açıldığını görünce, gediği vücuduyla kapatarak, kıvranıp başını taşlara vurarak ve ancak duyulabilen, yorgunluktan kısılmış bir sesle bağırarak kendini açıklığının önüne attı:

"İmdat! Yangın var! Yangın var!"

Hâlâ duygusuz, soğukkanlı, kılı kıpırdamadan duran Tristan:

"Şimdi kızı yakalayın," dedi.

Ana askerlere öyle korkunç, öyle ürkütücü bir bakışla baktı ki hepsi ilerlemekten çok gerilemek isteğine kapıldı.

Jandarma komutanı, "Hadi bakalım, çabuk olun! Sen, Henriette Cousin!"

Hiç kimse bir adım atmadı.

Komutan küfür etti:

"Hepinizi şeytan kovalasın! Benim savaş adamlarım bir kadından korksunlar, haa!"

Henriette, "Komutanım, siz buna kadın mı diyorsunuz?" dedi.

Bir başkası, "Kadının aslan gibi yelesi var!" dedi.

Komutan bir kez daha: "Hadi bakalım, çabuk olun!" diye üsteledi. "Pencere bir hayli genişledi. Pontoise Gediği'nde olduğu gibi, üçünüz birden girin içeri. Artık bitsin bu iş! İlk gerileyeni iki parça ederim, Tanrı şahit!"

Her ikisi de pek korkutucu olan iki kişinin, jandarma komutanıyla ananın, arasında kalan askerler bir an duraksadılar, sonra kesin kararlarını vererek Fareler Çukuru'na doğru ilerlediler.

Çilekeş kadın bunu görünce, birdenbire dizlerinin üzerinde doğruldu, saçlarını yüzünden itti, sonra da, zayıf ve derileri yüzülmüş ellerini iki yanına sarkıttı. O zaman yaşlar iri damlalar halinde

teker teker gözlerinden fıskırdı; kendi kendine kazdığı yatağından akan sel gibi yanaklarındaki bir kırıksık boyunca aşağı iniyorlardı. Ana aynı zamanda konuşmaya da başladı; ama öyle yalvarıcı, öyle yumuşak, öyle uysal ve öyle yürek paralayıcı bir sesle konuşuyordu ki, Tristan'ın çevresinde çiğ çiğ insan eti yiyebilecek yaradılıştta pek çok yaşlı zindan bekçisi gözlerini kuruluyordu.

"Pek sayın Efendilerim! Zaptiye çavuşu efendiler, bir tek sözcük! Size söylemem gereken bir şey bu. Bakın, görüyor musunuz, bu benim kızım, on beş yıl önce yitirdiğim sevgili küçük kızım! Dinleyin. Bu masal gibi bir öyküdür. Düşünün ki çavuş efendileri ben çok iyi tanırım. Aşk hayatı yaşadığım için küçük oğlanların bana taş attıkları zamanlarda zaptiye çavuşu efendiler bana karşı hep iyi davrandılar. Bakın! Her şeyi öğrenince yavrumu bana bırakırsınız! Ben zavallı bir sokak kadınıyım. Yavrumu Çingene karıları çaldı. Tam on beş yıl patiğini sakladım. İşte, bakın. Ayacığı bu kadardı işte. Reims'de! Chantefleurie Kız! Folle-Peine Sokağı! O kadım belki siz de tanırdınız, kim bilir. O bendim işte. Gençlik çağınızda... o zamanlar... güzel günlerdi onlar. Birlikte hoş vakit geçiriliyordu. Bana acıyacaksınız, değil mi, sayın Efendilerim? Çingene karıları onu benden çaldılar, on beş yıl benden sakladılar. Onu öldü sanıyordum. Düşünün hele, iyi yürekli dostlarım, onu öldü sanıyordum, ne demezsiniz. Burada, bu mahzende, kışın ateşsiz, tam on beş yıl geçirdim. Bu çok zor bir şey. Zavallı minik patıcık! Öyle çok bağırdım ki, Tanrı sesimi işitti. Bu gece kızımı bana geri verdi. Yüce Tanrı'nın bir mucizesidir bu. Kızım ölmemiş. Onu benden almayacaksınız, buna eminim. Ben olsam, hadi neyse, hiç sesimi bile çıkarmam; ama o daha on altı yaşında bir yavrucak! Ona güneşi görecektir zamanı bırakın! Size ne yaptı ki? Hiçbir şey. Ben de öyle. Ondan başka kimsem olmadığını, yaşlı olduğumu, onun Hz. Meryem Anamızın bana yolladığı bir lütuf olduğunu bir bilseniz! Sonra, siz hepimiz o kadar iyi yüreklisiniz ki! Onun benim kızım olduğunu bilmiyordunuz, şimdi öğrendiniz. Ah! Onu seviyorum! Yüce zaptiye komutanı, onun parmağında bir sıyrık görmektense, yüreğimin delinmesini yeğlerim! Siz iyi yürekli bir soyluya benziyorsunuz! Size burada anlattıklarım her şeyi açıklıyor, değil mi? Ah! Efendim, sizin de bir ananız vardı! Şimdi siz komutansınız, yavrumu bana bırakın! Bakın, Hz. İsa Efendimize yalvarır gibi sizin karşınızda diz çöküp yalvarıyorum! Hiç kimseden bir şey istemiyorum ki, ben Reims kentindenim, Efendilerim, dayım Mahiet Pradon'dan kalan küçük bir tarlam var. Dilenci değilim ben. Hiçbir şey istemiyorum! Sadece yavrumu istiyorum. Ah! Çocuğumu alıkoymak istiyorum. Her şeyin sahibi olan Tanrı onu bana boş yere geri vermedi ya! Kral mı! Kral öyle istiyor diyorsunuz, haa! Benim yavrumun, küçük kızımın öldürülmesi ona pek zevk vermez ki. Hem sonra, kral iyi yüreklidir! Bu benim kızım! Benim öz kızım bu! Kralın değil ki! Sizin kızınız değil ki! Ben buralardan gitmek istiyorum! İkimiz de gitmek istiyoruz! Bir ana, öbürü de kızı iki kadın geçecek olursa, onlara izin verilir, yol verilir! Bırakın bizi gidelim! Biz Reims kentindeniz. Ah! Sizler çok iyi yüreklisiniz, çavuş efendiler, hepimizi seviyorum. Benim sevgili yavrumu almazsınız, olanaksız bir şey bu! Öyle değil mi, kesinlikle olanaksız, dünyada olmaz! Söyleyin! Yavrum! Yavrum benim!"

Kadının davranışı, sesi, konuşurken içtiği gözyaşları, birleştirdikten sonra büktüğü elleri, yürek paralayıcı gülüşleri, ıslak bakışları, iniltileri, iç çekmeleri, düzensiz, çılgın, dağınık sözlerine kattığı zavallı, içler acısı çığlıklar konusunda bir fikir vermeye çalışmayacağız.

O susunca, Tristan l'Hermite kaşlarını çattı; ama kendi kaplan gözünde yuvarlanan bir damla yaş gizlemek içindi bu. Bununla birlikte, bu yufka yürekliliği bastırdı ve buyurgan bir sesle:

"Kral öyle istiyor," dedi.

Ardından da, Henriet Cousin'in kulağına eğilerek, çok alçak bir sesle:

"Bu işi çabuk bitir," dedi.

Korkunç zaptiye komutanı bile belki de yüreğinin eridiğini hissediyordu.

Cellatla zaptiye çavuşları hücreye girdiler. Ana hiçbir direnme göstermedi, sadece kızına kadar sürüklendi ve çılgınlar gibi kendini onun üzerine attı. Çingene kızı askerlerin yaklaştığını gördü. Ölümün dehşeti onu canlandırdı; anlatılmaz bir üzüntünün acısıyla:

"Anacığım! Anacığım! Geliyorlar! Beni koruyun!" diye bağırdı.

Anne sönük bir sesle, "Evet, sevgili yavrum, seni koruyorum!" diye yanıt verdi ve ona sımsıkı sarılarak, her yanını öpmeye başladı. Ana kızının üzerinde, her ikisi de yerlerde, acınacak bir görünüm oluşturunca.

Henriet Cousin, genç kızı, gövdesinin ortasından, güzel omuzlarının altından yakaladı. Genç kız bu elin dokunuşunu hissedince, "Ah!" dedi ve bayıldı. Cellat, üzerine damla damla iri gözyaşlarını akıtarak onu kucağına almak istedi. İki elini kızının beline düğümlemiş olan anadan ayırmaya çalıştı. Ana evladına öylesine yapışmıştı ki, onu kızından ayırmak olanağını bulamadı. Bunun üzerine Henriet Cousin önce kızı, peşinden de anayı hücreden dışarı sürükledi. Ana da gözlerini yummuştu.

O sırada güneş doğuyordu. Oldukça kalabalık bir halk yığını daha şimdiden alana birikmişti bile; idam sehpasına doğru kaldırım taşları üzerinde bu şekilde sürüklenen şeyi uzaktan seyrediyorlardı. Çünkü bu, zaptiye komutanı Tristan'ın yöntemi idi. Meraklıların yaklaşmasına engel olurdu.

Pencerelerde kimsecikler yoktu. Yalnız, uzakta, Notre-Dame kulelerinden Greve Alanı'na bakanın tepesinde, sabahın aydınlık, berrak gökyüzü üzerinde kapkara beliren iki adam görülüyordu; alana bakar gibiydiler.

Henriet Cousin sürüklediği şeyle birlikte, uğursuz merdivenin dibinde durdu. Bu iş ona öylesine dokunuyordu ki, ipi genç kızın o tapılacak kadar güzel boynuna soluk bile almadan geçirdi. Bahtsız çocuk kenevirin korkunç değişimini hissetti. Gözkapaklarını kaldırdı ve başının üzerinde uzanan taş idam sehpasının çıplak kolunu gördü. Bunun üzerine çırpındı, yürek paralayıcı yüksek bir sesle:

"Hayır! Hayır! İstemiyorum!" diye bağırdı.

Baş kızıının giysileri altına girip kaybolan ana bir tek sözcük söylemedi; yalnız, bütün bedeninin ürperdiği görüldü ve evladının vücuduna kondurduğu öpücüklerin arttığı işitildi. Onun mahkûmu saran kollarım hoyratça çözmek için cellat bu andan yararlandı. Kadın ya bitkinlikten ya da umutsuzluktan, karşı koymadı. Bunun üzerine, cellat kızı omzuna aldı, sevimli yaratık, onun başı üzerinden, ikiye katlanmış, sarkıyordu. Sonra da, merdivene çıkmak üzere ayağını basamağa koydu.

Bu sırada ana, sokak taşlarının üstüne çömelip kalmıştı. Tam o anda gözlerini fal taşı gibi açtı. Bir tek çığlık atmadan, korkunç bir ifadeyle doğruldu, ardından da, avının üzerine atılan yırtıcı bir hayvan gibi, celladın eline saldırıp ısırıldı. Bu olay bir şimşek kadar kısa sürdü. Cellat can acısıyla avaz avaz bağırdı. Koşuşup geldiler. Adamın kanayan elini ananın dişleri arasından bin bir zorlukla

çıkardılar. Kadın derin bir sessizlik içindeydi. Onu bir hayli sertlikle ittiler ve başının ağır bir şekilde kaldırım taşlarının üzerine düştüğünü gördüler. Kadını gene doğrultular. Yeniden yere düştü. Çünkü ölmüştü.

Cellat genç kızı bırakmamıştı, yeniden merdiveni çıkmaya başladı.

La Creatura Bella Bianco Vestitai[184]

Quasimodo hücrenin boş olduğunu, Çingene kızının artık orada bulunmadığını, kendisi onu korurken kaçırıldığını görünce, iki eliyle saçlarını yoldu, şaşkınlıktan ve acıdan tepindi. Ardından da, onu arayarak, her duvar köşesinde garip çılgınlarla bağırarak, kızıl saçlarını yolup döşeme taşlarına serpererek bütün kilisenin içinde koşmaya başladı.

İşte tam o sırada da kralın okçuları, Çingene kızını aramak amacıyla, muzaffer bir tavırla Notre-Dame'a giriyorlardı. Quasimodo onlara yardım etti, zavallı sağır, adamların kötü niyetlerinin farkında değildi. Çingene kızının düşmanlarını serseriler sanıyordu. Tristan l'Hermite'i bütün saklanılacak köşe bucağa götürdü; ona gizli kapıları, mihrabın gizli bölmelerini, kilise hazinesinin arkasını açtı. Eğer bahtsız kız hâlâ orada olsaydı, onu kendi elleriyle teslim etmiş olacaktı. Tristan kolay kolay yılmayan bir insandı; ama hiçbir şey elde edememenin bıkkınlığıyla usanınca, Quasimodo aramayı tek başına sürdürdü. Yirmi kez, yüz kez, enine boyuna, yukarıdan aşağıya, çıkararak, inerek, koşarak, seslenerek, bağırarak, koklayarak, karıştırarak, araştırarak, bütün deliklere kafasını sokarak, bütün kubbelerin altına meşale tutarak, üzgün üzgün, çılgınlar gibi, kilisenin çevresinde dört döndü. Dışisini yitiren bir erkek hayvan bundan daha homurtulu, daha yabanıl olamaz. En sonunda, genç kızın artık orada bulunmadığına, her şeyin bittiğine, onu kendisinden aşırıdıklarına iyice ve kesinlikle emin olduktan sonra ağır ağır, kulenin merdivenlerini, kızı kurtardığı gün öylesine öfke ve utkuyla tırmandığı o merdivenleri çıktı. Başını önünde, sessiz, gözyaşı dökmeden, âdeta soluk bile almadan aynı yerlerden yeniden geçti. Kilise gene ıpıssızdı, o derin sessizliğine gömülmüştü. Okçular büyücü kadını Cite'de kovalamak üzere oradan ayrılmışlardı. Bir an önce silahlı adamların öylesine üşüşükleri, öylesine gürültülü olan bu alabildiğine geniş Notre-Dame'da Quasimodo yapayalnız kalınca, kendi gözetimi altında Çingene kızının haftalarca uyuduğu hücrenin yolunu tuttu. Oraya yaklaşırken belki de genç kızı içeride bulacağını düşünüyordu. Yanlardaki çatıya bakan galerinin köşesini dönerken, bir dalın altındaki kuş yuvası gibi büyük bir kemerin altına büzülmüş daracık hücreyi, küçük penceresiyle, küçük kapısıyla görüverince, zavallı adamcağzın yüreği ağzına geldi, düşmemek için bir filayağına yaslandı. Kızın belki de oraya döndüğünü, iyi bir perinin onu oraya geri getirdiğini, bu küçük hücrenin tam genç kızın orada bulunması için son derece uygun, pek sakın, pek emin ve pek sevimli bir yer olduğunu düşündü ve düşlemini yıkmak korkusuyla, bir adım bile atmaya cesaret edemiyordu. Kendi kendine, "Evet," diyordu, "belki uyuyordur ya da dua ediyordur. Rahatsız etmeyelim."

En sonunda, Quasimodo bütün cesaretini toplayarak, ayaklarının ucuna basarak ilerledi, baktı, içeri girdi. Bomboştı! Hücre hâlâ boştu. Bahtsız sağır ağır adımlarla hücrenin çevresini dolaştı, sanki Esmeralda mermer döşemeyle şiltenin altına gizlenebilirmiş gibi, yatağı kaldırıp altına baktı, sonra da başını salladı ve aptal aptal olduğu yerde kalakaldı. Birdenbire meşalesini ayağıyla ezdi, tek sözcük söylemeden, bir tek kez bile içini çekmeden, bütün gücüyle koşarak başını duvara vurdu ve bayılıp taşların üzerine yığıldı.

Kendine geldiği zaman, yatağın üzerine atıldı, orada yuvarlandı, kızın uyuduğu ve hâlâ ılık olan yeri çılgınlar gibi öptü, sanki orada son nefesini verecekmiş gibi, birkaç dakika hiç kıılmıdamadan kaldı. Sonra, tepeden tırnağa sırsıklam tere batmış, soluk soluğa, çılgınlar gibi ayağa kalktı ve çan

tokmaklarının korkunç düzeniyle, kafasını orada parçalamak isteyen bir adamın kararıyla, başını duvarlara vurmaya başladı. En sonunda, bitkin bir halde, gene yere yığıldı; dizlerinin üzerinde sürünerek hücreden dışarı çıktı ve bir şaşkınlık hali içinde, kapının karşısına çömeldi. Hiç kımıldamadan, gözü ıssız hücreye dikili, boş bir beşik dolu bir tabut arasında oturan bir anadan daha tasalı, daha düşünceli, bir saatten fazla, öylece kalakaldı. Bir tek sözcük söylemiyordu; sadece, uzun aralıklarla, bir hıçkırık bütün vücudunu şiddetle sarsıyordu; ama gözyaşı bulunmayan bir hıçkırık, tıpkı gürültü çıkarmayan o yaz şimşekleri gibi.

Öyle sanılır ki, o sırada üzgün düşüncelerinin arasında, Çingene kızını beklenmedik bir biçimde kaçıranın kim olduğunu araştırırken Başdiyakoz aklına geldi. Hücreye çıkan merdivenin anahtarının yalnız rahip Claude'da bulunduğunu anımsadı, Başdiyakoz'un genç kıza gece saldırıları da aklına geldi; birincisine kendisinin yardım ettiği, ikincisine engel olduğu gece saldırıları. Böylece binlerce ayrıntıyı anımsadı ve sonra da Çingene kızını elinden alanın Başdiyakoz olduğuna zerre kadar kuşkusuz kalmadı. Bununla birlikte, rahibe olan saygısı o derecedeydi ki, o adama karşı duyduğu minnettarlığın, fedakârlığın, sevginin yüreğinde öyle derin kökleri vardı ki, bunlar o sırada bile kıskançlığın ve umutsuz büyük acının pençelerine karşı duruyorlardı.

Başdiyakoz'un bunu yaptığını düşünüyor da, herhangi bir başkasına karşı duyacağı kan dökme ve öldürme derecesindeki öfke, söz konusu Claude Frolo olunca, zavallı sağırda bir acı artışına dönüşüyordu.

Böylece, Quasimodo'nun düşüncesi rahip üzerinde yoğunlaştığı sırada şafak artık destek kemerlerini aydınlattığından, Notre-Dame'ın üst katında, mihrabın çevresindeki dış parmaklığın oluşturduğu dirsekte birisinin yürüdüğünü gördü. O kimse kendinden yana geliyordu. Onu hemen tanıdı. Başdiyakoz'du bu. Claude düşünceli ve ağır adımlarla yürüyordu. Yürürken önüne bakmıyordu; kuzey kuleye doğru yönelmişti; ama yüzü yana, Seine'in sağ yakasına doğru dönüktü; sanki damların üzerinden bir şey görmeye çalışıyormuş gibi başını havada tutuyordu. Bu yan duruşa sık sık baykuşta rastlanır. Bir noktaya doğru uçar, bir başka noktaya bakar. Böylece rahip, Quasimodo'yu görmeden onun üst yanından geçti.

Bu apansız ortaya çıkma karşısında taş gibi donup kalan Quasimodo, onun kuzey kulesinin merdiven kapısının altına daldığını gördü. Bunun Belediye Sarayı'nın görüldüğü kule olduğunu okuyucu bilir. Quasimodo ayağa kalkıp Başdiyakoz'un peşinden yürüdü.

Quasimodo merdiveni çıkmış olmak, rahibin neden çıktığını anlamak için basamakları tırmandı. Zaten, zavallı çancı ne yapacağını, ne söyleyeceğini, ne istediğini bilmiyordu. Öfke ve korku içindeydi. Yüreğinde Başdiyakoz'la Çingene kızı çarpışıyordu.

Kulenin tepesine gelince, merdivenin gölgesinden çıkıp sahanlığa girmeden önce, inceden inceye, Claude Frolo'nun nerede olduğunu araştırdı. Rahip ona sırtını dönmüştü. Çan kulesinin sahanlığını çevreleyen delik oymalı bir parmaklık vardı. Gözlerini kentin derinlerine daldıran rahibin göğsü, parmaklığın dört yanından Notre-Dame Köprüsü'nden yana bakanına dayalıydı.

Quasimodo sessiz adımlarla, kendini belli etmeden rahibin arkasından ilerleyerek, onun böyle nereye baktığını görmeye gitti. Rahibin dikkati öylesine başka bir yerdeydi ki, sağırın yanbaşında yürüdüğünü duymadı bile.

Paris, hele de o dönemin Paris'i, bir yaz şafağının taze ışıkları altında Notre-Dame'ın kulelerinin tepesinden bakılınca pek görkemli ve sevimli bir görüntüdür. O gün bir temmuz günü olabilirdi. Gökyüzü baştanbaşa açık ve durgundu. Gecikmiş birkaç yıldız yer yer sönüyordu; doğuda da, gökyüzünün en aydınlık olduğu yerde çok parlak bir yıldız vardı. Güneş belirlemek üzereydi. Paris kımıldamaya başlıyordu. Bembeyaz ve tertemiz, saf bir ışık içinde, binlerce evin doğuda ortaya serdiği bütün düzlemler pek kesin bir biçimde göze çarpıyordu. Çan kulelerinin dev boyutlu gölgeleri büyük kentin bir ucundan öbürüne damdan dama gidiyordu. Daha şimdiden konuşan, gürültü yapan mahalleler vardı. Şurada bir çan sesi, ötede bir çekiç sesi, beride yola koyulmuş giden bir arabanın karmakarışık şıkırtıları. Bu damların bütün yüzeyinde, kükürtlü buharlar çıkaran muazzam bir toprağın çatlakları gibi, şurada burada birkaç duman yayılmaya başlıyordu bile. Bunca köprünün kemerlerinde, bunca adanın burnunda sularını büzüştüren ırmak gümüş kıvrımlarla baştanbaşa menevişlenmişti. Kentin çevresinde, surların ötesinde, görünüm yumak yumak büyük bir buhar çemberi içinde kayboluyordu; bunların aralarından, ovaların sınırsız çizgisiyle küçük tepelerin zarif kabartısı belli belirsiz seçilebiliyordu. Havada uçuşan her çeşit gürültü bu yan uyanan kentin üzerinde dağılıyordu. Sabah rüzgârı doğuya doğru, tepelerin sis tüylerinden yolunan birkaç beyaz pamukçuğu gökyüzünde kovalayıp duruyordu.

Parvis Alanı'nda, ellerinde süt güğümleri, birkaç kadıncağız Notre-Dame'ın büyük kapısının acayip yıkık döküklüğünü ve çakıl taşlarının arasında donup kalan iki kurşun deresini şaşkın şaşkın birbirlerine gösteriyorlardı. Geceki gürültüden bütün kalanlar bunlardı. Kuleler arasında Quasimodo'nun yaktığı ateş sönmüştü. Tristan alam temizletmiş, ölüleri Seine sularına attırmıştı. XI. Louis gibi krallar büyük bir kıyımdan sonra kaldırımları çabucak yıkamaya bakarlar.

Kulenin parmaklığının dışında, tam rahibin durduğu noktanın altında, gotik yapılarda sık sık rastlanan, son derece garip, acayip biçimde yontulmuş o taş su oluklarından biri vardı ve bu su oluşunun bir çatlağında, tatlı bir hava esintisiyle sarsılıp canlanmış gibi duran çiçek açmış iki güzel şebboy birbirlerini çılgınlar gibi selamlıyorlardı. Kulelerin üzerinde, yukarıda, gökyüzünün derinlerinde pek uzakta, küçük kuş cıvıltıları duyuluyordu.

Ama, rahip bunların hiçbirini ne dinliyor ne de görüyordu. Sabahları, kuşları, çiçekleri olmayan insanlardan biriydi o. Çevresinde onca değişik görünüme bürünen bu uçsuz bucaksız ufukta, onun dikkatli bakışı tek bir nokta üzerinde yoğunlaşmıştı.

Quasimodo Çingene kızım ne yaptığını ona sormak ateşiyle yanıp tutuşuyordu. Ne var ki, o sırada Başdiyakoz'un dünyanın dışında bulunur gibi bir hali vardı. İnsanın dünya çökse duymayacağı yaşamın o şiddetli, heyecanlı dakikalarından birinde bulunduğu açık seçik görülüyordu. Gözleri hiç değişmeden bir yere dikilmiş, kımıldamadan, sessiz duruyordu; bu sessizlikle bu devinimsizlikte öyle korkunç bir şey vardı ki, yabancı kilise çancısı bunun karşısında ürperiyor ve onu bozmaktan çekiniyordu. Ama ne var ki, bu da gene Başdiyakoz'u bir çeşit sorguya çekmekti; onun görüş açısının yönünü izledi ve işte böylece de bahtsız sağırın bakışı Greve Alanı'na düştü.

Quasimodo rahibin baktığı şeyi gördü. Sürekli idam sehpasının yanına merdiven dikilmişti. Alanda bir parça halkla pek çok sayıda da asker vardı. Bir adam kaldırım taşlarının üzerinde, kara bir şeyin asıldığı beyaz bir şeyi sürüklüyordu. Bu adam darağacının dibinde durdu.

Burada Quasimodo'nun pek iyi göremediği bir olay geçti. Tek gözünün uzağı görme yeteneğini

yitirmiş olmasından değildi, ama orada bulunan şişman bir asker her şeyi iyice seçebilmesine engel oluyordu. Zaten tam o sırada güneş göründü ve ufkun üzerinden öyle bir ışık seli taşıdı ki Paris'in bütün sivri tepeleri, çan kulelerinin külahları, ocak bacaları, çatıların sivri damları, hep birden aynı anda ateş aldı sanırdınız.

Bu arada, adam merdiveni çıkmaya başladı. İşte o zaman Quasimodo onu açıkça, belirli bir biçimde gördü. Adamın omzunda bir kadın, beyazlar giymiş bir genç kız, bu genç kızın boynunda da bir düğüm vardı. Quasimodo onu tanıdı. Oydu bu.

Adam böylece merdivenin tepesine ulaştı. Oraya varınca, düğümü düzeltti. Burada, rahip, daha iyi görebilmek için, parmaklığın üzerine diz çöktü.

Darağacının tepesindeki adam birdenbire topuğuyla merdiveni sertçe itti ve birkaç dakikadan beri artık soluk bile almayan Quasimodo ipin ucunda, kaldırım taşlarından iki kulaç yukarıda, bahtsız yavrucağın sallandığını gördü, adam da ayakları onun omuzlarında, üzerine çömelmişti. İp kendi ekseni üzerinde birçok defa döndü ve Quasimodo Çingene kızının vücudundan korkunç kıvranmaların geçtiğini gördü. Beri yandan rahip de boynunu uzatmış, gözleri yuvalarından fırlamış, adamla kızın, örümcekle sineğin o korkunç kümelenişini seyrediyordu. Durumun en korkunç olduğu sırada, insanın ancak insanlıktan çıktıktan sonra atabileceği bir şeytan kahkahası rahibin sapsarı soluk yüzünde çınladı. Quasimodo bu kahkahayı duyamadı, ama gördü. Başdiyakoz'un arkasında birkaç adım geriledi ve ansızın, korkunç bir öfkeyle onun üzerine saldırıp, iri, kocaman iki eliyle rahip Claude'u sırtından iterek üzerine eğildiği uçuruma fırlattı.

Başdiyakoz, "Lanet!" diye bağırdı ve düştü.

Üzerinde bulunduğu su oluğu onun düşüşünü durdurdu. Adam oraya umutsuz elleriyle yapıştı ve tam ikinci bir çığlık koparmak üzere ağzını açtığı sırada, parmaklığın kenarından Quasimodo'nun ürkünç, öç alıcı yüzünü gördü. Bunun üzerine sustu.

Rahibin altında uçurum vardı. İki yüz ayaktan fazla bir düşme ve kaldırım taşları. Bu dehşet verici durumda, Başdiyakoz bir tek sözcük söylemedi, bir tek inilti çıkarmadı. Sadece yukarı çıkmak için su oluğunun üzerinde görülmemiş çabalarla kıvrandı. Ne var ki, elleri taşın üstünde tutunacak yer bulamıyordu, ayakları oraya yapışmadan kararmış duvarı çiziyordu. Notre-Dame'ın kulelerine çıkmış olanlar hemen parmaklığın altında bir çıkıntı bulunduğunu bilirler. İşte sefil Başdiyakoz bu girintili köşede çırpınıp duruyordu. Düşey bir duvarla değil de, altından kaçan bir duvarla uğraşıyordu.

Rahibi uçurumdan kurtarması için Quasimodo'nun elini uzatması yeterdi; ama o, adama bakmıyordu bile. Greve Alanı'na bakıyordu. Darağacına bakıyordu. Çingene kızma bakıyordu. Sağır parmaklığa, az önce rahibin bulunduğu yere dirseklerini dayamıştı ve orada, dünyada kendisi için şu sırada var olan tek şeyden gözünü ayırmaksızın, yıldırım çarpmış bir adam gibi, hiç kımıldamadan, sessiz soluksuz duruyordu. Ve şimdiye kadar bir tek gözyaşı dökmüş olan o tek gözden uzun bir gözyaşı deresi sessiz sessiz akıyordu.

Bu arada Başdiyakoz soluk soluğa kalmıştı. Saçsız alnından terler akıyor, tırnakları taşlar üzerinde kanıyor, dizleri duvarda parçalanıyordu. Su oluğuna takılan cüppesinin her kıvranişta

çatırdadığını, dikişlerinin açıldığını duyuyordu. Bu felaket yetmiyormuş gibi, bu su oluşunun sonunda rahibin ağırlığıyla eğilen bir kurşun boru vardı. Başdiyakoz bu borunun ağır ağır büküldüğünü hissediyordu. Sefil adam, içinden, elleri yorgunluktan kopunca, cüppesi iyice yırtılınca, bu kurşun boru da büsbütün eğilince, düşmek zorunda kalacağını düşünüyor ve dehşet yüreğinin ta derinlerine kadar yayılıyordu. Arada sırada, on ayak kadar daha aşağıda, oymaların engebelerinden oluşan bir çeşit daracık sahanlığa çılgın gözlerle bakıyor ve felaketle yüz yüze gelen ruhunun ta derinlerinde Tanrı'ya, isterse yüz yıl sürsün, yaşamım o iki ayak karelik yerde sürdürebilmek için yana yakıla dua ediyordu. Bir defasında altındaki alana, uçurumun dibine baktı; başım yukarı kaldırdığında gözlerini kapamıştı, saçları da tepesinde dimdik olmuştu.

Bu iki adamın sessizliği korkunç bir şeydi. Başdiyakoz birkaç adım ötesinde böyle korkunç bir biçimde can çekişirken, Quasimodo dereler gibi gözyaşı döküyor ve Greve Alanı'na bakıyordu.

Başdiyakoz, bütün çırpınmalarının elinde kalan narin dayanak noktasını yerinden sarsmaktan başka şeye yaramadığını görünce bir daha kımıldamamaya karar vermişti. Orada, oluğa sarılmış, soluk almaya bile korkarak, hiç kıpırdamadan, insanın düşünde düştüğünü sezer gibi olunca duyduğu o istemdişi karın kasılmasından başka devinimde bulunmadan öylece duruyordu. Durağan gözleri sağlıklı ve şaşkın bir halde açıktı. Bununla birlikte, azar azar yeniliyordu, oluğun üzerindeki parmakları kayıyordu; kollarının gitgide zayıfladığını, vücudunun ağırlaştığını gitgide daha çok duyuyordu; kendisini tutan kurşun her an uçuruma doğru biraz daha eğiliyordu. Altında –korkunç şey– ikiye katlanmış iskambil kâğıdı gibi küçük Saint-Jean-le-Rond'un çatısını görüyordu. Kendisi gibi uçurumun üzerine asılmış, ne kendilerine dehşet, ne de ona acıma duyan kulenin o duygusuz yontularına birbiri ardından bakıyordu. Çevresindeki her şey taşandı: Gözlerinin önünde ağız açık canavarlar, altında, ta dipte, alanda kaldırım taşları; başının üzerinde ağlayan Quasimodo.

Parvis Alanı'nda, bu kadar garip bir şekilde eğlenen delinin kim olabileceğini sakın sakın tahmin etmeye çalışan saf meraklıların meydana getirdiği birkaç topluluk vardı. Rahip onların, "İyi ama, kafasını patlatacak!" dediklerini işitiyordu; çünkü adamların sesi berrak, ince, kendisine kadar geliyordu.

Quasimodo ağlıyordu.

En sonunda, öfkeden, korkudan köpüren Başdiyakoz her şeyin yararsız olduğunu anladı. Gene de son bir çabayla arta kalan bütün gücünü topladı. Oluğun üzerinde dikleşti, iki diziyile duvarı itti, elleriyle taşların bir yarığına asıldı, belki de bir adım kadar yukarı tırmanabildi. Ama ne var ki, üzerine dayandığı kurşun boru bu sarsıntıyla birdenbire büküldü. Aynı zamanda da cüppesi yırtıldı. Bunun üzerine altında her şeyin kendinden ayrıldığını görünce, bir şeye tutunabilmek için o sertleşen, halsizleşen ellerinden başka bir şeyi kalmayınca, bahtsız adam gözlerini yumdu ve su borusunu bıraktı. Düştü.

Quasimodo onun düşmesine baktı.

Bu kadar yüksekten düşme pek seyrek olarak dikeydir. Rahip boşluğa atılınca, önce başı aşağıda, iki eli uzanmış bir şekilde düştü; sonra kendi üzerinde birkaç defa döndü. Rüzgâr onu bir evin damının üzerine itti; bahtsız adam orada kırılmaya başladı. Bununla birlikte, oraya ulaştığında daha ölmemişti. Çancı onun tırnaklarıyla evin sivri çatısına tutunmaya çabaladığını gördü. Ne var ki, düzey

pek eğikti, adamın da artık hiç hali kalmamıştı. Kopan bir kiremit gibi damın üzerinde hızla kaydı ve gitti kaldırım taşlarının üzerine düştü. Orada hiç kımldamadı.

O zaman Quasimodo gözünü yeniden Çingene kızına doğru kaldırdı. Onun darağacına asılı vücudunun uzakta, beyaz giysileri içinde, can çekişmenin son kıvranmalarıyla ürperdiğini gördü. Ardından da bakışlarını gene kulenin altında uzanan, insan şeklinden çıkmış Başdiyakoz'a indirdi ve derin göğsünü kaldıran bir hıçkırıkla, "Ah! Sevmiş olduğum her şey!" dedi.

III

Phoebus'ün Evlenmesi

O günün akşam sularına doğru, piskoposun adliyeci görevlileri Parvis Alanı'nın taşlarından Başdiyakoz'un bütün kemikleri kırılmış cesedini almaya geldiklerinde Quasimodo Notre-Dame'dan kaybolmuştu.

Bu serüven üzerinde pek çok söylenti dolaştı. İkisi arasındaki anlaşma uyarınca, Quasimodo'nun, yani şeytanın, Claude Frollo'yu, yani büyücüyü alıp götüreceği günün gelip çatmış olduğundan asla kuşku duymadılar. Cevizi yemek için kabuğunu kıran maymunlar gibi, onun da ruhu almak için bedeni parçaladığını düşündüler.

İşte bu yüzden Başdiyakoz kutsal toprağa gömülmedi.

XI. Louis ertesi yıl, 1483'ün Ağustos ayında öldü.

Pierre Gringoire'a gelince, keçiyi kurtarabildi ve trajedide başarı sağladı. Söylediklerine göre, münecimlik, felsefe, mimarlık, siyama gibi her türlü çılgınlığı tattıktan sonra hepsinin en çılgını olan trajediye döndü. Bu onun "trajik bir sonuca erişmek" adını verdiği şeydi. Pierre Gringoire'ın tiyatro başarıları konusunda daha 1483'te Hazine hesap defterinde şunlar okunuyordu: "Biri dülger, öbürü yazar, Jehan Marchand ve Pierre Gringoire'a papalık elçisi efendi hazretlerinin gelişinde Paris'teki Châtelet'de oynatılan dinsel temsili yapan ve yazan, piyes kahramanlarını düzenleyen, onları temsilin gerektirdiği gibi giydirip kuşandıran, aynı şekilde, gene bu temsile gerekli olan iskeleleri, seyirci sıralarını yapan dülgerle yazara, bu işler karşılığı yüz lira."

Phoebus de Châteaupers de trajik bir sonuca erişti, evlendi.

IV

Quasimodo'nun Evlenmesi

Az önce, Çingene kızıyla Başdiyakoz'un öldükleri gün Quasimodo'nun da Notre-Dame'dan kaybolduğunu söyledik. Gerçekten de onu bir daha gören olmadı, ne olduğunu hiç kimse öğrenemedi.

Esmeralda'nın asıldığı günün gecesi, idam işlerine bakan kimseler onun ölüsünü darağacından indirdiler, gelenek uyarınca, Montfaucon mahzenine götürdüler.

Montfaucon, Sauval'in dediği gibi, "krallığın en eski ve en görkemli darağacıydı". Temple ve Saint-Martin dış mahalleleri arasında, Paris surlarından yaklaşık olarak yüzaltmış "toise"^[185] uzaklıkta, Courtille'den birkaç ok atımında, birkaç fersah çevreden görülebilecek kadar yüksek, belli belirsiz tatlı bir eğimle bir tepenin doruğunda, bir Kelt "kromlek"^[186] benzeyen, içinde insanların kurban edildiği garip bir yapı görülürdü.

Alçıdan bir tepeciğin yüksek yerinde taştan, tuğladan yapılmış, on beş ayak yüksekliğinde, otuz ayak genişliğinde, kırk ayak uzunluğunda, bir kapısı, bir de çevre parmaklığı ve bir sahanlığı bulunan kocaman bir paralelyüz düşünün. Bu sahanlığın üzerinde, dikine duran, yontulmamış, kaba taştan, otuz ayak yükseklikte on altı tane muazzam direk, üzerinde buldukları kütlelerin dört kenarından üçüne sütun dizisi biçiminde yerleştirilmişti; direkler tepelerinden, aralıklarla zincirler sarkan kalın kalaslarla birbirlerine bağlanmıştı; bütün bu zincirlerde iskeletler; ovanın dolaylarında, taştan bir haç ve bir çatal dalın çevresinde biten dallara benzer ikinci derecede iki darağacı; bütün bunların üzerinde, gökyüzünde, kargaların aralıksız uçuşu. İşte Montfaucon.

1328'den kalma bu korkunç darağacı XV. yüzyılın sonunda artık bir hayli eskimiş, köhneleşmişti. Kalaslar kurt yeniği içinde, zincirler paslı, sütunlar küften yemyeşildi. Kesme taban taşları ek yerlerinden yarılmıştı, artık ayak basmayan bu sahanlıkta otlar bitmişti. Bu anıtın gökyüzüne vuran korkunç bir görünüşü vardı; özellikle de gece, bu beyaz kafataslarının üzerine bir parça ayışığı vurunca ya da akşam rüzgârı zincirlerle iskeletleri titretip bütün bunları karanlığın içinde kımıldatınca pek korkunç oluyordu. Bu darağacının orada bulunması bütün çevrenin uğursuz yerler haline dönüşmesine yeterliydi.

İğrenç yapıya temel yerine geçen taş kütlelerin içi oyuktu, oraya, bozulmuş bir demir parmaklıkla kapanan geniş bir mahzen yapılmıştı, içine sadece Montfaucon zincirlerinden çözülen insan artıkları değil, Paris'in tüm öteki temelli darağaçlarında idam edilen bütün zavallıların ölüsü atılırdı. Bunca insan cesediyle bunca suçun birlikte çürüdüğü bu ölüler çukuruna bu dünyanın pek çok ulusu, pek çok da masum kişisi, Montfaucon'un siftahını yapan, bir adil kişi olan Enguerrand de Marigni'den oranın son yolcusu, gene bir adil kişi olan Amiral de Coligni'ye kadar, birçok kimse sırasıyla buraya gelip kemiklerini bıraktı.

Quasimodo'nun gizemli kayboluşuna gelince, bulabildiğimiz şunlardır:

Bu öyküyü sonuçlandıran olaylardan yaklaşık iki yıl ya da on sekiz ay sonra, Montfaucon mahzeninden Geyik Olivier'nin cesedini almaya geldiler. Olivier iki gün önce asılmıştı: sonradan VIII. Charles onun daha iyi bir yere, Saint-Laurent'a gömülme lütfünü ihsan etmişti. Ölüyü almaya

gelenler bütün bu iğrenç iskeletler arasında, birinin öbürünü pek garip biçimde kucaklamış olduğu iki iskelet buldular. Bu iki iskeletten bir kadına ait olan bir tanesinde eskiden beyaz olan bir kumaştan hâlâ birkaç giysi parçası bulunuyordu; boynunda tespihağacı tohumlarından bir gerdanlık vardı, bunun da ucunda yeşil boncuklarla süslü açık ve boş bir kese sallanıyordu. Bunlar o kadar değersiz şeylerdi ki besbelli cellat onları almak istememişti. Bu iskelete sımsıkı sarılan öbür iskelet bir erkekti. Belkemiğinin çarpık, başının kürek kemikleri içinde, bir bacağına da ötekinden daha kısa olduğu görülüyordu. Boyun omurlarında hiçbir kopma yoktu; belliydi ki adam asılmamıştı. Demek ki iskeletin ait olduğu adam buraya gelmiş ve orada ölmüştü. Kollarıyla sımsıkı sarıldığı iskeletten onu ayırmak istedikleri zaman toz halinde döküldü.

Dipnotlar

[1] Eski Yunancadan: Yazgı. (ç.n.)

[2] Notre Dame de Paris'nin ilk üç, dört sayfasını 25 Temmuz 1830'da yazdım. Araya Temmuz girdi. Sonra kızım Adde dünyaya geldi. (Tanrı ömürler versin.) Notre Dame de Paris'yi yazmaya yeniden ancak 1 Eylül'de koyuldum. Yapıt 15 Ocak 1831'de bitti. (Victor Hugo)

[3] Paris ilk olarak Seine Irmağı'ndaki Cite Adası üzerinde kurulmuştur; Notre Dame de Paris Kilisesi, Adliye Sarayı, Devlet Hastanesi, Emniyet Müdürlüğü, Ticaret Odası buradadır. "Üniversite" Sorbonne Üniversite mahallesi, "Kent" de Paris'in yeni gelişen yerleşim bölgesi anlamına geliyor. (ç.n.)

[4] Değişik Ortaçağ tiyatro türleri. (ç.n.)

[5] Konusu İsa, Meryem ve Havarilerin yaşamından alman Ortaçağ dinsel dramları. (ç.n.)

[6] Zambak çiçeği Fransa krallarının simgesidir. (ç.n.)

[7] IX. Louis. (ç.n.)

[8] Ünlü Fransız avukatı Olivier Patru (1604-1681). Yazar bu adı genel olarak "avukatlar" anlamında kullanmıştır. (ç.n.)

[9] Rabelais'nin (1484-1553) Gargantua adlı yapıtında yarattığı bir devdir. Korkunç iştahı ile ünlüdür. (ç.n.)

[10] O tarihte üç yaşında bulunan veliahtın "sözlüsü" Flandralı Marguerite. (ç.n.)

[11] Latince molendin, Fransızca moulin "değirmen" demektir. (ç.n.)

[12] Fransızca le cornu boynuzlu anlamına gelir; Latince cornulus et hirsutus ise "boynuzlu ve dikenli" demektir. (ç.n.)

[13] Latince: Tybolde aleator "Kumaracı Thibaut", Thybolde ad dados "zarlı Thibaut" demektir; Thibautode ise Fransızca Thibaut aux des (Zarh Thibaut) sözcüklerinin okunuşudur. (ç.n.)

[14] Latince: "İşte sana Saturnus şenliklerinin cevizini yolluyorum!" (ç.n.)

[15] Latince: Cum tunicis grisis "kurşuni cüppeleriyle"; Seu de pellibus grisis furratis "ya da kurşuni kürk astarlı cüppeleriyle". Bütün bu Latince şakalar öğrenci Latincesiyle yapılmıştır. (ç.n.)

[16] Latince: "Ya da bir dedikodu." (ç.n.)

[17] Latince: "Atlı terkisinde kapkara bir tasa taşır." - Horatius, Övgüler. (ç.n.)

[18] Latince: "Hiçbir tanrı araya girmesin." - Horatius, Şiir Sanatı. (ç.n.)

[19] Latince: "Bravo, Jüpiter! Ey ahali, alkışlayın!" (ç.n.)

[20] İsa'nın yaşamını betimleyen oyun. (ç.n.)

[21] Fransızca dauphin hem "veliaht" hem de "yunus balığı" anlamına gelir. (ç.n.)

[22] Söylenceye göre, Ariane, bir boğayı öldürmesi gereken sevgilisi Teseus'a, dehlizin dolambaçlı yollarında yitmesin diye, bir yumak iplik vermişti, yumağın bir ucu da kendisindeydi. (ç.n.)

[23] Messina Boğazı'nda eski gemicileri dehşete düşüren çevrinti ve kayalığı simgeleyen canavarlar. (ç.n.)

[24] Latince: "Papaya yaraşırcasına içelim." (ç.n.)

[25] IX. Louis. (ç.n.)

[26] Bu cüppelerin renkleri rahiplerin rütbelerini belirtir; piskoposlar mor, kardinaller kırmızı cüppe giyerler. (ç.n.)

[27] Latince: "Şarap dolu pelerin." (ç.n.)

[28] Margarita Latince inci demektir. Burada bir sözcük oyunu yapılıyor. İlkinde "domuzların önündeki inciler", ikinci cümlede "incinin önündeki domuzlar." (ç.n.)

[29] Latince, "Yürüyüşünden belli olan tanrıça." (ç.n.)

[30] Efsaneye göre, Troya Savaşı'na giden gemilere uygun rüzgârı sağlamak için tanrılar Agamemnon'un kızı Ifigenia'nın kurban edilmesini istemişlerdi. M.Ö. IV. y.y. da yaşamış Grek ressamı bu olayı belirten tablosunda Agamemnon'u yüzünü iki eliyle kapamış olarak gösterir. (ç.n.)

[31] Faune: Romalıların kır tanrıçası; Belzebuth: Eski Filistin kavimlerinin inançlarına göre, şeytan. (ç.n.)

[32] Efsaneye göre Cyclope'ların (tekgözlü canavar) en korkuncu olan Polypherae insan etiyle beslenirdi. Bu canavar Odyssee'yi inine kapatmış, Odyssee de onu şarapla sarhoş ettikten sonra, bir kazıkla vurarak, tek gözünü çıkarmıştır. (ç.n.)

[33] Paris'te ilk Belediye Meclisi su yollarıyla ticaret yapan tüccarlardan kurulduğu için, Belediye Konağı'na bu ad verilmişti. (ç.n.)

[34] İspanyolca: "Darbelere karşı öpücük." (ç.n.)

[35] İspanyolca: "Çok değerli büyük bir sandık / Buldular bir sütunun içinde / İçinde de bilinmez sancaklar / Dehşet veren şekilde." (ç.n.)

[36] İspanyolca: "At sırtında Araplar / Yönetmek yeteneğinden yoksun / Omuz kayışlarında asılı kılıçlarla / Tam hedefe isabet eden zemberekli oklarla." (ç.n.)

[37] Nicolas Flamel (1330-1418) bilim kurumlarına büyük bağışlar yapmış bir profesördü. Bu servetinin nereden geldiği bilinmediği için, onun simya ile uğraştığı, bu yoldan, her şeyi altın yapan "filozof taşı" nı bulduğu söylentisi çıkmıştı. (ç.n.)

[38] Latince: "Bütün caddeleri, yolları ve sokakları." (ç.n.)

[39] Eskiden, Paris'te Vosges Alanı'nda bulunan hükümdar konağı. (ç.n.)

[40] Latince: "Selam sana, selam ey deniz yıldızı." (ç.n.)

[41] İtalyanca: "Sadaka, Bayım, sadaka!" (ç.n.)

[42] İspanyolca: "Şövalye hazretleri, bir lokma ekmek almak için!" (ç.n.)

[43] Latince: "Merhamet edin!" (ç.n.)

[44] İspanyolca: "Nereye gidiyorsun, be adam?" (ç.n.)

[45] Serseriler, hırsızlar, dilenciler yuvası olan bu yerlere eskiden bu ad verilirmiş. Çünkü güya kör, topal gibi davrananlar buraya gelir gelmez mucize olmuş gibi sakatlıkları kalmazmış. (ç.n.)

[46] Büyücülerin cumartesi toplanularında şeytanın bu şekilde görüldüğü söylenirdi. (ç.n.)

[47] İspanyolca: "Adam, şapkanı çıkar," (ç.n.)

[48] Latince: "Her şey felsefededir, her insan da filozofta." (ç.n.)

[49] İspanyolca: "Rengârenk kuşlar sustuklarında vedünya..." (ç.n.)

[50] Esmeralda, İspanyolca "zümrüt" demektir. (ç.n.)

[51] Latince: "Yaşam kemiricidir, insan daha da beter bir kemiricidir." (ç.n.)

[52] Latince: "Kütlesini seyredenlere dehşet veren." (ç.n.)

[53] Latince: "Ara verilen çalışmalar sürüncemede kalır." - Vergilius (ç.n.)

[54] Yerlere, iklimlere, türlere göre, Lombardiya, Sakson, Bizans adını alan hep aynı mimari tarzıdır. Bunların dördü de, her birinin özelliği olmakla birlikte, aynı ilkedden, yarım daire biçimi kemerden türeyen kardeş mimari tarzıdır. *Facies nori omnibus una, / Non diversa tamen, qualem... /* Hepsinde aynı olmayan görünüş, gene de değişik olmayan... (Ovidius) (Victor Hugo)

[55] Kulenin tahta kısmı 1823'teki gök ateşiyle yanmıştır. (Victor Hugo)

[56] Latince "Kendine özgü." (ç.n.)

[57] Latince: "Yurttaşların krallığa karşı bağlılığı, kimi zaman ayaklanmalarla kesilmişse de, onlara pek çok ayrıcalıklar sağlanmıştır." (ç.n.)

[58] Paris'teki öğrenci mahallesi. (ç.n.)

[59] Latince: "Ada." (ç.n.)

[60] Nicolas Mignard (1606-1668), Pierre Mignard (1612-1695) ünlü iki kardeş ressam. (ç.n.)

[61] Paskalya'dan sonraki ilk pazar. (ç.n.)

[62] Grek söylencelerine göre, cehennemde bir ırmak. (ç.n.)

[63] Latince: "Tokat atmak ve saç yolmak." (ç.n.)

[64] Latince: "Tembeller mihrabı." (ç.n.)

[65] Latince *quasimodo*: Yaklaşık, hemen hemen, aşağı yukarı, anlamına gelir. (ç.n.)

[66] Latince: "Canavar sürüsünün bekçisi, kendisi daha da canavar." (ç.n.)

[67] Latince: "Güçlü çocuklar hain olur." (ç.n.)

[68] Lombardiya kralı Astolphe (VIII. yy.) Ravenna'da Bizanslıları sürmüş, Roma'ya yürümüştür. (ç.n.)

[69] Latince: "Çatışmanın ilk nedeni: Çok iyi şarapları içmiş olmak." (ç.n.)

[70] Latince: "Çemberin bittiği yer." (ç.n.)

[71] Latince: "Yasak olmayı bitirdikten sonra yasak olanına." (ç.n.)

[72] Parşömen pahalı olduğundan sık sık ilk yazılanı kazıyıp yeniden kullanırlardı. Bugün özel yöntemlerle, ikinci yazının altından, çok daha ilgi çekici olan ilk metin ortaya çıkarılıyor (ç.n.)

[73] Latince: "Rezalet çıkarmaksızın geri çevrilemeyecek kimi soylu hanımlar." (ç.n.)

[74] Latince: "Vay, vay! Claude'la topal!" (ç.n.)

[75] Latince: "Ermiş Martin Rahibi." (ç.n.)

[76] Latince: "Takdiri İlâhi ve İrade Üzerine." (ç.n.)

[77] Abricotier: Kayısı ağacı; Abri-Cotier: Cotier Barınağı. (ç.n.)

[78] Paris'te basılan franklar bir çeyrek daha değerliydi. (ç.n.)

[79] III. yüzyılda yaşamış Grek filozofu. (ç.n.)

[80] Latince: "Tanrı'ya inanırım." (ç.n.)

[81] Latince: "Bizim Efendimiz." (ç.n.)

[82] Latince: "Yanılıyorsun, dostum Claude." (ç.n.)

[83] Güvercin. Ortaçağ'da, kiliselerde hastalara verilen kutsal ekmeği güvercin biçimi kaplarda saklardı. (ç.n.)

[84] Latince: "Saint-Martin rahibi, yani Fransa kralı, geleneğe göre piskoposluk danışmanlarından. Saint-Venat'nın sahip olduğu küçük papaz aيداتına sahiptir, hazinedarın makamında oturmalıdır. (ç.n.)

[85] Söylenceye göre, İsa bir hastayı pençesine geçiren şeytana, "Adın ne?" diye sormuş, şeytan da, "Ben bir Alay'ım!" demiş, bununla hastayı bir alay cinin çarptığını anlatmak istemiştir. (ç.n.)

[86] Katolik Kilisesi. (ç.n.)

[87] Latince: "Çünkü benim adım aslan." (ç.n.)

[88] Latince: "Kaplumbağa". Romalı askerler saldırıya, başlarının üzerine yan yana yerleştirdikleri, bir kaplumbağa kabuğunu andıran kalkanlarının korumasında giderlerdi. (ç.n.)

[89] Parthenon Greklerin Atena tapmağıdır; Pantheon ise Paris'te büyüklerin gömülü olduğu anıt-yapıdır. (ç.n.)

[90] İtalyan asıllı Fransız devlet adamı Kardinal Mazarin (1603-61) o sırada Fransa'ya yeni katılmış olan Alzas, Hollanda, Roussillon bölgelerinden gelecek öğrenciler için bir okul kurmuştu. (ç.n.)

[91] Büyük kutsal Hind destanının yazarı olarak bilinen efsanevi rahip. (ç.n.)

[92] Borgia'nın amcası Papa Calixte'in, korunmak için genel dualar okuttuğu bu kuyruklu yıldız

1835 yılında yeniden görünecektir. (Victor Hugo)

[93] Latince: "Öyle bir yüksek konum ki polis bakımından pek az sınırlı bir sözü geçerliği, ayrıca sayısız ayrıcalıktan, hakları vardır." (ç.n.)

[94] Latince: "Yazılışında yasa serttir." (ç.n.).

[95] "İsa'nın bedeni" anlamına Latince bir söz ki küfür, ünlem olarak kullanılır. (ç.n.)

[96] Latince: "Karanlıkta yüce ses." (ç.n.)

[97] Latince: "Sus ve umut et." (ç.n.)

[98] Latince: "Sağlam para, düklerin selameti" (ç.n.)

[99] Latince: "Kendi evindesin." (ç.n.)

[100] Latince: "Sen dua et" demek olan bu sözcüklerin okunuşunu Fransızlar Trou Aux Rats (tru o ra) "Fareli Çukur" anlamına almışlar. (ç.n.)

[101] Latince: "Aksak adımlarla." (ç.n.).

[102] Fransa'yı İngilizlerden kurtarıp VII. Charles'ı tahta oturtan Jeanne d'Arc. (ç.n.)

[103] Papatya. (ç.n.)

[104] İsa'nın saklandığı yeri haber veren. (ç.n.)

[105] Victor Hugo çapında bir yazarın Müslümanlıkta böyle bir adetin bulunmadığını bilmemesi ya da bilmezlikten gelmesi gerçekten esef edilecek bir durumdur. (ç.n.)

[106] Latince: "Mantıksız sağır." (ç.n.).

[107] La Fontaine'in "İki Güvercin" masalından. (ç.n.)

[108] Latince: "Genel hukuk adına yapılan cezalandırma." (ç.n.).

[109] Çölde susuz kalan İsa'ya, düşman köyden olduğu halde, Samaryalı bir kadın su vermişti. (ç.n.)

[110] Latince: Phoebus, Grekçe Foibe "parlak" demektir: güneş tanrıları olan Apollo ile Helios'a verilen bir addır. (ç.n.)

[111] Latince: Başbaşa kaldıkları zaman Pater Noster duasını okudukları düşünülemez. (ç.n.)

[112] Cebrail'in Meryem'e İsa'nın doğacağını müjdelemesi yortusu. (ç.n.)

[113] Grekçe: Anagki "Kader." (ç.n.)

[114] Latince: "Tıpkı öylece"ler, "gerçekte"ler. (ç.n.)

[115] İtalyanca: Gerçekten de bu kebablar şaşılacak şeyler! (ç.n.)

[116] Latince: Yüz kızartacak şey: ayıp, onursuzluk. (ç.n.)

[117] Latince: "Üfle, um." (ç.n.)

[118] Latince: "Nereden? Oradan", "Kişi kişinin canavarıdır", "Yıldızlar, ordugâh, ad, tanrıça", "Büyük kitap, büyük yasa", "Öğrenmeyi göze al", "İsteddiği yere esiyor." (ç.n.)

[119] Latince: "Tanrı'ya göksel, efendiye dünyasal densin." (ç.n.)

[120] Latince: "Şurada, burada." (ç.n.)

[121] Latince: "Alev." (ç.n.)

[122] Latince: "Yazgı." (ç.n.)

[123] Latince: "Entariyi yırttılar." (ç.n.)

[124] Latince: "Bu Grekçedir, okunmaz." (ç.n.)

[125] Latince: "Çalışmayan yemek yemesin." (ç.n.)

[126] Latince: "Kamçılara, kıpkızıl demirlere, darağaçlarına, kayışlara, iplere, zincirlere, zindanlara, bukağılara, boyunduruklara karşı" Plautus, Asinaria. (ç.n.)

[127] Latince: "Ondan, onunla, onun içinde." (ç.n.)

[128] Latince: "Çıplak olarak, zincire vurulmuş, ayaklarından asıldığı zaman yüz kat daha ağırısın." (ç.n.)

[129] Latince: "Bir cadı ya da büyücü." (ç.n.)

[130] Latince: "Sana şükürler olsun, Tanrım!" (ç.n.)

[131] Latince: "Çünkü perisi olmayan hiçbir yer yoktur." (ç.n.)

[132] Latince: "Acayip şeklin koruması altında ruh olduğu gibi kalır." (ç.n.)

[133] Fransızca "la Vieille Science" ile "La vieille scie anse" (yaşlı kadın testereyle kulp kesiyor) aynı biçimde okunur. (ç.n.)

[134] Latince: "Kötü sözler arasında oturan onursuzdur." (ç.n.)

[135] Latince: "Eskiden bir incir ağacının gövdesiydin." (ç.n.)

[136] Latince: "Autun piskoposu." (ç.n.)

[137] Latince: "İtiraf ediyorum." (ç.n.)

[138] Cumartesi büyü günü sayılır, o gün şeytanın teke şekline girdiği söylenirdi. (ç.n.)

[139] Latince: "İşte bunun için, Efendiler, kanıtlanmış bir büyücünün karşısında, suç aşikâr olduğundan, suç niyeti bulunduğundan, Cite'nin bu lekesiz adasında her türlü adalete zorunlu geçiş olan kutsal Notre-Dame de Paris Katedrali adına, belgelerin yoğunluğu karşısında, birincisi para cezası; ikincisi Notre-Dame Kilisesi'nin büyük cümle kapısı önünde açıkça suç itirafı; üçüncüsü, bu büyücü kadınla keçisinin ya halk dilinde Greve denilen alanda ya da adanın çıkışında Seine Irmağı üzerinde kraliyet bahçesinin ucuna yakın bir yerde idam edilmelerini gerektiren bir karar istediğimizi bildiririz!" (ç.n.)

[140] Latince: Aman! Ne düşük Latince." (ç.n.)

[141] Latince: "Reddediyorum." (ç.n.)

[142] İtalyanca: "Her umudu bırakın." Dante'ye göre, cehennemin girişinde yazılı olan söz. (ç.n.)

[143] Ahlâksız suçluların kapatıldığı hücre, manastır zindanı. (ç.n.)

[144] Fransa kralı IX. Louis. (ç.n.)

[145] Adalet tanrıçası. (ç.n.)

[146] Latince: "...Çevremde bulunan bu binlerce halktan korkmam: doğrul, kalk, İsa; kurtar beni Tanrım! / Mademki sular ruhuma kadar girdi, kurtar beni Tanrım! / ...Uçurumun balçığına daldım; hiç de tutunacak destek yok." Mezamir, III, LXVIII. (ç.n.)

[147] "Sözümü işiten, beni gönderene inanan, ebedi yaşama sahiptir, kıyamet gününe gelmeyecek, ölümden yaşama geçecek." İncil, Latince. (ç.n.)

[148] Latince: "Uçurumun karnından bağırdım, sen de sesimi duydun, / Denizin kalbinde beni uçuruma fırlattın, su çevremi sardı." (ç.n.)

[149] Latince: "Kararsız ruh, git şimdi, Tanrı sana merhamet etsin!" (ç.n.)

[150] Latince: "Tanrım, merhamet et!" (ç.n.)

[151] Latince: "Bütün girdapların, dalgaların üzerinden geçti." (ç.n.)

[152] Eskiden kimi kutsal yerlerin dokunulmazlığı vardı, oraya kavuşanlara kimse el süremezdi. (ç.n.)

[153] Latince: "Rahip çömezleri hep yeni kavga konulan yarattıklarından, bu, Saint-Germain-des-Pres rahipleri için bir ejder oldu." (ç.n.)

[154] Latince: "Mutlu ihtiyar!" Vergilius. (ç.n.)

[155] Efsanelerdeki kanatlı at. (ç.n.)

[156] Latince: "Taşların Yontulması Üzerine." (ç.n.)

[157] Latince: "Yiyecek, içki, uyku, aşk, hepsi ölçülü olma!" (ç.n.)

[158] Kitapta aynen böyle yazılmıştır. (ç.n.)

[159] Latince: "Dışarıdan olanlarla yapılan evlilik." (ç.n.)

[160] Latince: "Bilginlerin biliminden, öğrencilerin mazbut yaşamından ayrılıyorsun." (ç.n.)

[161] Troya Savaşı kahramanlarından biri. (ç.n.)

[162] Latince: "Ayaklanmış bir ulusun ulusça ayaklanması." (ç.n.)

[163] Latince: "Ne ilahiler! Ne çalgılar! Burada hiç tükenmeden ne ezgiler çınlar! Bal gibi tatlı ilahi çalgıları, meleklerin nefis ezgileri, ilahiler arasında şahane ilahiler duyulur." (ç.n.)

[164] Latince: "Bir burnu olmak herkese nasip olmaz." (ç.n.)

[165] Latince: "Kilise avlusu cennetten gelir." (ç.n.)

[166] Latince: "Şarapla gürültülü sarhoşluk sefahat şeyleridir." (ç.n.)

[167] Latince: "Şarap en akıllıları bile dinden imandan çıkarır." (ç.n.)

[168] Cennet ve Cehennem tanrısı. (ç.n.)

[169] Latince: "Tanrım, sana şükürler olsun." (ç.n.)

[170] Aşk tanrısı Venüs'ün oğlu. (ç.n.)

[171] Grekçe: "On mahmuzlu." (ç.n.)

[172] Latince: "Sofra hizmeti gören hiçbir soylu kişi olmaksızın, şarapçıbaşı bulunmaksızın." (ç.n.)

[173] Şairlerin Tanrısı. (ç.n.)

[174] Hızlı, kesik kesik, gürültülü, düzensiz." (ç.n.)

[175] Apollo'nun kız kardeşi, av, orman, bekâret Tanrıçası. (ç.n.)

[176] Toprak, ekin, bereket Tanrıçası. (ç.n.)

[177] Kötü Adam. (ç.n.)

[178] Beaumarchais'nin büyük bir sanatla oluşturduğu toplumsal tiyatro yapıtları Sevilla Berberi ile Figaro'nun Düğünü'ndeki Figaro'ya anıştırma ile berberlere genel olarak verilen ad. (ç.n.)

[179] Paris'te darağacının bulunduğu yer. (ç.n.)

[180] Latince: "Torino'yu kuşatan, aynı zamanda kuşatılan." (ç.n.)

[181] Grek söylencelerine göre baykuş haline getirilen yaratıklar. (ç.n.)

[182] Latince: "Anların geometriyi bildikleri gibi." (ç.n.)

[183] Latince: "Elisıklılığa karşı." (ç.n.).

[184] İtalyanca: "Beyazlar giyinmiş güzel yaratık." Dante'nin simgesel kahramanı. (ç.n.)

[185] 320 metre. (ç.n.)

[186] Çok büyük bir taşın çevresine çember biçimi yerleştirilen büyük taşlardan oluşan bir anıt. (ç.n.)